

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XVIII

У р е д н и к

Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Б Е О Г Р А Д

1 9 6 9.

ЛУКА ВУЈОВИЋ

МРКОВИЋКИ ДИЈАЛЕКАТ
(с кратким освртом на сусједне говоре)

Примљено за Српски дијалектолошки зборник XVIII на скупу
Одељења литературе и језика САНУ одржаном 9. I 1969. год.

Овај рад је одбрањен као докторска дисертација 13. XII 1965. године пред
комисијом коју су сачињавали академик *Михаило Стевановић*, редовни
професор универзитета, др *Јован Вуковић*, редовни професор универзитета
и др *Асим Пецо*, доцент универзитета.

СА Д Р Ж А Ј*

	страна
<i>Предговор</i>	77—83
<i>Литература</i>	84—87
<i>Скраћенице</i>	87

ФОНЕТИКА

Вокали

<i>ea</i> (рефлекс полугласника)	88—99
Јат (ѣ)	99—122
Лабијализација дугог <i>a</i>	122—126
Дифтонгизација вокала <i>ѡ</i> (<i>ѡ^a</i>) и <i>ѡ</i>	126—130
Сажимање самогласника	130—135
Редукција и губљење самогласника	135—137
Редукција неакцентованих слогова	137
Неакцентовано <i>o</i> > <i>a</i>	137—138
Утицај палатала <i>љ</i> и <i>ј</i> на самогласничке промјене: <i>a</i> > <i>e</i> и <i>y</i> > <i>u</i>	138—140
Замјена страних вокала	140—141
Асимилација и дисимилација	141
Гласовне промјене настале мијешањем ријечи	141
Секундарни самогласници	142
Покретни вокали	142
Једна стара гласовна црта (<i>ja</i> > <i>ja</i>)	143
Вокално <i>p</i> , <i>l</i> и <i>n</i>	143—144

Консонанти

<i>ij</i> и <i>o</i>	144—152
<i>k</i> и <i>g</i>	152—154
<i>y</i> и <i>b</i>	154—155
<i>h</i> и <i>h̃</i>	155—156
<i>l</i> и <i>l̃</i>	156—162
Сугласник <i>x</i>	162—172
<i>e</i>	172—182
<i>j</i>	182—191
Јотовање	191—199
Десоноризација звучних сугласника на крају ријечи	199—202
Сугласник <i>z</i>	202—204
Палатализација сугласника <i>ш</i> — <i>ж</i> и <i>ч</i> — <i>џ</i>	204—205
Асимилација	205—208
Дисимилација	208—209
Метатеза	209
<i>m</i> > <i>n</i> на крају ријечи	209
Архаичне консонантске групе	209
Партикуле	209—210

МОРФОЛОГИЈА

<i>Именице</i>	211—228
а) Именице I врсте	211—220
б) Именице II врсте	220—222
в) Именице III врсте	222—226
г) Именице IV врсте	226—228
<i>Пријеве</i>	228—234
<i>Замјенице</i>	234—253
а) Личне замјенице	234—242
а ₁) Именичке замјенице	242—244

* Садржај је дат оквирно, без детаља за поједине партије.

б) Придјевске замјенице	244—255
α) Присвојне замјенице	244—245
β) Показне замјенице	245—251
γ) Упитне и односне замјенице	251—252
δ) Неодређене замјенице	252
ε) Опште замјенице	253
<i>Бројеви</i>	253—254
<i>Глаголи</i>	254—269
Презент	254—258
Глаголски прилог садашњи	258
Императив	259—260
Инфинитив	260—261
Помјерања у глаголским врстама	261—262
Аорист	262—263
Имперфекат	263—264
Трпни придјев	264—266
Сложени глаголски облици	266—267
Поремећаји у глаголском виду	268
Мијешање глаголских префикса	268—269
<i>Прилози</i>	269—280
Партикуле и модалне ријечи	280
<i>Предлози</i>	281—282
<i>Везници</i>	282

СИНТАКСА

Опште напомене	283—284
Конгруенција	284—286
Ред ријечи	286—288
Сврт на реченицу	288
<i>Везници</i>	288—295
<i>Падези</i>	295—309
Номинатив	295—296
Генитив	296—298
Датив	298—299
Акузатив	299—300
Инструментал	300—308
Локатив	309
Из синтаксе предлога	309—319
<i>Упоиџба времена и начина</i>	319—352
Опште напомене	319—320
Презент	320—321
Аорист	321—330
Имперфекат	330—336
Перфекат	336—340
Плусквамперфекат	340—342
Футури	342—344
Императив	345
Потенцијал	346—347
Глаголски прилог садашњи	347—348
Инфинитив и супин	348—352
<i>Осврћ на рјечник мрковићког дијалекта</i>	353—356
<i>Крајко њоређење мрковићког дијалекта с говором Зубаца, Туђемила и Сјига</i>	357—363
<i>Текстови</i>	364—377
<i>Закључак</i>	377—391
<i>Резюме</i>	392—398
<i>Карта Мрковића и околине Бара</i>	399

ПРЕДГОВОР

I. Мрковићи су једно од црногорских племена, а живе јужно од Бара на питомој и богатој приморској висоравни за коју се мисли да се ту у XI в. налазила жупа Прапратна са пријестоницом зетског кнеза Војислава¹. Ту висораван одваја са сјевера планина Лисињ од непосредне околине града Бара, са истока огранци Румије и Лисиња од Крајине на обали Скадарског језера, са југа брдо Расовац и ријека Међуреч од арбанашких Анамала, са југозапада планина Можура од насеља у околини Улциња, а на западу је море. Мрковићи одржавају везу са спољним свијетом преко пијаце у Бару, коју редовно посјећују двапут недјељно. У Улцињ одлазе ријетко, и то у љетној сезони, а у вријеме турске владавине сјеверном Албанијом одржавали су и трговачке везе са Скадром и имали су право да преноће у граду. Народно предање каже да је то била привилегија Мрковића због помоћи коју су пружили Турцима при заузимању Свача, утврђеног града на путу од Скадра за Улцињ.

II. Мрковићи се први пут спомињу на почетку XV вијека (1409. г.)². Други важнији податак о њима потиче из средине XVI в. (1553. г.). Тада је њима управљао поп Стефан, личност јака и самостална, па га зато нису добро гледали Млечићи, господари Бара од г. 1443, и називају га homo sceleratissimo³. У то вријеме су Мрковићи били у крвном сродству са половином становника у Бару, мада су Баране често нападали, нарочито за вријеме бербе маслина. То је скоро све што се зна о Мрковићима до пада Бара под турску власт 1571. године.

Нешто више података о Мрковићима има од почетка XVII вијека. Тако из *Боличина* описа скадарског санџака (1614. г.) сазнајемо да су Мрковићи били привилеговани и цијењени од стране Млетачке Републике као и њихови сусједи Паштровићи⁴. У споменутом опису Болица набраја сва главнија села у Мрковићима и даје имена сеоских старјешина. За нас је важно да су то све чиста српска имена, из чега се јасно види да исламизације у то вријеме још није било. И сто година касније Мрковићи су још били православни хришћани, јер су г. 1717. помагали

¹ К. Јиречек, *Историја Срба I*, стр. 96.

² А. Јовићевић, *Црногорско приморје и Крајина*, стр. 60.

³ Ђурђе Бошковић, *Стари Бар*, Београд 1962, стр. 192.

⁴ М. Болица, *Relatione et descriptione del sangiacato di Scutari* (цитирано по Ровинском, *Црногория I*, стр. 793—796).

Црногорцима при неуспјелој опсади Бара⁵. Али се отада ситуација за њих измијенила, јер су изгубили код турских власти оно повјерење које су дотада имали и зато су се почели исламизирати да не би над њима била извршена одмазда због помоћи коју су пружили Црногорцима. Четрдесетак година касније (г. 1760) даје значајне податке о Мрковићима *Фарлаи* у свом дјелу *Illyricum Sacrum*. Тада је већ један дио овог племена био прешао на ислам⁶, па је у то вријеме подигнута и прва џамија у Мрковићима. Може се сматрати као сигурно да је потпуна исламизација Мрковића извршена прије средине XIX в., али су још дуго одржавали своје старе обичаје, нарочито ложење бадњака.

III. Мрковићи су потомци старог становништва тога краја⁷, а проценат досељеника из сусједних крајева Црне Горе је сасвим мали. Зато мрковићки говор представља чист дијалекатски тип, можда с врло незнатним утицајем сусједних црногорских говора. У томе је разлика између њега и других говора који су се развијали у пуном међусобном додиру, тако да се данас не може говорити о чистим локалним говорима на територији Старе Црне Горе. Међутим, мрковићки говор представља баш такав тип говора, који се читавим низом говорних одлика издваја као посебна дијалекатска јединица, различита чак и од свог најближег сусједа — *зубачког говора*.

IV. За разумијевање извјесних појава у овом говору биће од значаја млетачка власт у Бару, која је трајала близу 150 година: 1402—1412, 1422—1429. и коначно 1443—1571⁸. Поред романских лексичких позајмица, којих у говору Мрковића нема баш много, мислим да ће романског поријекла бити и лабијализација дугог *a* у овом говору.

Од много је већег значаја турска глост у Бару од 1571. до 1878. г. За то вријеме Мрковићи нису могли имати јачег контакта са сусједним нашим говорима, сем са *зубачким* преко повремених виђања на барској пијаци. Зато се и може претпоставити да мрковићки говор доста добро чува стање једног нашег локалног дијалекта с краја XVI и почетка XVII вијека.

Међутим, од турског освајања Бара мрковићки говор је био изложен утицају турске лексике, што се нарочито појачало после исламизације Мрковића у току XVIII вијека⁹. Данас мрковићки говор има мноштво турских ријечи за кућу и намјештај, за јело и посуђе, за одјећу и обућу, за крвно сродство, за вјерске обичаје ислама, за воће и поврће и сл. На све то је дјеловао Бар у коме се развио богат и удобан живот на оријентални начин. Дјелимично је дјеловао на примање ове лексике и дужи боравак неких Мрковића у Цариграду. Мислим да су билингвизам и турска лексика имали извјесног утицаја на палатални изговор сугласника *ч* — *џ* и *ш* — *ж* у мрковићком говору.

⁵ А. Јовићевић, о. с., стр. 32.

⁶ А. Јовићевић, о. с., стр. 32, цитат из Фарлатија („nobilissimus et frequentissimus est pagus Marcovichiorum. . . ab Rascianis schismaticis et Turcis incolitur”)

⁷ А. Јовићевић, о. с., стр. 60; Ердџановић, Стари Срби Зећани и њихов говор, Белићев Зборник II, стр. 325—338.

⁸ Бурђе Бошковић, Стари Бар, стр. 8.

⁹ А. Јовићевић, о. с., стр. 32.

С доласком Турака појачава се утицај албанског језика на Мрковиће. Тог утицаја је морало бити од најранијих времена, јер су арбанашки Анамали долазили у Бар, а пут их је водио преко Мрковића, а и Мрковићи су ишли у Скадар, а пут их је водио преко Анамала. Но од свега тога биће јаче сусједство Мрковића и Анамала и чести додирни на планинским испашама гдје и данас с прољећа и у току љета бораве заједно мрковићки и анамалски пастири. То је од давнина морао бити јак разлог за појаву обостраног билингвизма. Зато се у мрковићком говору осјећа утицај албанске лексике, иако он није велики, и утицај албанске фонетике и синтаксе. Ја сам у овом питању далеко од исцрпности, али је довољно указати на *скраћивање неакцентилованих дужина* у мрковићком говору, на *десоноризацију звучних сугласника на крају ријечи*, на прелаз *љ у л*, на *назализацију а, о и е^а* у радном придјеву (ка^озâ^н, рѣкѣ^н, пошѣ^н), на *удвојену замјеницу*, на употребу прилога *ге* у функцији *ћредлога с номинативом*, на поремећен ред ријечи у вези *аиѝрибуиѝ + именица*, па да се такав утицај јасно види. Он је нарочито морао бити јак у доба исламизације када су, вјероватно, склапани мјешовити бракови мрковићко-анамалски, јер су Анамали прије прешли на ислам него Мрковићи¹⁰. Међутим, таквих мјешовитих бракова у новије вријеме није било много, јер се Мрковићи жене а њихове дјевојке удају у оквиру свог племена.

V. Све су ово довољни разлози да се мрковићком говору посвети посебна пажња. То су показали и досадашњи осврти на овај говор, као што је L'examen P. Бошковића и М. Малецког¹¹ и моја два прилога у ЈФ¹². Зато ћу у овом раду изложити главни материјал о овом дијалекту, који се односи на фонетику, морфологију и синтаксу. Питање *акценѝа* и *рјечника* остаје за другу прилику, али ћу се ипак и овдје осврнути на те области.

а) За сада ћу напоменути да мрковићки говор има стару двоакцентску систему, као и други говори зетско-новопазарског дијалекта. Међутим, краткосилазни акценат се никада не изговара на *крајњем отвореном слогу*, сем у 2. и 3. л. једн. аориста гдје је дошао по аналогiji: *ка^озâ* према *ка^озâк*, *ѝомагâ* према *ѝомагâк*, *минѝ* према *минѝк*, *ѝира^ожѝ* према *ѝиражѝк*, *убѝ* према *убѝк*.

Дугосилазни акценат се такође повлачи са крајњег отвореног слога, али у већини случајева утицајем *аналогije*. Тако се према ном. *зѝма* изговара у ген. *зѝме*, у инстр. *зѝмом*; према *жѝна*—ген. *жѝне*, инстр. *жѝном*, и то без изузетка. — Такође у презенту: *зѝве* (1. л. једн. *зѝву* и *зѝвем*) и они *зѝве*, *жѝви* (*жѝвим*) и они *жѝве*, *чѝни* (*чѝним*) и они *чѝне*. У 3. л. мн. презента са партикулом *ћ* каже се поред *зѝкућ* и *зоѝкућ*, јер је слог затворен. Истина, овдје се поред *дни сѝду* може чути: *сѝду* у пејсѝ^ак. Врло је вјероватно да је и ова повлачења изазвала аналогija (*зѝве* према

¹⁰ А. Јовићевић, о. с., стр. 34.

¹¹ Bošković R. et Maček M., L'examen des dialectes du Vieux Monténégro, стр. 11—12.

¹² Ј. Вујовић, Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима, ЈФ XX, стр. 87—126; Како се развио екавизам мрковићког говора, ЈФ XXIII, стр. 235—246.

бѣре и сл.). Међутим у глаголском придјеву радном остаје дугоси лазни акценат на крају: *йошѣ^а*, *нашѣ^а*, *ка^озѣ* и сл., мада и овдје долази до положног затварања слога, јер се често изговара назализовани вокал са *n* које се јасно чује: *йошѣ^{ан}*, *ка^озѣ^н* и сл.

Интересантно је повлачење акцента код показних замјеница: *овѣму* и *двоуму*, *онѣму* и често *дному*, *онѣјзи* и често *днојзи*, *с-онѣм* и *с-ѣним*, *овѣзи* и *двѣзи*. Према мојим запажањима ово је повлачење често праћено појачањем афективног стања код приповједача у вези са садржином излагања.

Посебан проблем чини *" > ^*, и то најчешће на рефлексу полусугласника, а рјеђе на вокалима *a*, *e*, *o*: *бѣ^ачва* и *бѣ^ачѣ*, *де^нѣ^с* — *де^{ан}ѣ^с* — *де^{ан}ѣ^{са}*, *дѣ^{шт}* и *дѣ^{аш}и*, *кѣ^т* (< кѣд) и *кѣ^ш*, *опѣ^{ан}ѣ^к* и *оидѣ^{ан}ѣ^к*, *тѣ^{шта}* и *иѣ^{аш}и*, *сѣ^{бла}* и *сѣ^абла*; *брѣту* и *брѣ^иту*, *брѣте* и *брѣ^ите*, *сѣ^ада* (< свадба) и *сѣ^ада*, *г^лѣвар* и *г^лѣвар*, *дѣста* и *дѣс^ита*, *жѣна* и *жѣ^{на}* и сл. У неколика примјера дугосилазни акценат се сасвим уопштио: *уфѣ^иши*, *ба^њок* (< бѣдѣак) и *лѣш*.

Ја претпостављам да су ове квалитативне промјене у акценту могле бити изазване емотивним стањем, можда при пјевању лирских пјесама које имају специфичну мелодију и дјелују ритмом, а не садржином. Такав утисак сам стекао на њиховим свадбама и сличним свечаностима. Није искључено да је на ову акценатску промјену дјеловао и разговор на даљину (звање, довикивање).

С обзиром да сам понекад био у недоумици какав акценат изговара Мрковић, краткосилазни или дугосилазни, можда се у овом говору јављају први почети стварања *једног*, и то *ексцираиорног* акцента.

У овом говору су скраћене све неакцентоване дужине.

б) Осврнућемо се кратко и на *рјечник* мрковићког говора, јер заслужује посебну пажњу. У њему има око 30 лексичких архаизама, већином познати нашим јужним говорима, али нема ниједног локалног говора који их је све тако очувао као мрковићки. Неки од тих архаизама су познати само овом говору: *бабуна* (дрвена ваљкаста посуда за мјерење пшенице и кукуруза), *ка^ми* (камен), *ка^сма* (коса), *зѣ^ац* (зец), *о^шѣс* и *о^шѣ^с* (али само као *йо^ионим* у називу једног полуострвца које има облик *ре^иа*, в. фусноту 16), придјиви *брѣ^ињи* (братов) и *лѣ^чѣн* (гладан), код Вука *лѣчан* за пса; глагол *гре^шѣи* са старим значењем *долазиши* које се чува само у најстаријим старословенским споменицима (т. 241, в); именица *вѣ^чѣр* са прилошким значењем *увече* као у старословенском и данас македонском језику (т. 171). Затим долазе архаизми познати већином у црногорским и херцеговачким говорима, као и у дубровачком говору: *г^лѣница* (чавка), *к^лѣи* м. (соба), *к^рѣи* м. (кртица), *ла^јно* н. и *ла^јна* ф. (сточни измет), *лѣс* м. (дрво за кров), *д^{ск}ри* м. (чеквић), *суд^ник*, *лов^ник* и сл. Именица *жѣ^нѣј* (жетелац) образована је према *ра^шѣј*, мада ове ријечи нема више у мрковићком говору.

Приличан број ријечи *романског* поријекла свједочи да су Мрковићи били под утицајем стародалматске (*ѣ^ика^ш*, *к^име^к*), венецијанске и талијанске лексике, али мање него Паштровићи и Црмница. Ево неколико таквих позајмица: *абук^аш* (адвокат), *овиз^ди* се (сјетити се), вје-

жених примјера или гдје нисам био сасвим сигуран у постојање једне говорне црте, ја сам се служио ради допуне и провјеравања — питањима, али не никада сугестивним, јер се на таква питања може добити свакакав одговор¹³. Колико је метод директних питања несигурно средство, може се испитивач увјерити при фонетском провјеравању једне ријечи која не постоји у дотичном дијалекту као ријеч свакодневне употребе и која, према томе, није фонетски „оформљена“. Тако Мрковић одговара да се *лоџух* каже *лџуџ*, ген. *лџуџа*, ном. мн. *лџуџи*. Чим се ово упореди са *орџк*, ген. *орџа*, мн. *орџи*, одмах се види да *лоџух* није преживио процес соноризације сугласника *x* и да према томе није домаћа ријеч, па не може бити ни узета у обзир при испитивању гласа *x*.

Да бих исцрпно прикупио сву дијалекатску грађу из овог говора, ја сам обишао сва мрковићка села више пута и задржавао се у сваком од њих више дана у току сваког годишњег доба, а нарочито у току лета. Зато мислим да је испред мене прошао сав језички материјал овог дијалекта и да сам успио да забиљежим све оно што је у њему битно. Ако се у неким случајевима наиђе на мали број примјера, то је знак да их више није ни било. Такви су, нпр., вокативи *џраче* и *мџже*, дативи *рџи* и *колџи* (*к > ц*) и сл. Важно је учити за један говор као што је овај — да се он не одликује богатством облика, ни облици богатством значења. То је периферијски говор са ограниченом лексиком и скромном синтаксом, са устаљеним облицима, без много дублета, и са осјетном лабилношћу у области фонетике чије се многе појаве налазе у стању непотпуно развијених тенденција. Отуда потичу за поједине случајеве малобројни и често супротни примјери (слѣп и *илѣй*, млѣко и *мнѣко*, живѣна и *жвѣна*, јѣребица и много чешће *јѣребица*, страњ и *сѣрѣањ*, крај и много чешће *креѣј* и сл.).

Материјал овог говора биће дат по селима у којима је забиљежен. Већина тих села припада територијално источном дијелу овог дијалекта, мање карактеристичном по архаичним цртама, а пружају се дуж подножја планине Лисиња и његових јужних огранака. То су: *Дџбра Вџда* (ДВ), *Равѣањ* (Р), *Печуриџе* (П), *Грџовићи* (Г), *Вѣле Сѣло* (ВС), *Дџбезићи* (Д), *Међурѣч* (М), *Лесковѣџи* (Јџ) и *Шкрѣџа* с *Вџкићима* (Ш). Западни, језички архаичнији дио Мрковића — чине села која се пружају дуж планине Можуре, с десне и лијеве стране старог колског пута Бар—Улцињ. То су: *Кџње* с *Комџном* (К), *Мџла Горџана* (МГ), *Вѣла Горџана* (ВГ) и *Пелџнковићи* (Пл). Становници овог последњег села су билингви Албанци, који су 1878. г. припојени Црној Гори и врло добро говоре овим дијалектом. Ја сматрам да су то албанизовани старосједеоци, на чију је националну опредељеност утицао језик, мада им је поријекло српско, односно црногорско¹⁴.

Не би се могло рећи да је билингвизам код Мрковића ухватио много маха, али се ипак албанским језиком добро служе многи становници граничних села — Међуреча, Лесковца, Шкрете (Вукића) и доњег

¹³ Употребу квестинара нису препоручивали ни досадашњи испитивачи црногорских говора (Bošković — Malecki, L'examen, стр. 13; Милетић, Црмнички говор стр. 219—220).

¹⁴ А. Јовићевић, о. с., стр. 81—82.

дијела Веле Горане. Наравно, и већина Анамала, а вјероватно и сви, говоре мање или више српскохрватски, односно служе се мрковићким говором.

VII. Иако сам прве и најшире информације о овом говору добио на скуповима људи, у првом реду на *мобама* („молба“), на вечерњим *иосијелма* и у ширим *иородичним* разговорима гдје су учествовале и жене, — ја сам ипак имао и одабране сараднике на које сам се могао ослонити за сва специфична питања о овом дијалекту. Од њих сам већином забиљежио текстове из којих треба да се види цјеловита слика овога говора. То су махом људи између 50 и 70 година, па мислим да треба споменути неке од њих: *Асан Буроћ* (ДВ), *Усо Поидћ* (Р), *Мемџи Слакоћ* (М), *Мјјо Абдоћ* (П), *Асан Деаичоћ* (ВС), *Бећир Вулић* (Д), *Шабо Авдић* (ЈБ), *Сјло Вукић* (Ш), *Сјло Жућдл* (Комина), *Бећир Пејиноћ* и *Брајм Усеноћ* (К), *Мемџи Шабоћ* и *Амеђи Дурчић* (МГ), *Сјло Никезић* и *Јусуф Мейидноћ* (ВГ). С обзиром да је ово испитивање започето прије десет и више година, неки од њих данас неће бити у животу. Међутим, стање у мрковићком говору није се много измијенило, јер његови представници упорно чувају свој дијалекат и поред јаког утицаја школе и града. У томе је разлика између *мрковићког говора*, с једне стране, и *црмничког* и *иашшировског*, с друге стране, јер се ова два посљедња нагло повлаче са одласком старије генерације.

VIII. С обзиром на периферијски положај овога говора, ред би био да се осврнем на *иоиномастику* овога краја. Ја то могу учинити само у најопштијим потезима.

Иако у називима планина, брда и превоја има имена страног поријекла, илирског и вјероватно романског (*Румија*; *Камисора*, алб. *kamsor*, пјешак; *Камиднеза*)¹⁵, ипак је топономастика овога краја у великој мјери словенска. Таква су скоро сва имена главнијих мрковићких села (изузетак је можда *Куње*, мада и то може бити изведено од ријечи *кун*). Такви су добрим дијелом и називи планина и брда: *Лисињ* (прасл. *lysz*), *Кдзјак*, *Лидњак*, *Тусник* (прасл. *tylstь*), *Раџовеац*, а можда и *Можјра* судећи бар по наставку.

И микротопонија мрковићке морске обале има такође карактер српскохрватски: *Вели иејсџак*, *Пејсџак* *Палушков*, *Брџ мџра* (брџ = обала, локалитет испод Куња), *Оћас* и *Оћџас* (полуострвце испод Куња у облику *реја*; у том имену се чува стара ријеч *џнас*, са значењем *реј*, позната чакавском дијалекту и неким другим словенским језицима)¹⁶.

Наравно, *иоиномастика* Бара и његове околине захтијева iscrпну и стручну студију. Но, и ово што је речено доказује ипак да је овај дио нашег приморја имао карактер словенски (српски, црногорски) од првих историјских времена, тј. од зетских Војислављевића и Попа Дукљанина, писца чувеног *Барског родослова*. Мрковићки говор то потврђује цјелокупном својом структуром: фонетиком, морфологијом, лексиком, па и синтаксом.

¹⁵ По Барићу српскохрватско име ријеке *Бојане* потиче од античког *Barbana* уз посредовање албанског језика (*Istoriја arbanaskog jezika*, 1959, стр. 29—30).

¹⁶ Vidi Rj JAZU, *ocas* i A. Vaillant, *Revue des études slaves* 21, str. 167.

ЛИТЕРАТУРА

IX. Од првих података које је дао Вук о црногорском народном говору у предговору својих Пословица (Цетиње 1836), па до појаве првог научног рада о црногорским говорима, протекло је скоро сто година. Тај настављач Вукова рада био је млади пољски слависта, каснији истакнути научник и шеф катедре за јужнословенску филологију на Универзитету у Кракову — Мјечислав Малецки. Његов рад о говору Цуца (г. 1931) представља сажету и прегледну слику главних фонетских и морфолошких црта једног периферијског староцрногорског говора, који чини прелаз ка говорима херцеговачког типа¹⁷. Ускоро затим појавио се *Источноцрногорски дијалекат* (1933—34) дра Михаила Стевановића, широка слика простране дијалекатске области од Мораче на западу до Чакора на истоку. Коначно г. 1940. изашао је из штампе најобимнији и досад неприказани рад — *Црмнички говор* Бранка Милетића. То су радови на које сам се највише позивао при обради мрковићког говора, мада су од значаја такође и сажети извјештаји проф. Р. Алексића о локалним говорима Црногорског приморја (паштровском, спичанском, грбаљском, муљанском и кртољском).

С обзиром да је Милетићев *Црмнички говор* најпотпунији рад о једном црногорском говору, ја ћу се на њ кратко осврнути, јер неке ствари у том раду сматрам несигурним.

Колико је партија о вокалу а (< њ) добра, с много детаља, толико партија о *јају* представља проблем за мене, јер не могу потврдити дифтоншки изговор за овај вокал. Уколико се такав изговор јавља, он је карактеристичан за Доњу Црмницу, а нарочито за онај њен дио који је до 1878. г. био у турској граници (Сеоца). Међутим, Милетић је такав изговор чуо свугдје, а то су му потврдили и његови информатори, што се види из става о двојном изговору *јаја* на стр. 240. У свом раду: *Izgovor i pisanje praslavenskog vokala ě u dugim slogovima* (Rad 273, 1942) Решетар је прихватио Милетићев опис *дугог јаја* у црмничком говору као тачан.

У неким случајевима Милетићеве закључке не могу никако прихватити. Навешћу само неке од њих:

а) стр. 277: р у партиципу на *ро* (<рл) није вокал, него консонант: *џмаро* и сл.;

б) стр. 301—302: истина је да се *в* губи на почетку ријечи у презименима *Ујаџић*, *Улићевић* и сл., али се никада не каже *Идо-Ио* (Видо Ивов), *џзда* (вазда), *џсела* (весела), *дђаше* (вођаше), *из-ајдра* (вапора), *џ-л арива* (варива). Уопште узевши, партија о сонанту *в* има доста нетачности;

в) стр. 320: каже се *обу-се*, али сумњам да се игдје може чути *чу* (чуј) и *зајалу*-му свићу. Сматрам да су овакви примјери „исфор-

¹⁷ Решетарови радови *Der štokavische Dialekt* (1907) и *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten* (1900) имају велики значај за црногорске говоре, али нису посвећени само њима.

сирани“ с тежњом да се повећа број примјера, а информатор није свјестан одговорности, која стварно и пада на испитивача;

г) стр. 397—398: сумњам да ће се ипдје чути *вокайиви*: *цџру*, *Лазару*, *Сидвану* и *Бурдану*, нарочито ова два посљедња;

д) стр. 415: може се чути у ген. мн. *иџзија* (показна замј.), али нисам никад чуо такав облик од присвојних замјеница: *ндшизија*, *његдвизија*, па ни у дат. и инстр. мн.: *мџезиема*, с *иџдезиема* и сл.

Уопште узевши, овај рад се одликује мноштвом несигурних примјера. Таква су, по моме мишљењу, два примјера за каузално *иџе* на стр. 579: *Нџлути-се на мџене*, *иџе-сам-му-онџ рџкџ* и *Зачудпк-се, те-га-виџек на Цетиџе*. — А добар је овај примјер: *Нџџе-га чудо*, *иџе-му-сиџ џмриџе*, мада и ова реченица више личи на посљедичну, иако се томе противи смисаони однос главне и зависне реченице.

Зато не треба сматрати необичним што у неким фуснотама, при поређењу црмничког и мрковићког говора, не могу примити Милетићеве примјере.

Х. Сматрам за потребно да кажем да сам се у синтакси глаголских облика држао Белићева схватања тих питања. У нова тумачења и размимоилажења између данашњих наших испитивача глаголских времена нисам залазио. Међутим, и за мене је проблем значења аориста у *дијалогу* између Тодора везира и цара Душана у народној пјесми Женидба Душанова. Ја сам свјестан тога да сваки аорист који није историјски, модални или гномски — изазива представу о *нејосредној џрошлосији*. То је његово индикативно значење. Па ипак има примјера, као што је овај на који сам скренуо пажњу (*Виџе ли ми Роксанду џевојку? Виџе ли је и џрсџенова ли?*), који не значе непосредну прошлост, а не може се у њима аорист замијенити перфектом. За *народног џјесника* није битно гдје је Леџан, ни колико је Годор везир остао на том путовању (он је само у Леџану проборавио „неџелицу дана“). Све је то за њега *нејосредна џрошлосији* пред којом ишчезавају реални, стварни временски размаци. А то је, по моме мишљењу, *сиџилисџички* узус, а не синтаксички. Оно што је за синтаксу релатив, за стилистику може бити, и јест, индикатив. Према томе, у оцјени оваквих примјера, без обзира припадају ли они поезији или прози, књижевном језику или дијалекту, треба разграничити синтаксички исказ, као стандардни начин изражавања, од *сиџилисџичког*, праћеног *емоџјама* и *јаким џсихичким сиџањима* која даље и чак далеке догађаје чине блиским¹⁸.

ХИ. Списак главне литературе:

Радомир Алексић, Језик Матије Антуна Рељковића, Београд 1931.

Хенрик Варић, *Istoriја arbanaskog jezika*, Сарајево 1959.

А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1905.

А. Белић, Галички дијалекат, Београд 1935.

А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, Београд 1941.

А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, 102—132.

¹⁸ Др М. Стевановић, који споменуте аористе у Женидби Душановој сматра *релативним*, допушта такође да се ти аористи могу схватити и као *индикативни*, како их схвата и др Ј. Вуковић (НЈ, н. с., књ. VIII, стр. 137).

- А. Б е л и ћ , Оцјена Источноцрногорског дијалекта од Михаила С. Стевановића, ЈФ XIV, 161—181.
- А. Б е л и ћ , Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1: Речи са деκлинацијом, Београд 1962.
- А. Б е л и ћ , Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом, Београд 1962.
- Ђ у р ђ е Б о ш к о в и ћ , Стари Бар, Београд 1962.
- Р а д о с а в Б о ш к о в и ћ , О природи, развитуку и заменицима гласа х у говорима Црне Горе, ЈФ XI, 179—196.
- В о љ к о в и ć R. et М а љ е с к и M., Przegłąd dialektów Srarej Czarnogóry (L'examen des dialectes du Vieux Monténégro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parlers voisins). Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Cracovie 1932.
- Р. В u d m a n i , Dubrovački dijalekat, kako se sada govori, Rad LXV, 155—179.
- A n d r é V a i l l a n t , La langue de Dominko Zlatarić, Travaux publiés par l'Institut d'études slaves VI. I Phonétique, Paris 1928. II Morphologie, Paris 1931.
- В у к С т е ф . К а р а ц и ћ , Пословице, Цетиње 1836.
- В у к С т е ф . К а р а ц и ћ , Српски рјечник, четврто издање, Београд 1935.
- Ј о в а н В у к о в и ћ , Говор Пиве и Дробњака, Београд 1940.
- Ј о в а н В у к о в и ć , Sintaksička vrednost imperfekta u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Radovi, knj. III (145—246), Sarajevo 1955.
- Д а н и л о В у ш о в и ћ , Дијалекат источне Херцеговине, СДЗБ III, 1—70.
- Д а н и л о В. В у ш о в и ћ , Прилози проучавању Његошева језика, Београд 1930.
- И р е н а Г р и ц к а т , О употреби перфекта без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, Београд 1954.
- Ђ. Д а н и ч и ћ , Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека, Београд 1874.
- Г л . Е л е з о в и ћ , Речник косовско-метохијског дијалекта, Београд 1932 (свеска прва) и 1935 (свеска друга).
- П а в л е И в и ћ , О говору Галишолских Срба, Београд 1957.
- П а в л е И в и ћ , Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956.
- P a v l e I v i ć , Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Structur und Entwicklung, The Hague 1958.
- М и л к а И в и ћ , Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954.
- М и л к а И в и ћ , О предлогу *ио* у српскохрватском језику, ЈФ XIX, 173—212.
- С т ј е р а н I v š i ć , Današnji posavski govor, Rad 196 (124—254) i Rad 197 (9—138).
- С т ј е р а н I v š i ć , Šapinovačko narječje, Rad 168 (113—162).
- Д у ш а н Ј о в и ћ , О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање, Зборник за филологију и лингвистику II (114—133), Нови Сад 1959.
- А н д р и ј а Ј о в и ћ е в и ћ , Црногорско приморје и Крајина, Српски етнографски зборник, књ. XXIII, Београд 1922.
- A. L e s k i e n , Grammatik der serbokroatischen Sprache, Heidelberg 1914.
- M i e c z y s ł a w M a ł e c k i , Charakterystyka gwary Cuców na tle sąsiednich dialektów czarnogórskich, Lud słowiański, tom II, zeszyt 2 (225—245), Kraków 1931.
- M i e c z y s ł a w M a ł e c k i , Przegłąd slowiańskich gwar Istrji, Kraków 1930.
- T. M a r e t i ć , Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1931.

- T. Maretić, *Veznici u slovenskijem jezicima*, Rad LXXXVI (76—150), Rad LXXXIX (61—128) и Rad XCI (1—80).
- Бранко Милетић, Црмнички говор, СДЗБ IX (209—663), Београд 1940.
- W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935.
- Берислав М. Николић, Сремски говор, СДЗБ XIV, Београд 1964.
- Миливој Павловић, Говор Сретчке Жупе, СДЗБ VIII, Београд 1939.
- Асим Пецо, Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV, Београд 1964.
- Julius Pisko, *Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanesischen Sprache*, Wien 1896.
- Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960.
- Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Wien 1907.
- Milan Rešetar, *Primorski leksionari XV vijeka*, Rad 134 (80—160) и Rad 136 (97—199).
- Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.
- Kr. Sandfeld, *Linguistique balcanique (problèmes et resultats)*, Paris 1930.
- А. Селишев, Славянское население в Албании, София 1930.
- Михаило С. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII (1—129), Београд 1933—4.
- М. Стевановић, Баковачки говор, Београд 1950.
- М. Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Ње-гоша, ЈФ XX, 39—80.
- М. Стевановић, Начин одређивања значења глаголских времена, ЈФ XXII, 19—48.
- Михаило Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Београд 1951.
- М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, Београд 1964.
- Wacław Siemochowski, *Le dialecte de Dushmani, description de l'un des parlers de l'Albanie du Nord*, Poznań 1951.
- Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, Zagreb 1956.
- Abdulah Škaljić, *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine I—II*, Sarajevo 1957.

СКРАЋЕНИЦЕ

Едиције и усјанове

- ГЗС и ВС — Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића
 Глас — Глас Српске академије наука
 ЈАЗУ — Југославенска академија зnanости и умјетности
 ЈФ — Јужнословенски филолог
 НЈ, н. с. — Наш језик, нова серија
 Рад — Рад Југославенске академије зnanости и умјетности
 REW — Russisches etymologisches Wörterbuch (Vasmer)
 Рј ЈАЗУ — Рјечник Југославенске академије зnanости и умјетности
 САН — Српска академија наука
 СДЗБ — Српски дијалектолошки зборник

Исијшани њункџови

ВГ — Веља Гораца	М — Међурец
ВС — Веље Село	МГ — Мала Гораца
Г — Грдовићи	П — Печурице
Д — Дабезићи	Пл — Пелинковићи
ДВ — Добра Вода	Р — Равањ
К — Куње са Комином	Ш — Шкрета-Вукићи
Љ — Љесковац	

ФОНЕТИКА

Вокали

E^a

1. Рефлекс полугласника у мрковићком говору је e^a , тј. отворено e чија артикулација иде у правцу вокала a . Битне разлике између акцентованог и неакцентованог e^a нема, мада је e^a под акцентом, нарочито дугосилазним, каткад отвореније него неакцентовано e^a . То се јасно може осјетити при изговору генитива мн. *бџаче^aве^aк* и *бе^aче^aве^aк*, *мџаче^aке^aк* и *ме^aче^aке^aк*, јер је e^a у другом и трећем слогу од почетка ријечи затвореније, ближе e , док је e^a под дугосилазним акцентом понекад осјетно отвореније и стоји на граници између e и a , дакле сасвим блиско одговарајућем самогласнику *црмничког говора*, који Милетић биљежи са a .

Стабилност у артикулацији овог вокала је постојана. Једино људи који су учествовали у балканском и првом свјетском рату, и тако били дуже у контакту с осталим Црногорцима који чувају овај вокал, — изговарају ради прилагођавања сабесједнику из другог краја Црне Горе рефлекс полугласника као a^{e1} , односно a^2 . Ово интересавтно и ријетко одступање је резултат утицаја црногорског дијалекатског *коине-а*, који су споменути информатори усвојили на ратиштима око Тарабоша и Ловћена гдје су Мрковићи учествовали као помоћне трупе. На такав изговор овог вокала утицао је, свакако, и каснији додир са представницима a (< њ)-рефлекса на пијацама у Бару, Виру, Титограду и другдје. Са овом гласовном цртом иде и покоја друга црногорска дијалекатска црта, нпр. инф. *видијейи*, коју иначе мрковићки говор нема.

Одступање од ове стабилности имају у *коријену* само четири ријечи у којима се изговара и e^a и e^2 . То су: *бе^aдџањ* и *бе^aдџањ* (често), *Скџадеар* и *Скџеар* (ријетко), *снџава* и *снџава*, *ше^aмлица* и *ше^aмлица* (често). Можда

¹ Rešetar, Der štokavische Dialekt, стр. 90—91.

² Милетић, Црмнички говор, стр. 223—239.

³ Именица *бадњак* (бџдњак) гласи увијек *бањок*, дакле са a (< њ), e упрошћавањем групе $дњ > њ$ (т. 62, д) и прелазом $а^* > а^o > о$ (т. 27, γ; *лабијализација дугог а*). С обзиром да су Мрковићи муслимани већ пуних 200 година, сматрам да се у овом a (< њ) огледа градски изговор који је усвојен, можда, под утицајем турских политичких и вјерских власти, које су жељеле да се што прије забораве обичаји везани за стару вјеру.

у прва два примјера дјелује дисимилација, а у четвртном непотпуна асимилација. Ријеч *снѣва* се ријетко употребљава, јер ју је истисла из употребе *нѣвѣста* са истим значењем, а *снѣва* је, вјероватно, постало асимилацијом према наставку *е* у вокативу једн.: *снѣве* (Љ), а затим је такав изговор (*е^а > е*) пренесен на остале падеже.

Такође се може чути *е* мј. *е^а* у коријену при преношењу акцента на предлог, али је и то сасвим ријетка појава: *нѣ-зеи* (зѣ^т)⁴, *ѱ-лен* (лѣ^н), *нѣ-мек* (мѣ^к < мѣх). На исти начин је постало *никеи* поред *нике^т* (< кѣд).

Међутим, у суфиксима за творбу ријечи ова одступања су нешто чешћа, што ће се видјети из наведеног материјала. Три именице: *чешидл*, *Македѡнѣц* и *скакалѣц* — гласе само тако, тј. имају *е* мј. *е^а*.

а) *е^а* у коријену

беадѣањ (П, К, МГ), *беар* (ДВ, П, К), *беаѣва* (П, ВС, Д, М, Љ, МГ), *беаѣва* (К), *беаѣвеа^к* (П, ВС, М, Љ,) *беаѣвеа^к* (К, МГ), *беаѣвеа^к* (К, МГ), *вѣас* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), *вѣасколик* (ДВ, Г, К), *вѣаси* *вѣк* (М), *вѣада* (ДВ, Р, П, ВС, М, Љ, К, МГ), *вѣазде* (П), *вѣада* (П, Г, К, МГ), *завѣада* (Д), *вѣаздеа^н* (ДВ, ВС, К), *извѣа^н* (ДВ, П, Г, ВС, М, Љ, К, МГ), *одизвѣа^н* (Љ), *извѣа^н* (Д, МГ, ВГ), *дѣа^н* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *дѣа^н* (К, МГ, ВГ), *јен-дѣа^н* (МГ), *сѱиридеа^н* (Г, Д, Љ, К), *нѣ-дѣа^н* (Г, К), *ѱ-дѣа^н* (П, ВС, М, Љ, К), *дѣа^н ѱ-дѣа^н* (К), *дѣа^н* (ВС), *дѣа^н-дѣа^нѣас* (ВС), *дѣа^неа^к* (Р, М, Љ, К, МГ, ВГ), *Мийшровдеа^н* (ВС, К), *Велигдеа^н* (ДВ, К), *Бѱрђе(в)деа^н* (ВС, К), *Бѱрђо(в)деа^н* (Љ, К), *Илиндеа^н* (ВС), *дѣа^нѣас* (ДВ, П, Д, М, Љ, К, МГ), *дѣа^нѣас* (ДВ, П, Г, ВС, Љ, К, МГ) *дѣа^нѣас* (МГ), *дѣа^нѣаза* (П, МГ), *дѣа^нѣаза* (Љ), *дѣа^нѣаши* (П), *дѣа^нши* (ВС, М, Љ), *дѣа^нши* (К), *дѣа^н* (Д, МГ, ВГ), *дѣа^н* (МГ), *дѣа^нжда* (ДВ), *дѣа^нжда* (К, МГ), *зѣава* (П), *зѣаши* (ДВ, ВС, К, МГ), *зѣада* (ДВ, К), *зѣада* (К, МГ), *нѣ-зеа^н* (К), *у-зеа^н* (МГ), *узѣ-зеа^н* (К), *крѡ-зеа^н* (К), *зѣадом* (К, МГ), *зѣадови* (Д, К), *зѣадове* (МГ), *зѣадове* (МГ), *зеа^ндѣа^н* (ДВ, Р, ВС, К), *зеа^ндѣа^н* (Д, Љ), *кѣа^н* (ДВ, Љ), *кѣа^н* (К), *кѣа^нда* (МГ), *никеа^н* (Р), *никеа^н* (ДВ, Г, К, МГ), *њѣкеа^н* (ВС, Д), *ѣкеа^н* (ВГ), *лѣага* ф. (ДВ, ВС, Љ, К, МГ, ВГ), *лѣаге* (ВС), *лѣагеа^к* (МГ), *леагушиѣа^н* (Љ), *леагдѣа^н* (ДВ, Г, Љ, К), *ја^о лѣажу* (П, ВС, Ш, К, МГ), *ја^о лѣажу* (К, ВГ), *лѣа^к* (П, К), *лѣаки* *пѡсе^н*л (ВС), *лѣако* (Г, ВС, Љ, К), *лѣако* (Д, К, ВГ), *ѱолѣако* (ДВ, П), *ѱолѣако* (ДВ, П), *ѱолѣако* (МГ), *лѣа^кше* (ВГ), *ѱолѣа^кше* (К, ВГ), *олеа^кшдла* (Г), *ѱолѣа^к* — *ѱолѣа^к* (МГ), *лѣа^н* (ДВ, П, Р, ВС, М, Љ, К, МГ, ВГ), *лѣа^н* (ДВ, П), *лѣа^н* (ДВ, МГ, ВГ), *лѣа^н* (ДВ, М), *леа^ндѣа* *га^н*е (П, Љ), *ѱ-леа^н* (Р, ВС, М, Љ, К, МГ), *лѣа^нсно* (ДВ), *лѣа^нсно* (ДВ, ВГ), *мѣа^к* (П, Р, ВС, К, МГ), *мѣа^к* (ВС, К), *мѣа^к* (П, ВС, К, МГ), *мѣа^к* (К) *нѣ-меа^к* (К), *ѱ-меа^к* (Р, ВС), *у-меа^к* (К), *мѣа^нгла* (ДВ, П, ВС, Д, Ш, К, МГ), *мѣа^нгле* (Р, К, МГ), *меа^кнѱи* (ДВ, П, Љ, К, МГ), *мѣа^кни* (П, К, МГ), *ја^о мѣа^кну* (МГ), *мѣа^книш* (К), *мѣа^кне* (МГ), *вор. мѣа^кнѱ* (К, МГ), *меа^кнѱо* (К), *мѣа^кѣа^н* (Љ), *мѣа^кла* (М), *замѣа^кнѱи* (П), *замѣа^кѣа^н* (П), *ѱримѣа^н* (Љ), *ѱримѣа^кѣа^н* (Љ), *омѣа^кне*

⁴ Звучни сугласници постају на крају ријечи *беззвучни* (т. 107).

⁵ *х* у финалном положају прелази у *к* (т. 88, III).

(Г), *мѣња* (ДВ), *мѣње* (ДВ, ВС), *мѣњи* (П, Љ), *најмењи* (П, Љ), *мѣње* (Г), *мењаџи-мењаџа* (Д), *омењаџа* (К), *мѣска* (ДВ, П, М, К, ВГ), *мѣска* (МГ), *мѣску* (ДВ, Д, К), *мѣску* (МГ), *мѣске* (ДВ, Д, К, МГ), *мѣсеакеак* (П, М, Д), *мѣсеакеак* (Љ, К, ВГ), *мѣскеак* (П, Љ, МГ, ВГ), *мѣскан* (МГ), *мѣсџи* „шира“ (ВС, Д, Љ, К, ВГ), *мѣсџи* (П, ВС, К, МГ), ген. *мѣсџи* (К), *у-мѣсџи* (К), *мѣач* (П, Р, ВС, Д, К, МГ, ВГ), *мѣач* (Љ) *мѣачом* (ДВ), *мѣачом* (Љ, МГ), *мѣачови* (К), *мѣачовеак* (К), *неафџе* (ДВ, Љ, МГ), *неафџе* (К, МГ), *неафџе* (ДВ), ген. мн. *неафџеак* (К) и *неафџик* (МГ), *овѣџи* (К), *овѣџи* (К), *онѣџи* (К), *онѣџи* (К), *днеџи* (МГ), *оџанеак* (П, Д, Љ, К, МГ, ВГ), *оџанеак* (Г, К), *оџанџи* (К, МГ, ВГ), *оџанџе* (К, МГ, ВГ), *оџанеакеак* (П, Р, Г, ВС, К, МГ), *оџанеакеак* (Љ); *џѣџрице*,⁶ копитом (*мѣска гдди џѣџрице*) (Р, К, МГ); *џѣс* (П, ВС, Д, Љ, К, МГ), ген. и акуз. *џѣса* (М, Љ, К), *џѣси* (П, Љ) и *џѣсови* (К, МГ), *сѣџи* (К), *сѣда* (К, МГ), *сѣда* (Ш, К, ВГ), *сѣдошњи* (П, МГ), *јѣсеам* (Г), *џсеам* (ДВ, МГ), *несеам* (Р, ВС, Г, Д, К, МГ), *нејсеам* (Д, Ш, К), *сѣн* (Р, Г, К), *сѣн* (Љ, К, МГ, ВГ), *џ-сеан* (ДВ, Р, ВС, М, К, ВГ, МГ), *у-сѣан* (ВГ), *осеанџи* (ВС, Љ, К, МГ), *осеанџо* (ВС, К, МГ), *осеанџе* (Љ), *свеанџи* (Љ), *свеанџо-је* (Љ), *освеанџо* (К), *Скѣдеар* (ДВ, ВС, К, МГ, ВГ), *Скѣдра* (ДВ, ВГ), *Скѣдра* (МГ), *Скѣдраџин* (ВГ), *Скѣдраџи* (ДВ), *скѣдеарскога* (ДВ, МГ), *снѣва* (ДВ, М, Љ), *шѣџи* (ДВ, Р, Г, ВС, М, К, МГ, ВГ), *шѣџи* (ВС, К), *шѣа* (ДВ); *шѣџиџи*, тада (Љ, К, ВГ); *шѣџиџа*, тада (К, МГ), *шѣџаџ* (ВС, Г, К, МГ, ВГ), *шѣџаџра* (ВС, Љ, МГ, ВГ), *ошѣџаџра* (К), *шѣанџи* (ДВ, П, Г, Д, Љ, К, МГ), *шѣанџо* (П, ВС, Љ, К), *шѣанџола* (ДВ, Д, К), *шѣанџеан* (Љ), *шѣанџола-се* (Д); *шѣанџу*, аор. (МГ); *сѣанџиџи* *огѣанџ* (ВГ), *сѣанџо* (Д), *сѣанџне огѣанџ* (ДВ), *сѣанџни!* (МГ, ВГ), *шѣанџу-се* (Д), *шѣанџу-ју* безџсник (МГ), *шѣанџиџа* (ВС, Д), *шѣанџиџу* (ВС), *шѣанџиџа* (П, К), *шѣанџиџу* (К), *шѣанџо* (ДВ), *шѣанџо* (Ш), *шѣанџеак* (П, К, МГ), *шѣанџу* (К), ном. мн. *шѣанџи* (МГ), комп. *шѣанџи* (Д, К), *ошѣанџи* (Г), *шѣанџиџа* (ВС, Д, МГ), *шѣанџиџа* (П, ВС, М, Љ, К, МГ), *шѣанџи* (ВС); *шѣанџи*, обично: бабалак (Д); *чѣанџи* (чџпџ) (П, ВС, Д, К, МГ), *чѣанџом* (П, К), *чѣанџи* (Љ, К, МГ), *чѣанџа* (К, МГ); *чѣанџи* (чџстџ) (П, ВС, Љ, К, МГ), *чѣанџи* (М), *чѣанџиџи* (П), *чѣанџиџи* (МГ); *шѣанџ* = шивење (радња), уп.: иглица од шџа (П, Љ, К, МГ); *шѣанџиџи* (шџпџтџ) (П), *шѣанџиџиџи* (П), *шѣанџиџе* (П);

бѣдеанџ (ДВ, ВС, Љ, К), *Скѣдеар* (ДВ, МГ), *Скѣдра* (К, ВГ); *снѣва* (П, Љ), *снѣве!* (Љ), *шѣанџиџа* (ВС, Љ, К, МГ);

на-зеџи (К), *џ-лен* (К), *на-мек* (К), *ниџеџи* (Љ, К);

у примјерима: *џ-деанџ* (П, ВС, М, Љ, К) и *џ-леанџ* (Р, ВС, М, Љ, К, МГ) — *еа* је врло блиско самогласнику *е*, али ипак није чисто *е*.

⁶ Сматрам да је ово генитив од именице *џаџриџа*, која у Вукову Рјечнику значи: *зџоџџе око кога се окреџе млински камен и косџи око које се окреџе камен на жрџњу*; у Rj JAZU *џаџриџа* има три значења од којих треће одговара, углавном, Вукову. С обзиром да ова именица у старословенском гласи *џџриџа* и *џрџриџа*, а у бугарском *џџриџа* (Rj JAZU, s. v. rǫrgisa), сматрам да мрковиџки прилог *џџриџиџе* може водити пориџекло од ове варијанте са полугласником. И значење мрковиџког прилога се слаже са значењем српскохрватске именице (*зџоџџе, косџи*), јер је мазга поткована *зџоџџем*, а ако није поткована — онда има *коџиџано коџиџо*.

б) *e^a* у *наставацима*

Именице

— *e^a*: *бруче^a*к, велики, дебели клинац (К, МГ); *вдсе^a*к (ВС, К), *дсе^a*к (ВС, Д, К, МГ); *врес^a*к, вријес (ДВ, ВС, Д, К); *гус^a*к (П), *десе^a*к (ДВ, П, К, МГ); *јас^a*к, тур. *yastik* (ДВ); *куч^a*к (ВС, Д, К, МГ), *к^a*мек (П, ВС, МГ); *Ма^a*жу^aе^aк, Циганин (ДВ, Д, МГ); *м^a*д^aзе^aк (ДВ, П, Д, Ш, К, МГ), *м^a*д^aме^aк (П, Г, М, К, МГ), *мач^a*к (ВС, МГ), *над^a*ме^aк (Г, ВС), *на^a*й^aр^aде^aк (ВГ), *и^a*е^aј^aи^aк (ДВ, Г, ВС, К, МГ), *и^a*е^aј^aс^aк (ДВ, П, ВС, Д, Ш, К, МГ), *и^a*с^aк (М), *и^a*ро^aи^aс^aк (ДВ, П, К, МГ), *и^a*у^aе^aк (П, К, МГ); *и^a*р^aч^aк, плетеница (ВС, М); *и^a*оч^aи^aк (П, ВС, Љ, К, МГ), *руч^a*к (ДВ, Р, П, Д, МГ), *и^a*д^aч^aк (ДВ), *и^a*р^aд^aш^aк (Д, МГ, ВГ), *Ту^a*ре^aк (МГ); *ћус^a*к и *ћос^a*к поред *ћес^a*к, ланац од сата, из тур. *köstek* (ДВ, П, ВС, МГ); *ус^a*и^aне^aк (ДВ, ВС, МГ); *ф^a*р^aсе^aк, свјежи зрак (ДВ, П, Љ); *Ф^a*р^aне^aк, Франак, народ (Љ); *чес^a*к, бијели лук (ДВ, П, Г, М); *чес^a*н^aком (МГ); *ч^a*и^aе^aк, јабучица у грлу (МГ); *ш^a*у^aе^aк (ДВ, МГ), *ш^a*у^aи^aк (К, МГ), *ш^a*и^aк (П, МГ), *ш^a*ар^aк (Д, Љ, К);

*вдс^a*к (К), *дс^a*к (П, К, МГ), *к^a*мек (ВС, К), *м^a*д^aзек (ДВ), *и^a*у^aи^aк (П, МГ), *и^a*д^aч^aк (МГ).

— *e^a*л (<*e^a*љ): *ба^a*д^aл (П, ВС, К, МГ), *Г^a*р^aбе^aл (ДВ, Р, Љ, К, МГ); *ж^a*р^aв^aл, жрвањ (Д); *ка^a*ше^aл (ВС, Д, К); *ко^a*н^aв^aе^aл, канал (К); *кра^a*к^aл, корачај (МГ); *ку^a*к^aл, кукољ (К); *м^a*р^aв^aл (П, МГ); *ни^a*ке^aл, клица на кромпиру (МГ); *ц^a*р^aв^aл, црв (ДВ, Р); *ч^a*р^aи^aл, стршљен (Д);

*ка^a*шел (П, ВС, МГ), *че^a*ш^aл (ДВ, П, К, МГ).

— *e^a*м: *ја^a*р^aе^aм (ДВ, П, К, МГ), *ја^a*ч^aе^aм (ДВ, П, К, МГ), *у^a*ј^aе^aм (Г, М, МГ).

— *e^a*н: *ов^a*е^aн (ДВ, П, ВС, К, МГ), *д^a*ве^aн (ВГ), *ов^a*е^aн (К).

— *e^a*њ: *бе^a*д^aе^aњ (ДВ, ВС, Љ, К), *ог^a*е^aњ (ДВ, П, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), *д^a*ге^aњ (К, МГ — при извику); *ог^a*е^aњ, ген. д^aгња (К); *ос^a*и^aе^aњ (ДВ, П, МГ), *ос^a*и^aе^aњ (МГ, ВГ); *Ра^a*в^aе^aњ, име села (ДВ, К); *ра^a*ж^aе^aњ (ДВ, П, ВС, К, МГ), *ра^a*ж^aе^aњ (К); *се^a*ч^aе^aњ, фебруар (МГ); *ше^a*ж^aе^aњ (ДВ, К).

— *e^a*р: *ба^a*ке^aр (К), *в^a*ј^aи^aе^aр (П, Г, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); *ко^a*л^aде^aр, јануар (К, МГ); *м^a*ј^aи^aе^aр (К, МГ), *од^a*е^aр (П, ВС, Љ, К, МГ), *П^a*ј^aи^aе^aр (ДВ, П, ВС, К); *и^a*д^aи^aе^aр, шйшатаван, плафон (П, ВС, Љ, ВГ); *с^a*ке^aр (ДВ), иначе *с^a*крв; *ц^a*ку^aе^aр (П, Љ, К, МГ);

*в^a*ј^aи^aер (ВГ).

— *e^a*и: *в^a*д^aке^aи, тур. *vakit* (ДВ, Г, ВС, Љ, К, МГ); *в^a*д^aле^aи, тал. *volto* (ДВ, МГ); *Е^a*г^aи^aе^aи (ВС), *к^a*в^aр^aе^aи (К), *ла^a*к^aе^aи (Љ, МГ), *ло^a*к^aе^aи (ВГ), *ла^a*к^aе^aи; *П^a*д^aре^aи, пристаниште у Бару (Љ, Ш); *и^a*у^aл^aе^aи, југовина (ДВ); *н^a*д^aке^aи (ВС, Д, К, МГ), *о^a*ц^aе^aи (Љ, ВГ);

*в^a*д^aке^aи (МГ), *н^a*д^aке^aи (ВС, К).

— *e^a*ц: *А^a*ф^aр^aи^aк^aне^aц (ВС, МГ), *в^a*ј^aе^aне^aц (ВС, Љ, К, МГ); *вра^a*н^aе^aц, црно грожђе (ДВ, П, ВС, Љ, МГ); *Гра^a*д^aе^aц, брдо (ВС); *гр^a*ив^aе^aц, врста голуба (ДВ); *Г^a*у^aсар^aе^aц, вода (К); *д^a*ј^aе^aц, ујак (ДВ); *д^a*д^aле^aц (ДВ, Д), *до^a*л^aе^aц (ВС, Љ, К, МГ); *До^a*л^aе^aц, пољице (МГ); *ж^a*д^aр^aе^aб^aе^aц (П, ВС, Љ,

К, МГ), *зџе^{ац}* (ДВ, Р, Г, Д, М, К, МГ, ВГ), *Залдв^{еац}* (ДВ), *Зубе^{ац}* (ВС), *зубе^{ац}* (К), *зубѣ^{ац}* (ВС), *јџме^{ац}* (ДВ, ВС, М, Љ, К, МГ), *јџре^{ац}* (П, Р, ВС, Љ, К, МГ, ВГ), *јџме^{ац}* (ВС, Љ, К), *јунѣ^{ац}* (К), *кљине^{ац}* (ДВ, Љ, МГ), *кашанѣ^{ац}* (ДВ), *кашанѣ^{ац}* (МГ); *коздолѣ^{ац}*, козолоац (МГ); *кџле^{ац}* (П, ВС, К, МГ), *кџне^{ац}* (П, ВС, Љ, К, МГ), *кошѣ^{ац}* (ДВ, Љ, К, МГ), *кџше^{ац}* (ВС, К); *Кондолѣ^{ац}* < кон долца, њива (МГ); *кџка^ове^{ац}* (ВС, Љ); *кџше^{ац}*, скупштина (ДВ, К, МГ); *лџне^{ац}* (ДВ), *Лескџце^{ац}* (ДВ, МГ); *лџве^{ац}*, обично *ловник* (ВС); *лџне^{ац}* (П, Р, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); *мамайро-вѣ^{ац}*, април (ДВ, К, МГ); *мџше^{ац}*, обично: *мџ* (П, ВС); *Немѣ^{ац}* (ВС), *Њемѣ^{ац}* (ДВ), *нџве^{ац}* (Љ); *овѣ^{ац}*, ген. *џваца*, овас (ВГ); *ошѣ^{ац}* (П, Г, М, К, ВГ), *ошѣ^{ац}* (Д, МГ), *џше^{ац}* (ВГ), *џлѣ^{ац}* (П, Р, ВС, К), *џравѣ^{ац}* (ВС, Љ, К, МГ), *џрасѣ^{ац}* (МГ), *џреснѣ^{ац}* (ВС, Д, Љ); *Рџсоџе^{ац}*, брдо (ВС); *свѣшѣ^{ац}* (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), *сџанѣ^{ац}*-камин (МГ), *сџранѣ^{ац}* (П); *сџџре^{ац}*, обично: *сџџ^ори* (П, ВС, К, ВГ), *сџџлѣ^{ац}* (Р, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); *сџџудѣ^{ац}*, извор, чесма (Р, Љ, К); *Зџџне^{ац}*, њива (Р); *сџџушѣ^{ац}* (ДВ, П, ВС, К, Љ, МГ); *Тушџле^{ац}*, вода (ВС), *Ушџиве^{ац}* (ДВ), *Црноџре^{ац}* (ДВ, Г, МГ); *чџлѣ^{ац}*, лептир који једе мед (Д); *шанѣ^{ац}* (П, ВС, Љ, К, МГ); *шарѣ^{ац}*, шарени во (МГ); *шџиракалѣ^{ац}*, брва (ДВ);

вџџнец (МГ), *зџџец* (МГ), *зубец* (П), *јџџмец* (П, ВС, Љ, К, МГ), *јџџрец* (П, ВС, К), *кљџнец* (МГ), *кџлѣц* (П), *кџнец* (К), *Лескџџец* (Д), *лџнец* (П, МГ), *Макеџџџнец* (ДВ, П), *џџлѣц* (Д, К), *џџ^олѣц* (К); *скакалѣц*, мали скакавац (П, МГ); *сџџџрец* (К), *сџџџлѣц* (ДВ, П, ВС, МГ).

Придјеви

— *е^{ац}*: *вџше^{ац}* (К), *гладше^{ац}* (П, Љ, К), *гладше^{ац}* (К), *дџџе^{ац}че^{ац}* (П, Д, Љ, К), *дџџе^{ац}чка* (Љ), *џџе^{ац}ше^{ац}* (ДВ), *јџше^{ац}* (ДВ, МГ), *крашше^{ац}* (Љ, К, МГ), *крашше^{ац}* (К), *нџсе^{ац}* (МГ), *слашше^{ац}* (Љ, К), *шџџне^{ац}* (П, Љ, К), *шџџџе^{ац}* (МГ), *шџше^{ац}* (Д, Љ), *шџџџџе^{ац}* (К), *џсе^{ац}* (ДВ, Љ, К);

у *дџџе^{ац}че^{ац}* — *е^а* у наставку *е^{ац}* звучи понегдје, нпр. *Љ* и *К*, врло блиско вокалу *е*.

— *е^ал* (< *е^аљ*): *шџџџе^ал* (Ш, К, МГ).

— *е^ан*: *бџсе^ан* (ДВ, ВС), *блџде^ан* (МГ); *блџес(џ)е^ан*, обично *лџш* (Г); *валџше^ан* (К), *врџде^ан* (ДВ, П, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), *гладџе^ан* (П, Г, ВС, Љ, Ш), *гладџе^ан* = *лијеџ* (К), *глушџе^ан* (ДВ, Г, Љ, МГ), *грџде^ан* (П, Љ), *дџџџе^ан* (ВС, Д, Љ, К), *жџде^ан* (ДВ, Д, К), *јџде^ан* (ДВ, Р, ВС, Љ, К), *кџрушџе^ан* (ДВ, Д, К), *лџче^ан* (ВС, К); *лџсе^ан*, брз, хитан (ДВ); *миџре^ан* (П, ВС, Љ, К), *мџче^ан* (МГ), *нџсвџсе^ан* (Д); *обрџџџе^ан*, поштен (К); *диџсе^ан* (П, К), *џџџџџе^ан* (ДВ, К), *џџше^ан* (К), *џџџџџџџе^ан* (К, МГ), *радџе^ан* (К), *свџсџе^ан* (П), *свџсџе^ан* (Р, К, М), *сџџџџе^ан* (М), *сџлџе^ан* (ДВ, Г, К), *сџџџџџџџе^ан* (ВС, Љ, К), *сџџџџе^ан* (П, ВС, Д, Љ, К), *слџџџџе^ан* (П, Љ, К), *сџџџџе^ан* (П), *сџџџџџџџе^ан* (К), *сџџџџџџџе^ан* (К), *сџџџџџџџе^ан* (МГ), *сџџџџџџџе^ан* (П, К), *сџџџџџџџе^ан* (Д), *џџџџџџџе^ан* (МГ), *шџџџџџџџе^ан* (Г, МГ), *чџџџџџџџе^ан* (Д, К), *шџџџџџџџе^ан* (МГ), *џче^ан* (Ш);

гладџен (ДВ, ВГ), *дџџџџен* (Љ), *лџчен* (ДВ, П, Љ, К, МГ, ВГ), *сџлџен* (П), *сџџџџџџџен* (К), *сџџџџџџџен* (П), *чџџџџен* (П).

— *е^ан* (< џхџнџ): *џџџџе^ан* (К), *џџџџџџџе^ан* (Д).

— *е^ашџџи*: *де^анџџџџи* (ВГ).

— *e^{ар}*: *би^си^еар* (ДВ, К), *би^сеар* (П, ВС, Љ, К), *ддбеар* (ДВ, П, Г, ВС, Љ, К, МГ), *мдкеар* (ВС, Љ, К, ВГ), *мудеар* (Љ);
мдкер (Љ).

Бројеви

— *e^{ам}*: *сдде^{ам}* (ДВ, П, ВС, М, Љ, К), *седе^{ам}десџи* (П), *седе^{ам}ддсеи* (П, Д, ВС, МГ); *дсе^{ам}* (ДВ, П, ВС, К, ВГ), *осе^{ам}ддсеи* (ДВ, П), *осе^{ам}ддсеи* (ВС, К, МГ);

сддем (П), *дсем* (П).

— *e^{ан}*: *јдде^{ан}* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), *неде^{ан}* (К, МГ);
јдден (ДВ, П), *неде(н)* (П).

Замјенице

— *e^{ав}*: *кдке^{ав}* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), *нйкакe^{ав}* (ВС, Љ, К), *ндка-ке^{ав}* (ВС, Љ, К), *свдкакe^{ав}* (Љ); *шдке^{ав}* (П, ВС, МГ).

в) *e^а* у *йрилозима*

де^{ан}дас (ДВ, П, Д, К, МГ), *де^{ан}дас* (ДВ, П, ВС, М, Љ, К, МГ), *ноћдас* (ДВ, П, Љ, К, МГ), *не^{ан}дас* (ВС), *не^{ан}дас* (П, ВС, МГ), *ономдана* (П, Д, Љ, МГ), *ономдана* (МГ).

г) *e^а* у *йрефиксима* и *йредлозима*

а)

У префиксима се често изговара *a* мј. *e^а*, што представља одступање од употребе *e^а* у другим случајевима. Упоредићемо обје групе примјера:

изе^абрдџи (ВС), *изе^агндџи* (К), аор. *йзе^агна* (К), (*и*)*зе^агндџи* (МГ), (*и*)*зе^агндџела* (МГ), *се^авџи* (ВС, МГ), *ја^о-се се^авџу* (ВС, МГ), *се^агндџи* (ВС), *се^агндџи* (К), *сд^агни* (К), *сд^агну-се* (ДВ), *се^агндџо-се* (ДВ), *се^амлдџи* (ВС), *се^амдлу* (МГ), *се^амдле* (МГ), *се^ашивдџа* (ДВ); *сд^айеи*, објесити, свезати (ДВ, Д, К, МГ); *се^айра-е сд^айеиша* (= објешена) за пџрду (ДВ); овце *сд^айеише* (свезане за ногу) (МГ), *сд^айо-му-се за-ноге* (Д), *сд^айни-се јен за дрџога* (К), *се^ачџва^о* (Љ), *узе^аврџ* (МГ);

изабрдџи (ВС, К), (*и*)*забрдџи* (Д), *изагндџи* и *издегндџи* (К), (*и*)*загндџи* (К), *савџи* (ВС, Д, К), *сагндџи* (К), *сакрџи* (ВС, Д, К), *сакрџи* (Д), *самлдџи* (Д, К), *самдле* (МГ), аор. *сдмле* (МГ), *савџи* (ВС, К), *савџи* (а иде незнатно ка *e*) (МГ), они *сдйели* барјдк бџели на кџу (ДВ), *сачувџи* (Д).

Под утицајем града, школе и администрације неки становници два мрковићка села (Добра Вода и Печурице) изговарају често *a* мјесто *e^а* у свим позицијама. Међутим, овдје је најмање примјера из та два села. Према томе, не може се говорити о утицају књижевног језика на овакав изговор префикса. Не може се говорити ни о асимилацији према сусједним слоговима, јер се томе противи већина примјера. Још мање се може мислити на процес прелажења *e^а* у *a*, јер је мрковићко *e^а*, као

што смо видјели, нешто ближе вокалу *e* него вокалу *a*. Пошто ниједна од ових могућности не рјешава овај проблем, поставља се питање: шта је могло дјеловати на сувише честу замјену *e^a* вокалом *a* у глаголским префиксима *изе^a* и *се^a*?

Ја сматрам да је на то утицао предлог *иза* због своје релативно честе употребе (*иза брѣга, иза Можџуре, иза Лисийња* и сл.). Најприје је под утицајем овог предлога замијењено *e^a* са *a* у префиксу *изе^a*, а затим је та особина пренесена и на префикс *се^a*, који је почео гласити *са*.

β)

Рефлекс полусугласника у предлозима:

йрйде^a-мном (ДВ), *йрѣде^a*-мњу (П), *йрйде^a*-мњу (П, ВС), *йрйде^a*-мну (К), *йрйде^a*-мњућ (К); *сѣ^a*-мном (ДВ, Г), *сѣ^a*-мну (ДВ, ВС, МГ), *сѣ^a*-мњу (ВС, Љ, К, МГ), *сѣ^a*-собу (МГ), *се^a*-шњѣм (К), *се^a*-свѣма (М); *са*-стѣком (М), *са*-волѣма (ВГ), *низа*-Студѣне^aц (К).

2. У приличном броју примјера мрковићки говор је добио вокал *e^a* на различне начине, и то: а) сажимањем вокала *ae* (*јѣде^aнѣ^aсѣ^a*); б) *a > e^a* под утицајем палаталних сугласника, а нарочито *j* (*крѣ^aј*); в) редуковано *a* прелази у *e^a* (*чѣ^aс, Пѣре^aзић*); г) у неколико глагола *e^a* служи за имитовање природног гласа, дакле — ономатопејска функција (*врѣ^aскѣй, кѣ^aкѣй*); д) *e^a* се јавља због мијешања ријечи (*благосѣ^aн* и *благосѣ^aф*) — и ђ) *e^a* је постало по узору на гласовно блиску и семантички сродну ријеч (*чѣве^aк* према *мѣме^aк*), дакле морфолошким утицајем.

Погледаћемо сваку од ових група посебно.

а) *ae > e^a*

Ово сажимање обухвата бројеве 11—19 на читавој територији Мрковића, као и у осталим црногорским говорима који још чувају рефлекс полугласника. С обзиром да ово сажимање није извршено у *йѣројском говору* у Истри, чије становништво потиче од пресељених Црногораца из Црмнице средином 17. в., сматрам да је *ae > e^a* новија појава у мрковићком говору и црногорским говорима уопште.⁷ Ово *e^a* свједочи да је црногорски, па и мрковићки, рефлекс полугласника средњи вокал између *a* и *e^a*, али у једним говорима ближи *a*, а у другим (Зупци, Мрковићи) ближи *e*:

јѣде^aнѣ^aсѣ^a, дванѣ^aсѣ^a, йрѣнѣ^aсѣ^a, чѣйрнѣ^aсѣ^a, шеснѣ^aсѣ^a, седе^aмнѣ^aсѣ^a, девѣйнѣ^aсѣ^a; зѣ^aдно (< заједно), зѣ^aном.

б) *a > e^a* под утицајем палаталних сугласника

Ову гласовну промјену проузрокују сугласници *j, љ, њ* и *ћ*, али у малом броју примјера, сем *j* чији је утицај највећи:

⁷ Л. Вујовић, Како се развио екавизам мрковићког говора, ЈФ XXIII, стр. 9 у сепарату.

⁸ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 11.

бе^ајра̋к, Rj JAZU, тур. bairak (ДВ, Р, Д), *бе^ајраки̋а̋р* (ДВ); *Бе^ајра̋м*, властито име и празник, Rj JAZU, тур. bairâm (Р, П, МГ, ВГ); *крѣ^а̋и* (ДВ, МГ, ВГ), *крѣ^а̋и* (Г, ВС, Д, М, К, МГ), *крѣ^а̋иу крѣ^а̋и* — нема ништа (Д), *Крѣ^а̋иши̋а* (К), *крѣ^а̋и* мѣне (ВС, К), *ди̋крѣ^а̋и* поља (ВС), јѣна *йокре^а̋и*—јѣне (МГ), *мѣ^а̋јшори* (К); *зѣ^а̋јчови*, обично: зѣ̋јци, зѣ̋јчови (К); *йојѣ^а̋и*, кућица на једну воду за стоку (П, МГ), Rj JAZU: рѣјата, Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта: појѣта; *ојѣ^а̋и*, „*йирни̋ца*“, кућица за сточну храну и стоку (МГ); Вук, Рјечник: ајат-ајата, вајат, клијет; Елезовић, о. с., ајат од арап. hajet; Барић, Рјечник srpskog ili hrvatskog i albanskog jezika, hàjat, hajáta, алб. hajat, -i; *ојѣ^а̋и*, исто (К, МГ); *овѣ^а̋и*, исто (МГ); *се^а̋јби̋ја* и сајби̋ја, власник, господар, Rj JAZU, од арап. sahibi (ДВ); *йле^а̋ши̋ан̋ица*, Rj JAZU, pljaštanica i pljašténica (ДВ, МГ); *срѣ^а̋њ* (поред: срѣ̋њ, стрѣ̋њ), коноба за волове и амбар; Rj JAZU, strãñ (rodum, kopoba, rívnicã) од лат. stranium преко тал. stragno, од средњо-латинског subteraneum (П, Г, ВС, К, МГ); *Оћ^а̋с* (поред ријетког Оћас и Оћас), име једног полуострвца, Rj JAZU, ðcas = реп (ДВ, Р, К).

Слична појава позната је и говорима јужне и источне Србије⁹.

в) Редуковано $a > e^a$

Ова гласовна промјена је обухватила приличан број ријечи и у већини примјера је стална. За неке од тих примјера могло би се претпоставити да је e^a постало асимилацијом према ген. мн. Тако је *сѣ^а̋чма* могло постати према ген. мн. *сѣ^а̋че^а̋ме^а̋к* (< сѣ̋че^а̋ме^а̋к), *сѣ^а̋бла* према ген. мн. *сѣ^а̋бле^а̋к* и *сѣ^а̋бе^а̋ле^а̋к* (< сѣ̋бле^а̋к и сѣ̋бе^а̋ле^а̋к), али то није сигурно. За примјер *разе^а̋ђи̋ја* могло би се претпоставити да је палатално z дјелоvalo на прелаз a у e^a , али ни то није сигурно, јер се и у *црмничком говору* каже *разазли̋ја* (књиж. розаклија), иако z није палатално.

Пријмери:

Дѣ^а̋бези̋ћ, село и становник села (ДВ), *Дѣ^а̋бези̋ћ* (П), *Дѣ^а̋бези̋ћи* (К), *Дѣ^а̋йчо^а̋ћи* (ДВ, П), *Дѣ^а̋йчо^а̋ћи* (К, МГ), *Пѣре^а̋зи̋ћ* (ДВ, П, Д, К); *йѣ^а̋йрои̋ћ* (Г), *йѣ^а̋йрои̋ћ* (МГ), од *йѣ^а̋йрои̋а* (ВГ), Rj JAZU: pãprat, f.; *чѣ^а̋с* (Д), *чѣ^а̋с* (К), *чѣ^а̋сом* (К); *сѣ^а̋ч*, Rj JAZU, из арап. saġ (ВС, М), *сѣ^а̋ч* (К, М); *сѣ^а̋чма*, Rj JAZU, из тур. saġmak (Р, ВС, М, МГ), *сѣ^а̋чма* (М, МГ); *ошѣ^а̋ф*, компот од сухих смокава (К, МГ), Rj JAZU: ðšaf, hòšaf и hòšар, од перс. shoš (лијеп, пријатан) и ab (вода); код Елезовића, о. с., *дишаф* и *ошѣф*, сухо воће и компот; *разе^а̋ђи̋ја* (ДВ, П, К); *сѣ^а̋бла* (П, ВС, Д, М, К, МГ), *сѣ^а̋бла* (К), *сѣ^а̋блу* (МГ), али *сѣ̋бла* (П, Р, Д), в. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, s. v. savle; *измѣ^а̋лени* (као дијере) (ВС, К), *дбе^а̋два* и *дбе^а̋двије* (ДВ, К, МГ), *де^а̋ревѣо* и *де^а̋ревѣо* (К), *де^а̋рѣ̋је* и *де^а̋рѣ̋ју* се (ДВ), *ме^а̋нк̋й̋и* (ДВ, Д, К, МГ), *зѣ^а̋р* (ВС, Д, Љ, К, МГ); *ле^а̋кур̋и̋ћ*, слијепи миш (К), Varić, о. с., lakuriç i patës.

У примјерима: *рѣ^а̋ло* (К), *рѣ^а̋лом* (К), *мѣ^а̋слина* (К) — може се овакав изговор сматрати још као индивидуална појава, јер обје ријечи гласе иначе: рѣ̋ло и мѣ̋слина.

⁹ Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 18—20.

Иако у $\frac{2}{3}$ наведених примјера редуковано *a* стоји под акцентом, и то претежно „, ипак се не би могао извести сигуран закључак да је ова гласовна промјена изазвана само акцентом. Сличних примјера има и у црмничком говору¹⁰, али је тамо стање компликованије, јер неће бити сви примјери са *a* (< *a*) резултат редукције. Писац, уосталом, даје грађу, али се не упушта у објашњење који су чиниоци утицали да до тога дође.

г) *e^a* као ономајојејски глас

Већ смо казали да се у неколико глагола изговара *e^a* ради подражавања акустичког утиска који се осјећа при вршењу дотичне глаголске радње:

бѣ^aцкай̄ (дирати) (ДВ), *бѣ^aци* (ДВ), *бѣ^aзгай̄* (дирати) (ВС), не *бѣ^aзгај* (ВС), *бе^aзнӯй̄* (ударити) (ВГ), *бѣ^aзни* (ВГ); *врѣ^aскд̄й̄*, коза *врѣ^aска* (МГ), *врѣ^aска^оше* (К), *зблѣ^aјд̄й̄* (К), *џвца блѣ^aјаше* (К, МГ), *кѣ^aкѣ^ай̄* (убрзано дисати) (ДВ), волџви *кѣ^aкѣ^ау* (од умора) (ДВ), *наде^aнд̄й̄* (надушити) (МГ), *наде^aнд̄џа* од караџднице (надувена, натекла од уједа шарке) (МГ).

д) *e^a* настало мијешањем ријечи

У именици *благослов* други дио сложенице замијењен је именицом *сѣ^aн* (стр. 80). Тако је добијена именица *благосѣ^aн* (= благослов), која има често и придјевску службу: *благосѣ^aн* бјо! Од ове именице је изведен глагол *благосѣ^aнй̄*.

Примјери:

благосѣ^aн (ДВ), *благосѣ^aн* бјо! (Ј), *благосѣ^aна* бјла! (К), *благосѣ^aно* бјло! (Д, Ј), *благосѣ^aним* (Д), *благосѣ^aнй̄во* (ВС).

Међутим, према *благосѣ^aн* начињено је *благосѣ^aф* (благослов > благосов > *благосѣ^aф*), а од ове именице начињен је глагол *благосѣ^aвӣ*: *благосѣ^aф* (ДВ), *благосѣ^aвӣ* (ДВ), *благосѣ^aвио* (ДВ).

ђ) Појава вокала *e^a* као резултат морфолошког утицаја

Ово се тиче именице *човек* која има тројаки гласовни облик у овом говору: *чџвек*, *чџк* и *чџве^aк*. *Чџк* је постало сажимањем од *човек* и чује се често на читавој територији Мрковића. *Чџве^aк* је добило *e^a* под утицајем именице *мџме^aк*, а можда су утицале и друге именице са суфиксом *e^aк* (*Мађупе^aк*, *Тјуре^aк*, *мџзе^aк*, *кјме^aк*, *йејйџе^aк*, *чесне^aк* и сл.). Овдје се може говорити о накалемљивању суфикса *e^aк* на именицу *човек*, али *e^a* није постало непостојано због необичности сугласничке групе *вк* у овом случају. Међутим, у оним црногорским говорима који мјесто *в* имају *ј* — развило се непостојано *e^a* [чџ(ј)е^aк, ген. чџја].

¹⁰ Милетић, о. с., стр. 233—235.

Примјери:

чдв^ак (ДВ, П, М, Љ, К), *човѣ^ак* (ВГ), *чдв^ак* (П, Д), *чдв^ака* (М, Љ, К, МГ), *чдв^ака* (ДВ, ВС, Љ), *човѣ^ака* (К), мој *чдв^аку!* (ВС), *човѣ^аком* (ДВ).

3. На основу цјелокупног материјала о *рефлексу њолугласника* у мрковићком говору могу се извести ова два закључка:

а) Рефлекс етимолошког полугласника чува се сасвим добро. Одступања у коријену даду се објаснити асимилацијом и дисимилацијом (*сндва*, *бедѣ^ањ*), а у префиксима — аналогично према предлозима (*изабрат*: *изабрѣга*). Засада постоји само тенденција ка прелазу *е^а* у *е* у наставцима за творбу ријечи (*вдсек*, *кѣмек*, *кѣшел*, *гладен*). Устаљени примјери: *Македѣнец*, *скакалѣц* и *чешѣл* — могу бити сасвим стари и представљати прве примјере у којима је *е^а* прешло у *е*. Није искључено да се у овим примјерима чува траг некадашње везе која је могла постојати између Мрковића и нашег становништва сусједне сјеверне Албаније¹¹.

б) Ново *е^а* показује да је било утицаја палаталних сугласника на прелаз *а* у *е^а* (*крѣ^аѣ*), као и редукције самогласника *а* при чему се такође добијало *е^а* (*Дѣ^абезић*, *ѣѣ^аѣрош*).

Као у осталим црногорским говорима који чувају рефлекс полугласника, тако је и овдје *ае* > *е^а* у бројевима 11—19. То свједочи да је *е^а* мрковићког говора такође средњи волак између *а* и *е*, али ипак ближи *е*.

4. Кад се погледа на стање полугласничког рефлекса на територији Старе Црне Горе, онда се *данас* добија оваква слика: Катунска нахија са Горњим Грбљем и скоро читава Ријечка нахија има *а^е*, тј. рефлекс који је ближи самогласнику *а* него самогласнику *е*; Црмница са Доњим Љуботињем (Ријечка нахија), Браићи, Маине, Паштровићи и Спич имају *ае*, тј. рефлекс полугласника који чини управо средину између *а* и *е*; Зупци и Мрковићи имају *е^а*, тј. рефлекс који је ближи самогласнику *е* него самогласнику *а*.

Ове разлике су толико уочљиве да их запажају и људи без лингвистичког образовања. Тако Катунчанин осјећа да је црмничко *ае* ближе самогласнику *е* него катунско *а^е*. За Зупце и Мрковиће та је разлика још уочљивија. За зубачки рефлекс, нпр., ни лингвист није увијек сигуран је ли изговорено *е^а* или *е*, толико је мала разлика између ових вокала код најизразитијих представника зубачког говора.

Одакле потичу ове разлике између полугласничких рефлекса: *а^е*, *ае* и *е^а*?

¹¹ Именици *скакалѣц* (скакавац) одговара *shakalac* у Rj JAZU са значењем „који вјешто скаче, исто што и скакач“. Можда је гласовни облик *скакалѣц* добијен према словенској позајмици у албанском језику: *karakalets*, са истим значењем (Селџев, Славјанско население в Албаниа, стр. 286).

За *Македѣнец* и *чешѣл* не могу ништа одређено рећи. Тешко се може препоставити утицај македонског језика, било преко нашег становништва сјеверне Албаније, било посредовањем албанског језика. Белић даје оба примјера за *галички дијалекат*: *Македонец*, *чешел* и *чешел* (А. Белић, Галички дијалекат, стр. 96 и 97). — Међутим, *чешел* < *чешал* има Белић у Дијалектима јужне и источне Србије, али су оба *е* акцентована, па се не зна да ли може бити акцентовано друго *е*, или је ово омашка (стр. 19).

Ја мислим да се најбоље позвати на Вука, који је у предговору својих Пословица (1836, стр. XXVIII) рекао да Црногорци и скоро сви сусједни Приморци изговарају на мјесту некадашњег њ један вокал који је *ближи самогласнику е него самогласнику а*. Пошто је Вук на том путовању прошао кроз Грбаљ, Паштровиће, Црмницу и Ријечку нахију, а затим боравио дуже на Цетињу, — ја сматрам да се ова његова констатација мора односити на читаву ову територију. То значи да је прије 130 година рефлекс полугласника у говору Старе Црне Горе био e^a . И то не само у *Црмници* и *Паштровићима* него — по свој прилици — и у Ријечкој и Катунској нахији! Сматрам да је Вуков слух био *нейогрешив* у карактеристици овога вокала, као и то да је та карактеристика врло значајна за одређивање развојног процеса у развиту овог вокала^{11а}.

Полазећи од Вуковог описа, ми закључујемо да је e^a у говорима Катунске и Ријечке нахије еволуирало у правцу самогласника *a* и дало a^e , а у црмничком, паштровском и споменутиим сусједним говорима та еволуција данас стоји на граници између *a* и e (ω). Овакав развитак је резултат дјеловања оних бокељских и староцрногорских говора у којима је већ $\omega > a$ (Доњи Грбаљ, Цуце, Бјелице, Чево, Загарач, Комани и Љешанска нахија). Наравно, у крајњој линији промјена ω у *a* је резултат дјеловања сусједног источнохерцеговачког говора.¹² То је развојни пут којим шесточлани вокални систем црногорских говора прелази у данашњи петочлани вокални систем нашег књижевног језика и њему блиских народних говора.

5. Шта да кажемо о рефлексу полугласника у зубачком и мрковићком говору?

Тај рефлекс (e^a) представља несумњиво *старију фазу* у развиту српскохрватског полугласника на територији данашње Црне Горе, односно старе Зете и њеног приморја. Одвојен одувијек географски, а врло дуго и политички, од утицаја црногорских и приморских говора (пад Бара под Турке 1571, а ослобођење 1878), — *барски крај* је остао

^{11а} У једном купопродајном уговору, написаном године 1804. у селу Томићима у Црмници, рефлекс полугласника се билијежи вокалом *e*: покра(ј) мокрице *ливаде* (ген. мн.), шест *италиере* ћесарские, *оји томиће*, *оји паштровиће*, сѣдокъ и *иисецъ*.

У писмима Петра Обрадовића из Спича књазу Данилу Петровићу има велик број примјера у којима се рефлекс полугласника пише са *e*:

1. VIII 1858: *денесъ*, *йорейъ* од бара, *кадеръ*;

27. XII 1858: *Мишићекъ* (ген. мн.), *дуженъ*, *годинекъ* (ген. мн.), *италиерекъ* (ген. мн.), *иисецекъ* (ген. мн.), *йемецъ*;

3. V 1859: *иисемъ*, *йеденъ*, *царевникъ* *бродовекъ*, *йорейъ*, *йарекъ* (ген. мн.), *ересемъ* (= јер сам).

Треба напоменути такође да се поп Илија Пламенац, касније војвода и министар војни, потписује у једном писму које је упутио 14. IV 1964. године црногорском конзулу у Скадру — *Пламенецъ*.

Оригинал купопродајног уговора из 1804. године је својина Павла Ђоновића, професора са Цетиња, а Обрадовићева писма и писмо попа Пламенца чувају се у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу.

¹² М. Małecki, *Gwara czarnogórskich Cudów, Lud słowiański*, II, 1931, стр. 231. Ивић, *Дијалектологија*, стр. 166.

као резервоар језичких архаизама из онога времена када је још постојала веза између Старе Црне Горе и града Бара са околином. А затим је пуна три вијека припадао тај крај турској Албанији, па је разумљиво што је у развоју језика настала стагнација која се данас види у гласовним, морфолошким и дјелимично лексичким архаизмима ове посебне дијалекатске области на територији Црне Горе¹³.

Ми можемо с много вјероватноће претпоставити да данашњи изговор полугласничког рефлекса (e^a) у Зупцима и Мрковићима одговара приближно изговору овог вокала на крају 16. и почетку 17. в. И даље, а то важи у првом реду за зубачко e^a , — да се тај изговор не разликује много од старог зетског и приморског полугласника који се транскрибује у латинским записима 11. в. вокалима e и u ¹⁴.

6. На крају да се дотакнем *лиџераиџуре* о рефлексу полугласника на територији Црне Горе уколико она говори о могућности албанског утицаја на овај вокал¹⁵. На основу свога запажања при испитивању мрковићког и зубачког e^a — *ја до њаквог закључка нисам могао доћи*. Напротив, сматрам да периферијски изговор овога вокала (приближно e^a) — како у околини Бара, тако и у околини Андријевице и Плава — представља старији степен у развоју некадашњег полугласника него што то пружају данас други црногорски говори¹⁶: катунски, црмнички и паштровски, пиперски и кучки.

Међутим, изговор *албанског ä* у околини Владимира одговара добро рефлексу полугласника у *црмничком говору*, као што одговара и изговору овог вокала у већем дијелу источноцрногорског дијалекта (Стевановић, о. с., стр. 18 у фусноти).

Пољски албанолог Ђимоховски описује албанско $\ddot{a}$ као *врло отворен* вокал (*très ouverte*), али му је отвореније кратко него дуго $\ddot{a}$ (Wasław Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 6—7). Ниједна од ове двије констатације Ђимоховског не вриједи за зубачко и мрковићко e^a .

ЈАТ (Ѣ)

7. Сматрам да је екавски изговор *дугог јаџа* у мрковићком говору дефинитивно ријешен у мом чланку: *Како се развио екавизам мрковићког*

¹³ Бошковић и Малецки, *L'examen*, стр. 6.

¹⁴ А. Белић, *Фонетика*, 1960, стр. 82; П. Ивич, *Основне пути развоја сербохрватског вокализма*, *Вопросы языкознания* 1, 1958, стр. 4—5.

Међутим, с фонолошке тачке гледишта велика је разлика између полугласника (ѡ) 11—12. вијека и данашњег његовог рефлекса у *зубачком и мрковићком говору*. У току 11—12. вијека полугласник је био *зайворени вокал реда е*, а данас, и већ од 13. вијека, то је вокал *отворенији од е* (e^* , δ), па је у већини наших говора прешао у a . Док се у 11. вијеку полугласник транскрибује на Приморју са e и u (*sitnik, setnik* = *сѣтњик*), — у 13. в. он се транскрибује у латинским записима *џојонима* из сјеверозападне Славоније — са e и a (Ивич, о. с., т. 11). Исто мијешање показују дубровачки рукописи 14. вијека (Ивич, о. с., т. 12).

¹⁵ Rešetar, о. с., стр. 96—97.

¹⁶ Види о овом вокалу М. Стевановића, о. с., стр. 15 (закључак); А. Белића, *ЈФ XIV*, стр. 163—166 (приказ Источноцрногорског дијалекта); Р. Алексића, *Извјештај о џашићевском говору* у *Годишњаку Задужбине Саре и Васе Стојановића*, свеска шест, 1938, стр. 17; Бр. Милетића, о. с., стр. 225—226.

говора (ЈФ ХХIII). Ја сам се на то питање још једанпут вратио у свом чланку: *Је ли јосиџојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији* (ЈФ ХХVI), гдје сам се осврнуо на чланак дра Ивана Поповића: *К војросу о њроисхожденни славян северной Албанији*¹⁷ у коме Поповић доказује, углавном на основу мога материјала о мрко-вићком говору¹⁸, да је говор споменутих области (Мрковићи и сјеверна Албанија) био екавски, а не јекавски. Полазећи од тог закључка, Поповић је наше средњовјековне говоре у тој области одредио у својој *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, 1960, стр. 399, као посебну екавску групу. У другом мом чланку (ЈФ ХХVI) дати су, вјерујем, убједљиви докази да екавског говора на терену Мрковића није било, а мислим да то важи и за сјеверну Албанију.

Пошто у овом раду дајем читав материјал о *дугом јайџу*, ја ћу се на ово питање још једанпут осврнути. Да би осврт био јаснији и прегледнији, ја ћу материјал класификовати тако да се јасно виде и примјери с *ијекавским изговором* (којих нема много) и примјери с *екавским изговором*. У прву групу примјера иду ове варијанте: *ије* (*иџе*), *ије*, *ије*, *иџ*, *иџ*, — а у другу: *е*, *џ*, *џ*, *џ*. Да би овај преглед варијаната био јасан одмах сада, на почетку излагања, ја ћу навести за три примјера с *дугим јайџом* све ијекавске и екавске варијанте, а у загради ће бити означено колико је пута свака варијанта забиљежена:

дџи — (*дџеџе* и *дџе*)

- а) *ије* (3): *иџе* (3): *ије* (1): *ије* (3) *ије* (1): *ије* (5): *иџ* (2): *ије* (2): *иџ* (1);
 б) *џ* (79): *џ* (14): *џ* (1): *џ* (5): *џ* (2).

лџи — (*лџеџо* и *лџо*)

- а) *ије* (2): *иџе* (16): *ије* (3): *ије* (1): *ије* (2): *иџ* (3): *ије* (2): *ије* (8): *иџ* (3): *иџ* (9): *иџ* (1): *и* (1);
 б) *џ* (108), *џ* (27): *џ* (4): *џ* (4): *џ* (4).

млџк — (*млџеко* и *млџо*)

- а) *ије* (1): *иџе* (1): *ије* (1): *ије* (1): *ије* (1): *ије* (1): *иџ* (5);
 б) *џ* — *е* (41): *џ* (5): *џ* (1).

Већ се из овог прегледа види да екавски изговор доминира потпуно у овом говору, а кад се узме у обзир да већина примјера са *ије* (*иџе*) отпада на Добру Воду (ДВ), која се наслања непосредно на околину Бара, онда се с правом може говорити о *екавском изговору дугог јайџа*.

¹⁷ Славјанская филологија I, 1958, 204—105.

¹⁸ Л. Вујовић, Историјски пресјек губљења глаголске реакције у црногорским говорима, ЈФ ХХ, стр. 104, 120—121 и 493—494, гдје се говори о *јайџу* у мрковићком говору и у говору скадарских Црногораца (Срба).

Прије него што се још једанпут осврнем на теоријску и хронолошку страну овог проблема, ја ћу дати цјелокупни материјал о *јаићу*, како дугом тако и кратком.

а) *Дуго јаић* ($\bar{b}$)

I

ббѡ-

е: *обѡћена* (BC), *иобѡди* (Д), *иобѡдић* (К, МГ).

ббл-

а) *ије*: *бијели* (ДВ); *ије*: *бијела* (ДВ), *бијеле* (П), *бијелу* (BC, МГ), *бијело* (МГ, стари); *иѡ*: *биѡло* (ДВ), *биѡлога* (К); *иѡ*: *биѡла* (К, МГ), *биѡљ* (ВГ, бијел од вуне); *иѡ*: *биѡла*, (Г, К, ВГ), *биѡели* (Г, BC), *биѡло* (П), „*биеле руке*“ (Р, из пјесме); *иѡ*: *биѡели* (ДВ, Г), *биѡела* (М), *иобѡѡли* (К); *иѡ*: *биѡло* (Г), *биѡла* (К, ВГ).

б) *е*: Глайца *бѡла* (ДВ), Глайцу *бѡлу* (ДВ), уз *Бѡлу* глайцу (ДВ), *бѡли* (ДВ, Г, П, BC, ВГ), *бѡлом* (ДВ, Д, МГ), *капе се бѡле* (ДВ), *бѡло* (ДВ, П, Р, BC, Љ, МГ), *бѡла* (ДВ, П, BC, Д, Љ, К), *бѡлаше* (ДВ), *иѡбѡли* (ДВ), *бѡломе* (Г), *бѡле* (П, Љ, К, МГ), *бѡлога* (П, Р, Д, К), *иобѡѡло* (П), *бѡлојзи* (Р), *Бѡли* Дрѡм (BC), *бѡлом* (Д), *бѡлић* (Д), *бѡлому* (Љ, МГ), низ *Скалу бѡлу* (К), *бѡлој* (К, МГ), *иобѡли* (К), *иобѡлић* (К), *бѡли* крѡви (К, дат. јдн.), *иобѡли-се* (МГ), *бѡлу* (МГ) *бѡли* пикаѡи (МГ), *ѡвци бѡли* (ВГ, дат. јдн.), у *Скалу бѡлу* (ВГ), *бѡл* (ВГ); *ѡ*: *бѡли* (ДВ), *бѡле* (ДВ), *Бѡли* каѡин (К); *ѡ*: *бѡли* (ДВ, К, МГ), *бѡлу* (ДВ), *бѡла* (Д); *ѡ*: *бѡло* (BC), *ѡ*: *бѡли* лѡк (МГ).

Варијанте:

а) *ије* (1): *иѡ* (5): *иѡ* (2): *иѡ* (3): *иѡ* (8): *иѡ* (5): *иѡ* (3);

б) *ѡ-ѡ* (61): *ѡ* (8): *ѡ* (5): *ѡ* (1): *ѡ* (1).

ббс-

е: *бѡсе^ан* (ДВ, BC), *бѡсни* чѡк (П, BC).

блѡѡ-

е: *иѡблѡѡди* (Д), *иѡблѡѡло* (Д), *блѡѡе^ан* (Љ, К)¹⁹.

брѡѡ-

а) *иѡ*: ген. јдн. *брѡѡга* (BC).

¹⁹ За *блѡск* — нема примјера.

б) *е*: *брѣк* (ДВ, ВС, Д, Љ, К), *брѣга* (Д), *брѣгом* (ВС, ВГ), *испо(д)-брѣга* (М), *при-брѣгу* (М), *на-брѣк мѡра* (К), *ѡ-брѣк мѡра* (К), *по(д)-брѣк* (К), *Дебѡ брѣк* (К, МГ), *за-брѣгом* (МГ); *ѣ*: *брѣк* (ДВ, К), *Рѣков брѣк* (МГ).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (1);

б) *ѡ-ѡ* (19): *ѣ* (2).

брѣсѡ-

е: *брѣсѡ* (Г, ВС, Љ, К, МГ), *навр брѣсѡа* (МГ), *о(д)-брѣсѡа* (МГ); *ѣ*: *брѣсѡ* (М, К), *брѣс* (К).

свѡд-

е: *свѣсѡ* (ДВ, ВС, Д, К), *свѣсѡи* (ДВ, Д), *исѡвѣда* (П), *зайѡвѣда* (ВС), *ѡ-свѣсѡ* (ВС, К), *зайѡвѣдник* (ВС), *Блѡговѣсѡи* (ВС), *нѣсвѣсѡ* (Д), *ѡ-нѣсвѣсѡ* (К), *извѣсѡиѡ* (Д), *расвѣсѡиѡ* (К), *ѡриѡвѣдају* (К), *зайѡвѣда* (ВГ); *ѣ*: *свѣсѡ* (К).

свѣк-

а) *ѡѣ*: *ѡвиѣк* (ДВ_а), *ѡѣ*: *свѣк* (Д).

б) *е*: *свѣк* (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), *свѣка* (ДВ, К, ВГ), *дѡсвѣка* (ДВ), *ѡвѣк* (П, Г, ВС, Д, К, МГ, ВГ), *ѡ-вѣк мѡј* (К), *у-нѣ свѣк* (К); *ѣ*: *свѣк* (Љ).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (2): *ѡѣ* (1);

б) *ѡ-ѡ* (23): *ѣ* (1).

свн-

е: *свнѣ^аѡ* (П), иначе се изговара рефлекс кратког јата: *свнѣ^аѡ* (ВС, К, ВГ).

срѡд-

е: *срѡде^ан* (ДВ, Р, П, ВС, Д, К, МГ), *срѡдна* (ДВ, Д), *с^ѣ: срѡде^ан* (Д).

срѡд-

е: *сврѡдиѡ* (К), *ѡсврѡдила-се* (рана) (ВГ).

срѡмен-

а) *ѡѣ*: *срѡѡме* (ДВ_б, ВС)²⁰, *зѡ-срѡѡме* (ДВ); *ѡѣ*: *срѡѡме* (ДВ), *срѡѡме* (ДВ, К), *на-срѡѡме* (ДВ); *ѡѣ*: *срѡѡме* (ВГ); *ѡѣ*: *срѡѡме* (ДВ, Д); *ѡѣ*: *срѡѡме* (ДВ, ВС, Д, К); *ѡѣ*: *срѡѡме* (К, скоро чисто *и*);

²⁰ Број уз ознаку мјеста казује колико је пута та варијанта забиљежена.

б) *е*: *врѣме* (ДВ, П, Р, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *ѱ-време* мѡје (ДВ, К, ВГ), *брѣме* и *за овѡко врѣме* (ДВ); *ѳ*: *врѣме* (ДВ, Љ); *еі*: *бреіме* (ДВ).

Варијанте:

а) *ѱје* (8)²¹: *ѱіѳ* (4): *ѱѳ*: (2): *ѱе* (2): *ѱѳ* (4): *ѱѳ* (1);

б) *ѳ-е* (34): *ѳ* (2): *ѳі* (1).

врѱјес, *врѱјесак* (*vers)

вресѳак (К, МГ).

грѡх-

е: *грѳим* (ДВ), *огрѳийѱ* (Г, К), *грѳийѱ* (Г, К), *огрѳийѡ* (ВС), *ѱогрѳийѡ* (ВС), *згрѳийла* (Д).

гњздо

а) *ѱіѳ*: *гњѱіѳздо* (К);

б) *е*: *гњѳздо* (К), *гњѳздо* (Д);

в) *гњѱзда ѳ*. (К), *гњѱзду ѳ*. (К); P. Ivić, Die serbokroatischen Dialekte, § 185.

ѡѡ-

е: *ѡѳло* (МГ, ВГ), иначе се каже *рѡба*.

ѡѡл-

а) *ѱје*: *ѡѳјелимо* (ДВ), *ѡѳјелили* (ДВ), *ѡѳјели се* (К), *ѡѳјеле* (ВС), *ѡѡ-ѡѳјела* (ДВ); *ѱе*: *ѡѡѳелиѡ* (Д); *ѱѳ*: *ѡѳјела* (К);

б) *е*: *ѡѳлим* (ДВ, К), *ѡѳеле* (ДВ), *ѡѡѳелили* (ДВ, ВГ), *разѡѳелили* (ДВ), *ѡѳийѱи* (ДВ), *ѡѳийѱ* (ДВ, Д, Љ, К, МГ), *ѡѳелиѡ* (ДВ, Г), *ѡѳелила* (ДВ), *ѡѡѳелимо* (ДВ, П), *ѡѳелиѡе* (К, МГ), *ѡѳели* (Р, К, ВГ), *ѡѳели!* (К), *ѡѡѳелиѱ* (Д), *ѡѳеле* (МГ), *ѡѡѳелен* (МГ), *ѡѡѳелиѡе* (ВГ), *ѡѡ-ѡѳела* (Г, ВС); *ѳ*: *ѡѳлийѳ!* (ВС); *ѳі*: *ѡѳѳелени* (М); *ѳі*: *ѡѳѳели* (МГ).

Варијанте:

а) *ѱје* — *ѱје* (5): *ѱе* (1): *ѱѳ* (1);

б) *ѳ* — *е* (31): *ѳ* (1): *ѳі* (1): *ѳі* (2).

ѡрѡво

е: *ѡрѡво* (Г, П, ВС, Д, Љ, К, ВГ), *по(д)-ѡрѡво* (П, МГ), *ниѳ-ѡрѡво* (МГ), *на-ѡрѡво* (Г, П, К), *ѡрѡвиѡ* (Д), *ѡрѡѡе* (МГ); *ѳ*: *ѡрѡво* (Д).

²¹ Од тог броја 7 примјера су из ДВ.

што смо видјели, нешто ближе вокалу *e* него вокалу *a*. Пошто ниједна од ових могућности не рјешава овај проблем, поставља се питање: шта је могло дјеловати на сувише честу замјену *e^a* вокалом *a* у глаголским префиксима *изе^a* и *се^a*?

Ја сматрам да је на то утицао предлог *иза* због своје релативно честе употребе (*иза брѣга*, *иза Можуре*, *иза Лисивња* и сл.). Најприје је под утицајем овог предлога замијењено *e^a* са *a* у префиксу *изе^a*, а затим је та особина пренесена и на префикс *се^a*, који је почео гласити *са*.

β)

Рефлекс полусугласника у предлозима:

ириде^a-мном (ДВ), *ириде^a*-мњу (П), *ириде^a*-мњу (П, ВС), *ириде^a*-мну (К), *ириде^a*-мњућ (К); *се^a*-мном (ДВ, Г), *се^a*-мну (ДВ, ВС, МГ), *се^a*-мњу (ВС, Љ, К, МГ), *се^a*-собу (МГ), *се^a*-шњом (К), *се^a*-свјима (М); *са*-стѣком (М), *са*-волѣма (ВГ), *низа*-Студене^aц (К).

2. У приличном броју примјера мрковићки говор је добио вокал *e^a* на различне начине, и то: а) сажимањем вокала *ae* (*једe^aнe^aси*); б) *a > e^a* под утицајем палаталних сугласника, а нарочито *j* (*крe^aџ*); в) редуковано *a* прелази у *e^a* (*чe^aс*, *Пe^aре^aзић*); г) у неколико глагола *e^a* служи за имитовање природног гласа, дакле — ономатопетска функција (*вpe^aскѣи*, *кe^aкѣи*); д) *e^a* се јавља због мијешања ријечи (*благосe^aн* и *благосe^aф*) — и ђ) *e^a* је постало по узору на гласовно блиску и семантички сродну ријеч (*чdве^aк* према *мdме^aк*), дакле морфолошким утицајем.

Погледаћемо сваку од ових група посебно.

а) *ae > e^a*

Ово сажимање обухвата бројеве 11—19 на читавој територији Мрковића, као и у осталим црногорским говорима који још чувају рефлекс полугласника. С обзиром да ово сажимање није извршено у *иеројском говору* у Истри, чије становништво потиче од пресељених Црногораца из Црмнице средином 17. в., сматрам да је *ae > e^a* новија појава у мрковићком говору и црногорским говорима уопште.⁷ Ово *e^a* свједочи да је црногорски, па и мрковићки, рефлекс полугласника средњи вокал између *a* и *e^a*, али у једним говорима ближи *a*, а у другим (Зупци, Мрковићи) ближи *e*:

једe^aнe^aси, *дванe^aси*, *ирине^aси*, *чеирине^aси*, *шесне^aси*, *седе^aмне^aси*, *девеи^aне^aси*; *зе^aдно* (< заједно), *зе^aном*.

б) *a > e^a* под утицајем палаталних сугласника

Ову гласовну промјену проузрокују сугласници *j*, *љ*, *њ* и *ћ*, али у малом броју примјера, сем *j* чији је утицај највећи:

⁷ Л. Вујовић, Како се развио екавизам мрковићког говора, ЈФ XXIII, стр. 9 у сепарату.

⁸ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 11.

бе^ајрѝк, Rj JAZU, тур. *baïrak* (ДВ, Р, Д), *бе^ајракѝа^ор* (ДВ); *Бе^ајрѝм*, властито име и празник, Rj JAZU, тур. *baïram* (Р, П, МГ, ВГ); *крѝа^и* (ДВ, МГ, ВГ), *крѝа^и* (Г, ВС, Д, М, К, МГ), *крѝа^иу крѝа^и* — нема ништа (Д), *Крѝа^иишиа* (К), *крѝа^и*: мѝне (ВС, К), *дѝикрѝа^и* пѝла (ВС), јѝна *ѝокрѝа^и*-јѝне (МГ), *мѝа^исѝори* (К); *зѝа^ичови*, обично: зајци, зајчови (К); *ѝојѝа^ииа*, кућица на јѝдну воду за стоку (П, МГ), Rj JAZU: рѝјата, Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта: појѝта; *ојѝа^и*, „ѝирниѝа“, кућица за сточну храну и стоку (МГ); Вук, Рјечник: ајѝт-ајѝта, вајѝт, клијѝт; Елезовић, о. с., ајѝт од арап. *hajet*; Барић, Рјечник српског или хрватског и албанског језика, *hajat*, *hajata*, алб. *hajat*, -i; *ојѝа^и*, исто (К, МГ); *овѝа^и*, исто (МГ); *се^ајѝија* и сајѝија, власник, господар, Rj JAZU, од арап. *sahibi* (ДВ); *ѝле^аишианѝица*, Rj JAZU, *pljaštaniца* i *pljaštëniца* (ДВ, МГ); *срѝа^њ* (поред: срѝѝ, стрѝѝ), коноба за волове и амбар; Rj JAZU, *strãñ* (*podgum*, *kopoba*, *rivnica*) од лат. *stranium* преко тал. *stragno*, од средњо-латинског *subteraneum* (П, Г, ВС, К, МГ); *Оѝѝа^с* (поред ријетког *Оѝас* и *Оѝас*), име јѝдног полуострвца, Rj JAZU, *òcas* = реп (ДВ, Р, К).

Слична појава позната је и говорима јужне и источне Србије^о.

в) Редуковано *a > e^a*

Ова гласовна промјена је обухватила приличан број ријечи и у већини примјера је стална. За неке од тих примјера могло би се претпоставити да је *e^a* постало асимилацијом према ген. мн. Тако је *сѝа^aчма* могло постати према ген. мн. *сѝа^aче^aме^aк* (< *са^aче^aме^aк*), *сѝа^aбла* према ген. мн. *се^aбле^aк* и *сѝа^aбе^aле^aк* (< *са^aбле^aк* и *са^aбе^aле^aк*), али то није сигурно. За примјер *разе^aѝија* могло би се претпоставити да је палатално *г* дјеловало на прелаз *a* у *e^a*, али ни то није сигурно, јер се и у *ѝрмничком* говору каже *разѝлија* (књиж. розаклија), иако *г* није палатално.

Пријмери:

Дѝабезић, село и становник села (ДВ), *Дѝабезић* (П), *Дѝабезићи* (К), *Дѝаѝочо^ћ* (ДВ, П), *Дѝаѝчо^ћ* (К, МГ), *Пѝре^aзић* (ДВ, П, Д, К); *ѝѝа^ироѝ* (Г), *ѝѝа^ироѝ* (МГ), од *ѝѝа^ироѝиа* (ВГ), Rj JAZU: *pãprat*, f.; *че^aс* (Д), *че^aс* (К), *че^aсом* (К); *сѝа^ч*, Rj JAZU, из арап. *sağ* (ВС, М), *се^aч* (К, М); *сѝа^aчма*, Rj JAZU, из тур. *saçmak* (Р, ВС, М, МГ), *се^aчма* (М, МГ); *оѝѝа^ф*, компот од сухих смокава (К, МГ), Rj JAZU: *òsaf*, *hòsaf* и *hòšar*, од перс. *šoš* (лијеп, пријатан) и *ab* (вода); код Елезовића, о. с., *ѝша^ф* и *оѝа^ф*, сухо воће и компот; *разе^aѝија* (ДВ, П, К); *сѝа^aбла* (П, ВС, Д, М, К, МГ), *сѝа^aбла* (К), *сѝа^aблу* (МГ), али *са^aбла* (П, Р, Д), в. *Machek*, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, s. v. *saule*; *измѝа^aлени* (као дијете) (ВС, К), *дбе^aдва* и *дбе^aдвије* (ДВ, К, МГ), *де^aревѝо* и *де^aревѝа^о* (К), *де^aрѝје* и *де^aрѝју се* (ДВ), *ме^aнкѝи* (ДВ, Д, К, МГ), *зе^aр* (ВС, Д, Љ, К, МГ); *ле^aкурѝић*, слијепи миш (К), *Barić*, о. с., *lakuriç* i *patës*.

У примјерима: *рѝа^{ло}* (К), *рѝа^{лом}* (К), *мѝа^aслина* (К) — може се овакав изговор сматрати још као индивидуална појава, јер обје ријечи гласе иначе: *рѝло* и *мѝслина*.

^о Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 18—20.

Иако у $\frac{2}{3}$ наведених примјера редуковано *a* стоји под акцентом, и то претежно ¹⁰, ипак се не би могао извести сигуран закључак да је ова гласовна промјена изазвана само акцентом. Сличних примјера има и у прмничком говору¹⁰, али је тамо стање компликованије, јер неће бити сви примјери са *a* (< *a*) резултат редукције. Писац, уосталом, даје грађу, али се не упушта у објашњење који су чиниоци утицали да до тога дође.

г) *e^a* као ономајојејски глас

Већ смо казали да се у неколико глагола изговара *e^a* ради подражавања акустичког утиска који се осјећа при вршењу дотичне глаголске радње:

бѣ^aцкай (дирати) (ДВ), *бѣ^aци* (ДВ), *бѣ^aзгай* (дирати) (ВС), *не бѣ^aзгај* (ВС), *бе^aзнуџ* (ударити) (ВГ), *бѣ^aзни* (ВГ); *вре^aскџ*, коза *врѣ^aска* (МГ), *врѣ^aска^oше* (К), *забле^aјџ* (К), *овца блѣ^aјаше* (К, МГ), *кѣ^aкџай* (убрзано дисати) (ДВ), волџви *кѣ^aкџа^oу* (од умора) (ДВ), *наде^aнџџ* (надушити) (МГ), *наде^aнџ^oџа* од карабџнице (надувена, натекла од уједа шарке) (МГ).

д) *e^a* настјало мијешањем ријечи

У именици *благослов* други дио сложенице замијењен је именицом *сѣ^aн* (стр. 80). Тако је добијена именица *благосѣ^aн* (= благослов), која има често и придјевску службу: *благосѣ^aн* бџо! Од ове именице је изведен глагол *благосѣ^aнџ*.

Примјери:

благосѣ^aн (ДВ), *благосѣ^aн* бџо! (ЈБ), *благосѣ^aна* бџила! (К), *благосѣ^aно* бџило! (Д, ЈБ), *благосѣ^aнџ* (Д), *благосѣ^aнџиво* (ВС).

Међутим, према *благосѣ^aн* начињено је *благосѣ^aф* (благослов > благосов > *благосѣ^aф*), а од ове именице начињен је глагол *благосѣ^aвџ*: *благосѣ^aф* (ДВ), *благосѣ^aвџ* (ДВ), *благосѣ^aвио* (ДВ).

ђ) Појава вокала *e^a* као резулџај морфолошког уџицаја

Ово се тиче именице *човџек* која има тројаки гласовни облик у овом говору: *чџвек*, *чџек* и *чџве^aк*. *Чџек* је постало сажимањем од *човек* и чује се често на читавој територији Мрковића. *Чџве^aк* је добило *e^a* под утицајем именице *мџме^aк*, а можда су утицале и друге именице са суфиксом *e^aк* (*Маџупе^aк*, *Тџре^aк*, *мџзе^aк*, *кџиме^aк*, *џеџџџ^aк*, *чеснџ^aк* и сл.). Овдје се може говорити о накалемљивању суфикса *e^aк* на именицу *човек*, али *e^a* није постало непостојано због необичности сугласничке групе *вк* у овом случају. Међутим, у оним црногорским говорима који мјесто *v* имају *j* — развило се непостојано *e^a* [чџ(j)e^aк, ген. чџјка].

¹⁰ Милетић, о. с., стр. 233—235.

Примјери:

чдв^ак (ДВ, П, М, Љ, К), *човѣ^ак* (ВГ), *чдв^ак* (П, Д), *чдв^ака* (М, Љ, К, МГ), *чдв^ака* (ДВ, ВС, Љ), *човѣ^ака* (К), *мој чдв^аку!* (ВС), *човѣ^аком* (ДВ).

3. На основу цјелокупног материјала о *рефлексу йолугласника* у мрковићком говору могу се извести ова два закључка:

а) Рефлекс етимолошког полугласника чува се сасвим добро. Одступања у коријену даду се објаснити асимилацијом и дисимилацијом (*сидва*, *бедѣ^ањ*), а у префиксима — аналогичном према предлозима (*изабрат*: *иза брѣга*). Засада постоји само тенденција ка прелазу *е^а* у *е* у наставцима за творбу ријечи (*вдсек*, *кѣмек*, *кѣшел*, *гладен*). Устаљени примјери: *Македѣ^анец*, *скакалѣ^а* и *чешѣ^а* — могу бити сасвим стари и представљати прве примјере у којима је *е^а* прешло у *е*. Није искључено да се у овим примјерима чува траг некадашње везе која је могла постојати између Мрковића и нашег становништва сусједне сјеверне Албаније¹¹.

б) Ново *е^а* показује да је било утицаја палаталних сугласника на прелаз *а* у *е^а* (*крѣ^аѣ*), као и редукције самогласника *а* при чему се такође добијало *е^а* (*Дѣ^абезић*, *иѣ^айрош*).

Као у осталим црногорским говорима који чувају рефлекс полугласника, тако је и овдје *ае* > *е^а* у бројевима 11—19. То свједочи да је *е^а* мрковићког говора такође средњи волак између *а* и *е*, али ипак ближи *е*.

4. Кад се погледа на стање полугласничког рефлекса на територији Старе Црне Горе, онда се *данас* добија оваква слика: Катунска нахија са Горњим Грбљем и скоро читава Ријечка нахија има *а^е*, тј. рефлекс који је ближи самогласнику *а* него самогласнику *е*; Црмница са Доњим Љуботињем (Ријечка нахија), Браићи, Маине, Паштровићи и Спич имају *ае*, тј. рефлекс полугласника који чини управо средину између *а* и *е*; Зупци и Мрковићи имају *е^а*, тј. рефлекс који је ближи самогласнику *е* него самогласнику *а*.

Ове разлике су толико уочљиве да их запажају и људи без лингвистичког образовања. Тако Катунанин осјећа да је црмничко *ае* ближе самогласнику *е* него катунско *а^е*. За Зупце и Мрковиће та је разлика још уочљивија. За зубачки рефлекс, нпр., ни лингвист није увијек сигуран је ли изговорено *е^а* или *е*, толико је мала разлика између ових вокала код најизразитијих представника зубачког говора.

Одакле потичу ове разлике између полугласничких рефлекса: *а^е*, *ае* и *е^а*?

¹¹ Именици *скакалѣ^а* (скакавац) одговара *shakalac* у Rj ЈАЗУ са значењем „који вјешто скаче, исто што и скакач“. Можда је гласовни облик *скакалѣ^а* добијен према словенској позајмици у албанском језику: *shakalets*, са истим значењем (Селищев, Славянское население в Албаниа, стр. 286).

За *Македѣ^анец* и *чешѣ^а* не могу ништа одређено рећи. Тешко се може препоставити утицај македонског језика, било преко нашег становништва сјеверне Албаније, било посредовањем албанског језика. Белић даје оба примјера за *галички дијалекат*: *Македонец*, *чешѣ^а* и *чешѣ^а* (А. Белић, Галички дијалекат, стр. 96 и 97). — Међутим, *чешѣ^а* < *чешѣ^а* има Белић у Дијалектима јужне и источне Србије, али су оба *е* акцентована, па се не зна да ли може бити акцентовано друго *е*, или је ово омашка (стр. 19).

Ја мислим да се најбоље позвати на Вука, који је у предговору својих Пословица (1836, стр. XXVIII) рекао да Црногорци и скоро сви сусједни Приморци изговарају на мјесту некадашњег њ један вокал који је *ближи самогласнику е него самогласнику а*. Пошто је Вук на том путовању прошао кроз Грбаљ, Паштровиће, Црмницу и Ријечку нахију, а затим боравио дуже на Цетињу, — ја сматрам да се ова његова констатација мора односити на читаву ову територију. То значи да је прије 130 година рефлекс полугласника у говору Старе Црне Горе био *е^а*. И то не само у *Црмници* и *Паштровићима* него — по свој прилици — и у Ријечној и Катунској нахији! Сматрам да је Вуков слух био *нейогрешив* у карактеристици овога вокала, као и то да је та карактеристика врло значајна за одређивање развојног процеса у развиту овог вокала^{11а}.

Полазећи од Вуковог описа, ми закључујемо да је *е^а* у говорима Катунске и Ријечке нахије еволуирало у правцу самогласника *а* и дало *а^е*, а у црмничком, паштровском и споменутиим сусједним говорима та еволуција данас стоји на граници између *а* и *е* (*ае*). Овакав развитак је резултат дјеловања оних бокељских и староцрногорских говора у којима је већ њ > а (Доњи Грбаљ, Цуце, Бјелице, Чево, Загарац, Комани и Љешанска нахија). Наравно, у крајњој линији промјена њ у *а* је резултат дјеловања сусједног источнохерцеговачког говора.¹² То је развојни пут којим шесточлани вокални систем црногорских говора прелази у данашњи петочлани вокални систем нашег књижевног језика и њему блиских народних говора.

5. Шта да кажемо о рефлексу полугласника у зубачком и мрко-вићком говору?

Тај рефлекс (*е^а*) представља несумњиво *сџарију фазу* у развиту српскохрватског полугласника на територији данашње Црне Горе, односно старе Зете и њеног приморја. Одвојен одувијек географски, а врло дуго и политички, од утицаја црногорских и приморских говора (пад Бара под Турке 1571, а ослобођење 1878), — *барски крај* је остао

^{11а} У једном купопродајном уговору, написаном године 1804. у селу Томићима у Црмници, рефлекс полугласника се биљежи вокалом *е*: покра(ј) мокрие *ливаде* (ген. мн.), шест *шалиере* ћесарские, *ош њомиће*, *ош паштровиће*, сџдокъ и *ишсецъ*.

У писмима Петра Обрадовића из Спича књазу Данилу Петровићу има велик број примјера у којима се рефлекс полугласника пише са *е*:

1. VIII 1858: *денењь*, *џорешь* од бара, *кадеръ*;

27. XII 1858: *Мишићекъ* (ген. мн.), *дуженъ*, *годинокъ* (ген. мн.), *шалиерекъ* (ген. мн.), *мјесецецъ* (ген. мн.), *џемецъ*;

3. V 1859: *нивсемъ*, *џеденъ*, *царевиекъ* *бродовекъ*, *џорешь*, *џарекъ* (ген. мн.), *ересемъ* (= јер сам).

Треба напоменути такође да се поп Илија Пламенац, касније војвода и министар војни, потписује у једном писму које је упутио 14. IV 1964. године црногорском конзулу у Скадру — *Пламенецъ*.

Оригинал купопродајног уговора из 1804. године је својина Павла Ђоновича, професора са Цетиња, а Обрадовићева писма и писмо попа Пламенца чувају се у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу.

¹² М. Małecki, *Gwara czarnogórskich Cudów, Lud słowiański*, II, 1931, стр. 231. Ивић, Дијалектологија, стр. 166.

као резервоар језичких архаизама из онога времена када је још постојала веза између Старе Црне Горе и града Бара са околином. А затим је пуна три вијека припадао тај крај турској Албанији, па је разумљиво што је у развоју језика настала стагнација која се данас види у гласовним, морфолошким и дјелимично лексичким архаизмима ове посебне дијалекатске области на територији Црне Горе¹³.

Ми можемо с много вјероватноће претпоставити да данашњи изговор полугласничког рефлекса (e^a) у Зупцима и Мрковићима одговара приближно изговору овог вокала на крају 16. и почетку 17. в. И даље, а то важи у првом реду за зубачко e^a , — да се тај изговор не разликује много од старог зетског и приморског полугласника који се транскрибује у латинским записима 11. в. вокалима e и u ¹⁴.

6. На крају да се дотакнем *лијераишуре* о рефлексу полугласника на територији Црне Горе уколико она говори о могућности албанског утицаја на овај вокал¹⁵. На основу свога запажања при испитивању мрковићког и зубачког e^a — *ја до њаког закључка нисам могао доћи*. Напротив, сматрам да периферијски изговор овога вокала (приближно e^a) — како у околини Бара, тако и у околини Андријевице и Плава — представља старији степен у развоју некадашњег полугласника него што то пружају данас други црногорски говори¹⁶: катунски, црмнички и паштровски, пиперски и кучки.

Међутим, изговор *албанског* $\ddot{a}$ у околини Владимира одговара добро рефлексу полугласника у *црмничком говору*, као што одговара и изговору овог вокала у већем дијелу источноцрногорског дијалекта (Стевановић, о. с., стр. 18 у фусноти).

Пољски албанолог Ђимоховски описује албанско $\ddot{a}$ као *врло ойворен* вокал (*très ouvert*), али му је отвореније кратко него дуго $\ddot{a}$ (Wasław Cimochoowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 6—7). Ниједна од ове двије констатације Ђимоховског не вриједи за зубачко и мрковићко e^a .

ЈАТ (Ђ)

7. Сматрам да је екавски изговор *дугог јайа* у мрковићком говору дефинитивно ријешен у мом чланку: *Како се развио екавизам мрковићког*

¹³ Бошковић и Малецки, *L'examen*, стр. 6.

¹⁴ А. Белић, *Фонетика*, 1960, стр. 82; П. Ивич, *Основные пути развития сербохорватского вокализма*, *Вопросы языкознания* 1, 1958, стр. 4—5.

Међутим, с фонолошке тачке гледишта велика је разлика између полугласника (з) 11—12. вијека и данашњег његовог рефлекса у *зубачком и мрковићком говору*. У току 11—12. вијека полугласник је био *зайворени* вокал *реда* e , а данас, и већ од 13. вијека, то је вокал *отворенији* од e (e^a , $\ddot{a}$), па је у већини наших говора прешао у a . Док се у 11. вијеку полугласник транскрибује на Приморју са e и u (*sitnik, setnik* = *сътњик*), — у 13. в. он се транскрибује у латинским записима *шойонима* из сјеверо-западне Славоније — са e и a (Ивич, о. с., т. 11). Исто мијешање показују дубровачки рукописи 14. вијека (Ивич, о. с., т. 12).

¹⁵ *Rešetar*, о. с., стр. 96—97.

¹⁶ Види о овом вокалу М. Стевановића, о. с., стр. 15 (закључак); А. Белића, *ЈФ XIV*, стр. 163—166 (приказ Источноцрногорског дијалекта); Р. Алексића, *Извјештај о иашишровском говору* у *Годишњаку Задужбине Саре и Васе Стојановића*, свеска шест, 1938, стр. 17; Бр. Милетића, о. с., стр. 225—2226.

Прије него што се још једанпут осврнем на теоријску и хронолошку страну овог проблема, ја ћу дати цјелокупни материјал о *јаиу*, како дугом тако и кратком.

а) *Дуго јаӣ (b̄)*

I

ббд-

е: обѣђена (BC), њобѣди (Д), њобед̄ӣӣ (К, МГ).

ббл-

а) *ѡје: б̄ӣјели (ДВ); ѡје: б̄ӣјела (ДВ), б̄ӣјеле (П), б̄ӣјелу (BC, МГ), б̄ӣјело (МГ, стари); ѡѣ: б̄ӣѣло (ДВ), б̄ӣѣлога (К); ѡѣ: б̄ӣѣла (К, МГ), б̄ӣѣл̄ь (ВГ, бијељ од вуне); ѡе: б̄ӣѣла, (Г, К, ВГ), б̄ӣѣли (Г, BC), б̄ӣѣло (П), „биеле руке“ (Р, из пјесме); ѡѣ: б̄ӣѣли (ДВ, Г), б̄ӣѣла (М), ѡб̄ӣѣли (К); ѡѣ: б̄ӣѣло (Г), б̄ӣѣла (К, ВГ).*

б) *е: Глайца б̄ѣла (ДВ), Глайцу б̄ѣлу (ДВ), уз Б̄ѣлу глайцу (ДВ), б̄ѣли (ДВ, Г, П, BC, ВГ), б̄ѣлом (ДВ, Д, МГ), капе се б̄ѣле (ДВ), б̄ѣло (ДВ, П, Р, BC, Љ, МГ), б̄ѣла (ДВ, П, BC, Д, Љ, К), б̄ѣлаше (ДВ), ѡд-б̄ѣли (ДВ), б̄ѣломе (Г), б̄ѣле (П, Љ, К, МГ), б̄ѣлога (П, Р, Д, К), ѡбел̄ӣо (П), б̄ѣлози (Р), Б̄ѣли Др̄ѣм (BC), б̄ѣлом (Д), б̄ѣл̄ӣӣ (Д), б̄ѣлому (Љ, МГ), низ Ска̄лу б̄ѣлу (К), б̄ѣлој (К, МГ), ѡб̄ѣли (К), ѡбел̄ӣӣ (К), б̄ѣли кра̄ви (К, дат. јдн.), ѡбел̄ӣ-се (МГ), б̄ѣлу (МГ) б̄ѣли пика̄ӣӣ (МГ), дв̄ци б̄ѣли (ВГ, дат. јдн.), у Ска̄лу б̄ѣлу (ВГ), б̄ѣл (ВГ); ѣ: б̄ѣли (ДВ), б̄ѣле (ДВ), Б̄ѣли ка̄мин (К); е̄: б̄ѣли (ДВ, К, МГ), б̄ѣлу (ДВ), б̄ѣла (Д); ѣ̄: б̄ѣло (BC), ѣ̄: б̄ѣли л̄ук (МГ).*

Варијанте:

а) *ѡје (1): ѡје (5): ѡѣ (2): ѡѣ (3): ѡе (8): ѡѣ (5): ѡѣ (3);*

б) *ѣ-е (61): ѣ (8): е̄ (5): ѣ̄ (1): ѣ̄ (1).*

ббс-

е: б̄ѣсе̄н (ДВ, BC), б̄ѣсни ч̄ек (П, BC).

блбд-

е: ѡробл̄ѣди (Д), ѡробл̄ѣдӣо (Д), бл̄ѣде̄н (Љ, К)¹⁹.

брбг —

а) *ѡѣ: ген. јдн. бр̄ѣга (BC).*

¹⁹ За бл̄ск — нема примјера.

б) *е*: *брѣк* (ДВ, ВС, Д, Љ, К), *брѣга* (Д), *брѣгом* (ВС, ВГ), *испо(д)-брѣга* (М), *при-брѣгу* (М), *на-брѣк мѡра* (К), *ѡ-брѣк мѡра* (К), *по(д)-брѣк* (К), *Дебѡ брѣк* (К, МГ), *за-брѣгом* (МГ); *ѣ*: *брѣк* (ДВ, К), *Рѣков брѣк* (МГ).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (1);

б) *ѣ-е* (19): *ѣ* (2).

брѣсѡ-

е: *брѣсѡ* (Г, ВС, Љ, К, МГ), *навр брѣсѡа* (МГ), *о(д)-брѣсѡа* (МГ); *ѣ*: *брѣсѡ* (М, К), *брѣс* (К).

свѡд-

е: *свѣсѡ* (ДВ, ВС, Д, К), *свѣсѡи* (ДВ, Д), *исѡвѣда* (П), *зайѡвѣда* (ВС), *ѡ-свѣсѡ* (ВС, К), *зайѡвѣдник* (ВС), *Блѡговѣсѡи* (ВС), *нѣсвѣсѡ* (Д), *ѡ-несвѣсѡ* (К), *извѣсѡиѡ* (Д), *расвѣсѡиѡ* (К), *ѡриѡвѣдају* (К), *зайѡвѣда* (ВГ); *ѣ*: *свѣсѡ* (К).

свѣк-

а) *ѡѣ*: *ѡвиѣк* (ДВ₂), *ѡѣ*: *свѣк* (Д).

б) *е*: *свѣк* (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), *свѣка* (ДВ, К, ВГ), *дѡсвѣка* (ДВ), *ѡвѣк* (П, Г, ВС, Д, К, МГ, ВГ), *ѡ-свѣк мѡј* (К), *у-нѣѣ свѣк* (К); *ѣ*: *свѣк* (Љ).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (2): *ѡѣ* (1);

б) *ѣ-е* (23): *ѣ* (1).

свѣн-

е: *свѣнѣѡи* (П), иначе се изговара рефлекс кратког јата: *свѣнѣѡи* (ВС, К, ВГ).

свѣд-

е: *свѣдѣн* (ДВ, Р, П, ВС, Д, К, МГ), *свѣдна* (ДВ, Д), *ѣ*: *свѣдѣн* (Д).

свѣдѡ-

е: *свѣдѡ* (К), *ѡсвѣдѡла-се* (рана) (ВГ).

свѣмен-

а) *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ₈, ВС)²⁰, *зѡ-свѣмене* (ДВ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ), *свѣмене* (ДВ, К), *на-свѣмене* (ДВ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ВГ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ, Д); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ, ВС, Д, К); *ѡѣ*: *свѣмене* (К, скоро чисто *и*);

²⁰ Број уз ознаку мјеста казује колико је пута та варијанта забиљежена.

б) *е*: *врѣме* (ДВ, П, Р, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *ѱ-брѣме* мѡје (ДВ, К, ВГ), *брѣме* и *за овако врѣме* (ДВ); *ѣ*: *врѣме* (ДВ, Љ); *еі*: *брѣме* (ДВ).

Варијанте:

а) *ѱје* (8)²¹: *ѱіѣ* (4): *ѱѣ*: (2): *ѱе* (2): *ѱѣ* (4): *ѱѣ* (1);

б) *ѣ-е* (34): *ѣ* (2): *ѣі* (1).

врѱјес, *врѱјесак* (*vers)

врѣсѣ^{2к} (К, МГ).

грѡх-

е: *грѣшим* (ДВ), *огрѣшиѱ* (Г, К), *грѣшиѱ* (Г, К), *огрѣшиѡ* (ВС), *ѱогрѣшиѡ* (ВС), *згрѣшиѡ* (Д).

гњздо

а) *ѱіѣ*: *гњѱіѣздо* (К);

б) *е*: *гњѣздо* (К), *гњѣздо* (Д);

в) *гњѱзда ф.* (К), *гњѱзду ф.* (К); P. Ivić, Die serbokroatischen Dialekte, § 185.

дѡ-

е: *одѣло* (МГ, ВГ), иначе се каже *рѡба*.

дѡл-

а) *ѱје*: *диѱелимо* (ДВ), *диѱелиѱи* (ДВ), *одиѱели се* (К), *диѱеле* (ВС), *дѱо-диѱела* (ДВ); *ѱе*: *ѱодиѱело* (Д); *ѱѣ*: *диѱела* (К);

б) *е*: *дѣлим* (ДВ, К), *одѣле* (ДВ), *ѱоделиѱи* (ДВ, ВГ), *разделиѱи* (ДВ), *делиѱиѱи* (ДВ), *делиѱиѱ* (ДВ, Д, Љ, К, МГ), *одеѱиѡ* (ДВ, Г), *одеѱиѡ* (ДВ), *ѱоделимо* (ДВ, П), *дѣлиѱиѣ* (К, МГ), *дѣли* (Р, К, ВГ), *дѣли!* (К), *ѱоделиѱиѱ* (Д), *дѣле* (МГ), *одѣлен* (МГ), *ѱоделиѱиѣ* (ВГ), *дѱо-дѣла* (Г, ВС); *ѣ*: *дѣлиѱиѣ!* (ВС); *еі*: *одеѱлени* (М); *ѣі*: *дѣѱи* (МГ).

Варијанте:

а) *ѱје* — *ѱје* (5): *ѱе* (1): *ѱѣ* (1);

б) *ѣ* — *е* (31): *ѣ* (1): *ѣі* (1): *ѣі* (2).

дрѡво

е: *дрѣво* (Г, П, ВС, Д, Љ, К, ВГ), *по(д)-дрѣво* (П, МГ), *нѱз-дрѡво* (МГ), *нѱ-дрѡво* (Г, П, К), *дрѣвиѡ* (Д), *дрѣвиѣ* (МГ); *ѣ*: *дрѣво* (Д).

²¹ Од тог броја 7 примјера су из ДВ.

звѣр-

в: *звѣре* (ДВ, Г, ВС, К, МГ), *звѣрке* (Д)¹¹, *звѣро* — *вук* (К, МГ), *акуз. звѣра* (К).

зѣваиѝ

е: *зѣва* (К).

клѣӣ-

а) *ѡје*: *клѣиѝ* (ДВ), ген. *клѣиѝа* (ДВ); *ѡѣ*: *клѣиѝ* (ДВ); *ѡѣ*: *клѣиѝ* (МГ);

б) *е*: *клѣӣ* (ДВ, Р, ВС, Љ, МГ, ВГ), ген. *клѣӣа* (ВГ), *ѡ-клѣӣ* (МГ); *ѣ* — *е*: *клѣӣ* (К), *у-клѣӣ* (К).

Варијанте:

а) *ѡје* (3): *ѡѣ* (1): *ѡѣ* (1);

б) *е* (8): *ѣ* — *е* (2).

лѣв-

а) *ѡѣ*: *лѣва* (ВГ);

б) *е*: *лѣвом* *руком* (ДВ), *лѣву* (П, ВС, К), *на-лѣво* (П, Р), *лѣва* (ВС, К, ВГ), *лѣво* (ВС, К), *с-лѣве* (Д), *лѣво* *рамен* (К), *ѡ-лѣво* (К).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (1);

б) *ѣ* — *е* (15).

лѣк-

а) *ѡѣ*: *лѣк* (ВГ); *ѡѣ*: *лѣк* (Г);

б) *е*: *лѣк* (ДВ, Г, ВС, М, Љ, К), *лѣка* (ДВ, К), *лѣчи* (ДВ, К), *лѣчио* (ДВ, М), *лѣчим* (Г), *лѣчиѝ* (Љ), *лѣчиѝ* (К), *излѣчиѝ* (К), *лѣче* (МГ), *Без млѣка нема лѣка* (ДВ); *ѣ*: *лѣчи* (К).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (1): *ѡѣ* (1);

б) *ѣ* — *е* (25): *ѣ* (1).

лѣн-

а) *ѡѣ*: *лѣн* (ДВ); *ѡѣ*: *лѣн* (ВГ); *ѡѣ*: *лѣни се* (Г);

б) *е*: *лѣн* (ВС, Љ, К), *лѣњак се* (ДВ), *лѣни се* (П), *лѣниѝ се* (П), *лѣне се* (Љ), *лѣним се* (Љ), *лѣнио* (МГ), *о(п)-лѣносиѝ* (МГ); *ѣ*: *лѣн* (Љ, К).

¹¹ *Звѣрка* (К).

Варијанте:

- а) *ÿje* (1): *uē* (1): *ÿe* (1);
 б) *ē* — *e* (10): *ǣ* (2).

лбÿ-

а) *ÿje*: *лÿjeÿa* (М), *лÿjeÿy* (К); *ÿje*: *лÿjeÿo* (ДВ₄, П, Р₄, ВС), *лÿjeÿy* (ДВ), *лÿjeÿomy* (ДВ), *лÿjeÿu* (ДВ, Р); *ÿjē*: *лÿjēÿo* (ДВ, К); *ÿje* (!): *лÿjēÿo* (Љ); *uē*: *лÿjēÿo-лÿjēÿo!* (К); *uǣ*: *лÿjēÿy* (ДВ, К); *uē*: *лÿjēÿo* (К), *лÿjēÿa* (К); *ÿe*: *лÿjeÿo* (Г, ВС, М, Љ, К, МГ), *лÿjeÿa* (П), *лÿjeÿy* (Г); *ÿǣ*: *лÿjēÿo* (Г, ВС, Д, ВГ); *ÿǣ*: *лÿjēÿo* (ДВ, П, Р), *лÿjēÿe* (ДВ); *ÿǣ* (!): *лÿjēÿo* (К); *ÿ* (!): *лÿjēÿo* (ВС);
 б) *e*: *лÿje* (ДВ₁₄, Р, П, ВС, Д₇, М, Љ₈, К₁₄, МГ₈, ВГ), *лÿjea* (ДВ, Г, П, Д, К, МГ), *лÿjeu* (ДВ, Д), *лÿje* (ДВ, Љ, К, МГ, ВГ), *лÿje* (ВС, Д, МГ), *лÿjeÿy* (ДВ), *лÿjeu* (П, К), *лÿjeÿoga* (Р), *лÿjeÿuk* (ВС), *лÿjeu*: *лÿjeÿoj* (К), *лÿjeÿo* имен (МГ); *ǣ*: *лÿjeÿo* (ДВ₆, П, ВС, Д, Љ₄, К₇, МГ, ВГ), *бǣbo* *лÿjeu* (К), *лÿje* (ДВ); *eǣ*: *лÿjeÿa* (ДВ, Љ), *лÿjeÿo* (Љ); *ǣi*: *лÿjeÿo* (ДВ, ВС, Д); *ǣj*: *лÿjeÿo* (ДВ, Г, ВС, МГ).

Варијанте су дате на почетку става о *jaÿy*.

лбÿ- (lǣpiti)

e: *залÿjeu* (П) *залейÿÿÿ* (П), *залÿjeu* (Љ), *o(ð)лÿjeÿo* (К), *нембј* да *o(ð)лÿjeu* (К, МГ).

лбс-

- а) *ÿje*: *пÿча лÿjeза* (Љ); *ÿjē*: *лÿjēс* (ВГ);
 б) *e*: *лÿс* (Р, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); *ǣ*: *лÿс* (Д, К); *ǣj*: *лÿjс* (К, млађи).

Варијанте:

- а) *ÿje* (1): *ÿjē* (1);
 б) *ē* (6): *ǣ* (2): *ǣj* (1).

лбха

- а) *ÿje*: *лÿjeва* (ДВ); *uē*: *лÿjēва* (Д);
 б) *e*: *лÿва* (ВС, Д, М, К); *ǣ*: *лÿjва* (Д₂).

Варијанте:

- а) *ÿje* (1): *uē* (1);
 б) *ē* (6): *ǣ* (2).

лбн- (mēna, mēniti)

e: *заменÿo* (ДВ), *ÿромeнÿше* (ДВ), *ÿромeни!* (ДВ), *ÿромeни* (Г, ВС), *ÿромeнимо* (П), *mēna* (П, Д), *ÿромeнÿo* (П, Д), *смeни!* (П), *ÿромeним* (П), *mēna се* (Р); *смeне*, през. (ВС, К); *mēna* (ВС, М, Љ, К), *овe мeне* (ВС), *mēnaш* (Д), *смeнимо* (Д), *ÿромeни-je* (Д), *mēny* (Д), *mēnaј* (К), *ÿромeнÿлe* (МГ), *ÿромeнeн* (МГ), *mēna ф.* (Пл), *нǎ-ву мeну* (Пл); *ÿ*: *mǎna* (Љ).
 Варијанте: *ē* — *e* (29): *ÿ* (1)!

мѡх-

- а) *ѡје*: *миѡјек* (ВГ); *ѡѣ*: *мѡѣк* (ВГ), ген. *мѡѣга* (ВГ);
 б) *е*: *мѡк* (Г, ВС, Д, Љ, К₆, ВГ), *мѡга* (ВС, Д, К), *ѡ-мек* (К).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡѣ* (3);
 б) *ѣ* — *е* (17).

мѡш- (*měsiti, mešati*)

- а) *ѡје*: *миѡјешамо* (Р); *ѡје*: *миѡјешају* (ДВ);
 б) *е*: *мѡси* (ДВ), *мѡшају се* (ДВ, К), *смѡша* (ДВ), *мѡсимо* (ДВ), *ѡромѡшано* (ВС), *мешаље* (ВС), *мѡша* (ВС, К), *ѡромѡшај* (ВС), *мѡша се* (Љ), *мешаља* (МГ), *мѡшају* (К).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡје* (1);
 б) *ѣ* — *е* (13).

млѡк-

- а) *ѡје*: *млѡјек* (ДВ); *ѡје*: *млѡјек* (МГ); *ѡје*: *млѡјек* (МГ, старији);
ѡје: *млѡјек* (Г); *ѡѣ*: *млѡѣк* (ВГ); *ѡе*: *млѡјек* (К); *ѡѣ*: *млѡјек* (ДВ, М, К), *млѡјек* (К, ВГ);

- б) *е*: *млѡк* (ДВ₄, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К₆, МГ₃, ВГ, Пл), ген. *млѡка* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ), *млѡком* (П), *млѡко* (Љ), ген. *млѡка* (МГ), *нѡ-млеко* (К, МГ); *млечѡр*, трава (ВС); *ѣ*: *млѡк* (ДВ, М, К₃); *ѣ*: *млѡк* (ВС, млађи).

Варијанте су дате на почетку става о *јају*.

нѡм- (*пѣтъ, пѣтъсь*)

- е*: *нѡм* (ВС, Д, Љ, К), *Нѡмѡц* (ВС, МГ), *Нѡмци* (ДВ, МГ), *Нѡмце* (МГ); али *Нѡмѡц* (ДВ).

ѡѡск-

- а) *ѡје*: *ѡѡјесѡк* (Р); *ѡје*: од Вѡлега *ѡѡјеска* (ДВ);
 б) *е*: *ѡѡсѡк* (ВС, Д, М), ген. *ѡѡска* (ДВ, Р, ВС, Д, К, МГ); *ѣ*: ген. *ѡѡска* (МГ); *ѣ*: *ѡѡјесѡк* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ), *Пејсѡк* Палушков (К), Вѡли *ѡѡјесѡк* (ДВ, Р, П, ВС, Д, Љ, К, МГ).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡје* (1);
 б) *ѣ-е* (9): *ѣ* (1): *ѣ* (22).

илв- (*илвѣи, илвјевем: илвјевийи*)

е: *илвѣий* (Г, ВС, К), *ойлвѣий* (Г, ВС), *илвѣим* (Г, ВС, МГ), *илвѣими* (П, ВС, МГ), *дни илвѣе* (Г, ВС), *ойлвѣи-га* (К), *ойлвѣимо* (К), *ойлвѣйо* (Г, ВС), *ойлвѣйла* (МГ)²⁸.

ѣрвд- (*прѣдъ*)

а) *ѣе:* *ѣрѣѣи* (ДВ, К), *наѣрѣѣи* (ДВ, К); *ѣје:* *ѣрѣѣи* (К);
 б) *е:* *наѣрѣи* (ДВ, П, Г, Р, ВС, Љ, К, МГ), *сѣрѣда* (ДВ, К), *сѣрѣд* (П, К), *наѣрѣд* (П, М), *наѣрѣд* (МГ), *унаѣрѣд* (К), *ѣрѣи* (К), *сѣрѣи* (К).

Варијанте:

- а) *ѣје-ѣе* (4): *ѣје* (1);
 б) *ѣ-е* (29).

ѣрвк- (**регко*)

е: *ѣрѣки* (МГ), *ѣдѣреко* (ВГ).

ѣрвсьн — (*ѣриѣсан*)

а) *ѣе:* *ѣрѣјесно* (МГ), *ѣриѣеснѣац* (ДВ); *ѣѣ:* *ѣрѣѣсно* (ВГ);
 б) *е:* *ѣрѣсно* (ВС, Љ, МГ), *ген. ѣрѣсна* (ДВ, МГ), *ѣреснѣац* (ДВ, ВС, Д, Љ), *ген. ѣреснѣаца* (ДВ), *ѣреснѣацом* (Д); *ѣѣ:* *ѣрѣснѣац* (ВС).

Варијанте:

- а) *ѣје* — *ѣе* (2): *ѣѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (11): *ѣѣ* (1).

рвд- (*рвдѣкъ*)

е) *рѣѣко* (ДВ, Г, Р, ВС, Љ, К), *рѣѣке* (ДВ, МГ), *орѣди* (ДВ), *наѣрѣѣко* (Г, МГ), *рѣѣки* (Г, Д), *ѣрорѣдѣо* (Д), *орѣдимо* (К), *орѣђено* (МГ);
 ѣ: *рѣѣко* (ДВ, Љ); *ѣѣ:* *рѣѣѣке* (ВС, млађи).

Варијанте: *ѣ-е* (18): *ѣѣ* (2): *ѣѣ* (1).

рвк- (*рѣка, ријѣка*)

а) *ѣѣ:* *рѣѣѣка* (ДВ); *ѣе:* *рѣѣка* (ДВ); *ѣѣ:* *рѣѣка* (ДВ);
 б) *е:* *рѣка* (ДВ, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ), *Рѣку* (Д), *Рѣком* (ДВ), *ген. рѣке* (ВС), *рѣѣци* (Д), *рѣѣком* (М); *на-Рѣку* (ДВ, М, К), *ѣ-Рѣку* (Д, К), *ѣ-рѣку* (ВС, ВГ), *на-рѣку* (ДВ), *пу(т)-Рѣке* (ВС); *ѣ:* *рѣѣка* (К₁), *ген. рѣѣке* (Љ), *Рѣком* (К); *ѣѣ:* *рѣѣѣка* (Д, млађи); *ѣѣ:* *рѣѣѣка* (ВС, Љ — млађи).

Варијанте:

- а) *ѣѣѣ* (1): *ѣѣ* (1): *ѣѣѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (21): *ѣѣ* (4): *ѣѣѣ* (1): *ѣѣѣ* (2).

²⁸ За *илвн-* (**реинъ*) нема примјера.

рѠч-

а) *ѡје*: *рѡјеч* (ДВ); *ѡѡ*: *рѡѡч* (ДВ, К), *рѡѡѡ* < свакако од *ријеѡи* (ДВ, К, МГ); *ѡѡ*: *рѡѡѡ* < *ријеѡи* (ВС, Г, К, МГ, ВГ); *ѡѡ*: *рѡѡч* (К), *рѡѡѡ* < *ријеѡи* (ВС); *ѡѡ*: *рѡјеч* (К); *ѡѡ*: *рѡјеч* (Д); *ѡѡ*: *рѡѡѡ* < *ријеѡи* (ДВ); *ѡѡ*: *рѡѡѡ* < *ријеѡи* (П, К); *ѡ*: *рѡч* (К), *рѡѡ* (овѡ Мѡјо, ѡу-рѡѡ Сулмѡн) (МГ, ВГ);

б) *ѡ*: *рѡч* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, МГ, ВГ), ген. *рѡчи* (ДВ), од *рѡчи* нѡ-рѡч (ДВ), *рѡч* пѡ-рѡч (ВС), *рѡчи* (ДВ, П, Љ, К, МГ, ВГ); б. п. *рѡчѡм* (К); сила *рѡчѡм* (ДВ, К), *лѡѡ рѡчи* (МГ), *рѡѡѡма* (ВГ), *ѡѡрѡѡѡ-се* (ДВ), *ѡѡрѡѡѡ-се* (ДВ), *ѡѡрѡѡѡ-се* (ВС); *ѡ*: *рѡчи* (Г).

Варијанте:

а) *ѡје* (1): *ѡѡ* (5): *ѡѡ* (6): *ѡѡ* (2): *ѡѡ* (1): *ѡѡ* (1): *ѡѡ* (2): *ѡ* (3);
 б) *ѡ—ѡ* (44): *ѡ* (1).

рѡш-

ѡ: *рѡѡѡ* (ДВ), *рѡѡѡ* (ДВ), *дрѡѡи* (П, ВС, МГ), *одрѡѡи* (П, ВС), *дрѡѡи!* (П), *дрѡѡѡ* (ВС, Д), *одрѡѡѡ* (Д), *одрѡѡѡсе* (Д), *одрѡѡѡѡѡ се* (К), *одрѡѡѡѡѡ* (К), *дрѡѡѡ* (К), *дрѡѡѡ се* (МГ), *дрѡѡѡ се* (МГ), *рѡѡѡ* (ВГ).

Варијанте: *ѡ—ѡ* (19).

си-нуѡѡи, сеѡѡѡѡи (*sěvati)

ѡ: *сеѡѡѡѡѡ* (ДВ, К), *сеѡѡ* (МГ), *сеѡѡѡѡѡ* (М).

сѡѡѡ- (сѡѡ, осѡѡѡѡ)

ѡ: *ѡѡсѡѡѡѡѡ* (ВС, Д, Љ), *ѡѡсѡѡѡѡѡ* (Д, К), *сѡѡ* (К), *ѡѡсѡѡѡѡѡ* (К).

сѡн-

а) *ѡје*: *сѡѡѡѡѡ* (ДВ); *ѡѡ*: *сѡѡѡѡѡ* (ВГ); *ѡѡ*: *сѡѡѡѡѡ* (ВГ); *ѡѡ*: ген. *сѡѡѡѡѡ* (Г);
 б) *ѡ*: *сѡѡѡѡѡ* (ДВ, Г, П, ВС, К, МГ, Пл), *сѡѡѡѡѡ* (ДВ, П, ВС, К), *ѡѡ-сѡѡѡѡѡ* (Р, МГ), нѡ-сѡѡѡѡѡ (ВС); о(д)-сѡѡѡѡѡ (МГ); *Сѡѡѡѡѡ*, *ѡѡ-Сѡѡѡѡѡ*, *заѡѡѡѡѡ* (МГ);
ѡ: *сѡѡѡѡѡ* (ДВ, Д, М, К), ген. *сѡѡѡѡѡ* (К); *ѡѡ*: *сѡѡѡѡѡ* (Љ); *ѡѡ*: *сѡѡѡѡѡ* (ВС, млађѡи).

Варијанте:

а) *ѡје* (1): *ѡѡ* (1): *ѡѡ* (1) *ѡѡ* (1);
 б) *ѡ—ѡ* (22): *ѡѡ* (7): *ѡѡ* (1): *ѡѡ* (1).

сѡк- (сѡѡѡѡѡ)

а) *ѡје*: *сѡѡѡѡѡѡѡ*, з. л. мн. през. (ДВ);
 б) *ѡ*: *сѡѡѡѡѡѡѡ* (ДВ, Г, Љ, К), *ѡѡсѡѡѡѡѡ* (ДВ, К), *ѡѡсѡѡѡѡѡ* (ДВ, Д), *сѡѡѡѡѡѡѡ* (ВС, К), *осѡѡѡѡѡѡѡ* (Д); *ѡѡсѡѡѡѡѡѡѡ*, 1. л. једн. през. (К); *сѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ*, фебруар (МГ, Љ),

ген. *сѣчѣа* (Љ); *ѣ*: *сѣк*, оштрица од ножа (К); *еј*: *сѣичѣ^ань* (ДВ), *сѣичу*, 1. л. једн. през. (Љ).

Варијанте:

- а) *ѣје* (1);
 б) *ѣ-е* (16): *ѣ* (1): *еј-ѣј* (2).

свѣӣ- (*свѣјей̄ӣ*, *свѣјей̄ило*, *свѣјей̄лосӣӣ*)

а) *ѣје*: *свѣјей̄ӣом* (ДВ); *^уѣ*: *св^уѣѣа* (ВГ), *св^уѣѣӣ* (Р); *ѣе*: *свѣей̄ӣ* (П, ВГ); *ѣѣ*: *свѣјей̄ӣ* (ВС); *ѣ^к*: *свѣјей̄ило* (ДВ, стари);

б) *е*: *свѣӣӣ* (ДВ, П, Р, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *свѣӣа* (ДВ, Г, П, К), *свѣӣу* (ВС, Д, К, ВГ), *свѣӣом* (ДВ, ВС), *ѣ-свѣӣӣ* (ДВ, Г, П, ВС, Љ, К), *нѣ-свѣӣӣ* (ДВ, П, Р, ВС, Д, К), *у свѣӣу бѣлом* (Д), *нѣ-свѣӣу* (Љ), *на свѣӣу бѣлому* (ВГ), *пѣ-свѣӣу* (ДВ, Г, П, ВС, Д, К); *пѣ(т)-свѣӣа* (ВС), *пу(т)-свѣӣа* (Д), *п(з)-свѣӣа* (Д), *п(з)-свѣӣа* (К), *свѣѣа* (ДВ, Г, П, Р, ВС, М, Љ, К), *свѣѣу* (ДВ, Г, К); *свѣѣсѣле*, кад нема мјесечине (П, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ), *свѣѣсѣле* (Пл), *свѣѣнѣдвор*, кад је мјесечина (П, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ, Пл), *освѣӣле* (ВГ), 6. п. једн. *свѣӣлим* (К), *свѣӣло* (ДВ, М), али *свѣило* (К_а); *свѣӣлосӣӣ* (П, К) и *свѣӣлосӣӣ* (П, К); *ѣ*: *свѣѣӣ* (Г, ВС); *еј*: ген. *свѣѣӣа* (ДВ).

Варијанте:

- а) *ѣје* (1): *^уѣ* (1): *ѣе* (2): *ѣѣ* (1): *ѣ^к* (1);
 б) *ѣ-е* (104): *ѣ* (2): *еј* (1).

слѣд-

е: *слѣӣӣ* ђ(д)-зајца (Д), *слѣӣӣ* о(д)-кунѣце (Д), кунѣца се *ослѣдѣила* (МГ), вук не мѣже да *слѣди* (К), *слѣд* ђ(д)-вука (М), *слѣд* (МГ). Према томе, именица *слѣд* значи *измѣӣӣ*. Глагол је изведен од те именице и има слично значење.

слѣӣ-

а) *^уѣ*: *сл^уѣѣӣ* (ВГ);
 б) *е*: *слѣӣӣ* (Р, Д, М, К), *слѣӣога* (П), *шлѣӣӣ* (Р, ВС_а, Д, М, Љ, К), *шлѣӣога* (ВС), *ошлѣӣѣо-е* (ВС), *ошлѣӣӣ-ми-ју* вјѣте^ар (ВС); *ѣ*: *шлѣѣӣ* (ДВ, Љ).

Варијанте:

- а) *^уѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (16): *ѣ* (2).

смѣх-

а) *ѣе*: *смѣѣӣно* (МГ); *^уѣ*: *см^уѣѣк* (ВГ);

б) *е*: *смѣк* (ДВ, ВС, Д, Љ, К); *ѡ(д)-смега* (ДВ₇, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), *о(д)-смѣга* (Д), *нема смѣга* (Д), *смѣшина* (ДВ, П, ВС, МГ), *смѣше^{ан}* (П); *ѣ*: ген. *смѣга* (Д₂).

Варијанте:

- а) *ѡе* (1): *уѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (29): *ѣ* (2).

снѡг-

а) *ије*: *снѡјек* (ДВ); *ије*: *снѡјек* (М, К); *иѣ*: *снѡѣк* (ДВ, ВС, Љ); *уѣ*: *снѡѣк* (К, ВГ); *ѡе*: *снѡјек* (М, ВГ);
 б) *е*: *снѣк* (ДВ, Г, Р, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *снѣга* (ДВ, Р, МГ, ВГ), *снѣгом* (ВС), *снѣгу* (М), *ѡ(д)-снега* (ДВ, МГ), *на-снѣк* (ДВ), *ѡ-снѣк* (ДВ, МГ), *за-снѣгом* (ВС), *по-снѣгу* (Д); *ѣ*: *снѣк* (ДВ₃, Г, ВС, М, К), *снѣга* (М).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡје* (2): *иѣ* (3): *уѣ* (2): *ѡе* (2);
 б) *ѣ-е* (46): *ѣ* (8).

снѡѡ- (снѡѡь)

а) *уѣ*: *снѡѡѡ* (К);
 б) *е*: *снѡѡ* (Г, ВС, М, К); *ѣ*: *снѡѡ* (К); *ѣ*: *снѡѡ* (Г); *ѡ*: *снѡѡ*! (К).

Варијанте:

- а) *уѣ* (1);
 б) *ѣ* (4): *ѣ* (1): *ѣ* (1): *ѡ* (1)!

срѡд- (*serda > srĕda)

а) *ије*: *срѡјѣда* (ДВ), *ѡ-срѡјѣду* (ДВ), преко *срѡјѣде* = средине (ДВ); *ѡе*: *срѡѣда* (ВГ);
 б) *е*: *срѣда* (П, Љ, К, МГ), ген. *срѣде* (К, МГ); *ѡ-срѣду* (ДВ, П, К).

Варијанте:

- а) *ѡје-ије* (3): *ѡе* (1);
 б) *ѣ-е* (9).

сѡѡѡ-

е: *сѡѡѡна* (ДВ, ВС, Љ, К), *сѡѡѡне* (М); *ѣ*: *сѡѡѡна* (ВС, млађи; Д).

сѡѡѡѡ-

а) *ѡје*: *срѡјѣлама* (ДВ);
 б) *е*: *сѡѡѡѡла* (ВС, Д), *срѣла* (ВС, Љ, К, МГ), *срѣлѡ-срѣлѡ* (П), *срѣлѡѡ* (ВГ), 3. л. мн. през. *сѡѡѡѡлѡ* (Љ), 3. л. једн. през. *срѣла* (ДВ), *срѣлѡ* (МГ); *ѣ*: *срѣла* (К₂).

Варијанте:

- а) *ѡѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (13): *ѣ* (3).

ѡѣл- (*tělo*)

е: *ѡѣло* (BC, Д, К₄); *ѣ*: *ѡѣло* (BC, ЛЬ).

ѡѣск- (*těsnъ < *těsknъ*)

- а) *ѡѣ*: *ѡѣсно* (Д);
 б) *е*: *ѡѣсне* (ЛЬ), *ѡѣсно* (К), *ѡѣсно* (К).

ѡѣсѡ- (*těsto*)

- а) *ѡѣ*: *ѡѣсѡ* (ВГ);
 б) *е*: *ѡѣсѡ* (ДВ, BC, ЛЬ, К, МГ): *ѣ*: *ѡѣсѡ* (Д), ген. *ѡѣсѡа* (Д, ЛЬ);
ѣ: *ѡѣсѡ* (BC — млађи, МГ).

Варијанте:

- а) *ѡѣ* (1);
 б) *ѣ* (5): *ѣ* (3): *ѣ* (2).

ѡѣрѣб- (*trěbiti*)

- а) *ѡѣ*: *ѡѣрѣбе* (Д);
 б) *е*: *ѡѣрѣблено* (Д), *ѡѣрѣби* (Д), *ѡѣрѣбимо* (ЛЬ).²⁴

ѡѣрѣво (*црѣјѣво < *čeruvo*)

е: *ѡѣрѣво* (К, МГ, ВГ), *ѡѣрѣва* (П, К, МГ); о(д)-*слѣѡѡа ѡѣрѣва* (П),
ѡѣрѣва (Д); *ѣ*: *ѡѣрѣва* (ДВ).

ѡѣрѣѡ- (*сѡсл. ѡѣрѣѡ < *čergrъ*)

- а) *ѡѣ*: *ѡѣрѣѡа* (ВГ);
 б) *е*: *ѡѣрѣѡа* (ДВ, BC, ЛЬ, Г, МГ), *ѡѣрѣѡѣ* (ДВ, Г), *ѡѣрѣѡѡ* (П),
*ѡѣрѣѡѣ*²⁴ (ДВ), *ѡѣрѣѡѡу* (ДВ, МГ); *ѣ*: *ѡѣрѣѡа* (МГ).

Варијанте:

- а) *ѡѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (12): *ѣ* (1).

ѡѣѡѡ- (*сѡсл. ѡѣѡѡ*)

- а) *ѡѣ*: *ѡѣѡѡ* (ДВ₁, К);
 б) *е*: *ѡѣѡѡ* (П, BC, ЛЬ, К, МГ), *ѡѣѡѡ* (МГ); *ѣ*: *ѡѣѡѡ* (ДВ).

²⁴ За *ѡѣрѣѡ-* и *ѡѣрѣск-* нема примјера.

цѣйѣаше мѣре (К), цѣйјасмо смѣке (МГ), цѣйим (ВС), цѣйимо (ВС), рацѣ-
йено (К), рацѣййѣеш (К), цѣйи мѣре (К), рацѣййло (К), цѣйи-ју! (МГ),
йоцѣййани (МГ), рацѣййла (ВГ), цѣййиш дрво (К).

Варијанте: *ѣ-е* (22).

Однос варијаната у свим наведеним ријечима (свега 74) је сљедећи:

а) ијекавски: *йје-ије* (21): *йје-ије* (69): *иѣ* (23): *иѣ* (19): *йе* (42):
йѣ (23): *йѣ* (21): *йѣ* (6): *иѣ* (1);

б) екавски: *ѣ-е* (1182): *ѣ* (100): *ѣ* (22): *ѣ* (18): *ѣ* (47).

Ако се упореде чисти екавизми (ѣ, ѣ, е) и чисти и(ј)екавизми (йје-ије, йје-ије, йе, йе), онда су екавизми осам пута чешћи. Примјери под II и III повећали би још више број екавизма у односу на ијекавске облике.

II

дѣнѣй; *ѣмреѣ*, *зѣйреѣ*, *йрѣсѣйреѣ*; *нѣсе^ам* и сл.; *йѣслије* и сл.;
кѣрен

1. а) *йрѣнѣйѣ* (ДВ), *дѣнѣйѣ* (МГ);

б) *дѣнѣй* (ДВ, П, ВС, М, Љ), *йѣнѣй* (ДВ, ВС, Д, МГ), *дѣнѣйѣ*
(ДВ, Г, ВС, К, МГ), *йѣнѣйѣ* (П), *йѣнѣсмо* (ДВ), *йрѣнѣйѣ* (ДВ), *дѣнѣшѣ*
(ДВ, К), *йѣнѣшѣ* (Г), *йѣнѣла* (Г, Д, МГ), *дѣнѣк* (ВС, Д).

2. а) *ѣмриѣйѣ* (ВС);

б) *ѣмреѣ* (ДВ, ВС, Д, Љ, МГ), аор. он *ѣмре* (ДВ, П, ВС, К), аор.
ѣмре му кѣсма (ВС, Љ), аор. жѣна *ѣмре* (МГ), *ѣмрѣла* (Љ);
зѣйреѣ (ВС, Љ, К, МГ), аор. кѣнѣ-ми *зѣйре* (Љ), кѣнѣи *зѣйрѣшѣ*
(Љ), *зѣйрѣла* (Љ, К);
йрѣсѣйреѣ (Љ), *йрѣсѣйрѣла* (Љ).

3. а) *нѣсѣсм* (ВС), *нѣсѣси* (ВС), *нѣсѣсѣ^ам* (ВС), *нѣсѣсѣ^ам* (ДВ), *нѣсѣсмо*
(Д), *нѣсѣсу* (ДВ), *нѣсѣсу* (ДВ);

б) *нѣсѣсѣ^ам* (ДВ), *нѣсѣсѣ^ам* (ДВ, Г, П, ВС, Д, К, МГ), *нѣсѣ* (ДВ, П,
К, МГ), *нѣсѣсмо* (Г, М, К, МГ, ВГ), *нѣсѣсу* (ДВ, Р, ВС, К, МГ, ВГ); *нѣсѣсѣ^ам*
(ДВ, П, ВС, Љ, К), *нѣсѣси* (ДВ, П, Д), *нѣсѣсмо* (П, Г), *нѣсѣсу* (ДВ); *нѣсѣсѣ^ам*
(Г, Љ), *нѣсѣси* (К, МГ), *нѣсѣсмо* (Д, К), *нѣсѣсу* (Р, Г, ВС).

4. а) *йѣслије* (ДВ), *йѣслије* (ДВ), *йѣслијеѣ* (ДВ);

б) *нѣйѣослѣйѣ* (К), *йѣслѣда* (ДВ), *йѣслѣ* (ДВ, Г, П, ВС, Д, К, МГ),
йѣслѣна (П, Д, Љ, К, МГ), *йѣслѣн* (К, МГ), *йѣслѣ^н* (ВС, МГ).

Прилог *йрѣйѣ* (ДВ, Г, К) нема екавских облика сем једног: *нѣйѣре*
(П). Нешто чешће се употребљава прилог: *йрѣйѣ* (ДВ, П, ВС, К),
йѣйрѣйѣ (ДВ), *нѣйѣрѣйѣ* (ДВ).

5. Именица *корен* (коријен) има само екавски облик: *кѣрен* (ДВ, Г,
Пн Р, Д, М, МГ), *трѣдѣсѣ(т) кѣренѣ^а* (Г), *трѣ кѣрѣна* (Д), ак. мн. *кѣ-
ер,е* (МГ).

III

добий̄ — добевд̄ий̄ и сл.

Према односу: *йомлий̄* — *йолевд̄ий̄*²⁵, *йромлий̄* — *йролевд̄ий̄*, *излий̄* — *излевд̄ий̄* (е < ѓ) образовани су и ови глаголски парови:

умий̄-умевд̄ий̄ (П, ВС, Д, К, МГ); *добий̄* — *добевд̄ий̄*, свега смо *добевд̄ли* (П, Д, К, МГ); *збий̄* — *збевд̄ий̄* (П, Г, ВС, К, МГ); *йокрий̄-йокревд̄ий̄*, *йокревдо* (ДВ, П, ВС, Д, МГ); *завий̄-завевд̄ий̄*, *завѣвају* вѣкови, *завѣвај*, *завевд̄ла* (П, ВС, Д, Љ, К, МГ); *снабий̄-снабевд̄ий̄* (притискивати), вѣда *снабѣва* љле (П, ВС, Д, К, МГ); *савий̄-савевд̄ий̄* (ДВ, П, Д, М, К, МГ); *разбий̄-разбевд̄ий̄*, нож-га не *разбѣва* (П, ВС, Д, Љ, К, МГ); *савий̄-савевд̄ий̄*, *савѣва* се, ноге-му *савѣвају* доњу грāну (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ); (избацит) — *избацевд̄ий̄*, *избацевд̄ла* рѣч (П, ВС, МГ); *скрий̄-скревд̄ий̄*, *скревд̄и* се, треба да се *скрѣва* (Р, Д, Љ, К, МГ); *навий̄-навевд̄ий̄*, не *навѣва*° ту капицу (ВС, Љ, К, МГ); *фалий̄-фалевд̄ий̄*, не *фалѣва* ништа, *фалѣваше* (П, ВС, Љ, К, МГ); *йриий̄-йривевд̄ий̄* (мало је у употреби) (П, Д, К); *йоринуй̄-йоревд̄ий̄*, он *йорѣва* (ВС, Д, К, МГ); *йочинуй̄-йочевд̄ий̄*, *йочѣва*, *йочѣваше*, *йочевд̄о* си (ДВ, П, ВС, Д, К, МГ).

Формант е (< ѓ) пренесен је и на глагол: *озвд̄ий̄-озевд̄ий̄* (МГ), овй̄ се *озѣва* (К, МГ), *дозвд̄ий̄-дозевд̄ий̄* (К, МГ), *дозѣва* се (ВС, К).

Да су се сви ови итеративни екавски облици развили преко *дугог јайша*, показују, нпр., глаголски облици: *сниџева* (ДВ), *сниџевд̄о* (ДВ), *сневд̄о* (МГ), *сневд̄ла* (Д). Зато ово питање иде прије у фонетику него у морфологију.

б) Крайко јай̄ (ѣ)

8. ѣ прелази у је (иза р у е):

бјџга°ий̄, *бјџга°*, *бјџли* [љ > л, види т. 82. и 85. а)], *брџгови*, *брџа* (дрво у млину), *брџме*, *брџиови*, *вјенчд̄ий̄*, *вјџра*, *вјереник*, *овјџшай̄*, *вјџше°р*, *грџид̄иша* и *грид̄иша*, *двјџсџа* (обично: двијестџ) *ђевџја*, *ђевџер*, *ђџий̄* (обично: цуш), (дете) — *ђџиџиша*, *ђџца*, *јџий̄*, *јџише°к* (ѣд-), *лејд̄иша* (љ > л), *лејиши* (љ > л), *лџса* (љ > л), *лџио* (љ > л), *мјџра*, *мјџсец*, *мјџсџио*, *њџдро* (виме, нпр. у краве), *ијџвај̄*, *ијџсма*, *ијџна*, *ијџишки*, *илџва* (љ > л), *йреко*, *рџа*, *сџвер*, *сџџий̄* и *сиџџий̄*, *сџсџи*, *сџо*, *сџиши* се, *сиџрелица*, *сиџрџа*, *ђџрај̄*, *ђџскд̄иша*, *уђџиши*, *иџџба*.

Због прелаза љ у л није јасно је ли *лџй-лџба* екавизам, као у већини црногорских говора, или јекавизам.

нџ-: *њџико* (ДВ, МГ), *њџко* (ДВ, П, МГ) и *нџко* (ДВ), *њџишио* (ДВ, Г, Р, ВС, Д, К, МГ), *њџге* (ДВ, Р, Г, ВС, Д, Љ, МГ, ВГ), *њџки* (ДВ, П, К), *њџколико* (ДВ, ВС, К), *њџгда* (ДВ), *њџчесоџи* (ДВ), *њџчесоџа* (ДВ, ВС), *њџкакви* (Г), *њџкаке°в* (ВС), *њџкуђ* (К).

9. Од овог општег правила одступа именица *сџрека* (< *smerka), која има рефлекс *дугог јата*: *сџриџека* (МГ), има *сџриџеке°к* (МГ). Можда

²⁵ Милетић, о. с., стр. 252.

Пошто овај говор мијеша префиксе: *џре* мј. *џро*: *џресочиџи* (К), *џро* мј. *џре*: *џровџриџи* (МГ), *џровџрио* (МГ), *џроврџниџи* (МГ), *џрокџиџуџи* (МГ); *џре* мј. *џри*: *шџру* (тестеру) смо *џремџли* о(д)-Бџгаре^ак (МГ) итд., то сматрам да је замјена префикса *џре* префиксом *џри* резултат овог мијешања. Мноштво примјера за ово мијешање (13) свједочи да је ова замјена била потпомогнута предлогом *џри*(д), који се послије испадања д — гласовно изједначио са префиксом *џри*.

Из наведених примјера не да се никако објаснити постанак префикса *џри* гласовним путем од *џрџ*, док је за предлог *џрџд* фонетско објашњење сасвим прихватљиво.

г) За прилог *гџ* важи ово: испред *ј* изговара се *гџ* (кџдџ > > гдџ > дгџ > гџ > ги), а у свим другим случајевима — *гџ*²⁷:

а) *гџ* (ДВ), *гџ-си* иџо *џ-школу* (ДВ), *гџ-ћеш* (ДВ), *гџ-би* (ВС), *гџ сџди* (М), *гџ-су* (ЈБ), *гџ-си* поја° (учио) гимназију (К), бџирум *ге-ја*° (П, ВС, К, МГ), *гџ-ти-е* бџ°бо (МГ), *гџ* иџиш (МГ);

б) *гџ-је* вџска (ДВ), *гџ-је* Караџак (ДВ), *гџ-је* бџно (ДВ, П), *гџ-је-га* (ДВ, П, Р, МГ). *гџ-е...* (ДВ, Г, ВС, М, К₈, МГ);

А. *Гџ-е* вриџа? Б. *Тџ-е* *ге-тенџа* (К).

Према томе, и овај икавизам се развио фонетским путем.

17. Из цјелокупне грађе о *јаџу* излази да је данашњи изговор *дугог јаџа* — претежно екавски, а *крајког јаџа* — јекавски. Осврнућемо се још једанпут на екавски изговор *дугог јаџа*, а затим на кратко *јат* с обзиром на повелики број екавизама.

18. а) Из наведеног материјала се види да су чисти екавизми, у које убрајам и примјере са затвореним *е* (џ), најчешћи. Све остале варијанте су знатно рјеђе или чак сасвим ријетке. То важи за *џје-џје* (*џје-џје*), *џе*, *џџ*, *џџ*, *џџ*, *џџ*; исто тако и за: *џџ*, *џџ*, *џџ*, *џџ*. Ијекавизми су најчешћи у Доброј Води (ДВ), која је најближа Бару и у коју мрковићке дијалекатске иновације најспорије продиру. То најбоље илуструје облик *врџјеме* са осам примјера од којих су седам из ДВ. И облици са *џџ* су понајчешћи у ДВ: од четири облика *врџџеме* — три су из ДВ. ДВ показује интересантну скалу: *дџџџе* — *дџџџе* — *дџџџе* — *дџџџе* — *дџџџе* — *дџџџе*. То ми је и дало повода да у споменутом чланку²⁸ схватим мрковићки екавизам у дугим слоговима као секундарну појаву, насталу сажимањем групе *џје* (*џје*).

То сажимање је обухватило свако *џје* (*џје*) < *џ*, сем броја *дџје* и прилога *џрије*: *дџје* (ДВ, К, МГ), *дџје* (ДВ, П, Р, ВГ), *џрије* (Д, Г, К). Тога сажимања нема ни у презенту *џјеш* (< *џи*). Дакле, ако се група *џје* налази на *џоџџику* или на *крају* ријечи — сажимања, по правилу, нема. А ако се група *џје* нађе у средини ријечи између сугласника, онда се сажима у *е*. Сматрам да скала примјера из ДВ (*дџјете-дџџџе-дџџџе-*

²⁷ Сматрам да *ге* не мора потицати од *кџде* (Милетић, о. с., стр. 372 и 434), него и у *мрковићком* и *џрџићком* говору потиче од *кџдџ* (Leskien, *Grammatik*, 402).

²⁸ Како се развио екавизам мрковићког говора (ЈФ XXIII).

dēše) показује пут којим се то сажимање вршило и дјеломично се и данас врши.

Појаву сажимања врло добро илуструју прилози: *идслије* (ДВ), *ирџејџ* (ДВ, К) и *шудџер(а)* (ДВ). Они се јављају у више варијаната:

а) Поред *идслије* (само ДВ) каже се *идслијеџ* (ДВ), *идследа* (ДВ) и *идслена* (П, Љ, К, МГ). Чим је партикула затворила крајњи слог, дошло је до сажимања групе *ије* (< *ǃ*) у *e*, а затим је испуштањем партикуле добијен сажети облик *идсле* (ДВ, Г, П, ВС, Д, К, МГ), који је врло чест, али се никако није могао развити из облика *идслије*, тј. без партикуле.

б) Поред *ирџејџ* (ДВ, К) и *ндџирџејџ* (ДВ, К), данас се претежно говори: *ирџеј* (К), *сџреда* (ДВ, К) и *ндџрејџ* (ДВ, П, Г, ВС, Љ, К, МГ). Према томе, имамо исти развитак као и у примјеру под а), тј. сажимање је извршено пошто је партикула (т<д, да) затворила крајњи слог.

γ) Поред *шудџер(а)* (ДВ) говори се знатно чешће: *шудџер(а)* (Ш, К, МГ).

б) Ово сажимање се врши и у ријечима са *ије* које не води поријекло од дугог јата. Тако је постало: *ојренџџ* (<пријенути<прионути), *ндџеџн* (<ниједеџн, у ДВ: *ниџедеџн*), *ионадџник* (<понадијеник), *косџр* (<косијер, у ДВ: *косџјер*), *данџрок*²⁹ (у ДВ: *данијџрок*). Од овога правила одступа презент глагола *умјејџи*, *разумјејџи* и *смјејџи*, и то не само у 3. л. једн. (умџје, разумџје и смџје) него и у осталим лицима: *умџјем* (ДВ, П), *смџјемо* (ВС, МГ), не *разумџјеш* (ДВ, Д, К). Ипак се и овдје може чути сажимање, али врло ријетко: *разџме*, не *разџме* (МГ).

Тиме је ово питање ријешено, наиме екавски изговор *дугог јайџа* у мрковићком говору резултира из сажимања групе *ије* у *e*.

19. За нас је ипак посебан проблем да ли облици *врџџеме* и *врџџе* — представљају сажимање које води ка облику *врџеме*. Позитиван одговор се намеће на основу онога што пружа, у првом реду, село ДОБРА ВОДА у којој овај процес још није завршен. Међутим, облици *рџеј* (П, Д, К), *рџејџ* (К, МГ) и *рџејџ* (ВС) показују да се *џ* < *џ* понаша исто вјетно као *џ* < *џ*. У мојем споменутом чланку је показано да ово није посљедица аналогije, него резултат дифтонгизације дугих вокала *џ* и *џ*, дакле — потпуно супротног процеса споменутом сажимању групе *ије* (ЈФ XXIII). У том чланку је такође речено да је дифтонгизација млађа појава од сажимања *ије* > *e*, јер се јавља у малом броју ријечи (15—20), а и фреквенција забијежених варијаната је мања него код *џ* које потиче од *џ-џа*, сем варијанте *џџ* која се код *џ* < *џ* јавља 23 пута (сажимање и дифтонгизација!), а код *џ* < *џ*—34 пута (само дифтонгизација). Па ипак су се ове гласовне појаве временски додирнуле: са-

²⁹ Види ЈФ XXIII, о. с., стр. 3 у сепарату. — На исти начин, тј. сажимањем групе *ије* у *e* треба објаснити мрковићке дублете *џримџи* и *џремџи* (в. Allan Ringheim, Eine altserbische Trojasage, 1951, стр. 189: *џримџи* и *џремџи*, као и перфективни глагол *џрејџи*, стр. 345, коме одговара мрковићко *џрџи*).

жимање у каснијој фази са дифтонгизацијом у *иочешној*. До тог закључка се долази на основу сљедећих чињеница:

а) Поред *регресивне* дифтонгизације (ж^{ије}де^{ан}, м^{ије}са) развила се и *прогресивна* (ж^{еје}де^{ан}, ген. м^{еја}са и м^{еја}са). Обје дифтонгизације чувају остатке дифтонгизирања неакцентованог дугог *e* ($\bar{e}$): *ијејид^{ак}*, *свејид^{ак}*, *ијејид^{ак}* (МГ). Из ових чињеница слиједи да су се обје врсте дифтонгизације појавиле прије скраћивања неакцентованих дужина.

б) Данашње *ијејс^{ак}* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ) показује да је некадашње *ијејс^{ак}* (<п^гс^къ) морало дати *ирије дифтонгизације* и прије скраћивања неакцентованих дужина — *ијејс^{ак}*, па тек касније, кад се јавила дифтонгизација, — *ијејс^{ак}*.

γ) Према томе, сажимање *ије*>*e* старије је од обје врсте дифтонгизације. Међутим, кад је отпочела дифтонгизација ($\bar{e}$ >^{ије}*ѐ*, $\bar{e}$; $\bar{e}$ >^{ије}*еј*, $\bar{e}$), споменуто сажимање *ије*>*e* још није могло бити завршено, јер није завршено ни данас. Посматрајући старије људе, ја сам дошао до закључка да се тај процес код њих још врши, док је млађа генерација сасвим екавска.

Ово никако не значи да варијанте са ^{ије}*ѐ*, ^{ије}*еј* не могу водити поријекло од $\bar{e}$ < $\bar{h}$. Напротив, такво дифтонгизирање је сасвим могуће, јер је сажимање *ије*>*e* старије од $\bar{e}$ >^{ије}*ѐ*. Наравно, ја сматрам да су обје дифтонгизације, регресивна и прогресивна, *истовремене*.

20. Шта је изазвало дифтонгизацију $\bar{e}$ >^{ије}*ѐ* и *o*>*љ*? С обзиром да је ова дифтонгизација супротна појава од сажимања *ије*>*e*, она мора имати своје оправдање у *фонолошком сисџему* овога говора. Ја сматрам да се најприје лабијализовало дуго *a* ($\bar{a}$ ^о, $\bar{a}$ ^о), и то врло рано, док су се још чувале неакцентоване дужине и сугласник *x* (ка^оз^ат, ч^ека^ош, п^дја^оу, н^дсја^оу), а то је могло бити око почетка 17. в. То показује данашња развијеност лабијализације и неколико примјера у којима $\bar{a}$ ^о>*a*^о>*o* (*бањок* < <бад^љљ^{ак}, гла^љњок < глав^љљ^{ак}, л^дкоњ < локв^љљ, к^дшиљор < кашп^љљ и сл.). Мислим да је лабијализација потекла из говора становника града Бара док је био под млетачком влашћу, као што је на сличан начин лабијализовано дуго *a* у дубровачком и чакавским говорима. Стални контакт Мрковића са овим градом могао је створити услове да ова гласовна појава пређе у мрковићки говор. Вјероватно је истог поријекла и лабијализација дугог *a* ($\bar{a}$) у говору неких спичанских села (М^аре, у Шушању код Бара). На сличан начин су дјеловали Будва и Кастио (данашњи *Пешировац*) на лабилизацију дугог *a* у говору Паштровића.

Касније је лабилизација дугог *a* изазвала *зайварање* и *дифтонгизацију* средњих вокала $\bar{e}$ и $\bar{o}$. Ова дифтонгизација је стала јаче дјеловати кад је већ увелико почело скраћивање неакцентованих дужина. Зато се данас дифтонгизира само $\bar{e}$ и $\bar{o}$. С обзиром да се регресивна дифтонгизација ($\bar{e}$ >^{ије}*ѐ*, $\bar{o}$ >*љ*) подударала у резултату са скраћивањем групе *ије*>^{ије}*ѐ* (> $\bar{e}$) и тиме реметила један већ *устале*ни *процес*, дошло је до замјене (наравно, не потпуне) регресивне дифтонгизације — *прогресивном*, и то из психолошко-лингвистичких разлога, наиме да двије *једновремене* језичке тенденције, а *иош*и^{уно} *су*и^{ро}и^{не} *ио* *резул*и^аи^у *дјеловања*, не би изазвале пометњу у гласовном развоју овог дијалекта.

Отуда и потиче данашње: *дѣѣше, лѣѣо, цѣѣло, ѡѣѣсѣк, ѡѣѣшѣк, свеѣшѣц*. У већ споменутом чланку (ЈФ XXIII) ја сам рекао да су лабијализација и дифтонгизација познате у сусједном албанском говору (kâ¹l, liëruŋ; Владимир, Анамали) и претпоставио могућност албанског утицаја на Мрковиће. Међутим, сада сматрам да је ова појава код сусједних Албанаца могла такође доћи из говора становника града Бара са којима су ти Албанци, као и Мрковићи, одржавали живе економске везе. Додуше, ми данас немамо података о говору овога града за вријеме млетачке власти у њему, али нас на овакав закључак упућује лабијализација дугог *a* у сусједству већине наших приморских градова гдје су владали Млечићи (чакавска и штокавска територија). *Шушањ* на сјеверној периферији Бара, а *Мрковићи* на јужној само би потврђивали ову могућност.

21. У споменутом чланку (ЈФ XXIII) дато је објашњење зашто је *ије>е* (а не у и). Из сажимања група: *ао>а* (крепá°), *еáо>еá* и *о* (дошѣá, лѣгеá, лѣго), *ео>о* (ѣзо, пѣчо), *еи>е* (Усѣн, Усѣно^кh), *ои>о^к* (Пѣто^кh, Мрко^кh) и сл. — види се да се у овом говору сажимање самогласника врши у корист вокала јаче сонорности. А пошто је *е* по сонорности јаче од *и*, зато је и дошло до сажимања *и(j)е>е*.

Ипак, овдје треба дати једно објашњење у вези са сажимањем групе *еáо*, јер се она сажима двојачко: у корист *еá* и у корист *о*, а тај однос је као 2:1 (не узимајући у обзир ДВ). Овакво стање не одговара закључку о сажимању у корист вокала јаче сонорности, јер је у мрковићком говору *еá* слабије по сонорности него *о* (ЈФ XXIII, стр. 7 у сепарату). Наиме, рефлекс мрковићког полугласника је ближи вокалу *е* него вокалу *а*, па се зато овакво *еá* и дифтонгизира попут вокала *е*: *шеснеáсѣи*, *седеáмнеáсѣи*, *деáн*, *нашеáи*, *леáн* и сл. (в. дифтонгизацију дугог *е*, т. 37. и 38). Ово одступање у сажимању објашњавам тиме што је у почетку вршено сажимање у корист *ѣрвог вокала*, али прије него што је такво сажимање уопштено, почео је дјеловати закон о сажимању у *корисѣи вокала јаче сонорности*, тј. вокала *о* у овом случају. Тако је дошло до споменутог својства.

22. Најзад, да се осврнем укратко на хронологију ових фонетских промјена у вези са сажимањем групе *ије>е*.

Ја сматрам, као што је већ речено, да је лабијализација дугог *a* наступила у 17. в., управо њени почети би морали пасти при крају 16. и на почетку 17. в. Сажимање групе *ије* биће нешто касније: њен почетак може бити крај 17. в., а јаче дјеловање у првој половини 18. в., у вријеме најјаче исламизације племена Мрковића³⁰. Дифтонгизација *ѣ>ѣи*, *еј* и *ѣ>ѣи*, *ѣи*, *ѣи* биће, опет, нешто каснија, вјероватно друга половина 18. вијека и 19. вијек. Пошто обје дифтонгизације (прогресивна и регресивна) својим примјерима: *ѡѣѣшѣк* и *ѡѣѣшѣк*, *свеѣшѣц*, *ѡѣѣсѣк* — свједоче о чувању неакцентованих дужина у вријеме дифтонгизације (бар испред акцента), то значи да је до јаког скраћивања неакцентованих дужина дошло крајем *осамнаесѣи*г и у почетку *деветнаесѣи*г вијека.

³⁰ ЈФ XXIII (Како се развио екавизам мрковићког говора, стр. 10 у сепарату)

О губљењу неакцентованих дужина у говору Мрковића дали су прво саопштење Бошковић и Малецки³¹, али без улажења у хронологију ове појаве, што се није могло ни очекивати од њих с обзиром на сажетост њихова извјештаја. Међутим, занимљиво је да је Бошковић у својој студији о гласу *x* у црногорским говорима забиљежио и полудужину испред акцента у мрковићком говору (*mã°vñũk*, *mã°vñũt*)³². Те полудужине су данас *врло ријетке* и свједоче да је скраћивање неакцентованих дужина млађа појава не само од лабилизације дугог *a* него и од сажимања групе *ије* и од почетка дифтонгизације *ѐ* и *ê*.

23. *Да се осврнемо и на крајко јайѝ*. Ако се изузму екавизми настали аналогично (желѐо: желѐт, бѐо: бѐли и сл.), ипак остаје повелик број екавизама за које није лако рећи како су се појавили у овом говору. Неки од њих су познати и црмничком говору: *бѐк*, *нѐвѐстиа*, *целивѝѝ*, *зѐница*³³; *додѝјало* ми је — говори се такође у Црмници. Али одакле потиче: *чѝвек*, *ѝримѝр*, *зѝбели*? Све што се може рећи — јесте да се екавски изговор јавља претежно иза уснених сугласника и можда је постао фонетским путем, тј. губљењем *j* (*i*) иза усненог сугласника. За понеки примјер могао би се претпоставити утицај црквеног језика (*целивѝѝ*, *целѝнуѝѝ*).

Посебан су проблем ријетки екавизми: *деѝѝјка* (Љ), *ѝѝраѝѝ* (ДВ, Г, Р), *смѝјасмо* се (Д, Љ), *деѝѝѝа* (П) и сл. — за које се тешко може претпоставити да су потекли из екавског извора, јер су забиљежени од људи који под такав утицај нису долазили (били су војници само у вријеме бивше краљевине Црне Горе).

С обзиром да је Бар одржавао у току наше средњовјековне историје везе са Скадром и даље преко сјеверне Албаније са Косовом и Метохијом, није искључено да су неки екавизми продрли у овај говор са те стране у вријеме бурних догађаја којима је овај крај између Бара и Скадра био изложен у току владе посљедњих Балшића и српских деспота. Таквог утицаја могло је бити и у току владавине посљедњих Њемањића. Наравно, овакве претпоставке немају много сигурности.³⁴

ЛАБИЈАЛИЗАЦИЈА ДУГОГ А

$$(\hat{a} > \hat{a}^\circ, \bar{a} > \bar{a}^\circ > a^{\circ 35})$$

24. Лабијализација дугог *a* је врло развијена фонетска појава којом се одликује старија генерација, и то више жене него мушкарци.

³¹ Bošković R. et Maćekić M., L'examen, стр. 11; Малецки је ово споменуо раније (1931) у својој студији о говору Цуца (*Gwara czarnogórskich Cudów*, стр. 231).

³² Р. Бошковић, О природи, развоју и заменицама гласа *x* у говорима Црне Горе (ЈФ XI, 183).

³³ Милетић, о. с., 250—251.

³⁴ Је ли постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији (ЈФ XXVI). — Неки од споменутих екавизама (*целивѝт*, *целѝнут* и сл.) јављају се већ у XV в. на чакавској и штокавској територији и морају бити врло стари (Rešetar, Primorski leksionari XV vijeka, Rad 134, § 24—25, § 27—28, § 32 и 36).

³⁵ Лабијализација се чува и послје скраћивања неакцентоване дужине (в. примјере).

Она је одлика слободног и породичног изговора, али се млађи људи лако исправљају у додиру с градом и књижевним изговором уопште. Лабијализација је најизразитија кад се вокал *a* налази под дугосилазним акцентом (зла̀то, вра̀та), али је лабијализовано такође и скраћено неакцентовано *a* које је раније, прије скраћивања неакцентованих дужина, било дуго (ка̀зат, дбла̀к).

Лабијализација вокала *a* у наставку 3. л. мн. имперфекта (лђвја̀у, пђја̀у) свједочи да је овај гласовни процес дјеловао још док се изговарало *x*, јер је од тог изговора зависила дужина вокала *a*. Зато сматрам да је лабијализација претходила не само скраћивању неакцентованих дужина него и губљењу и замјени гласа *x* другим гласовима, као и дифтонгизацији дугих вокала *e* и *o*. На основу тога сам и казао у партији о јату да се лабијализација појавила најкасније у 17. в. и да је, врло вјероватно, посљедица млетачког утицаја који је вршио град Бар на сусједно црногорско становништво у току 15. и 16. дијека. На такву претпоставку ме упућује ова гласовна појава не само у Мрковићима него и у Спичу (*Шушањ*).

Примјери:

а) $\hat{a} > \hat{a}^\circ$

α) бђ̀бо, отац (ДВ, П, Г, Љ, К, МГ, ВГ), двђ̀ (ДВ, ВС, Д, М, МГ, ВГ), вра̀к-вра̀га (П, МГ, ВГ), ка̀ѡ (Љ, МГ); жђ̀к, жао (Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), јунђ̀к (Љ, К, МГ), ка̀ва (ДВ, МГ), ка̀фа (ДВ, Г, Д, К, МГ), самђ̀р (П, К, МГ), барабђ̀р (К, МГ), кайшунђ̀р (Љ, МГ), ѡђ̀с (Љ, МГ), бра̀ве (П, Љ, К, МГ), клђ̀с — клђ̀си (П, ВС, К, МГ), салђ̀ша (П, К, МГ), злђ̀шо (МГ), лђ̀јна (Љ, МГ), ѡлђ̀шва (ДВ, Љ, К, МГ), лђ̀ник (П, М, МГ, ВГ), ѡлђ̀ша (ДВ, МГ), глђ̀ња-глђ̀њак-глђ̀ња̀к (МГ); ѡарика̀н, пут (ДВ, Г, МГ, ВГ), вђ̀ѡи и ѡђ̀ѡи (П, Г, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); чешурђ̀ч, који чешља вуну (МГ), зђ̀нова (МГ), јђ̀ (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ, ВГ), ѡрђ̀к-ѡрђ̀га (ДВ, П, Д, М, Љ, К, МГ), вра̀ша (ДВ, П, Д, Љ, К, МГ), ѡзђ̀р (ДВ, Д, Љ, МГ), акуз. зђ̀јца (ДВ, П, Г, М, К, МГ), лђ̀ѡ-лђ̀да (П, К, МГ), Ра̀мо (П, Г, Љ, К, МГ); белђ̀, ђаво, нашђ̀-ме белђ̀! (П, МГ), Ша̀бо (П, Д, Љ, К, МГ), кра̀л (ВС), зђ̀ѡѡи (Љ, К), акуз. јђ̀рца (К, МГ), Ка̀лбеч, брдо (Љ); калка̀н, „листа од куће“ (Љ); ѡаксирђ̀ѡи (МГ), не велђ̀ (К, МГ), буквђ̀р (МГ); арлђ̀ша, „гозђе од ошња“ (К, НГ); маѡеријђ̀л (К), сѡђ̀ѡи (К), креѡђ̀ ка̀ крејс! (Д, К, МГ), креѡђ̀н (П, МГ); иђ̀к (К, МГ), иђ̀ше (Г), али: иђ̀а̀у (МГ) и иђ̀а̀у³⁶ (Г); осѡђ̀ (ДВ, Г), осѡђ̀н (Љ), дђ̀ (МГ), дђ̀н (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), А̀сођ̀ћи (ВС), имђ̀ (П, ВС, МГ), имђ̀н (Љ, К, МГ, ВГ).

β) Од овог општег правила има прилично одсѡѡѡања, чак и у селима гдје је иначе лабијализација врло изразита (К, МГ):

мђ̀лому, лђ̀јна; ванга, врста ашова; нђ̀ди дђ̀ж(д), обично: нђ̀ди...; грѡѡнеза и грѡѡнеза, греда на крову, алб. gršanz; глђ̀њок, ѡења, ѡѡре^ак, забѡли, ѡѡлѡу; нђ̀м, обично нђ̀м < на ум; грѡѡ се (све из МГ); Инѡѡлѡу, ѡрѡжеђ̀; бђ̀леза, „снѡва“; иђ̀а̀ѡи, обично: иђ̀а̀у (све из К).

³⁶ Бошковић је забиљежио *ѡђ̀а̀ч* (= *ѡђ̀а̀у*) (ЈФ XI, стр. 183), али ја таквих облика уопште немам.

Колико је лабијализација нестална појава и, у првом реду, одлика *сѝаријих* људи, показују ови примјери у којима се *a* у изговору једних лабијализује, а у изговору других остаје нелабијализовано:

имâ (ДВ, ВС, Д), имâ° (Д), имâ^н (П, Р, ВС, Љ, К), имâ^{о^н} (Д, Љ, К, ВГ), на°пако (ДВ, ВС), на°ѝако (МГ), причâ (ДВ, П, ВС, Љ), ѝричâ° (МГ), причâ^н (ДВ, П, Г, ВС, К), ѝричâ^{о^н} (Љ, МГ), кâ < као (ДВ, Р), кâ° (ВС, Љ, К, МГ), чувâ (ДВ, П, Р, ВС), чувâ° (Г, ВГ), чувâ^н (П), чувâ^{о^н} (МГ), да (ВС, К, МГ), да° (К, МГ), да^{о^н} (ДВ, ВС, Љ, К, МГ).

Општи је утисак овакав: *сѝарији људи*, који се мало крећу ван племена, и *жене*, које су везане за кућу, изговарају â°; млађи свијет, који се више и даље креће, слабије чува лабијализацију.

25. У једној ријечи се често чује лабијализовано *a* под краткосилазним акцентом: *врга°ѝ* < вѝрк, ген. вѝрга (К, МГ). Мислим да се у овоме огледа аналогија према облицима исте ријечи са â°: *врга°*-е колomboђ, тј. кукуруз је избацио „овршину“.

26. Лабијализује се такође и â < ã (секундарно, дијалекатско дужење):

бра°ѝу (ДВ), уфа°ѝе (ДВ), ја°бука (ДВ), уфа°ѝи (Г, К, МГ), â°јдук (Д), â°јдуцима (К), ѝа°зуцо (Љ, МГ), уфа°ѝиш (К, МГ), уфа°ѝили (МГ), али: фаѝта (МГ), најра°ламо (МГ), исѝа°да (МГ), сва°да = свадба (МГ), ѝа°мо (МГ), ра°но (МГ).

Од овога отступа: главар (К); бањок, бадњак (ВС, К).

Сматрам да примјери са секундарним дужењем и лабијализацијом вокала *a* (ã > â°) доказују да је лабијализација жив фонетски процес, који и данас дјелује. Ова дужења су ријетка, а честа су у â°јдук и уфа°ѝиш.

27. Иако су неакцентоване дужине скраћене, скраћено *a* добро чува лабијализацију (а°):

а) ка°зѝи (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), бјѝга° (ДВ, Р, Д, Љ, К, МГ), цука°м — цука°мо — цука°ѝе (ВС, Љ, К, МГ), чека°м-чека°ш (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ), бјѝга°ѝ-бјѝга°м (Г, ВС, МГ), шѝга°м — шѝга°мо (МГ), руга°м — руга°ш (МГ), вѝка°смо (Љ, МГ), ѝлака°ѝи (К, МГ), бѝга°ш (ДВ, Г, К, МГ, ВГ), дбла°к (МГ), вѝка° (Љ, К, МГ), шуга°ва (МГ), чека°ј (МГ), вѝска°ше (К, МГ), чека°-ме (МГ), крѝка°ч (ДВ, П, ВС, Љ, МГ), дра°чу (МГ, а° = а/о), ѝува° (П, ВС, Љ, К, МГ), Царѝгра°ѝи (ДВ, Љ, К, МГ), руга° (МГ), сла°гаѝи (П), дгла°ф (МГ), ѝѝла°д-ѝѝла°дик (К), јаѝга°ѝи — ујаѝга°^н се (Љ), на°вра°ѝа (П, МГ), ѝ-ла°ѝи (П, МГ), д(л)-гла°ди (Љ, К, МГ), ѝ-ѝа°бу (ДВ), на°гла°ву (ДВ, П), на°гла°у (Љ), за°гла°чу (К), ѝ-гра°ѝи (ВС, Љ, К);

ѝдја°у (МГ), рабѝа°у (МГ), лѝва°у (МГ), нѝсја°у (ДВ, Љ, К), нѝсја°чу (ВГ), излѝја°у (Љ), ѝаѝа°у = падаху (МГ), гѝја°у (Љ), кѝсја°у (Љ).

б) И неакцентовано лабијализовано *a* (а°) се изговара понекад без лабијализације:

Има и један примјер лабијализованог кратког *a* иза *j*: $\delta a^\circ j \hat{a}^\circ j a^\circ$, али мислим да се у њему огледа асимилација под утицајем сусједног лабијализованог *a*.

30. На завршетку треба да кажем да сам у току посматрања ове гласовне црте на терену стицао утисак да није само дужина вокала *a* утицала на лабијализацију, него и сусједни сугласници: уснени *p*, *b*, *v* и *m*, задњонейчани *k* и *g* и веларно *l*. Ако се пажљиво погледају сви примјери за лабијализовано *a*, онда се овакав закључак сам по себи намеће.

Још једна напомена. Могло би ми се приговорити: на основу чега приписујем лабијализацију дугог *a* утицају градског говора у Бару, односно утицају млетачког дијалекта, кад о томе нема никаквих стварних података. Ако се узме у обзир лабијализација у Луштици³⁷ (ужа Бока), Паштровићима³⁷, Спичу (Шушањ) и Мрковићима, онда се мора претпоставити градски и страни утицај (Котор, Будва, Бар). Ја претпостављам да је лабијализација вокала *a* на нашем приморју свугдје истог поријекла (романског, млетачког) — од Суска до Мрковића.

То ипак не значи да лабијализација мрковићког $\bar{a}$ није могла постати и независно од спољашњег утицаја. Довољно је да наведемо као примјер пиперско село *Црнце* у коме се такође лабијализује вокал *a*, али услови за лабијализацију нису исти као овдје³⁸.

ДИФТОНГИЗАЦИЈА ВОКАЛА $\hat{e}$ ($\hat{e}^\circ$) и $\hat{o}$

31. У партији о *jaīu* је речено да је дифтонгизација $\hat{e}$ и $\hat{o}$ млађа гласовна појава, вјероватно с краја 18. вијека или почетка 19. в. (т. 22), а проузрокована је промјенама у фонолошком систему мрковићког вокализма, гдје су се према дугом лабијализованом *a* ($\hat{a}^\circ$) појавили дифтонгизирани дуги самогласници средњег реда: $\hat{e} > i\hat{e}$, $\hat{e}\hat{i}$ и $\hat{o} > y\hat{o}$, $\hat{o}y$. Раније је такође речено да је дифтонгизација млађа од лабијализације дугог *a*³⁹ и сажимања групе *ije* $> e$ (пијесџ^ак $> i\hat{e}\hat{s}\hat{e}^\circ\hat{a}$ к, а затим је пџсџ^ак $> i\hat{e}\hat{i}\hat{s}\hat{e}^\circ\hat{a}$ к), али је временски ипак претходила скраћивању неакцентованих дужина (пејтџ^ак, свејтџ^ац, пејсџ^ак), мада не много.

Данас лабијализација и дифтонгизација дјелују упоредо и могу се сматрати као истовјетни лингвистички феномени, проузроковани *зайваранем дугих вокала*, а то затварање се код дугог *a* манифестује као лабијализација, а код дугог *e* и *o* као дифтонгизација.

32. Као што смо видјели, акцентовано дуго $\hat{e} < \bar{e}$ показује у варијантама велику сличност са $\hat{e} < \bar{e}$. Међутим, њихове варијанте нису

³⁷ Енциклопедија Југославије 2, 494—495.

³⁸ Стевановић, о. с., стр. 18—20.

³⁹ Облик имперфекта *iđjā^oxu*, *iđjā^oyu* не да се претпоставити за крај 18. в., јер је губљење *x* у овом говору морало почети раније (уп. *gri(u)đija*, гдје је: $\hat{b} + o > u(u)o$, а то је морало бити не само прије 18. в., него и прије 17. в). Аналогно томе нису се *x* и *γ* у 3. л. мн. имперфекта могли изговарати при крају 18. в., а њихов изговор је условљавао дужину и лабијализацију вокала *a* у наставку *axu*. В. *сугласник x* (т. 94).

истог поријекла, јер код $\hat{e} < \hat{e}$ — представљају дифтонгизацију (рѣп-рѣп-рѣп), а код $\hat{e} < \hat{e}$ могу бити резултат сажимања и (ј)е > $^{u}\hat{e}$, $^{u}\hat{e}$ (врѣме > врѣме, врѣме), али такође и резултат дифтонгизације (врѣме > врѣме и сл.). Ја сам већ казао у партији о *јайу* да никако не могу прихватити претпоставку да свако $^{u}\hat{e}$ представља дифтонгизацију и кад је у питању $\hat{e}$, јер се томе противе моја теренска посматрања. Наиме, облици са $^{u}\hat{e}$ (< $\hat{e}$) јављају се код старијих људи који повремено изговарају и $\hat{u}\hat{e} < \hat{e}$ [т. 18.а)].

Примјери:

а) $\hat{e} > \hat{e}$: Бајрам вѣли (ДВ), вѣли (ДВ), мѣт (ДВ), 7 — 8 жѣне^{ак} (ДВ), ѣр (ДВ), кѣр (К), вѣзле (П), нѣма (П), вѣм (П), сѣм (П), тѣшки (ВС), тѣ свѣри (ВС), свѣти (ВС), жѣм (Ль, врло затворено е), сѣмо (Ль, К), сѣте (Ль, МГ), јѣт (К), чѣк (МГ, ВГ).

б) $\hat{e} > ^{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ шка (К); $\hat{e} > ^{u}\hat{e}$: кр $^{u}\hat{e}$ не се (ДВ), $\hat{u}\hat{r}$ $^{u}\hat{e}$ де (МГ), гр $^{u}\hat{e}$ да < < града (МГ); $\hat{e} > ^{u}\hat{e}$: гр $^{u}\hat{e}$ де < грасти (ДВ, ВС, МГ), гр $^{u}\hat{e}$ демо (ДВ), ж $^{u}\hat{e}$ де^{ак}н (ДВ), 3. л. мн. $\hat{u}\hat{r}$ $^{u}\hat{e}$ ду (ДВ, МГ), ч $^{u}\hat{e}$ с $^{u}\hat{e}$ то (ДВ), изгл $^{u}\hat{e}$ да (ДВ), кр $^{u}\hat{e}$ не (ДВ₂), кр $^{u}\hat{e}$ ну се (ДВ, МГ), три Зал $^{u}\hat{e}$ вца (ДВ), ја $\hat{u}\hat{r}$ $^{u}\hat{e}$ ду (ДВ, К), $\hat{u}\hat{r}$ $^{u}\hat{e}$ де (ДВ, К), $\hat{u}\hat{r}$ $^{u}\hat{e}$ се^{мо} (ДВ), вок. од нѣна: н $^{u}\hat{e}$ не (ДВ), м $^{u}\hat{e}$ са (ДВ), кл $^{u}\hat{e}$ ш $^{u}\hat{e}$ ва (ДВ), л $^{u}\hat{e}$ ш < лед (ДВ, К), р $^{u}\hat{e}$ дом (ВС), кр $^{u}\hat{e}$ ени се (МГ), ш $^{u}\hat{e}$ ени то! (МГ) р $^{u}\hat{e}$ ш^{ом} (МГ), ген. мн. ж $^{u}\hat{e}$ не^{ак} (МГ), н $^{u}\hat{e}$ мам (МГ), р $^{u}\hat{e}$ ш^и < ред (МГ), см $^{u}\hat{e}$ ша (ВГ), р $^{u}\hat{e}$ ш (К), гр $^{u}\hat{e}$ да < града (К); $\hat{e} > \hat{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ ш^{ер} (Ль), ш $^{u}\hat{e}$ ш^и (ВГ); $\hat{e} > \hat{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ шка с(т)вѣр (ВС); $\hat{e} > \hat{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{r}$ $^{u}\hat{e}$ ду (ДВ), о $\hat{u}\hat{r}$ $^{u}\hat{e}$ ду (Г), р $^{u}\hat{e}$ ш (ВС), $\hat{u}\hat{e}$ шко (ВС).

Варијанте: $\hat{e}$ (18) : $^{u}\hat{e}$ (1) : $^{u}\hat{e}$ (3) : $^{u}\hat{e}$ (34) ; $\hat{u}\hat{e}$ (2) : $\hat{u}\hat{e}$ (4), али у малом броју ријечи (свега двадесетак).

в) $\hat{e} > \hat{e}$: Ве $\hat{e}$ ли пејс^{ак} (ДВ), Ве $\hat{e}$ ле Сѣло (ДВ), ве $\hat{e}$ ла (ДВ), ве $\hat{e}$ ли (ДВ), $\hat{u}\hat{e}$ ($\hat{u}$) — шестина (ДВ), ме $\hat{e}$ со (ДВ, МГ), $\hat{u}\hat{e}$ ш^и (П), с $\hat{u}\hat{e}$ ш^ица (МГ), $\hat{u}\hat{e}$ ш^и — ш $\hat{e}$ ш^и — десетина (МГ), ве $\hat{e}$ с (ВГ), засме $\hat{e}$ ли се (К, МГ); $\hat{e} > \hat{e}$: Ве $\hat{e}$ ле Сѣло (ДВ), $\hat{u}\hat{e}$ ш^и (Д), ген. ме $\hat{e}$ са (Д), ве $\hat{e}$ ле (К), ве $\hat{e}$ лу (МГ).

Варијанте: $\hat{e}$ (16) : $\hat{e}$ (5), али у малом броју ријечи (8).

г) $\hat{e} > \hat{e}$: ве $\hat{e}$ ле (ДВ), ве $\hat{e}$ ла (ДВ), ш $\hat{e}$ ш^амо (ДВ), ген. ме $\hat{e}$ са (ДВ), ж $\hat{e}$ де^{ак}н (Д), н $\hat{e}$ ше (МГ); $\hat{e} > \hat{e}$: ба^обо ве $\hat{e}$ ли, дјед (ДВ, ВГ), ген. ме $\hat{e}$ са (ДВ, Д), $\hat{u}\hat{e}$ ш^и (П, МГ), из Ве $\hat{e}$ ле Горѣне (П), дат. Горѣни Ве $\hat{e}$ ли (ВГ), Ве $\hat{e}$ ли Горѣни (ВГ), инстр. ве $\hat{e}$ лом (Г), ве $\hat{e}$ ли (Д, МГ, ВГ); Пе $\hat{e}$ ковић (Д), ш $\hat{e}$ за, тетка (Д), ве $\hat{e}$ лу (МГ), ве $\hat{e}$ ле (МГ₄), ве $\hat{e}$ ла (МГ₄), Дуп ве $\hat{e}$ ли (МГ), Сѣка ве $\hat{e}$ ла (МГ), Лѣкоњ ве $\hat{e}$ ли (МГ), ме $\hat{e}$ со (МГ, ВГ), сме $\hat{e}$ ле се = смије се (МГ), ген. мн. ве $\hat{e}$ лик (МГ), акуз. $\hat{u}\hat{e}$ ш^и (ВГ).

Варијанте: $\hat{e}$ (6) : $\hat{e}$ (33), али у малом броју ријечи (4 + 7), претежно ве $\hat{e}$ ли, ве $\hat{e}$ ли.

33. И неакцентовано дуго е ($\hat{e}$) се каткад дифтонгизира, што значи да је дифтонгизација старија од скраћивања неакцентованих дужина:

$\hat{e} > \hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ ш^{ак} (ДВ, П₄, Г, ВС, Љ, МГ₃, ВГ), све $\hat{e}$ ш^{ак} (ДВ, Љ); $\hat{e} > \hat{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ ш^{ак} (МГ).

41. И секундарно дуго о ($\delta < \delta$) има исте фонетске промјене: *лџи* (П, Р, Д), *лџи* (Д), *дџи* (МГ); *лџи* (ВС, К, МГ); *кџи*, *кџи* за воду (МГ).

САЖИМАЊЕ САМОГЛАСНИКА

42. У сажимању самогласника мрковићки говор се разликује од осталих црногорских говора у овом:

а) у групи *ао* ($< ал, ао$) поред сажетих облика има и несажетих: *крейџа* (ДВ, П, Г, Д, МГ) и *крейџо* (П, ВГ);

б) у групи *ео* ($< њл$) сажимање је извршено претежно у корист *џвог вокала*, али има приличан број примјера за сажимање у корист *другог вокала*: *дошџа* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ) и *дошо* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ). Врло ријетки су примјери без сажимања: *џошџа* (П, ВС);

в) у великом броју примјера самогласник у радном придјеву је назализован, али тако да се и ипак чује: *дошџан* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ) и *дошо* (ДВ, П, Г, ВС, Љ, К, МГ), *крейџан* (Г, МГ) и *џричџан* (ВС, К);

г) Сажима се и група *ео* ($< ел; џзо, џчо$), која у другим црногорским говорима остаје несажета.

Прегледаћемо редом све самогласничке групе у којима се врши сажимање.

I

а) *ао* ($< ал, ао$) $> а$ ($а^н$):

α) *чуџа* (ДВ, ВС), *чуџа* (Г), *крейџа* (ДВ, П, Г, Д, МГ), *знава* (ДВ, П, Р), *џра* (ДВ), *сџра* (ДВ), *наџако* $<$ *наопако* (ДВ, ВС), *насџриџи* $<$ *наострит* (П, МГ), *џрџа* (К), *џџа* $<$ *џао* (ВС), *џџа* (Г, ВС, Д, Љ, МГ), *скаџула* (ВГ), *закла* (ВГ), *закла* (К), *џеџа* (ДВ, Р), *џеџа* (К), *уџџа* (МГ); *џџа*, *џџа* (ДВ), *џџа* (П, Љ, К, МГ), *џџа* (Љ, К, МГ), *бегџи* (ДВ, ВС, МГ), *џџа* (П);

Ово сажимање се врши и у предлошким симтагама:

џџа-не смџке (ДВ), *на-џи* свџет $<$ *на ови* ... (ВС), *на-џи* брџек $<$ *на ови* ... (ДВ), *на-џа* $<$ *на онога* (К), *за-џи* $<$ *за оним* (МГ), *џџа*-*џи* $<$ *за онима* (ВС), *на-џџа* $<$ *на огџџа* (К), *на-џи* мџџа $<$ *на ови* ... (К), *на-џ* банду $<$ *на о(в)у* ... (Р).

β) *чуџан* (ДВ, ВС), *чуџан* (Љ), *крейџан* (Р), *крейџан* (Г, МГ), *знаван* (ВС, Љ), *џан* (ВС, МГ), *џан* (Љ, МГ), *исџан* (Г, ВС), *исџан* (К), *казџан* (ДВ), *казџан* (Љ), *џрџан* (Г), *џрџан* (Љ), *скаџулан* (Љ), *уџџан* (П) *џџан* (П, М), *џџан* (МГ), итд.

Показаћемо овдје однос варијаната, *неназализоване* и *назализоване*, за ова села: ДВ, ВС, Д, Љ, К и МГ:

ДВ : а (26) — $а^н$ (10);

ВС : а (23) — $а^н$ (28);

Д : а (9) — а^н (5);

Љ : а (4) — а^н (16);

К : а (24) — а^н (15);

МГ : а (41) — а^н (22).

Довољно је рећи да се село *Лескдв^ац*, у коме знатно претежу *назализоване* варијатне, налази у непосредној близини арбанашких села (нпр. Вели Калиман) и да је од 1878. до 1912. било у турској (албанској) територији. Тиме је дат и одговор — одакле потиче назализација.

б) *ao > o (o^н)* :

α) *ћѐро* (ДВ), *мицо* (ДВ), *ујџо* (МГ), *џрџо* (МГ), *јџо* (МГ), *чџо* (К), *џрдо* (ВГ), *оџдво* (ВГ);

β) *џрџор^н* (Д).

Можда су ови малобројни примјери дошли под утицајем истовјетног сажимања у групи *e^аo* (*рџо* и *рџор^н*).

в) *ao (a^р) осџаје несажџеџо* :

α) *имџо* (ДВ, П, ВС, Д, МГ), *џричџо* (ДВ), *џџо* (ДВ, П, Г, Д, МГ), *креџо* (П, ВГ), *казџо* (ДВ, П, К), *џрдоџо* (ДВ, П), *жџо* (ДВ), *зџо* (ДВ, МГ), *знџо* (ДВ, МГ), *исџо* (ДВ, ВС), *клџо* (ДВ), *заклџо* (ДВ, К), *џниџо* (ДВ, МГ, ВГ), *џисџо* (П, Д), *наџисџо* (Д), *чиџо* (П, Р), *ручџо* (ВС, К), *држџо* (Д), *шеџо* (ДВ), *џрошеџо* (ВС, Д), *нале^аџо* (ДВ), *ле^аџо* (Д), *оџдво* (ДВ), *скаџуџо* (ВГ), *зблџо* (К), *де^арџо* (К), *џџо* = сијао (Љ), *вџо* = вијао (Љ), *усџао* и *џџа*, исто лице (МГ);

β) *имџор^н* (ДВ, ВС), *џричџор^н* (ВС, К), *џричџор^н* (Љ), *џниџор^н* (ВС), *џисџор^н* (П), *чиџор^н* (П), *држџор^н* (Љ), *шеџор^н* (К, ВГ).

Приказаћемо и овдје неназализоване и назализоване варијанте за споменутих шест села, да би се, уз то, видјело како несажети облици претежу у *ДВ* :

ДВ : ао (72) — ао^н (2);

ВС : ао (9) — ао^н (3);

Д : ао (23) — -----;

Љ : ао (4) — ао^н (3);

К : ао (9) — ао^н (2);

МГ : ао (10) — ао^н (1);

Значи — да је вокал *o* мање подложен назализацији него вокал *a*.

У поређењу са сажетима, несажети облици су ријетки, сем *ДВ* (и *Дабезића* донекле!).

Упоредићемо неназализоване и назализоване варијанте, да бисмо тако уочили и разлику у броју између варијаната e^a (e^{an}) и o (o^n):

ДВ : о (66) — o^n (12);

ВС : о (18) — o^n (5);

Д : о (19) — o^n (4);

Љ : о (3) — o^n (3);

К : о (24) — o^n (26);

МГ : о (11) — o^n (2).

Закључци: 1) у ДВ се сажимање врши много чешће у корист вокала о; 2) о је мање подложно назализацији него e^a .

III

а) $au > a$:

нам < на ум (ДВ), паде ми *на^ом* (ВС, Д, Љ), *на^очи* се < научи се (МГ).

б) $eo > o$:

а) *џо* (ДВ, П, Р, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), *идчо* (Д, Љ, К, МГ); *сајо*, *сајо* се (МГ), *идњо* < пдњет (П, Д, К), *ддњо* (П, Г, ВС, К), *виђо* < виђет (ДВ, ВС, Д, К, МГ); *ноћу* < не хоћу (К), *ноће* (П, Љ, К), *ноћемо* (П), *ноћаше* (П), *ноћау* (ДВ), *грџиа* < грехота (П, Г), *носидну* < не остану (ДВ);

у *дебџо* (Д), *дебџо* (К), *идџо* (Д) — сажимање спречава хијатско ј (*i*);

у *идмео* — *идмела* (ДВ, ВС, Д, К) и *идмџо* (К) — можда спречава сажимање акценат друге варијанте, а вјероватно и облици зависних падежа (однос номинатива и генитива).

б) *џорⁿ* (ДВ, П, Р, Д, Љ, К, МГ), *идчорⁿ* (К), *виђорⁿ* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, ВГ).

в) $eu > e$:

Усџн (П, Љ, К, МГ), *Усџноⁿћ* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ).

г) $ee > e$:

џем < сџџем (Р, Г, Љ, К, МГ), *вјџем* < вјџџем (Р, Г, Д, Љ, К), *џна ми ге* [*< ге (j)e*] дала (ДВ), *кџ-ге идџнао?* (ДВ), *бјло-ге* и *лџтос* (К). У сва три посљедња примјера *ге* је постало од *ге* + *је*.

д) $oe > e$ и o :

а) *џџк* < чџвек (П, ВС, Љ, К, МГ, ВГ).

б) Река *Црновића* (ДВ), *Мрчкоⁿћ* (П, ВС, Љ, К, МГ) за које се може претпоставити да је постало од Мркојевић (ДВ, К).

ђ) $oo > o$:

гѳри < говори (П, МГ), *гѳриѳла* (ВС), *горѳла* (К), *гѳрећ* (К), *гѳраше* (МГ), *ѳгор* (ВС), *ѳгѳр* (К), *бѳница* < болница (ВС, М), *ѳдѳница* < по(в)ојница (ДВ);

Не сажима се ова група у радном придјеву: *убѳо* и *убѳ^но* (МГ), *убѳ^рн* (К).

е) *оу* > *у*:

удѳр < овуѳер (МГ).

ж) *и(ј)и* > *и*:

Светѳилија < Свети Илија (ДВ), *Светѳивѳн* < Свети Иван (ДВ), *Змѳно* брѳдо (Д), *змѳ-е* лѳк вѳѳа (К).

43. Сажимајући групу *ао* у корист првог вокала (*ао* > *а*), Мрковићи одступају од сусједног *зубачког говора*, који ту групу чува несажету, а слажу се са осталим црногорским говорима од којих су територијално потпуно одвојени. Несажетети примјери, који су најбројнији у ДВ, ипак показују да веза са зубачким говором није сасвим прекинута.

Двојство у групи *е^ао* (< ѳл), која се сажима у корист првог и у корист другог вокала, повезује Мрковиће са удаљенијим црногорским говорима који имају такође *ѳл* > *е^а*, односно са сусједним зубачким говором који има *ѳл* > *о*. У овој групи је сажимање *ѳл* > *о* најизразитије у ДВ.

44. За нас има посебан значај сажимање у групама: *ео* > *о* и *еи* > *е*, јер показују да се контракција врши у *корисѳи* вокала *јаче сонорносѳи*. То нам помаже да схватимо сажимање групе *и(ј)е* > *е*. Сва три сажимања [*ео* > *о*, *еи* > *е*, *и(ј)е* > *е*] сматрам *ѳриближно* истовременим и релативно старим, тј. ѳихов почетак би могао бити при крају 17. вијека, а јачи развитак у току 18. в. На такву претпоставку нас упућује скоро потпуна завршеност ових гласовних промјена и историјске прилике у којима су се Мрковићи нашли у то вријеме (*исламизаѳија*).

Ја такође сматрам да упоредо са сажимањем споменутих група иде и сажимање у групи *ао* > *а*, гдје знатно претежу сажетети облици, сем ДВ гдје је однос обрнут. И ово сажимање може такође бити резултат превласти вокала *јаче сонорности*, тј. вокала *а* у овом случају. Превага несажетих примјера над сажетим у ДВ (74 : 36) одговара донекле релативно добром чувању групе *ије* у овом селу, а то значи да је сажимање у корист вокала *јаче сонорности* у ДВ *касније* почело него у јужним мрковићким селима, гдје се најприје и јавила ова гласовна промјена.

45. Вокалска група *е^ао* (< ѳл) је специфична, јер се у несажетом облику није сачувала ни у једном црногорском говору⁴². Она се на читавој црногорској територији, сем Грбља и Зубаца, сажима у *е^а*. Мрковићко двојство показује колебање: ДВ иде углавном са Зупцима,

⁴² Милетић, о. с., стр. 271—272, нема ниједног несажетог примјера за групу *е^ао* у *црмничком говору*; међутим, Бошковић и Малецки (L'ехатен, стр. 8) имају таквих примјера за Доњу Црмницу (Сеоца).

мада контакт између њих никад није био јак, а у јужном дијелу Мрковића претеже знатно e^a . Ја сматрам да је и једно и друго сажимање старо, јер га у облику e^a налазимо већ у почетку 16. вијека у познатих седам писама Скендер-бега Црнојевића Млетачкој Републици⁴³. Исто сажимање има и *ћеројски говор*⁴⁴ код Пуле у Истри чији су се становници преселили тамо из Црмнице средином 17. вијека.

Кад бисмо могли претпоставити са сигурношћу да се група $e^a o$ (< њл) бар дјелимично одржала до средине 17. в., онда бисмо примјере са o у јужним селима (ВС, Д, Љ, К, МГ) могли такође схватити као сажимање у корист вокала јаче сонорности, јер је вокал o сонорнији од вокала e^a у овом говору. Један једини примјер из овог говора (*ћошд^ao*; П, Д) није довољан да несажете облике ове групе (свега 2) примимо као *сигурне* за 17. в., мада је и то *сасвим* могућно (види т. 21).

46. Од осталих примјера скреће на себе пажњу сажимање у групама: *oe* > *e* (чѣк) и *ou* > *y* [удѣр < о(в)удер]. Ово сажимање мора бити старо, јер претходи сажимању у корист вокала јаче сонорности. Међутим, облици: Рѣка *Црновића* (< Р. Црнојевића) и *Мрковићи* (< Мрковијевићи?) биће свакако новији.

47. Што се тиче назализације крајњег самогласника у радном придјеву и именицама са истим таквим сажимањем, то је сигурно *албански ујицај*. Гегијски говори албанског језика имају ове назале: $\bar{a}$, $\bar{i}$, $\bar{e}$, $\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{u}$ и $\bar{u}^{45}$. Као што смо видјели, при сажимању вокала у мрковићком говору јављају се ова три назала: $\bar{a}^H$, $\bar{e}^H$, $\bar{o}^H$. У усамљеним ријечима може се јавити и $\bar{e}^H$ ($\bar{e}$): *Камѣ^Hчки мост* (< Каменички мост), тј. *ен* + сугласник > $\bar{e}^H$ + сугласник. Чисто $\bar{e}$ чује се у албанској позајмици *фрѣше* (име једне воде у Горани).

РЕДАКЦИЈА И ГУБЉЕЊЕ САМОГЛАСНИКА

48. Каткад се *неакцентиовани самогласници* на почетку и у средини ријечи редукују и сасвим губе. Засад се ова редукција врши у ограниченом броју примјера, а најизразитија је код вокала *y* и *u*, нарочито код *u*. Према томе, она је најјаче захватила вокале најмање сонорности.

а) Почетак ријечи

a: *ačā(n)*-је л^ѣош (МГ); *букāи*, адвокат (ДВ, МГ) и *абукāt* (ДВ, ВС, Д).

o: *скѣруша* (МГ), *скоруша* (МГ), *сѣрагуша* (Г, К), *гледало* (К, МГ), *фицѣри* (К), *суишло* се *фйно* (МГ), *шећѣр*-је *скуѣѣо* (П), *овā-е скуѣѣла* (МГ), *инф. скуѣѣи* (< окупјет), *фундало* се (МГ) и *офундало* се (МГ).

⁴³ Rešetar, *Der štok. Dialekt*, стр. 95.

⁴⁴ Л. Вујовић, Како се развио екавизам мрковићког говора, ЈФ XXIII, стр. 8.

⁴⁵ W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 8; М. Стевановић, о. с., стр. 17—18 и фуснота на стр. 17, из које се види да је у Трелчи $\bar{e}^e$ (< $\bar{e}$) назализовано, али само у радном придјеву (као у Мрковићима).

Мр̀ко^ш (ВС, К, МГ), у Ра̀до^шће (Р), Пѐко^ш (Љ), ген. Пѐко^шћа (Љ), ген. Пѐко^шћа (Љ), Ша̀бо^ш (ВС), Пѐшо^ш (К), Де^шчо^шћи (ВС, Д), пу(т)-Де^шчо^шће^шк (П), у Сеф^шро^шће (Г), А^шсо^шћи (Д), Кр^шшо^шћи (К);

Вокал *и* може бити и сасвим редукован: у Бу̀ро^ше (ДВ).

β) М^шме^шшо^шца (ДВ); Фра̀но^шца, њива (МГ); Мил^шшо^шца, њива (МГ); такође Ш^шр^шџа^шца (МГ);

Су̀ло^шца, жена (П).

γ) гла^швар^шма (К), Мр̀ко^шјеви^шма (К), оч^шма о^шшвор^шен^шма-за^шшвор^шен^шма (К).

δ) У једним ријечима неакцентовано *и* се скоро редовно губи између сугласника:

Фа̀шма (ДВ, П, Г), ж^шв^шина (Г), ж^шв^шину (МГ), ж^шв^шину (МГ), за ж^шв^шину (МГ), ил^шџ^шво (МГ); с^шд^шво, пасу^шљ (МГ); ш^шл^шџ^ше (К), ш^шл^шџ^ши (К), ш^шл^шџ^шад-ш^шл^шџ^шад^шик (К), Кра̀ш^шина (ДВ, Љ) и Кра̀ш^шина (ДВ), љ-Кра̀ш^шину (ДВ), љ-Кра̀ш^шину (Д, К); к^шд^шко (ДВ, Д, К, МГ), к^шд^шке (МГ), њ^шко^шлко (ВС); м^шр^шиса^шш (К), м^шр^шисни^шше (К, МГ), м^шр^шише (П, ВС, Љ); Ка̀мен(и)чки м^шост (ДВ, П, ВС);

У другим ријечима се губи *и* повремено:

в^шл^шки лу^шћи (ДВ) и в^шл^шка гла^шт (К, МГ); до^шма^шш^шја (МГ) и до^шма^шш^ши^шја (ДВ); ма̀^шм^шња (К, ВГ) и ма̀^шми^шја (ВС, Д, Љ, МГ); ма^шс^шне (ДВ, П, МГ) и ма^шс^шлине (Р, ВС, К).

Сматрам да је ма̀^шм^шња постало асимилацијом (мј > мњ), а не јотовањем, јер таквог јотовања у овом говору нема. Постанак *д* у ма̀с^шна је сасвим нормалан за ову гласовну ситуацију.

РЕДУКЦИЈА НЕАКЦЕНТОВАНИХ СЛОГОВА

49. Слично самогласницима, и неакцентовани слогови се редукују у неким ријечима, и то потпуно. Тој редукацији је више склон почетак него средина ријечи.

а) Почетни слогови:

(ин)ва^шли^шш (ДВ); (ја)ша̀г^шдн (МГ, ВГ), (ја)ша̀г^шдн (Љ), (ја)ша̀г^шдн ув^шма (К), (је)м^шџ^ш = лемеш (ВГ);

б) Средњи слогови:

њ^шко(ли)ко (ДВ); ш^шд(ли)ко-ге (= људе) стим^шо (К); к^шд(ли)ко д^шба-е б^шд^шно с^шн^шк на Цет^ши^ше? (К); к^шд(ли)ко (ДВ, МГ); преко м^шста Ка̀ме(ни)-чкога (ДВ₂).

НЕАКЦЕНТОВАНО О > А

50. Лабавијом артикулацијом неакцентованих слогова објашњава се прелаз неакцентованог *о* у *а*, како испред акцентованог слога, тако и иза њега⁴⁶.

⁴⁶ Упореди сличну појаву код М. Стевановића, Ђаковички говор, стр. 28 и А. Белића, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 18.

а) о > а непосредно испред акцентованог слога:

майїка (ДВ, Љ, МГ), *майїку* (МГ), *майїком* (ДВ, Љ), *валѡма* (ДВ₃, МГ₆), *валѡви* (МГ), *валѡве* (МГ) *јаргѡн* (ДВ, П, МГ), *далѡї* (ДВ), *майїамо се* (ДВ), *майїа се* (П), *замайїа°* (МГ), *замайїа°ју* (Д), *замайїај* (ВГ), *сирамѡк* (ДВ), *Амѡр* (Г, МГ₃), ген. *Амѡра* (МГ₃), *Асмѡн* (МГ₆), *Асмѡн Амѡров* (МГ), ген. *Амѡроца* (МГ), *арѡк* (П, ВС, К₂, МГ₂), ген. јдн. *арѡга* (К, МГ), *арѡзи* (Г, К), *арѡзи* (МГ), *арѡги* (К), *лайїше* (П), *лайїша* (Г), *лайїшу* (Г), *лайїшом* (Љ), *лайїшама* (МГ), при *Мажѡри* (Љ), *Мажѡра* (МГ), од *Гарѡжде* (Љ), *авѡ°* (МГ, ВГ), *анѡ°* (МГ), *бајѡла се* (МГ); *Рагѡшица*, њива (МГ); *Паїкѡник* < Под коник, имање (МГ); *їалумїш* < полумиш, царић (МГ); *разбалѡла се* *їагѡно* (МГ), *нарачїш* (МГ), *їајѡї* (МГ), *їасїѡф* (МГ), *багѡї* (МГ), *Салѡна* (МГ), *малїшву* (МГ), *їреканѡчио* (МГ), *Асѡј* < *Осој* (МГ), *їаїѡк* (МГ), *їаїѡком* (ВГ); *магѡ-ли?* аор. (МГ); *забарѡшиї*, обично: *забрѡшиї* (ВГ), *арїз* (ВГ), ген. јдн. *басїѡна* (ВГ), *арїѡчки* млїни (Љ);

б) о > а непоредно иза акцентованог слога:

їѡїѡла (МГ), *їѡїѡлу* (МГ), *Тѡїѡлица* (К), *срѡмаїша* (К), *їолѡка-їолѡка* (Г), *їолѡка-ге!* (МГ), *їолѡка* иде (МГ);

Као што се види из малог броја примјера, ова појава је знатно рјеђа од претходне.

в) о > а у групи предлог + именица (предлог је често акцентован):

їрека-мѡра (К), *їрека-сѡла* (МГ), *їрека* педѡсе(т) гѡдине^ак (ВС), *їрека-Међурѡча* (Љ), *їрека-гѡдине* (Љ), *їрека* *їѡ(ѡ)на* (К), *їрека-вїлице* (К), *їрека-њѡга* (МГ), *їрека* пѡла (МГ), *їрека-њѡкош* *кѡзе*^ак (МГ), *їрека* гѡре (ВГ), *їа-їирѡук* = под... (МГ), *їа-їѡ* *слѡме* = под... (МГ).

Из распореда примјера се види да је ова гласовна промјена позната читавом говору, али је најчешћа у МГ.

Примјер: *їрека-Међурѡча* — показује да се ова промјена може вршити и на већем одстојању од акцентованог слога, а не само непосредно испред њега.

УТИЦАЈ ПАЛАТАЛА Љ И Ј НА САМОГЛАСНИЧКЕ

ПРОМЈЕНЕ: А > Е И У > И

51. Утицај палатала *љ* и *ј* на прелаз *а* у *е* огледа се у два примјера: *велѡїш* и *јѡребица*⁴⁷, док је прелаз *ју* у *ји* нешто чешћи. Ова промјена је, у ствари, само дио партије о утицају палаталних консонаната на вокале *а* и *у*, а са њом смо се срели кад смо говорили о прелазу *а* у *е*^а при непосредном додиру вокала *а* са палаталима: *ј*, *љ*, *њ* и *ћ* (т. 2, б).

а) *а* > *е* *испед* *љ* (> *л*): *велѡ* (ДВ, ВС, К), не *велѡ°* (К, МГ), *велѡла* (П), не *велѡју* (ДВ).

Ово је, мислим, старија гласовна промјена која је извршена прије прелаза *љ* у *л*. Пошто се *љ* изговарало као посебан фонем најкасније до почетка 18. вијека, како показују примјери за ново јотовање: *дї-*

⁴⁷ А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 18: *јеребица*.

бли < дибљи < див-ји, зрале < здрав-је, — можемо са много вјероватноће претпоставити да је облик *велѡи* постао прије 18. вијека. Такав закључак изгледа једино могућ, јер *високо л* (л < љ, т. 85) не би могло довести до ове гласовне промјене, тј. *а* > *е*.

И *јѣребица* (Г, ВС), *јѣрибице* (Г, К), *јѣребице^ак* (Г, ВС, М), — постало је прије под утицајем палаталног *ј* него као резултат асимилације према идућем *е*, јер је акценат био на првом слогу: *јѣребица^а*⁴⁸ (Д).

б) Знатно је јачи утицај *ј* на *у* које прелази у *ју*, а затим у *и*: *јричајућ* (П) и *јричајућ* (К).

Тако је постало: *Исѡф* < Јусуф (ДВ, Г, К, МГ, ВГ), *ичѣр* < јучер (ДВ, П, Г, Љ, МГ), као и у другим црногорским говорима; *ичѣра* (П, К), *ийроза* < јутрос (ВГ), *сѣ^а -мић* (МГ) < *сѣ^а -мић* (МГ) < *сѣ^а -мњућ* (К, ГМ);

ју (< љ) > *ји* > *и*: не могу да-*ји* (= ју) *ћѣра^м сѣ^м* (К); *купио-се^а(м)-и* (= ју, мазгу) *сам^ором* (МГ); *ја-ћу да-и* (= ју) *држѡм* (МГ).

Према томе, ова гласовна промјена је знатно чешћа у мрковићком него, нпр., у црмничком говору⁴⁹, али је у оба случаја сматрам домаћом гласовном појавом.

в) Споменутим гласовним промјенама под а) и б) веома је близак прелаз *а* у *е* иза *ч* и *з* (з):

чешѡф (Д, МГ), од тур. *çarşaf* (Škaljić, Turcizmi: *çarşaf* i *çarşav*); *чѣраѡа* (МГ) и *чѣраѡе* (ДВ, МГ), од тур. *çorap* и *çorab* (Škaljić, о. с., *çagara* i *çògara*; Елезовић, Речник, *чарѡа*); *зенѡѡи* (Љ, К, МГ) и *зенаѡѡија* (Д), од тур. *sanat* (Škaljić, о. с., *zànat*).

Мада у овом говору *ч* може бити каткад палатално (такође и: ш, ж, ц)⁵⁰, ја нисам забиљежио ниједан примјер у коме би *ч* било палатално у ријечима *чешѡф* и *чѣраѡа*. Па ипак, прелаз *а* у *е* у тим ријечима морамо тумачити палаталношћу сугласника *ч* у вријеме уласка тих ријечи у овај говор. Истовјетне промјене су познате призренско-тимочком дијалекту⁵¹ и ђаковачком говору⁵¹.

Знатно је теже објаснити прелаз *а* у *е* у *зенѡѡи* и *зенаѡѡија*, јер *з* није данас палатал. Па ипак и у тој промјени видим прије утицај раније палаталности сугласника *з* (т. 109) него редукцију вокала *а*, јер би у овом посљедњем случају *а* морало дати *е^а*, а таквог изговора данас нема. Слична гласовна промјена у *ђаковачком говору*⁵² свакако је резултат редукције неакцентованог *а*, али према цјелокупности фонетских про-

⁴⁸ У својој дисертацији *Говор источне Херцеговине*, стр. 33—34, А. Пецо наводи *јѣрѡица* и чешће *јѣрѡица*. Позивајући се на двојаки коријен за ову ријеч код Даничића (Коријени), Фасмера (REW) и Славског (Słownik etymologiczny języka polskiego), он закључује да *јѣрѡица* и *јѣрѡица* могу бити дублети. — С обзиром на двојаки коријен *ѣрѡ* и *ѣрѡ* за јужнословенске језике (Славски) није искључено да и мрковићко *јѣребице*, поред много рјеђе *јѣребица*, — може бити дублет.

⁴⁹ Милетић, о. с., стр. 255.

⁵⁰ Види у овом раду: ш—ж, ч—ц (т. 110).

⁵¹ А. Белић, *Дијалекти јужне и источне Србије*, стр. 19—20: *ча^риѡѡе* и *чѣраѡе*; Стевановић, *Ђаковачки говор*, стр. 32: *ћѣраѡа*.

⁵² Стевановић, *Ђаковачки говор*, стр. 32: *з^нѡиј*.

мјена у мрковићком говору — ја тешко могу за њ претпоставити такав развитак, тј. да је *занáѝ* > *зенáѝ* путем редукције (мада то није искључено).

ЗАМЈЕНА СТРАНИХ ВОКАЛА

Осврнућу се само на најчешће и мање-више јасне примјере за романске (млетачке и талијанске), турске и албанске позајмице.

52. Романско (млет.) *o > y*: *бумба* (ЈБ, К), *кулѐра* (Р, ВС₂) и *колѐра* (Р), *куманѓѐр* (ДВ, ВС) и *команѓѐр* (ВС), *кумѓндија* (ВГ).

Романско (тал.) *a > e^a*: *ме^aнкáѝ*, *ме^aнкáѓје*, *ме^aнкáѓваше* (тал. *mançare*) (П, ВС, ЈБ, К).

53. Турско *ü* се замјењује обично нашим *и*, а ријетко нашим *у*:

а) *ћиѝ* (ДВ, ЈБ) од тур. *kür* (Škaljić, Turcizmi, ćur; Елезовић, Речник, *ћуѝ*); *ћимѝр* (ДВ, МГ) од тур. *kömür* (Škaljić, ćumur; Елезовић, *ћумѝр*, ген. *ћумѝра*); *ћигѝм* (К, МГ) од тур. *güğüm* (Škaljić, ðugum; Елезовић, *ћугѝм*, ген. *ћугѝма*); *мифѝѝја* (П, К, МГ) од тур. *müftü* (Škaljić, müftija); *мислимáн*, *мислимáнски* (ДВ, М) од тур. *müsliman* (Škaljić, musliman);

б) *ћулáј* (ДВ, П, ЈБ, МГ) од тур. *kulah*; *ћускѝја* (ДВ, П, К, МГ) од тур. *küskü*.

Турско *ö* показује велику разноврсност у замјенама:

а) *ö > o*: *ћѓр* и *ћѓр*, слијеп (П, ВС, К) од тур. *kör*; *ћѓш* (ДВ, МГ) од тур. *köse*;

б) *ö > y*: *душѓк* (П, К) од тур. *döşek*;

в) *ö > и*: *ћиѝрѝја* (К, МГ) ов тур. *körgü* (Škaljić, Turcizmi, ćurgija); *ћимѝр* од тур. *kömür* (алб. *çutur-i*).

г) *ö > y, o, e*: *ћусѝѓ^aк*, *ћосѝѓ^aк*, *ћесѝѓк* (ДВ, К, МГ), ланац за сат, од тур. *köstek* (Škaljić, ćustek m, спона за сапињање предњих ногу у коња; Елезовић, *ћусѝѓек*, ланац (за сат), део коњске опреме којом се на коњу нешто стеже).

Турско *in > ин*, *e^aн*, а турско *im > e^aм*: *ѝзин* и *ѝзе^aн* (К), допуштење, дозвола, од тур. *izin* (Škaljić, izun; Елезовић, *ѝзан* и *ѝзн*); *рѓсе^aм* (К, МГ), слика, фотографија, од тур. *resim*, арап. *resm* (Škaljić, řesum m., такса, порез; Елезовић, рѓсим м., такса).

54. Албанско *a* иза *л* (I) може бити замијењено са *e^a*: *лакурѝћ* и *ле^aкурѝћ*, слијепи миш, голаћ (го човјек), од алб. *lakuriç*; *Ла^aкѝѝза*, назив једног имања у ВГ које има мочварну земљу, — албанска је синтагма (сложеница) у чијем је првом дијелу придјев: *i lagët* = мокар; вокал *a^e* у *Ла^aкѝѝза* је осјетно шири, отворенији од мрковићког *e^a* у *лѓ^aк* и *лѓ^aн*; према алб. *lak* кажу Мрковићи *лѓ^aк* за *коноѝ*, мн. *лѓ^aке* за „праће о-самара“.

Албанско *ë* може имати тројаку замјену у ријечи *frashën-i*: *e^a*, *e*, *и*: *Фрáше^aн* и *Фрáшин*, вода у Горани; *Фрáше^aн*, ген. *Фрáшња* (са непостојаним *e*), назив за једно имање.

Испржније изучавање замјене страних гласова (вокала и консонаната) у овом говору захтијевало би посебну студију у шта се ја не могу упуштати. Мјесто тога мислим да дам рјечник страних ријечи у мрковићком говору.

АСИМИЛАЦИЈА И ДИСИМИЛАЦИЈА

55. У неколико ријечи имамо потпуну асимилацију вокала у два сусједна слога.

Ако је вокал акцензован, онда се према њему може једначити и вокал који му претходни и вокал који слиједи за њим:

$a > o$: *бдоми* (ДВ), *чдмок*⁵³ (Љ, К, МГ) од тур. вулг. *çotak*, *џаниџолдне* (ДВ), *Ддброџода*⁵⁴ < Добра Вода (К);

$a > e$: *делџко* (Д);

$e^a > y$: *осунџо*, *осунџи* (ВС, К) < *освџуи*, са губљењем *в* и асимилацијом e^a (< Ђ) према сусједном акцензованом *у*;

$e > и$: *чилџик* (МГ), тур. *çelik*;

$e > a$: *марџк* (ДВ, К), *маракџија* (К), од тур. *teğak*.

Ако је вокал неакцензован, онда се према њему једначи вокал који му претходи:

$a > o$: *Црџногора*⁵⁴ < Црна Гора (К, МГ), а можда и *Ддброџода* < Добра Вода (К);

$e > a$: *џајаниџка* < *цепаниџка* (*цепџат*) (МГ), ген. мн. *џајаниџке*⁵⁴ (МГ);

$e > o$: *џроко-брџга* (ДВ), *џроко-мџста* (К), *џроко-лџети* (К), *џроко-зџбеле*⁵⁴ (К);

$o > y$: *курубџамо* (Д).

Гласовне промјене у *осунџи*, *џајаниџка* и *курубџи* — сталне су, а у осталим примјерима — повремене.

56. Можда се *дисимилација* огледа у овим примјерима: *рашџџо* < *решето* (ДВ, МГ), *косарџић* < *косџр* (ДВ, Г, МГ), *чакџић* < *чекић* (МГ) и *јџзиро* < *језеро* (ВГ₅).

ГЛАСОВНЕ ПРОМЈЕНЕ НАСТАЛЕ МИЈЕШАЊЕМ РИЈЕЧИ

57. Према ријечи *коломџдџ* (кукуруз), која се употребљава у Мрковићима и код сусједних Албанаца, — постало је: *кокорџс*, *џзбек кокорџза* (ДВ, Љ, К).

Према именици *кџнџулус*, *сефџр* (конзул), постало је *кџнџула⁵⁴рија* (МГ), али је њена употреба ограничена на ужи круг људи.

⁵³ *Чдмок* може бити и резултат лабијализације, мада *а* у *çotak* није дуго (уп. *зубок* < *зубак*).

⁵⁴ *Ддброџода* и *Црџногора* може бити образовано према *Доброџдџанин* и *Црногдџре⁵⁴*, али ће прије бити да је a^o (< $\bar{a}^o$) прешло у *о* као резултат асимилације.

СЕКУНДАРНИ САМОГЛАСНИЦИ

58. Именица *грива* гласи обично: *огрѝва* (П₂), у *огрѝву* (П₂), *угрѝва* о(д) кдња (МГ).

Сматрам да су се самогласници *о* и *у* појавили под утицајем *санӣ-хија*, јер се предлог *у* (а такође и предлог *о*, мада је то примјером теже доказати) могао једноставно „прилијепити“ уз именицу и постати њен саставни дио.

Ово потврђује грбаљско *џрог* и *џрош* (< орао), које је такође морало постати у сантхију (*џро-те* изио, *џро-га* изио).

Прилог *низдоко* добио је *о* према *висдоко*.

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

59. Покретни вокали су врло чести у прилошким ријечима (*синоћ-синоћа*), јављају се каткад и у прилошким синтагмама (*јѝну ноћ* и *јѝну ноћа*), али их никада нема у ријечима с деклинацијом. Најчешћи покретни вокал је *а*, који се јавља нарочито често у временским прилозима, а знатно је рјеђе *е* и *у*, јер их налазимо само у два мјесна прилога (*низдо* и *џгор*). Овакав развитак покретног *а* настао је, несумњиво, под утицајем прилога: *кџа̄ш* (*кџа̄ш*) и *кџа̄да*, *сџа̄ш* (*сџа̄ш*) и *сџа̄да*.

Примјери:

лѝтос (ДВ, Г, ВС), *лѝтоса* (ВС, МГ, ВГ) и *лѝтоса* (МГ, ВГ); *де^ане^ас* (М, МГ), *де^ане^ас* (П, ВС, М, Љ, МГ) и *де^ане^аза* (П, Љ, МГ₂, ВГ); *ѝтрос* (К), *ѝтроса* (МГ, ВГ) и *јѝтроса* (Љ); *не^ане^ас* (П, ВС) и *не^ане^аза* (П, Љ); *ичѝр* (ДВ), *ичѝра* (ДВ, П, К₂, МГ) и *јучѝра* (МГ); *одувѝр* = *овуда* (МГ, ВГ) и *одувѝра* (МГ, ВГ); *тудѝјер* и *ѝудѝра* (ДВ, МГ); *озџр* (К) и *озџра* (ДВ); *џгор* (ДВ, М, МГ) и *џгора* (МГ); *опет* (МГ) и *џиџа* (ДВ, МГ₂, ВГ); *за^от* = *затим*, *послије*, *опет* (К, МГ) и *за^ада* (ДВ), *за^ода* (К); *те^апут* (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ) и *ѝџа̄ѝуда* (ДВ, Р, ВС, К, МГ, ВГ), *јен-пѝт* (ДВ) и *јен-ѝѝуда* (ДВ); *пѝсле* (ВС, Д, К₂) и *ѝдследа* (ДВ); *ономе^ан* (ДВ, П, ВС, Д) и *ономе^ана* (ДВ₂, П₂, ВС₂, Д, МГ); *јен-дѝ^ан* (МГ) и *јен-дѝ^ана* (МГ); *ла̄ник* и *ла̄ника* (ДВ, Р, К, МГ₂), *ла̄ника* (К, МГ); *синоћ* (ДВ) и *синоћа* (ДВ, МГ); *ѝѝ-ноћа* (Д, К), *јѝну ноћа* (К); *оздѝл* (ДВ, Љ, К, МГ) и *оздѝла* (ДВ, К, МГ); *низдо* (ДВ, Д, М) и *низдола* (ДВ);

низдоле (П, ВС, К₂, МГ), *џгоре* (ДВ, П, Љ, МГ₂);

низдољу (К, МГ₂), *џгору* (ДВ, Р, МГ₂).

Под утицајем покретних вокала у овим примјерима — настали су прилошки облици: *џкла^ѝ* (ДВ₁₂) поред *џкле* (К) и *џкли* (ДВ, Р₂, К₂, МГ); *џила* (ВС) поред *џгле* (ДВ₂, Р, Г, ВС₂, Д) и *џгли* (К₂); *џкла* (ДВ₂, Д, М) поред *џкле* (ДВ, К, МГ) и *џкли* (Љ).

⁶⁶ Ivšić, Posavski govor, стр. 189: *џила* — *послије*. — И у Бару се каже *џила*.

ЈЕДНА СТАРА ГЛАСОВНА ЦРТА

(ѡ > ја)

60. Имамо свега два примјера за прелаз ѡ у а иза палатала ј: *јазѡк* (ДВ, МГ) и *јагула* (ВГ). Оба примјера су позната и другим црногорским говорима⁶⁶, с напоменом да је *јагула* знатно рјеђе, па се и у овом говору употребљава само у *Горани*, а и сусједни Албанци кажу *јагул* (по обавјештењу).

Јесу ли ови гласовни облици постали у мрковићком говору и *другдје* независно од чакавске гласовне промјене ѡ > ја, или је могло бити и чакавског утицаја? Није искључено да су *јазѡк* и *јагула* знак некадашњег контакта са чакавцима, било гдје или било којим путем⁶⁷.

ВОКАЛНО Р, Л И Н

61. а) Ново р настало је редукцијом вокала у следећим ријечима:
 ре + конс. > р: *ѡрлѡс* < прелаз (ДВ), до *ѡрлѡза* (ДВ);
 ри + конс. > р: *ѡрлика* < прилика (К), *о-ѡрлике* (МГ);
 ру + конс. > р: *ѡ-рке* < у руке (МГ), *ѡ-рке* (МГ);
 ер + конс. > р: *Врѡговина* (К, МГ), *Рѡговина* (МГ), *Рѡговече* (МГ);
 ар + конс. > р: *ѡрѡла* < парцела (МГ).

Из малог броја наведених села види се да је ово засад ријетка појава (сем *Рѡговина*).

б) На територији Ријечке нахије и Црмнице и дуж Црногорског приморја од Грбља до Зубаца — р у радном придјеву муш. рода прелази у *а^р* (*е^ар*)⁶⁸: *ѡма^ро* и *ѡма^ро̄*, *зѡе^аро* и *зѡе^аро̄*. У Спичу се ова црта јавља и другдје: *ва^р*, *ѡ-ва^р* (< врх). Међутим, Мрковићи немају ове фонетске особине, али нису очували ни р у рад. придјеву, него изговарају консонатско р: *ѡмро* и *ѡмрела*, *зѡро* и *зѡрела*.

Због тога није јасно шта је старије: *Мркѡниа* (једна обалска хрид у Вољујици код ДВ) или *маркѡниа* као *аѡлајниа* са истим значењем (Нѡсе-га вѡлови на *маркѡниа*; ДВ, Љ, МГ). Скок⁶⁹ и Rj ЈАЗУ имају само *мркенѡиа* с објашњењем код Скока да ова романска ријеч одговара латинском *hoga turicenta*. Одатле се може закључити да је ипак старији облик *Мркѡниа* (као *ѡѡионим*), и да су Мрковићи, ко зна како, р замијенили са ар! Није искључено да је *маркѡниа* у том гласовном об-

⁶⁶ Милетић, о. с., стр. 256.

⁶⁷ Из Вајана се не може доћи до оваквог закључка, јер примјера *јазѡк* и сл. нема ни у Дубровнику 16. в. (A. Vaillant, *La langue de Dominko Zlatarić*, I, стр. 252—255).

⁶⁸ Милетић, о. с., стр. 277—278. У *црмничком говору* је овакво р сугласничко, а не самогласничко, како каже Милетић.

⁶⁹ Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, 1950, стр. 221.

лику доспјела са средњег или сјеверног приморја, јер би у мрковићком говору *р* морало дати *е^ар*, а не *ар*.

в) Некадашње *џ* дало је *о* (а не *у*) у ријечи: *џомаџићий*, *џомаџиши* (МГ)⁶⁰, а *лу* у *луџица* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ) < *љуџица*.

Ново *џ* се развило редукцијом вокала и у ријечи *маслина*: *мџсине* (ДВ), *мџсна*, са ослабљеним *џ* (П).

г) Дуго (вокално) *н* се развило из *мџсна* асимилацијом *џн* у *н̄*(=*н̄* !): *мџсне* (Љ), *мџсне* (МГ), *грџна о(д) мџсне* (ДВ).

К о н с о н а н т и

Т и Д

62. Сугласници *џ* и *д* се губе у изговору више него ма који други сугласник. Тако се *џ* губи фонетским путем у групама *сџв* и *сџр*, а *д* у групама *здр*, *ждр*, *дн*, *дњ* и *дл*. Код предлога који се завршавају сугласницима *џ* и *д* — долази до губљења тих гласова испред свих сугласника и сонаната у *санџију*, што, очигледно, неће бити увијек чисто фонетска појава него прије последица специфичне фонетике санџија, а до извјесне мјере и аналогија према оним примјерима у којима се *џ* и *д* губе фонетски.

Изложићу цјелокупан материјал о губљењу *џ* и *д* према споменутиим сугласничким групама и према врстама сугласника испред којих се *џ* и *д* губе у санџију:

а) *сџв* > *св*:

свџр (ДВ, Г), *свџ^ар* (ВС, Д, К, МГ), *свџ^ари* (Љ), *свџ^арно* (МГ).

б) *сџр* > *ср*:

нџ-срџну (ДВ), *срџ^ана* (Г, Д), *срџ^ана* (ВС), ген. јдн. *срџ^ане* (МГ), *срџ^анка* (ДВ), *срџ^анке* (ДВ), *срџ^анку* (К), *срџ^ажа* (ДВ), *срџ^ажом* (ДВ), *срџ^ажу* (К), *нџ-срџжу* (К), *срџ^ањ* (ДВ, МГ), *срџ^ањ* (П, Г, К, МГ), *срџ^ак* (ДВ), *срџ^ак* (МГ), *д-срџа* (ДВ), *д-срџ^ага* (К), *о-срџ^ага* (МГ, ВГ), *срџ^ашнџ* (ДВ), *срџ^ашио* (ДВ), *срџ^ашиш* (Љ), *сџсро!* (ДВ, МГ), *сџсру* (ДВ, МГ), *сџсри* (П, М, МГ), *сџсра* (Д, Љ) *сџсре* (М, К), *бџсро* (ДВ), *бџсра* (П, К), *бџсри* (К), *срџ^ала* (Д, К), *срџ^ала* (МГ), *срџ^алаше* (МГ), *срџ^алџ* (МГ), *срџ^ава* (Љ, МГ), *срџ^ац* (ДВ, Д, МГ), *срџ^аџ* (ВС), *насрџ^ао* (МГ), *срџ^агосџ* (МГ), *косрџ^ака* (МГ), *срџ^ак* (ДВ), *срџ^ака* (Д, К, МГ), *срџ^аџли* (ДВ), *срџ^ажу* (ДВ), *осрџ^ажи* се (МГ), *Аџсрија* (ДВ, Р, К).

Према *срџ^ањ-сџрџ^ањ* (ДВ) и *срџ^ац-сџрџ^ац* (ДВ), говори се: *срџ^ања* и *сџрџ^ања* (ДВ), *срџ^абро* и *сџрџ^абро* (ДВ), *сџрџ^ашине* (ДВ), *усџре(д)-пола нџни* (П), *усџрџ^а-зџме* (МГ).

в) *здр* > *зр*:

озрџ^авио (ДВ), *џдрџ^аф* (ДВ), *џдрџ^аи* (ДВ), *зрџ^але* (ДВ, Љ), *зрџ^аф* (Д, К), *зрџ^аве* (К), *зрџ^аво* (К), *зрџ^ави* (М, К), *зрџ^авик* (М).

⁶⁰ Rešetar, Der štokavische Dialekt, срр. 103: *tomaciti* < *tolmaciti*, а не *tmaciti* (Dubrovnik, Prčanj).

г) *ждр* > *жр*:

жребѣ^ац (П), *жрѣйца* (П).

Иако се у свим овим групама (а-г) може још чути *ш* и *д*: *ств^ар*, *стра^ана*, *бйстра*, *стра^ањ*, *здрале*, *ждребѣ^ац*, — то су ипак ријетки примјери и потичу од оних чији је говор захваћен слабијим или јачим утицајем књижевног језика.

д) *д* се губи испред *н* и *њ*, нарочито у ријечима: *једна*, *дан*, *йодне*, *средњи*, *задњи*, у презенту од *сјесити*, *биити* и сл. Али се чују ове сугласничке групе и неизмијењене.

а) *јѣнога* (ДВ₂, Р, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ), *јѣному* (П, МГ₂), *јѣноме* (ДВ, Р), *јѣним* (ДВ, Р, Г, ВС, Љ, К, МГ₂), *јѣнијем* (ДВ), *јѣна* (ДВ, П, ВС, Д₂, М, Љ, К, МГ), *јѣнојзи* (ВС), *јѣну* (ДВ₂, П, Р, Г, ВС, Д₂, Љ, К, МГ₂), *јѣном* (ДВ, МГ, ВГ), *јѣно* (ДВ, Г, ВС, М, Љ, К₂, МГ), *јујено* (К), *јѣнаци* (ВС), *јѣнаки* (МГ), *зѣ^аном* < заједно (ДВ₂, П, Р, Г, К₂, МГ), два (д)нй (ДВ), два^о (д)нй (Д, К), два (д)нд (К), три-(д)нд (ДВ, К); три (д)нй (Љ, К₂), прије *Мийировна* (ВС), о *Мийировну* (ВС), прије *Илйјена* (Д), по *Илйјену* (Д), шеснѣ^асти *Илйјена* (П), о *Ђурђеуну* (Љ), испри *Ђурђевана* (К, МГ), до *Ђурђена* (МГ); *ономѣ^ана* (ДВ, П, Љ, МГ), *ономѣ^ана* (МГ); *йдне* (ДВ₂, ВС, Љ, К, МГ), *дд-йона* (ДВ),, пбсле *йдна* (М, МГ), посрѣ *йдна* (К), *ју-йоне* (ДВ, МГ), *ид-йону* (ДВ, П, Р, Г, Љ, К, МГ); *ѣ(д)не* (ДВ), *ѣ(д)ниѣ* (Г), *ѣ(д)ну* (К), *ѣ(д)ни* (К, МГ); *бу(д)не* (П, Љ, К); *дд(д)не* (К, МГ), *исйа(д)ну* (Д), *укра(д)ну* (МГ), не *йо(д)ндси* (Љ), *йо(д)ниѣйй* (МГ), *зѣ^ањи* < задњи (МГ), *ндј-зѣ^ањи* (ВС), у *зѣ^а(д)нйну* (Љ), *срѣ(д)њу* (ВС, ВГ), *срѣ(д)ње* дрво (ВС), *ид(д)нѣй* (П).

б) *јѣднога* (М), *јѣдну* (ДВ), *јѣднаци* (Љ, М, Г) *до-днѣ* (ДВ), *днѣви* (ДВ), пб *днѣ* (ДВ), три-*днѣ* (ДВ), о *Ђурђеудну* (ВС), о *Мийироудну* (ВС), о *Илйедну* (ВС), испри *днѣ* (Д), два-*днй* (Љ), дуге^ачкога *днѣ!* (Љ), пбла *днѣ* (МГ), бблега *днѣ* (МГ); *онѣме^адна* (ДВ), послйје *йбдна* (К), *ѣдник* (П, ВС), *ѣдница* (Љ), *йрисѣдник* (Љ, К₂), *дѣдне* (ДВ), *за-йбведник* (ВС), *доддник* (ДВ), *довддник* < доходник (ДВ), *ју-дно* (Д), *врѣдна* (ДВ, Д), *глѣ^одна* (МГ), *сијудно* (МГ), *сијидно* (МГ).

Иако је број примјера за неизмијењену групу *дн* доста велики, ти се примјери ипак ријетко чују, како се то види из малог броја мјеста у којима су забиљежени. Сем тога, ту има и ријечи које су ушле у овај дијалекат из новије администрације, као што су *ѣдница* и *йрисѣдник*, па се у њима не може ни очекивати упрошћавање ове сугласничке групе.

Међутим, *бањок* < *бѣдѣак* свједочи, по моме мишљењу, да је ово упрошћавање *сијаро*. Пошто Мрковићи не ложе бадѣак више од сто година, а ову ријеч познају само као *бањок*, ја сматрам да она у току тих посљедњих 100—150 година није ни мијењала свој гласовни облик јер се скоро не употребљава у живом говору. Зато мислим да је упрошћење *дњ* > *њ* извршено негдје око почетка XIX в., или, можда, и још раније. Аналогно томе, *д* се морало губити и у другим сугласничким групама у то исто вријеме.

Додуше, ова ријеч има *а* < *ь* и *о* < *ā*^о. Ја мислим да је *а* дошло из градског говора када су исламске вјерске и политичке власти у Бару

в) И испред сугласника *й* и *б*, *к* и *г* — губе се *й̄* и *д* споменутих предлога скоро редовно:

й̄ред [$>$ *й̄ри(д)*]:

й̄ри-й̄раосланим (ДВ), *й̄ри-Бајрд̄м* (ДВ), *й̄ри-кр̄алом* (Р), *й̄ри-кӯћом* (ВС), *й̄ри-гос̄иод̄аром* (ВС).

од:

о-й̄ушке (К, МГ), *о-й̄ѐ^ай̄роџа* (МГ), *о-й̄р̄мике* (ВС), *о-й̄лећ̄ијук* (К), *о-б̄уве^ак* (ДВ, Д), *о-бр̄ѐсӣа* (МГ), *о-Б̄ӯгарске* (ВГ), *о-бр̄авадик* (К), *о-кд̄ња* (ДВ, МГ), *о-кӯће* (ДВ, Р, К, МГ), *окӯда* $<$ *о̄йкӯда* (Г), *о-кр̄сий̄ијук* (К, МГ), *о-кд̄га* (К), *о-гр̄д̄з̄жа* (Р), *о-г̄л̄йба* (МГ), *д-г̄ла^оди* (К, Љ).

й̄од:

й̄д-Беч (ВС), *й̄о-бр̄ѐг* (МГ), *й̄д-гра̄й̄* (МГ), *й̄о-гла̄йцу* (Д), *й̄о-кор̄й̄шо* (ДВ), *й̄о-К̄албеч* (Љ).

й̄ӯй̄:

й̄у-й̄дла (МГ), *й̄у-Б̄ара* (М), *й̄у-кӯће* (ДВ, Р, Г, МГ), *й̄у-кд̄зе^ак* (ВС), *й̄у-Гор̄џне* (П, ВС, К).

И у глаголским и прилошким сложеницама врши се исто ово упрошћавање: *о(й̄)к̄йне* (Д), *о(й̄)к̄йнуо* (МГ), *о(д)к̄ѐ^ай̄* (МГ).

Одступања су ријетка: *од-бр̄авѐй̄а* (ВГ), *од-гр̄ӯђик* (Г), *дд-г̄ла^оди* (Љ), *й̄од-Бр̄д̄ицу* (МГ), *й̄дд-гр̄ло* (ВС), *й̄ӯй̄-кӯће* (МГ).

Међутим, архаичнији облици упитне замјенице *ко* (= *й̄ико*), који се овдје још чувају, показују да ово гласовно упрошћавање нема снагу гласовног закона: *й̄икд̄* (М), *н̄й̄й̄ико* (ДВ_з, Д, ВС, М, К₄, ВГ), *њ̄ѐй̄ико* (ДВ, Д, М, МГ, ВГ).

г) *й̄* и *д* се губе такође испред струјних сугласника, и то скоро без изузетка. Не само да се каже: *бр̄ѐс̄иво* (ДВ) и *бр̄ѐс̄ио* (К), него предлози *од*, *й̄од*, *й̄ӯй̄* и сл. губе редовно *й̄* и *д*:

од:

д-срама (ДВ), *д-смега* (ДВ, ВС, Д, МГ), *д-срага* (ДВ), *о-ср̄а^ога* (МГ, ВГ), *д-ср̄а^ога* (К), *о-Сӯй̄бр̄мана* (ДВ), *д-снега* (ДВ, М), *д-сунца* (Д), *о-с̄иар̄ӣне* (Д), *о-сам̄^ара* (К, МГ), *о-см̄окоце^ак* (МГ), *о-сл̄иве^ак* (ВГ), *о-ср̄ѐде* (К), *о-сл̄ѐй̄ога* пр̄ѐва (П), *о-з̄име* (ВС), *д-зеца* (ВС), *д-зајца* (Д), *о-з̄д̄гаре^ак* (МГ), *о-зелен̄ике* (МГ), *о-зм̄й̄е* (К); *о-шк̄оле* (МГ), *о-ж̄ѐђе* (ВГ).

й̄од:

й̄д-собу (ДВ, М, К), *й̄о-ср̄ажом* (ДВ), *й̄о-с̄уку* (МГ), *ис̄йо-с̄ѐ^абле* (К), *й̄д-землу* (ДВ).

Свега један примјер одступа од овог упрошћавања: *од-з̄ѐчеве^ак* (МГ).

д) Најзад се *й̄* и *д* ових предлога губе и испред сонаната (управо као и испред сугласника):

од :

о-лѣ^ана (ДВ, МГ), о-Лѣзине^ак (МГ), о-рѣне^ак (ДВ), о-рѣда (Г), о-рѣдње (Г), о-рѣшове^а (МГ), о-рѣке^ак (МГ), о-вѣкове^ак (ДВ, Д), о-врѣишк (МГ).

код :

кѣ-јѣнога пѣше (ДВ).

усред :

усре-лѣда (Д), ѡдсре лѣти (Д), насрѣ врѣте^ак (ВГ).

ѡод :

ѡд-лисѣи (К), ѡо-лѣсу (Ј), исѡо-јѣне мѣђе (ДВ), ѡо-јѣном спѣлом (ДВ), ѡо-јѣцим бѣгом (ВС), ѡо-јѣде^а лѣт (К), ѡо-јѣно рѣмо (Ј).

ѡуѡ :

ѡу-Рѣке (ВС).

Ово стање одговара већином реченичној фонетици, а не фонетици ријечи (двѣ°, дрѣво, трѣва, мѣтла). Овдје мора бити јак утицај аналогичје: према о(ѡ)-ѡѣбе добијено је и о-рѣке^ак, о-врѣишк и сл.

ђ) Ово губљење ѡи и ѡ пред свима почетним сугласницима довело је до уопштавања тих предлога, тако да су се они у том окрѣеном гласовном облику почели употребљавати и испред ријечи које почињу самогласником :

ѡри-онѣм ѡвном (МГ), ѡре-ѡцом (ДВ), исѡо-ѡѣ^анка (ВС), ѡу-ѡвѣк (ВГ).

Ипак су у овом случају предлози у пуном гласовном облику, тј. са ѡи и ѡ, неупоредиво чешћи :

од : од-онѡга (ДВ, К), од-ѡчѣјук (ВС, Ј), од-ѡчик (МГ), од-ѡвѣјук (МГ), од-ѡнѣк (К, МГ), од-ѡвѣк (Ј, К, ВГ), од-ѡвѡга (К), од-ѡша (К).

ѡуѡ : пуд-Инѡѣлије (ДВ), пуд-ѡѣмо (ДВ).

ѡод : под-Уѡѣњом (ДВ), под-ѡруже (ВС).

64. Ово губљење ѡи и ѡ код предлога од, код, ѡод, ѡред, ѡуѡ и ради (рад) — довело је до губљења ѡи и ѡ код бројева и ѡрилога (па и других ријечи) у међусобном додиру ријечи у реченици⁶²:

а) ѡѣѡ : чѣтири-ѡѣ(ѡи) дѣ^ане^ак (ДВ), ѡѣ(ѡи)-ѡѣ(ѡи)-стѡѣину гѡдине^ак (ДВ), ѡѣ(ѡи)-ѡѣс(ѡи) јѡнаке^ак (ДВ), ѡѡ-ѡѣ(ѡи) лѣре^ак (Р), двѡдѣс(ѡи)

⁶² Слична појава постоји и у црмничком говору (Милетић, о. с., т. 189), али не ни приближно у овим размјерама као у мрковићком. Сматрам да и овдје има код Милетића претјеривања, тј. сасвим је обично: д-гладѡи, о-зѡмѣ, о-ѡѡлѣ, али сасвим необично: о-ѡга (овога) ѡо-ѡблѡке, ѡо-ѡруже, мада су овакви примјери биљежени само у по једном мјесту. — Сличну појаву има и говор Пливе и Дробњака (Вуковић, о. с., стр. 29—31), али много мање него мрковићки. Упореди код Вуковића: ѡѣ ѡѡкѡ, пѣт војникѡ (испред сонанта), ѡѣѡ бѡбѡ и ѡѣѡ бѡбѡ (са чувањем акцента на броју).

й-*ӣе*(*ӣ*) шйбак^ак (Г), *ӣѣ*(*ӣ*)-шес(*ӣ*) гѣдине^а (Г), *зѣ-ӣе*(*ӣ*) дѣке^аке^ак (ЛБ), *ѣд-шес*(*ӣ*) *ӣѣ*(*ӣ*) дѣке^ак (К).

*шес**ӣ* : *шѣс*(*ӣ*) гѣдине^ак (П), *шес*(*ӣ*)-кабруче^ак (МГ), *шѣс*(*ӣ*) браћ^ек (МГ₂), *шѣс*(*ӣ*) мјесеце^ак (МГ), *шѣс*(*ӣ*) зрне^ак (МГ), *шес*(*ӣ*) -гѣдине^ак (К₂), *шѣс*(*ӣ*) сѣ^атик (К), *шѣс*(*ӣ*) мѣте^аре^ак (К).

*десе**ӣ* : *дѣе*(*ӣ*) дѣ^ане^ак (ДВ), *дѣе*(*ӣ*) пѣдик (Р, К), *дѣе*(*ӣ*) мјесеце^ак (Д), *дѣе*(*ӣ*) лйстик (МГ).

*десе**ӣ* : *дѣсе*(*ӣ*) лѣке^ате^ак (ДВ), *дѣсе*(*ӣ*) дйнар^е (Г), *дѣсе*(*ӣ*) љлиште^ак (Д), *дѣсе*(*ӣ*) зрне^ак (ЛБ), *дѣсе*(*ӣ*) тефтере^ак (ЛБ), *дѣсе*(*ӣ*) рѣчи (упореди: *ӣ*рава, *ӣ*ражи и сл.), *дѣсе*(*ӣ*) рале^ак (К, МГ), *дѣсе*(*ӣ*) сѣтик (МГ), *дѣсе*(*ӣ*) йладе^а (МГ), *дѣсе*(*ӣ*) клѣ^асик (К), *дѣсе*(*ӣ*) бага^аше^ак (К).

11—19 : *јед^ане^ас*(*ӣ*) сѣте^а (М), *дван^ес*(*ӣ*) куће^ак (К), *дван^ес*(*ӣ*) йладе^ак (К), *дван^ес*(*ӣ*) бравик (К), *шесне^ас*(*ӣ*) лѣке^ате^ак (МГ), *ӣеи^ане^ас*(*ӣ*) дѣ^ане^ак (К), *ӣеи^ане^ас*(*ӣ*) мѣте^аре^ак (К).

Ово једиако важи за бројеве од 20 до 90, зато ћемо за њих навести само по који примјер, да се материјал не би без потребе гомилао:

30: *ӣриде^с* гѣдине^а (Д), *ӣриде^с* бага^аше^ак (К);

40: *чеӣрѣ^с* бага^аше^ак (К);

50: *ӣдесе* стапо^ек (ДВ), *ӣдесе* гѣдине^ак (ВС);

60: *ӣдесе-ӣѣдесе* лудик (М);

70: *седе^амдесе* пуник (Д);

80: *осе^амдесе* мѣте^аре^ак (ВС);

90: *деведесе* й-два днй (ЛБ).

Из наведених примјера се види да се *ӣ* губи не само испред сугласника него и испред самогласника (*дѣсе љлиш^ек*, *дѣсе йладе^а*, *деведесе й-два*), а то није условљено дотичном фонетском ситуацијом, него је уопштено из других позиција гдје се *ӣ* фонетски изгубило. Нема сумње да је утицај реченичне фонетике на ово стање врло велики. То одлично илуструју овакви примјери, у којима се *ӣ* губи само у вези с другим ријечима у реченици, односно с њиховим почетним сугласницима:

Вра^а(*ӣ*) слом^{ио} (МГ); Не умйје *дѣ*(*ӣ*) ка^аму (П); Немѣјте *би*(*ӣ*) бѣја (К); Немѣ *ӣричѣ*(*ӣ*) бѣгом (П); Јѣ-ге несе^а(м) т^{ио} догнѣ(*ӣ*) дѣма (П).

б) Прилози који се завршавају на *ӣ* и *ѣ* (кад, сад, опет, *ӣѣ^аӣу*) показују исти развитак: и они губе *ӣ* и *ѣ* испред свих сугласника и сонаната, па се одатле уносе у положај испред ријечи које почињу самогласником:

кѣ^а дођѣк (ДВ), *кѣ^а дйѣк* (Д), *кѣ^а глѣдам* (Г), *кѣ^а глѣда* (ЛБ), *ӣѣ^аӣу*(*ӣ*)-*сѣе* вѣзле (П), *кѣ^а слем^{ио}* (К), *кѣ^а -се* (ДВ, Г, ЛБ), *нике^а -се* (ДВ, МГ), *кѣ^а -се^ам* (К), *кѣ^а зѣ^ада* (ДВ), *нике^а зйме нйе* (Р), *кѣ^а не-ми^аѣк* (МГ), *кѣ^а на-кушлѣк* (ДВ), *кѣ^а лѣгосмо* (К), *кѣ^а -вѣс вйћек* (Г), *кѣ^а јѣ^а пѣк* (МГ); *сѣ^а дѣк* (МГ), *сѣ^а -си* (ВС, М, МГ), *сѣ^а -се* (К), *сѣ^а не-жнам* (Г); *дйе*(*ӣ*) *друзи*;

кѣ^а идѣи (ДВ), *кѣ^а обрне* (ЈБ), *нѣке^а у-мѣ вѣк* (МГ), *сѣ^а о-ѣрвоу* (К), *сѣ^а-е* време (Р, ВС, К, МГ), *кѣ^а-е* дѣ^ан (ДВ, Р, Г, ВС, Д, М, ЈБ, МГ).

И ово је резултат реченичне фонетике, а мора бити и утицаја фонетских промјена које се послѣје уопштавају (*кѣ^ад-се > кѣ^а-се*, а одатле: *кѣ^а идѣи*). Стиче се утисак као да мелодија реченице овога говора изражи отворене слоге.

И од овога има одступања (мислим на бројеве и ѣрилоге), али су она сасвим ријетка у поређењу са великим бројем примјера гдје се *ѣ* и *д* губи:

ѣѣи - багаше^ак (ДВ), *ѣѣи-ѣладе^а* (МГ), *ѣѣи* кѣрене^а (МГ), *ѣѣи* пѣсове^ак (К), *дѣсеи* ѣладе^ак (МГ), *пѣ-десеи* лѣре^ак (ДВ), *седе^ам-нѣ^асѣи* сѣ^оте^ак (К), *двадѣсеи* мѣте^аре^ак (К), *оѣѣ^аѣуѣи*-се тѣ просѣло (ЈБ).

Понекад се крајње *ѣ* изговара *имѣлозивно*: *дѣвѣт* мјесеце^ак (К), *дѣсеѣт* дѣ^ане^ак (ВС), *дѣсеѣт* куће^ак (Д).

Али има примјера гдје се *број* и *ѣрилог* изговора и изван реченице без крајњег *ѣ* и *д*:

ѣдѣсе(ѣ) (МГ), *седе^амдѣсе(ѣ)* (К), *дѣе(ѣ)* (ВС), *сѣ^а(д)* (ЈБ).

На крају реченице изговара се: *јѣе* и *јѣѣѣи* (ВС).

65. а) Група *сѣи* и *шѣи* (= *сѣи*, *зд* и *жд*) чува се углавном добро кад се ријеч употреби изван реченице или на крају реченице:

мѣсѣи (ВС, Д, ЈБ), (*в*)*лѣ^осѣи* (К), *рѣсѣи(и)* (Д), *иѣсѣи(и)* (К), *грѣсѣи* < грозд (ДВ, ВС, МГ), *лѣсѣи* (МГ), *ѣрѣсѣи* (Д, МГ), *ѣѣсѣи(и)* (ДВ), *једѣ^анѣ^асѣи* (ДВ, ВС, К), *дванѣ^асѣи* (ДВ, Д, К), *чѣѣрнѣ^асѣи* (ДВ, МГ), *седе^амнѣ^асѣи* (ДВ, ВС), *осѣ^амнѣ^асѣи* (ДВ, ВС), *осѣ^амнѣ^аѣсѣи* (П), *двадѣсѣи* (ДВ, МГ), *чѣѣрдѣсѣи* (ВС), *дѣ^ашѣи* < дѣжд (ВС, М, ЈБ).

Од овога има и одступања, и то више у западном дијелу овога говора (К, МГ, ВГ) него на истоку (ДВ, ВС, Д, ЈБ):

брѣс(ѣ) (К), *наѣс(ти)* (ВГ), *за-ѣрѣс(т)* (МГ), *омѣс(ти)* (ВГ), *кѣрис(т)* (МГ), *лѣс(т)* (К), *ѣдѣс(ти)* (ДВ), *једѣ^анѣ^ас(т)* (К), *дванѣ^ас(т)* (К, ВГ), *ѣѣнѣ^ас(т)* (МГ), *ѣрѣс(т)* (К), *дѣ^аш(т)* < дѣжд (Д), *чѣѣрдѣс(т)* (МГ), Немѣ-се *ѣрѣѣс(ти)* (ЈБ), *јѣс(ти)* (Д).

Опште правило за чување и губљење *ѣ* и *д* у групама *сѣи(шѣи)* и *зд(жд)* може се представити слѣдећом формулом:

а) *грѣсѣи* (ДВ, ВС, МГ): β) *грѣз* г р ѣ з ѣ а (ДВ, ВС, МГ);

а) *лѣсѣи* (МГ): β) *лѣс-је* сѣф (МГ).

б) *д* се губи у неким облицима глагола *гледаѣи*, а то је посљедица ослабљене, пасивне артикулације:

глѣ(д)а (ДВ), *глѣѣѣе* (ДВ), *ѣоглѣ(д)а!* (ДВ), *глѣѣѣи* (Д, МГ).

Такође и бројеви 20 и 30 губе каткад *д* из истих разлога (а можда и због дјеловања дисимилације):

двадѣсѣи (Г, ВС, ВГ), *ѣрѣсѣи* (Г), *ѣрѣс* (К).

66. У овом говору се изговара палатално *й̄* у ријечи *й̄рсѝ* (не само у множини испред *и* и *е* него и у једнини), а палатално *д* испред *и* у зависним падежима именица: *й̄шлад*, *говѣда*, *бравад*, *ждребад*, *й̄шйлад*. Палаталност сугласника *й̄* и *д* није стална и чује се претежно код старијих људи.

Примјери:

а) *й̄рсӣ* (Д, МГ, ВГ), *й̄рсӣи* (МГ), *й̄рсӣи* (МГ), *й̄ршӣи* (ДВ, ВС₂, Д, Љ, К, МГ), *й̄ршӣи* (ДВ), *й̄рсӣй̄јук* (ВС) и *й̄ршӣи* (ВС, К, МГ), *й̄рсӣма* (Д), *й̄ршӣма* (ДВ, К, ВГ), *й̄рсӣе* (МГ), *й̄ршӣе* (ДВ, Љ);

б) *й̄шладик* (Р, К), *й̄шладима* (К), *гдведик* (Р, К), *гдвѣјма* (ДВ), *бравадик* (К), *ждребадима* (К), *й̄шладима* (К).

Као што се види, код именице *й̄рсӣ* ова појава је веома распрострањена, па ју је уочио и Решетар, али само за множину⁶³. Генитиви *гдведик* и сл. нису особито чести, али их је ипак уочио Бошковић у својој студији о сугласнику *х* у црногорским говорима⁶⁴.

Ја бих овоме могао додати још и ген. мн. од *крсӣи* (П, ВС, Д, МГ): *крсӣй̄јук* — *крсӣй̄јук* — *кршӣй̄јук* (К), ном. мн. од *лисӣ* и *й̄рӯи*: *лисӣи* (Д), *лисӣи* (М, К), *лишӣи* (МГ), *й̄рӯи* и *й̄рӯи* (К).

Посебну пажњу заслужује именица *грудѝ*, која у ном. и ген. мн. гласи:

грудѝ (ДВ, ВС) и *грудѝа* (ВС, МГ), *грудѝи* (Д), *грудѝе* (Р, К₂), *грудѝе* (ДВ, К);

грудѝик (ДВ, Д) и *грудѝи* (Г, ВС, Љ), *грудѝй̄јук* (ДВ) и *грудѝй̄јук* (К, МГ).

За именице *лисӣ* и *й̄рӯи* може се прихватити утицај њихових збирних именица (које су изашле из употребе) на гласовне облике за множину. Ово потврђују ном. мн. *кла̄си* и *камењи*, који су такође морали постати с наслоном на збирне именице *кла̄се* и *камење* којих данас нема у овом говору. Палаталност *й̄* и *д* испред *и* и *е* код других именица морала би се тумачити — *й̄палатализацијом*. Међутим, то није општа појава у овом говору, јер се не палатализује свако *й̄* и *д* испред *е* и *и* (кѝсти — кѝтијук, ђ-глади итд.). Зато наведени примјери не морају значити палатализацију.

С обзиром да споменути именице (прст, груди, телад, ждребад и сл.) значе мање дијелове *й̄ицјела* и *младе* и *мале живојишње*, сматрам да палаталност сугласника *й̄* и *д* баш треба да појача значење *деминутивности* тих појмова, тј. палатализација преузима на себе службу наставка „субјективне оцјене“ за творбу ријечи.

Такву функцију палаталног гласа имамо кад мајка њежно умирује дијете које је повриједило *й̄рсѝ* (*й̄рсӣ*), а исту ту функцију тонски вишег гласа кад у прилогу *мѝло* изговарамо „високо л“ мјесто веларног, јер тиме означавамо сасвим малу количину нечега. Даље, у Катунској

⁶³ Решетар, *Der štokavische Dialekt*, стр. 118.

⁶⁴ Бошковић, ЈФ XI, стр. 183.

нахији се каже *дса*, гдје *с* такође значи деминуцију. Међутим, палаталног *с* нема никада у изведеној ријечи *осињак*.

Ја сам свјестан да ово објашњење има два недостатка.

Прво, ако је палатално *ш-д* знак деминуције, а не фонетска појава, зашто се онда не говори: *телад*, *говеда*, *ждребад* и сл.? То је ипак мањи проблем него непостојање палаталности у маси других ријечи овога говора, гдје се *ш-д* нашло испред *е* и *и*.

Друго, објашњење ове појаве *деминуцијом* не одговара сасвим облицима ријечи *гдведа* (гдведик) и *крсиш* (крстијук). За њих мислим да су могли настати према *шдладик* и *шрсшјук*, јер се односе на сродне појмове (животиње, дијелове тијела). Уосталом, облик *крсишјук* забележен је само једанпут, и то од старијег човјека. Веома распрострањени облици: *груди* — *грџи*, *грџа* — *грџа*⁶⁶ — могу се објаснити и као знак деминације и као аналогија према *леђа*, мада се данас каже само *илџи* (ВС, Д, К, МГ), једн. *илџе* н.

На исти начин објашњавам мношину од именице *кџкот*: *кџкоћи*, која је првобитно морала значити *младе кџкоте* који су се тек распознавали у *јату пиплица* и *кџкотића*. Данас Мрковићи тако зову и познато село у Љешанској нахији: *Кџкоћи*.

Да закључим: не би се могло тумачити као фонетска појава оно што се врши у малом броју примјера, а не врши се у другим, многобројним примјерима, мада су фонетски услови у оба случаја исти.

К и Г

67. При пасивној артикулацији, која је потпомогнута и дисимилијом, губе се *к* и *г* каткад у облицима најфреквентнијих глагола, као што су *рећи* и *моћи*:

рџ(к)ок (ДВ₂), *мџ(г)ак* (ДВ), не *мџ(г)у-га* чешурат (ДВ), не *мо(г)ак* (Г, ВС).

68. *гн* > *н*, али само у облицима глагола *лећи* и *излећи* (слџи): *излџ(г)неш* (М), *лџ(г)ну* (К), *лџ(г)неш* (МГ), *лџ(г)не* (МГ), *лџ(г)ни* (МГ), *слџ(г)не* (К), *излџн'* = *излџни* (К), *излџ(г)не* (МГ, ВГ).

Међутим, знатно су чешћи облици са чувањем гласовне групе *гн*:

ужџгне (ДВ), *лџгну* (ВС, Д, К), *лџгнеш* (П), *лџгни* (Д), *лџгни* (Д), *побјџгну* (ВС), *помџгни-је* (Љ), *дјгну* (К), *јџгне* (ДВ, П, Д), *гнџј* и *гњџј* (М).

69. *к* и *г* се губе кад се нађу у *саншхију* и *реченици* испред ријечи које почињу оклузивама:

Бџ(г) - те бегенџса! (МГ); *јџде^а(н) зџло(г) крџџа* (П).

⁶⁶ Решетар, *Der štokavische Dialekt*, стр. 118.

70. *к* и *г* се мање или више палатализују испред *е^а*:

ваке^аи (Г, ВС, Д, К, МГ), *нике^аи* (ДВ), *нике^ан* (Д), *иоџке^а* (П), *рџке^а* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К₂, МГ), *рџке^ан* (Р, Љ), *рџке^ак* (ВС), *смџке^аве^ак* (МГ), *иџке^ав-е* (Р), *уиџке^а* (ВС), *срџке^ан* (П), *Скџаде^ар* (К); *џиџе^а* (Р), *џуџе^ачка* (Љ), *мџе^а* (П, Љ), *мџе^ан* (К), *нџе^ак* (ВС), *уџе^а* (К), *фиџе^ак* < *фйга* алб., *смоква* (Љ).

Палатализација *к* и *г* испред вокала предњег реда (*а^е*, *е*, *и*) забиљежена је у радовима М. Малецког⁶⁶, Р. Бошковића⁶⁷ и Бр. Милетића⁶⁸. Милетић се на њу најпотпуније осврнуо и утврдио да се јавља „у доста малој мери“, што је сасвим тачно. Ова палатализација се осјећа у мрковићком говору углавном испред *е^а* и одговара по акустичком утиску Милетићевој карактеристици. Кад се упореди палаталност *к* и *г* у ријечима *киниџал* и *разе^аџија* са палаталношћу ових консонаната испред *е^а* (*рџке^ак* и *нџе^ак*), онда ова посљедња изгледа једва примјетна⁶⁹. Зато је и остала незапажена од ранијих испитивача. Питање је да ли се у овој благој палатализацији огледа албански утицај, као што мисли Милетић, а поводећи се за њим — и П. Ивић⁷⁰. Споменути пољски албанолог Ђимоховски говори доста исцрпно о *к* и *г* у дијалекту села Душмана, али не каже ништа о разлици у изговору испред самогласника предњег и задњег реда.

71. *г* се каткад нешто јаче палатализује у ријечи *ге*, која има два значења — прилошко и замјеничко:

ге = *их* (Д), *гџ* = *гдје* (П, МГ).

72. *к* је изразито палатализовано у *киниџал* (квинтал) и *киџла* (килограм):

киниџал (К), *киниџал* (ДВ, П), 2 *киниџла* (П, МГ), стџ *киниџале^ак* (П, К); *киџла* (П).

73. *г* је изразито палатализовано испред *и* у *разе^аџија* (ДВ, Д), крупно, зрнато грожђе (розаклија).

74. Палатално *к* страних ријечи прелази у *ћ*:

асћџр (МГ), *асћџра* (ДВ), *иџићџр* (ВС, МГ), *ћибриџи* (ДВ), *ћиџла* (Р, П, ВС, Љ, К, МГ₂): *к њ љ а* (П): *к њ љ о* (П, Љ, К), *ћирџија* (ДВ), *ћирџијом* (ДВ, К), *шћџла* = *скела* (ДВ), *шћџлу* (Љ), *Шћиџија?* (К), *шћџур* богу! (МГ).

Мислим да овамо спада такође: *каџоџић* (Љ), *каџоџићи* (К), *каџоџићи* (Р).

Одступање: *с о ф р џ - п е ш к и р* (ДВ).

⁶⁶ М. Malecki, Gwara czarnogórskich Cusów, стр. 231—232.

⁶⁷ R. Vošković et M. Małeckí, L'examen. . . , стр. 8 и 9.

⁶⁸ Бр. Милетић, Црмнички говор, стр. 282—283.

⁶⁹ Друкчије је ову палатализацију осјетио Малецки. За њега је она толико изразита испред *а^е* да на њу чак скрећу пажњу представници сусједних говора који мјесто *а^е* изговарају *а* (о. с., стр. 240).

⁷⁰ П. Ивић, Дијалектологија, стр. 161 и Die serbokroatischen Dialekte, стр. 214.

75. $z > \dot{h}$ у страним ријечима:

верђија, данак, порез (ДВ), *Берман* (ДВ, ВГ), *Бермани* (ДВ, ВГ), *2 Бермана* (ВГ), *ђермански* (ВГ).

Али се говори такође: *верџија* (ДВ), *Герман* (ВС).

76. Поред ф у р м а (К, МГ), каже се и *иѐђара* с наслоном на глагол п е њ и .

77. Сматрам да су ријечи *букџлица* (ДВ₃, МГ) за „дрвену чутуру“ и *буџџла*, *буџџлица* (П, МГ) за „жбањ“ истовјетне и да је $k > \dot{c}$ албански утицај, јер и сусједни Албанци кажу *biscela*.

П и Б

78. Сугласник $\dot{u}$ се губи пред струјним и експлозивним сугласницима, а б у групи *дб* и *мб*, али то није опште правило:

а) $\dot{u} + \text{ски} > \text{ски}$: *ср̣(̣)ски* (ВС, Љ, К₃, МГ), *ср̣(̣)ску* (К), *ср̣(̣)-ско* (ВС).

Али: *ар̣апски* (П, К), *пц̣џје* (П, ВС, Љ).

б) $\dot{u}ш > ш$: *л̣џ(̣)ши* (К), али: *л̣џпше* (П, Љ), *дпштина* (П, ВС).

в) $\dot{u}ш > \dot{u}ч > ч$: *чен̣ица* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), *чен̣ицу* (ДВ, П), *чен̣ицом* (Р, Д, М, К, МГ).

г) $\dot{u}к > к$: *кл̣уко* (К, МГ), *о(̣)кол̣ио* (ВС);

кл̣џфо (ДВ) — резултат је дисимилације у групи *џк*.

д) $\dot{u}ш > ш$: *ш̣ица* (П, ВС, К, МГ), *ш̣ицу* (Д, Љ), *ш̣ицом* (Г, М, К); *о(̣)ш̣иџе* (МГ), *о(̣)ш̣иџиш̣и* (Д, К).

Али: *опта̣ваше* (Д, Љ).

е) *дб > д*: *св̣ада* (Р₃, Г, К, МГ, ВГ), *св̣а̣да* (МГ); *св̣аде*, ген. јдн. (Р, МГ); *св̣аду* (ДВ, Р, К, МГ); *св̣аде*, ном. мн. (МГ);

св̣адва (ДВ, МГ) — резултат је дисимилације у групи *дб*.

Интересантно је са *св̣ада* и *св̣адва* упоредити: *бр̣иш̣ица* и чешће *бр̣иш̣ица*, *см̣дкца* и чешће *см̣дкца*, *л̣дкца* и чешће *л̣дкца*, *кол̣кца* и чешће *кол̣ка*, па доћи до закључка да *дб* (*дв*), *ш̣в* и *кв* губе уснене сугласнике, али само у именицама на *-дба(-два)*, *-ш̣ва*, *-кца*.

Насупрот овоме каже се: *тв̣ој*, *кв̣а̣с*, *дв̣а*, па чак и архаизам *дв̣игнуш̣и* (МГ).

Процес губљења сугласника у наведеним ријечима још је у току, што показују напоредни примјери са *в* и без *в*. Отуда долази, по аналогiji, секундарно *в* у именицама: *џла̣ш̣ва* (ДВ, К, МГ) и *гл̣џишо*⁷¹ < *дл̣џто* (МГ).

⁷¹ Можда је *в* у *гл̣џишо* дошло према именицама *џл̣џишо* < *плетиво* и *сд̣чво* < *сочиво* (т. 48, б, д), мада такав утицај није убједљив. Овај говор нема ријечи *сд̣чиво* (Црница) и *кресиво*, које би биле погодне за такав утицај (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, 1964, пар. 547; Т. Маретић, *Граматика*, 1931, пар. 342, ф).

ђ) *мб > м*: *коломдћ*, кукуруз (ЈБ, МГ).

Али се говори и: *к о л о м б ђ ћ⁷²* (ДВ, П); *к о л о б ђ ћ*, алб. изговор (К). Мислим да су примјери са *мб > м* и *мб > б* резултат асимилације сусједних уснених сугласника.

ж) У ријечи *буиџер*, стаклена чаша, дошло је *б* мј. *и* према турској ријечи *бардџк*, која има исто значење, а чешће се употребљава него *бутијер*.

У ријечи *баук* = паук дошло је *б* мј. *и* због погрешне народне етимологије по којој би *и*аук требало да значи исто што и *баук*.

Ћ и Ђ

79. Не могу прихватити тврђење Р. Бошковића и М. Малецког (L'exampe, стр. 12) да се свако *ћ* и *ђ* у овом говору изговара као *и* и *џ*. Моје посматрање даје нешто од тога, али у сасвим другој свјетлости.

Наиме, палатално *и* и *џ* могу се чути у овом говору, и то скоро искључиво у примјерима који потичу од *новог* и *најновијег* (дијалекатског) *јошовања*:

а) *и* = *ћ*:

ируи (К), *ируије* (К), *лиси* (Л);

иџера (К), *иџераи* (МГ), *иџерали* (М), *исџерали* (К), *киџи* (ЈБ), *киџо* (К), *киџо* (МГ).

б) *џ* = *ђ*:

ирије (ДВ), *џ* стоји на граници између *ћ* и *џ*;

лудима (МГ), *рдџак* (К), *гџде* (МГ₂): *гџдије* (МГ₂), *грдџе* (МГ): *грдџије* (МГ): *грдџе* (МГ);

деиу (М), *диџиу* (ВС), *деџом* (Р₂): *с диџом* (МГ).

Па и ови примјери су врло ријетки у поређењу са онима који имају *ћ* и *ђ*.

Птема томе, *и-џ* потиче од *новог* и *најновијег* *јовања* које је тек приведено крају, али се још чувају трагови палаталних *и* и *џ* који прелазе у *ћ* и *ђ*.

Уколико се нађе *и* и *џ* мјесто *ћ* и *ђ* < *и* и *џ* прасловенског поријекла (као наведени примјер *ирије*), то значи да се такав примјер јавља под утицајем прелазних примјера из *новог* *јовања*. Цјелокупан овај материјал најбоље ће се сагледати у партији о *јовању*.

80. *ћ* и *ђ* прелазе каткад у *ј*, и то претежно *ћ* у инфинитиву, а *ђ* у императиву.

а) *ћ > ј*:

вџ (ВС), није *вџ* тако! (ДВ), двџ је кунџе *вџ* ништа (К), *дџ* (ДВ, Д) тешко ми је *дџ* (П), *џ*-ли *дџ* ти *дџ*-ле? (ВС), *џ*-ли *дџ* ге-ја? (М); *дџеј*

⁷² Миливој Павловић, Говор Сретечке Жупе (в. Регистар), има такође *коломбоћ* и *коломоћ*.

(Љ); *nâj* (ДВ), ма̀ло се мџе *nâj* та̀квик (Д); *nđj* (МГ); *ūdj* (Д₂, МГ₂), *ja-hu ūdj* (МГ), *đhu-ли ūdj* викнџт? (К), *đ-ли ūdj* јџпеда? (К), *đhu-ли ūdj ja°?* (Д); на-*ūđмој* (ВС); неће-ми *rđj* ништа (МГ).

б) *ћ > j*:

нѐмојте *gađm̄i* (ДВ), *đđj* тџ пу-на̀с (МГ), *đđjme* (ДВ), *đđjme* пу-на̀с (Г), *ūdj sām* (ДВ), *ūdj* ге-џн (ДВ), *ūdj* ма̀ло тџ (П), *ūdj* та̀мо (МГ) овџ-ти *ūdj* сџтри-де²н (МГ), *ūdj* ге-чешура²чи (МГ), *ūdj*, на̀не! (МГ), *ūdjeu* (П), *ūdje* (П), *ūdje* џ-гору (МГ).

Из наведених примјера се види да се ова промјена у оба случаја врши претежно у сложеницама глагола *иџи*, које се у свакодневном говору најчешће употребљавају.

Л и Љ

81. Питање о сонантима *л* и *љ* у нашим периферијским говорима дуж границе албанског језика иде у најинтересантније и још непречишћене проблеме описне и историјске дијалектологије нашег језика. О овом питању постоји повелика литература од Решетара до новијих радова о српскохрватским и македонским говорима⁷³. Тим питањем су се бавили и специјалисти за албански језик, било у вези са нашом дијалектологијом или независно од ње⁷⁴.

Постоје два схватања овог проблема:

а) *Веларно л* (ḷ) испред самогласника *а*, *о* у (а такође и у другим позицијама, уколико се *л* изговара) — представља утицај албанског језика у коме постоји двојако *л*: веларно (ḷ) и нормално (l). Ово мишљење је заступљено у оба Стевановићева рада, а нарочито у опису *ђаковачког говора* гдје писац сасвим усваја схватање овога проблема како га је Белић изнио у *Галичком дијалекту* и приказу Стевановићева *Источноцрногорског дијалекта* (ЈФ XIV).

б) *Веларно л* (ḷ) у нашим периферијским говорима не мора бити албанског поријекла, него може потицати од старог веларног *л* прасловенског поријекла. Ово мишљење заступа Милетић у опису *црмничког говора*. Иако српскохрватски језик „не зна за алтернативне консонанте испред вокала предњег и задњег реда“, — то за Милетића није довољно убједљиво да се због тога наше веларно *ḷ* мора објашњавати

⁷³ Решетар, *Der štokavische Dialekt*, стр. 116; М. Малецки, *Gwara szarnogórkich Szców*, стр. 238; Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, стр. 42—45; Белић, *ЈФ XIV*, стр. 170—173 (приказ Источноцрногорског диј.); Белић, *Галички дијалекат*, стр. 102—104; Милетић, *Црмнички говор*, стр. 278—282; Стевановић, *Ђаковачки говор*, стр. 66—70.

⁷⁴ *Ajeti Idriz, Godišnjak Naučnog društva V i H I (Sarajevo, 1957), стр. 187—193*: за разлику од Пекмезија, Ајети сматра да албански језик има само два *л*: *ḷ* и *љ* (l). Зато не прима Милетићево тврђење да крајински Албанци имају средње *л*. Такво, тј. средње *л* — изговарају само билингви Црногорци села Драчевике под утицајем средњег *л* у матерњем језику.

W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 15; другу литературу в. код Милетића (о. с., стр. 279—280).

албанским утицајем, јер се „два *л* јављају и у другим језицима у којима је поменута алтернација такође непозната“ (о. с., стр. 280).

Што се тиче гласовних промјена *љ > л*, *ле > ле* и *ли > ли*, — сви се дијалектолози слажу да су оне настале под утицајем сусједних албанских говора, јер нас на то упућује географска распрострањеност ових фонетских појава.

82. Мрковићи говор познаје три варијанте *л*: веларно (*л̄*), високо (*л̄*) — које потиче од *љ* и са којим се изједначило свако друго *л* у свим позицијама гдје се изговара (се_м веларног) — и *љ* које је добијено палатализацијом *л* испред вокала *е* (*е^а*) и *и⁷⁵*. Ја ћу ово питање обрадити с гледишта мрковићког говора пошто изнесем цео материјал о овим гласовима, а засад могу учинити само двије општије напомене.

Прво, ја сматрам да је отклањање сугласничких алтернација, наслијеђених из прасловенског језика, била лингвистичка неминовност у историјском развоју српскохрватског језика, и да у томе није било никаквих изузетака. Према томе, ни данашњи црногорски говори не могу бити изузетак⁷⁶.

Друго, да су црногорски говори очували старо *л̄* испред вокала задњег реда, мислим да би послје 15. вијека такво *л̄* успоставили на крају ријечи и испред сугласника у средини ријечи гдје се иначе изговара *л*. Међутим, тога нема, односно таква појава је ријетка. Мрковићи редовно изговарају: *иџсе^ал*, *ми^{се}л*, *дџлба*, *мџлба* (са значењем *моба*), дакле без веларног *л̄*. Наравно, у свим овим примјерима *л* је враћено аналогичном послје средине 15. вјјека.

Послије ових уводних ријечи прећи ћемо на дијалекатску грађу за *л* и *љ*.

83. а) *л + а, о, у > љ*:

бџла-бџлу (алб.), смук (К); *гџсла-гџслу* (Д, М); *жџлга-жџглу* (алб.), узани кожни кајиш за крпљење опанака (МГ); *кордџкула-кордџкулу* (алб.), кичма (МГ); *кџрла-кџрлу*, ждрал и, вјероватно, звиждара, Regenpfeifer (Meyer—Lübke, Rom. etym. Wörterbuch, 1936, рум. corlă итд.) (К); *кџсиџла-кџсиџлу* (МГ), *куџла-куџлу* (Љ), *куџла-куџлу* (Д, Љ, К), *моџила-моџилу* (П, ВС, К, МГ), *сиџла-сиџлу* (ДВ, Д, МГ); *ћџфула-ћџфулу* (алб.), скакавица (Љ); *раићџла-раићџлу* (алб.), дрвене гребуље (П, К); *гџла^ава* (К, МГ), *јџсла* (М), *кџла^с* (ВС), *ла^ајна* (МГ), *ла^аник* (П, М),

⁷⁵ Палатализује се, и то врло ријетко, примарно *л*, али остаје без палатализације *л* које је потекло од *љ* (т. 85, б, в. примјере). Једини примјер за палатализовање *л < љ* — јесте *љџ < хџб* (ДВ), али ова ријетка ријеч (олично се каже *крџк*) може бити *еквивалент* као и у неким другим црногорским говорима (Милетић, о. с., стр. 251).

Међутим, у једном случају иста особа је изговарала *уџго* — *изџго* и *иџџи* — *Маџисџр* (ДВ), па се на основу таквих примјера може закључити да се палатализује и *л < љ*!

⁷⁶ Из кратког описа перојског говора у Истри (Przegląd slowiańskich gwar Istriji, 1929, стр. 112), види се да и истакнути пољски дијалектолог Малецки сматра *йеројско љ* — прасловенским. Пошто су Перојци пресељени из Црне Горе (Црмница) средином 17. в., из тога слиједи да је црногорско веларно *л̄* прасловенског поријекла. Ипак мислим да је врло мало наших лингвиста који би се сложили са овим закључком.

дбла°к (МГ), оздбла (ДВ), салā°ша (ДВ, МГ), Сојā°на (ЈБ, МГ), ма̀ло (Г, ЈБ, К), њ̀лѡш (К), л̀дка (МГ), л̀дквица (МГ, ВГ); бу̀цѡло (алб.), велики сврдао (П, ВС, Д); ко̀ломбд̀ћ (ДВ, П, ВС, К), с̀ѡло (П, Д, МГ), л̀вни́к (П, Д, К), итд.

б) л + а, о, у не прелази у љ, него у л:

л̀ула, из тур. lüle, од перс. lüle (ДВ); Пá(в)лоућ (ДВ); ћу̀лај, из тур. kühah, од пер. kulah (ДВ); б̀ѡла, трнокоп (ДВ, П); д̀дзво̀ла (Г), г̀рну̀ла, зимска птица (ДВ); ис̀ламска вјѡра (ДВ, П, МГ); ма̀лун, гомилица одреденог лана или вуне (П); бу̀цѡла, жбањ, алб. buscela (ВС); л̀ашка, љуска од тесаног дрвета, ивер (Д₃, МГ) и л̀шикица, алб. laške (МГ); ф̀а̀ла (ВС): ф̀а̀ла (К), л̀дѡша, велика сјекира (МГ); ма̀лунѡћ (алб.), јагода (МГ); л̀дѡрија, ватра, огањ (МГ); г̀дла, црна овца (МГ); галанчѡћ, црно јагње с бијелом пјегом на челу (МГ); ма̀рѡла, магиња (МГ); ѡ̀рцѡла (МГ).

в) л + сугласник > љ:

Алба̀нија (Г), Алба̀нија (ВС), Алба̀нија (Д), а̀лва (Д, П), ген. једн. а̀лве (МГ); ба̀лдеза, тур. baldiz, свастика (ВС); Балка̀н (ВС), Балка̀н (К), балка̀нскога (ДВ), балка̀нскому (К₃), ву̀лнеѡа̀ри, добровољци (МГ), Далма̀нција (К), Дѡлма̀нција (МГ), до̀лма, тур., капсуљача (Г); д̀блма, тур., јело од лука, паприке и краставца (К, МГ); калка̀н, „листа од куће“, тур. kalkan = штит, заклон (ЈБ); д̀лжѡден, добро дошао, из турског hoş geldin (ДВ); ѡ̀а̀лѡша, в. Vasmera (REW): палто; ријеч је позната у алб. јез. (МГ), ѡ̀а̀лѡшу (Д), су̀лѡан (К), с̀лѡан (К), су̀лѡа̀н (К), Су̀лѡа̀на (МГ), фалзѡра, пророчица (К); чалѡја, музика, тур. çalgı (К), ча̀лма, тур. (К); О̀лга (Д), дѡѡално (К), сѡѡално (ДВ₄, Г, ВС, Д₃, ЈБ₂, К, МГ₃);

Од овога одсѡуѡају:

крѡлѡ (ВС); мо̀лба, моба, (Д, К, МГ); д̀ѡлба (П, К, МГ), ко̀лчови (Д), ѡ̀уѡжѡлѡци (К), сѡѡлчови (К); ду̀лѡѡна, врста земље погодне за воће (К).

г) л + е, и, е^а > љ:

а̀ле = тетке, а̀ла ф., тур. hala (МГ₂), б̀уле (К₃), Ана̀долија (К), Ана̀долију (К₂), Клѡзна, арбанашко село (МГ₄), пу(т)- Клѡзне (ВС), Клѡзном (ЈБ); чакáл, тур. çakal, тако кажу и сусједни Шиптари (П, ВС, Д, К, МГ), чакáли (П, ЈБ, К, МГ), чакáле^ак, ген. мн. (Р, ЈБ, МГ), чакáлима (Р); ѡ̀аниѡбле, панталоне (Д, МГ), балѡсѡи (К); карибле и карибле, карибáла ф., кревет (К); шк̀бле (ЈБ₃), ша̀ле (МГ), ма̀ли (ЈБ), ѡ̀ле^ако (К, МГ), 500 ра̀ле^а (МГ₁): р а л е^а (МГ₂).

Наѡмена:

У партији о сонанту љ навешћемо примјере у којима л испред е, е^а и и прелази у љ (и још чешће у полупалатално л које чини средину између високог л и љ).

д) -л (на крају ријечи) > л:

(свега 23 ријечи, већином домаће и одомаћене)

*баиџ*л, тур. *battal* (ДВ, К); *биџ*ол, али: во (МГ₂), *бок*л (Г, ВС), *ва*л (Г, ВС), *г*л (Г, ВС), *ђенер*л (Г, ВС), *Жуђ*л (ДВ, П, ВС, К₂); *кайри*л, алб., пресло (Г, ВС, М, Љ, МГ); *кан*л (ВС, К), *мари*л (Г, ВС), *мајерија*л (К), *низдо*л (ДВ, Д), *озд*л (ДВ₂, Љ, К₄); *ириок*л, од тур. *portokal*, лимун (ДВ, Д); *иаранг*л, удица (ДВ), *Пис*ул, мјесто (МГ), *Сиџ*бол (ДВ, Љ); *санд*л, тур. *sandal*, алб. *sanal*, барка (К); *шал*л, тур. *tellal*, гласник (МГ), *узд*л = оздо (МГ); *чак*л, тур. *çakal*, алб. исто тако (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, МГ₃, К₂); *ш*л (ДВ), *шанд*л, сточић за „кандил“, алб. исто тако (К, МГ).

Од горњег *и*правила одс*и*у*и*ају:

(свега 10 ријечи: 2 наше, 6 одомаћених, 2 турске)

*канд*л, из тур. *kandil*, в. *Škaljića*, петролејска лампа (МГ₃); *кин*л (МГ), *ми*се^ал (П, МГ), *моно*л (ДВ), *оид*л (ДВ), *ид*се^ал (Р, ВС, МГ), *шомоб*л (ДВ); *цунг*л (К), *цунг*л (Д), *цунг*л, од алб. *sungal*, вертикална греда која подупире сјеме (МГ), *иенер*л (Д); *ченг*л, из тур. *çengel*, 1. повлака у брави, 2. гвоздена кука (ДВ, МГ).

84. Материјал о гласу *л* доводи нас до следећих закључака за овај говор:

а) Испред самогласника задњега реда (а, о, у) у свим домаћим (српскохрватским) ријечима изговара се *л*, а такође и у многим туђицама, претежно албанског поријекла (*б*л^а, *ж*л^а, *корд*бу^л, *ћ*фу^л, *раи*ћл^а, *бу*л^а).

б) У извјесном броју ријечи, претежно турског и албанског поријекла, изговара се испред а-о-у високо *л* (= *л*); а то значи да је такав изговор дошао у овај дијалекат заједно са позајмљеном ријечју.

Што се тиче наших ријечи, *д*зв^ола је књижевна ријеч, па се на основу ње не може изводити никакав закључак; *ф*л^а је усамљен примјер, а обично се говори ф *а* л а ; *г*л^а и *галан*ч^ић су наше ријечи (Рј ЈАЗУ), али је изговор високог *л* у овим примјерима знак симпатије, наклоности према животињи, дакле е м о т и в н а а не фонетска црта.

в) У ријечима страног, опет турског и албанског, поријекла изговара се пред сугласницима скоро без изузетка *л*, а то опет значи да је такав изговор наслијеђен с позајмљеном ријечју.

У домаћим ријечима у тој се позицији изговара високо *л* (= *л*), које се развило из нашег средњег *л*, а то значи да је мрковићки говор (односно његов далеки предак), као дио српскохрватског језика, прошао кроз фазу измјене општеловенског *л* веларног у нормално, средње *л* нашег савременог језика и његових говора (л > л).

Усамљени примјери, као *с*ш^ал^{но}, не говоре ништа у противном смислу, него само доказују да се под утицајем фонетике позајмљених ријечи може *л* јавити и у некој нашој, домаћој ријечи.

Уосталом, свако *л* испред сугласника — ново је код нас, јер се морало ту појавити послвије престанка гласовног закона о промјени *л* у *о*. Дакле, послвије средине XV в., или још касније.

г) Веларизација *л* испред вокала предњег реда — туђа је фонетска црта, свакако албанска и турска, и није чудо што се уз такве примјере у албанским и турским позајмицама (*Клџна*, *Анддолија* и сл.) може јавити као страни утицај и по које *л* у домаћим ријечима (*ма^оли*, *школе* и сл.).

д) И примјери за *л* на крају ријечи налазе се углавном у ријечима албанског и турског поријекла. Међутим, таквих примјера за *л* има и у 4—5 наших и 5—6 одомаћених ријечи. У овом случају *л* је могло доћи из зависних падежа (*ва^л*: в а *л* а) или из облика с покретним *а* (*оздб^л*: : о з д б *л* а). Но ти примјери никако не значе да је мрковићки говор могао очувати старо веларно *л*, које је српскохрватски језик некада морао имати.

Примјери са средњим, односно високим *л* на крају ријечи, и страни и домаћи, одражавају фонетику мрковићког говора као српског дијалекта (п^дсе^л, са *л* из зависних падежа) и фонетику талијанског јез. из кога су већином дошле наведене туђице.

Ја сматрам да су далеки пређи овога говора, као и свих других дијалеката нашег језика, прошли кроз фазу *л* > *л*, и да на периферији српскохрватског језика нема трагова старог стања (наслијеђеног из словенске заједнице). Све што је пореметило то ново стање у нашем језику, тј. појава веларног *л* у неким нашим говорима, у првом реду периферијским, — туђи је утицај, у нашем и уопште црногорском случају — албански. Мислим да је истог поријекла и високо *л* којим је замијењено наше нормално, средње *л* [в. теоријски дио о сонанту *љ*, т. 86.а)].

85. а) *љ* > *л*⁷⁷

То је општа црта овог говора, тако да су одступања врло ријетка:

бадџ^л (П, ВС, Љ, МГ), *бри^лан* (ДВ), *Вас^лл* (ДВ), *Гр^бе^л* (ДВ, К, МГ), *гребу^лла* (П, К), *грк^лан* (МГ), *ди^бли* (Љ), *ди^бло* (ДВ), *ди^блога* (ДВ), *јаг^ула* (МГ), *ка^ше^л* (ВС), *кл^уч* (МГ), *к^длас^{мо}* (ДВ) *кр^лл* (ВС, Љ, МГ), *кр^лови* (Љ), *кр^лица* (ВС, Д, Љ), *л^јиши* (МГ), *л^јио* (ДВ), *л^јиос* (ДВ), *л^убиши* (ДВ), *л^уђи* (ДВ, Д, К), *ма^л* (Љ), *ме^лаше* (П), *на^јстар^ли* (ДВ), *не^ђела* (ДВ, МГ), *ја^лау* (К), *је^јел^лак* (К), *јок^лл* (ДВ), *јри^јашел* (ВС), *с^лба* (М), *си^лр^ли* (ДВ), *ш^рла^ј* (П), *у^ле* (ДВ, П, МГ), *у^гал* (П), *и^ла^да* (ДВ, П, Љ, МГ), *шуй^лина* (МГ).

Малобројна одступања су из Добре Воде, села најближег Бару:

др^бљау, *из^легосмо*, *л^јиши*, *сл^јеме*, *сти^рел^лан^{је}*, *сти^ру^лља*, *у^легоси*, *у^лего*, *сл^јего* — све из ДВ; *шкр^лел* (алб.) и *Љ^уме^ши^ши* — из МГ.

⁷⁷ Високо *л* (= *л*) које је постало од *љ* имаће свој конвенционални знак (*л*) само у овој партији (т. 85), али нема потребе да се тај знак свугдје одржава с обзиром на једнакост *л* < *љ* и сваког другог *л*, сем веларног (т. 82).

б) $л + е, и, е^а > л^8$ (љ)

Прелаз у *љ* је риједак, а у *л* знатно чешћи:

α) *кѡлец* (ДВ), *кѡле^ац* (МГ), *сѡдлец* (ДВ), *сѡдле^ац* (МГ), *шѡира-калѡ^ац*, *брава* (ДВ), *Алѡл* (ДВ), *Алѡл* (МГ), *билѡи* (Д), *мѡлим* (М), *лѡле!* (МГ), *м^али* (МГ), *далѡко* (МГ), *ѡѡле^ац* (МГ), *кѡле* (МГ), *шѡле* (МГ), *лѡси* (МГ), *лѡже* (МГ), *ѡлѡше* (МГ), *ѡлѡшо* (МГ), *малѡшо* (МГ), *клѡкнѡ* (МГ);

β) *Маљисѡр* (ДВ), *ѡлѡи* (ДВ, П), *глѡдаѡи* (ДВ), *лѡго* (ДВ), *јељѡк* (ВС), *лѡле мѡне!* (МГ), *м^аље* (П), *м^аљи* (П, ВС).

в) $љ + а, о, у > л > л$

У примјерима:

галѡфе^ан (прождрљив), *дебел^ан*, *лѡлаѡи* (тесати); (тѡмео), ген. једн. *шѡмела*; (шупе^ал), *шѡйла*, *шѡило* — ова фонетска промјена је стална; у *ѡрл^аѡи* и сл. чешће је *л* него *л*. *Вѡло* Сѡло — чује се сасвим ријетко, а облик *кр^ала* (1): *кр^ала* (2) — који се јавио у кратком разговору са истим лицем — знак је да је овај процес активан, али не особито.

Примјери:

Вѡло Сѡло (К, МГ), *галѡфе^ан* (ВС, К), *галѡфна* (ВС, МГ), *дебел^ан* (Љ); *дебел^унга* (МГ), али: *з а в а љ ѡ н г а*, *з а в а љ у н г ѡ н а* (МГ); *ѡлѡлаѡа* дрва (ДВ, МГ), *лѡлам* (Р, Д, МГ), *лѡлаш* (МГ), *неѡлѡлаѡа* (ВС, Д), *ѡлѡлао* (Д), *лѡламо* (Д), *ѡлѡламо* (Д), *ѡлѡла^оѡи* луђи (К), *ѡлѡлаѡи* (МГ), *ѡлѡлаѡи* (МГ), *лѡла^оѡи* (МГ), *лѡла^оше* (МГ), *излѡлаѡи* (МГ₃), *ѡлѡла^о* (МГ);

(тѡмео) — *шѡмела* (ДВ, ВС, Д₂, К₂), *те м ѡ* (К);

ѡрл^ам гл^аѡу и *ѡрл^ам* (ВС), *ѡрл^аѡи* (Д), *ѡрл^ам* (Д) *ѡрл^ам^н* -се^ам (Д); *ѡрл^ам*, през. (К);

(ш ѡ п е^а л; ВС, К), *шѡило* (П, ВС, К₂, МГ), *шѡилу* (П), *шѡила* (ВС, Д, Љ, К, МГ), *шѡилаѡи* (ВС, Љ, К₂, МГ);

четѡри *кр^ала* (1) (К): *кр^ала* (2) (К).

86. Дијалекатски материјал о сонанту *љ* даје следећу слику:

а) *љ* прелази у *л* које је осјетно више од средњег *л* нашег књижевног језика. Извјестан број примјера са чувањем *љ* могу се сматрати као утицај књижевног језика, а и потичу из оног села у коме је тај утицај најјачи (ДВ). С обзиром на географски положај оних црногорских говора у којима $љ > л$ (Мрковићи, Зета, Љешкопоље, Кучи), ова појава је објашњена као утицај албанског језика, и овог мишљења се придржавају сви наши дијалектолози.

б) Супротна појава од ове — јесте тенденција да *сѡро* *л* испред вокала предњег реда прелази у *љ* (в. фусноту 75). Број таквих примјера није велики, али се не може порицати постојање овог факта. Много је више примјера у којима *л* у овој позицији постаје знатно више, тако да стоји на граници између високог *л* и *љ*. Овакво *л* (л) писмени Мрковић

⁷⁸ Знак за *ѡлуѡлаѡи* *л*.

аперцепира као *љ*, па га тако и пише. Таква провјеравања дала су овакве резултате: *цййеље* су *маље*, *маљи*, *узориљи* и сл.

И ова се појава објашњава албанским утицајем, јер се исти фонетски процес врши и у албанским говорима⁷⁹.

в) Интересантна је појава да *л* < *љ* испред вокала задњег реда — прелази у неколика случаја у *љ*: *ћљаи* (тесати), *тѐмео-шѐмела* и сл. Мислим да се и ово *л* јавило под утицајем фонетике албанског језика.

87. Зауставићу се посебно на облику *шѐмео*, ген. *шѐмела*.

Ова ријеч иде у ред оних грчких позајмица које су ушле у наш језик у току 13. и 14. вијека⁸⁰, а први пут је забиљежена тек у 16. вијеку⁸¹. Шта нам казује гласовни облик *шѐмео*? Прво, да је *љ* > *о* на крају ријечи. Таквих примјера има у нашим говорима врло мало. Маретић наводи као једини сигурни примјер за јужне говоре *ѝонедионик*⁸². Ја мислим да је прелажењу *љ* у *о* у оба примјера, а свакако у првом (*шѐмео*), претходио прелаз *љ* у *л*, односно *љ*, а то је морало бити прије средине 15. вијека, јер је тада престао да дјелује гласовни закон о прелажењу *л* (= *љ*) у *о* на крају ријечи и на крају слога.

Значи ли ово да је утицај албанске фонетике проузроковао у мрковићком говору прелажење сваког *љ* у *л* прије средине 15. вијека? Такав утицај се не може никако претпоставити, јер се томе противи гласовни облик многих наших ријечи, као што су: *бадџ^ал*, *Грбе^ал*, *каше^ал*, *мравџ^ал*, *црвеџ^ал* и сл., које би у том случају морале имати исти гласовни облик као *шѐмео-шѐмела*, *дре^а-дрла* и сл.

Ипак није искључено да је таквог утицаја могло бити, бар у појединачним примјерима као што су *шѐмео* и *ѝонадѐник* у мрковићком говору. Мрковићко *ѝонадѐник* и црмничко *ѝонадиеник* (Милетић, о. с., стр. 249) свједоче да је ова гласовна промјена извршена док се *јаи* (ѳ) изговарало као посебан глас (*ѝонедѳљник*), а то је вријеме до средине 15. вијека, или можда и нешто касније — до краја 15. вијека. Непосредно сусједство албанског језика наводи нас на претпоставку да је оваквог утицаја могло бити већ тада, мада примјери новог јтовања (*дибли* < див-ји, *здравле* < здрав-је) показују да је *љ* могло прећи у *л* најраније у *шоку* 18. вијека.

СУГЛАСНИК Х

88. С обзиром на изврсну студију дра Р. Бошковића *О ѝррироди, развијку и заменицама гласа х у говорима Црне Горе* (ЈФ XI, стр. 179—196), у којој је дато видно мјесто и сугласнику *х* мрковићког говора (стр. 182—187), могло би се ово поглавље свести на кратак резиме. Међутим, ја имам знатно више примјера него Бошковић и сматрам да се неке појединости могу друкчије објаснити него у Бошковићеву раду. С друге стране, развитак гласа *х* у мрковићком говору представља

⁷⁹ W. Cimochowski, о. с., стр. 15. — Један Албанац из *Анамала* (село *Мјдге*) има у свом писму писаном српскохрватским језиком ове гласовне црте: *Љекић*, *Илија*, *Смаиљ*, б и ј о.

⁸⁰ Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, 1944. стр. 16—17.

⁸¹ Rj JAZU, temelj.

⁸² Maretić, *Gramatika*, 1931, стр. 49.

самосталан и оригиналан фонетски процес који је отишао *знајно даље* од развитка *x* у другим говорима Старе Црне Горе, иако би овај говор као периферијски баш морао чувати старо стање. То ми је дало повода да се судбином овога гласа у мрковићком говору позабавим у цјелини и утврдим, по могућности, почетак његова губљења, односно *замјене*, и узроке који су довели до данашњег стања. Према томе, мој приказ неће бити само садашње стање, него покушај да се оно историјски објасни у вези са другим гласовним промјенама у овом говору и развитком гласа *x* у сусједним црногорским и приморским говорима.

С обзиром на сложеност проблема, ја ћу поглавље о сугласнику *x* у *средини ријечи* подијелити на четири дијела: а) *x* у интервокалном положају; б) *x* у 3. л. мн. имперфекта; в) *x* у средини ријечи испред сугласника — и г) *x* у системи облика. Посебни дијелови ће бити такође *x* на апсолутном почетку ријечи и *x* у финалном положају.

I. *x* на апсолутном почетку ријечи

У ријечима српскохрватског поријекла *x* се губи и испред самогласника и испред сугласника (сем у *хијети*):

а°јдук (Д, Љ), *а°јдуци* (К), *алина* (ДВ, ВС, Љ, МГ), *илада* (ДВ, ВС, К, МГ), *иладе^ак* (К, МГ), *иџа°* (Г), *одџи* (П), *додник* (ДВ), *оће* (ДВ, ВС, Д, Љ), *оћу* (ВС, Д, К, МГ), *оћа°к* (МГ), *нџ-оће* (ДВ, Г), *фалд-ви* (ДВ), *фа°ла* (Д), *фаџа°* (К, МГ), *уфаџи* (ВС, Љ, К), *уфа°џи* (ДВ, Г, К, МГ), *уфа°ћена* (К), *ла°и* (П, Г, МГ), *џ-ла°и* (ВГ), *ла°да* (К, МГ), *оладџи* (Д, М), *лџи* (Д, М, Љ, МГ), *лџа* (Р, Љ, К), *ра°на* (П, Д), *ра°није* (К).

У *хијети* *x > к*: *кџи* (К), *киџи* (ДВ, МГ), *кџо* (ДВ), *кџела* (МГ), *кџели* (Р, К); у *џо* (Г, ВГ) и *џи* (Д) прије ће бити изгубљено *к* него *x*.

У нашим ријечима чује се каткад *асиџаџа*, али врло ријетко: *џладу* (К, МГ), *џладе^ак* (МГ), *џија* (Д).

И у ријечима *џурског* поријекла *x* се потпуно губи, али се аспирана чује често, сем у личним именима гдје је никако нема:

абџр (ДВ, Р, Д, К), *'абџр* (Д, Љ, К), *џне* (Љ), *'аџан* (П, К); *џде* (ДВ, ВС, К, МГ), *'џде* (ДВ, П, Г, К, МГ), *џије* (ДВ), *'џије* (ДВ, Љ), *'џије* (МГ); *џк* (Љ), *алџл* (ВС), *'алџл* (Љ), *џва* (П), *Амџи* < *Хамид* (Г, К), *џн* (Љ), *'џн* (Љ, К), *џсу* (Љ), *Асџн* (ДВ, К), *есџи* (П), *џија* (ДВ, Г, Д, Љ, К, МГ), *џсо* (ДВ, К, МГ).

II. *x* у средини ријечи

а) *x* у интервокалном положају

а) У малом броју примјера *x* се губи без замјене:

мџеа (ДВ, П), *мџија* (П), *грџија* (Љ), *иџалица* (ДВ); *рџо* (из *пјесме*) (МГ).

У једном примјеру: *маћиџа* (Д, Љ, К) — јавља се прелазно *ј*, које се развило пошто је добијен облик *маћиџа* с наслоним на именицу *маји*, која је и данас врло честа.

β) У скоро свим осталим случајевима *х* је замијењено са *в* или *џ*:

дуџан (ДВ, Г, Д, Љ, К), *дуџан* (ДВ, Љ, К), *дуџан* (Љ, МГ), *дуџан* (ДВ, МГ), *дуџана* (П, Г, ВС, Д), *дуџана* (П), *дуџана* (Љ); *ма^оваџи* (Љ), *ма^оваџи* (Љ), *ма^ова* (К), *ма^ова* (ДВ), *ма^овај* (ДВ), *ма^оџај* (К); *буџа^о* (М, Љ, К), *буџа* (К), *буџа* (ВГ), *буџе* (Г), *буџе* (ВС), *буџе^ак* (ДВ, Г); (глџф)-*глџвога* (ВС), (глџф)-*глџвога* (МГ); *грџоџа* (П, ВС₃, Љ₂, К, МГ₂), *грџоџа* и *грџоџа* (П), *грџоџа* (Љ, К₂, МГ₂); *куџар* (МГ), *куџамо* (Д); *леџа* < лџа (ВС, Д, К), *леџа* (Д), *налеџо-си* (Д); *муџа^о* (Д, М, Љ), *муџа* (К₂), *муџа^о* (ВГ), *муџе* (Г, Д₂, К, МГ), *муџе* (ВС)⁸³; *јуџа^о-ли?* (П, Г, К₂, Љ-јака лаб.), *јуџа^о* (Г), *јуџа* (К), *јуџа^о* (ВС, Љ, МГ), *јуџаџи* (Љ), *јуџаџе* (К), *јуџаџе* (МГ); *јаџзо* (Д, Љ), *јаџзо* (Љ, МГ), *јаџзо* (К), *јаџзо* (ВГ); *руџо* (К); *снеџа* (ДВ, М), *снеџа* (П, Љ), *снеџа* (ВС, К), — али је ријеч ријетка јер се обично каже *невеста*; *сџа* (К); *срџа* < стрџа (ВС, К), *срџа* (Д, Љ, К); *суџа* (ДВ), *суџо* (П, Д, К); *суџога* (МГ), *суџик* (ВГ), *суџик* (П, ВС, К), *суџима* (Г); *џо* (П, К), *џо* (Љ), ном. мн. *џа* (Р, Д), *џа^о* (Г, ВС, Љ), *џа^о* (К), *џик* (Љ, К), *џик* (ВС, К, МГ).

γ) *х* се потпуно губи у турским позајмицама и властитим именима:

аџдаа (Љ), *даџа* (ДВ), *наџа* (Љ); *ша(х)* (К), акуз. мн. *ша(х)е*; *Браџм* (ДВ, К), *Маџмеџи* (П, ВС, Љ, К), *Маџреџм* (П, Д).

δ) Одступања су сасвим ријетка:

х > г: *врџе^а-врџла-врџло-врџли* (П, Г, К, МГ); *јаџаџи* (П, МГ).

х > ф: *Меџџџија* (Р).

б) *х у 3*. мн. имперфекта: *а х у > а у*, *а у а џ у*

Од 70 забиљежених примјера: 60 гласи — *ау*, 5 — *ау*, а 5 — *а^џу*. Према томе, *х* је ишчезло без икакве замјене, јер су се примјери на *а^џу*, са слабиим *џ*, развили у најновије вријеме и не могу представљати никако замјену за *х*.

Примјери:

бџу (ДВ, МГ), *бџау* се (ДВ), *боја^оу* се (К), *вџлау* (ДВ), *глџдау* (МГ), *гџа^оу* (Љ), *гџрау* (МГ), *грџа^оу* (Љ), *да^ова^оу* (ВГ), *зда^оу* (ДВ, К), *здау* (К), *иџа^оу* (Г), *иџа^оу* (МГ), *кџа^оу* (Љ), *каџуџа^оу* (К), *ндџа^оу* (Љ, К), *илџау* (ДВ), *иџа^оу* (МГ), *иџиџуџа^оу* (МГ), *ра^оџа^оу* (К), *са^оуџ* = сиџау (К), *сеџау* (Љ, К), *џау* (Љ), *џра^оу* (К), *џау* (ДВ);

биџа^оу (К), *виџа^оу* (К), *иџау* (Љ), *сиџа^оу* (П), *сиџау* (МГ);

гџра^џу (К), *ндџа^џу* (К₂), *пџа^џу* (К₂).

⁸³ Провјеравање у промјени именице *муџа* у *Д* дало је у једини свугдје *џ*, које је било најслабије испред *у*.

в) *x* у средини ријечи испред сугласника
 а) *x* се губи у том положају:

осе^ануџи (BC, K, MГ), *осе^ануло* (BC, K, MГ), *оглу^ннула* (MГ), *оглу^ннуло* (Д);

x, односно *г*, у предлозима на врх и поврх редовно се губи, без обзира је ли предлог неакцентован или акцентован:

џор-чардока (MГ), *нар-мурве* (MГ), *нав^р* кбца (Д), *џов^р* камење^ак (K), *нав^р* гра^ада (MГ), *нав^р* Можуре (K), *нар-скале^ак* (MГ), *нав^р* тиге^але^ак (Љ, K), *нав^р* мѣндре^ак (Љ), *нав^р* врга (K), *нав^р* врга (K, MГ), *џдвр* два^о да^ана (K), *џов^р* врга^о (BГ); отуда и: *џов^р* увџук (MГ); *нар* кдде^аре^ак (*сугласничко р*) (BГ); *нар* ба^оске^ак (*сугласничко р*) (MГ).

Је ли некадашње *наврх-мурве* и *наврх-коца* већ тада изгубило *x* (уп. *осе^анџт* < *осе^анџт*), или је дало: *наврг-мурве* и *наврк-коца*, па даље: *на(в)р(г)* - мурве и *на(в)р(к)*-коца?

Могуће је и једно и друго. С обзиром да предлог, као помоћна ријеч, подлеже редукацији лакше него именица, ја сматрам да је предлог могао гласити и *наврг(наврк)*. Упореди са овим у одјелку о *к-г* (т. 69): *зџло(г)* крџва и *бџ(г)*-те бегенџса. — Ако је дошло до гласовне редукације овога предлога у ранијој фази, тиме није речено да је баш *x* морало отпасти у споменутим примјерима, него је то могао бити прије звучни веларни спирант (γ) у који је *x* прешло у првој фази свога губљења. Дакле, *наврг-мурве* > *навр-мурве* (*кбца*, *гра^ада* и сл.).

β) Према глаголима *ма^о вџт* и *пувџт* — стоје глаголи *ма^овнџи* и *џувнџи*: *ма^овни* (П, K, MГ), *ма^овну* (K), *ма^овне* (K₄, MГ), *мавнџо* (MГ); *џувне* (K₃). Сматрам да је *в* у *ма^овнџи* и *џувнџи* добијено према *в* у *ма^овџи* и *џувџи*, јер су њихови облици осјетно фреквентнији од претходних. Не бих могао усвојити Бошковићево мишљење да је *в* у *ма^овнџи* и *џувнџи* добијено фонетским путем (ЈФ XI, 185). Кад би Б. био у праву, онда би *в* морали имати и глаголи *осе^ануџи* и *оглу^ннуџи*, а они га немају јер не посједују према себи трајне глаголе са *в*. (Тако је према *севџи* постало *сивнџи*; т. 95, I, вн > н).

γ) У радном придјеву *вргло* (П) и *двргли* (K) — *г* је добијено према муш. роду *врге^а* (П) и *дврге^а* (K), — дакле из међувокалског положаја где је *г* могло бити добијено фонетским путем (уп.: *јџаџи*, ген. једн. *грџа* < граха).

δ) У *дркџџи* (Љ), *дркће* (Љ) — *к* коже потицати и од *г* (дрџг^т-тати; Милетић, Црмн. говор, стр. 286 и Leskien, Grammatik, стр. 39). Ипак је сасвим могуће да је *кџ* < *хџ*, као што смо видјели у *кџџи* (т. 88. I).

ε) *x* се потпуно губи испред сугласника у властитим именима: *Амџи* (ДВ, Р, K, MГ₃), *Мемџи* (П, Д, K).

г) *x* > *г* у системи облика

α) Ова промјена је обухватила скоро све именице које се употребљавају у свакодневном говору:

врк-врџа (Р, ВС₆, М, Љ, К, МГ, ВГ), врџа° (ВГ), врџом (ДВ, К, ВГ), врџови (Р, ВС, К, ВГ), врџове^ак (К), врџоима (М); грак-грџа (Р, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), грџа (ДВ); мек-меџа (ВС, Д, Љ, К), меџови (ВС, Д, Љ, К, ВГ), меџове^ак (ВС, Љ); арак-арџа (Р, П, Г, ВС, М, Љ, К₄, МГ₄, ВГ), арџи (П, Г, ВС, Д, К, МГ₄), арџи (Р, Г, Љ, К, МГ₄, ВГ), арџи (Д, М), драге^ак (П, ВС, Д, М, К, МГ₃, ВГ); пра^ок-џра^ога (ДВ, Д, М, Љ, К₄, МГ₄, ВГ₂), пра^к-џра^{га} (ДВ, Р₂, ВС); сиромџак-сиромџа (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К₅, МГ₄, ВГ), сиромџу (МГ), сиромџом (К), сиромџи (Р, П, ВС, Д, М, Љ, К₅, МГ₂, ВГ), сиромџи (Р, П, Љ, К, МГ₅, ВГ), сиромџи (Д), сиромџе^ак (ВС, К); смек-смеџа (ВС, Љ, К), џ(д)-смеџа (ДВ₅, П, ВС, Д, Љ, К, МГ₄); ср^ак-ср^ага (П, ВС, Љ, К, МГ), ср^ага (ДВ, Д, К); трбу^к-џрбу^{га} (Г, ВС, М, Љ, К₄, МГ, ВГ₂), џрбу^{зи} (К), џрбу^{ге} (К).

β) Поред ових именица, прелаз *x* у *z* чује се редовно у радном придјеву глагола *врћи* и у свим облицима глагола *јахати*:

врџе^а (П), дрџе^а (К, ВГ), врџо (П, Г), врџло (П), дрџли (К, МГ); јага^оџи (П, Љ, МГ), ујага^н (П, МГ), ујага^н (Љ), ујага^ој се (МГ), јаго (МГ);

изведени глагол *врџа^оџи* добио је *z* из именичке основе *врџ-* (< врх): *врџа^о-е* коломбџн, тј. цвјетао је кукуруз (К).

γ) Одступања од *x > z* у наведеним примјерима под α) врло су ријетка и потичу од ових информатора за које би се могло рећи да нису увијек изразити предзнаци овога говора:

пра^оџа < праџа (М), џ-сраа (К), сиромџа (К), сиромџу (ДВ), сиромџа (Љ), трбу^{џа} (Д, К).

δ) Неколико именица не показују ову правилност у развоју *x*. Неке од њих се врло ријетко чују (*дух*, *кожух*, донекле *мах* < *мџх*, *џух*), па се може сматрати да нису ни преживјеле ову еволуцију, јер их, ваљда, није ни било у лексици овога говора кад се вршила ова гласовна промјена. Међутим, именица *крух* чује се свакога часа, а ипак нема ову гласовну промјену.

Примјери:

дџф-дџва (ДВ), задџва (К), коџк-коџка (ВС), коџи-коџија (ВС, Д, К), мџк-мџка (ВС, Љ, К, МГ) и мџга (К), џџф-џџфа (П, ВС, Д, К, МГ);

крџк-крџва (Р, МГ, ВГ), крџа (ДВ, Р, ВС, М, К, МГ).

III. *x* на апсолутном крају ријечи

Сугл. *x* на апсолутном крају ријечи прелази у *k* скоро без изузетака:

врк, грак, арак, џра^ок, сџра^ок, смек, крџк; од овџк најшик *жџене^ак*, од џџк дџбрик *лџџик*, Црногџре^аџе^ак, Мрџко^нџе^ак, Калџмиџеро^нџе^ак; аор. џриџа^к, ка^оџа^к, годџк, рџкок; имперф. гџрак, џџа^ок, кџџлак се, сеџа^ок; чак и узвик *ох* гласи редовно: *џк*!

Сигурни изузетци су само придјиви: *глџф* и *сџф*.

89. Шта нам казује овај материјал о развоју сугласника x у мрковићком говору?

Осврнимо се најприје на оно што је о томе рекао Р. Бошковић у споменутој студији (ЈФ XI, 182—187). Његово се схватање може резимирати овако: 1) $x > \gamma$ у свим позицијама овога говора сем краја ријечи гдје је остало x ослабљене фрикации (ç), 2) у почетку ријечи γ се сасвим изгубило (дђу , $\text{ла}^\circ\text{и}$), 3) у средини ријечи, и пред сугласницима и између самогласника, $\gamma > \text{в}$ у оним ријечима гдје се x не налази у системи облика ($\text{ма}^\circ\text{внџи}$, мџва), 4) у средини ријечи $\gamma > \text{г}$ у оним именицама гдје је било у системи облика (грџак-грџга : дрџк-дрџга), 5) слабо x на крају ријечи (ç) дало је фонетским путем k , при чему је Бошковић, вјероватно, мислио на катунске говоре са ç на крају ријечи (рџкоç , орџç) и на црмнички говор са ç и k на крају ријечи (рџкок , грџџаç , орџк)⁸⁴.

За овакво тумачење судбине гласа x у мрковићком говору важно је и Бошковићево објашњење развоја овога гласа у сусједном зубачком говору (Бошковић, о. с., 187—189): 1) свако $x > \gamma$, сем краја ријечи гдје остаје ç које је прешло у k или в , а затим је $\text{в} > \text{ф}^{85}$ (орџк , крџк , лџиуф , глџуф), 2) γ се губи у почетку ријечи и у средини ријечи испред сугласника (иљада , рџа , аор. маџу , $\text{усе}^\circ\text{нџи}$), 3) у средини ријечи између самогласника $\gamma > \text{в}$ (мџва , снџава).

Дакле, за Бошковића важи: 1) $\text{ç} > k$ на крају ријечи у мрковићком и зубачком говору — и 2) развој $\gamma > \text{в}$ фонетска је појава и за Мрковиће и за Зупце.

Одмах да кажем: на основу целокупног материјала о гласу x у мрковићком говору јасно је да је у даљој прошлости $x > \gamma$ у интервокалном положају. То потврђују не само примјери арџк-арџга-арџи него и јџаи , врџа , дврџа .

Врло је вјероватно да је $x > \gamma$ и у почетку ријечи, као и у средини ријечи испред сугласника. На то нас упућује сличан развој гласа x у данашњим говорима Катунске нахије и Грбља (т. 91). Међутим, у $\text{ма}^\circ\text{внџи}$ и иџвнџи — в не потиче од γ , како је мислио Бошковић, него је дошло аналогijом према $\text{ма}^\circ\text{вџи}$ и иџвџи . То је већ речено [стр. 93, β]. Ја из тога закључујем да је γ изгубљено испред сугласника у средини ријечи, а исто тако и у интервокалном положају свугдје гдје се није налазило у системи облика. Према томе, в у мџва , иџва и сл. прелазни је глас који се јавио послје губљења x , односно γ . То потврђују облици: маџа (ДВ, П), маџа (П), грџоџа ⁸⁶ (Љ), а нарочито 3. л. мн. имперфекта [стр. 92, б)].

За мене нарочито много значи облик гриџиџа ⁸⁷ (Љ, К₂, МГ₆) који се могао развити само овако: $\text{гр љ х о т а} > \text{гр љ о т а} > \text{гри о т а}$. Овај облик свједочи да је бар у западном дијелу овога говора (К, МГ) до губљења x могло доћи још док се љ изговарало као посебан фонем. Такав изговор јаџа за црногорске говоре важи приближно до краја

⁸⁴ Бошковић, о. с., стр. 181 и 191.

⁸⁵ И у зубачком говору звучни сугласници на крају ријечи постају безвучни.

⁸⁶ грџоџа се говори и у Грбљу, Паштровићима и Црмници.

⁸⁷ Милетић, Црмн. гов., стр. 287: гриџоџе (Па, Бр).

XV в.⁸⁸, а за Мрковиће би могао важити и знатно дуже с обзиром на изолован географски положај овог дијалекта, а исто тако с обзиром на прекид односа и додира са сусједним црногорским и приморским говорима послје турског освајања Бара 1571⁸⁹. Сматрам да се облик *гриџиџа* могао развити и у току XVI вијека. У сваком случају он свједочи да се *јаџ* у мрковићком говору одржало дуже него у осталим црногорским говорима и да се *х* (*γ*) у њему почело губити знатно раније него у осталим староцрногорским говорима. На основу тога и предлажем горњу хронологију, која за развитак *јаџа* одступа од хронологије других јужних (јекавских) говора, а за развитак *х* од хронологије осталих староцрногорских говора. Да није, можда, на рано губљење *х*, преко *γ*, у овом говору утицало сусједство албанског језика у коме је такође познат звучни веларни *сџираниј*?⁹⁰ На то питање, као и на нека друга, могао би дати одговор упоредни студиј *мрковићког* и сусједног албанског говора (А н а м а л и).

Прелазно *џ* у *гриџиџа* могло се развити испред *о* [в. с е к у н д а р н о е, д)] или је унесено из варијанте *греџиџа*, која се употребљава претежно у источном дијелу Мрковића. *Морам нагласити да је искључено да је г р и џ о т а могло бити унесено у овај говор са сџране.*

Пошто *γ* > *г* у интервокалном положају углавном тамо гдје *х* улази у систему облика (сиромџак-сиромџага-сиромџази: рџк-рџга-рџзи), то значи да је *γ* и ту било склоно губљењу и да његово чување и прелазење у *г* није резултат само фонетских него још више морфолошких чинилаца, како је Бошковић рекао у споменутој студији.⁹¹ Једно одступање од овог правила је нејасно: *крџк-крџца*. Но, свако правило може имати и изузетака. Тај примјер само потврђује да је тежња ка губљењу *γ* у интервокалном положају ипак оставила траг, јер је *џ* за мене прелазни глас, а не фонетска замјена за *γ*⁹².

90. Да би се ипак видјело како стоје мрковићки замјеници гласа *х* према његовим замјеницима у катунском и сусједним приморским говорима, ја ћу овдје дати сажет преглед развитка гласа *х* за сваки од тих говора. При томе ћу се користити својим биљешкама за читаву ову територију и примјерима из споменуте Бошковићеве студије, као и примјерима из рада пољског дијалектолога М. Малецког о говору Цуца⁹³. Тиме бих хтио да утврдим је ли на читавој територији од Котора до Мрковића *х* прешло у *γ*, односно који замјеници гласа *х* у тим говорима потичу од *γ*, који од *х*, а који су прелазни гласови у хијату ако је *х* > $\emptyset$. То би нам могло помоћи да утврдимо је ли зубачки говор доиста добио *в* у *мџва* и сл. — од *γ*, како мисли Бошковић, и да ли је мрковићко *к* на крају ријечи постало од *х*, како опет мисли Бошковић, или од *γ* (које би морало дати о р џ г, г р џ г, а тек послје губљења звучности код сугласника на крају ријечи: г р џ к, о р џ к).

⁸⁸ Белић, Фонетика, 1960, стр. 89.

⁸⁹ А. Јовићевић, Црногорско приморје и Крајина, стр. 24.

⁹⁰ W. Cimochowski, о. с., стр. 21.

⁹¹ Р. Бошковић, о. с., стр. 185.

⁹² Облик *крџк* — *крџца* говори се и у Зупцима, Спичу и Паштровићима, а у Грбљу: *крџг* — *крџца* (Дуб) и *крџг* — *крџга* (Пријевор), али је обичније за Грбаљ *лџб*.

⁹³ М. Малецки, о. с., стр. 234—237.

91. За катунски говор *Бјелица, Теклића и Његуша* вриједи у најопштијим цртама ово: x се губи на апсолутном почетку ријечи (сем *Теклића* гдје се испред вокала чува γ : *γиша^{ер}, γда*), а у свим другим позицијама $x > \gamma$, с напоменом да се у Његушима поред γ чује често и z : *идзуго, задуга* (Бјелице); *сиромџа, наџија, осџуло* (Теклићи); *миџеу-миџеу, дођду, њричау, мџа, џго, џџгнџи* (Његуши, Мирац). Овдје треба напоменути да је Малецки у говору *Теклића* чуо на апсолутном крају ријечи γ , а Бошковић x , што ће потицати од разлике међу информаторима. Бошковићево уопштавање x за апсолутни крај ријечи у говорима Катунске нахије треба данас ревидирати, јер се у катунском говору изговара γ и на крају ријечи, како се то јасно види из мојих биљежака за Његуше. С Катунском нахијом иде Грбаљ, уз једну напомену: тамо је скоро сасвим $\gamma > z$, тако да доминира и у средини и на крају ријечи глас z (*џго, џиџагу, џрбџг* и сл.). То је јасан доказ да постоји потпуни паралелизам у развоју катунског и грбаљског говора, али катунски говор у тој заједничкој еволуцији гласа x представља млађу фазу.

92. Сасвим друкчије изгледају замјеници гласа x између Бара и Будве. Заједничка особина *џашџровског⁹⁴, сџичанског* и *зубачког* говора јесте у томе што x на апсолутном почетку и у средини ријечи испред сугласника није оставило никакав траг. У интервокалном положају данас стоји v мјесто x у сва три говора: *мџва, џво*, ген. *орџва* и *миџева, глџва, сџва* и сл. Главни изузетак је 3. л. мн. имперфекта у коме x такође није оставило трага у тим говорима: *џиџау* (Паштровићи), *џричау* (Спич), *иџау* (Паштровићи и Спич); *збџрау-грџау-ндсау* (Зупци). Ипак се у Зупцима чује и *ндсјацу, ндсјацу*, но то је такође особина Мрковића.

Крај ријечи је осјетно сложенији. Ту Паштровићи имају тројаку замјену: 1) v и ϕ : *грџв-грџф, орџв-орџф, џрџв-џрџф, сџв-сџф, глџв-глџф*; 2) k : аор. *џоџк*, имперф. *иџа^к*, ген. мн. *џиџе^{ак} смџке^{аве^к}* (k). — Спичански говор има на крају ријечи двојаку замјену за x : 1) v : *орџв, миџев, глџв, сџв*; изузетак: *крџк-крџца*, 2) k : аор. *казџк*, имперф. *иџа^к*, ген. мн. *овиџе^{ак} рџиџове^{ак}*. — Зубачки говор има такође двојаку замјену: 1) ϕ : *лџиуф, дџф, џрџф, мџф, глџф, сџф*; 2) k : *орџк, сиромџк, џрбџк, грџк, крџк*; аор. *рџкок*, имперф. *џисак*; ген. мн. *џиџе^{ак} дџбриџе^{ак} џџџик*.

93. Из овог прегледа се јасно види да је x у говору К. нахије и Грбља дало фонетским путем γ , и даље z . То вриједи углавном и за крај ријечи. Шта да кажемо о остала три говора?

Ја сматрам да су фонетски замјеници гласа x за *џашџровски* говор ϕ и k , јер су се могли развити директно из x (глас нешто ослабљене фракције), а v је добијено аналогijом према v у интервокалном положају дотичних ријечи. То се може закључити и по томе *џиџо је ф* обичније код *именица* и *џриџева на крају ријечи* него v . — За *сџичански* говор сам истог мишљења: само се k развило фонетским путем, а v је резултат аналогije према зависним падежима. — За *зубачки* говор држим да је k добио свакако фонетским путем, а ϕ је постало на тај начин што је v из зависних падежа пренесено у номинатив, па је затим $v > \phi$, јер се

⁹⁴ Р. Алексић, Извјештај о паштровском говору (ГЗС и ВС, св. 6, 1938). Међутим, нисам никако могао доћи до Алексићева извјештаја о спичанском говору.

Међутим, ја сам склон мишљењу да је крај ријечи већ у вријеме прелаза $x > \gamma$ био *десоноризован*. На то нас упућује потпуна стабилност ове гласовне промјене у мрковићком говору. Извјесне промјене у односу краја и средине ријечи још више свједоче о њеној старини. Нпр. *лий* — ген. *лида* и *лидовина* (ланица), *дпет* и *дпета*, *те^апут* (= тада) и *ше^аиуда*, *де^ане^ас* и *де^ане^аза*, *лѣтос* и *лѣшоза*, *лѣшоз-ју* (тј. пшенице) нема, *лѣс*—ген. *лѣза* (< лѣс), *мирис* — ген. *мириза*, *купѣс* — ген. *куиѣза*; *јѣз-вала* (јест, вала); *јѣз њѣшто* (јест нешто), *ис-ока*, *бес-дца* итд.

Ја сматрам да је крај ријечи почео губити сонорност најкасније при крају XVII в. Наравно, ова промјена је настала под утицајем албанског језика, а за такав утицај треба претпоставити билингвизам који је морао обухватити дио мрковићког становништва. Могли су на ово утицати такође и билингви Арбанаси, који су у српски изговор уносили навике свога матерњег језика.

И данашњи замјеници гласа x у овом говору резултат су доста дуге и потпуно завршене еволуције. Ми смо већ видјели да нас именица *грицѣша* упућује на почетак *раног губљења* гласа x . Зато можемо с много вјероватноће претпоставити да се x почело соноризовати ($x > \gamma$) при крају XVII в., а затим су у току XVIII в. и на почетку XIX в. дошли замјеници за γ у одређеним позицијама. Решетар наводи да је чуо изговор *г мј. x* у околини Бара, а то се односи на овај говор⁹⁷. Вуково тврђење (Пословице, стр. XXI) да се x чује чак до Бара и Скадра не мора се односити на Мрковиће, јер су они у то вријеме скоро сигурно имали ово данашње стање. Уосталом Вукова запажања су сигурна за крајеве које је он лично обишао (ужа Бока, Паштровићи, Црмница, Ријечка и Катунска нахија), па и у тим крајевима су настале осјетне промјене од Вука наовамо. Нарочито у Паштровићима и Катунској нахији, мада ја мислим да се x у Кат. нахији (Цуце, Чево) почело соноризовати већ у Вуково вријеме.

Као периферијски говор, мрковићки дијалекат би морао очувати *фрикативно* x дуже него катунски и грбаљски говор, који су били преко Цуца, Чева и сјеверне Боке под утицајем херцеговачког говора у коме $x > z$ ⁹⁸. Међутим, Мрковићи данас показују већу стабилност у крајњем резултату развика x него грбаљски говор, а много већу него катунски говор. Зато с правом и сматрамо да је мрковићки процес $x > \gamma > z$ старији, осјетно старији, од грбаљског и катунског.

Значи ли то да је мрковићки говор *самостјално* елиминисао x , прије осталих црногорских говора? То је врло тешко претпоставити. Зато сматрам да је и ову гласовну промјену могао изазвати албански језик преко свога *звучнога* x ⁹⁹. Ја не видим другог излаза из овог проблема, јер на Мрковиће — из географских и политичких разлога (пад Бара 1571) — нису могли већ од краја XVI в. дјеловати остали старо-црногорски и приморски говори.

⁹⁷ Решетар, *Der štok. Dialekt*, стр. 122.

⁹⁸ Малецки, *Gwara czarnogórskich Cudów*, стр. 234—237 с позивом на Д. Вушовића.

⁹⁹ W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 21; П. Ивић, *Die serbo-kroatischen Dialekte*, стр. 213, у фусноти.

Да завршим. Ако десоноризација краја ријечи није претходила прелажењу *x* у *ʎ*, она се свакако вршила напореда са соноризацијом гласа *x*. Само тако би се могло примити Бошковићево схватање да је финално *x* прешло у *k* у мрковићком говору.

В

95. Стабилност у изговору *в* је осјетно слабија него у књижевном језику, али јача него у црмничком говору¹⁰⁰. Према мојим запажањима *в* има у великом броју примјера билабијалну артикулацију (*μ*). Сматрам да је то посљедица комотнијег, мање брижљивог изговора. Таква артикулација је нарочито честа у групи *ува*: *кажуцаиш*, *кујуцаиш*, *зайишцаиш*, *ишрејуцаиш*. Интересантно је да просјечни Мрковић осјећа да је ту артикулација билабијална, јер каже да се тај глас изговара „рилина“, тј. уснама.

Глас *в* се губи у одређеним сугласничким групама (*вл*, *кв*), у интервокалном положају (нарочито у групама *ави* и *ови*), али много мање него у црмничком говору, а ријетко се губи испред самогласника на апсолутном почетку ријечи (*уколџк* < вуколџак).

Секундарно *в* се јавља у интервокалном положају и у сантхији у сусједству лабијализованих вокала (*чџкаџо*, у *-џ- љиш*). Ту мрковићки говор показује фонетске особине које га везују за сусједне говоре Црногорског приморја¹⁰¹, а одвајају га од говора у залеђу, нпр. црмничког.

Интересантна је особина овога гласа, која је и другдје позната, — да се јавља каткад, и то само у неким ријечима, као звучни *џарњак* муклог *џ* (нпр. *не^аџће*, *џџца*, такође и у Паштровићима: *џџце*). Иначе никада *в* не прелази у *џ* (сем *џџала* < хвала и *уџџишиш* < ухватити), а то је опет особина којом се мрковићки говор одликује од других црногорских говора¹⁰².

Разгледаћемо судбину гласа *в* у свим споменутим позицијама.

I. Губљење *в* у сугласничким групама

Релативно лабилна артикулација гласа *в* доводи до његова губљења испред непчаних сонаната (*љ*, *њ*, *ј*), испред зубних ликвида (*л*, *н*, група *шврч*), испред и иза неких зубних сугласника и иза задњонепчаних *к*, *г*. У неким од ових сугласничких група *в* се губи често, а у некима ријетко.

¹⁰⁰ Милетић, о. с., стр. 298—314.

¹⁰¹ *украџо*, *коидџо*, *згрџаџо* (Зупци, L'examen, стр. 8); *зџџо*, *ндџаџо* (Спич, моје биљешке); *кџџо* < као, *ишџџо*, *ишџџо*, *окуиљџџо* (Паштровићи, моје биљешке), — али се у сва три говора *џ* јавља повремено, но ипак чешће него у Мрковићима.

¹⁰² Милетић, о. с., 361. — У *Бокову* (код Цетиња) забиљежио сам поред општецрногорског *џџа*, *џџјес*, *џџишиш* — још и ово: *џџће* (али в р б а), *џџџиш*, *џџџи*, *џџџим*. — У Љешанској нахији: *џџљ*, *џџџим*, *џџџа*, *џџџа*, *џџџџа*, *џџџџа*, *џџџџа*.

вљ > љ (вл > л):

наџрѧ(в)ла (ДВ), сџѧ(в)лај (ДВ), сџѧ(в)лау (ДВ), заб(о)рѧ(в)лам (ДВ), сџѧ(в)лам (МГ), з(д)рѧ(в)ле (Љ, МГ, ВГ), наџрѧ(в)ламо (ДВ), наџрѧ(в)лај (ДВ), наџрѧ°(в)лај (МГ), сџѧ(в)ла (К).

вњ > њ:

гла(в)њок = огњиште (ДВ, МГ), гла°(в)ња (П, МГ), гла(в)њица (Д, МГ), гла(в)њак (МГ), гла°(в)њак (МГ), грџ(в)ња (К).

вј (< вѣ) > ј:

џо(в)јѣсмо (ДВ, П), бѣжа-џи (в)јѣра (ВС); бѣжа-џи-ера (ДВ). — Али: бѣжа-ти вјѣра (П, Љ).

вл > л:

Пѧлоџ < Павловић (ДВ), (в)лѧчи (ДВ), (в)лѧс (ДВ), о(в)лѧчџла (ДВ), џо(в)лѧчимо (ВС); (в)лѧди, дат. једн. (ДВ); (в)лѧчим (ДВ), (в)лѧ°с (К, МГ), (в)лѧ°чи (П), у Бјелоџѧ(в)лиће (ВС), (В)лѧдимир (Д, Љ, К), (в)лѧ°сџ (К), (в)лѧдар (К), (в)лѧдару (К). — Али: в ла°с т-је влѧ°с т (П), влѧдару (К).

вн > н:

џра(в)ослѧ(в)ни (ДВ, ВС, ВГ), Дубрѣ(в)ник (ДВ, ВС), INSTR. јдн. кр(в)нџком (ДВ), гѣ(в)но¹⁰³ (ДВ, МГ), грџ(в)на (Д).

Група *вн* остаје често неизмијењена: ловнџк (ВС), ловнџци (ВС), сивнџт (М), сџвну (Љ), рѧвно (МГ), рѧ°вни (Љ), ловнџца (Г), гѣвно (МГ).

У алб. јез. *вн* > н: *glanik* (< *glavnjak*); Селицев, Славянское население в Албании, стр. 306.

џврч > џрч:

џ(в)рчѧ-се крџк (ДВ); али такође: тврчѧ° (ДВ).

в + ѣ (`) > ѣ (`):

оѣна (МГ), оѣр (ДВ), оѣна (ДВ, Р, Г, ВС, Љ, К, МГ), ѣѣѣн (ВС, К), Бџрѣ(в)ѣѣн (ВС, МГ), Бџрѣ(в)ѣѣн (Љ), Бџрѣ(в)ѣѣна (МГ). — Али: д ѣ в ѣ е (К).

вс > с:

мрѣски (ДВ, К), мрѣско (ДВ), мрѣску (Г), мрѣским (Д, К, МГ); ѣ(в)са, ген. јдн. (К), и према томе номинатив ѣс (= оvas).

св > с:

сѣкѣр (ДВ), сѣкѣва (ДВ, ВС, К, МГ), сѣкѣв = свекар (ВС), сѣкѣ (К), сѣдокѣк (ДВ), сѣдѣк (ВС, Љ), сѣдѣчџи (ВС, К), сѣдѣче (ВС), сѣдѣчи (К); с(в)ѣга-ми нѧ-свет (ВС, Д).

¹⁰³ В. дисимилацију, т. 112, а).

2.

У презименима и именима њива *в* (*џ*) се каткад изговара, али га у именима жена нема никако:

Бајрактарџићи (ДВ), Вуканоџић (ВС), Пеџи-коџи (Д), Петрџић (К); Дубанџица, њива (К).

За апелативе смо већ рекли да су облици који чувају *в* — двапут чешћи:

двица, на ралу (ДВ), попдџи (ВС), дгњови (Љ), дџлчови (Љ), пџасови (К), дџнови (К, МГ), вџлови (К), дџчови (МГ), дрџгови (МГ); дџроџи (ДВ); пусто-лџица (ДВ), грабоџица (ДВ), зајчоџи (ДВ), вџгоџи (ВС, К), грџбоџи (Д, МГ), попдџима (ДВ), пџтоџима (П, М), свџтоџи (К), пџасоџи (МГ), брџгоџи (К), дџбоџи (МГ);

грџбоџи (МГ), вџгоџи (К), џџкоџи (ВГ).

Замјенички облици са *ови* (*оџи*) такође су много чешћи:

с-овџм (Д), овџ (ДВ, К, МГ), оџи (ДВ, К, Р, Д), овџ-зи (ДВ), оџиџи (ДВ, Р), с-овџма (ДВ, МГ), џегџиџ (МГ), џџчесоџи (ДВ), џџчесови (ВС), џесџви (ДВ), џџчесови (Д);

џегџим (Д, МГ).

Глаголски облици: лџвим (ДВ), лџиш (МГ), лџи (ДВ), уготџи (Д) — показују да је губљење *в* у овим глаголима факултативно, а код других глагола се, рекао бих, *в* добро чува: благосџви (ДВ), поновџк (П).

еви > *еи*, *еџ*

Број примјера за ову групу је сасвим мали, тако да се може рећи да је тенденција ка губљењу *в* чита у презименима *данашњих* Мрковића (Никџчеић), али је факултативна за презимена *изумрлих* Мрковића која су се очувала у топонимима [Глайца Кџџже(*џ*)ића]:

Никџчеић (ДВ), Никџчеџић (ДВ); Глайца Кџџже(*џ*)ића (ВС), по(д) Глайцу Кџџже(*џ*)ића (ВС).

У сантхију *в* слаби, али се не губи: помџже-џи бџк (ВС), помџже-џи бџк (МГ).

У апелативима *в* се чува: дџџви (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), зџчеџи (ДВ), вџџчеџи (Љ), дџлчеџи (МГ).

ове > *ое*

И овдје је број примјера мали. Једина честа ријеч је *џџк* (< *човек*), али се и она чује у пуном гласовном облику: чџвек и чџџек. Број примјера са изгубљеним *в* показује да се у овој групи *в* губи при-

лижно у 15% случајева. Примјери у којима се чува *v* и *μ* стоје у овој сразмјери: *v*—40%, *μ*—60%.

Примјери:

а) чѣтири *кѡ(в)е* (ДВ), *онѡ(в)ечери* (ДВ), *чѣк* (П, Д, Љ, К), *чѣку* (Љ), *Блѡго(в)есѣи* (ВС), о *Блѡго(в)есѣи*ма (Љ), *Нѣко(в)е* (К), *грѡбо(в)е* (К); *зѣйо(в)едом*, инстр. јдн. (К₂), *добро(в)ѣче* (МГ).

б) волѡвѣ (ДВ, МГ), овѣ (ДВ, ВС, Љ), чѡвек (П, Љ, К, МГ), чѡвѣка (П), пѣ^асовѣ (К), зѣчовѣ (К), вѣ^у-ковѣ (К), ловѣ^{ње} (К), свѣ^ачесовѣ (ВС, К), лѡнчовѣ (МГ), запѡведник (ВС), гѡведик (ВС), нѡжовѣ (Д), пѣ^утовѣ (К);

о^ѣѣ (ДВ, Р), чѣсѡ^ѣѣ (ДВ), нѣчѣсо^ѣѣ (ВС), свѣ^а-чѣсо^ѣѣ (К), свѣ^ато^ѣѣ (ДВ), го^ѣѣда (ДВ, К), гѡ^ѣѣдник (Д, К), тѡ^ѣпо^ѣѣ (К), зѣч^ѣѣ (МГ), зѣ^ајч^ѣѣ (К), јѣ^р-ч^ѣѣ (МГ₂), чѡ^ѣѣк (К, МГ), чѡ^ѣѣка (Д), чѡ^ѣѣку (МГ), зо^ѣѣш (ВС), зѡ^ѣѣмо (МГ), дѣ^ѣбо^ѣѣ (МГ), звѣ^ѣро^ѣѣ (К), грѡ^ѣбо^ѣѣ (К), брѣ^ѣго^ѣѣ (МГ).

ове^а > оѣ^а

У овој групи се *v* губи сасвим ријетко, углавном у именици *чѡѣ^ак* и још понеком примјеру. Међутим, има прилично примјера у којима је *v* једва чујно (^к), тако да оно представља завршну фазу уочи самог губљења овог гласа.

Процент примјера са губљењем *v* износи *исѡд* 10%, а однос у процентима ових примјера који чувају *v* и *μ* је следећи: *v*—33%, *μ*—67%.

Примјери:

а) *чѡѣ^ак* (ДВ, П, Д₄), *чѡѣ^ака* (ДВ, ВС, Љ), *чѡѣ^аком* (ДВ₂), *срѣ^а-коѣ^ак* (ДВ);

пѣ^асо^ѣѣ^ак (ДВ), сѣ^ано^ѣѣ^ак (К), рѡ^ѣго^ѣѣ^ак (К), пѣ^у-то^ѣѣ^ак (МГ), чо^ѣѣ^ака (П₄), чо^ѣѣ^аку (Р), Рѣ^асо^ѣѣ^ац (ВС), Лѣ^аскѡ^ѣѣ^ац (МГ).

б) вѡ^ѣловѣ^ак (ДВ), чѡ^ѣвѣ^ак (ДВ₄, П₂, М, Д, К), чѡ^ѣ-вѣ^ака (К), грѡ^ѣбовѣ^ак (Р, Д), пѣ^утовѣ^ак (П, К, МГ), тргѡ^ѣвѣ^ац (Љ, ВС), ѡ^ѣгњовѣ^ак (Љ), вѣ^ѣрговѣ^ак (К, МГ), клѣ^ѣтовѣ^ак (К), свѣ^ѣтовѣ^ак (МГ), стѣ^ѣповѣ^ак (МГ), рѣ^ѣтовѣ^а (МГ), зѣ^ѣчовѣ^ак (МГ);

Лѣ^ѣскѡ^ѣѣ^ац (ДВ, Д, К), клѣ^ѣто^ѣѣ^ак (ДВ), пѣ^ѣто^ѣ-ѣ^ак (ДВ, П, ВС, Љ, К), чѡ^ѣѣ^ак (ДВ, Р, П, ВС, Д, Љ, К), чѡ^ѣ-ѣ^ака (ДВ₄, Д, К, МГ), чѡ^ѣѣ^аку (Р, ВС, Д), стѣ^ѣпо^ѣѣ^ак (ДВ), тргѡ^ѣѣ^ацѣ^ак (ДВ), цѣ^ѣро^ѣѣ^ак (ДВ), грѡ^ѣбо^ѣѣ^ак (Р), вѣ^ѣко^ѣѣ^ак (Р, Д), вѣ^ѣрго^ѣѣ^ак (ВС, М), Рѣ^ѣсо^ѣѣ^ац (М), пѣ^ѣфо^ѣѣ^ак (ВС), пѣ^ѣсо^ѣѣ^ак (К), рѣ^ѣпо^ѣѣ^ак (К), дрѣ^ѣго^ѣѣ^ак (МГ), брѣ^ѣго^ѣѣ^ак (МГ), бѣ^ѣго^ѣѣ^ак (МГ), вѡ^ѣѣ^ак (ДВ, МГ).

аво > *ао*

И овдје се *в* губи у ограниченом броју ријечи, али се оне употребљавају у говору исто тако и са *џ*, односно *в*. У неким примјерима се чује сасвим слабо *џ*.

Примјери:

а) *ѝраослâ(в)ни* крѣст (ДВ), *ѝраослâни* (ВГ), *ѝраослâним* (ДВ), *ѝрâо* (ДВ, П₂, МГ), *глâ°ом* (МГ);

прâ°о (П), *глâ°ом* (К).

б) *прâџослâни* (ДВ), *праџослâник* (ДВ), *глâ°ом* (К), *зрâџо* (К), *прâџо* (МГ), *плâ°во* (Д).

ево > *ео*

в се губи обично у партикули *ево* и још у понекој ријечи, али се оне чују и са *в*:

а) *џо* (ДВ₂, Р₂, П₂, Г₂, Д, Љ, К, МГ₂), *јџо* (Г, Д), *ђџку* < љевџку (К); *џ°о* (К, МГ).

б) *џво-ју* (Љ, К₂, МГ₂), *јџво-ју* (К), *јџво-се^ам* = *ево ме* (Д), *џво* (Љ, МГ), *ђевџка* (Љ), *дрџво* (К₂), *дрџо* (МГ).

ово > *оо* (> *о*)

в се губи у *говориѝи* и још понекој ријечи, а има примјера и са *џ*, за које смо већ казали да је знак ишчезавања *в* у таквим ријечима. У осталим ријечима одржава се претежно као *џ*, које такође значи слабљење *в*.

Примјери:

а) *разгорâ°* (Г), *гђрила* (ВС), *не одгџра* (ВС), *гџри* (Љ, К), *гџрећ* (Љ, К), *горѝла* (К); 1. л. јдн. през. *гџру* (К); *рâзгор* (К); *о(в)ољко* (К);

ђло°о (К), *Дђброџода* (К).

б) *њџчесово* (ВС), *разговџра* (Д, МГ), *гоџџрим* (Љ), *џо* (Г, Љ, К), *оџџга* (Г, Љ, К), *по нђџому* (М), *њџчесоџо* (ВС, К), *његџџом* (Д), *његџџо* (Љ), *из Дђброџоде* (К), *доброџџле^аце^ак* (МГ).

у + в + о > *у + о*

Само примјер из сантхија: *у-(в)олџве* (Љ).

аву > *ау*

Број примјера с потпуним губљењем *в* и са slabим *џ* је сасвим мали. У овој групи преовлађује изговор са *џ*.

Примјери:

а) *нâ-гла°у* (Д, Љ, К), *глâ°у* (ВС);

зâ-гла°џу (ВС), *зâ-гла°џу* (К), *кâ°џџкоџи* (Љ).

б) г л а ° џ у (П, Д₃, ВГ), љ-г л а ° џ у (П), к а ° џ у (П₂), к р а џ у (П, К), н а ° - (в) у б а ° нду (К).

оу > оу

а) з ђ у ђ (К₃);

б) з ђ в у (ДВ, К, МГ), з ђ џ у ђ (К), з о џ љ (К), з о џ љ ђ (К).

еу > еу

о Б љ р ђ еу (ѡ) ну (ВС, Љ), на д ђ у (К); номинатив: д ђ в а (ВС) и д ђ џ а (К).

ае > ае

в испада каткад у трпном придјеву глагола *на љ р ђ и љ*:

а) *на љ р ђ ено* (ВС), *на љ р ђ ена* (К), *љ љ р ђ ена* (К), *на љ р ђ ене* (МГ);

б) *на п р а ђ в ено* (ВС), *на п р а ђ в ене* (К), *на п р а ђ џ ена* (К₂); ген. јдн. г л а ° џ е (К, МГ).

оа > оа

У овој групи се *в* губи ријетко, јер се исти ови примјери могу чути и са *џ*:

а) *љ р ђ о ђ ли* (ДВ), *љ ђ и џ ко(в)а* (П), *в ђ р ђ а љ* (П), *в ђ р ђ о а љ* (К), *в ђ д а ро(в)а* (К), *о(в) ђ* (К₂);

т р ђ б о џ а њ е (К₂).

б) п о т к ђ џ а т (П), о џ ђ (К₄), о џ ђ м о (К), њ ђ ч е с о џ а (К), Р а ° м о в а (ДВ, П, К).

IV. Секундарно *в*

Секундарно *в* се јавља:

а) скоро редовно на крају ријечи *вѡ* и *сѡ*:

вѡф (ДВ, Р, Д, М₂, Љ, К, МГ₃, ВГ), *вѡф-је* (МГ), *џѡф* (П), *вѡф* (Д, К), *в љ ѡф* (МГ);

сѡф (ДВ, П, ВС₃, Д, Љ, К₂, МГ), *р а с ѡф* (К), *с ѡф* (Д, К, ВГ), *з а с ѡф* (ДВ), *с љ ѡф* (МГ).

На основу посматрања ових ријечи у живом говору, ја сам закључио да се секундарно *в* (> ф) развило из *ѡ*, тј. из *дугог за љ в о р еног и лабијализованог локала*. Данашњем стању морало је претходити *в ѡ џ* и *с ѡ џ*, а сличних примјера има за ове ријечи, иако не много (исп. *с ѡ џ ф*, МГ). Никако нисам могао доћи до закључка да се секундарно *в* јавило у сантхију, мада би се то могло претпоставити, нарочито за имену *вѡ*.

б) У ријечима *око* и *улица* јавља се секундарно *в* (џ) изузетно ријетко: *џ ѡ ко* (МГ), *џ љ и ца* и *в љ и ца* (Д). За ове се примјере може претпоставити са много сигурности да су се развили у сантхију; уп.: *ј ђ ли - џ ѡ н?* (МГ), *у-џ- љ и цу* (ВС).

в) *в* (*џ*) се јавља скоро редовно у глаголу *изуџи* и придјеву *раџи*:

изџуј (BC); *изџуџи* = 1) с в у ђ и (па°лту, кошџу), 2) и з у т и (опе°нке) (BC, Д, К), *изџује* (К), *изџућемо* рџбу (К), *изџује* кошџу (К), *изџуцају* (МГ), *изџује* (МГ), *изџуо-се* (МГ); *изџуџи* (Д); такође: *изџуџи* опе°нке (К), *изџуџи* капицу (К);

ра°вно са°ње (Ј), *ра°вни сев* (Ј), *ра°вни* колом(б)џћ (Ј, МГ), *равно-се сев* (Шкрета).

Постоји само једно објашњење за ову појаву: јака лабијализација у и а° изазвала је у оба примјера *џ*(*џ*, *в*).

г) *в* (*џ*) се јавља каткад као прелазни глас под утицајем лабијализованих вокала у следећим групама:

1) *ао* > *а°о* (*ацо*): *каза°о* (ДВ, BC), *џаса°о* (Д), *има°о* (Д), *чека°о* (Д), *узџма°о-је* (К); *џдслацо* (ДВ), *имацо* (ДВ, МГ), *џисацо* (ДВ), *дрџацо* (ДВ), *креџацо* (Ј), *укоџацо* (МГ), *скиџацо-се* (МГ).

2) *уо* > *у°о* (*уцо*): *миџу°о* (Д), *џоџиџу°о* (Д), *чу°о* (Д), *џе°к-џу°о* (Д), *џроме°кџу°о* (Д); *миџуцо* (К, МГ), *џоџиџуцо* (К), *чуцо* (К), *изџуцо* (МГ), *обџуцо* (МГ).

3) *ео* > *е°о* (*ецо*): *ћџо°-је* (ДВ), *џоџџо°* (Д), *изгорџо°* (Д), *сџо°* (МГ), *оџлџо°* (МГ); *ћџо* (МГ).

4) *оо* > *оцо*: *убџо* (МГ).

5) *ои* (< *оји*) > *о°и* (*оџи*): *њџо°и* (МГ), *њџоџи* (Д, К, МГ).

6) *ое* (< *оје*) > *оце*: *њџоце* (Д, МГ).

7) *оа* (< *оја*) > *оца*: *њџоца* (Д).

8) *оо* (< *ојо*) > *оцо*: *њџоцо* (Д); види г), 4) — овога става.

д) у 3—4 примјера јавља се секундарно *в* (*џ*, *џ*) у сантхију у сусједству вокала *о* и *у*:

1) *у + и* > *у + џ + и*: *жџу* -џ- и *ле°н* (К).

2) *и + о* > *и + џ + о*: *три-џ-џка* (К), *је-ли -џ- џн?* (МГ).

3) *а + у* > *а + џ + у*: *џма -џ-у* дџктора (Шкрета).

4) *у + у* > *у + џ + у*: *у-џ-џлицу* (BC).

V. *в* као звучни парњак безвучном *ф*

В се понаша као звучни парњак безвучном *ф* у два случаја: скоро редовно испред *ћ* у именици *наџе* и доста често испред *џ* у именици *овца*:

нџафће (ДВ, Ј, МГ), *нџафће* (К, МГ), *нџафће°к* (К), *нџафћик* (МГ); али *в* може остати и неасимиловано, што значи да се још одржава и као сонант: *нџа в ће* (П), *у нџа в ће* (ДВ);

џфце (ДВ, BC, МГ), *џфца* (BC, више *ф* него *в*), *џфце* (ВГ); оvdје су чешћи облици са *в*: *џ в ца* (ДВ, К), *џ в це* (П, К);

именица *овас* гласи у овом говору *џс* (К), а добијена је према ген. *џ(в)са*, што значи, можда, да је *в* изгубљено у групи *вс* прије него се појавило *фс*.

Закључак :

96. Општи утисак који оставља глас *в* у овом говору јесте да се он налази *данас* у почетном стадијуму слабљења (> *џ*). С друге стране, јавља се *секундарно џ* у *сусједств*у *лабијализованих вокала*, али је то претежно нова и ријетка појава, која карактерише изговор млађе генерације.

Ако се упореди са црмничким говором¹⁰⁶, онда се може рећи да *мрковићки* још добро чува глас *в*.

J

97. Глас *ј* се много боље чува у мрковићком него у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 316—328). Тако га налазимо очувана у високом проценту у групи *ије* (преко 80%) и *ији* (преко 60%), мада се то не би очекивало с обзиром на положај *ј* према сусједним вокалима. С друге стране, *ј* се увелико губи у групи *оји* (преко 80%) и *оје* (50%). Насупрот овим крајностима стоји група *ује* у којој се *ј* чува 100%.

Ова статистика је дата на основу фонетике *ријечи*, а не фонетике сантхија, у којој долази углавном глаголска и замјеничка енклитика *је*, у већини случајева са изгубљеним *ј* и не може као таква бити сигуран критериј за фонетске односе у гласовним групама.

Што се тиче изговора овога гласа, он има довољно енергичну артикулацију и варира између *ј* и *ј̣*, тако да мрковићки говор у томе представља архаичније стање.

По мојим запажањима акценат нема особитог значаја за изговор *ј*: *најглавџе* и *најџише*, *чекај* и *чекај̣*, *кукајућ* и *вџајаућ*, *позна̣јеш* и *позна̣̣јеш*, *да̣ј* и *да̣̣ј*.

I. *ј* на айсолуџном џочейку ријечи

Ј се у овом положају добро чува, тако да су примјери без *ј* сасвим ријетки и јављају се каткад у презенту глагола *јесам* и облицима броја *један*, затим у властитим именима *Ђдрене* (Једрене) и *Елџна*, кад се говори о краљици Јелени, жени Урошевој, којој се овдје приписује зидање Бара.

¹⁰⁶ Милетић, о. с., стр. 298—314.

Ипак је Милетићев опис гласа *в* у *црмничком говору* далеко од реалне слике, јер се тамо *в* много боље чува него што би се рекло на основу његових примјера.

Нико неће рећи у Црмници: *с-Ира*, него *с-Вира*; *о-л* *џрива*, него *о-ли* *вџрива*; *сликџга* и *џсела*, него *великџга* и *вџсела*; *џ-ј-Ир*, него *џ-Вир*; *не-јака*, него *не-џика*; *биџла* *ила*, него *би(и)џла* *вила*; *е-ала*, него *е-џала* (*вала*); *ја* *џљу*, него *ја* *вџљу*; *немо* *ме* *џрат*, него . . . *вџрај̣* (*џрај̣* може стока усједе и воће); *Идо* *Ио*, него *Видо* *Иџов*; само при дозивању на већој удаљености може се чути *Мџтар* *Пџро* *мј. М. Пџров*.

Зато неће бити тачан ни Милетићев закључак да су облици без *в* између два лабијална вокала и испред лабијалних вокала много обичнији (обичније је *Васоо* него *Васово*, али се чешће каже *лџвом*, *џиџровом*, *нџџоме* и сл. него *лџом*, *џиџроом*, *нџџоме*; много је чешће *џ-воду* него *џ-оду*; свакако је много чешће *у-џајџр*, *у-џрош* него *у-ајџр*, *у-џрош*, чак сумњам да се ово последње уопште може чути).

Примјери:

ѡсе^ам (ДВ, МГ₂), ѡси (ДВ, ВГ), ѡси-ли (П), ѡ-ли (ДВ, П), (за) ѡдно (врѡме) (ДВ), (за) ѡдну (ДВ), (ма^авни-га) ѡном (П), ѡрбо (МГ₂), Ђдрене (К), у Ђдрену-локатив. (К), краљица Елѡна (ВС, Љ).

II. *j* у средини ријечи испред сугласника

И у овој се позицији *j* добро чува, а губи се скоро сасвим у облицима глагола *замѡи* и сл., врло често у прилогу *ѡѡѡиуи* (= тада), сасвим ријетко у именици *ѡѡѡка* и још ријеђе у именици *лајна*:

замѡише Дабезу (ДВ), *замѡ-ти-га* држѡва (ДВ), *замѡо* (Г), *замѡисмо* (К); 3. л. једн. през. *за^ами* (МГ); *ѡѡѡиуи* (ДВ, П, ВС, Д, ВГ). *ѡѡѡиуда* (ДВ, Р, ВС, К₂), *ѡѡѡиуи* (ДВ); *ѡѡѡку* (ВС), *ѡѡѡка* (Д, Љ₂, МГ), *ѡѡѡке* (Љ); *ла^ана* < лајна (МГ), *нема^а* да-се краѡва *ла^ани* (МГ).

Међутим, чују се споменуте ријечи и са *j*: *позајмит* (К), *те^ајпут* (ДВ, Г), *ѡѡѡка* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ), *лајна* (Д, МГ), *ла^ајну* (МГ).

У свим другим случајевима чува се *j*, које каткад нешто слаби и постаје *i*:

најлепши (К), *најслабли* (П, К), *најстарла* (ВС, К), *најглавње* (К), акуз. *за^ајца* (П, Г, МГ, ВГ), *зајчови* (К), *Сејмѡн* (Д), *ѡѡјзи* (Д, М, К, МГ), *којѡјзи* (Д), *тѡјзи* (К), *ѡнојзи* (Д, М, К), *богаѡјзи* (Д, М), *бе-лојзи* (М);

бе^ајрак (ДВ), *највише* (ДВ, Д, К), *најпрви* (К), *најправле* (К), *ѡѡјзино* (ВГ).

III. *j* на айсолуѡном крају ријечи

J се губи у овој позицији: *редовно* у енклитичком дативу *јој*, *врло често* у императиву *немој*, *скоро редовно* у императиву на *-иј* (пиј, изиј и сл.) и сасвим ријетко у императиву на *-ај* (причај и сл.):

а) не пада-*јо* нам (ДВ), ѡн-*јо* машѡје (Р), мину-*јо* кѡза (П), рѡк-неш-*јо* (П), задѡва-*јо-се* (ВС), не-да-*јо* раѡт (Д), ка^а-*јо* жи-*јо* (Д), пѡслен-*јо* рѡкне (Д), бѡк-*јо* да^а (Љ), помѡгни-*јо* (Љ), домаћин-*јо* рѡче (К), не-знам-*јо* кра^аја (МГ), окиде-*јо* грклан (МГ), ја-*јо* кажѡју (МГ), рѡкок-*јо* (МГ), ја^а-*јо-се* озѡк (МГ), ја^а-*јо* стаик (МГ), окиде-*јо* риѡло (МГ).

Пошто се облик *јој* уопште не јавља, а у акцентованом облику *њој* — *j* се никада не губи, сматрам да је енклитички датив *јој* изгубио *j* дисимилацијом. Читава говорна ситуација не упућује нас ни на какво друго тумачење. Примјери типа: *ја^а-јо-се* озѡк, гдје се *j* налази у сантхију испред сугласника, сувише су ријетки и не би могли проузроковати потпуно ишчезавање финалног *j* у овом замјеничком облику.

б) *немб* (П, Г, ВС, Љ, К₂, МГ₂), *немб-га сѣћ* (ДВ), *немб да-ти-е жа°к* (ВС), *немб-се...* (Љ, МГ), *немб да мѣне* (МГ), *немб спѣћ* (МГ), *немб-га пуштавѣт* (МГ), *немб-му-га...* (МГ), *нембѣне* (МГ);

нем ђ ј (ДВ, Д, МГ, ВГ), *нем ђ ј те* (ДВ, Д, К), *нѣ мо ј* (ВС₂), *нем ђ љ* (Д, МГ₂), *нем ђ љ -се* (Д, М, Љ), *нем ђ љ те* (Д), *нем ђ ј* (К, ВГ), *нем ђ ј т ѣ...* (МГ), *нем ђ ј те* (МГ).

Сматрам да се овдје *ј* почело губити најприје у множинским облицима и у сантхију испред сугласника. Дакле, *нем ђ ј те* > *нем ђ те*, *нем ђ ј -му-га даѣ* > *немб-му-га...* Одатле се овакав изговор почео уопштавати (*немб*, *нембѣне*). Данас су облици са *ј* и без *ј* — једнако чести, па се види да је овај процес још у току. Мада се у овој позицији (тј. у средини ријечи испред сугласника) *ј* ријетко губи, ипак за овај случај нема убједљивијег објашњења. Можда је губљење *ј* потпомогнуто и чињеницом што је *немој* више партикула за прохибицију него глаголски облик, па као таква лакше и подлеже оваквим гласовним промјенама. На то нас упућује и императив типа: *дај*, *чуј*, *обуј* — гдје се *ј* врло добро чува.

в) *разбѣ-ју* (ДВ), *ѣојѣ-ју* (П), *убѣ-ју* (К); *убѣ-ју*, прип. имп. (МГ), *сѣ* (П, К), *сакрѣ* (Д), *скрѣ-га* (Д, МГ), *изѣ кѡју* (К), *ѣсѣ-га* (К), *уѣ сириште* (К), *ѣокрѣ* (К), *ѣокрѣ-се* (МГ), *изѣ* (МГ), *ѣроѣ* (МГ), *ѣ* (МГ), *сѣ* (МГ), *изѣѣне* (ДВ, Љ), *бѣѣне* (Љ);

не л ѣ ј (ВС), *из ѣ љ* (Љ), *гр ѣ ј* (К).

Сматрам да је *ј* изгубљено гласовним путем у групи *-ѣј*. Томе су могли допринијети и облици у сантхију (*уб ѣ ј -ју* > *убѣ-ју*), који су у овом говору доста чести, а затим множински облици (*из ѣ ј мо* > *изѣмо*, *из ѣ ј те* > *изѣѣне*) у којима се *ј* нашло испред сугласника¹⁰⁷.

Упореди императиве: *сѣ* (сѣ) — *сѣмо* — *сѣѣне* и *вѣј* — *вѣјмо* — *вѣјѣне* (К, МГ). Само упрошћавање у групи *-ѣјмо* и *-ѣјѣне* не би могло довести до оваквог стања, тј. до скоро потпуног губљења *ј* на крају групе *-ѣј* у свим императивима.

г) *ѣрича-му*, *Адем!* (ДВ), *да-ми..!* (ДВ, П), *да-ми*, *чѡче!* (П), *не-рѣга°-се!* (МГ), *да°-ми!* (МГ); *чѡка ја да-се обрне*, прип. имп. (ДВ), *задрѣмаѣне* мало! (ВГ).

Кудикамо су чешћи облици у којима се чува *ј*:

да° ј (ДВ), *да° ј -ми* (ДВ), *да љ* (Д, К₂, МГ₂, ВГ), *нѣ-да ј* (ВГ), *да ј те* (МГ), *ископѣ ј* (ДВ), *пѣѣѣј* (Р), *пѣѣѣј те* (Д), *чувај* (Р, Д), *чувај* (П, ВС₂), *чува°ј* (К), *чувај-се* (ВГ), *слѣшај* (П, Д, К, МГ), *трлѣј* (П), *чѡкај* (П, ВС), *чѡка љ* (Д, Љ), *чѡкај-га* (Љ), *причај* (П, М, МГ), *причај* (К), *рачунѣј* (П), *питај* (М, МГ), *шѣтај* (П, К), *појтај* (Г), *послѣшај* (Г), *хѣрај* (ВС, ВГ), *глѣдај* (ВС₂, К₂), *вѣчѣрај* (Д, К), *играј* (Д, К), *играј те* (Љ), *удѣрај* (Д), *вѣкај те* (Д), *знај* (Љ), *рабѡтај* (Љ), *пита°ј* (Љ), *прѡдај* (К).

¹⁰⁷ Упореди са *изѣмо* — *узѣмѣѣ*. — Решетар сматра да после вокалског и консонантско *ј* лако ишчезава (Der štokavische Dialekt, стр. 195).

Сами примјери нам казују да се *j* губи испред сугласника у облицима за множину (*задрѣмаше*) и у сантхију (*да-ми! не-руга° се! и сл.*)¹⁰⁸. Како се види из друге групе примјера, ово губљење није још узело шире размјере.

IV. *j* између вокала

J се губи такође у интервокалном положају, и то најчешће у групи *оји* и *оје*, а затим *аји* и *еје*, али је у ова два посљедња случаја број примјера веома мали (ген. мн. *јаик*; през. *џем* и *вјем* < *џѣм* и *вјѣм*).

Многобројни примјери са губљењем *j* у сантхију нису права слика гласовних упрошћавања јер, нпр., у групи *ује* нема уопште испадања *j* у ријечима (*ијџера*), док је у сантхију број примјера без *j* (*тџе*) двапут већи од оних са *j* (*тџје*).

а) *о + j + и* (губи *j* 85%)

брџим (К, МГ), *брџимо* (ДВ), *бойм-се* (ДВ, Д, МГ), *бџим-се* (К), *бџи-се* (ДВ, К, МГ), *двојца* (ДВ, ВС, Д, К), *срџи* < строји (ДВ), *свџкои* (ДВ, Г, Љ), *најџик* (ДВ, МГ), *најџим* (ДВ), *њџкоизи* (ДВ, М, Љ), *свџим* (К), *свџима* (К), *мџи* (Р, К), *кој* (П₄, МГ₂, ВГ), *кџи* (К), *сџиди* (П), *сџој* (МГ); *којм* (МГ₂, инстр. јдн.), *њџкои* (ВГ), *њџкоима* (Г, МГ), *ијројца* (Љ, К, МГ₂), *мџим* (Љ), *мџик* (Љ), *нагџимо* (К), *гнојо* (МГ), *ишџим* (МГ), *ишџима* (К), *освџи* (К), *злџкои* (МГ);

њџкојизи (ДВ), *њџкоји* (П), *њџкоји* (Љ), *који* (ДВ, Љ), *кџјизи* (ДВ), *мџји* (К), *освџји* (К).

Цјелокупни материјал показује да су примјери без *j* шест пута чешћи од оних са *j*.

б) *а + j + у*

Ова група, с изузетком: *нека-ју!* (МГ), — обухвата 3. л. мн. презент глагола VI врсте. Међутим, примјери са *j* су три пута чешћи од оних без *j*:

рабџају (ДВ), *вјенџау-се* (ДВ), *узџају* (ДВ), *ириџаућ* (ДВ), *сџџају* (ДВ), *вечџраућ* (ДВ, К), *ћџраућ* (К), *џџау-се* (МГ), *глџају* (МГ);

пџтају (ДВ), *немају* (ДВ), *мџјџешају* (ДВ), *чџкају* (П), *чџкају* (К), *пезџају* (П), *почџвају* (Г), *пџцкају* (ВС), *заматџају* (Д), *пасџају* (Д), *задџвају-се* (Љ, МГ), *вџкају* (Љ), *даџајућ* (Љ, К), *плџчкајућ* (К), *цветџајућ* (К), *чџвајућ* (К), *стџмају* (К), *вџрајућ* (К), *кџкајућ* (К), *џџају* (МГ), *ћџрају* (МГ), *глџџају* (МГ), *успџвају* (МГ).

Слажем се с Милетићевим мишљењем [о. с., т. 122. в)] — да се 3. л. мн. могло образovati према осталим лицима презента (прича-м, прича-мо, а одатле *ирича-у*), дакле *морфолошка*, а не фонетска црта.

¹⁰⁸ Решетар (Der štokavische Dialekt, стр. 196) објашњава губљење овог *j* утицајем презента. С њим се слаже и Милетић (о. с., стр. 320).

Међутим, сматрам такође да је на губљење *j* у презенту могло утицати и 3. л. мн. имперфекта, јер је временска ситуација увијек одређена као садашњост или прошлост, па губљење *j* у 3. л. мн. презента не причињава у дијалекту никакву тешкоћу, иако се овом промјеном презент и имперфект изједначују по облику¹⁰⁰. То показује и овај примјер:

Смѣла^о се и глѣда^ућ кăко ђни Мр̄ко^нћи *игр̄ду*ћ.

Прва два глаголска облика су имперфекти, а трећи презент. До душе, овдје презент значи напоредну радњу с имперфектима, дакле — прошлост.

в) *и + j + е* (чува *j* 84%)

Ако се изузме *ије* < $\bar{\text{Ѣ}}$, онда ова група не пружа много материјала за дискусију, јер преовлађују примјери у којима се чува *j*, док су они са губљењем *j* сасвим малобројни (једино одрични облик 3. л. једн. презента глагола *јесам* губи често *j*):

нй̄де^ан (К), *нӣде^ан* (МГ), *нӣе* (ДВ, Р, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), шеснѣ^асти *Илй̄е(д)на* (П), *прӣђе* *Илй̄е(д)на* (ВС);

нй̄ једнога (ДВ), *удудй̄је*-граничари (ДВ), *нй̄је* (ДВ, Р, П, Г, М, К, МГ), *грй̄је* (ДВ, Г, ВС, М, МГ), *сй̄јем* (К, МГ), *смй̄је* (ДВ, ВС, Љ, МГ), *разумй̄јеш* (Г, ВС), *ст̄орије* (ВС), *прӣје* *Илй̄је(д)на* (Д), *по* *Илй̄је(д)ну* (Д), *дом̄а^отије* (Д), *окрӣје* (Д), *бй̄јемо* (Д), *бй̄јеш* (К), *убй̄јемо* (Г), *змй̄је* (Д), *добй̄јемо* (М), *коншй̄је* (Љ), *вй̄јем* (К), *жвй̄јеш* (К), *ткй̄јемо* (К), *вй̄јем* (МГ), *попй̄је* (ВГ).

За *ије* < $\bar{\text{Ѣ}}$ можемо казати да се оно чује са *j* и без *j* приближно једнако (наравно, у овом случају су најчешћи *екваски* облици). Навешћемо само неколика примјера, јер се читава грађа налази у одјељку о *дугом јайу*:

лй̄еио (П, Г, ВС, М, Љ, К, МГ), *лй̄еио* (ВС, Д, ВГ), *млй̄еко* (П, Г, М, К), *млй̄еко* (К), *двй̄е* (П, ВС, К);

лй̄јепо (ДВ, Р, П, ВС, М, К), *млй̄јек*о (ДВ, МГ), *двй̄је* (МГ), *двй̄је* (Р, П, Д, Љ, К, МГ).

Пошто се примарно *ије* добро чува, јасно је да бројни однос примјера са *ије* и *ие* који потичу од дугог јата — нема вриједности за ово питање. Као што се видјело из партије о дугом јату, ми не можемо бити сасвим сигурни да се оно ($\bar{\text{Ѣ}}$) развило увијек у *ије* (в. варијанте за *дуго јайу*, т. 7).

Ни однос примјера са *ие* и *ије* у сантхију нема особите важности за рјешење овог питања, јер је број примјера без *j* двапут чешћи него оних са *j*, а то је сасвим супротно ономе што смо нашли у *ријечима*. Очигледно је да се из најчешћих случајева какви су, нпр., *нӣе* и *гй̄-е*

¹⁰⁰ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 30.

уопштило *e* (= је) и пренијело механички у друге примјере, а није добивено, или није морало бити добивено, фонетским путем.

Примјери:

гѷ-е? (ДВ, Г, ВС₂, М, Љ₂, К₄, МГ, ВГ), *жао-ми-е* (ДВ), *кѷи-е* (ДВ), *кой-е* (ВГ), *овѷки-е* (Р), *мѷне-ми-е* (П, Г), *лѷ^ако-ѷи-е* (П), *јако-ми-е* (ВС), *зѷло-ѷи-е* (ВС), *белѷк ђ-дневи-е* = зора је (ВС), *причѷала-ви-е* (Д), *ђѷвер-ми-е* (Д), *тамо-ѷи-е* (Д), *гѷ-ѷи-е* (Д, МГ, ВГ), *тако-ми-е* (К), *змѷ-е* лѷк вѷда (К), *мѷ^ане-ми-е* (К, МГ), *овѷ-ѷи-е* (К), *овѷ-е* (К, МГ), *велѷки-е* (МГ), *гѷ-ви-е* (МГ), *какви-е* (МГ), *слабо-ми-е* (ВГ);

г ѷ - је (ДВ, Р, П, ВС, МГ), лѷбиш-и - је (ДВ), дѷ-ви-је (ДВ), грѷдо-ти-је (П), тѷшко-ми-је (П), извѷди-је (Д), жѷ^ак-ти-ѷе (Д), ѷли-ѷе (Д), мѷне-ми-ѷе (Д), ђкли-ѷе (Љ), велѷки-је (К), чѷ-ѷе сѷмен (К), рѷло-ми-је (МГ).

г) *a + j + u* (губи *j* 84%)

Примјери су ограничени на једну ријеч (јаје), али је очигледно да претежу они без *j*:

јаѷк (ДВ₂, Р), *ја^аѷк* (К, МГ, ВГ);

ја^а ѷик (Љ).

д) *a + j + e* (чува *j* 75%)

Овдје је број примјера без *j* сасвим мали, тако да су примјери са *j* четири пута чешћи:

јаѷ (Р), *ѷознѷемо* (ВС), *караѷл* (Г, ВС), *не дѷеш* (МГ);

ја^а је (К, МГ), *дѷ^а је м* (К), *дѷ^а јеш* (М), *дѷ^а је* (К, МГ), *дѷ^а јемо* (ДВ), *познѷ^а је м* (ДВ), *познѷ^а је ш* (ВС), *познѷ^а је ш* (К), *удѷ^а је-се* (ВС), *трса^а је* (Д), *крепа^а је* (Љ, К), *ме^анкѷ^а је* (Љ, МГ), *продѷ^а јемо* (К), *цветѷ^а је* (К), *припродѷ^а је* (К), *овизѷ^а је-се* (К), *оста је* (ВС).

Међутим, у сантхију су примјери без *j* *ѷри ѷѷиѷа* чешћи од оних са *j*, што свједочи да таква пропорција није одраз фонетске ситуације, него прије механичко преношење енклитике *e* (= је), која је уопштена из оног гласовног скупа у коме се *j* дјелимично изгубило гласовним путем (ије > ие: *нѷе*, *гѷ-е*):

нѷка-е (ДВ); *ја-е* (= ју) (ДВ), *срамѷѷа-е* (ДВ), *вѷда-е* (Р, М, К, ВГ), *грѷѷа-е* (П); *јѷ(ѷ)на-е* (ВС, Д), *ѷна-е* (ВС, К, МГ); *ѷѷ-е* (ВС), *мѷка-е* (ВС), *зѷра-е* (ВС), *о-чѷса-е* (Д, МГ), *ѷаса^а-е* (Д), *засукѷ-е* (М), *иска^а-е* (Љ), *греѷѷа-е* (Љ), *ѷѷѷла-е* (Љ), *чѷсѷва-е* (Љ), *нѷма-е* (Љ), *врѷѷ^а-е* (К), *ѷѷба-е* (К), *ѷмрѷла-е* (К), *Кѷниѷа-е* (К), *ѷ-бога-е* (МГ), *ѷн-га-е* (МГ), *велѷкаѷ-(МГ)*;

г ѷ д и н а - је (ДВ), м л ѷ д а - је (ДВ), д ѷ б а - је (ДВ), д ѷ ѷ - је (П), д ѷ - ѷе (Д, Љ, МГ), п ѷ - је (Д), б о г ѷ т а - ѷе (Д, М), к р ѷ в а - ѷе (Д), ј ѷ р е б и ц а - ѷе (Д), г ѷ с п о д а - ѷе

(Д), им $\hat{a}^{\circ}$ - је (К, МГ), да $\hat{a}^{\circ}$ - је (К), велика - је (МГ), рџдила - је (МГ).

ђ) $o + j + e$ (губи j 50%)

У овој групи се j губи често, тако да је број примјера са j и без j приближно једнак. Међутим, у сантхију је однос сасвим другачији: тамо је број примјера без j двоструко већи, што опет јасно потврђује да то није само фонетско губљење j , него и механичко преношење глаголске енклитике без j , која се све више уопштава у том облику.

Примјери без j и са j у ријечима:

свако e (ДВ), свакога (К), свакому (МГ), ко e (Г), кдега (ДВ), швед e га (П, МГ), швед e му (МГ), мде (К), мдега (П, Г, К), мдему (К), д e де (П, Г, ВС, М, К, МГ), ш e рде (ВС, МГ), њ e ко e (МГ);

п δ је (ДВ), њ e ко i е (ДВ), бо j е-се (ДВ), м δ је (Г, М, Љ, К), тр δ је (ДВ), св δ је (ДВ), св δ је (М и МГ-2. п. једн., К), пр δ је (ДВ), ко i е (Д, МГ), к δ је (К), ко j е му (К), св $\hat{a}$ ко i е (К), тв δ је (МГ).

Примјери без j и са j у сантхију:

р δ ко- e (ДВ, ВС), ш i ш δ - e (ДВ, К), д δ бро- e (ДВ, Г), и δ шо- e (ДВ, П), к δ - e (Р, Г, Д, Љ, К, МГ), $\hat{u}$ зо- e (Р, К), ш δ - e (Р, ВС, Љ, МГ), $\hat{u}$ мро- e (П), к δ ко- e (Г, М, Љ, К, МГ), ош δ ле i ш δ - e (ВС), м δ го- e (ВС, МГ), $\hat{u}$ ра-со- e (ВС), д δ шо- e (Д), б i ш δ - e (Д), о δ - e (Љ, МГ, ВГ), м i ш δ - e (Љ), р e ш δ - e (К), $\hat{a}$ ко- e (К, МГ), $\hat{u}$ мр δ ло- e (К), j р δ бо- e (МГ), гор δ о- e (МГ);

д δ ебо- i е (ДВ), буд $\hat{a}$ ло- i е (ДВ), шт δ - j е (ДВ, Љ), б $\hat{i}$ о- j е (Г, ВС, Д, Љ, ВГ), ош δ л δ п δ ш δ - i о- i е (Д), к δ - i е (Д, К), ураст $\hat{i}$ ш δ - i о- i е (Д), т δ - i е (Д), т δ - j е (М, К), с δ д $\hat{i}$ о- i е (М), к $\hat{a}$ ко- j е (Љ, К), им $\hat{a}^{\circ}$ - је (К).

е) $e + j + e$ (губи j 90%)

Ова гласовна група се одржава још у презенту глагола $\hat{c}\hat{a}^{\circ}\hat{u}$ (< $\hat{c}\hat{e}$ -ат) и $\hat{v}\hat{j}\hat{a}^{\circ}\hat{u}$ (< $\hat{v}\hat{j}\hat{e}$ ат): $\hat{c}\hat{e}\hat{i}$ ем, с $\hat{e}\hat{i}$ емо и $\hat{v}\hat{j}\hat{e}\hat{i}$ ем, $\hat{v}\hat{j}\hat{e}\hat{i}$ емо (Д, К, МГ), али су већ скоро сасвим преовладали сажети облици: $\hat{c}\hat{e}$ м и $\hat{v}\hat{j}\hat{e}$ м и сл. (Р, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), који су добивени послје губљења j .

У сантхију се ова група јавља само у вези са глаголском и замјеничком енклитиком j е, која је ту двапут чешћа без j него са j :

л $\hat{e}$ ш δ - e (ДВ, МГ), и $\hat{r}$ ш δ - e , бр $\hat{e}$ ме- e (ВС, ВГ), св δ - e (Г), к δ м δ - e (Г), н $\hat{e}$ ш δ - e (Г), м $\hat{e}$ не- e (К, МГ, ВГ), ш $\hat{e}$ - e (= j у) обрт δ к (МГ), д $\hat{e}$ ш δ - e (ДВ, К);

т $\hat{e}$ - j е б $\hat{i}$ о = који је ... (ДВ), δ бр $\hat{t}$ е- j е (ДВ), г $\hat{e}$ - j е (ДВ), св $\hat{e}$ - i е (К), $\hat{c}\hat{e}$ ме- i е (К), м $\hat{e}$ не- i е (Љ).

Ова се група сажима у 3. л. једн. перфекта кад је објекат акузатив, односно генитив мн. личне замјенице 3. л. (ge): л $\hat{e}$ тос- ge б $\hat{i}$ ло (= л $\hat{e}$ тос ix је било), а с $\hat{e}$ т-ге н $\hat{e}$ ма.

ж) $e^a + j + e$

У ријечима је ова група сасвим ријетка, али се у њој i чува: акуз. мн. кр $\check{e}^a i e$ (П), у кр $\check{e}^a i e$ (К), дне кр $\check{e}^a i e$ (МГ).

У сантхију је ова група честа и јавља се са глаголском енклистиком je , која је скоро увијек без j , но то не значи да је ово гласовна појава, као што смо и досад видјели:

$do\check{s}e^a-e$ (Р, МГ), $r\check{e}ke^a-e$ (К, ВГ); $k\check{e}^a(\partial)-e$ (ДВ, Р, ВС, Д, М, К, МГ); $s\check{e}^a(\partial)-e$ (Р, ВС, К, МГ), $d\check{i}ze^a-e$ (ВС), $i\check{u}be^a-e$ (Љ); $d\check{e}se(\check{i}i)$ $\check{g}o\check{d}ine^a-e$ (Г), $i\check{o}b\check{j}e^a-e$ (Љ);

$j \check{e} d e^a (н) - i e$ Буро (ДВ); к $\check{e}^a (д) - j e$ (К).

з) $e^a + j + u$

Малобројни примјери: кр $\check{e}^a i i$ (П, Г, ВС, Д) и кр $\check{e}^a i \check{i} n e$ (П) — потврђују да се у овој групи i чува. Примјера за сантхи нема.

и) $u + j + e$ (чува j 100%)

У засебним ријечима j се чува у овој групи без изузетка:

$t\check{u}j e r a$ (Р, Г, К), $t\check{u}j e r a$ (Д), $t\check{u}j e r i c e$ (ВС), $m a \check{s} \check{u} j e$ (Р, К), $p\check{c}\check{u} j e$ (П), $p u \check{s} t \check{u} j e$ (М, К), $p u \check{s} t \check{u} j e m o$ (ВС), $p u \check{s} t \check{u} j e t e$ (К), $p o t r e f \check{u} j e$ (Д), $\check{c} \check{u} j e$ (М), $\check{c} \check{u} j e \check{s}$ (К), $k a \check{j} \check{u} j e \check{s}$ (К), $s n \check{u} j e$ (К).

У сантхију се ова група јавља у вези са глаголском и каткад замјеничком енклистиком je , али су облици без j два пута чешћи од оних са j . То не може бити никако одраз фонетске ситуације.

Примјери:

$j a \check{h} u - e$ (Р), $o\check{c}d m u - e$ кокле (ВС), $i\check{h}\check{e}l a - m u - e$ (ВС), $t o \check{m} u - e$ (ВС), $\check{j} e \check{n} a - m u - e$ (Д), $i\check{m} e \check{n} - m u - e$ (Љ), $\check{s} t \check{d} - m u - e$ (К), по(д)-чију $k o m a \check{n} d u - e ?$ (К), $m a \check{t} i - m u - e$ (МГ), $r \check{e} k e^a - m u - e$ (ВГ);

$\check{n} \check{e} m u - i e$ (Д), $t \check{u} - i e$ (Љ), $r \check{o} \check{n} \check{a} - m u - j e$ (К), $k \check{n} \check{i} g u - i e$ (К), $s \check{e}^a n - m u - j e$ (К), $t a \check{k} o - m u - j e$ (МГ).

ј) $u + j + u$ (чува j 63%)

У неколика примјера j се губи, а затим се обично врши сажимање:

$I l \check{i} n$ (тј. мјесец) (ДВ), $\check{z} m \check{i} - e$ лѐк [вѐда (К), $k a d \check{i} n \check{i} c e !$ (МГ), $S a l \check{i} \check{s} \check{t} a$ (МГ);

Бројнији су примјери у којима се j чува, а то су већином властита имена:

по Бу $\check{l} \check{i} i$ (М), А $k \check{i} i$ (Љ), при те $p \check{s} \check{i} i$ (К), ка $d \check{i} i n a$ (К), Ну $r \check{i} i$ (МГ), А $\check{l} \check{i} j i$ (К), по мор $\check{i} j i$ (К).

Ипак се види да у овој групи слаби j , јер преовлађује i .

Примјера за сантхи нема.

к) $u + j + u$ (чува j 100%)

У овој групи се j веома добро чува: $p \check{i} j u$ (ДВ, П, МГ), $\check{s} \check{i} j u$ (ДВ, Љ, К), $i \check{z} \check{i} j u$ (ВС, К), $s m \check{i} j u$ (ДВ, Д, К, Љ, МГ); А $\check{l} \check{i} i u$ (П, К), С а $\check{l} \check{i} i u$ (ДВ, МГ).

И у сантхију се j изговара: $\check{u} \check{z} m i - j u$ (П), г а $\check{h} i - j u$ (ВС, К).

V. Секундарно *j*а) на *йочейку ријечи*

Секундарно *j* се изговара скоро редовно у прилогу *ојейи* и каткад у показној партикули *ево*:

јдйейи (ДВ, ВС, К), *јдйеда* (П, К, МГ, ВГ), *јдйе(и)* (П, Г, Д), *јдйе(и)* (ДВ), *јдйеда* (К), *Ѣ-ли пѢј јдйеда?* (К); *јѢво* (Д, К);

Али: *Ѣ п е (т)* (К), *Ѣ в о* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ).

Нема сумње да се протетско *j* развило у сантхију, како то показују примјери: *и-ј-дйейи* (МГ), *и-ј-дн* (ДВ, М_з, МГ), *и-ј-дна-е* (М).

б) између вокала

Секундарно *j* у овој позицији чује се нешто чешће у групи *и + о*, знатно рјеђе у групи *е + о* и изузетно ријетко у групи *у + о*. Важно је истаћи да је секундарно *j* у споменутим групама, уопште узевши, ријетко и да је свака од ових група, чак и група *и + о*, обичнија и много чешћа без *j* него са *j*. Тиме се мрковићки говор бијино разликује од сусједних говора, нпр. црмничког и источноцрногорског¹¹⁰, у којима је прелазно *j* у овим групама нормална појава.

Примјери:

α) *и + о*: *бијо* (Д, Љ, К) *убијо* (ВС), *жњијо* (ВС), *идијо* (Д), *ош-лейијо* (Д), *кијијо* (Д), *шијо* (Д), *зби¹о* (Д), *урасијијо* (Д), *радјијо* (Љ), *давјијо* (Љ), *удавјијо* (МГ), *уморијо* (К), *ндјијо* (МГ), *учинијо* (МГ), *на-лушијијо* (МГ).

β) *е + о*: *дебѣјо* (Д), *дебѣјо* (П, ВС, Љ, К), *џѣјо* (П, Г, К_з, МГ_з), *иѢмејо* (Д, К), *иѢејо* (МГ), *иѢе¹о* (Д), *иѢејо* (МГ_з), *бѣјо* (К, МГ_з), *дѣјо* (МГ).

γ) *у + о*: *џујо* (К).

ЗАКЉУЧАК

98. Мрковићки говор губи *j* у високом проценту у групама *оји* и *оје*. Он га губи такође и у групама *аји* и *еје*, али због малог броја лексема ово губљење је од мањег значаја. У групи *ији j* се чува боље него што би се очекивало¹¹¹. Ово стање проистиче из фонетике *ријечи*, а не сантхија.

Секундарно *j* је ријетко, чак и у групи *и + о*, што може изгледати загонетно с обзиром на остале наше говоре. Међутим, то за мене значи

¹¹⁰ Стевановић, Источноцрногорски диј., стр. 30., Милетић, Црмнички говор, стр. 329—331; за секундарно *j* у групи *ио* в. Вуковића, Говор Пиве и Дробњака, стр. 17 и Пеца, Говор источне Херцеговине, стр. 85.

¹¹¹ Ипак ово стање у мрковићком говору одговара добро Белићевој карактеристици чувања и губљења *j* (Фонетика, 1960, стр. 128), сем примјера *иде* и *гй-е*, који су чешћи него *идје* и *гй-је* (в. *и + j + е*).

да мрковићки говор овдје рефлектује старо стање боље од ма ког другог црногорског говора.

ЈОТОВАЊЕ

Старо јотовање

99. Резултати старог јотовања се јасно виде, али су у неким граматичким категоријама поремећени дјеловањем аналогije. Најприје ћемо дати материјал у коме се тачно, или приближно тачно, огледа *старо јотовање*, а затим примјере у којима је оно измијењено, као и узроке који су довели до те измјене.

а) *иј* > *ћ*: *ћа^ок* (ДВ, Д, К), *љућаше*] се (ВС, МГ), *зайдћен* (ДВ, П);

б) *дј* > *ђ*: *млађи* (П, К), *гђћи* (П, ВС, МГ), *слађи* (ВС, Д), *зиђемо* (ДВ), *суђа^оше* (ДВ, ЈБ) *сеђа^оше* (К), *сиђа^оше* (ЈБ), *сиђау* (МГ), *иђаше* (МГ), *иђа^оу* (Г, ЈБ), *гдђа^оу* (ЈБ), *и^роцеђене* (Д), *омлађена* (К), *нас^ађена* (МГ), *оређено* (ВГ), *и^риђе* (ДВ_в, П, Д, М, ЈБ, К₄), *и^риђе* (ДВ, Д);

в) *гј* > *ж*: *дужле*, т. 183 (ДВ, ВГ); *дужли* (П, ВС, Д, К);

г) *скј* > *ши*: *ишије* (ДВ), *ишиу* (Д, К);

д) *сиј* > *ши*: *иушииши* (П, ВС, МГ), *иушишумиши* (Д, К, МГ), *иушишумаше* се (МГ); *чешле* < *чешће* (П, М);

ђ) *сј* > *ш*: *иокдишено* (Р, Г, К); *вишли*, т. 183 (П, ВС, Д, МГ), *вишли* (ВС, К);

е) *зј* > *ж*: *рђжем* (ДВ, Д, К); *иђжли*, т. 183 (ВС, Д, К, МГ), *бђжли* (П, ВС, Д, МГ);

ж) *иј* > *иљ*: *кајла* (МГ), акуз. *кајлу* (ЈБ), ном. мн. *кајле* (МГ); *иујли* (П, Г, ВС, Д);

з) *бј* > *бљ*: *дрдбљау* (ДВ_в), *исиребљено* (Д), *дубле* (Д);

и) *мј* > *мљ*: *зџмла* (МГ), *на-землу* (К), ген. једн. *зџмле* (ДВ, К, ВГ);

ј) *вј* > *вљ*: *сјвли* (П, Г, ВС, Д);

к) *лј* > *љ*: *бјели* (ВС, Д, К), *кдласмо* (ДВ), *мишлак* (ВС);

л) *нј* > *њ*: *наслдњен* (К), *рањује* (= рања, оставља) (ДВ).

Међутим, старо јотовање није очувало свој исконски гласовни лик у сљедећим облицима:

а) У *комиарашуу* *иридјева* због опште распрострањености наставка *ли* (< *љи*, уп. т *у* п *ли* < *тупљи*): *крајли* (К, МГ) *лујли* (П, ВС, Д, МГ), *жујли* (ВС, Д, К), *иљили* (П, ВС, Д), *блџли* (П, ВС, Д), *гладли* (П, ВС, Д), *ишрди* (П, ВС, Д), *гђкле* (ЈБ), *цџле* (МГ), *иђли* (П, ВС, Д) *ишрли* (ВС, Д, К, МГ).

Компаративи *дужли* и *дужле* (в. *гј* > *ж*), у поређењу са *гђкле*, показују да је нови компаративни наставак *ли* (< *љи*) могао бити додат

и на основу старог компаратива, а не само на основу позитива. Зато су и унесени компаративи: *вѣили, чѣшле, нѣжли, брѣсли* — у примјере у којима се приближно види старо јутовање, јер мислим да је ту могло бити додато *ли* на основу компаратива.

Међутим, компаратив *ушле*, према позитиву *јусѣ^ак* (П, ВС, Д, К, МГ), показује ипак да је у овом примјеру *ш* добивено асимилацијом, дакле из основе *данашњег њозишва*, а не од старог јотовања, јер би јотовање дало *ж*, као што се каже у *црмничком говору*: *јусѣк*, компаратив *јужи*.

б) У *шрѣном шридјеву глагола VII врсте* којима се глаголска основа завршава на *си*: *ома^асѣен* (П), *окрасѣен* (Д), *очѣсѣен* (К, МГ), *крѣсѣен* (К), *намјѣсѣен* (К), *премјѣсѣен* (К); у имперфекту *мѣсљак* (ВС).

Исту појаву имамо у итеративном глаголу *искорисѣ^аје* (МГ) и у именици *рисѣ^ан* (К), *рисѣ^ани* (ДВ), *рисѣ^анке* (ДВ).

Јасно је да су ови облици постали доцније по угледу на основу инфинитива, односно на властито име (X)*рисѣ(ос)*.

в) У *шрезенју глагола V врсте* и у *имперфекту и шрѣном шридјеву глагола VII врсте* којима се глаголска основа завршава на уснени сугласник:

узѣмем (П, Љ), *узѣмеш* (П, Д), *узѣме* (ДВ, П, Љ, К₃, ВГ₂), *узѣму* (П, М, Љ, ВГ); *досѣме* — према перфективном *ддсѣме* од *ддсѣи* (П, К, МГ);

куѣјаше (ДВ₂, К, МГ), *шѣдѣја^ак* (К), *ва^абјак* (МГ), *ва^абјасмо* (М), *лѣвјаше* (ВС), *лѣвја^ау* (ВС), *жѣвја^аше* (П), *дѣвја^аше* (П, инф. до вѣит);

куѣен (ДВ, К), *шѣидѣно* (П), *шѣидѣње* (П, М), *реѣиена* (П, К), *наѣрѣвена* (Д), *залѣен* (Љ), *шкѣиен* (МГ), *удрѣбен* (П), *зарѣбено* (МГ), *углѣвен* (ДВ), *наѣрѣвена* (Р), *уда^авено* (К), *ловѣње* (К).

г) Рекло би се на први поглед да су по узору на имперфекат *ва^абјак*, *лѣвјаше*, *ва^абјасмо*, *лѣвја^ау* — образовани имперфекти глагола чија се глаголска основа завршава на *с* и *з*: *ндсјаше* (ДВ), *ндсјау* (Р, ВС, ВГ), *ндсја^ау* (К, ВГ), *кдсјау* (К₂), *излѣзја^ау* (Љ).

100. Нас овдје доводи у забуну старо јотовање уснених сугласника. Врло добро га чува именица *каѣла*, доста добро именица *зѣмла*, мада се говори каткад и *зѣмја*, ген. *зѣме*. Сасвим добро га чува компаратив: *шѣйли*, *сѣвли*, *дѣбли*.

Међутим, не чува га никако презент глагола *узѣмаиш* (*узѣмем* итд.), имперфекат глагола VII врсте којима се глаголска основа завршава на уснени сугласник (*шѣдѣја^ак*, *ва^абјак*, *лѣвјаше* итд.) и трпни придјев тих истих глагола (*куѣен*, *удрѣбен*, *углѣвен* и сл.).

О чему се ради овдје: о *фонетској* или *морфолошкој* промјени?

Да има фонетскѣ промјенѣ, показује именица *зѣмја* (поред много чешњег *зѣмла*). Такође је познато да је промјена уснени сугласник + *љ*

у уснени сугл. + *j* (м љ > м ј и сл.) — особина албанског језика, а мрковићки дијалекат је више него ма који други црногорски говор био изложен таквом утицају.

Па је ли, онда, *куџаше* и сл. резултат такве промјене? То је сасвим могуће. — Је ли на исти начин добивен презент *узџем* и трп. придјев *куџен*? И то је могуће, јер је *џ* могло испасти испред *e* као у ген. *зџме* (врло риједак случај) од *зџма*.

А шта онда да кажемо о компаративу *дџбли* и сл.? Је ли и он раније гласио *дубји* (< дубљи), па наставак *ли* (< љи) касније повратио и уопштио га за све придјеве (*сидџли*, *гџкли*, *чишли*) под утицајем компаратива *бџели*? То је врло мало вјероватно, иако компаратив на *љи* имају *зубачки* и *сиччански* говор за све придјеве, као и мрковићки.

Према томе, *фонетско* објашњење не задовољава овај проблем, иако би баш оно морало дати жељени одговор.

Да видимо како стоје *морфолошки* чиниоци.

Презент *узџем* може бити образован према презенту перф. глагола *узџем*. — Трпни придјев *куџен* могао је постати према: *идџен* (< *идџић*, бацити), *иџџен*, и још прије према *огребен*, мада паралела није најсрећнија. „Пандан“ овој паралели чини имперфекат глагола VI врсте: *идџау* (падаху) и *рабдџау* (работаху), који је образован према имперфекту глагола VII врсте: *граџау* и *муџау*, или према имперфекту глагола I врсте: *илџах-илџау* и *бдџахе-бдџау* (т. 246).

Још је компликованије објаснити имперфекат: *куџаше* и сл. Према њему стоји *ндсјаше* (и *ндсаше*) за које би сваки познавалац овога говора рекао да је образовано према *куџаше*, тј. да је *j* аналогичном прешло из *куџаше* у *ндсјаше*. Међутим, пошто имам свега један примјер који гласи *ндсјаше* (ДВ), ја могу претпоставити да је *и* редуковано, тј. *ндсјаше* > *ндсјаше* (уп. *илџиво*, *сдџво*, *жвјина*, т. 48, средина ријечи, ђ). А затим је *j* из *ндсјаше* истисло *л* (*љ*) из чешћег *куџаше*! Немам потврде да је имперфекат *идџах* и сл. постао од *идџах*, мада се такав имперфекат чује у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 450: *дџбијаше*, *гџмјаше*, *жвјијасмо*).

Тако би морфолошко објашњење и редукација вокала *и* задовољили овај проблем, а примјер *зџма* остао би као усамљени свједок да ипак има нешто и од гласовне промјене уснени сугл. + *љ* у уснени сугл. + *j*.

Да су споменута одступања од старог јотовања уснених сугласника морфолошка, а не фонетска појава, показује ново јотовање придјева *дџбли*. С обзиром на вријеме новог јотовања (крај XVII и почетак XVIII в.), овај придјев би морао гласити *д* и *в* ј и било да је прелаз *б љ > б ј* претходио новом јотовању или да се извршио послје њега. Да је по сриједи први случај, *бј* не би могло више бити јотовано; да је други случај, онда би он морао обухватити и *дџбли*, које би морало дати *дџби*.

Ново јотовање

101. И ново јотовање је у овом говору приведено крају, али нема примјера за све случајеве, нпр. за *чј*, *шј*, *жј*, па већином ни за уснене

сугласнике, јер нема именица као што су *којље*, *снојље* и *гробље*. Међутим, из оно мало примјера што имамо може се закључити да је овај гласовни процес, уз ријетка одступања, сасвим извршен. Одступања се тичу гласовних група *сиј* (лйстй, лйстје), *зј* (гѡздије, грѡздије) и *зј* (Кѡзјак). Но и у наведеним примјерима обичнији су јотовани облици, а нејотовани се чују сасвим ријетко и само од старијих особа.

Примјери:

а) *иј* > *ћ(и)*: *брѡћа* (ВС, МГ), *цвѣће* (Д, МГ), *иѡмећу* (ДВ, К); *ирући*, множ. с наслоном на изгубљену збирну именицу (К, МГ), *прући* (К); *пруће*, акуз. мн. (К);

б) *ѡј* > *ћ(ѡ)*: *лућу* (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), *лућима* (ДВ, Р, ВС, Љ), *рѡћак* (К), *глатѡћу* (К), *лудима* (МГ). *рѡћак* (К);

в) *сиј* > *ш(си, сћ, сћ, сиј)*: *лиши* (К) *лишићу* (Д), *листи* (Д), *листе* (М₂), *лишти* (К); акуз. мн. *листе* (К), *листе* (МГ);

г) *зј* > *ж(жћ, зѡ, зѡ, зј)*: *зѡже* (ДВ, Г, М, К, МГ₂), *зрѡзје* (М, Љ, К, МГ), ген. *зѡжја* (ДВ), ген. *зрѡзја* (ДВ), *зѡжар* = ковач (ДВ), *гѡзде* (МГ₂), *грѡзде* (МГ), *гѡздије* (МГ₃), *грѡздије* (МГ), *грѡзје* (МГ);

д) *сј* > *с*: *сјура* (ДВ, Р, П, МГ₂); *клатѡци*, множ. с наслоном на изгубљену збирну именицу (П, К, МГ), *клатѡцик* (П, К, МГ); *клатѡце*, акуз. мн. (МГ), *ирѡцак* (К); *с-јѡним* (М, МГ), али је обичније и чешће *с-јѡним* (К, МГ, ВГ);

ђ) *зј* > *з(зј, зј, зћ)*: *Кѡзјак* (ВС₂), при *Кѡзјаку* (М), *Кѡзјак* (ВС, Д, М, К₂, ВГ), *Кѡзјак* (ВС-често, М), *Кѡзјак* (ВС, МГ), за *Кѡзјак* (К);

е) *жј* > *ж*: *ѡруже* (ДВ₂, ВС₂, Љ, К₂), ген. *ѡружа* (ДВ, Љ, К), *ѡружом* (ДВ, Љ, К₂, МГ), инстр. мн. *ѡружима* (К), *иѡдѡже* (на стативама) (ДВ), *ѡжа* (ти вјера) (П, Д, М, Љ, К), *ѡжи* (ДВ, К, МГ), *ѡже* (ДВ, П), *ѡжему* (ДВ), *ѡжом* (ДВ, К), *ѡже* (мјесто) (ВГ);

ж) *рј* > *р*: *Примѡре* (К), али се ова именица чује и у женском роду: *Примѡрија*, б. п. *Примѡром* (Д) и тада има слабо *ј*;

з) за *уснене сугласнике* има само неколико примјера, али и они показују да је ово јотоване извршено: *ѡбли* (ДВ, К), *ѡбло* (ДВ, П, ВС, Љ, К), *ѡблѡчина* (К, МГ); *з(ѡ)рѡ(в)ле* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ), б. пад. множ. *ѡблѡма* = *ѡблѡма* (ДВ);

и) *нј* > *њ*: *вјѡвање* (ВС), *вјѡвање* (К); *ѡмећи* (ДВ, К, МГ), с наслоном на изгубљену збирну именицу *ѡмеће*;

ј) *лј* > *љ (> л)*: *вѡсле* (Љ, К, МГ).

Оскудица у примјерима за ново јотоване долази отуда што у овом говору нема збирних именица образованих наставком *је* (гробље, сноплје,

камење, смиље, босиље и сл.) ни довољно присвојних придјева образованих наставком *ји* (крављи, пасји, козји, овчји, мишји, мачји), него се мјесто њих употребљава *генијив именице с њредлогом од*: млѣко о (д) - кр ѡ ве, од - б в це, о (д) - к ђ зе и сл.

Ми смо већ видјели да је у ријечима и облицима са старим јотовањем: р и с ѡ њ и, к р с ѡ њ е н, п р е м ј е с ѡ њ е н и сл. — с враћено аналогично према другим облицима ових ријечи. Зато би се могло помислити да је на сличан начин враћено *с* и *з* у ријечима са новим јотовањем: *лѡсѡи* (: лѡст), *грѡзѡје* (: грѡст), *гѡзѡје* (према ријетком *г о з д ѡ њ и*).

Међутим, веће бити тако. Сувише је примјера који показују да ново јотовање у групама *сиј*, *зѡј* и *зј* није извршено до краја: *лѡсијје* (МГ), *грѡзѡје* (МГ), *гѡзѡје* (МГ), *грѡзје* (МГ), *Кѡзјак* (ВС, Д, М, К, МГ). У овим примјерима се, несумњиво, чувају посљедњи нејотовани остаци овог гласовног процеса који се у говору Мрковића кретао нешто спорје него у сусједним говорима. Треба имати на уму да је мрковићи говор периферијски, с посебним географским положајем и малим контактом са представницима других говора. Он у извјесном смислу има положај сличан западнобосанским и славонским говорима који врве од архаизама¹¹².

102. На крају требало би рећи нешто о примјерима са палаталним *ѡ* и *ѡ* мјесто *ћ* и *ђ* у ријечима: пр ѡ т и, луд ѡ ма, р ѡ ѡ а к, г ѡ з ѡ е, гр ѡ з ѡ е и сл. На један такав примјер наишли смо и у старом јотовању: *ѡ р ѡ ѡ е*. То је утолико значајније што су Р. Бошковић и М. Малецки у *L'examen...* (стр. 12) казали да се у овом говору свако *ћ* и *ђ* изговара као *ѡ* и *ѡ*. Према томе, била би то архаична црта која представља старо стање у изговору ових гласова. П. Ивић је ово мишљење усвојио и унио га у своју студију о српскохрватском консонантизму¹¹³. Да би ово значајно питање било сагледано у цјелини, ја остављам да читав проблем размотрим послје давања примјера за најновије јотовање.

Најновије јотовање

103. По резултатима овог јотовања мрковићи говор се, углавном, слаже са приморском зоном црногорских говора, тј. јотују се *ѡ-ѡ*, *с-з*, *л-н*, али не и уснени сугласници¹¹⁴. У томе се овај говор разликује од црмничког говора на обали Скадарског језера, у коме се већином јотују и уснени сугласници¹¹⁵.

Треба посебно истаћи да се у овом говору још могу чути нејотоване или дјелимично јотовање групе *ѡј*, *ѡј*, *сј* и *зј*. То за нас има особити значај с обзиром на споменути констатацију Бошковића и Малецког о изговору сваког *ђ* и *ћ* као *ѡ* и *ѡ* у мрковићком говору.

¹¹² Решетар, *Der štokavische Dialekt* стр. 140; Ивић, *Дијалектологија*, стр. 200.

¹¹³ П. Ивић, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. II, стр. 161; за *ѡ* и *ѡ* *крашованског говора* в. *Die serbokroatischen Dialekte*, стр. 276, од истог писца.

¹¹⁴ Р. Алексић, *Извјештај о пастровском говору* (ГЗС и ВС, 1938, стр. 19).

¹¹⁵ Милетић, о. с., стр. 343—344.

104. Од значаја је такође и група *сл* (< слѣ) и *зл* (< злѣ) на споју префикса и глагола (*слего*, *излегли*), као и у именици *слѣме* (< слѣме), јер се те гласовне групе изговарају неасимиловане, тј. не чује се скоро никако *шл* и *жл*. Да ли ово значи да је прелажење *љ* у *л* стара појава којом треба објаснити одсуство асимилације у групама *сл* и *зл*? Ово питање је сасвим оправдано кад се групе *сл* и *зл* (< слѣ и злѣ) упореде са предлогом *с* уз инструментал личне замјенице 3. лица: *се^а-шњѣм* (ДВ, ВС) и *се^а-шњѣм* (П), јер облик *шњѣм* несумњиво свједочи о старини прелажења *с-њ* у *ш-њ*, а то је паралелна група — групи *сљ* и *зљ*. Додуше, ова група *с-њ* није везана за *јаиш*, него је контакт *с-њ* у њој знатно старији од контакта *сљ* (< слѣ-). Важно је истаћи да се једначење у групи *с + њ* вршило најкасније на почетку XVI вијека с обзиром да га налазимо у *џрвом* од седам познатих писама Скендер-бега Црнојевића Млетачкој Републици: *ш њиме*¹¹⁶. Да ли је већ тада, или ускоро затим, *ѣ* дало је у мрковићком говору? Другим ријечима: је ли *јаиш* у то вријеме било дифтонг [i^е] или *је*? Сматрам да је свакако у току XVI в., бар при крају тог вијека, морало *ѣ* > *је* и у овом говору¹¹⁷. Да ли је већ прије тога — *љ* > *л* под утицајем албанских дијалеката?

На ово питање је већ дат одговор у партији о сонанту *љ* (1. 87). Наиме, пошто је извршено ново јотовање у *дѣбли* (< див-ји) и *здравле* (< здрав-је), јасно је да је резултат тога јотовања била група *вљ*, која је тек касније прешла у *вл*. То непобитно доказује да је *љ* прешло у *л* (л) послѣ XVII вијека.

Не вјерујем да је у вријеме новог јотовања постојало *високо л* (= л) иза кога би *ј* једноставно отпало, јер се такво *л* не би дало јотовати. Ако се ипак ова гласовна промјена појавила прије XVIII вијека, она је морала бити ограничена на појединачне примјере и гранична насеља према сусједним Албанцима, а до њеног уопштавања дошло је тек касније (т. 87).

Да је прелаз *љ* у *л* каснија фонетска промјена, показује нам источноцрногорски дијалекат не само својим *здравле* и *снојле* него и облицима *влера* и *млера*¹¹⁸, јер се одатле види да је у тим говорима *љ* > *л* тек пошто је извршено најновије јотовање.

Примјери за ново јотовање у *мрковићком* и *источноцрногорском* показују да је утицај албанског језика на наше периферијске говоре почео јаче дјеловати тек од XVIII вијека. Иако је мрковићки говор имао у свом сусједству припаднике албанског језика, као што показује

¹¹⁶ Franc Miklosich, Die serbischen Dynasten Crnojević, Wien, 1886.

¹¹⁷ Белић, Фонетика, 1960, стр. 89, каже да је у зетским повељама је за *јаиш* употребљено први пут 1485. г. — Питање је да ли се ова хронологија може примити за мрковићки говор. Кад ово кажем, ја мислим на географски положај мрковићког говора, а не на Милетићев опис *дугог јаиша* у црмничком говору (о. с., стр. 240—241), јер је по мом језичком осјећању изговор *дугог јаиша* у Црмници двосложан, а не једносложан, како га је чуо и описао Милетић. Међутим, Милетићев опис *дугог јаиша* у овом говору усвојио је и Решетар у свом раду *Izgovor i pisanje praslavenskog vokala ѣ u dugim slogovima* (Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 273, g. 1942).

¹¹⁸ Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 44.

Болничин опис скадарског санџаката (1614)¹¹⁹, он је ипак дуго чувао чист лик једног нашег старог говора, тако да се може претпоставити да он раније није био периферијски говор у оноликој мјери колико је то данас¹²⁰.

То што данас мрковићки говор има *слѐме*, *слѐго*, *излѐгоше*, *злѐко*, а зубачки *шлѐме*, *шлѐго*, *ижлѐгоше*, *жлѐко* — доказује да је ова асимилација у зубачком говору извршена свакако послје XVII вијека, дакле у вријеме када мрковићки говор није имао сонанта *љ*, јер је већ био прешао у *л*, док у зубачком говору те гласовне промјене нема.

105. [Иако су групе *љѝ* и *њѝ* јотоване рано, код дубровачких пјесника у XVI и XVII вијеку (Рањина: *њекад*, *њеко*; Гундулић: *улезе*, *њекада*)¹²¹, то не значи да је била обавезна асимилација сугласника *с* и *з* испред тако добивених *љ* и *њ*. Она је наступила релативно касно у већини наших говора¹²², па је разумљиво што се касно појавила и у околини Бара. Иако се у Мрковићима каже *се^а-шњѝм*, говори се само *с-њѝнским*, дакле без асимилације. (Можда је социјатив *с-њѝнским* утицао да се предлог *с* поново врати испред облика *шњѝм*, јер се изгубило осјећање да у њему постоји предлог: *ш-њѝм*.)]

Приближно временско одређивање прелажења *љ* у *л* помаже нам да и друге случајеве албанског утицаја на мрковићки говор можемо сматрати, мање-више, хронолошки блиским са прелазом *љ > л*. А то су: десоноризација звучних сугласника на крају ријечи, вјероватно веларизација *л* испред вокала задњег реда и соноризација сугласника *х*, скраћивање неакцентованих дужина и неке појаве у синтакси (ред ријечи, ге + номинатив).

Примјери:

а) *иј* > *ћ*: *ћѝраиѝ* (П, ВС, Љ, К, МГ), *ћѝрај* (П, ВС, МГ, ВГ), *ћѝра^ом* (ВГ), *ћѝра* (ДВ, К), *ћѝрамо* (ДВ, ВГ), *ишћѝрали* (ДВ), *ћескѝѝа* (Љ, К, МГ, ВГ), *кћѝѝ* (ДВ, К-ћ = скоро *т*), *кћѝо* (ДВ, П), *кћѝли* (Р, К), *ћѝѝ* (Љ-слабо *ћ*), *ћѝо* (ДВ, Г, МГ, ВГ), *ћѝо* (ВС, Д): *киѝо* (МГ), *ћѝли* (ВС); *нѝ-кћѝ* (ВС, ВГ);

ијѝѝрај (ДВ, ВС₂);

иѝѝѝрали (К), *иѝѝѝра* (К), *иѝѝѝраиѝ* (МГ), *иѝѝѝрали* (М), *иѝѝѝраће* (К), *киѝѝѝѝ* (Љ), *киѝѝѝѝо* (К);

еквивизми: *тѝрамо* (ДВ), *тѝра се* (Р), *тѝрај* (Г) — обрађени су у партији о *крајком јаѝу*.

б) *ој* > *ћ*: *вићѝѝ* (К), *вићѝек* (ДВ, Г, Д, К), *вићѝе^о* (ДВ), *вићѝо* (ДВ₂, Г, Д, К₇, МГ₂), *вићѝо^н* (ДВ, ВС, Д, К), *ћѝ*: *гѝ* (ДВ₂, Г, К, МГ, ВГ),

¹¹⁹ А. Јовићевић, о. с., стр. 61 (цитат из М. Болице).

¹²⁰ А. Јовићевић, о. с., стр. 81 (подаци о *Пелинковићима*) и стр. 95—96 (подаци о *Анаматама*).

¹²¹ А. Vaillant, *La langue de D. Zlatarić*, I, стр. 312—313.

¹²² Ова асимилација је извршена скоро сасвим у *црмничком говору* (Милетић, о. с., стр. 335), а још изразитије у *исјочнохерцеговачком* (А. Пецо, о. с., стр. 95). — Види Белића, *Фонетика*, 1960, стр. 132.

з) *rj*: нема примјера (нпр. старешина).

и) *lj > љ (> л)*: *лѣшос* (ДВ), *слѣго* (ДВ), *излѣгоше* (ДВ), *излѣгли* (ДВ), *излѣге^a* (Р, К), *излѣге^{ан}* (ВС, К), *шлѣге^{ан}* (ВС), *слѣго* (Д), *слѣмен* (МГ), *слѣме* (К, МГ).

ј) *n + j > њ*: *њѣдро* (ВС, Љ), *њѣдра* (ВС), *њѣко* (ДВ, П, М, Љ, К, МГ, ВГ), *њѣшко* (ДВ, М, МГ), *њѣки* (ДВ, П, ВГ), *њѣке* (К), *њѣколико* (ДВ, Д), *њѣге* (ДВ, Р, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), *њѣшио* (ДВ, Р, П, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ); *њѣчесови*.

Нејојшовани и *шек њалашизовани* примјери из новог и најновијег јотовања (К ђзјак, лѣстје, прѣѣи, р ђѣак, лѣстѣи, гр ђзѣе, гр ђзѣѣе; тјѣрај, сјѣди, изјѣде, тѣрат, ђѣца, ђѣѣца, за ђѣѣли) доказују да ни једно ни друго јотовање није дефинитивно завршено, него се још чувају малобројни али сигурни примјери који показују гласовно стање прије јотовања, односно прелазни степен у јотовању (гр ђзѣе, ђѣца). С обзиром на скоро самосталан развитак овог говора у току посљедња три вијека, ово мало закашњење у јотовању је сасвим разумљиво.

106. Ја сматрам да су примјери као *шѣраш*, *ђѣца* и сл. утицали на Бошковића и Малецког¹²³ да изведу погрешан закључак о изговору сваког *ћ* и *ђ* у овом говору као *ш* и *ђ*. То тврђење је неприхватљиво јер, нпр., између мрковићког *ћ* и чакавског *ш* постоји велика разлика. Све што се може рећи у прилог Бошковићу и Малецком јесте да је при изговору *ћ* и *ђ* у овом говору палаталност (и фрикативност) *нешшшо слабија* него у у књижевном језику, али не никако до тог степена да их можемо окарактерисати као *ш* и *ђ*.

ДЕСОНОРИЗАЦИЈА ЗВУЧНИХ СУГЛАСНИКА НА КРАЈУ РИЈЕЧИ

107. Десоноризација звучних сугласника у финалном положају извршена је потпуно. Она обухвата и сонант *в*, који се и овдје понаша као звучни парњак сугласника *ф* (његђф), а то потврђује и примјер *јѣз-вала!* (ВС) у коме се безвучно *с* соноризује испред *в* и прелази у *з*. Треба истаћи да се *с* соноризује каткад и испред других сонаната, и то само у *реченичној фонетици* (као у наведеном примеру), што представља, можда, јединствену појаву у нашим дијалектима уопште.

У извјесном броју примјера забиљежио сам *имѣлозивно ђ* (ђ) у финалном положају, али је слична појава код осталих звучних сугласника сасвим ријетка. Пошто се овакви примјери јављају скоро искључиво код именица, дакле ријечи са деклинацијом, може се мање-више сигурно претпоставити да је ово секундарна појава, а не одржавање старог стања које је претходило десоноризацији. Наиме, према зависним падежима: *народа*, *народу* и сл., могло се накнадно јавити *ђ* у номинативу (и акузативу), али то представља само *звучну имѣлозију*, док је експлозија увијек безвучна.

¹²³ L'examen. . . , стр. 12.

108. Према односу: безвучни сугласник на крају ријечи, а звучни у средини ријечи, поремећен је у неколико случајева код именица и прилога с покретним вокалом — првобитни, етимолошки однос краја и средине ријечи. Прегледаћемо редом сваку од тих поремећених група.

а) Према односу *гр̂а̂-и̂-гр̂а̂* створен је нов и скоро сталан однос код двију именица: *ли̂и̂* (литоца) — ген. *ли̂да* (ДВ, ВС, Д, К, МГ), *ли̂дови-ли̂дове*^ак (Д, Љ), *ли̂довина* (ВС); *и̂џа̂и̂рои̂* (Г, МГ, ВГ) — *и̂џа̂-и̂рода* (Г, К, МГ), *и̂џа̂и̂рои̂-и̂џа̂и̂рода* (Д), али *п̂џа̂* прота (ВГ).

б) Према односу *л̂с-л̂за* створен је нов однос код шест именица: *Арбан̂с-Арбан̂зи* (ДВ, МГ, ВГ); *и̂и̂џер̂џс*, без *и̂и̂џер̂џа* (Љ), *и̂и̂џер̂џе* (ДВ), њега *и̂и̂џер̂џи̂ра* (ДВ), *ку̂и̂џс-ку̂и̂џа* (П, Д); *л̂с*, *п̂џа* *л̂за* (ВС), ма̂ло *л̂џеза* за ку̂ћу (Љ); *ми̂рис-ми̂риза* (Р, К), *ми̂ризом* (Љ, МГ); *и̂ал̂с* (двор)-*и̂ал̂за* (К).

в) Према односу *с̂џа̂и̂* и *с̂џа̂* настали су истовјетни односи код великог броја прилога:

џ п е т (МГ) и *џи̂еда* (ДВ₃, МГ₇), *јџи̂еда* (Р, П, К₄, МГ₃); т̂џа̂-п̂ут (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ) и *и̂џа̂џуда* (ДВ, Р, ВС, К₃, МГ, ВГ), *јџеде*^а(н) *и̂џда* (МГ), *дв̂а̂ и̂џда* (ВГ), *др̂џи̂ и̂џда* (ДВ, МГ), *њ̂еколика и̂џда* (Љ), *јен-и̂џда* (ДВ), *два-и̂џда* (Љ), *три-и̂џда* (Љ), *2—3 и̂џда* (Љ);

д̂џа̂ н̂џа̂ с̂ (П, ВС, М, Љ, МГ) и *де̂џа̂н̂џа̂* (Љ, МГ₃, ВГ), *и̂т-р-ос* (К) и *и̂џроза* (МГ), *јџи̂роза* (Љ); *л̂џе-т-ос* (ДВ, Г, ВС) и *л̂џи̂оза* (МГ, ВГ); *н̂џа̂ џ̂џа̂ с̂* (П, ВС) и *н̂џа̂ џ̂џа̂* (П, Љ).

г) Не само под утицајем једначења по звучности: *о-т-К-џ-њ-џа̂-к*, него још више под утицајем десоноризације краја ријечи — настали су ови случајеви: *о-т-и̂-џ-стока* (ВС), *о-т-л̂-џ-ша* (К), *бес-о-в-џ-к* (ВС), *бес-џ-ца* (Д), *бес-џ-ма* (МГ), *и̂с-о-ка* (К), *ис-М-р̂ко-и̂-џ-џа̂-к* (МГ), *крос-л̂-џ-и̂-ну* (ДВ); *бесобразно* (ДВ).

Сматрам да примјери као *јџџ-вала* (ВС) и *јџџ-вал̂а*^о (К) иду такође у ово поглавље, а не у партију о сонанту *в*, гдје се говори о њему као звучном парњаку сугласника *ф*. Треба истаћи да однос: *јџџ-ст-и* и *јџџ-вал̂а* значи дефакто однос краја и средине ријечи с фонетске тачке гледишта. Примјери као: *јџџ вал̂а*^о (К), *јџџ ма̂ло* (Д), *јџџ јџеде*^ан (Д), *јџџ њџи̂џи̂о* (К), *л̂џи̂оз-ју* (тј. розаклије) *н̂џа* (Д); *н̂џ* (= *носи*) *м̂џаску* и *п̂џре* (Д) — у ствари су двочлане реченице у којима су обе ријечи акцензоване, али је *главни акцената̂јски удар на једној, обично и̂рвој ријечи*. Зато је и овдје прелаз *с > з* јасан, без обзира да ли га објашњавамо асимилацијом по звучности или односом краја и средине ријечи. Да ово ипак неће бити асимилација по звучности, доказује то што само *с > з* у овој позицији, и то испред сонаната. Ниједан други сугласник се не једначи по звучности у тој позицији. Ја зато немам примјера и сигуран сам да их уопште нема.

Према томе, *јџџи̂* и *јџџ-вала* (*јџџ-вал̂а*^о) представља фонетски исти однос који имамо у примјерима: *ми̂рис-ми̂риза* и *л̂џе-т-ос-л̂џи̂оза*.

Грађа о десоноризацији краја ријечи показује да је овај процес дефинитивно завршен. Неколико примјера непотпуне десоноризације

могу бити прије угледање на зависне падеже него остаци недовршеног процеса. Утицај аналогije (лѣт-лѣда : грат-града и сл.) потврђује да је десоноризација стара појава, али ниједан факат нам не казује одређено када је овај процес започет и када се завршио.

У муслиманским властитим именима десоноризовани сугласник с краја ријечи улази у све облике ријечи као основа: *Мемѣи*, *Мемѣи-ом*, *Мемѣи-ов* и сл. Из тога би се могао извести закључак да је десоноризација у вријеме исламизације Мрковића била дефинитивно завршена. А то је, као што знамо из историјских података, средина XVIII в.¹²⁴

На то нас упућује и топоним *Ласниџков* = Лаз Ников, за који мјештани (МГ) не знају казати шта значи. Према данашњем *јѣз-вала*, ми бисмо очекивали и овдје испред сонанта *н* — *Л а з н ѣ к о в*. Пошто тога нема, ја сматрам да и овај микротопоним потиче у овом гласовном облику још из времена прије исламизације, тј. негдје из XVII и прве половине XVIII в. (или чак и раније).

Међутим, ни властита имена ни споменути топоним нису сигурни докази за хронологију десоноризације. Име је могло гласити и код исламизираних Мрковића — *М е (х) м е д*, па постати *Мемѣи*, а топоним — *Л љ з Н ѣ к о в*, на временом постати *Ласниџков*.

Ипак сматрам да је десоноризација појава XVII в., јер је у то вријеме, послѣ пада Бара, дошло до јачег додира између Мрковића и сусједних Арбанаса. *А десоноризација је албански уиџицај*. Према томе историјске прилике овога племена у XVII в. и првој половини XVIII в. упућују нас на закључак да је управо у то вријеме извршена ова гласовна промјена.

Међутим, њени почеци могу бити знатно ранији: XV — XVI в. Ја сматрам да су фонетске промјене *љ > л* и десоноризација звучних сугласника на крају ријечи временски блиске, а можда и истовремене појаве.

СУГЛАСНИК 3

109. Овај сугласник се чује у великом броју домаћих ријечи, и то претежно на почетку ријечи, гдје стоји мјесто *з*. Он се јавља такође као *п а л а т а л н и е к в и в а л е н т* гласа *з* (< *х*) у системи облика (арџк — ген. арџга — мн. арџзи). *З* се изговара и у 10—12 страних позајмица гдје се огледа несумњиво талијански и албански утицај (тал. *б и з љ и н* и *б р о н з љ и н*, алб. *ш т њ а н з а* = кљусе, магаре).

Укупан број ријечи са *з* износи 28, али се у неким домаћим ријечима чује сасвим ријетко, јер се нормално изговара *з* (нпр. *н љ -з е м л у*, *з љ б и*, *б љ з о*). Сматрам да је *з* најприје ушло у гласовни систем овога говора под утицајем талијанског језика, односно венецијанског дијалекта¹²⁵, јер су Млечићи господарили Баром и околином око 150

¹²⁴ А. Јовићевић, о. с., стр. 32 (цитат из Фарлатија).

¹²⁵ А. Vaillant, о. с., I, стр. 271—273, нарочито § 253.

година. Касније, а можда и истовремено, јавио се и албански утицај¹²⁶, како то потврђују албанске позајмице (ш т а н з а, можда и: з љ н г а, п е л е н з б р а и ф а л з ђ р а).

Појава овога гласа у системи облика може имати значаја за одређивање старине гласа з у овом говору. Према ранијем: орах-орача-ораси јавило се касније: ара̑-ара̑а-ара̑и. Овај нови однос могао се јавити тек пошто је з било у употреби у приличном броју домаћих и страних лексема. А то значи да је већ у XV и XVI в., дакле у доба млетачке власти у овом крају, било гласа з у овом говору, како у позајмицама тако и у домаћим ријечима. Само иако можемо разумјети прелаз г (< x) у з у системи облика, а тај прелаз је морао настати у току XVII — XVIII в. с обзиром на мање-више сигурну претпоставку да је x у овом говору рано прешло у γ и г, свакако у току споменутих вјекова.

На такву нас је претпоставку навело данашње стање замјеника гласа x у овом говору.

Прегледаћемо све ријечи са з, најприје домаће, а затим ијозајмице из страних језика:

а) з > з у домаћим ријечима: з̑нова (П, МГ₃); з̑вно (ВС, МГ₄), з̑вна (Д₂); зел̑н (П), зел̑нога (П), зел̑но (П, Г, М), зел̑ни се (ВС), трава зел̑ња (ВС); зел̑ника (Р); с̑мен о-з̑ла (МГ₂), с̑мен о-з̑ла (МГ); н̑-землу (П); з̑му (ДВ), з̑ма (К); з̑ницо (П), з̑ницо (МГ), 2 з̑ница (П); з̑ну̑и (К), з̑не (К), з̑ња (ВС, К₂), з̑нуло (К), з̑ну̑е (К); з̑ра (П, ВС, М, Љ, К, МГ₃), з̑ру (К, МГ), љ-зору (ДВ, К), н̑-зору (К), при̑е з̑ре (К), до-з̑ре (МГ), з̑ром (ДВ); з̑ри = сазријева (Д, К), уз̑ри (ВС, Д, М, К), уз̑рила (ДВ), уз̑рило (ДВ, П₂, К, МГ), уз̑рио (Д), з̑рау (ДВ), з̑ре бараб̑р см̑кцома (Д); зор̑н, комп. зор̑нли (П); з̑но (ДВ₂, П₃, Г, ВС, Д, М₂, К₂, МГ₂), ген. з̑на (Г, К, МГ), мн. з̑на (П), ген. мн. з̑не^{ак} (Љ, К₂); з̑ницо (Д, МГ); з̑уби (МГ); б̑зо (МГ).

б) ђ-з > з у домаћој ријечи (сложеница): наз̑рник (П).

в) з мј. љ у домаћој ријечи као знак хипокористикона или ироније: з̑оле (ДВ).

г) (x >) г > з у системи облика: ора̑и (Д, МГ₂, ВГ), ара̑и (Р, Г, Љ), сиром̑и (Р, П, ВС, Љ₂, МГ), сиром̑има (Р).

д) з у страним ријечима: зан̑и̑ (ДВ), зен̑и̑ (ДВ₃, ВС), зен̑^аи̑ (Љ, К); Зен̑л-бек (Г); биз̑н м. (Д, Љ, МГ), биз̑на ф. (Д), биз̑ни (Д), инстр. мн. биз̑нома (Д, Љ₂); бронз̑н (МГ₂); з̑ба (џба) = женски црвени капут (МГ), з̑на = барска трава за плетење стуре (П, МГ₂); инз̑н̑ер (ВС), инз̑ил̑ер (К), инз̑ин̑ерима (Д); иар̑и̑из̑ани (К); иеленз̑ра = „котрова за воду“ (МГ); р̑нзула = ружа (ДВ), л̑нзура = цвијет, ружа (К); иш̑анза, алб. (К, МГ); фалз̑ра = нека пророчица из једне шаљиве приповјетке (Д, МГ).

Иако је више домаћих ријечи са з него позајмица, ипак је за појаву овог гласа био одлучујући с̑рани уш̑ицај, венецијански и нешто

¹²⁶ W. Cimochoowski, о. с., стр. 20: з постоји у албанском језику као звучни парњак сугласника ч.

албански. Никакви други разлози за појаву гласа *з* не постоје. Најбоље то потврђују примјери из новијег времена. Талијан просјечног образовања који учи наш језик — изговара врло често *з* као *з*: *з е л ђ н* и сл.

ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА СУГЛАСНИКА Ш — Ж И Ч — Џ

110. Ова палатализација није уједначена појава, него се њоме најјаче одликују они људи који су дуже боравили у Турској, као и они којима је један од родитеља албанске народности. То нас упућује на два главна извора за ову дијалекатску појаву, на *иурски* и *албански језик*¹²⁷. Према томе, рекао бих да је палатализација ових сугласника резултат *билингвизма*, а не чување старог стања ових некада палаталних сугласника у српскохрватском језику (изузев *и* које је туђег поријекла). Па ипак, блага палатализација се осјећа код многих који не знају ни турски ни албански. Изгледа као да се овај страни утицај постепено шири, али још није постао општа дијалекатска норма^{127а}.

Прикупљена грађа показује као да је ова палатализација најчешћа испред вокала предњег реда, а осјетно рјеђа у другим позицијама. Ја ћу ту грађу тако и сврстати, али тиме никако не мислим рећи да самогласници предњег реда играју ма какву улогу у овој палатализацији. То значи, једноставно, да је фреквенција сугласника *ш-ж* и *ч-џ* у овом говору јача испред *е^а*, *е*, и него испред других вокала или консонаната.

Важно је напоменути да се понекад палатално *џ* и *џ* сасвим приближава гласовима *ћ* и *ђ*, а то одговара изговору тих палаталних сугласника у албанском језику (види цитат из Ђимоховског, *фуснота*¹²⁷)¹²⁸. То је и директан доказ да поред турског имамо и албански утицај.

Примјери:

а) *и*

доиџ^а (ДВ, Д, МГ₂), *доиџ^а* (ДВ, К, МГ), *наиџ^а* (К, МГ), *џоиџ^а* (ДВ₂, МГ), *џоиџ^а* (Д, К, МГ), *џиџиџ^а* (МГ);

нџ-беџи (Г), *беџи* (К), *веџџраџи* (МГ), *виџи* (П, Г₃, Д, Љ₂, МГ₂), *виџи* (МГ), *навџи* (Г), *дуџиџе* (Љ), *кџиџи* (К₂, МГ₂), *наџиџему* (МГ), *пџ(т)-џес(т)* године^а (Г), *џџиџиџиџи* (Г₂), *сџиџи* (К), *џеџиџл* (К), *џеџиџлџи* (Г), *џеџиџиџи* (Д), *џеџиџамо* (МГ), *џеџиџ^о* (МГ), *џеџиџају* (Д);

виџиџи-и? (МГ), *знаџи-и?* (М), *јаџиџи* (Г), *кониџиџа* (ДВ, М, Љ₂, К), *кониџиџе* (Р, Љ), *џраџиџи* (Г), *џиџиџи* (Љ), *џџиџиџи* (МГ), *џиџиџиџи* (Д), *џиџиџ^о* (МГ), *џиџиџ^а* (Љ, К);

¹²⁷ W. Cimochowski, Le dialecte de Dushmani, стр. 20—21, каже да албански језик има палатално *џ* и *џ*, који су ближи гласовима *ћ* и *ђ* него гласовима *ч* и *џ*. Међутим, палатално *џ* наводи само за три аориста (стр. 18), а у осталим случајевима га нема у говору Душмана. Палатално *ж* уопште не спомиже.

^{127а} Врло је вјероватно да се у овој фонетској појави чува у извјесној мјери и *сџара* *џрасловенска* и *српскохрватска џалаталност ових сугласника*.

¹²⁸ Палаталне сугласнике *џ—ж* и *џ—џ* има и *ђаковачки говор* (Стевановић, о. с., стр. 23 и 70—74), али је тамо њихова палаталност много јача него у мрковићком говору, јер *џ > ћ*, *џ > џ*, *џ > џ*, *ж > ж*.

Примјери:

а) *вц* > *фц*: *ѡфца* (више *ф* него *в*) (П), *ѡфце* (ВС, К, МГ), *ѡфце* (МГ). Међутим, говори се и *ѡвца*, и то знатно чешће него *ѡфца*.

б) *мл* > *мн* (носна артикулација): *мнѣн* (П, Р, К₂, ВГ₂), *мнѣни* (ДВ), *мнѣшо* и *млѣто* = мливо (МГ), *мнѣко* (ВС₂, ЈЬ₂, МГ), *мнѣко* (К), *мнѣдога* (ЈЬ), *Мнѣчић* (ЈЬ) и (М)лѣчић (К).

Као што је већ речено, ова група је много чешћа у неасимилованом облику: *млѣко*, *млѣн*, *млѣт*, *млѣда*.

в) *мљ* > *мњ* (носна артикулација): *земњѣшиѣ* (К), *земњѡм* (Г). Ова врста асимилације је изузетно ријетка и сматрам да су наведени примјери остаци једне давнашње језичке тенденције (док се још изговарао *љ*) која је сасвим потиснута, а то значи јаче него она под б). Нормалан изговор је *зѣмла* и *зѣмља*.

г) *миѣ* > *ниѣ* (зубна артикулација): *ѣанѣним* (ДВ), *ѣанѣлиѣф* (ДВ), *ѣанѣлиѣва* (МГ). Обичније је: *пѣмтим*.

д) *гн* > *гњ* (приближавање по мјесту артикулације): *гњѣздо* (Д), *гњѣздо* (К), *гњѣзда* ф. (К₂), *гњѡј* (М). Али се говори и *гнѣздо* (К) и *гнѡј* (М), а редовно се каже *јѡгне* (П, Д, К), *јагнић* и (К, МГ). *јѡгнат* (Д, К). Одакле ова разлика? Свакако отуда што је ова промјена факултативна: у једним говорима она је обухватила именицу *јѡгне*, а у мрковићком говору *гњѣздо* и *гњѡј*, али не досљедно¹²⁹.

ђ) *α*) *сл* > *шл*: Ова гласовна промјена је обухватила једино придев *слѣѣ* и изведени глагол *ослѣѣшиѣ*: *шлѣѣ* (ДВ, Р, ВС₂, Д, ЈЬ, К), *шлѣѣгога* (ВС), *ослѣѣшо-е* (ВС), *ослѣѣ-ми-ју* (ВС). Али се чује каткад и *слѣѣ* (Р, Д, К, ВГ). Данас се много више употребљава *ѡдр* него *слѣѣ*, али кад се говори о отргнутом пупољку са воћке, онда се каже само: *ослѣѣшиѣ*.

Поред придева *шлѣѣ*, забиљежио сам по једанпут: *шлѣѣкујем* (М) и *шнѣју* кућу (М), и то од истог информатора.

β) *зн* > *жн*: *жнѣѣ* (ДВ), *ѡѡжнѣдо* (К); *ѣѡжнѣѣ*, трп. пр. (К), *нѣ-жнам* (Г, Д), *ѣѡжнѣ* (Г). Ова гласовна промјена је изванредно ријетка и чује се само код старијих људи. У понеком примјеру (*нѣ-жн а м*, Г) нисам био сасвим сигуран је ли *ж* посљедица несигурне артикулације или дијалекатска црта.

Само једанпут сам забиљежио ову промјену у групи *зл*: на *жлѣ* пѣт (ВС).

Од свих примјера под α) и β) — једино је *шлѣѣ* и *ослѣѣшиѣ* сигурно. Све остало је толико ријетко да на испитивача дјелује као случајност, као „лапус лингве“ информатора.

Има ли ова појава икакве везе са истовјетном појавом у староцрногорским и приморским говорима (Катунска, Ријечка и Љешанска на-

¹²⁹ Ова гласовна промјена је позната и *ѣашиѣровском говору*: *гњѡј*, *гњѣздо* (Р. Алексић, ГЗС и ВС, 1938, стр. 19).

хија, горња Црмница¹³⁰, Грбаљ и Кртоле¹³¹ у Боки)? Између те територије и Мрковића постоји појас у коме ове црте нема: Паштровићи и Спич у приморској зони и доња Црмница на обали Скадарског језера. Пошто ове црте нема ни у *ћеројском говору*¹³² (код Пуле у Истри), чији су се становници тамо преселили из горње Црмнице и сусједног Љуботиња прије *ћирисџа* година (1653), то сматрам да мрковићки примјери не могу бити никако резултат заједничког развика са осталим старо-црногорским говорима. Такође не вјерујем да су ови примјери унесени у мрковићки говор послје ослобођења Бара и Улциња (1875—1878), иако су Мрковићи отада долазили у додир са оним Црногорцима који изговарају *ин* и *жн*, нарочито у балканском и првом свјетском рату. То се никако не би могло рећи за придјев *шлѐй* и глагол *ошлѐйџи*, који су општа појава у овом говору. Зато сматрам да се ова промјена, која представља асимилацију *с* и *з* према идућем *л*, могла појавити у говору Мрковића и сасвим независно од осталих црногорских говора, али је у свом развика остала неостварена, са ријетким и усамљеним примјерима. Проститије речено — једна језичка тенденција се угасила прије него што је израсла у гласовни закон.

Познато је да је Вук у предговору *Српских њословица* (1836) претпоставио да се у промјени *сн*, *сл* и *зн*, *зл* у *ин*, *ил* и *жн*, *жл* може огледати млетачки утицај¹³³. Каснији испитивачи нису усвојили Вукову претпоставку (Решетар, затим Малецки и Милетић), него су у овој гласовној промјени видјели асимилацију за коју су нашли потврду у палаталном изговору *ш* и *ж* у овим групама¹³⁴. Данас се та палаталност не осјећа, сем у говору Бјелица и Чева каткад. Ја ово напомињем да се не би помислило да је ову гласовну промјену изазвао доиста венецијански дијалекат, јер би у том случају било јасно одакле мрковићко *шлѐй*. Наиме, пошто су Млечићи владали Баром и Улцињем у току XV и XVI в. (око 150 година), то би они могли и изазвати ову гласовну промјену, која се није даље развијала јер су од г. 1571. Млечиће у Бару и Улцињу замијенили Турци.

Да је ова гласовна промјена утицај венецијанског дијалекта, онда би се развила и у говору Паштровића, који су остали у саставу Млетачке Републике све до њене пропасти. Међутим, ње тамо нема, сем каткад у паштровским селима близу Будве. А она је тамо унесена из сусједног маинског и грбаљског говора са којима споменута паштровска села одржавају сталну везу преко будванске пијаце.

е) *α*) *џс* > *џц*: *ојцџвао* (ДВ, Д, МГ), *ојцџцали* (МГ), *џцџје* се (П₂), *џцџјеш* (ВС), *џцџју* (ВС), *џцџје* (ЈБ), *удџци* (П), *ојцџваџ* (ВГ), *лџџаше* (ВГ).

β) *џш* > *џч*: *ченџца* (ДВ, П, ВС, ЈБ, К, МГ), *ченџцу* (Г, Д, ВС, М, К, МГ), *лџџче* (ДВ₂).

¹³⁰ Милетић, о. с., стр. 350—353.

¹³¹ Р. Алексић, Извјештај о испитивању говора кртолског, муљанског и грбаљског, Гласник САН, 1953, 2.

¹³² Рибарић, Љетопис ЈАЗУ, 1953, стр. 57 и моје биљешке.

¹³³ Вук, Пословице, 1836, стр. XXVI—XXVIII; Милетић, о. с., стр. 353—355 и тамо наведена литература.

¹³⁴ Решетар, *Der štokavische Dialekt*, стр. 128; Малецки, *Gwara czarnogórskich Cudów*, стр. 238.

За ову појаву у *црмничком говору* Милетић каже: „Услед појачане артикулације ствара се каткад испред констриктиве хоморгана оклузива која јој одговара“ (Црмнички говор, стр. 363). Сматрам да је и ово врста асимилације по преградном (експлозивном) елементу.

ж) У три ријечи имамо асимилацију на даљину: *шежѐња* (ДВ, ВС), *жлѐжда* (МГ), *брѐма* (ДВ, К, МГ). Прва два примјера су позната и црмничком говору¹³⁶, док је *брѐма* (= б р а в а, асимилација по библијалности) позната само у мрковићком говору.

ДИСИМИЛАЦИЈА

112. И дисимилација је захватила десетак сугласничких група, али се јаче испољила само у два случаја: *мн* > *мл* и *чн* > *шн*. У осталим групама је ријетка и ограничена на 1—2 ријечи¹³⁶.

Примјери:

а) *мн* > *мл*: *млѓго* (ДВ₄, Р, П, Г, ВС₂, Д₃, Ј₂, К₃, МГ₄), *млѓзина* (П, К, МГ), *млѓзину* (ДВ); *ше^амлѓца* (П, ВС, К₃), *ше^амлѓцу* (К₃), *шемѓца* (Ј₂, К, ВГ); ја *млѓм* (Д), *млѓше-ли..?* (Д), луђи *млѓ* (Д), ја *млѓк* (ВС, МГ, ВГ);

Али се говори такође: *мн ѓк* (ВС, К), ви *м њ њ њ е* (К), ви *м њ њ те* (К), л ѓ ди *мн ѓ* (ДВ, К), *м њ њ о* = мислио (П, К), ја *м њ њ м* (ВС).

(*мн* > *вн*: г^вно; МГ).

б) а) *чн* > *шн*: *ѓрилѓино* (ДВ), *мѓче^ан-мѓшина* (П), *лѓче^ан-лѓшина* (П, Д), *тѓче^ан-ѓѓшина* (П), *лѓино* (Д, ВГ), *олѓшина* (Д), *олѓшим* (Д), *олѓшину* (Д), *олѓшинѓ* (Д), *лѓшину* (Ј₂), *ѓдлѓино* (К), *ѓѓино* (К₂, ВГ), *лѓшина* (легитимација) (ВГ);

Али се говори такође: *л ѓ чн о* (Д, ВГ), *л ѓ чн а* (Д).

б) *чк* > *шк*: *мѓшка* (Ј₂), поред *м ѓ чка* на читавој територији.

в) а) *ѓк* > *фк*: *клѓфко* (ДВ), иначе *кл ѓ ко* на осталој територији.

б) *ѓѓ* > *фѓ*: *ѓфѓѓше* (ВС), *ѓфѓѓла* (МГ), али *ѓ п т ѓ^ѓ в а ш е* (Ј₂).

г) *ѓл* > *кл*: *ѓѓкла* (ВС), *ѓѓкле* (Д, МГ), *ѓѓреклѓѓ-ѓѓреклѓју* (МГ).

д) *ћн* > *ѓн*: *нѓѓно* (ДВ₂, К), *нѓѓни* (МГ), *нѓѓњѓк* = ноћни вјетар (К), поред *н ѓ ћн о* (ВГ).

ђ) *јн* > *ѓн*: *тѓ^ѓ краѓѓња* = крајња (МГ), *нѓјкраѓѓња* (МГ).

е) а) *вл* > *бл*: *дѓблѓ* (Г, М, К), *дѓблѓ* (Р, Д, М), *дѓблѓ* (Ј₂), *дѓблѓ-чѓна* = вук (К), такође и *дѓбе^ал* (К)—према женском и средњем роду.

б) *вр* > *бр*: *брѓме* (ДВ, П, Г, ВС, М, Ј₂, МГ, ВГ, К), *ѓ-брѓме* мѓје (ДВ, К, ВГ), *брѓме* и *за ѓ ѓ ѓ ко врѓме* (ДВ). У овом посљедњем примјеру је извршена диференцијација између *врѓме*, што значи реално, одређено вријеме, и *брѓме*, што значи вријеме уопште. Споме-

¹³⁶ Милетић, о. с., стр. 339, наводи само *шежѓња*.

¹³⁶ У приличном броју наведених група слаже се *мрковићки говор* са *црмничким* (Милетић, о. с., стр. 347—350).

нутом реченицом хтио је мој информатор да окарактерише тмурне дане касне јесени, кад већ почне хладноћа и снијег.

Ове гласовне промјене су познате и црмничком говору¹³⁷, а *бриеме*, *бриме* налазимо већ у дјелима Д. Златарића и Д. Рањине, дубровачких пјесника XVI в.¹³⁸ Међутим, ове промјене се не врше ни у једној другој ријечи у мрковићком говору (тј. каже се: вретѐно, врдѐа н; комп. прѐвли, нѐвли).

ж) У једној ријечи имамо дисимилацију на даљину: *ѝрдџеѝ* < < прождрет (Д), *ѝрдџдо* (Д), ја *ѝрдџдек* (Д), 1. л. једн. през. *ѝрдџду* (Д). Сви су примјери забиљежени од истог информатора. — Можда је тако постао глагол *ѝросѝмаѝ* (п > м), през. *ѝросѝме* (Ш, МГ), са значењем пролевѝт, пролевѝсе.

МЕТАТЕЗА

113. Метатеза се врши у неколико ријечи: *ge*¹³⁹ (гдѣ > дгѣ > > ге); *ѝклѝна* (ДВ), *ѝклѝ* (< стѣкло > тскло > цкло) (Р); *кѝчма* < копча (ДВ, ВС, К, МГ₂), *закочмѝм* (ДВ), *закочмѝдо* (ДВ), *закочмѝѝ* (МГ); *нѝаѝѝе* < нѝѝе (ДВ, ЈБ, МГ), *нѝаѝѝе* (П); *нѝѝе*^ак¹⁴⁰ < ноке^ат (ЈБ МГ₂), ген. *нѝѝка* (МГ), *нѝѝки* (ЈБ₂), ген. мн. *нѝѝе*^аке^ак (ЈБ); *же-вѝр* < жерав (МГ₂), ген. мн. *же-варе*^ак (П), али *жерѝф* (ДВ, К); *одувѝр* < о в у д е р = овуца (МГ, ВГ); *кѝнга* < книга (Д).

Међутим, метатеза није извршена у ријечи *могѝла* (МГ), *могѝлица* (К), која се употребљава претежно као микротопоним.

М > Н НА КРАЈУ РИЈЕЧИ

114. Свега имам два примјера: таѝни-се *ѝла*^он (ДВ₂, МГ) и *чѝо-се*^ан (ВС). Можда се у овоме прије чува остатак млетачког утицаја из XV—XVI в., него утицај Паштровића, гдје је ова гласовна промјена опште-позната¹⁴¹.

АРХАИЧНЕ КОНСОНАТСКЕ ГРУПЕ

115. а) *сѝр* остаје неизмијењено у *осѝрѝѝѝ*⁴² (П), *насѝрѝѝѝ* (П), *на^осѝри!* (ЈБ).

б) *дѝ* се сачувало у *дѝѝгнуѝѝ* (МГ), *дѝѝгни се* (МГ), ја *дѝѝзају* (МГ).

в) *сѝа^оѝ* = штап (Д, ЈБ, К, МГ), *сѝѝва* (ДВ, П, ВС, МГ), *сѝѝва* (ДВ).

ПАРТИКУЛЕ

116. Као и сваки архаични говор, тако се и мрковићки одликује великим бројем партикула. Већина од њих је позната и осталим цр-

¹³⁷ Милетић, о. с., стр. 362, б).

¹³⁸ А. Vaillant, о. с., I, стр. 275.

¹³⁹ *ge* не мора бити од *где*, него од *гѝѝ* (*гѝ-је*, в. т. 16, г).

¹⁴⁰ Ивѝѝѝ, Ђартиноваѝко најѝеѝе, стр. 128: *нѝѝак*.

¹⁴¹ Вук, Пословице, 1836, стр. XXXI у Предговору; Алексић, Извѝштај о паштровском говору, ГЗС и ВС, 1938, св. 6.

¹⁴² Милетић, о. с., стр. 358.

ногорским говорима, али је партикула *ћ* искључиво одлика овога говора¹⁴³. Постанак ове партикуле биће објашњен у партији о *ћрезенију*, гдје се она најчешће јавља, јер је и постала укрштањем 3. л. мн. презента и глаголског прилога садашњег.

Овдје ћу дати кратак преглед свих партикула, а колико су оне честе — видјеће се при обради оних врста ријечи и облика у којима се ове партикуле употребљавају.

Преглед партикула:

бо: *јѣрбо* (МГ, ВГ);

гоњ (мј. год, за опште замјенице): ко *гдњ*, што *гдњ* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ);

д, *да*: *їдсмијейї* (-д > -т) и *їдследа* (ДВ);

зи: *двизи* (ДВ, К, МГ), *нїшизи* (ДВ, Љ), *сїїризи* (ДВ, Р), *днојзи* (М, К), *днојзи богдїијзи* (ВС, М);

ј: *ондгај* (ДВ, К), *њѣгај* (К), а свакако и *їўјера*¹⁴⁴ (тў-је-ра), које се употребљава на читавој територији Мрковића;

к, *ка*: *лãник* (Р, П, Д, МГ) и *лãника* (К, МГ);

н, *на*: *одѣн* (ДВ, П, МГ) и *одѣна* (ДВ, МГ), *дãклен* (ДВ) и *дãклена* (ДВ, ВС, Д);

р, *ра*: *їе^адã^ор* (К, МГ) и *їе^адã^ора* (ДВ, ВС, Љ, МГ), *їудѣр* (ДВ, ВС, К, МГ) и *їудѣра* (П, ВС, МГ);

ћ: *јѣсућ* (К), *дã^ојућ* (Љ, К), *кã^ожућ* (М, К), *лдвех* (К); *їћа^оућ* (К), *ѣћãућ* (Љ); *блїзућ* (К).

¹⁴³ Стевановић, Источнопрногорски д., стр. 60; Милетић, о. с., стр. 442—445; А. Vaillant, La langue de Dominko Zlatarić, II, стр. 209—214; Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, стр. 76—77; Белић, Дијалекти јуж. и ист. Србије, стр. 470.

¹⁴⁴ Rešetar, Primorski leksionari XV vijeka, Rad 136, стр. 152: *опому-је* и сл.; А. Vaillant, о. с., II, параграф 603: *tu(j)de(re)*; А. Пецо, Говор источне Херцеговине, стр. 161 (*їўје*, *їўјена*).

МОРФОЛОГИЈА

Именице

а) ИМЕНИЦЕ I ВРСТЕ

117. Овај говор је очувао стари номинатив једн. именице *ками* (>к њ м и), који се данас употребљава као номинатив и локатив с предлозима *на* и *у*. Међутим, нема ниједног примјера гдје би *ками* вршио службу акузатива без предлога. Облик *ками* се одржао и као *номен ипроприум* (у микротопонимима) и као *ајлајтивс*¹⁴⁵:

Ками *на-ками*, микротопоним, везан за име нашег народног јунака Марка Краљевића (ДВ, Р, ВС, Д, К, МГ); (*на*)*Ками* *Двајчоф* (ВС), *Ками* *Марков* (ВС); *Јарчић-ками*, микротопоним из једне приповијетке (ДВ); *јџе^ан ками* (ДВ), *најприџе пџеремо у ками коњски* (ДВ); „*џ-чело му џлем-ками драги*“, из пјесме (Р); *тџ^апут-е ками мџк* (ВС); *горџками* = „три дана прије Илиндана и три дана по Илиндану“ (Д, Љ), *горџками-е прџшо* (М), *оњџ ками* (М), *маџли ками* (М), *ками црвџни* (Љ), *ками-ти нџгу бџје* (К), *у ками-је дубџ^ак* (за ситџење соли) (К).

Још чешиџи је облик *камин* који је постао додавањем *н* из основе *камен-* (ген. једн *камена* и *камин^а*) на стари облик *ками* (слично *маџи* и *маџиџр* према ген. *маџере* итд., т. 168, а). Он се употребљава као номинатив, акузатив, инструментал с предлогом *џод* (за друге предлоге из ове групе нема примјера) и локатив с предлозима *на* и *у*:

камин (ДВ, ВС, Д, М, К, МГ), *гџ-је Јарчић-камин* (ДВ), *Камин на-камин* (ВС), *Камин Двајчоф* (ВС), *у камин-бачџ^аџе* (ДВ), *младаџи џзми по јџе^ан камин* (ДВ), од Вџлега *пџ^иџеска* до *Камина на-камин* (ДВ), *упра до Камена на-камин* у Пџоле мрџб(в)ско (ДВ), *јџе^ан камин* (ДВ), *камин паде* (ДВ), *сџеде на џни камин* (ВС), *вџџки камин* (ВС), *вџда-е у камин* (Д), *горџкамин* (Љ), *бџели камин* (К), *сџџди на камин* (К), *рабџ-тамо у тџ^аџ живи камин* (К), *маџше (= баџе) камин* (К), *цџџка^о камин* (К), *ваџдим камин* (МГ), *с камена на камин* (МГ), *џпеда џџе на дрџџи камин* (МГ), *камин црџни о(д) кџџе^аре^ак* (МГ), *ус-камин* (МГ), *сиџанџ^ац-камин* (МГ), *кџџа му бџше по(д) јџе^ан камин* (ДВ).

Ном. мн. гласи искључиво *камеџи* (ген. *камеџе^ак*), а постао је с наслоном на изгубљену збирну именицу, као што то показују и други примјери: *кла^аси*, *џруџи*, *лиџиџи* (т. 136, 137. и 141).

118. Именица *џџ^ан* има, поред уобичајеног генитива *џџ^ана*, још и генитив: *џна*, *џнџ*, *џнџви*. У ген. на *-и* чува се траг некадашњих *и* ос-

¹⁴⁵ Облик *ками* се чува као именица у нашим споменацима XIII—XV вијека, а данас се употребљава у Ц. Гори и јужној Херцеговини као *џрилог*: *к а м и* маџици и сл. (Рј ЈАЗУ). Зато неће бити тачна два Милетиџева примјера у којима *ками* има именичко значење у црмничком говору (о. с., стр. 396). Облик *ками* се чува и код Д. Златариџа, али само у слику: *к а м и + с у з а м и*, *с т а н а ц к а м и + в и л а м и* и (Vaillant, о. с., II, стр. 85). Према томе, мрковићки говор је једини наш дијалекат који је до данас очувао именицу *ками* и једини црногорски говор у коме *ками* није добило прилошко значење.

ови *црв*¹⁴⁹ (ДВ). — Такви су и ови примјери из *зубачког говора*: Б. је купџо *јџде^ан крџи* и Купџо се^ам *јџде^ан скџбаљ сџви*.

122. Именица *џдне* (< подне) има од зависних падежа генитив и локатив¹⁵⁰:

од *џдна* (П), пџсле *џдна* (Д), посрџ *џдна* (Љ), пџслије *џдна* (К), али: пџсле *џдне* (Љ);

џд-џону (Д, Љ, К).

123. Мјесто генитива од именице *лџшо* употребљава се уз предлог, па и у темпоралном, партитивном и посесивном ген., — прилог *лџши*, који потиче од старог локатива без предлога. Каткад се у овом положају употребљава и прилог *зџми* мјесто ген. од именице *зџма*:

за-прџко *лџши-и(м)*-је тџшко (ДВ), прџко *лџши* (Р), снџк пџсре *лџши* нџди (Р), пџсре *лџши* (Д), џво нџсе за прџко *лџши* (К), проко-*лџши* (К); прџко *зџми* џма, а прџко *лџши* нџма (К); преко-*лџши* — преко-*зџми* (К);

овџ *лџши* (К), у-пџ *лџши* (К), за 3 мјесеца *лџши* (К).

124. Придјиви средњег рода *кџсело*¹⁵¹ (млџко), *џрџсно* (млџко), *млџшо* (жито) и *жџво* (стадо или сл.) постали су именице и употребљавају се све у ном., акуз. и ген., а каткад и у *даџи*. и *инџир*. јџдн.:

кџсело (П, ВС, Д, Љ), ген. *кџсела* (П, Д, Љ); џнкара *кџсела* (П), даџе му *кџсела* (Д), даџ-ми маџо *кџсела* (К); А) штџ-си џо? Б) крџца и *кџсела* (К); два филџана *кџсела* (МГ); и *кџћело* смо џли (МГ); змџја пџне у онџ џџп *кџсела* (МГ);

џрџсно (ВС, Д, Љ, МГ), *џрџјџсно* (МГ); даџ-ми *џрџсна*, нџћу к џ - џ е л а (К, МГ); *џрџсном* (Д, Љ, МГ); али: даџ-ми маџо *млџка џрџсна* (МГ);

млџшо и *мнџшо* (= мливо) (К, МГ); нџма твџега *млџша* (МГ); кџџе-ћу *ја*^о с твџим *млџшом*..? (МГ);

жџво (П, Д, К, МГ); млџко о(д)-*жџва* (К); око *жџва* се млџго пџти (П), *жџву* даџемо (МГ);

Али: џдем за *жџвим* — в о л џ м а (К).

125. Именица крџица очувала је свој стари облик *кџџи* м.¹⁵² (прасл. кџџъ) (К, МГ), напува^о-те *кџџи* (МГ), од онџга *кџџиша* (К); *кџџишви* (К, М), *кџџишве^ак* (К, МГ).

¹⁴⁹ Акуз. јџдн. м. р. који још чува стару једнакост са номинативом — налази се у нашим споменицима до краја XV вијека: *уз коџ, биџуџ скоџи* (Даничић, Историја облика, стр. 27).

¹⁵⁰ Исто стање је и у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 404).

¹⁵¹ У вези са овим питањем у књижевном језику говори Б. Милановић у чланку *Деклџнаџија џименџчених џриџева* (Наш језик, нова серија, књ. XII, св. 3—6). Види у том чланку о именици *слаџко* (стр. 109).

¹⁵² *кџџи* м. се очувало у околини Дубровника (РЈ ЈАЗУ) и у косовско-метохијском говору (Гл. Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта).

126. Именице средњег рода типа *сѣма* добијају у ном. и акуз. једн. све више облик на *-н*. Уз додатке који разликују род (атрибут, предикат) оне су обично средњег рода, сем у неколика случаја¹⁵³. Зато ће ове именице бити обрађене са именицама средњег рода, а оvdје ћу навести примјере гдје оне постају *мушког рода*:

није *исидо* ни *сѣмен* (П), *ўзму онѝ сѣмен* од њѣга (Д); А) *чи-је сѣмен*? Б) *м ђ је* (К); *свѡј ѡмен* (МГ), *сломио се сѣмен* о(д)-куће (Д); *имен-му-е био* Брајм Бйла (ЈЬ).

127. И именице женског рода IV врсте добијају у знатном броју мушки род и прелазе у I врсту.¹⁵⁴ До ове промјене у роду и врсти деklinације долази због тога што многе именице IV врсте добијају у *инструменталу јдн.* наставак *ом*, тако да се са именицама I врсте слажу у инструменталу и номинативу. То су ове именице: *жѡч* (стсл. *žlěčь*), *јѣсен*, *крѡф*, *ма°сѡи*, *мѡсе^а* (*мѡсе^ал*, *мѡсо*), *ѡѣ^ароѡи*, *ѡдган*, *рѡш*, *сѡф*, *ѡш*, *ѡѣв*, (в) *лѡ°с*:

лѡш ѡ(д)-жѡча (П), *пѡке^а-му жѡч* (К); *тѡ-је био оѡдга (ѡрѡга)* *јѣсена* (Д), *ѡви јѣсен* ће бит *ѡѡѡе^ал* (ЈЬ), два мјесеца *јѣсена* су *ѡрѡшли* (К);

ѡни крѡф (ДВ, Д, К), *за онѡѡем крѡвом* (ДВ), *таѡ-е био крѡф* и *ѡни за крѡвом...* (П), *за ѡним крѡвом* (П), *с ѡним крѡвом* (П), најближи *ѡо крѡву* (К), до онѣ гробнице *крѡф-је био* (Г, ВС, Д), *пошѣ^а-е за крѡвом ѡ-Крајну* (ДВ), не мѡжемо бит слѡжни са *крѡвом ѡик* (МГ); ова именица чува још и женски род (в. именице IV врсте);

ѡѣ^аѡи ма°сѡи-је ѡѡѡер(К); А) *Јѣ-ли скѡѡи ѡѣ^аѡи ма°сѡи*? Б) *Скѡѡи-је, јѡ°-га* не узиму (МГ); и ова именица још чува женски род (в. именице IV врсте);

јѡѡе^ан мѡсо (Р), *сѡѡк ѡма свѡје мѡслове* (ВС, К), *ѡрѡги су мѡсли те^а-ѡѡр* *били* на нарѡт (ДВ), *без-ѡѡмисла* (ВС);

ѡѣ^ароѡи и *ѡѣ^ароѡи* м., ген. *ѡѣ^ароѡа* (Г, Д) и *ѡѣ^ароѡа* (К, ВГ); сѣ(д)ло о(д)-*ѡѣ^ароѡа* (МГ); из Рј ЈАЗУ се види да има потврда и за мушки род, мада је ова именица у књижевном језику само женског рода;

зѡвите ѡѡга ѡѡгана (ДВ);

ѡни рѡш (Д, К, МГ), *рѡш-се добро рѡѡио* (К, МГ); и ова именица још чува женски род (в. именице IV врсте);

ѡни сѡф (К, МГ), *ѡни сѡф бѣли* (Д, К), *нѣма ѡѡге зѣмле у ѡѡму* (К), тј. у с о л и ; инстр. *сѡлом* (П, ВС, К, МГ); ген. *сѡли* је женског рода;

¹⁵³ Слична појава је позната паштровском говору, али је сасвим ријетка: *ѡн кажѣваше ѡмен њѣѡво*. Да-бог-ѡа-му-се *сѣмен искоѡ^а*!

Међутим ова појава је добро позната *чакавским говорима* (М. Малецки, *Przegląd słowiańskich gwar Istryi*, стр. 153).

¹⁵⁴ Слична појава постоји и у *црмничком говору*, али је тамо захватила јаче само именице *со* и *масѡи*, и то у оном селу које је најближе Бару — *Лимљани* (Милетић, о. с., стр. 408). Међутим, у *призренско-тимочким говорима* и *ђаковачком говору* ова појава је узела знатно шире размјере (А. Белић, *Дијалекти јужне и источне Србије*, стр. 305 и М. Стевановић, *Ђаковачки говор*, стр. 108). — Именица *јѣсен* је мушког рода и у *посавском говору* (Ившић, *Rad*, knj. 197, стр. 209).

пўштиш-му *дни ўш* (К, МГ), *дни ўш мїне* унтра (К), *дн* (тј. уш) га зайје (К, МГ); кѢ-га (тј. коња) гиликне? *дн, ўш* (К); чѢк-се бди од-ўша (Д, МГ), *вѣлїки ўши* (К);

с *јѣним цѣвом* (ДВ), али се и овдје још чува женски род: од-онѣ *цѣви* (К, МГ); поред тога начињена је именица женског рода *цѣва* и *цѣвица*, тако да се *цѣв* ријетко употребљава;

дни (в)лѣс чїсїи (К).

128. Именица *вѣрош* је и мушког и женског рода (као и у књижевном језику): *вѣлїки вѣрош* (ЈБ) и *дрўга вѣрши* на оџме свѣту (ВГ).

129. Именица *ливада* гласи *ливѣи* (< ливад) и увијек је мушког рода: *јѣде^ан ливѣи* (ЈБ, К), *ливѣи* (К, МГ), *ливѣ^ои* (К, МГ), ген. *ливѣда* (МГ) и *ливѣ^ода* (К, МГ), ном. мн. *ливѣди* (К). У томе се огледа, свакако, албански утицај (Barić, Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i arbanaskoga jezika I, livadh-i).

130. Именица *јасле* гласи: *јѣсло* н., мн. *јѣсла*, а *њедра* — само *њѣдро* н. и значи *в им е* краве, овце и козе.

Вѣш' кѢна на *јѣсло* (П, Г, ВС, Д, МГ), *Вѣш'* говѣда на *јѣсла* (П, ВС, К, МГ). — У вези са овим упореди *зўсла* ф. (П, ВС, Д, МГ) мј. *г у с л е* (гусли), т. 157.

131. Тврде основе имају у *вокаїиву једн.*, по правилу, наставак *е*, а меке основе и именице на *ар* (*ер*) наставак *у*:

о вѣле! (ЈБ), *мѡј сїне!* (МГ); а *гѣ-си, жуглѣне!* (МГ); *унўче!* (ДВ); *нѣ, чѡче* (П, ВС, Д, К); *мїчи, бѡже, лѡше!* (ДВ, МГ); *опрѡсти, бѡже!* (МГ);

ѡ кѡну! (ЈБ), *їријѣиелу!* (ДВ, П, ВС, К, МГ), *Учїнићу!* (ДВ, П), *Лѣкоѣћу!* (ДВ, ВС, К); *дѡбе^{ар} дѡшо, гѡсїѡдару!* (ДВ); *кѡмандеру!* (ВС).

Наставак *у* имају и именице *чѡцѣ^{ак}*, *зѣѣ^ац*, *мачѣ^{ак}* и каткад *в р њ г* (обичније је *ш е и т њ н*), свакако зато што би наставак *е* знатно измијенио основу именице:

мѡј чѡцѣ^{ак}у! (ВС, ВГ); *мїчи се, чоцѣ^{ак}у!* (МГ); *ѣјде, зѣѣ^ацу!* (ДВ); *мїс, мѣчу!* (МГ); *спї, врѣгу, сўтра цѡ дѣ^{ан}* (МГ).

132. Међутим, именице на *ч* и *ж* не одржавају традиционални наставак *у*, него имају наставак *е* тврдих основа: *сироѣ^а-ти, драче!* (ДВ); *ѣјде, мѡре, мўже!*¹⁵⁵ (К).

133. Кад се мајка обраћа дјетету, онда вокатив именице *син* има облик номинатива:

штѡ, сїн? (ВС, Д); *ѡћу, сїн нѣнин!* (МГ); *ѣјде, мѡј сїн!* (МГ); *нѡ, сїн, дѣ!* (МГ).

¹⁵⁵ Упореди вокатив *мўже* у посавском говору (Ившић, Rad, knj. 197, стр. 211).

138. Именице *ђак*, *кле̄и*, *кр̄и* и *ӣџас* имају само дужу множину: *ђакови* (BC, K₃, MГ), *кле̄иови* (ДВ, К, МГ), *кр̄иови* (Д, К, МГ), *ӣџасови* (K₃, MГ), *ӣџасове* (К), *ӣџасове^ак* (ДВ).

Уколико се употребљава у множини, и именица *миш* има дужу множину: *мишови* (BC₂).

139. Све остале једносложне именице које имају дужу множину у књижевном језику — имају је и у мрковићком говору, а оне којима се основа завршава на палатални сугласник проширују основу са *ов*, као и тврде основе:

бђови (Д), *брђови* (Д), *вџкови* (Р, Д, К), *ва°ј-вајови* (пропуст за воду) (ДВ), *гџњови* (ДВ), *дђрови* (ДВ), *зџчови* (К, МГ), *зџчове^ак* (MГ), *знџкови* (ДВ), *сџдови* (посуђе) (ДВ), *кљџчови* (ВГ), *крђлови* (Г, Љ, К), *мљлови* (Љ), *мџчови* (К), *мишови* (BC), *рђови* (Д, К), *ћдшови* (К), *џђрови* (ДВ, Г);

Изузеци од дијалекатске норме: *зџчеви* (ДВ), *дђреви* (ДВ).

140. Дужу множину имају и све двосложне именице мушкога рода које се завршавају на суфиксе *е^ац¹⁰⁷* (сем каткад *ошџац*, т. 137) и *е^ањ*. И ове именице проширују множину као тврде основе:

врџњоци (Љ), *ждрџчови* (Љ), *зђчови* (Р, МГ) и каткад: *з а̄ џ и ц и* (К), *јарчови* (Љ, К, МГ), *јџчови* (Љ), *јунчови* (MГ), *кдлчови* (Д, Љ, ВГ), *лднчови* (ДВ, Љ, MГ), *дчови* (MГ), *дџови* (MГ), *идлчови* (Љ), *сидрчови* (ДВ, Љ, MГ), *сидлчови* (Љ, К, MГ), *сидџчове* (К), *шднчови* (Љ), *шднчове* (ДВ, К);

дгњови (Љ, К, MГ), *дгњове^ак* (Љ), *рђжњоци* (Љ, К), *рђжњоце^ак* (Љ);

Изузеци од дијалекатске норме: *ддлчеви* (MГ) и *дчеви* (ВГ).

И именице *кџме^ак* (< *kitex*) и *шиџе^ак* имају дужу множину: *кџмчови* (M), *шиџкови* (П, BC).

Као што показују примјери, фреквенција ове множине је већином в р л о м а л а . Мрковић ријетко долази у ситуацију да се послужи множином од већине ових именица.

141. Посебно је питање — одакле њ у једнини и множини именица овога типа: *Бђрањин* — *Бђрањина*, *Бђрањи* — *Бђрање^ак* — *Бђрањима* и сл. Је ли ово њ чисто фонетска или морфолошко-фонетска појава?

Пошто се њ јавља само у називима становника *селā*, *градава* и *обласџи* који се творе наставком *јанин* (Печурџчањин < Печурџце, Скџдрањин < Скџде^ар, Црмиџањин < Црмџица итд.), ја сматрам да је ово њ добијено најприје у номинативу мн. под утицајем именице *лџџи*, и то док је *номинаџив мн.* гласио *лџџе*, или још боље: *лџџе* (успор.

¹⁰⁷ Код Стевановића: *стџрчеви*, *јџрчеви* (Источнопрнгорски дијалекат, стр. 66), а код Милетића: *јџрчеви*, *кднчеви*, обичније *стџрци* него *стџрчеви* (о. с., стр. 400—401). Сумњам да уопште постоји множина *кдџеви* у црмичком говору. — Код А. Пеца: *јџрцови*, *јџрцеви* и *јџрчеви* (о. с., стр. 117).

Белића, Речи са дефлексијом, књ. II, 1962, примјери: в а р о ш а њ е , к а п е т а њ е) . Дакле, под утицајем номинатива мн. старих *и основа*. (Можда су на то дјеловали и ном. мн. *кџмењи, клџџи* и *џрући* који су постали од збирних именица, свакако зато што су збирне именице добиле множинско значење. То значи: *камење = камени, џруће = џруши*, а затим је уопштен наставак *и* са јотованим сугласником из збирне именице). Кад је овим путем добијено *њ* у ном. мн., који се *најчешће* говори и гдје се *њ* да објаснити, оно је уопштено у осталим падежима множине и у једини.

Примјери:

Добровџањи (К), *Печурџчањи* (К), *Међурџчањи* (К), *Бџрањи* (ДВ, П, ВС, Д, К), *Скџдрањи* (ДВ), *Подгорџчањи* (П), *Дџбрањи* (К), *Зџуџчањи* (Г, ВС, Д), *Зџуџчањина* (К), *Сџџчањин* (ВС, ВГ), *Сџџчањи* (К₂), *Крџчањи* (ВС, Љ), *Црџџчањи* (П, ВС, Д), *Црџџчањима* (К).

Мислим да се ова гласовна појава не може друкчије објаснити. Ако претпоставимо да су могли дјеловати облици: Улџиџањини (Улџиџ) и Равџањини (село Равџањ у Мрковићима) асимилацијом на даљину, тј. Улџиџањин и Равџањин, — то је врло мало вјероватно. Ја овакве називе у слободном говору нисам *никад* чуо, нити их има у мојим биљешкама.

С друге стране, можда име *Крџањин* (мн. *Крџањи*) за становнике данашње *Крајине* на западној обали Скадарског језера — потврђује да је наставак *је* примљен у ном. мн. ових имена веома рано, док се та област још звала *Крај* (данас обично *Краџина* < Крајина).

142. Именица *људи* чува и у овом говору гласовни облик старих *и основа*: *лџђи* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), ген. *лџђик* (Љ, К), акуз. *лџђе* (ДВ, МГ); говори се такође: *лџди* (ДВ, ВС, К, МГ), ген. *лџдик* (ВС, М).

143. Именица *доба* је непромјенљиво *џлурале џанџум* средњег рода¹⁵⁸:

У *мџја дџба* (ДВ, ВС), у *овџј дџба* (ДВ), *сџн-му-је* на *мџја дџба* (ДВ), у *џџа дџба* (ДВ, ВС), *сџџдоџња дџба* (Р), у *дџба мџја* (П), у *наџа дџба* (П), *на-доба чџк* = старији човјек (ВС), *на-доба жџна* = старија жена (К), колико *дџба-е* бџдџо снџк на Цетџње? (К), има *мџго дџба* (Љ);

По конгруенцији: *кџџ(д) дџђе овџ дџба* (П) — види се да преовлађује *значење*, а не облик.

144. Именица *грџди* има номинатив мн. по I, III и IV врсти: *грџџа* и *грџџа* (ДВ, ВС, МГ), *грџџе* и *грџџе* (ДВ, Р, Г, ВС, Љ, МГ) и *грџџи* (Љ).

Генитив мн. иде такође по тим врстама: *грџџеџк* и *грџџеџк* (ДВ, МГ), *грџџик* и *грџџик* (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), *грџџџџук* и *грџџџџук* (ДВ, ВС, Д, К).

¹⁵⁸ У прмничком говору *дџба* може бити јединина (ријетко) и множина (често) средњег рода. Ген. мн. гласи *дџбџ* (о-тџјџ дџбџ). Види Милетића, о. с., стр. 404.

Д, МГ), *зү(в)ник* (П) и *зү(в)не^ак* (Г, Д, К), *рѣли(к)* (ДВ₂) и *рѣле^ак* (П, ВС, К, МГ), *брѣди(к)* (К) и *брѣде^ак* (ВС, М, МГ).

д) *ик*, *ијук* и *е^ак*:

зубик (ВС, К, МГ), *зубијук* (ВС, МГ), *зубове^ак* (ВС); *врайиик* (ДВ, П, ВС, Љ, К), *врайијук* (ДВ, К, МГ), *врайше^ак* (ДВ, К, МГ); *зрућик* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ), *зрућијук* (ДВ, ВС, Д, К), *зруће^ак* (ДВ, МГ). За *зрућа* в. т. 144.

150. Именица *Цейиње* има у ген. наставак *е^ак*, као да је плурале тантум. До овог наставака је дошло под утицајем генитива од именâ мрковићких села *Күње* и *Печурице*, која су заиста плуралија тантум: ис-*Күње^ак*, с-*Печурице^ак*. Аналогно томе каже се:

Ќкле грѣдеш? О(д) *Цейиње^ак* (Д, Љ); Ови-е о(д) *Цейиње^ак* (К); Идиш пу(т) *Цейиње^ак* (К); Кољико-е о(д) *Цейиње^ак* до Рѣке, тољико-е о(д) Рѣке до *Цейиње^ак* (Д).

И у *зубачком говору* се употребљава ген. мн.: од *Цейиње^ак*.

151. Наставак *ма* за датив, инструментал и локатив множине обухватио је сасвим именице ове врсте (као и именице других врста), али је у неколика примјера додато *а* на стари облик датива:

дѣј волѣма (К), *ѡремо волѣма* (ДВ, П, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), по *сѣлома* (ВС), давали су *ѡцама* и *иѡи^ама* (Љ), при *иуи^ама* (Љ); по *си^анома* (Љ), али: *ка^аже си^ано^ама* (Љ); *дѡшли кайкома* (= *чамцима*) (К), *фѣта-се чакѣлома* (К); *бѣгома* *плѣ^аћа* по 400—500 *лѣре^ак* (Љ). Сем облика *волѣма*, који је сталан, сви остали се чешће говоре са наставком *има*.

Стари датив се чува у два примјера: *д ѡ ј у с ѣ н о вѣлом* (МГ) и *ј ѡ - га (теле) у волѣм ѡѣ* (Д). — Други примјер је по значењу *локаитив мн.*, али га треба примити са извјесном резервом, јер је ухваћен са веће удаљености, а пастир је то казао подигнутим тоном.

Са још већом резервом треба примити примјер: *С ѡ н - м и ѡ ѣ и н з е н ѣ р и м а ѡ овѣма ѡерѣном* (Д), јер је *ѡерен* сасвим нова ријеч, али је примјер сигурно забиљежен¹⁶².

Наставак *ма* се често додаје на основу именице, али се тиме одликује углавном *Међуреч*, планинско село, које иначе има све одлике овог интересантног говора:

кѡњама (Г, М₂, К, МГ); *кѡренма*, *иѡиѣма*, *чѡѡнма*, *Вукиѣма*, *козлийма*, *Ивѡчкиѡиѣма*, *Слѣ^ачкиѡиѣма*, *Мрчкиѡиѣма*, *Пѣйчиѡиѣма*, *Шѣ^ачиѡиѣма* — све из *Међуреча*.

6) ИМЕНИЦЕ II ВРСТЕ

152. Већ је речено да именице типа *сѣма* добијају у *ном.* и *акуз. једн.* и из основе, тако да се завршавају на сугласник. Код неких име-

¹⁶² Остаци старих падешних облика чувају се у овим примјерима: *ѡ дрѡзим мјѣсийим* (МГ), то иде *ѡ сѣлим* (МГ), ЈФ ХХ, стр. 105.

ница је *н* често (џме, сџме), а код других знатно рјеђе. У примјерима гдје се разликује род, те именице претежно задржавају — средњи род, али их има прилично које постају мушког рода (оне су наведене у т. 126).

Примјери:

а) џме (ДВ, П, ВС, Д, К, МГ); лџши нџје у *имџн* вџјске (Г); *џно џмен* (Љ); *јџ°-се^{ам} знавџ^н џмен* тџј браџи (Љ); *таџо-му-е џмен* (Љ); *саџмо-е џмен осџџло* (Љ); *џмен-и(м)-је* приџанице (К); што збџриш да ти пише *џмен?* (К); сваџа нџива џма *џмен* (МГ); *знаџм-јо џмен* (МГ); да џзем *јџно џмен* (МГ); *тџ-е џмен* (МГ), *тџ-е леџо џмен* (МГ); *таџо-му-је џмен* (МГ); *заџшто-е осџџло џмен* Црџна Гџра? (МГ); за *џмен* — не знам (МГ); *каџо-ћу-јо стаџт џмен?* (МГ).

Од примјера који разликују род по конгруенцији — 5 су средњег, а 2 мушког рода (т. 126).

б) *џлџме^н* (Љ), *џџбро џлџме^н* (Љ), *њџџво џлџме^н* (МГ). Као што се види, овдје је *н* слабо, али мислим да нема назализације. Говори се такође и *џлџме*, али ова ријеч није честа у употреби.

в) *раџо* (ДВ, Љ₄, К), *на-раџо* (ДВ₃, К), *џ-раџо* (К), *раџено* (К, МГ); *стаџсне раџен* (ВС), *наџсим на џџсно раџен* (К), *наџси на леџво раџен* (К).

г) *сџме* (ВС), *тџ-је сџме* (К, МГ), *донџс°-ми тџ сџме* да сџју (1. л. једн. през.) (МГ), за *сџмен* (ДВ), *сџмен о(д)-чениџе* (Д); *сџмен-ћеш усаџ°т*, *сџмен-ћеш поџњџт* (Д); *Њџива беџла*, *сџмен црџно*, *муџдра глаџва штџ-га сџ* (Љ); *маџло сџмен* (Љ, К); *џзми џно сџмен* (К); *пџла-му ниџе џџста* за *сџмен* (К); *Аџко-си изџо сџмен*, *изџо-си слџмен* (К); *сџмен* што џсџш, *скуџпиш* (К); *тџ-је сџмен* (К); *сџмен о(д)-зџла* (МГ), *сџмен* не мџже да кџпи (МГ), *три баџаџша* за *сџмен* (МГ).

Од 7 примјера који разликују род по конгруенцији 4 су средњег, а 3 мушког рода (т. 126.)

д) *слџмен* (Љ, МГ₂), *овџ слџмен-је јџко* (Љ), *јџно слџмен* (МГ).

153. Именицама типа *џџдрџбе* и *џџле* припадају још и ове:

браџве-бравџета, мн. *браџва^{џи}* (П, ВС, Љ, К, МГ); *дрџво-древџета*, мн. *дрџва^{џи}* (П, Г, ВС, К, МГ); *звџре-зверџета*, мн. *звџраџи* (М, К, МГ); *јџгне-јџгнета*, мн. *јџгниџи* и *јџгна^{џи}* (ВС, Д, К, МГ); *јџре-јарџета*, мн. *јџра^{џи}* (ВС, Д, К), *кџзле-кџзлета*, мн. *козџиџи* и *кџзла^{џи}* (Д, Љ, МГ); *лаџно-лајнџета*, мн. *лаџна* по I врсти (Д, Љ, К, МГ); *џрџсло-прџслета*, мн. *џрџсла* по I врсти (П, Г, ВС, Д); *џриџне-приџнета* (јаре од године), мн. *џриџниџи* и *џриџна^{џи}* (К, МГ); *шлџџе-шлџџета* (јџгње од године), мн. *шлџџиџи* и *шлџџа^{џи}* (К, МГ).

Именица *говџџо* се нерадо мијења у једнини, али ипак има генитив: *говџџина* и *говџџина* (Д), у коме *н* на крају основе потиче од именица типа *сџме*.

Примјери из текста:

Ако нџмаш *браџве*, *браџве-си саџм* (П); *Штџ-су оваџ браџва^{џи}* уџјена? (К); *Вџћ* ге-тџ *дрџво* (МГ); *Нџма ниџе дрџвџина* (ВС, МГ); *Еџто-ге* за

ӣрѣслейшом (Г, ВС, Д); *Нѣма нѣге лајнѣша* (МГ); *Пѣј гѣре ге-козлѣши на̄ши* (МГ).

154. Суплетивне именице на *ад* имају у ген. мн. редовно наставак *ик*, а у дат., инстр. и лок. мн. *има*:

шѣладик (ЈБ, М, К, МГ), *ждрѣбадик* (ВС, МГ), *јѣрадик* (ВС), *јѣгнадик* (ВС); *брѣваѣдик* (К₂);

брѣвадима (ЈБ, К), *ждрѣбадима* (К, М, Г), *шѣладима* (ЈБ), *шѣла-ђима* (К, средњи глас између *ѣ* и *ђ*).

155. Код именице *ђѣца* преовлађује множинско значење над обликом за једнину (каже се каткад: *ѣдима* ђаџи, *мѣдима* ђѣџи), па у ген. добија понекад множински наставак:

пе-шѣсторо *ђѣце^ак*¹⁶³ (ДВ); о(д)-*ђѣце^ак* о(д)-*шкѣле* (ДВ); *ѣма* дѣста *ђѣце^ак* (ВС).

в) ИМЕНИЦЕ III ВРСТЕ

156. Сложени називи трију некадашњих мрковићких цркава постали су *сложенице*, и претежно се тако изговарају:

Свѣишлѣја (ДВ), *ѣна Свѣишлѣја* (ДВ), на *Свѣишлѣју* (ДВ₂, Д, К), у *Свѣишлѣју* (ВС, К) поред: на *Свѣишу Илију* (ДВ); *Свѣишлѣјка*¹⁶⁴ (ВС, Д), *Свѣишлѣјку* (Д₂); *Свѣишникѣла* (ВС), на *Свѣишникому* (ВС). (Такође: *Сѣишлѣн* < Свети Иван, ДВ).

Тако се често изговарају као сложенице и име села: *Дѣбра Вѣда* и име државе: *Цр̄на Гѣра*:

Дѣбровѣда (ДВ), *Дѣбровѣода* (ДВ), *Дѣбровѣоду* (К); *Цр̄ногора* (ДВ, К), *ѣ-време Цр̄ногоре* (ДВ, М), *Цр̄ногору* (Р).

Имена цркава постала су сложенице по истом принципу као *Бѣдград* и *Вучишр̄н*, а *Дѣбровѣда* и *Цр̄ногора* можда према *Д о б р о в ѣ ѣ а њ и н и Ц р н о г ѣ р е а ц*.

Није искључено, чак је врло вјероватно, да су посљедње сложенице постале и на овај начин: *Цр̄на^ѣ Гѣра* (Цр̄на^ѣ Гѣра) > *Цр̄на^ѣ-гора* > *Цр̄ногора*, тј. да је *ѣ^ѣ* послѣје губљења дужине — прешло у *о* као резултат асимилације према сусједном вокалу *о* (т. 55). Понеки пут се и чује у овим сложеницама вокал који није чисто *о*, него средина између *о* и *а*. Упореди са овим: *багош*, *бањок*, *глањок*, *лѣкоњ*, *кашишор* (< *кашта^ѣ* ѣ, ВС), *иѣ^ѣрош* (< папрат) и велики број примјера у дат., инстр. и лок. мн. именица ове врсте, за које се мора претпоставити да је *ѣ^ѣ* > *о* (рѣбома, тѣглома, крѣвома и сл.), али не само под утицајем лабијализације него и под утицајем инстр. једн. (в. т. 27 и 167).

¹⁶³ У *ѣосавском говору* датив гласи *ђѣѣма*, Rad, knj. 197, стр. 14.

¹⁶⁴ *Свѣишлѣјка* према *Светилија*, тј. са придјевом у мушком роду.

157. У овом говору су именице *виле* и *гусле* добиле облик за једину женског рода: *вила* (П, ВС, Д) и *гусла* (П, Д, ВС, МГ), што одговара једини средњег рода за *јдсло* код именица I врсте (т. 130). Главни разлог за промјену облика и броја ових именица лежи, свакако, у томе што оне представљају *јединствене предмете*, па често бива потреба да се од њих узме права множина. То ће бити разлог што и плурале тантум *стаиџе* све више добија облик *сџсџџва*, јер има често у истој кући по више младих жена од којих свака, по правилу, има стативе. Међутим, овџ промјенџ нема никада код именице *нџџџџе*, која је остала плурале тантум.

158. Повелик број именица мушког и средњег рода добио је женски род и тако прешао у ову врсту:

дрџна мј. дријен (МГ), *рџка* мј. рак (МГ), *скакалџца* (П) поред *скакалџ* = скакавац (МГ), *углџва* = „ковачки угалџ“ мј. угалџ (ВС);

*гњџзда*¹⁶⁵ (К) поред *гњџздо* (К₂) и *гњџздо* (Д₂); *коџџџа*¹⁶⁶ (МГ) мј. копито, *лајна* (Д, Љ, МГ) поред *лајно* (К, МГ); *џџсма*, „азбука, писмо“, (ДВ, Љ, К) мј. писмо (за шта се овдје употребљава *књџга*).

Планина Суторман, поред облика за мушки род: *Суџџрмен* (ВС), има и два облика за женски род: *Суџџрма* (К) и *Суџџрмена* (МГ).

Примјери из текста:

Рџка-ти (и)јџла нџге до-иза-члџнца! (МГ), *Врџна-е* направџла *гњџзду* (К), *џџеде* џн *лајну* о-кџкошке (МГ), *Маџш' лајне* испо-вџловџе^ак (МГ); *џн* нџ-зна *нџџџџу џџсму* (К), *Да мџџкнеш џџсму џџџрску* (К), — упореди са овим: *Бџ-ли* чџсџва *књџга* (= писмо) од *Аџџла?* (ВС);

до *Суџџрме* (К), пу(т)-*Суџџрме* (К); *Наџши* су чџкали у *Суџџрмену* (МГ).

Мада оваквих измјена у облику, па онда и у роду, има такође у другим говорима (г њ и з д а , б е д р а ; Решетар, о. с., стр. 166), ипак је њихов број у овом дијалекту већи него што би се могло очекивати.

159. Именице изведене од придјева (и придјевских замјеница) наставком *ина* замјењују тај наставак — наставком *џња*, који остаје у читавој промјени:

висџња (ДВ, ВС, Д, К, МГ), у *висџњу* (ВС), *дубџња* (ДВ, Д, Љ, К), у *дубџњу* (ВС), *дужџња* (К₂), ген. *дужџње* (Љ, К), *колиџња* (ВС), *сџарџња* (ДВ, Д), ген. о(д) -*сџарџње* (ДВ, Д), *ширџња* (Д, К₂);

Али: *дужџна* (К).

160. Примјери за палатализацију *к* и *г* у *даџи*. и *лок*. једн. врло су ријетки: *рџџи* (ВС), *рџџи* (Д), у *колџџџи* (МГ), *мајџџи* (К, МГ), али само *нџџи*, *слџџи*, *шџџи*, *гџџи*, *крџџи* на читавој територији.

¹⁶⁵ Rešetar, Der štok. Dialekt, стр. 166: gnjizda f.

¹⁶⁶ Ivšić, Šaprinovačko narječje, Rad 168, стр. 132: *коџџџа*. — Интересантан је примјер *џџџа* ф. (= пуж) у говору Галипољских Срба (Ивић, о. с., параграф 199).

161. Апелативи на *ица* имају у вокативу једн. наставак *о*, а властита имена жена по мужу наставак *е*:

а) *гдсиоћицо* (Р), *о краљицо-гдсиоћицо* (Р), *јаребицо* (П, Д), *јеребицо* (Г, МГ), *кукавицо* (П, Г, ВС, Д), *кућицо* (П, ВС, К), *лајавицо* (П, Г, ВС, Д), *лисицо* (П, Г, ВС, Д, Љ, МГ), *скишавицо* (К, МГ), *шоварицо* (Г, Д, К, МГ), *шрњицо* (П, Д, Љ, К), *узданицо* (МГ);

грлице, *другарице* и *гдсиоћице* (млађи информатир из МГ) — мислим да је утицај књижевног језика.

б) *Мујонице* (П, ВС, К), *Брајмошце* (ДВ, Д, МГ), *Усошце* (П, К, МГ), *Емрошце* (ДВ, ВС, Љ, МГ).

Као властита имена жена по мужу понашају се у вок. једн. и ове именице: *нџна ба^обова*¹⁸⁷ (баба по оцу), *нџница дај(и)на* (баба по мајци) и *нџна*¹⁸⁷ (стрина):

о нџне б њ б о в а ! о нџне ба^обове ! о нџнице дај(и)но ! о нџне !

162. Једини други остаци наставка *е* из вокатива некадашњих меких основа јесу ови примјери: *Плаче дпо дџте, мџре сџеве!* (Љ); *Нџ, мџја дџше!* (МГ); *Ма јџк, дџше!* (К); *О млаџе!* (МГ), али су и они ријетки, јер се каже такође: *с њ ѳ в о мџја ! д џ ш о мџја ! м л џ д а !* — У интимном саобраћају могу *сџва* и *дџша* имати вокатив једнак номинативу: *с њ ѳ в а м џ ј а ! д џ ш а м џ ј а !*

163. О именици *грџде* (*грџе*) в. т. 144.

164. *Генишив* мн. именица женског рода на *а* којима се основа завршава на сугласничке групе: *кв, ск, чв, чк* и *чм* — изговара најстарија генерација претежно с непостојаним *а*, а млађа обично без тога *а*:

цџкве^ак (Љ, К), али само *смџке^аве^ак* и *смџкове^ак* (ВС, МГ); *ба^се^а-ке^ак* (К) и *ба^оске^ак* (К, МГ), *б џ с к а* = бала, руковет; *бџ^аче^аве^ак* (ВС, М, Љ) и *бџ^аче^аве^ак* (К) и *бџ^ачве^ак* (П, Д, МГ); *мџчке^ак* (ВС), *сџ^аче^аме^ак* (К) и *сџ^ачме^ак* (Д, МГ).

Али се редовно каже: *ђевџе^аке^ак* (ВС, Љ), *шџге^але^ак* (К, МГ); *жџге^але^ак*, *жџгла* (К, МГ); *кџде^аре^ак*, *кџдра* (Љ, К, МГ).

165. Именица *нџга* и *рука* имају у ген. мн. редовно: *нџге^ак* и *руке^ак*. Једини примјер двојинског наставка у јесте: *с нџзу* (К).

166. Именица *нџ^афџе* (ДВ, Љ, МГ) и *нџ^афџе* (К₂, МГ) има у ген. мн.: *нџ^афџе^ак* (К) и *нџ^афџик* (МГ).

167. Посебну пажњу заслужују *даӣ.*, *инсӣр.* и *лок. мн.* ових именица. Наиме, ако је наставак *ама* акцензован, он редовно остаје такав: *женџма* (П), *школџма* (П), *козџма* (МГ), *овџма* (МГ). Он остаје често такав и кад је неакцензован: *ири-и^аланџнама* (ВС), *кременџчама* (К), *прилџчуџ иџи^акама* (К).

¹⁸⁷ Шкаљић, Турцизми, *нџна* и *нџна* = 1) баба (очева или материна мати) 2) бака, стара жена, из тур. *пине*.

Међутим, у великом броју примјера наставак је *ома* кад акценат није на њему. Ова појава је најизразитија у К и МГ. У таквим случајевима јавља се каткад мјесто *о врло лабијализовано а*, које стоји на граници између *а* и *о*:

а) *рѣба^ома* (К), *шѣгла^ома* (МГ);

б) лѡвим *бизѣнома* (Д, Љ), *бизѣна* ф.; побјегли *ба^оркома* (К), *гѡмома* (МГ), опе^анци *жѡглома* (К, МГ), *јѡриѡма* (К), *кошѡлома* (ДВ), мѡжемо се виђат бѡди *књѣгома* (П), *крѡвома* (К, МГ), *крѡшкома* (Д), *кунѣѡма* (К), *куђома* (Д), радили су лѡзома (П), с ма^ојкома (МГ), ме^аскома (К, МГ), мрѣжома (ДВ), нѡжиѡма (ДВ, К), оѡѡѡма (ДВ, МГ), ѡланѣнома (ВС, Д, К), раишѣлома (МГ), сѣче се сѣ^аблома (ДВ), сѣ^ачмома (ВС, МГ), великѣма сѡлома (ВС), смѡвома (Г, Д), сѡѡѡѡма (Д, М, Љ), сѣкѣрома (К), шѣглома (ДВ, П, Д, К₃, МГ);

Навешћу посебно неколико примјера у којима се распознаје локатив: по *зѡдругома* (Љ), по *књѣгома* (К), Мѣни-е брѣме прѡшло *ѡ нѡдницѡма* радећ (ДВ), по *њѡвома* (ДВ, К), при *ѡланѣнома* (ВС, Д), при тѣма *сѡранѡма* (М), бѡимо се о шѣглома (МГ).

Пошто се наставци *ом* и *ома* не чувају у већем броју ни код именица мушког и средњег рода, искључено је да овај наставак потиче од архаичног наставка мушког и средњег рода. Он је, несумњиво, резултат укрштеног утицаја *јакѣ лабијализације* дугог *а* у *ама* (а^ома) и инструментала једн., који је осјетно чешћи од инстр. мн. Даље преносење тог облика на датив и локатив мн. не представља никакав проблем: инструментал је кудикамо фреквентнији од оба друга синкретизована падежа. Уосталом, скраћивање *дугог лабијализованог а* (а^о) несумњиво је утицало на прелажење *а^о > о* (т. 27 и 167)¹⁶⁸.

Иако се у сусједном зубачком говору чују често ова три падежа за именице мушког и средњег рода I врсте са наставком *ама*: *ѡѡѡвомама*, *вѡзовомама*, *брѣговомама*, *врѡвомама*, *кѡњамама*, *сѣламама*, — ја ипак из тога не бих могао закључити да је у току XV—XVII в. наставак *ома* могао бити употријебљен за именице женског рода, нити да су овакви облици у мрковићком говору остатак таквог стања у прошлости.

Међутим, зубачки облици *врѡвомама*, *сѣламама* и сл. могу бити стари, јер у XVI в. имамо за инструментал мн. средњег рода облике *вођамама* и *криламама*, а у XVIII в. *богаѡсѡѡвомама* и *досѡѡѡјансѡѡвомама*, као и *богаѡсѡѡвомама* и *досѡѡѡјансѡѡвомама*; у XV в. за мушки род: *врхамама*, *лугамама* (ради слика), *другамама* (Даничић, Историја облика, стр. 122). Сматрам да су од оваквих облика могли постати и наведени зубачки облици. О распрострањености наставка *ама* у дат. - инстр. мн. муш. и сред. рода, који је нарочито карактеристичан за исељеничке и периферијске говоре, в. П. Ивића, О говору Галипољских Срба, параграф 173.

168. Именице *мѡѡи* и *кђѡ* се још употребљавају, али у ограниченом броју облика. Ово нарочито важи за именицу *кђѡ*, која излази из употребе. Замјењују их *ма^ојка* и (моја) *ђевѡјка*.

¹⁶⁸ Стари падешки облик за дат. мн., а са значењем инстр. мн., чува се у примјеру: Тађаше га сѡкеним аѡнам (МГ), ЈФ XX, стр. 105.

а) Именица м а т и има *номинатив*, *генитив*, *датив*, *акузатив* и *инструментал једн.*, а понекад и *локатив* једн. и *номинатив* множине:

Тѣ^апут-му-се *мѣши* ўдала (ДВ); *Мѣши*-те праћала! (Г); *Мѣши* гѣ-је? (ВС); *Мѣши* гѣ-ће приђе! (ВС); *Мѣши*-му није била дѣма (К); *Мѣши* његѣва-је Палѣшка (К); Убила-те *мѣши* (МГ); Ка^оже *мѣшери* (Љ); Ка^ш' дцу и *мѣшери* (К); *Мѣшер* мѣло познѣ^оју (1. л. једн.през.) (Љ); *Мѣшер* Ра^омову знѣ^ом (К); Јѣ^о-му знѣ^ом *мѣшер* ѡвѣѣ^оју (К) и М ѣ^о ј-к у -му знѣ^ом ѡвѣѣ^оју (К); Мѣну за *мѣшером* (П, К); с *мѣшером* (МГ); о *мѣшери* (МГ) — о м ѣ^о ј ц и (К); *Мѣшере* њѣше су биле сѣсре... (К).

Треба истаћи да се за ном. једн. употребљава такође и акуз. *мѣшер*, као и облик *мѣшир*, који је настао међусобним спајањем ном. и акуз. једн. (упор. са овим *кѣми* и *кѣмин*, т. 117).

б) Врло ријетко се чују облици именице *кѣи*:

Јѣ-се^ам *кѣи* његѣва (Д); о(д)-*кѣри* њѣше (ДВ); датив: *кѣри* (МГ); *Имам* јѣну *кѣр* (ДВ); с *кѣером* (ВС, К) и с *кѣром* (МГ).

Акуз. *кѣр* употребљава се и као ном. једн.: *мѣја кѣр* (П, Р). Такође је образован номинатив *кѣра* (Р, МГ), свакако према инстр. *кѣром*, јер та два облика стоје у корелацији као облици именица женског рода на *а*. Према ном. *кѣра* постоји и акуз. *кѣру* (кѣру) (МГ).

г) ИМЕНИЦЕ IV ВРСТЕ

169. У т. 127. смо видјели да је десетак именица жен. рода на сугласник прешло дјелимично или потпуно у именице мушког рода. Оне које су дјелимично прешле у I врсту — чувају жен. род каткад у ном. и акуз. једн. и редовно у ген. једн., како се види по наставку *и*:

Ри се рѣдила (К); Кѣ^а(д)-се носѣла мѣ^оси, ни^еа(д)-ме није пра^отио да је нѣсим (К); Плѣ^оти-му дѣну крѣ^о (К); млѣго крѣ^и (Д), Плѣ^оти-му пѣла крѣ^и (К); Напѣнио црѣво крѣ^и(к) (МГ); Ђјемо крѣ^к од рѣ^и (К); од о^вѣ сѣли (П, ВС, К), од о^нѣ цѣ^и (К, МГ), Тѣ не ѣјаше мѣ^оси(д).

170. Именица *ѣуѣи* као дио прилошког израза (јѣну пѣт = јѣде^ан пѣт, јен-пѣт) може бити и женског рода. Такође су женског рода именице *ѣѣр* и *зѣѣд*, а свега у по једном примјеру именице: *слѣѣј*, *дѣѣи* (*ѣи*) и *рѣѣи*:

а) јѣну *ѣуѣи*¹⁶⁹ (ДВ), јѣдну *ѣуѣи* гађи (ДВ), јѣну *ѣуѣи* и два (!) (ДВ), од о^ну *ѣуѣи* (ВГ);

б) за јѣну *ѣѣр* вѣлове^ак (ДВ, Љ), јѣна *ѣѣр* кѣње^ак (П), јѣна *ѣѣр* свѣтове^ак (Љ), Речѣно-му да од свѣгачеса ѣзме по јѣну *ѣѣр* (Љ), три *ѣѣри* вѣлове^ак (К), *Имам* дѣѣе *ѣѣри* да приѣѣју (МГ), јѣну *ѣѣр*-дѣѣје (МГ), сто *ѣѣри* опѣ^ане^аке^ак (МГ);

Такође: јѣдну *ѣѣру*¹⁷⁰ гѣме^ак (МГ);

¹⁶⁹ Утицај албанске ријечи *bot* ф.; Натѣни га јѣну *бѣѣу*, тј. једанпут (МГ).

¹⁷⁰ *para* ф. у словачком јез. (Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského).

в) од *зѣиади* (BC₂), пу(т)-*зѣ°иади* (Д, К₈-стално), још пу(т)-*зѣиади* (К), Бѣлгија-је пу(т)-*зѣ°иади* (К), владар о(д)-*зѣ°иади* (К);

Али: пу(т)-*зѣиада* (П, Г);

г) *иѣ слѹчај* (ДВ), о(д)-*иѣ слѹчае* (ДВ); иначе: о(д) т ђ г а сл ѹ ч а ј а (ДВ). — Ова ријеч се врло ријетко употребљава.

д) *Надѣла дѣ^аш(иѣ)* (дѣждь, м.) = падала је киша (МГ); није искључено да је овдје дошло до промјене у роду по асоцијацији са именицом *кѣиша*, која је сасвим обична у говору.

ђ) ТѢ-е бѣло *балкѣ°нске рѣиѣ* (рать, ф.) (МГ).

171. Поред именичког значења [(Д ђ б р и в ѣ ч е р ! (К), Д о б р о е ч е ! Д ђ б р о в и ѣ ч е - в и ! Ј е д н у в ѣ ч е р н ѣ - з н а д е с е к ѹ д а к ђ п ђ ѣ (ДВ), Бѣш ту пѣдају прѣ(д)-в е ч е р (МГ)], *вечер* има и двојако прилошко значење:

а) *увече*: И дѡђе *вѣчер* ге-кѹћа (МГ). Лѣгоше да спѹ *вѣчер* свѣ тройца (МГ). Нѡ-ти *вѣчер* дѡђе мѹш и рѣче жѹ^иѣни... (МГ). Оѣ-ли бѣт зѣма *вѣче*? (МГ). Дѣ°-му кѡла и волѡве, кѣ^а(д)-ѣе дѡћ *вѣчер* ге-кѹћа да ге не ужѣне вратѣма (МГ). Нѣка ѣју *вѣчер* (Д).

б) *вечерас*: Пѣте нѣма де^нѣ^ас, теке *вѣчер* (Д). Пѡћемо *вѣчер* да сѣдимѡ (МГ). *Вѣчер*-ћеш тѡмо да остѣнеш (МГ). *Вѣчер*-ћемо пѡћ ге-ѡн (МГ). Дѡђи *вѣчер* (BC). Трѣба да прѣчаш *вѣчер* (ДВ).

Сва три споменута значења има именица *вечер* у македонском језику: 1. *вече*; 2. адв. а) *вечерас*: вечер ке одиме на кино, б) *увече*: вечер светат звездни полилеи = увече сијају звездани полилеји (Речник на македонскиот језик I, 1961).

Сматрам да и Даничићев примјер (Рјечник из књижевних старина српских I, стр. 111): властелинѣ *вечерь* да не позиваеть се . . . — има такође прилошко значење, тј. *увече*.

Пошто су акузативи именица УТРО и ВЕЧЕРЪ имали у старословенском језику и прилошко значење (au matin, au soir), како наводи Vaillant у Manuel du vieux slave, Grammaire, стр. 204, то је јасно да се у Даничићевом примјеру огледа ова старинска црта, док се у сличним примјерима данашњег мрковићког говора чува један риједак синтаксичко-морфолошки архаизам српскохрватског језика. Македонски језик, као директни потомак старословенског језика, чува прилошко значење именице *вече* и данас, што — у поређењу с осталим словенским језицима (сем бугарског донекле) — представља такође архаичну црту.

172. *Инсѣр. једн.* ових именица има врло ријетко наставак *ју*, а много чеѣше наставак *ом* под утицајем именица жен. рода на *а*:

а) *Ўзели-су Скѣ^аде^{ар} гла°ћу* (К), сѹ-том *иѡмећу* (К), кѣ^а-е бѣла при *смрћу* (инстр. = локатив) (МГ);

б) дѣ^ањом и нѡћом (ДВ), нѡћом = ноћу (Д₂); бѡжом *иѡмоћом* (ДВ), Пошѣ^а за *крѡом ѹ-Крајну* (ДВ), Ми за *крѡом њеко(ли)ко...* (МГ), Не мѡжемо бѣт слѡђни са *крѡом њѣк* (МГ), по мѡјом *иѡмећом* (инстр. =

а) трѣба ба^обу *сӣа^орому* (ДВ, П), *црног^орскому* краљу (ДВ), он^ому *ш^урскому* п^аши (Р), *цѣлому* свѣту (ВС), *ц^ару б^ѣчкому* (ВС), т^ому б^рату *др^угому* (ВС), он^ому *сӣа^орому* (Д), тѣшко *гр^ѣшному!* (МГ);

по *сӣа^орому* (ДВ, Д), по *н^овоу* (ДВ, П, М), по *р^ускому* (ВС), по *р^ату ск^ад^ав^ерскому* (Д, К), н^а-свѣту *бѣлому* (ЈБ), по *арбандишкому* језику (ЈБ, К), по *н^ашкому* (језику) (К);

б) свега два примјера имају наставак *оме*: *јѣд^ен др^угоме* (ДВ), *п^о-свѣту бѣломе* (Г).

179. У *инс^ир. једн. и ген., дай., инс^ир. и лок. мн.* преовладали су скоро потпуно наставци придјевске, односно меке замјеничко-придјевске промјене, сем Добре Воде гдје има и нешто утицаја тврдих основа:

а) с *јѣним* цѣвом (Д), су ђетѣтом *јѣним ма^олим* (Р), *ц^рним* трном (Р), за *ц^аром ш^урским* (Г), (с) *фѣсом ц^рвеним* (ВС), *јѣд^ен* с *др^узим* (Д), *сӣа^рим* дружом (К), *јѣно* за *др^узим* (К, МГ), (с) *свѣтим* обр^азом (К); д^ошли *с^увим* (М);

јѣд^ен за *др^узијем^а* (ДВ, ЈБ), *сӣа^ријем^а* п^утом (ДВ), *др^узијем^а* п^утом (МГ), (с) *кра^лом гр^ѣчкијем* (К).

б) *сӣа^орик* (ДВ, ВС), *пѣт лире^а з^ла^ишник* (Р), *сӣишник* и *з^рн^аишник* с^ѣа^че^аме^а (Р), *ма^олик* (П, К), *с^увик мѣте^але^ак* (П), *л^ѣишник* = *бо^лших* (ВС), *мл^дго др^узик* (Д), *ѣма ђ^орик* и *г^ледај^ушник к^уће^ак* (М), *др^узик сӣа^орик* *ѣма с^ила* (К), *ц^рвеник* (К), *донѣс^т ш^ишк с^увик* (К); о(д)-т^ик *сӣа^орик* (К); *мл^дго р^ањеник* и *м^ривик* (К), *уко^иа^ошник* (МГ);

од о в *ѣ* к *мл^адијем^а(к)* (ДВ); од о в *ѣ* је^а к *сӣа^ријем^ак* (ДВ); *з^ла^ишнијем^ак* (ДВ); чу^{ја}о о(д)-*сӣа^ријем^а(к)* (Г, Д, М), с в *ѣ* к о н *ѣ* је^а м р т в *ѣ* је^а (К).

в) рѣко *Ѣ* н и м а *др^узима* (ДВ), *вел^икима* с^илома (ВС), *з^ла^и-нима* слов^има (ДВ); (с) *л^амама ц^рвенима* (ДВ), со т *ѣ* је м а *сӣа^рима* (ДВ), (са) *ши^ритима зел^ѣнима* (ДВ), (са) *см^дквома с^увима* (Г), за т *ѣ* м а *др^узима* (К₂), (с) *ш^ѣа^нцима* оп^утома (МГ); по *др^узима* *Ѣ* бичајима (Г), по *др^узима* м^јѣстима (ВС);

мл^адијема (ДВ), ог^ич р^огоима *зас^ука^ош^ијема* (Д).

180. Као што се из досадашњих примјера видјело, сугласници *к*, *г* и *х* прелазе доста често у *ц*, *з* и *с* испред придјевских наставака у *инс^ир. једн., ном., ген., дай., инс^ир. и лок. мн.* Ова промјена је скоро стална код редног броја *др^уги*, а повремена код придјева: *мѣк*, *вел^ик*, *јѣд*; *ак*, *ј^ак* и *ш^ѣа^не^ак*:

др^узијем^а (ДВ, ЈБ, МГ), *др^узим* (Д, К, МГ), по(д) *ја^оцим* б^огом (ВС, ЈБ); *др^узи* Црног^орци (ДВ), чѣкају *др^узи* (П), *др^узи* л^ући (ВС), *др^узи* дрѣше (ВС), *др^узи* (ЈБ, К), *мѣци* л^ући (Р), *вел^ици* т^опови (ВС), *јѣд^наци* (ВС), *иди^ти вел^ици* (Д), *ка^ко-су Ѣни ја^оци?* (МГ), *ш^ѣа^нци* пр^ући (МГ); *др^узик* (ДВ, Д, М, ЈБ, К, МГ), *др^узијем^ак* (ДВ, ВС), о(д)-*др^узик* *кра^јлеве^ак* (К), *др^узик* св^арик (МГ), *Ѣ* н и м а *др^узима* (ДВ), *др^у-зима* (К), с *др^узима* (К), (с) *ш^ѣа^нцима* оп^утома (МГ).

181. Партикула *зи* додаје се придјевима у *даииву једн.* жен. рода и у *номинаииву мн.* муш. рода. Она служи за истицање та два придјевска облика, и то обично кад су самостално употријебљени, тј. кад не врше атрибутску службу:

бѣлојзи (Р, М), *црњојзи* (Р), *т ђ ј з и Турскојзи* (ВС), *јѣнојзи* (ВС), *ѡ н о ј з и богдѣојзи* (Д), *богдѣојзи* (М), *црвѣнојзи* (М);

сѣаризи вѣлау (ДВ), *пјѣвау ѡ џ и з и сѣаризи* (ДВ), *мѡи сѣаризи* (Р), *сѣа°ризи* (Г), *т ѣ з и сѣа°ризи* (К).

182. Супстантивизирају се кад год то затреба ови придјевии: *сѣа°ри*, *мла°ди*, *шлѣи*, *мрѣи*, *грѣи* и *шѣи*, јер се у овом говору скоро и не чују именице које су од њих изведене. Нарочито је честа супстантивизација прва два примјера (стари и млади):

а) Кажѣвау *сѣари* (ДВ), *Сѣаризи* вѣлау: *бију-се здѣмачи* (ДВ), *три-четѣри сѣарице°к* (ДВ), *Пјѣвау ѡџизи сѣаризи* (Р), *О(д)-сѣарик-се°м чѣо* (ДВ, К), *мѡи сѣа°ризи* (Р);

Дѡђе *јѣде°н сѣа°ри* у *нѣ кѣћу* (Д), *Ево јѣде°н сѣа°ри бр°дом дѡ-паса* (МГ), *сѣа°ра мѣлаше* (П), *несрѣћа тѡга сѣа°рога црнога* (ДВ), *Мог°ли зборѣт со-тѣјема сѣа°рима ѣзбек?* (ДВ), *ѡному сѣа°рому* (Д).

Треба истаѣи да *сѣари* и *сѣарац* нису истовјетни појмови, али се тачно зна да у последњих шест примјера *сѣа°ри* значи *сѣарац*, а *сѣа°ра* — *старица*.

б) *Прѣчам младима* (ДВ), од овѣк *младице°к* (ДВ), *Тражи млади-дога!* (ДВ), *Нѣка-ти кажѣјућ овѣ млади* (К), *мла°ди и сѣа°ри* (К);

в) *бр°т тѡга шлѣиога* (ВС); *Тѡ-е биѡ ѡни мрѣи* (К), *Изѣју ѡну рѡбу мрѣивоу* (К), у *шѣѣга* и у *св ѡ ѣ га* (ДВ), *тѣшко грѣиному!* (К);

г) Супстантивизирају се такође и придјевии средњег рода: *лѡше*, *лѣише* (= боље) и *сѣво*, али се употребљавају само у одређеним ситуацијама и само у једном падежу:

Мѣчи, *бѡже*, *лѡше* (акуз.) (П, ВС, Љ, К, МГ), *Обрнѣо-се°м пу(т)-лѣишега* (ген.) (Р), *Дѡшли сѣвим* (инстр.) (М);

д) Супстантивизирани придјевии у локативу представљају и данашњи чисти *ѣрилошки изрази*:

Свѣ ѣо сѣароу брдимо (ДВ); *Нѣшта ѣо нѡвоу* — *свѣ ѣо сѣароу* (ДВ, К, МГ); *Кѡй-смо ѣо сѣа°роу?* (П) итд.

183. Компаратив на *ѣи* и *ји* замијењен је компаративом на *ли* [*< љи*: *тупљи*, *дубљи* и сл.; у овом говору: *шѣили* (тѣпе°н), *дѣбли*, *сѣвли*]. Такав компаратив са твори од основе *ѣозиѣива* свих придјева који су имали стари компаратив на *ѣи*: *сѣар-ли*, *богдѣи-ли*, *мѣр-ли* < < мирн-ли. То се такође може рећи и за већину придјева са старим компаративом на *ји*: *лѣи-ли*, *крѣи-ли*, *шѣрд-ли*, *глад-ли* (глат-е°к), *ѣрн-ли*, *шѣе°н-ли* (тѣе°не°к).

Међутим, компаратив *дѣжли*, кад га упоредимо са *грѣкли*, показује јасно да *ж* долази из старог компаратива, јер се група *гљ* не асимилује. То исто важи за *сѣили* (*нѣјсушли* мјѣсец).

Шта показују компаративи: *брж-ли*, *ниж-ли* (ни^с-е^ак), *виш-ли*? Свакако то — да су образовани од основе *позитива* наставком *ли* и да је извршена асимилација у групи *зљ* и *сљ* ако је овај компаратив с т а р по постанку, односно да је *ш* и *ж* унесено из старог компаратива *бржи*, *нижи*, *виши* ако је овај компаратив н о в и ј а појава, тј. ако је образован наставком *ли*. С обзиром да се компаратив на *ли* употребљава у зубачком и спичанском говору, врло је вјероватно да се појавио сасвим рано, можда прије пада Бара под Турке, тј. у првој половини XVI вијека.

Компаратив *чџи-ли* (< чест-ли) и *џи-ли* (< ус-љи) потврђују горње стање уз једну напомену: *џи-ли* је компаратив према новом гласовном облику позитива (џсе^ак), док је *ниж-ли*, према *нисе^ак*, задржао *ж* из старог компаратива или је изведен од основе старог позитива (низ-љи > нижљи).

Компаратив *чишли* (< чист-љи) показује јасно да је изведен од позитива уз обавезну асимилацију *сљ* > *шљ*, која мора бити гласовна појава, јер није могло бити угледања на стари компаратив овога придеја (чист-ији).

Из ове анализе се види да су компаративи *џишли* и *чишли* нова образовања од основе позитива и наставка *ли* (сљ > шљ). С обзиром да је мрковићки говор још имао *љ* при крају XVII вијека (див-ји > > *дивљи* > *дџбли*), а није извршена асимилација у групи *сљ* у *сљево* (> слѐго) ни у групи *зљ* у *изљево* (> излѐго), — значи да је овај компаратив образован свакако прије него што је *л + је* (ѣ) прешло у *ле* (можда је тада ѣ још било дифтонг: љѐ). Зато је у компаративу и извршена асимилација: *сли* > *шљи*, *зљи* > *жљи*, док је *сљево* (са каснијим *љ*) остало неасимиловано.

Наравно, овдје је могућ и наслон новог компаратива на стари, јер смјена није извршена преконоћ, него су једно вријеме морала бити у употреби оба компаратива: *сиџари* и *нови*.

Примјери:

а) *ли* мј. ји:

блџдли (П, ВС, Д), *бржли* (П, ВС, Д), *бржле* (МГ), *вишли* (П, Г, ВС, Д), *вишле* (ВС, К, МГ), али: *височја* (Д); *врџла* (П, ВС, Д), *глайшли* (гла^{те}а^к) (П, ВС, Д), *гркле* (ЈБ), *дџжли* (дџге^аче^ак) (П, ВС, Д), *дџжле* (К), *најдужли* (ВС), *жџишли* (П, ВС, Д), *крайшли* (К), *крайшле* (МГ), *најкрайшле* (К), *лџшли* (П, ВС, Д), *нижли* (П, ВС, Д, К), *нижле* (К, МГ) и *низочије* (К), *илишли* (П, ВС, Д), *шџжли* (Д, К), *шџжла* (П, Д, ЈБ), *шџжле* (ЈБ), *шврџдли* (П, ВС, Д), *шџанли* (Д, К₂), *шџанла* (К), *шџанле* (МГ); *шџанли* (П, ВС, Д), али: *шџанлије* (ЈБ); *џишле* (џсе^ак) (К, МГ), *џишли* (џсе^ак) (П, ВС, Д), *џенле* (МГ₂), *џршли* (П, ВС, Д), *џишле* (чџст) (П, М), *шџрли* (П, ВС, Д), *шџрла* (К), *шџрле* (МГ).

Задржали су се ови стари компаративи: *грџ*, комп. *грџи* (П, ВС, Д, МГ); *зљ*, комп. *гџри* (П, ВС, Д); *млад*, комп. *младџи* (П, К) и *слâт е^ак*, комп. *слаџи* (П, ВС, Д, МГ).

б) *ли* мј. ији:

*богдаш*ли (П, ВС, Д), *најбогаи*ли (ДВ), *варѐн*ли (варѐн) (П, ВС, Д), *зорѐн*ли (з о р ѐ н, зрео) (П, ВС, Д), *з(д)рѐв*ли (П, ВС, Д), *јеф-иш*ли (П, ВС, Д), *мир*ли (мир^ан) (МГ), *најмрз*ли (мрзе^ан) (К), *муш*ли (му^{те}н) (П, ВС, Д), *ндв*ли (П, ВС, Д), *идмеш*ли (памете^ан) (ВС, Д), *ичѐн*ли (печ.н) (П, ВС, Д), *ишшом*ли (питом) (П, ВС, Д), *најшошш*енла (П), *ирѐв*ли (П, ВС, Д, Љ), *ирѐв*ле (К), *најирѐв*ли с;д (К₂), *најирѐв*ле (К); *рѐн*ле (Д₂, К₂); Што *ран*лије, то лепше = ... боље (М); *сиромаш*ли (сиромаше^ан) (П, ВС, Д); *слаб*-комп. *слаб*ли (П, ВС, Д), *лѐш*-комп. *слаб*ли (П, ВС, Д), *најслаб*ла (П, К), *најслаб*ле (МГ); *сидр*ли (ДВ, П, Г, Д, Љ, К), *сидр*ла (К), *најсидр*ли (ДВ, Д, К), *најсидр*ла (Р, Д, К), *Он-је сидр*ли = ... старији (ДВ), *најфин*ла (Д), *црѐн*ли (П, ВС, Д), *чиш*ле (чист) (Љ, К₂).

в) *ши*:

Поред компаратива *лѐиши*, *лѐакиши* и *мѐкиши* говори се искључиво: *јѐкиши* (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), *јѐкише* (К), *најѐкише* (К₂).

Поред *лѐакише* забиљежио сам и *ле^акшије* (К).

Позитив *лѐи* значи што и *добар*, па и компаратив *лѐиши* има исто значење (*лѐиши* = бољи, *најлѐиши* = најбољи):

Биће *лѐиши*, нѐ *рђи* (МГ). Јѐ-ли-ти нѐга *лѐиша*? (П). Има *лѐишик* од мѐне (ВС). Што *ран*лије, то *лѐише* (М).

Међутим, *лѐиши* може бити и компаратив од *фин* (МГ), и тада има исто значење као у књижевном језику.

184. Скраћивање неакцентованих дужина у овом гоџору знатно је смањило разликовање одређеног и неодређеног придјева. То се најбоље види из овог примјера:

Двѐе-су кулѐре биле: јѐдна *биѐ*ла и јѐдна *цр*на.

Којѐга-е те^акнѐла *она* *цр*на кулѐра, он-је ђдма тр^сио, а од *би*еле кулѐре је претѐкѐ^{ан} (МГ).

У првој реченици придјеву су, по правилу, *неодређени*, али нисмо сигурни да је доиста тако за приповједача, јер он не изговара дужине ни у другој реченици гдје имамо класичан примјер за употребу одређеног придјева. Према томе, разлике у облику између одређеног и неодређеног придјева у овом случају нема, него остаје само синтаксичка разлика на основу које и одређујемо придјевски вид у првој реченици. (Да је у првој реченици ипак и за приповједача *не одређени* *придјев*, може се закључити из овог примјера: *Била два овна: јѐде^{ан} црн*, *јѐде^{ан} бѐо*; Д).

185. Цјелокупна грађа из живог говора показује да је разлика између одређеног и неодређеног придјева сведена на малу мјеру. Наиме, *одређени иридјев* се употребљава као атрибут и са значењем *одређености* (првенствено као стални атрибут) и са значењем *неодређености*:

а) Ра°ни, сине, треба ба°бу сиа°рому (ДВ). Ѐмаше дѣблага лѣка (ДВ). Једе°н вѣк мандѣи иједе четворицу и свѣ љмријеше (ДВ). Они сапели бајрак бѣли на кѣћу (ДВ). Да вечѣрамо, али цр°нога кѣмена вечѣрасмо! (ДВ); кѣмат лѣба бѣлого (Р), о(д) слѣйога црѣва (П); бѣли љкѣти (ДВ, ВС, К, МГ), Бѣли Дрѣм (МГ); Колико ндси овѣ љаса°ни (прошли) мјѣсец? (П); пѣн кѣшта°р жѣиша бѣлого и црѣвога (Д); Он-беше дѣнио нѣви крук, а ја нѣ-бек јео нѣвога круца (М); на мла°ди Божѣћ — на сиа°ри Божѣћ (К); Зна°ш-и Брајма дѣге°чкога? (К); скрѣи дебѣли = качамак (МГ); Ба°бо вѣјли-е мѣ°не цѣш (МГ);

Сталау мрѣвога чѣка на-пут (ДВ). Поз(д)раи-се мѣјему љѣјейому пријѣтелу Мѣту (ДВ); онѣ мандѣи Дѣ°пчоић (ДВ); Кѣран-је прѣтио... цѣлому свѣту (П). Она кажѣје домаћину како љмају слѣгу свѣйого чов-јѣка да-му-се крѣве сѣме вежѣјућ и пуштѣјућ (К). Бѣирум цѣлому свѣту (К).

Од примјера из првог става, који представљају сѣилне аѣрибуѣе, одступања су врло ријетка: Ѐзми мѣка љрѣсна (ДВ) и Дѣј-ми маѣло мѣка љрѣсна (МГ). То долази отуда што је љрѣсно већ постало именица (т. 124), али се ипак каткад употријеби и као атрибут и тада има именички генитив.

Сматрам такође да је придјев цѣли у другој групи примјера (цѣлому свѣту) употријебљен у оба случаја са функцијом одређеног придјева, иако постоји примјер са цео у номинативу: Ако ва°ра мѣне, ва°раће цѣо свѣт (К). По моме мишљењу и овдје имамо потпуну одређеност, али је употријебљен краћи придјев из сѣилских разлога (јача изражајност). Исти случај је са примјерима: Бевѣјка на-свѣту бѣлому као сѣнце и Дѣли се бѣјо свѣт (тј. све свјетске државе) (Љ, К).

б) (одређени љријѣв као атрибут са значењем неодређеносѣи)

Бѣше срѣшни чѣе°к (ДВ). У Горѣну бѣда љѣјѣи дувѣн (ДВ). На-пѣно га љунога (ДВ). Дѣгло-га цѣлога (ДВ). Врѣе-га пѣ-гуну цѣлога (Г). Бѣше фѣни младѣћ (ВС). Ма°рко бѣше љѣи чѣк (ВС). Сиа°ри чѣе°к-је бѣо онѣ пѣша (Д). Лѣи (= добар) мѣме°к дѣје за сѣт и черѣк (М). Дѣге°чки језѣк љмаше (Љ). И дѣни љзеше и љзѣдоше га цѣлого (Љ). Зна°м га: љошиѣни чѣк-је бѣо (Љ). Круѣни чѣк бѣше, з (д) р ѣ ф (К). Жѣвога чѣе°ка допада свѣшто (К). Ёо-ви-га жѣвога код мѣста барскога (МГ). Кѣ°(д)-га слѣжиш мѣкога, добе°р-је (МГ). Јѣному-је да јѣнога кѣња црѣвога, вѣла цр°нога, дѣву бѣлу (МГ). Чѣсѣви и велѣки порѣс љје бѣо (ДВ). Бѣо јѣде°н богѣтѣч велѣки (К). Е, велѣкога газѣпа, љѣи бѣжи! (МГ). Дѣге° велѣки кѣмин (ВС). Тѣ°пу(т)-е бѣо љзѣн (весѣље) велѣки (МГ). Бѣше ли велѣки? Нѣ-беше велѣки (МГ). Велѣки-е вѣѣте°р (МГ). Мѣ-смо вра°га велѣкога тѣ°пут имѣли (МГ).

Анализа било кога од наведених примјера показала би да облик одређеног придјева има, у ствари, функцију неодређеног придјева. Такав је примјер: Лѣи мѣме°к..., гдје се говори о било коме добром момку. Изразит је примјер: Круѣни чѣк бѣше, з (д) р ѣ ф, — такође са функцијом неодређеног придјева, као што показује зрѣф који љје употријебљен атрибутски, па је остао у неодређеном облику. И сви примјери са велѣки такође су по функцији неодређени, јер овај говор

врло добро чува облик *велики*, тако да се свега 2—3 пута јавља облик *велик* (наравно, са неодређеним значењем). Према примјеру: *Дуге^{ачки}* језик ђмаше — стоји примјер: *Дуге^{аче^{ак}}* чѐк бѐше, а у оба случаја имамо по функцији неодређени придјев.

186. У извјесном броју примјера употребљава се *неодређени ђридјев* као атрибут, и то претежно уз именицу у именском предикату:

Ови-је *ддбе^{ар}* ђак (ДВ). Нека-те обрла *цѐла!* (Р). Био је главар *велик* (Г). Ови-е *ддбе^{ар}* чд(в)*е^{ак}* (Д). *Дуге^{аче^{ак}}* чѐк бѐше (Љ). Држа-ме *лѝлина* и *жѝдна* (Љ). Бѐше *ддбе^{ар}* владар (К). Ја^онко бѐше *дебѝжо* чѐк (К). *Ддбе^{ар}* чдѐ^{ак} бѐше (П). Није био *велик* чдвѐ^{ак} (МГ). О(д) *далѐка* мјѐста све траже бању (П). Они вѐле *мѐк* дуван (МГ).

Из примјера у претходној тачки (185, б) знамо да се у овој служби, са значењем *неодређености*, употребљава и одређени придјев (*Круѝни* чѐк бѐше; *Пошѝдени* чѐк-је био).

187. Двије појаве у вези са придјевским видом заслужују нарочиту пажњу. То су: а) употреба *краѝег* (неодређеног) придјева са значењем одређености — и б) употреба *дужег* (одређеног) придјева у именском предикату. Иако су обје појаве ријетке, оне ипак свједоче о постепеном и потпуном губљењу разлике између одређеног и неодређеног придјева:

а) *Дебѝо* брѐк (назив брда) (МГ); *О н о ј ј а р и ц и м а ° л и* стѝк ђме прекандса (МГ); (Ово је) *песѝак*, *о н ѝ а ѝ сѝше^{ан}* из Улѝѝња (К); мјѐсец *краѝе^{ак}* = децембар (К, МГ);

б) *Таке^{ав-е}* (чакѝл), *цр^{ни}* (Р); Не мѝже бѝт *зѝт* (зид) *јаки* (К); Тѝ-су погѝнули два бајрактѝра: тѝрски и млѝте^{ачки}. И *сѝ(д)* тѝ стѝју два камена: *јѝде^{ан-је}* *цр^{ни}*, а *јѝде^{ан}* *бѝли* (Д). (У *сусачком говору* су чести овакви примјери: *Круѝ* је *студѝни*; *Рѝт* је *сирѝки*; *Хрватски дијалектолошки зборник*, knj. I, стр. 130).

Иначе се у именском предикату употребљава неодређени придјев (*Он-је ддбе^{ар}*, *Био-се^{ам}* *лѝш* и сл.), и то је једина синтаксичка позиција у којој се неодређени придјев још добро чува у овом говору. (До сличног закључка дошао је Милетић за *црмнички говор*, о.с., параграф 358).

Замјенице

а) ЛИЧНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

188. Личне замјенице имају у овом говору неколико дијалекатских и архаичних облика. Неки од њих су познати и другим црногорским говорима (дат. и лок. једн. *мене*, *ѝбе*, *себе*; дат. мн. *ни*, *ви*; акуз. мн. *не*, *ве*; акуз. једн. ж. р. *ју*), а неки се употребљавају само овдје (дат.-лок. једн. *мѝ^{ане}*, акуз.-лок. једн. *њѝ^{ам}*, инстр. једн. *мну*, *ѝобу*, *собу*; ген. једн. ж. р. *њѝје*; енкл. акуз. 3. лица мн. за сва три рода *ге*). Сем тога, у овом говору се употребљава удвојена замјеница у дат. и акуз. једн. и дат. множ. за

све три личне замјенице, а у акуз. мн. углавном за личну замјеницу 3. лица. Разгледаћемо по реду све споменуте облике, а примјере за удвојену замјеницу навешћемо уз одговарајући падеж сваке од личних замјеница.

189. Датив и локатив једн. личне замјенице 1. и 2. лица и повратне замјенице гласе: *мѣне* (*мѣ^ане*), *шѣбе*, *сѣбе*. Из наведених примјера видјеће се такође и облици за удвојену замјеницу 1. и 2. лица.

Мѣне су м и га даџи (ДВ). *Мѣне* м и га да Омѣр (ВС). *Мѣне* м и га жа^ак (Д, К). *Мѣне*-се дрѣма (К). Кѣку *мѣне* црному! (МГ). *Мѣне* љмре жѣна (МГ). Ујак-ми-е *мѣне* Бећир (К), Јако -м и -е Ђуро велѣ *мѣне* (ВС).

При *мѣне* нѣма нѣшта (Р, Љ). Па^аре су при *мѣне* (МГ).

Кѣ- т и рѣче *шѣбе*? (ДВ). Тѣ- т и трѣба *шѣбе* (П). Нѣе- т и врѣме још *шѣбе* (ВС). Благо *шѣбе*! (Д). Штѣ- т и -би *шѣбе*? (К). Гѣ- т и -е ба^або *шѣбе*? (МГ). Тѣбе- т и -е минѣла товарѣца (МГ).

Па^аре су при *шѣбе* (МГ).

Кѣ-што чѣни, *сѣбе* чѣни (ДВ, ВС, Д, Љ). Рѣкок са^ам *сѣбе* (К). Гѣрим са^ам *сѣбе* (МГ, ВС).

Имаѣ-је 5—6 грѣше^ак при *сѣбе* (ДВ). И-ѣ-ѣна-е прифѣтила ѣцу при *сѣбе* (М). Имам па^аре^ак при *сѣбе* (Љ).

Одступања од оваквих облика су врло ријетка: *Мѣни*-е врѣме прѣшло по наѣдницома рѣдећ (ДВ); при *сѣби* (Љ).

Вајан сматра да је до облика *мене*, *шебе*, *себе* у дативу дошло на слѣдећи начин: према једнакости акузатива, генитива и локатива множине личних замјеница — дошло је до једначења тих истих облика и у једнини, а затим је то пренесено на датив једн¹⁷¹.

190. Мрковићки говор је очувао стари датив — локатив једн. личне замјенице 1. лица: *мѣѣ*, који овдје гласи *мѣ^ане*¹⁷². Тај облик је пренесен и на генитив-акузатив, тако да имамо у деклинацији напоредне облике *мѣ^ане* и *мѣне*. Овај први облик се чује најчешће код старије генерације, и то већином у западном дијелу Мрковића (К, МГ, ВГ):

а) генитив

кре^аѣ-*мѣ^ане* (К), код-*мѣ^ане* (К), Нѣје нѣде^а(н) стѣрли о(д)-*мѣ^ане* (К), Пу(т)-*мѣ^ане* грѣде (К), Глѣда пу(т)-*мѣ^ане* (К), Овако-се нарѣт ѣскупи ѣколо *мѣ^ане* (К), покрај-*мѣ^ане* (МГ), нѣже *мѣ^ане* (МГ_з), више *мѣ^ане* (МГ_з), Смѣле се пу(т)-*мѣ^ане* (ВГ), Дѣје до-*мѣ^ане* (МГ).

б) датив

Грѣде зѣми *мѣ^ане* (ДВ). Ево за Бајрам и тѣбе и *мѣ^ане* (ДВ). *Мѣ^ане* и нѣму је мејдѣ^ан углавен (ДВ). За-тѣ свѣње дѣбле *мѣ^ане*-је причѣо с(т)риц (ДВ). Рѣче *мѣ^ане* (К, МГ). *Мѣ^ане* фјорѣн! (К). Да^а друзѣма па и *мѣ^ане*

¹⁷¹ А. Vaillant, La langue de Dominko Zlatarić, II, стр. 173—174.

¹⁷² Бошковић и Малецки, L'examen, стр. 12; Вујовић, Историјски пресјек..., стр. 105 (ЈФ ХХ).

(К). *Мѣне* причај! (МГ). Кўку *мѣне*! (МГ). Дајте *мѣне*! (МГ). А: Кд-ти-е оџд? Б: *Мѣне* сїн (МГ). Ма нїје ка° *мѣне* нїкому (МГ). Ба°бо вѣјли-е *мѣне* цўш (МГ). Гдри овї *мѣне* (ВГ). Вдда га порїнула *мѣне* (и ја° њдї) (ВГ). Ка°жу днїзи мдїи дрўгови *мѣне* (ВГ).

Мѣне-м и јѣде^а(н) даде рўку (К). Кд-м и даде *мѣне* овѣ пѣре? (К). *Мѣне*-м и -е бараба°р (К). *Мѣне*-м и ти ка°жеш! (МГ). Ча-дра-м и трѣбује *мѣне* (МГ). Ддђе јѣна жѣна пѣ-м и гдри *мѣне* (МГ). *Мѣне*-м и-е ла°ника (вук) бїо ў-овце (ВГ). Тѣ°пут-м и пѣде нѣ-памет *мѣне* (ВГ).

в) акузатив

Превѣри *мѣне*! (ДВ). За *мѣне* немдї мїслит (ДВ). Не боли *мѣне* (К). *Мѣне* пѣде овѣ° (К). Пѣде *мѣне* од оџдга сѣла (К). И *мѣне* зоџўћ (К). По-тдму-се зоџемо: он *мѣне* и ја° њѣга (К). *Мѣне* сўнце не жѣже (К). Ддђе Ма°ло Кдла за *мѣне* (К). Он-је нѣприје *мѣне* молїо (К). *Мѣне*-е тражїо (МГ). Скдчи јѣде^а(н) пўда на *мѣне* (ВГ). Овд-е жѣна бїла остѣла за *мѣне* (МГ). *Мѣне* мджеш да пдзнаш (МГ). Зна°ш-и тї *мѣне*? (ВГ).

Па м е стѣише *мѣне* (ДВ).

г) локатив

Има°-се^ам тѣшке бдлести на *мѣне* (К). Дса на *мѣне*! (К). Ђо на *мѣне* два злѣ (МГ).

Стари датив *мѣнѣ* чува се у нашим споменицима до XVI в.¹⁷³ Чакавски облик *мѣни* настао је под утицајем инструментала тппојо, а налазимо га у дјелима чакавских писаца XV в. (Марулић), а под њиховим утицајем и у дјелима дубровачких пјесника XVI в. (Менчетић и Држић)¹⁷⁴.

Према томе, мрковићки говор је очувао у овом случају један од најархаичнијих облика замјеничке промјене, који се не чува ни у једном другом штокавском говору. Ново је у мрковићком говору што је *мѣнѣ* — пренесено на генитив и акузатив, за шта нема потврде у Даничићевој Историји облика српскога или хрватскога језика.

191. *Инструментал једн.* личне замјенице 1. и 2. лица гласи пре-тежно: *мну* и *идбу*, а повратне замјенице *сдбу*. Лична замјеница 1. лица има често *мњу* под утицајем личне замјенице 3. лица: *њим*, јер у другим случајевима група *ми* остаје без промјене. Поред тога, инстр. личне замјенице 1. лица добија често, а личне замј. 2. лица и повратне — каткад, партикулу *ћ* која се најприје развила у 3. л. мн. презента под утицајем глаголског прилога садашњег.

Примјери:

а) сѣ^а-*мну* (ДВ, ВС, МГ), сѣ^а-*мњу* (ВС₂, Љ₃, К, МГ₅), сѣ^а-*мњум* (К), сѣ^а-*мнућ* (К, МГ), сѣ^а-*мњућ* (К₃, МГ₃), сѣ^а-*мїућ* (МГ), сѣ^а-*мїућ*

¹⁷³ Белић, Историја српскохрватског језика, 1962, II, стр. 103.

¹⁷⁴ Белић, о. с., стр. 103 и А. Vaillant, La langue de D. Zlatarić, II, стр. 173.

(МГ); прѣде^а-мњу (П, ВС), прѣде^а-мну (К₂), прѣде^а-мњућ (К), прѣ-мнућ (МГ), прѣ-мјућ (МГ₂), прѣ-миућ (МГ); за-мну (К), за-мнућ (К), за-мњу (К), за-мњућ (К), за-мјућ (МГ), за-миућ (МГ).

Прелаз мњ у мј свакако је резултат дисимилације.

б) с *иѣбу* (ДВ, П, Д, М, К₂, МГ₂), бѣк с *иѣбу* (Д), с *иѣбу* и з-друѣма (МГ), с *иѣбућ* (МГ), прѣ-*иѣбу* (Р), за-*иѣбу* (МГ), за-*иѣбућ* (К).

в) Има-е братуѣда *сѣбу* (ДВ). Сѣ^а(д)-се узѣмау међу-*сѣбу* (ДВ). Узе вѣколико цандаре^ак се^а-*сѣбу* (ДВ). Има *сѣбу* два јавѣра (Р). Пѣта ђне јавѣре *сѣбу* (Р); прѣ(д)-*сѣбу* (П, М), пѣ(д)-*сѣбу* (ДВ, М), међу-*сѣбу* (ВС, Љ, ВГ), сѣм *сѣбу* (Љ), за-*сѣбу* (Љ, МГ), Рѣкок сѣм *сѣбу* (К), Дѣже пѣп *сѣбу* свѣ (К); међу-*сѣбућ* (МГ), Узе га *сѣбу* (МГ); међу *сѣбу* (ВГ).

Ови архаични замјенички облици могу се каткад чути у Грбљу и Црмници, што Милетић није уочио у опису црмничког говора. У Даничићевој Историји облика (стр. 217) имамо облике *мноу*, *иѣбою* и *мновь*, *иѣбовь*, а затим *мновь*, *иѣбом*, *сѣбомь*. Облика *мну*, *иѣбу*, *сѣбу* — Даничић нема. Из тога слиједи закључак: да је у оном нашем говору раног средњег вијека чији је наставак данашњи мрковићки дијалекат — замјеничко ојж морало сажимањем дати ж (тобојж > тобж), што је касније дало *иѣбу* и сл.

192. Енклитички датив множине личних замјеница 1. и 2. лица гласи *ни*, *ви*, као и у осталим црногорским говорима. То су, као што је познато, архаични замјенички облици који се употребљавају у нашим најстаријим споменицима¹⁷⁵.

Примјери:

а) Удѣраше *ни* Црногѣре^ац (ДВ). Није *ни* кѣле (ДВ). Дѣ-*ни* кажеш! (ДВ). Додејѣне-*ни* сунце (Д). Бијемо-ге каменом, косѣром, штѣ-*ни*-се нађе љ-руке (Д). Утече-*ни* ђна пѣтка (МГ). Ка^о стѣдно-*ни* р^иѣћ (МГ). Неће-*ни* рѣј (= рећ) ништа (МГ). Слабо-*ни*-е причѣ^ан (МГ). Ништа-*ни*-се није рѣдило (МГ).

У нећѣлу вѣче-*ни*-е вѣда нѣма (П). Тако-*ни*-е нѣма дава^о да ље-мо (К).

б) Чувѣ-*ви* бѣк рамена! (ДВ, Р). Дѣбре-*ви* учињѣло (ДВ, П). Бѣк-*ви* чувѣ јунаке! (ДВ). Имѣло-*ви*-се гѣ! (ДВ). Дѣбре-*ви* на сѣдник! (ДВ). Лѣто-*ви* лѣтом (прошло), зѣма-*ви* зѣмом (прошла)! (ДВ, ВС, К). Чувѣ-*ви* бѣк рамена свѣјема (П). Напр^иѣдовали-*ви*! (П). Бѣк-*ви* рамена чувѣ^о! (Г). Дуалѣр-*ви* = Збогом (ВС). Ја^о-*ви* тамо не грѣду (Д). Гѣ-су-*ви* лѣђи? (К). Ђчи-*ви* испѣле! (К). Чувѣ-*ви* бѣк рамена! (МГ). Данѣрок-*ви*! (МГ). Дѣбро-*ви* на сѣћѣње (МГ). Помѣ^о-же-*ви* бѣк (МГ).

Штѣ-ћете дѣ-*ви* дам дѣра вѣма Мрѣко^аћима? (ВС). Напрѣићу-*ви* ја^о рабѣту вѣма (К).

¹⁷⁵ Даничић, Историја облака, стр. 219.

193. И енклитички акуз. мн. личних замјеница 1. и 2. лица *не* и *ве* употребљава се у овом говору као и у осталим црногорским говорима. Нема ни трага употреби *ни* и *ви* за акузатив, као што то чувају нека мјеста у Боки Которској¹⁷⁶.

а) Окољше-*не* Црногорци (ДВ). Није-*не* дирā нѝко (ДВ). Мо-
та̀ли-*не* свљђе (ДВ). Задржали-*су-не* тљна (ВС). Да°вио-*не* (Д). Тљ-
ме пљзнаде и ослободише-*не* (К). Све трчау да *не* глљдау (МГ). Задљвају-*не*
Албанљзи (МГ). Изгорљсте-*не* (МГ).

б) Ка̀мо-*ве?* (ДВ). Одрāк-*ли-ве* лљпо? (Р). Мљлим-*ве* (ЈБ). Све-*ве*
ослобљдѝк (К). Он-*ве* свезā° и љн-*ће-ве* опуштāт (К).

Одступање: Вљда-*нас* ја°ко смљтѝ (К).

Удвојена замјеница: Јā-*ве* чљкам вāс, чљче! (ВС, Д).

194. Из Даничићеве Историје облика (стр. 219) види се да у XVI и XVII в. долази често инструментал мн. *нами* мј. старог датива. Ја сам у мрковићком говору чуо само један такав примјер:

Кљку *на̀ми!* (МГ).

195. У *гениѝиву* и *акузативу* једн. мушког и средњег рода личне замјенице 3. лица изговара се понекад партикула *ј*:

навр-*нљгај* (К), од-*нљгај* (К), на-*нљгај* (К), Ра̀нили *нљгај* (К); Тљ-
је убио *нљгај* (К).

196. У мојој студији „Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима“ (ЈФ XX, стр. 76—124) навео сам приличан број примјера за замјенички облик *нљ^ам*, који се употребљава уз предлоге: *у*, *на*, *крљз*, *уз*, *низ* и *ѝри*, а служи као *акузатив* и *локатив* личне замјенице 3. л. једн. за сва три рода. Тако се каже:

а) Чљла *на̀не* на-*нљ^ам* (=на вресљк). Стљка *ѝде* у-*нљ^ам* (= у забио). Улѝ(ј) сирѝште у-*нљ^ам* (= у млијеко). Стā(в)-ла се грѝм у-*нљ^ам* (= у клачину, тј. у кречану).

б) Вљда-е у-*нљ^ам* (= у љугуму). У-*нљ^ам* ѝма свега дљста (= у Владимирској економѝји). Дљбрско Сљло — бљше у-*нљ^ам* лепљте.

У споменутој студији је дато исцрпно објашњење да овај облик представља контаминацију старог акузатива и старог локатива личне замјенице 3. л. јдн. за мушки род (нљ: нљм) из оног времена када се још изговарао полугласник у отвореном слогу. До постанка овога облика дошло је због губљења глаголске рекције, тј. када се почело говорити поред *идљ вљ нљ* и *живљ вљ нљм* — *идљ вљ нљм* и *живљ вљ нљ*. Тако је настао облик *нљм* који данас гласи *нљ^ам*.

О промјени у семантици овога облика и његовој употреби мјесто локатива једн. именицā жен. рода говори се исцрпно у споменутој студији (стр. 89—95).

¹⁷⁶ В. Томановић, Акузатив пл. личних замјеница првог и другог лица: *ни*, *ви* (нљ, вљ); Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, 1950, 8.

197. И лична замјеница 3. лица има удвојену замјеницу у *даииву* и *акузайиву* једн., само је број примјера мањи него за 1. и 2. лице:

а) Ка^оже му њџму (Љ). Дџше му њџму (К).

б) Зџву га њџга (МГ). Пйта га њџга (МГ). Џн-га-е зџџ њџга (МГ). Глџда га њџга (МГ).

198. У *инсйр. једн.* мушког и средњег рода употребљава се с предлогом *се^а* инструментал *шњйм*, који је постао стапањем овог падежа и предлога *с*:

се^а -шњйм (ДВ, ВС).

199. *Генийив једн.* личне замјенице *џна* гласи често *њйје*. Сматрам да ово није резултат дифтонгизације *џугог е*, него остатак старог генитива *џеја*¹⁷⁷. Облик *њйје* постао је на тај начин што је *е* испред *ј* прешло у *и*. То потврђују напоредни презенти: *сџм-сџјем-сџјем* (веома често) и *вџџм-вџџјем-вџџјем* (веома често), који доказују да је *е* испред *ј* заиста прешло у *и*.

Примјери:

Опашџју-се (оне) испод *њйје* (стражњице) (К). Мйчи-се о(д)-*њйје* (МГ). Ја обрни пуд-*њйје* (МГ). Нџ-зна (она) дџ-је мџш *њйје* (= џе, џен) (МГ). Јџ-се припџдок о(д)-*њйје* (из дјечјег говора) (МГ); пџсре *њйје* (МГ).

200. а) Већ је речено да се енклитички датив личне замјенице *она* употребљава искључиво у облику *јо*, без финалног *ј*, и да је та појава резултат дисимилације (в. *ј* на апсолутном крају риче). Зато ћемо овдје навести само неколика примјера:

Мйну-*јо* кџза при-волџма (П). Ка^ожи-*јо* (Д). Дсмаййн-*јо* рџче (К). Знџм-*јо* ймен (МГ). Јџ^о-*јо*-се озџџ (МГ).

Напоредо са овим облицима јавља се и удвојена замјеница у дативу:

Мй-*јо* њџзи нџсимо (МГ). Џна -е укџла кџ чџк и бранйли -су-*јо*-се њџзи нџжовима дџ-ге не задџви (ВГ).

б) Акцентовани датив се појачава доста често партикулом *зи*: *њџзи* (Љ, К, МГ, ВГ), *њџзи* (К). У оба наведена примјера за датив удвојене замјенице долази партикула *зи*, што доказује да она заиста служи за појачавање овог замјен. облика.

201. *Енклитички акузайив* личне замј. *она* гласи скоро редовно *ју*¹⁷⁸:

а) Нџју-*ју* мрџтву (ДВ). Ѓда, кџмо-*ју*? (ДВ). Затвџри-*ју* (ДВ). Јџ-*ју* чџкам (ДВ). Не-йје-*ју* (дрву) бйша (црвџ^ал) стџре свџће (Р). Дйже-*ју* (П). Пйши-*ју*! (П). Ошлепй-ми-*ју* вџџте^{ар} (ВС). Трбџк-*ју* бџли (Д).

¹⁷⁷ Стари генитив *џеје* употребљава се у дјелима приморских писаца чак у XVI в. (Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1, 1962, стр. 110).

¹⁷⁸ Овог облика нема у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 424). Међутим у источноцрногорском употребљава се само *ју* (Стевановић, о. с., стр. 73).

Га°ђеш-ју на лећење (Д). За°да-ју ндсим кѡњом и товаром ѱ-гу(в)но да-ју овршем; пѡшто-ју овршем, мбра да-ју ѡзвјем (Д). Чѱје јѡде^ан гла°с гѡ-ју пита (М). Узећу-ју (Љ). Ёво-ју (Љ, К_а, МГ_а). Уфа°ти-ју, удави-ју и понесе-ју (Љ). Камо-ју? (К, МГ). Викни-ју (К). Опра-ју (К). Уфа°ти-ју и дигне-ју (К). Глѡдај! ёво-ју у стѱлицу (К). Ђли-ју ѱзми ти, ѡли-је дај мене (К). Уфа°т'-ју за јѡну рѱку да-ју рацѡпимо (К). Нека-ју (К). Рањим-ју (К). Оћу да-ју фа°там (МГ). Напѱнисмо-ју (МГ). Мбрам да-ју ѱзму (МГ). Учинио-ју зѱблу (МГ). Ёво-ју ѡна! (МГ). Ја°-ју га°ћи и уби-ју (МГ). Није-му-ју каза° до крѡа (МГ). А. Камо-ју? Б. Миѱу ѱ-дрва. А. Нека-ју (МГ). Ђн-ју ка°ди, а ја°-ју гѡре чѡка°м (МГ). Уфа°тик-ју и засука°-јо вра°т (МГ). Ја°-ју годик и убију-ју (МГ). Годѱо-се^ам-ју се^ачмома (МГ).

б) Врло ријетко се чује акузатив *је*: Помѡгни-је, ба°го! (Љ). Да-је ѱзмемо за нашим сином (К).

в) У једном примјеру *ју* је употријебљено као *генитив*: Нѡма-ју више (тј. кѡзе) (К). С гледишта књижевног језика генитиви су сви примјери који гласе: *ѡ в о - ј у* [в. примјере под а)]. Одатле слиједи закључак да је *ју* замијенило генитивно *је*. Дакле, сасвим обрнуто од онога што се десило у књижевном језику и њему блиским говорима.

г) Удвојена замјеница је у овом случају сасвим ријетка и прва два примјера потичу од истог информатора:

Ђне^ај дѱм ѱу-ју (= лисицу) не вади, ѡна није ка кунѱца (Д). Ђне^ај дѱм ју-ѱу не вади (овај ред замјеница је бољи) (Д). И тако-су-је укопали ѱу (ДВ).

Удвајање посебне врсте чине ови примјери: Ёво-ју ѡна! (МГ). Тако-ју зѡвјак ѡну ѡвцу: фѱнока (МГ).

202. *Инструментал* личне замјенице *она* гласи понекад се^а-шѡѡм (П). То је, у ствари, дуплирање предлога који се стојио са замјеничким обликом.

203. *Енглијички дајив* мн. личне замјенице 3. лица гласи скоро искључиво *и*, дакле без *м*. То не може бити у овом говору облик акузатива мн. ове замјенице, јер он данас гласи *ге*, а раније је могао гласити само *ик* (< *их*) ако је *х* > к прије него што је постао нови енкл. акуз. *ге*. Зато сматрам да се *и(м)* развило гласовним путем, преко назализације а затим деназализације самогласника *и*: *им* > *и* > *и*¹⁷⁹.

Примјери:

а) Тако-и-је прѡзиме (ДВ). Како гѡ-и трѡфи (ДВ). Како-и-је бѱла вѡла (ДВ). Даѡок-и ѡпет (ДВ). Учѱѡѡли-и велику стѱму (ВС). Да(ј)-и(м) овѱ лѡп (М). И даде-и да ѱју (М). И овѱ-и даде ѡне пѡре (К).

¹⁷⁹ За ову појаву има сличних примјера: *јѡде^ан* даје често *јѡде^а*, *Ба^арањин* > *Ба^арањи* (т.120), *Каменички мост* > *Каменчки мост* > *Камѡчки мост* > *Камѡчки мост* (каткад). У свим овим примјерима морала је најприје дјеловати назализација, а затим деназализација. — Види Милетића, *Црњички говор*, т. 351, б).

Али: Кѡле-им-је (BC).

б) Мй-смо-и-се млодо мољли њѡма (BC).

204. Енклитички акузатив множ. личне замјенице 3. лица гласи за сва три рода *ге*, а постао је, свакако, по угледу на одговарајућу енклитику за 3. л. јдн. *га* и облике *не*, *ве* за енкл. акузатив мн. личних замјеница 1. и 2. лица: Вѣш^г-*ге* (тј. товаре) тѡјера (Љ). Иждѣн^г-*ге* (тј. овце) (П). Вѣдиш-ли-*ге* (тј. брава^т)? (К).

Облик *ге* се употребава и као енклитички генитив, јер енклитичког облика *ик* (< их) за генитив уопште нема: Бѣло-*ге* (тј. вукова) дѡста. Сѣ^а(д)-*ге* нѣма, угасише се (Љ). Ово је сасвим природна појава, јер је тиме попуњена настала празнина у системи енклитичких облика код личне замјенице 3. л. множине.

Особито је интересантно да се *ге* употребљава у два примјера као енкл. датив множине: Дѡ-*ге* (= им, пијавицама) мѣњаш вѡду, трајаће-ти дѡста (Д). Не-мѡш-*ге* (ништа) [тј. не можеш *им* ништа учинити] с-знѡју два језѡка (BC). За ову појаву могли су послужити као узор облици *мѣне*, *иѡбе*, *сѡбе* који се употребљавају као *гени и ѡи и в*, *даѡив* и *акузаѡив* тих замјеница. Не вјерујем, због малог броја примјера, да је ово стара црта, из оног времена када је енкл. датив и акузатив за 1. и 2. л. множине гласио *ни* и *ви*, а баш у тој подударности би требало тражити употребу акузатива *ге* у дативу¹⁸⁰.

Навешћу примјере за енклитику *ге* у генитиву и акузативу (за *даѡив* имам само два наведена примјера), а затим и ријетке примјере за удвојену замјеницу у акузативу:

а) енкл. *гениѡив мн.*

Отѣ^апут-*ге* (= дивљих свиња) нестѡло (ДВ). А. Јѣ-ли бѣло вѡ-коѣ^а? Б. Бѣло-*ге* (Р). Мѡло-*ге* ѡма (П). Ђма-ли-*ге* (= народа) дѡста? (BC). Сѡла-*ге* бѣло (BC). Нѣма-*ге* (= змија) млодо у овѡ нѡше мјѣсто (Д). Чакѡ! ѡма-*ге* (= их) дѡста (Љ). Бѣло-*ге* (= вукова) и лѣтос (К). Јѡ нѣ-знам тѡшно тѡ браства, ѡли-*ге* (= их) ѡма голѣмо (ДВ).

Нема удвојене замјенице у *ген. мн.*, али постоји удвајање замјенице и одговарајуће именице:

Ђма *ге* м н ѡ г о р ѣ ч и (ДВ). Бѣло-*ге* ж ѣ н е^а дѡста (Д). Овѡмо-*ге* нѡге нѡје бѣло *ѡ ѡк к ѡ ѡ е^а к* (К).

б) енкл. *акузаѡив мн.*

а) Мй-*ге* (= 2 војника) вѣдимо (ДВ). Нѡјесе^ам-*ге* (Горанце) питѡо (К). Јѡ-*ге* нѣ-знам по ѡмену (ДВ). Напоѡк-*ге* (волове) (Р). Нѣка-*ге* (= волове) пожѣну (ја) ге-кѡћа (Р). Нѣма-*ге* (= коње) кѡ ѡрат (П). Чѣкај дѡ-*ге* (коње) вѣжу (ја) (П). Сѣ^а(д)-*ге* (= козе) не гѡ^оси (П). Не гѡзи-*ге* (људе) нѡко (П). Треба дѡ-*ге* (мужа и жену) питаш (П). Ђѡе-ли-*ге* (ѡевојке) дирѡт? (BC). То нѣсу лѡђи штѡ-*ге* не познѡјемо (BC). Орѣзали-

¹⁸⁰ У сусједном *зубачком говору* замјенички акуз. *ки* (<ик<их) употребљава се не само у *ген. мн.* [Бѣло-*ки* (= вукова)-е вѣ^азда] него и у дативу: Цѣква-*ки-е* бѣла гѡре. Мѡјка-*ки* дѡђе. Не гѡраше-*ки* (= им) нѡтко нѡшта.

смо-ге (= лозе), па-ге острваемо (= стамамо ђстрве) (BC). Ја-ге дѡњек (= доведох) опе^анцима, а ти-ге изѡј ако мѡжеш (BC). Ка^ора-ге (= ѡцу) (BC). Кѡ-да-ге (= овце) ч^ува? (Д). Оће да-ге (= прасад) лѡве (М). Ја-ге (= паре) не-узѡму (Ј). Платѡше-ге (волове), али у пѡла цѡне (Ј). Убийли-ге (= њѡк тройцу) (К). Сѡ^а(д)-ће да-ге (= волове) вѡже (К). Ёто-ге (= гуме; ово је синтаксички — *гениѡив*) тамо! (К). Т^у-ге (= Црногорце) дочѡкаше (К). Нама-ге (= кокошке) дѡже ѡре^{ан} (К). Ти-си-ми-ге (= паре) да^н (К). Стаи-ге (рѡсу и пѡтку) зѡ^адно (К). Ма^ојка-ми-ге (= приганице) дѡла (МГ). Не-ч^ува^о-ге (= овце) мајка мѡја (МГ). Ге-ћеш-ге (= волове) обрнѡт! (МГ). Удри-ге (= јѡзме, тј. заушнице) верѡгома! (МГ). Вѡк-ти-ге заклѡ!^о! (МГ). Бѡри-ге, красти-ге (= маслине) (МГ). Јѡси-ге ви^ћр^н (= ѡцу)? (МГ). Кѡ^а(д)-се озрѡк, ѡ(в)о-ге (= клешти) (и ово је синтаксички — *гениѡив*, МГ). Жѡлу-ге (= јаја) (МГ). 'Ајде да-ге (= јагниће) осѡка^омо (= одвојимо) (МГ). (О)сѡкај-ге тамо (= ѡцу) (МГ).

Ѳ) Свега имам два примјера за акузатив *и* (< их): Р ѡ ж и м о - и (= и х , л о з е) с в е ћ е н а п р ѡ т к е (кад је млади мјесеѡ) (К) и Т ѡ к е к ѡ^а (д) - и (= о в ц е) н ѡ ѡ е (МГ). Ја сматрам да ће овај облик (*и* = их) бити унесен *сѡља* у овај говор. Кад би он заиста био старији мрковићки облик, онда би било јасно одакле она два примјера са *ге* у дативу множине [*и*(м) у дативу: *и*(х) у акузативу = (*ге* у дат.): *ге* у акуз.].

γ) Поред удвојене замјенице, употребљава се каткад и енклитичка замјеница са акузативом мн. одговарајуће именице или придјевске замјенице.

Примјери:

Обѡма^оше-ге њ ѡ к (ДВ). Питѡћете-ге њ ѡ к (BC). Ти-ге свѡ њ ѡ к познѡјеш (К).

О н ѡ р ѡ б и ц е с ѡ в е стѡише-ге низ-верѡге (МГ). Боја^оше-се да-ге ја^о не отрѡкњам (= изгубим) ѡ в ц е (МГ). Те-ге напоѡк к о з л ѡ ѡ е н а Лѡкоњ (МГ). Ја^о-ге о в ѡ ѡ е^а (= жеѡе) знѡ^м кѡ^а(д) нѡ-беу нѡ-свет (МГ).

а₁) ИМЕНИЧКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

205. Именичке замјенице: ко, неко, нико, свако, ко год — гласе:

а) номинатив: *кѡ* (П, BC, Ј, К, МГ) и *ѡкѡ* (М); *њѡко* (ДВ, М, К₃, МГ) и *њѡѡко*¹⁸¹ (ДВ, М, МГ₂); *нѡко* (П, М, Ј, К) и *нѡѡко*¹⁸¹ (ДВ, П, BC, Ј, К, МГ); *ѡко* (ДВ, BC, К, МГ) и *ѡѡко* (ДВ); *сѡѡко* и *сѡѡки* (П, К, МГ), *ко гѡњ* (ДВ, П, BC, Ј, К, МГ). Старије гласовне облике (њѡтко и сл.) чува старија генерација.

Примјери из текста:

Дѡбе^{ар} дѡшо *нѡѡко* ге-*нѡѡко* (ДВ). Тѡ не чѡка^о *нѡѡко*! (К). *Нѡѡко* нѡје бѡ на овѡ свѡт ка^о ѡн (МГ). Не мѡсли *нѡѡко* (BC, Ј, МГ). *Нѡѡко*-га нѡје мѡге^{ан} добѡт (К). *Њѡѡко* ѡма, *њѡѡко* нѡма (МГ).

¹⁸¹ Замјенице *њѡѡко* и *нѡѡко* употребљавају се и у *зубачком говору*.

б) генитив (акузатив): α) у ген. се јавља каткад партикула j : *кѡгај* (К); β) *нико* се не раставља предлогом: *Оѡѡ нѣнеш чѡт о(д) нѣкога* (К); γ) каткад се чује и удвојена замјеница: *Јѣ-ли кѡга ѣкога?* (К, МГ).

в) датив: *кѡму* (ДВ, Р, П, М, МГ), *нѣкому* (Д, К, МГ), *нѣкому* (ДВ, П, Д, К, МГ_а), *ѣкому* (ВС), *свѡкому* (П, ВС, К, МГ).

Примјери из текста:

Глѣт' *кѡму* си дѡ (ДВ). *Кѡму* нѣма вѣка, нѣма му ни лѣка (К). Мѡка-га *кѡму* тражѣт (К). *Нѣкому* пѡлта, *нѣкому* кѡпица (ДВ). *Нѣкому* нѣшта (К). Смрт на вѡке^ат *свѡкому* (К).

Али: н ѣ к о м е нѣшта (П).

г) Као у инструменталу личне замјенице 3. лица (се^а-шѣим, се^а-шѡом), тако се и овдје предлог *с* стојио с именичким замјеницама: *скѣм*, *нѣским* и *свѡским*, па у социјативу мора бити поновљен: *с нѣским* (П, МГ), *с свѡским* > *с-вѡским* (П, К).

Други примјери:

За-*скѣм*-је ѡдата? (П); пред *свѡским* (П); Пѡшли ми по-*скѣм* кѡ-шицу фрѣнге^ак (МГ). Прѡтићеш ми мѡло брѡшна по-*нѣским* (П). У посљедња два примјера инструментал је употријебљен у синтаксичкој конструкцији локатива (т. 374, в: *ѡ* са инструменталом).

206. Именичке замјенице: што, нешто, свашта, што год — гласе: *шѣѡ*, *нѣшѣѡ*, *свѣшѣѡ*, *шѣѡ гѡн*. Осврнућу се на најкарактеристичније облике ових замјеница:

а) генитив је сачувао архаични облик *чѣса*¹⁸², који се овдје редовно употребљава:

ради-чѣса? (ДВ); *о(д)-чѣса?* (П, Љ); *ра(д)-чѣса?* (ВС); *О(д)-чѣса-е оѡѡ?* (ВС); *О(д)-чѣса-ће дѡт порѣс?* (Љ); *Бѡк зна^ѡ о(д)-чѣса-е бѣло тѡ* (К); *О(д)-чѣса-е тѡ млѣко?* (МГ);

минѣсте^{ар} о(д)-нѣчеса (К); од *свѡчеса* (ДВ); *Речѣно-му-је да од свѣгачеса ѡзме по јѣдну пѡр* (Љ); *Свѣгачеса-смо добевѡли* (К).

Али: око *свѡшѣѡ* (ДВ).

б) датив: *чѣму*, *нѣчѣму*, *нѣчѣму*, *свѣчѣму* (ВС, К, МГ).

в) акузатив с предлогом има облик локатива: *За-чѣм-гѡѡ-ти трѣ-бује* (МГ); *За нѣчѣм нѣ-бик волѡве прѡда* (К, МГ); *Заћѣли-се за нѣчѣм* (К). Из другог примјера се види да предлог не раздваја замјеничку сложену.

г) Мјесто инструментала употребљава се често акузатив замјенице *шѣѡ* с предлогом *су*: *Нѣма сѡ-шѣѡ* (ДВ, К).

Али такође: *Нѣмам су-чѣм дѡћ* (ДВ).

д) локатив гласи: у *нѣчѣм* (ВС); *Прѣјѣ-је бѣло у свѣчѣм* (К). Ово не значи да је очувана синтаксичка разлика између акузатива и лока-

¹⁸² Милетић, о. с., стр. 423 и Стевановић, Источноцрногорски д., стр. 73.

тива, него само да је у конструкцијама с предлозима уопштен локатив (в. примјера под в).

6) ПРИДЈЕВСКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

а) Присвојне замјенице

207. Лична замјеница 3. л. једн. за ж. род и 3. л. мн. за сва три рода немају одговарајућих присвојних замјеница, него се мјесто њих употребљавају генитиви *њѐ*¹⁸³ и *њѝк*¹⁸⁴:

а) *њѐ* вѝме (ДВ); Дѐђе јѐде^ан ста^ори у *њѐ* кѝћу (Д); код онѐ *њѐ* сѐсре (М); Тѐ-је свѐ-било минѝло без *њѐ* кѝће (М); Брат *њѐ* био-је калѝћер (Ј); Гребга-е *њѐ* тѝће развалѝт (Ј); Ўста *њѐ* су жѝво (тѝцу и сл.) да изѝје (Ј); Вѐда штѝти јѐт (= отров) *њѐ* (К); у-*њѐ* вѝк (К); Млѝко-е *њѐ*, крѝва-е *њѐ* (МГ); Обѝче-се у онѐ одѝло *њѐ* (МГ); сѝн *њѐ* (МГ);

б) Жѝне *њѝк* у Бѝр грѝду (ДВ); у-*њѝк* сѝло (ДВ); тѝме *њѝк* главару (ВС); Срадѝли-смо у-*њѝк* рѝке (ДВ); Вѐда-е остѝла на-ѝмен *њѝк* (М); Кѝже *њѝк* маѝци (М); Изѝк онѐ, а *њѝк* рѝбу обѝк (Ј); Не мѝгу се крѝф наѝа и *њѝк* погодѝт нѝкако (Ј); Тѐ-је *њѝк* земљѝште (К); у-кѝћу *њѝк* (К); у-врѝме *њѝк* (К); Дѝдок га ѝвѝјци *њѝк* (К); *њѝк* вѝно (МГ); Пѝла-е бѝло *њѝк* (= ѝихово) (МГ); Не мѝжемо бѝт слѝжни са крѝвом *њѝк* (МГ).

Али: зенѝт-је ѝ ѝ х о в тѐ (ДВ).

208. Присвојне замјенице жен. рода *моја*, *ѝвоја*, *своја* и *његова* добијају каткад у *даѝиву* једн. именички наставак и:

ѝвѝјци мѝји, *ѝвѝји* (К, МГ); свѝи ѝѝци (Ш); жѝни свѝи (МГ), сѝсри *његѝви* (МГ).

Сматрам да се у овоме прије огледа утицај именице него придјева, јер су овакви дативи код придјева ријетки (т. 177).

Напомена:

Види мноштво оваких примјера за придјеве и замјенице у *лоѝињском говору* прије 400 година, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, стр. 25 (Susački govor u prošlosti): мајки *negovi*, по *negovi* smarti, Мари *Maričičevi*, тои *dici*, по *dobri* voli, в *dobri* pameti, у *mali* nemoći itd. Писац сматра да ово *i* може бити морфолошко као што је у мушком и средњем роду (в *stanji Tomašinevi*), али се може помишљати и на контракцију вокала *oi*, *ei* > *i*.

Види и Решетара: у smarti *negovi* и сл. (Primorski leksionari XV vijeka, Rad 136, стр. 147).

209. У дат. и лок. једн. муш. и сред. рода присвојне замјенице имају увијек наставак е м у (о м у), дакле — стари наставак за датив:

¹⁸³ Исп. *нѐ* brat у *ѝосавском говору* (Rad, књ. 197, стр. 112).

¹⁸⁴ Каткад и у *зубачком говору*: *њѝк* бѝле, *њѝк* плавѝна. — Милетић, о. с., стр. 535.

а) *мдјему* пријателу (ДВ), *швдјему* домаћину (К), *свдјему* мјужу (К, МГ), *ншшему* цару (ЈБ, К), *ншшему* пејгамбѣру (ВС, К, МГ), *вдшшему* владару (МГ), ондму *швдшему* (МГ), Смѣлу-се (ја) *мдјему* јунаштву (МГ);

б) по *ншшему* (ВС, К, МГ), по *вдшшему* адѣту (К), по *њгдшшому* (МГ), по *мдшшему* (К).

210. У *инсшр.* једн. и ген., *даш.*, *инсшр.* и *лок. мн.* преовлађују код присвојних замјеница сасвим (слично као код придеја) — наставци *меке њромјене*:

а) Ја° идшм ба°бом *мдшм* (ЈБ); за *ншшим* сшном (К), за *свдим* сшном (К), с ј е н и м м а° л и м *мдим* брштом (МГ), с ђ н и м *мдим* сшном (МГ), с *швдим* млштом (МГ), пшлом *ншшим* (МГ);

б) *њгдшш* (Г, МГ), *ншш* (ВС, МГ), *мдш* (К, МГ), о в њ к *ншш* (МГ), пу(т)- о в њ к *вдшш* зшбеле^ак (МГ);

м ђ и *ш* е^а гшдине^ак (ДВ), н а ш и *ш* е^а кшћене^ак (М), Јешли бшло *в д ш и ш* е^а к у чштнике? (ДВ), од *в д ш и ш* е^а пшпове^ак (ВС);

в) *мдим* лушшма (ЈБ), Да шдете кшћама *свдим*а (МГ), *швдим*а гшлшварима (К); о *ншшима* стшрима (МГ);

Вшшсешем *м д и ш е м а* бркшма (К).

211. Партикула *ш* је врло ријетка код присвојних замјеница. Забилежио сам само један примјер: *ншшшш* (ЈБ).

β) Показне замјенице

212. Показна замјеница *шшш* гласи на читавој територији *шшш* и врло ријетко *шшш*: *шшш* кшшјет (ДВ), *шшш* ршт (ДВ, Г), *шшш* дшн (П), *шшш* мусафшр (М), *шшш* пшша (К), *шшш* пшсешл (МГ); *шшш* пшша (ДВ, МГ).

Показна замјеница *овшш* гласи, такође на читавој територији, *овшш* и врло ријетко *овшш*: *овшш* дца (ДВ), *овшш* лшп (М), *овшш* слшга (К), *овшш* пшс (= бунар) (К), *овшш* командшр (К), *овшш* зшт (МГ), *овшш* Алишја (МГ); *овшш* лшс (К).

Показна замјеница *оншш* гласи вешином *оншш*, али се говори доста често и *оншш* (дшне^аш): *оншш* пшша (ДВ), *оншш* вшк (Д), *оншш* вапшр (ЈБ), *оншш* косшр (К), *оншш* гшлшвар (МГ), *оншш* чшк (МГ), *оншш* мшј шетшћ (ЈБ); *оншш* сшсшч (Д), *оншш* колобшћ (Д), *оншш* слшга (К), *оншш* цшр (К), *дшне* вш°(ј) [МГ, вш°(ј) = пролаз за воду у меши]. — По мојим биљешкама облик *оншш* је двапут чешши него облик *оншш*.

Облици *овшш* и *оншш* добивени су према *шшш*.

213. *Геншшш* и *акузашшш* једн. мушког и средњег рода добијају каткад партикулу *ш* (< и): отшшц *овдшш* (К), отшшц *ондшш* Пшшошћа (К), ис-*шдшш* вшрошша (К), *д н о г а (ш)* (МГ).

214. *Дашшш* једн. женског рода добија често партикулу *ш*, која и овдје служи за истицање замјенице:

Мусафѝр каже *днојзи ма°јци њѝк* (М), *шѝдјзи Мѝрици* (К), Уб-
лѝжу се *днојзи ўбли* (К), *днојзи ђевѝјци* (К); *онѝдјзи* (МГ), *онѝјзи* (МГ).

215. У *даш. једн.* мушког и средњег рода показне замјенице имају
већином наставак *ому*, а само каткад *оме*; у *локалѝвиу једн.* — само *ому*:

а) *дному* Црногѝрцу (ДВ), *шѝдму* ца̀ндару (ДВ), *дному* сѝду (Р),
дному тѝрскому па̀ши (Р), *дному* калѝђеру (ВС), *овѝду* (ДВ, ВС, МГ),
ѝѝому (Д), *онѝду* ѝци (Љ), *онѝду* ђетѝту (К), *шѝдму* Алѝји (К), *шѝдму*
вѝку (К), *дному* гѝзди (К), *шѝдму* сиромѝгу (МГ), *дному* дрѝгу (МГ),
дному м ѝ л о м у (МГ);

ѝѝоме ка̀дѝји (ДВ), прѝча *оѝѝме* (ДВ), *шѝѝме* (П), *ѝѝоме* дрѝгу (МГ).

б) по *шѝдму* (ДВ, К), Мѝ-смо по *онѝду* влада̀ли (ДВ), О-*шѝдму*-се
неѝсу занима̀ли (ДВ), о-*онѝду* укола̀ку (Р), о-*шѝдму* лѝву (МГ).

216. Као и придјевии и присвојне замјенице, показне замјенице
имају у *инсѝр. једн.* и у *ген., даш., инсѝр.* и *лок. мн.* скоро искључиво
наставке меке промјене. Изузетак чини и овдје Добра Вода, село које
се налази на периферији Бара и његове најближе околине, јер она (ДВ)
има и наставке *меке* и наставке *шѝврде* промјене.

Примјери:

а) со-*шѝѝм* Шеста̀ном (ДВ), с-ѝним ко̀цом (ВС), с-ѝним крѝвом (Д);
Врснѝци-смо с *овѝм* (Д), Пу̀ва° вѝѝете^ар с ѝним про̀зором (Љ), с *овѝм*
лончѝфом (Љ), при(д)-*шѝѝм* вѝјводом (К), за *овѝм* зѐдом (К), со-*шѝѝм*
мѐачом (К), со-*шѝѝм* пу̀том (К), при(д)-о(в)ѝм ра̀том (К), с-*онѝм* ко̀њом
(К), с-ѝним м ѝ и м бра̀том (МГ), с-*овѝм* ра̀жњом (МГ), с-ѝним дрѝ-
гом (МГ);

Издушѝје с *онѝје^ам* гр̀лом (ДВ), со *шѝѝјем* се мѝчимо (ДВ), со
шѝѝје^ам ко̀њом (ДВ), за *онѝјем* крѝвом (ДВ), с *овѝје^ам* ђетѝфом (ДВ), со
шѝѝје^ам корѝзом ѝде (ДВ), с *шѝѝје^ам* нарѝдом (ВС).

б) ку̀ћа *овѝк* (ДВ), пуд-*онѝк* лу̀ђик (ДВ), због *шѝѝк* п р ѝ в и к
(ДВ), Има *шѝѝк* с т ѝ р и к лакрдѝѝе^ак (Р), *овѝкѝк* (Р), повр-*шѝѝк* ме-
ђе^ак (П), јѝну о(д)-*шѝѝк* (П), од *овѝк* дѝбове^ак (П), повр-*онѝк* шѝѝгале^ак
(П), од *онѝк* ку̀ће^а (Г), од *овѝк* (ВС), о(д)-*шѝѝк* чѐле^ак (Д), *шѝѝкѝк* лу̀ђик
(Д, Љ), *овѝк* фашисте^ак (Д), иза-*шѝѝк* вр̀гове^а (М), о(д)-*шѝѝк* бр̀де^ак
(К), *овѝк* дрѝвадик п ѝ т о м и к (К), о(д)-*шѝѝк* Малисѝре^ак (К), 5—6
о(д)-*шѝѝк* гѝфоѝе^ак (К), од-*онѝк* лѐбе^ак (К), о(д)-*шѝѝк* жѝне^ак (К), близу
ѝник грѝбове^ак (К), од-*онѝк* (МГ), код-*овѝк* (МГ), *шѝѝк* рѝчи нѐма (МГ),
пу̀на *овѝк* кѝндуре^ак (МГ), пу(т)-*овѝк* н ѝ ш и к забеле^ак (МГ);

о(д)-*тѝје^ак* Кра̀жане^ак (ДВ), *шѝѝје^ак* Лѝтине^ак (ДВ), јѝде^ан о(д)-
шѝѝје^ак Залѝве^аце^ак (ДВ), ку̀ће *овѝје^ак* (ДВ), против *шѝѝје^ак* Малисѝре^ак
(ДВ), о(д)-*шѝѝје^а* баштине^ак (ДВ), од-*овѝје^ак* с т ѝ р и је^ак (ДВ),
ко(д)-*шѝѝкѝѝе^а* лу̀ђи (ДВ), о(д)-*шѝѝје^а* с т ѝ р и је^а тргѝѝе^аце^а(к) (ДВ),
сѝѝк онѝје^а м р т в и је^а (К).

в) *овѝма* дрѝзѝма (ДВ), ѝнима дрѝзѝма (ДВ), *шѝѝма* (ДВ), ђѝт
оѝѝма ђѝци (ВС), ѝнима сѝно̀ма (Д), *шѝѝма* Ка̀лезѝѝма (Д), *овѝма* (Љ),

ийма а°јдучима (К), *ѡ(в)има* официјерима (К), свѡј *овима* (МГ); с *овима* мљинима (ДВ), со-*ийма* пришћима (ДВ), (с) *ийма* главарима (ВС), за *онима* бизинома (Д), с *онима* Турџима (К), с *ѡнима* брѡздама (К), *ѡнима* кременѡчама (К), с-*ѡнима* дрѡгоима (МГ); по *оѡима* нѡшима омладинцима (П), о-*ийма* чѡлама (Д), по свѡма *ийма* брѡдима (М);

онѡје^ама (ДВ); со-*ийѡјема* стѡрима (ДВ), с-*ийѡје^ама* тѡпоѡима (ДВ); по *овѡје^ама* црквама (ДВ), по *онѡје^ама* књѡгама (ДВ), о-*ийѡјема* Кѡњарима (ДВ).

217. Партикула *зи* је у врло живој употреби код показних замјеница, али је знатно чешћа у *ном. мн. муш. рода* него у дативу једн. жен. рода (т. 214). За разлику од придјева, којима се ова партикула додаје већином кад су придјеви употријебљени у функцију именице, — показне замјенице добијају партикулу најчешће кад врше атрибуцку службу:

ийзи таквизи (ДВ), *ийзи* спайѡе (ДВ), *ийзи* Кѡњари (ДВ), *ийзи* стѡризѡ (К), *ийзи* пѡпови (К), *ийзи* вѡроши (К), *ийзи* дрѡзи (МГ), *ийзи* Камараѡе (МГ), *ийзи* лупѡжи (МГ), *ийзи* (П, М, Љ, К);

У примјеру: *Тѡзи* двѡ слѡва нѡма (МГ) — показна замјеница за мушки род је употријебљена уз именицу средњег рода у објекатској служби (облик номинатива, а функција *генитива*!).

овѡзи нѡши (ДВ), *ѡѡизи* стѡризѡ (ДВ), *овѡзи* двѡ-су нѡ-ноге (ДВ), *овѡзи* стѡри (ДВ, Р), *овѡзи* дрѡзи (Љ, МГ₄), *овѡзи* омладинци (К), о в ѡ з и му кажѡју (К), *ѡ(в)ѡзи* двоѡца (К), *ѡѡизи* сви четворѡца (К), *овѡзи* трѡе (МГ); *овѡзи* (ДВ, Љ, К), *ѡѡизи* (ДВ);

онѡзи дѡказѡ (ДВ), *онѡзи* дрѡги (ДВ), *ѡнѡзи* капетѡни (ДВ), *ѡнѡзи* пѡше (К), *ѡнѡзи* Малѡсѡри (К), *онѡзи* браћа (К), *ѡнѡзи* (Д, К), *онѡзи* (М, К, МГ).

218. Једна од најинтересантнијих црта показних замјеница у овом говору јесте доста ријетка употреба облика: *ийѡ^а* и *ийѡје^а*, *овѡ^а* и *овѡје^а*, *онѡ^а* и *онѡје^а* — у *гениѡиву једн. жен. рода*, затим у *номинаѡиву мн. женског* (и само једанпут *м у ш к о г*) *рода* и најзад у *аѡѡѡѡиву мн. мушког* и женског рода. Биће најбоље да најприје дам грађу, а затим да се осврнем на питање о постанку ових облика.

Примјери:

а) *гениѡив једн. ж. р.:*

α) *ийѡ^а*;

Нѡма вѡше о(д)-*ийѡ^а* (прѡче) (К); о(д)-*ийѡ^а* бѡнде нѡма (К); Мѡнѡ-те испѡѡит о(д)-*ийѡ^а* кѡзне (К);

о(д) *ийѡје^а* бѡнде (К); Ако-ћеш о(д)-*ийѡје^а* бѡнде, ако-ћеш од-*овѡје^а* бѡнде (МГ); Бѡли су Србијѡнци о(д)-*ийѡје^а* бѡнде (МГ); нѡвр *ийѡје^а* глѡѡце (МГ); ис-*ийѡје^а* чѡте (МГ); пу(т)-*ийѡје^а* с(т)рѡне (МГ); о(д)-*ийѡје^а* бѡнде и о(д)-*ийѡје^а* бѡнде (МГ); Бес-*ийѡје^а* слѡтке вѡде не вѡди-се сѡф (М).

β) *овѣ^аѝ*

Нема више од *овѣ^а* (приче) (К); од-*овѣ^а* ба^онде (МГ); Немѡј од-*овѣ^а* ба^онде да ти љзме ујѣ^ам (МГ); упореди са овим: прѣко *двѣ* вѣде (К) и бра^{ст}(в)о *овѣ* нѣвесте (К);

тѣ^ашта *овѣ^аѝ* (= двѣ жѣнѣ, 2. п. једн.) (МГ); од *овѣ^аѝ* ба^онде (МГ), од *овѣ^аѝ* рѣфе (МГ); *Овѣ^аѝ* зѣме нѣје изашѣ^а (МГ).

γ) *онѣ^аѝ*

прѣко *онѣ^а* планине (К), прѣко *онѣ^а* вѣтре (К), спрѣма *онѣ^а* кѣѣ (К); Ђси бѣо код *онѣ^а* Брајмоице? (МГ).

б) *номинатив* мн. женског (и мушког) рода:

α) *ѡѣ^аѝ*

мушки род:

А. Који су богатији? Б. *Тѣ^аѝ* тѣмо (К); извѣ^ан (= осим) *ѡѣ^аѝ* два^о (чѣка) (МГ); Ђѣламо ге-*ѡѣ^аѝ* дѣбови (МГ); *ѡѣ^аѝ* и *ѡѣ^аѝ* други: *ѡѣ^аѝ* дѣдва (МГ).

женски род:

а) *Тѣ^а* нѣве су нѣ^омом (= на гласу) (К);

б) *Тѣ^аѝ* нѣве тудѣн зѣву се Шкалоки (МГ). Јѣ^о-ѣу ге-*ѡѣ^аѝ* дрѣве излѣвѣт зѣмљу (МГ). *Тѣ^аѝ* бѣбице се зѣву свѣла (МГ). *Тѣ^аѝ* жѣнске што долѣзау оѣѣмо мѣло нѣјау (МГ). Пѣћемо ге-*ѡѣ^аѝ* жѣнске (МГ). Омладѣше-се *ѡѣ^аѝ* свѣ (МГ). Нѣјболе-су-ми вѣжне *ѡѣ^аѝ* рѣчи (МГ). Бѣгу фѣ^ола кѣ^а(д)-су-се нѣшле *ѡѣ^аѝ* рѣчи (МГ).

Упореди са овим: Ако нѣсу *ѡѣ^аѝ* жѣне дѣшле (К) и *Онѣ^аѝ* бизѣне ѣду за нѣ слѣдом (Д).

β) *овѣ^аѝ*

само женски род:

Овѣ^аѝ пѣсме су оѣѣко изашле (МГ). Крап, скакаица, јагѣла — *овѣ^аѝ* трѣ врсте (МГ). *Овѣ^аѝ* (ба^{ске}) су дѣбре (МГ). — Али: Оклен-су тѣбе *о в ѣ ѝ е* гѣѣ бѣле? (МГ).

γ) *онѣ^аѝ*

само женски род:

Рѣсе су *онѣ^аѝ* ситнѣѣ (МГ). Тѣмо ге-*онѣ^аѝ* ѡфце зѣвемо Дѣп вѣѣли (МГ). А. Што чѣнѣѣу *онѣ^аѝ*? Б. *К о ѣ ѝ е^а*? (МГ).

в) *акузатив* мн. муш. и жен. рода

α) *ѡѣ^аѝ*

мушки род:

Тѣ^аѝ главаре заклѣк (К);

Чувѣѣе у *ѡѣ^аѝ* забеле (К, = локатив). *Тѣ^аѝ* забеле тѣ зѣцемо Раѣоѣа (МГ). Дѣј *ѡѣ^аѝ* клѣсе (МГ). Сѣѣѣ ге-мѣ *ѡѣ^аѝ* два^о дѣ^ана (МГ).

Чува^м *ӣӣје^а* дђбре волђве (МГ). *Т̄ӣје^а* др̄уге (војнике) су слом̄или у Скалу бѐлу (МГ). Да̄(ј)-ми *ӣӣје^а* кл̄а°се (МГ). — Упореди са овим: Она *ӣлака°ше ӣе* два° дѐ^ана (МГ).

женски род :

Ка° Јусуф М̄ујов, *ӣе^а* године-ће им̄ат (К). Ја° кѐ^а(д)-се^{ам} б̄ио у *ӣе^а* године (К, = локатив);

Да̄-бик-му *ӣӣје^а* дв̄ије п̄ари (ципел̄а) (МГ). Он-ће де^анѐ^с да љ̄зме *ӣӣје^а* к̄ундре (МГ). *Т̄ӣје^а* три ма°ле (овце) ост̄авте (МГ). Вред̄ило-је у *ӣӣје^а* п̄аре (= локатив) љ̄ладу д̄инаре^{ак} (МГ). Ч̄ува° *ӣӣје^а* б̄вце и волђве (МГ). Куп̄ик *ӣӣје^а* г̄уме (МГ). Т̄ӣ чѐка°ј *ӣӣје^а* (*ӣе*) др̄уге, нем̄о да̄-ти отрѐк̄њају (МГ). — А. Гѐ-ти-е ба°бо? Б. Тамо дђле у *ӣӣје^а* њ̄иве (МГ, = локатив). *Т̄ӣје^а* шѐс(т) б̄асе^{ак}кѐ^{ак}-ћеш ст̄аит на *он̄ӣје^а* др̄уге б̄аске (МГ). *Т̄ӣје^а* рѐчи уз̄име (МГ).

β) *овѐ^ај*

мушки род :

Ако одрѐши *овѐ^а* л̄уђе (К);

Ов̄ӣје^а с̄итне кр̄шиће што нђси вђда зђвемо ж̄ љ̄р (К); у *ов̄ӣје^а* двђре (МГ). — Ба°на-сте удавили, *ов̄ӣје* (без *е^а!*) нем̄ђте дав̄ит (МГ).

женски род :

Овѐ^а тридѐсе(т) мѐ^ссе^{ак}кѐ^{ак} да̄-ми нап̄уните з̄лата (К). Оћеш-ли придр̄ж̄ат *овѐ^а* к̄арте? (К). *Овѐ^а* праће о(д)-сам̄а°ра зом̄у л̄ѐ^акѐ (К). Да°је сл̄уги *овѐ^а* к̄њиге да̄-ге придр̄жи (К);

Глѐдали-смо-му *ов̄ӣје^а* стђпе (МГ). Буцѐлица-ми зовѐмо *ов̄ӣје^а* ч̄утуре (МГ); кроз-*ов̄ӣје^а* арф̄ане (МГ); акуз. *ов̄ӣје^а* чак̄ш̄ре бѐле (МГ); Ја°-ге *ов̄ӣје^а* (= жене) зна°м кѐ^а(д) нѐ-беу на̄-свет (МГ). Вӣ-сте с̄амо за *ов̄ӣје^а* рѐчи (МГ). Не питаш *ов̄ӣје^а* (= ћецу) (МГ).

γ) *онѐ^ај*

мушки род :

К̄уши *онѐ^а* ли^сће о(д)-ченице (К). Чува°-се^{ам} *онѐ^а* волђве (МГ);

Но трѐфи (зец) на *он̄ӣје^а* два° др̄уга (МГ). Да вӣдимо *он̄ӣје^а* д̄ђ-бове (МГ); за *он̄ӣје^а* на̄ше др̄угове (МГ). — Али: Ништа не р̄адимо у *он̄ӣје* дѐ^ане (МГ).

женски род :

За *онѐ^а* три ћевђјке ц̄арове — знаш-(л)и? (МГ). С̄амо да ћера *онѐ^а* к̄раве (К). — Али: *Оне* крѐ^ајѐ г̄рде прода°је нарђду (МГ);

С̄амо ст̄аи 2—3 спѐце — *он̄ӣје^а* штђ жѐжу (МГ). Крѐвѐт о(д)-гђз̄ја на *он̄ӣје^а* ј̄абукѐ бѐле (МГ). *Т̄ӣје^а* шѐс(т) б̄асе^{ак}кѐ^{ак}-ћеш ст̄аит на *он̄ӣје^а* др̄уге б̄аске (МГ). Глѐдам-му *он̄ӣје^а* палет̄ушке (МГ). Нѐка љ̄у *он̄ӣје^а* т̄икве (МГ);

Усамљен је овај примјер од замјенице *који*: *Коӣје^а* рђсе-се^{ам} лов̄ио! (МГ).

2.

Сав овај материјал показује да су замјенице *īaj*, *овај* и *онај* употребљене у наведеним падежима доста ријетко. Ја ћу то приказати бројевима у загради за сваки од ових облика:

генийив једн. жен. рода:

īē^a (3), *овē^a* (3), *онē^a* (4); *īījē^a* (8), *овїјē^a* (4); за *онај* нема примјера;

номинайив мн.:

α) *мушки род*:

īījē^a (4); осталих облика нема;

β) *женски род*:

īē^a (1); *īījē^a* (8), *овїјē^a* (3), *овїје* (1), *онїјē^a* (3);

акузайив мн.:

α) *мушки род*:

īē^a (1), *овē^a* (1), *онē^a* (2); *īījē^a* (7), *овїјē^a* (2), *онїјē^a* (4), *онїје* (1);

β) *женски род*:

īē^a (2), *овē^a* (4), *онē^a* (2); *īījē^a* (7), *овїјē^a* (7), *овїје* (1), *онїјē^a* (5).

Пишући о примјерима ове врсте, ја сам у чланку „Историјски пресјек губљења глаголске реакције у црногорским говорима“ (ЈФ XX, стр. 167) облике *овїјē^a* (*овїје*) и сл. објаснио утицајем сложене придјевске промјене на замјеничку, као што то показује старословенски језик (Куљбакин, Граматика старословенског језика, стр. 103). Појаву полугласничког рефлекса (*овїјē^a*) протумачио сам примјерима ове врсте: *тїјē^a* *добрїјē^a* *женē^a* (К), који нису ријетки у овом говору¹⁸⁵, а облике *īē^a* (*овē^a* и *онē^a*) као сажимање дужих облика (*īījē^a* > *īē^a*, према: н њ је д е^a н > н њ д е^a н). На овакво објашњење навели су ме дужи облици без полугласничког рефлекса: *овїје* за ном. мн. ж. р. и *овїје*, *онїје* — за акуз. мн. муш. и жен. рода. Овакво објашњење би могло и остати, јер се тешко може објаснити ова црта на друкчији и убједљивији начин.

Међутим, постоје неки детаљи који нас упућују и на друкчије тумачење. То су:

а) облик *īē^a* (као и *овē^a*, *онē^a*) у ген. једн. жен. рода (3 примјера), у ном. мн. жен. рода (1 примјер) и акуз. мн. мушког (1 примјер) и женског рода (2 примјера) — може бити и облик номинатива једн. мушког рода који остаје у овим примјерима без деклинације и разликовања рода (*īē^a* поред *īē^aī* постоји за мушки р., али само *овē^aī* и *онē^aī* поред *овї* и *онї*). На овакво тумачење ме упућује ном. мн. женског рода:

¹⁸⁵ Такви облици су чести у ДВ, а на осталој територији су сасвим ријетки.

шĕ^aĭ жĕне и *онĕ^aĭ бизѝне* (свега два примјера). (Слична појава постоји у источноцрногорским говорима, али само за м. род: *шĕ^a чѝк* и *шĕ^a љѝћи* и сл.; Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, параграф 152 и 153).

б) облик *овѝје^a* (*овѝје*) може бити дифтонгизирани генитив једн. жен. рода (*овĕ* > *овѝје* према *рĕп* > *р ѝ ѝ е ѝ*), а рефлекс полугласника може доћи из облика *овĕ^a* који се са њим напоредо употребљава (дакле, од *овĕ^a* б^анде: од *овѝје* б^анде > од *овѝје^a* б^анде). Не може се ни к а к о претпоставити дифтонгизација *е^a* (тј. *о в ĕ^a* > *о в ѝ је^a*), јер за такву појаву нема ни г д је примјера (упореди: *дĕ^aн* и *дĕ^aн*, *нашĕ^a* и *наше^aĭ*).

Ако би се ово објашњење прихватило, а оно је могуће, онда ген. једн. од *ѝ* н а (= *њѝје*) не би био стари генитив (*нĕм*), него дифтонгизирано *њĕ* (> *њ ѝ ѝ е*). Одсуство полугласника у овом генитиву објаснило би се непостојањем напоредног примјера са „полугласником“ код ове замјенице (за разлику од показних замјеница гдје та напоредност постоји: *овĕ^a* и *овѝје*, а само *њĕ* > *њѝје*).

Прво објашњење (ЈФ XX, стр. 167) има ману у томе што рефлекс полугласника у *овѝје^a* — не мора бити од: *о в ѝ је^a* д ѝ б р и је^a ж ĕ н е^a(к), јер то нису исти падежи. У првом случају имамо ген. једн., ном. или акуз. мн., а у тврдој придјевско-замјеничкој промјени *е^a* се јавља у инстр. једн. м. и ср. рода и у ген., дат., инстр. и лок. мн. све три рода. С друге стране, не мора ни *овĕ^a* потицати од *овѝје^a*, јер таквог сажимања нема у другим врстама ријечи. (Сажима се, додуше, *ије* у *е*, али не ни оно у крајњим отвореним слоговима, нпр. *с м ѝ је*, *у м ѝ је*, *д в ѝ је* и сл., сем у сасвим ријетким случајевима: нпр. *ѝмате двĕ*, *К*).

Слаба страна другог објашњења је у томе што се замјенице *овĕ^aĭ* и *онĕ^aĭ* никада не јављају без *ĭ* у ном. једн., а и са *ĭ* су сасвим ријетке, јер гласе претежно *овѝ*, *онѝ*. Оне постоје, додуше, у облику *овĕ^a* и *онĕ^a* (као и *шĕ^a*) у источноцрногорским говорима (Стевановић, о. с., параграф 153).

Једно од ова два објашњења мора бити тачно. Можда је права истина на средини: облици *овĕ^a* и сл. су ном. једн. муш. рода, а облици *овѝје* (*овѝје^a*) су резултат утицаја сложене придјевске промјене у коју је (тј. у *овѝје^a*) „полугласник“ ушао из *овĕ^a* и сл. С обзиром на архаичност овог говора у замјеничким облицима (*мĕ^aне*, *њĕ^aм*, *мну* и сл., вјероватно *њѝје*) и лексици (*вĕчер* = вечерас, увече), — ја сам ближи овом објашњењу, тј. да је *овѝје^a* (*овѝје*) остатак давнашњег утицаја сложене придјевске промјене на замјеничку.

γ) *Уѝшѝне* и односне замјенице

219. Од упитних замјеница треба споменути: *ко(ј)ѝ*, *кој^a*, *којѝ* и *чесѝви*, *чесѝва*, *чесѝво*.

Код замјенице *који* врло је јак утицај тврдых основа у ном.-акуз. једн. средњег рода и у ген. и дат.-лок. једн. мушког и средњег рода:

којо време? (BC, K, MГ), којо време гђдине? (MГ), како којо сѐло (Љ), којога-е те^акнѹла (BГ, одн. замј.), којо^{му} (MГ₂). Наравно, чују се и облици меке промјене: којо^{му} чѐку? (K).

Замјеница *чесѓви* значи исто што и *какав* :

чесѓца жѐна? (ДВ), *чесѓца* вјѐра? (BC), *чесѓва-е* та кѓкоша (јѐрбо да^о је 40 зрне^ак)? (Љ), *чесѓце* пѐре? (ДВ), *чесѓце* торбице? (MГ).

Из примјера: Ѐма-ли *чесѓѓога* вѓћа? — види се да замј. *чесѓви* има промјену као одређени придјев, што одговара њеном облику у ном. једн.

д) Неодређене замјенице

220. Од неодређених придјевских замјеница треба споменути: *њѐки* и *њѐко(ј)и* са истим значењем, *њѐкаке^{аф}* и *њѐчесови* такође са истим значењем, *чесѓви*, *гѓкои* и *злѓкои*.

Замјенице *њѐки* и *њѐко(ј)и* су ријетке у једнини, јер их обично замјењује број *јѓде^{ан}* у замјеничкој служби, док се у множини употребљавају често и имају скоро искључиво облике меке промјене.

Примјери:

за *њѐко* вриеме (ДВ), Ђѓли смо *њѐки* нарѓт липсат ѓ(д)-глади (ДВ); *њѐке* рѓчи (MГ) и *њѓкои* оце (MГ), *њѓке* Спичѓнке (ДВ) и *њѓкоје* рѓчи (ДВ), Заб(о)рѓио-си *њѓкое* фрѓнге (парадајс) (MГ); Јѓде^{ан} јѓному поњо *њѓкое* пѐре (MГ); Мѹва-ју (= ченицу) *јѓе* *њѓкије^а* гђдине^а (ДВ); Мјѓну прека *њѓкоик* кѓзе^ак (ДВ); *њѓкима* (ДВ); *Њѓкоима-се^{ам}-се* ручно, а *њѓкоима* *нѓјсе^{ам}* (Љ); *Остѓио-се^а(м)-и* (= овце) *њѓкоима* ѓѓци (MГ).

У ном. мн. *њѓки* добија партикулу *зи* сасвим ријетко, а *њѓко(ј)и* често:

њѓкизи (ДВ), *њѓкојѓзи* (ДВ), *њѓкоѓзи* (ДВ, М), Минѹше *њѓкоѓзи* (Љ).

Сасвим је свеједно хоће ли се рећи: *њѓкаке^{аф}* чѓк или *њѓчесово* злѓ, *њѓкаква* пјѓсма или *њѓчесова* пјѓсма, *њѓкакво* злѓ или *њѓчесово* злѓ. Треба истаћи, међутим, да је замјеница *њѓчесовѓ* веома честа у употреби: *њѓчесови* прѓтисе^ак (ДВ), *њѓчесово* гѓведо (BC), *њѓчесова* локва (ДВ), у *њѓчесова* Црногѓрца (K), Тамо сѓду у *њѓчесову* кѹћу (ДВ), *њѓчесови* главар (MГ).

И замјенице *гѓкои* и *злѓкои* имају приближно исто значење: *гѓкои* цѓр (ДВ), *гѓкоја* рѓч (ДВ), *злѓкои* де^{ан} (MГ).

Упитна замјеница *чесѓви* употребљава се са значењем *некакав* (какав) :

Чесѓви велики порѓс није био (ДВ). Није био *чесѓви* плашлиѓ (П). *Чесѓѓо* злѓ да учине (ДВ). Јѓ-ли у *чесѓѓу* слѹжбу? (BC), Би-ли *чесѓва* књѓга (= писмо) о(д)-Смајла? (BC), Викѓ^а-је за вратѓма ка^о *чесѓви* лапѓр (= сиромех) (MГ); свеѓте^ац *чесѓви* (ДВ), *чесѓво* слабо ѹле (ДВ), *чесѓви* де^ашт (MГ).

ε) *Ойшће замјенице*

221. Од општих замјеница вриједије су пажње: *сва̀ком* (*сва̀која*, *сва̀кое*), *вѣ^ас* и *вѣ^асколик* (*сва̀колика*, *сва̀колико*) и *сва̀чесови*:

Сва̀ком га̀ђаше ўзгор (ДВ). *Сва̀ком* зна̀ арбанашки (ДВ). Сѐат ка-
бу̀ли *сва̀ком* (ДВ). *Сва̀која* по њѣшто донѣсе (ДВ). *Сва̀коју* Црногору
позна̀ваше (ДВ); *сва̀коему* нарѣду (МГ).

Трѣсак *вѣ^ас* (ДВ, ВС, Д), со *свѝјем* дружом (ДВ), о(д)-*свѝјук* (ДВ),
о(д)-*свѝк* кра̀леве^ак (К), *свѝма* (ДВ, К), се^а-*свѝма* (ДВ), Чува̀-ви бок
ра̀мена *свѝјема* (ДВ). — Дакле, ген. мн. гласи *свѝк* и *свѝјук*.

Овај замјенички придјев има и облик *вѣ^аси* у мушком роду: *вѣ^аси*
вѣк (М).

Од *вѣ^асколик* ном. мн. м. рода гласи: *свѝколици* (ДВ, Р, П, ВС,
Љ, К, МГ), дат. мн.: *свѝколицима* (Љ).

Замј. *сва̀чесови* чује се на читавом простору овога говора: јѣство
сва̀чесово (К), смѣкве *сва̀чесове* фаре (Љ), Има *сва̀чесова*¹⁸⁶ во̀ћа (ВС,
К, МГ).

Бројеви

222. Поред облика *јѣде^ан*, овај број има у ном. и акуз. и облик
јѣн, који је постао према зависним падежима: *јѣн-ога*, *јѣн-ому*, с *јѣн-им*
(дн > н; т. 62, д):

Причаше *јѣн* чѣк (Љ, К, МГ), у *јѣн* де^ан (МГ), Ја^о пок *јѣн* де^ан
да чува^ом ко̀зе (МГ). Ја^о минѹк *јѣн* де^ан да чува^ом ђвце (МГ). Ја^о кренѹк
јѣн де^ан да идим у По̀ле уцѝњско (МГ).

Овај облик се употребљава и у прилошком изразу *јѣн-де^ана*, у
коме је крајње *а* покретни вокал, а не наставак за генитив (упореди:
с ѣ^а т и с ѣ^а да, де^а н ѣ^а с и де^а н ѣ^а за): Кѣ^а(д)-ти *јѣн-де^а-*
на... (МГ).

Бројеви 2—4 не мијењају се, сем у изузетним случајевима:

Заповедѹо бок *два̀ма* а̀нђелима (МГ). Овѝма *два̀ма* (МГ). *Ђбе^а-*
два̀ма гла̀ме на̀-землу (К). Ка̀же *чѐирима* вѣ̀рома (К₂). — Обично
у оваквим случајевима преузима на себе падешко одређивање син-
тагме — придјевска замјеница: Калѹђер рѐке^а ђнима трѹ по̀па (ВС).

Основни бројеви 11—19 гласе на читавој територији: *једе^анѣ^аст*,
дванѣ^аст, *тринѣ^аст*, *четрнѣ^аст*, *петнѣ^аст*, *шеснѣ^аст*, *седе^амнѣ^аст*, *осе^ам-*
нѣ^аст и *деветнѣ^аст*, — дакле као и у другим црногорским говорима који
чувају *е^а*. Само се понекад чује несажета група *ае*, и то као *ае*: *је де^а-*
н ѣ^аст (ВС), *се де^амн ѣ^аст* (ВС), *осе^амн ѣ^аст* (ВС).

Бројеви 20—90 гласе: *двадѣсѹи* (ВС, МГ) и *двадѣсѹи* (ДВ, МГ);
иридѣсѹи (ДВ), *иридѣсѹи* (МГ) и *ириѣсѹи* (ДВ, К); *чеиридѣсѹи* (ВС) и
чеиридѣсѹи (ВС, МГ); *иѣдѣсѹи* и *иѣдѣсѹи* (Д, К, МГ); *шездѣсѹи* (ДВ),

¹⁸⁶ Упореди примјере: Ѐма-ли *чесѢога* во̀ћа, т. 219; у њѣсова Црногоруца,
т. 220; има *сва̀чесова* во̀ћа, т. 221.

шездѣсеѣи (МГ) и *шездесетѣи* (ДВ, К); *седѣмдесѣѣи* (ДВ), *седе^амдесѣѣи* (П), *сѣде^амдѣсеѣи* (К) и *седе^амдѣсеѣи* (ДВ, П, ВС, МГ); *осе^амдесѣѣи* (П), *осе^амдѣсеѣи* (ДВ, ВС, МГ) и *ѡсе^амдѣсеѣи* кѡзе^ак (К); *деведѣсеѣи* (К, МГ). — Карактеристично је да бројеви 50—90 имају претежно " на првом слогу другог дијела сложенице, управо као бројеви 20—40. Примјери са два акцента јављају се при нарочито подигнутом гласу, који је знак и с т и ц а њ а и е м о ц и ј е .

223. Поред редних бројева *ѣрви*, *ѣрѣћи*, *дванѣ^асѣѣи*, *ѣринѣ^асѣѣи*, *чеѣврѣсеѣи* и сл., употребљавају се доста често сложени редни бројеви: *самдрѣги* (ДВ), *самѣрѣћи* (ДВ, К), *самѣрѣћа* (МГ), *самѣѣѣи* (ВС).

224. Збирни бројеви се употребљавају самостално (тј. без именице), као атрибути, и то не само уз збирне именице него и уз праву множину, и у прилошким изразима:

а) *Двѣ* су гѡре (с) мѣјком (ВС). Бјѣше-ми изѣо *ѣрѣ* (ВС).

б) *двѡје* кѣчадик (П), *двѡје* ѣѣце (К), *двѡје-ѣрѣ* тѣладик (К), *де-сеѣѡро* ѣѣце^ак (КВ), *чеѣврѣне^асѣѣѡро* овѣквик и *двѣѣѡро* мѣлик (П).

в) *двѡје-ѣрѣје* јѣгниѣ^ак (ДВ), *ѣрѣ* јѣгниѣ^ак (ВС), *чеѣѡро* јѣгниѣ^ак (ВС), Узѡ *двѡе* тѡваре^ак (МГ). Имѣли су *двѡје* имѣње (ДВ). Јѣѡ *двѡе* дрѣзник (ВС).

г) Н ѣ - т р о ј е с м о сѣѣѣли (ДВ, К).

У примјерима: *двѡје ѣдваре^ак* и *двѡје имѣње* — збирни број је употребљен мјесто основног броја *два* (два тѡвѣра, два имѣња).

Нема потврде за деклинацију збирних бројева.

225. Бројне именице: *д в о ѣ ц а*, *т р о ѣ ц а*, *ч е т в о р ѣ ц а* — ријетко се употребљавају, јер се замјењују основним бројевима и генитивом именице. Обичније је: Грѣду *двѡ^а чѣка* него — грѣду *двоѣца*. Из примјера: Он с *днѣма чеѣворѣѡцом* дѣли воду (ДВ) — види се да код бројних именица преовлађује множинско значење не само кад је у питању конгруенција с *ѣредѣкаѣѡм* него и са *ѣѣрибуѣѡм*.

Бројне именице: *седмѣна* (К), *дванѣ^асѣѣѣна* (ДВ), *осе^амнѣ^асѣѣѣна* (К) — још се рјеђе чују. И код њих је атрибут у множини: *овѣ* седмѣна, од *овѣк* седмѣне, с *овѣ* седмѣном (К).

Глаголи

а) ПРЕЗЕНТ

226. Мрковићки говор је сачувао стари наставак у у 1. лицу једн. презента код глагола I—V Белићеве врсте, док је код глагола VI, VII и VIII врсте већ уопштен наставак м. Из Даничићеве Историје облика (стр. 262—3) и Белићеве Историје српскохрватског језика, књ. II св. 2 (1962), стр. 57, види се да је наставак м за 1. л. једн. презента атематских глагола захватио већ у XIII в. глаголе типа *рабѡѣам*, а у XV в. глаголе типа *ѣлаѣѣим*, *видѣим*. Тек од

краја XV в. почело је *м* улазити у 1. л. презента осталих глагола, а у току XVI вијека овај процес је тако напредовао да су у XVII в. ријетки примјери са наставком у (Даничић, о. с., стр. 263).

Према томе, мрковићки говор чува данас оно стање у 1. л. једн. презента које наши споменици показују на крају XV вијека. То значи да су у то вријеме везе између мрковићког дијалекта и сусједних црногорских (приморских) говора на сјеверозападу сасвим ослабиле, па је због тога мрковићки говор сачувао ову архаичну глаголску црту. То доба претходи паду Бара под турску власт (г. 1571) за читав један вијек, а послије пада Бара веза Мрковића са Црном Гором је дефинитивно прекинута. Отада овај дијалекат има, углавном, свој сопствени развитак.

Класификација грађе за 1. л. једн. презента биће извршена по Белићевој подјели глагола на врсте. Зато ће сви глаголи са презентом на *не* ићи у III врсту, без обзира има ли основа инфинитива одговарајући наставак *ну*.

Примјери:

I *врста*

дѡћу (ДВ), *дѡћу* (П, К, МГ), *имам да изију* (ДВ, К), *не љу* (Р, П, Д, Љ, К, МГ), *оѡиучу* (ДВ, П); *Сѣ^а(д) (ћу) да ѡдћу да донѣсу* вѡде (ДВ, Р, П, ВС, К, МГ), *не мѡгу да јѡду* (Р), *вршу* (П, Д, К), *грѡду* (П, Г, ВС, Д, К, МГ), *ѡзму* (П, Д, Љ, МГ), *ѡју* (Д, Љ); *Да ѡрѡћу-ћу тѡмо* (Д), *ѡѡчу* (Д, Љ), *ѡмру* (М, МГ), *нѡћу* (МГ), *ѡрѡду* (МГ₂); *дѡсму*, инф. *д ѡ с е т* (МГ₂).

Али се употребљавају и облици са наставком *м*: *ѡдем* (Д, Љ, К), *вршем* (Д, Љ), *грѡдем* (ДВ, Љ), *ѡрѡдем* (К).

II *врста*

зѡву (ДВ, К, МГ) *зову* (П), *сѡу* (ВС, Д), *ѡсу* (ДВ, П), *сѡју* (МГ₃), *ѡру* (Р, Д, К, МГ₃), *ѡожѡну* (П), *дожѡну* (Г, МГ), *бѡру* (Д, М), *убѡру* (П, Д), *вѡју* (ВС), *бѡју* (К), *вѡју* (МГ), *грѡју* (ВС, ВГ), *Да згрѡју-ћу вѡду* (МГ), *ѡѡру* (М, МГ), *оѡѡру* (Д, К, МГ), *ѡкѡју*¹⁸⁷ (МГ₃), *ја чкѡ* (< *чкѡт* = = мокрити, МГ), *ја с е к ѡ п л у* (инф. *куѡлѡѡ*; ДВ, Д, К).

Употребљавају се такође облици са наставком *м*: *вѡѡм* (Р, Г, Д, Љ, К), *вѡѡѡм* (К), *вѡѡѡѡм* (МГ), *вѡѡѡѡм* (МГ), *сѡѡм* (Р, Г, Љ, К, МГ), *сѡѡѡѡм* (К, МГ₂), *ѡкѡѡм* (ВС, Љ, К, МГ), *грѡѡѡѡм се* (М).

III *врста*

ѡћу да исѡѡну тѡмо гѡре (ДВ, П); *Ако засѡѡну*, *ѡћу да се врну* (ДВ); *дѡгну* (ДВ), *рѡкну* (ДВ₃, П, ВС, МГ), *коѡѡрну* (Г, МГ), *уѡѡкну* (ВС), *ѡѡбѡгну* (ВС), *лѡгну* (ВС, Д, К, МГ), *ѡћу да ѡѡѡну* (Д, Љ, К), *улѡгну* (Љ), *ѡрѡѡну* (Љ, = з и ј е в а т и), *ѡѡѡкну* (Љ), *уѡѡѡну* (К), *сѡ(ѡ)ну* (К), *ја^ѡ-ти-се крѡну* (МГ), *ѡкѡну* (МГ), *ѡркну* (МГ), *мѡѡкну* (МГ), *ѡлѡну* (МГ), *ѡриѡѡкну* (МГ), *бѡ(ѡ)ну* (МГ), *ѡѡкну* (МГ).

¹⁸⁷ Према *сѡѡ-сѡју* и *сѡѡм*, *вѡѡѡ-вѡју* и *вѡѡм* говори се *ѡкѡѡ* — *ѡкѡѡм* и *ѡкѡју*.

Нема примјера са наставком *м*!

IV врста

Ја не *чљју* дѣбро (ДВ, Љ, К, МГ), *куљју* (ДВ, МГ), Ја°-ти *кажљју* *ка°* бра°ту (ДВ, П, ВС, Д, К, МГ_а), Не *умљју*-ти *ка°*зљт (ДВ, Р, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), *жњљју*¹⁸⁸ (Р, К, МГ), *вјѣрују* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, К, МГ), Ја°-те *тѣбе љознљју* (ДВ, Љ, К, МГ), *обљју* (ДВ, ВС, Љ, МГ_а), Дљ-ти *чљју* зрљле! (ДВ), *вѣжљју* (ДВ, МГ), Не *чљју* лѣпљо (ДВ, Г, К), Ја не *љљју* нљке^ат (ДВ, ВС, Д, Љ, К_а, МГ_а), *убљју* (Р, ВС_а), *дљју* (П, Д, Љ, К, МГ_а), *габоњљју* = гријешим (Д), *љушљљју* (М, МГ), *љмам* да *љљљју* *јѣну* *капљу* (Љ, К, МГ), *бљју* (Љ, МГ), *ја°* не *гладљју* (К), *ја° љљмијуу* (инф. *пљмтуљат*) (К); *ја смљју* (К), *љризнљју* (К), *разумљју* (К, МГ), *ја° машљју* (МГ), *ја° љродљју* (МГ), *љушљју* (МГ), *љришљју* (МГ).

Облици са наставком *м*: *разумљјем* (Г), *кажљјем* (К), *љљјем* (К), *дљјем* (К).

V врста

Ја-ти *ка°жсу* (ДВ, Р, П, ВС, Д, М, Љ, К_а, МГ), *ја° љљшу* (К_а), *љљљшу* (ДВ), *ја мљчу* (ДВ), *ѣћу дљ-љи кажљћ* (ДВ), *вѣжсу* (ДВ, МГ), *ја лљ^ажсу* (ДВ, ВС, Љ, К_а); Стљ(в)и да *ја самѣљу* (Г), *ѣћу да се осрљжсу* (ВС), *ја га љљмљчу* (ВС); *љмам ја да заљрѣћу* *крљк* (ВС); *ѣћу да заљрѣћу* *лѣљ* (Д), *ја° узљму* (Д, М, МГ), *слљжсу* (К), Нѣ-знам да *љљшу* (К); *ја° ѣрљћу*, инф. *дрктљт* и *дрљктљт* (К); *закѣљу* (МГ), *ја° не љљжсу* (МГ), *Ја љзек да љлљчу* (МГ), *љрљљшу* (МГ).

Облици са наставком *м*: *ка°жем* (К), *узљмем* (П).

VI врста

Сви глаголи ове врсте имају наставак *му* 1. л. једн. презента: *знљм* (ДВ, Г, ВС, К, МГ), *чљва°м* (ДВ, МГ), *натљвљрам* (ДВ, МГ), *копљм* (ДВ, МГ), *мљрам* (МГ), *чѣка°м* (МГ), *дљм* (МГ), *цљка°м* (ВС, К, МГ), *корубљм* (П, МГ), *прљча°м* (Д, Љ, К, МГ).

VII и VIII врста

Наставак *м* је уопштен: *нѣсим* (ДВ, МГ), *пѣздим се* (ДВ), *сѣдим* (ДВ) и *сѣљим* (МГ), *оглљдим* (ДВ), *идљм* (Р, П, Г, ВС, Љ, К, МГ) и *идљм* (Д, Љ, К, МГ), *градљм* (Р), *тѣрим* (П), *вљдим* (Г, К), *лѣчим* (Г), *рљдим* (ВС, Љ, МГ), *ја мнљм* (ВС), *плѣвим* (Љ, К), *спљм* (Љ, МГ), *учљним* (К), *зљтвљрим* (МГ), *мѣлим* (МГ), *вљдим* (МГ), *прљтим* (МГ), *пљштљим* (МГ), *бљим се* (Д), *држљим* (МГ).

Наставак *у* је врло риједак: *Ја°-га мѣљу* (ВС, Д); *Ако кѣ* (= хтједе) *дљ-га мѣљу* (МГ), *Не љрљжсу* *нљшта* (МГ), *ја сљѣђу* (МГ).

¹⁸⁸ Према *смљѣљи* — *ја смљју* имамо и *жњѣљи* — *ја жњљју*.

227. У 3. л. мн. презента глаголи VII и VIII врсте често добијају наставак у под утицајем глагола I—VI врсте:

мла̑ди *лѡву* (ДВ, ВС), *слѡму* (ДВ), *у̑уши̑у* (ДВ), *нѡге ме бѡлу* (ДВ, Љ), *др̑жу* (ДВ), *ѡни мн̑у* = мисле (ДВ, К), *л̑у̑ћи мл̑у* (Д), *учи̑ну* (ДВ), *ѡтле-се највише жѡну* (ДВ), *ѡни нѡсу* (ДВ), *ѡни -га уф̑а̑и̑у* (ДВ), *бѡју се* (ДВ, Д), *ѡни вѡлу* (ДВ, К), *св̑и̑шу* (ДВ), *жѡне ч̑и̑ну* (ДВ, МГ), *р̑а̑ду* и *м̑учу се* (ДВ), *у̑чу* *ћѡца* (ДВ), *с̑ѡду* (ДВ, МГ), *та̑мо с̑и̑у* (ДВ, П, ВС, Д, МГ), *ж̑а̑лу се* (ДВ), *т̑у-се м̑а̑ду* (овце) (ДВ), *завѡду* (ДВ), *го-м̑ѡру* (ДВ), *с̑а̑ду лѡзе* (Р), *с̑ѡду у пе̑с̑ѡк* (Љ, К), *ѡни с̑и̑ѡју* (К), *жел̑у-ге* (= јаја) (МГ).

228. У 3. л. мн. *ѡрезени̑а* често се јавља партикула *ћ* (р̑а̑дећ), па се тако овај облик изједначује са глаголским прилогом садашњим. С обзиром да је употреба глаголског прилога садашњег у овом говору доста честа, његов утицај на 3. л. мн. през. је сасвим могућ. Мислим да су најпогоднији били овакви примјери за добијање партикуле *ћ* у 3. л. мн. презента:

Они *с̑ѡд̑у* *раб̑ѡта̑ју* *ћ*, — тј. *они с̑једећи раде*, гдје прилог стоји непосредно испред 3. л. мн. презента, па је тако дошло до прелажења *ћ* из прилога у презент. Да је ова партикула стара у презенту, види се по томе што је пренесена и на 3. л. мн. и м п е р ф е к т а и на неке прилоге који се завршавају на у (*бл̑и̑зућ* и сл.).

Примјери:

Бра̑ви *ѡјућ* (ДВ, М, К₂). Жѡне *нѡсећ* (ДВ, Љ, К₂). Нѡсе̑м *ви̑ћо кѡ̑(д)-се би̑јућ* (ДВ, К). Сами *ѡри̑чаућ* (ДВ, К). *ѡне кѡкошке да ве-чѡраућ* (ДВ). Да̑вни *јѡсућ*, а нѡ-зна̑м *кѡ-сућ* (К). Та̑ко *каж̑у̑јућ* (К). Ша̑̑ бои̑и-ге *зѡућ*, *па-сућ*-се дѡи̑е угасиле (К). Кра̑ве-сућ у њи̑ву (К). Уд̑рио бра̑зде да̑-сућ озѡ̑р (К). Кол̑ика са̑̑та-сућ? (К). Л̑у̑ћи се *смѡлућ* (К); *јѡдућ* (М), *уб̑и̑јућ* (К), *изгѡрећ* (ДВ), *ф̑а̑шаућ* (ДВ), *ѡѡјућ* (ДВ); *ѡни ка̑жућ* (ДВ); *ка̑̑жућ* (М, К), *да̑јућ* (Р, М), *да̑̑јућ* (Љ), *ѡѡјућ* (П, К), *јѡсућ* (ВС), *ѡдућ* (М, Љ), *ид̑ућ* и *о̑ћен* (Љ, К), *д̑и̑зајућ* *конѡпе* (М), *б̑и̑-га̑јућ* *ѡ(д)-снега* (М), *уз̑и̑ма̑јућ* (М), *уз̑и̑мућ* (К), *зѡцућ* (Љ, К), *зо̑цућ* (К), *сѡ̑а̑нућ* (Љ), *др̑жућ* (Љ), *ос̑и̑а̑нућ* (Љ), *ра̑̑дећ* (Љ, К), *др̑жѡћ* (Љ), *ѡѡрућ* (Љ), *грѡдућ* (Љ, К), *с̑ућ* (Љ, К), *вр̑шућ* (Љ, К), *в̑јућ* (Љ, К), *ж̑н̑ућ* (Љ, К), *ш̑к̑ућ* (Љ), *збѡрећ* (К), *ѡма̑јућ* (К), *зай̑алећ* (К), *рѡкли-сућ* (К), *цѡв̑и̑ѡјућ* (К), *зай̑кн̑ућ се* (К), *ѡромѡнућ (-ећ)* (К), *ч̑ва̑ѡућ* (К), *сѡѡућ* (К), *гѡрећ* (К), *мѡгућ* (К), *ѡко̑ѡ̑јућ* (К) *кра̑̑дућ* (К), *б̑у̑дућ* (К), *лѡвећ* (К), *чѡка̑јућ* (К), *да̑већ* и *уда̑већ* (К), *ми̑нућ* (К), *ѡй̑ве ра̑̑ћућ* (К), *нарѡдећ* (К), *ћѡра̑јућ* (К), *с̑а̑дећ* (К), *у̑и̑а̑ћећ* = угасе (К), *кв̑асећ* (К), *ѡѡрућ* *бра̑де* (К), *в̑а̑дећ* и *изв̑а̑дећ* (К), *слѡмећ* (К), *ко̑а̑и̑ећ* (К), *вр̑и̑ећ-ѡл̑а̑чућ-к̑ука̑јућ* (К), *ш̑ра̑жећ* (К), *ѡу̑и̑ѡ̑јућ* (К), *веж̑у̑јућ* и *веж̑ућ* (К), *гр̑а̑дећ* (К), *зна̑јућ* (К), *чѡка̑јућ* (К), *с̑и̑ѡјућ* (К), *ла̑јућ* (К), *сѡчућ* (К), *ѡгра̑јућ* (К).

Ова партикула се чује на читавој територији Мрковића, *сем* МГ! Најчешћа је у К, Љ и М, гдје се њоме служе највише старији људи. У много слочајева нема никакве разлике између 3. л. мн. презента *без ѡар̑и̑и̑куле* и *са ѡар̑и̑и̑кулом*, али се код најбољих приповједача та разлика

ипак осјећа. Наиме, глаг. облик са партикулом служи за *испицање* радње и стања казатих глаголом. То се види у реченици: Да°вни јџсућ, али нџ-знам кџ-сућ, — којом је приповједач хтио да истакне с т а р и н у јелног од мрковићких братстава и своје ж а љ е њ е што о њима ништа више не може да каже.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

229. Глаголски прилог садашњи се твори као и у књижевном језику, али је наставак за његову творбу *ћ*, а врло ријетко *ћи*. Зато и нисам сасвим сигуран да облици на *ћи* представљају дијалекатску црту. Белић мисли да прилог на *ћ*, који се јавља од XV в., није стари акузатив мушког рода партиципа активног презента, него стари облик партиципа на *ће* у коме је *e* отпало под утицајем покретног *e* код прилога и везника¹⁸⁹. Даничић је, међутим, мислио да је облик на *ћ* постао од облика на *ћи* у коме је *и* отпало као у инфинитиву¹⁹⁰. Материјал овога говора не даје могућности да се определијелимо за једно од ова два мишљења, а кад бисмо то ипак хтјели, онда би мрковићки говор давао више за право Даничићу него Белићу. Уосталом није искључено ни да је облик на *ћ* акузатив партиципа активног презента за м. род. (С друге стране, губљење *и* у инфинитиву прије ће бити резултат замјене инфинитива с у п и н о м него фонетска црта, т. 427).

Поред многобројних облика на *ћ* и свега три примјера на *ћи*, у овом говору сам само једанпут забиљежио *лџе* (= ловећи), а овакви се облици налазе у нашим старим споменицима од краја XIV в. па све до XVII в.: м о л е , п р о с е , т у ж е (XIV в.); м у ч е , с т о ј е , в о д е , г о в о р е (крај XV и XVI в.); л е ж е (XVII в.)¹⁹¹.

Примјери:

Долџећи напире чџо вџе појџе (ДВ). Остави кџшницу и *илџчући* пу(т)-кџће (ДВ). *Идџћи* (они) пџтом, срџтне ге пџ(д)не (МГ).

Мџни-е брџме прџшло по напнициома *раџећ* (ДВ). Цџкау шаку о шаки *гледџућ* џно (ДВ). *Узџмућ* мџе рџчи, напгуни два лџста (Г). Изболе ме глава дџван *кџдајућ* (П). *Појџћ* йду напрет (Г). *Дџрућ* вџка, нашли су му рџну под-грло (ДВ). Кџ^а(д)-се пуштџ^а, *грџџућ* удавџо се (Љ). Остџнук *џџкаџућ* (Љ). *Идућ* чџ на-пут е прџдџје јџде^ан чџџе^ак јџну лџру рџч (Љ). И џн *йџџајућ* — и наџе га (Љ). Мџну *јџџућ* пџтом (Љ). Утџнеш тџко *џџџућ* (К). Штџ џвца *лежџућ* вџди (то није далеко) (К). *Идџћ* срџтне нџку џџцу (МГ). Минџше *играјџућ* правџ^ац у јенџк (МГ). Ёво зџц! испџде ис-чџпре (= из грма) *ваџлајућ* (МГ).

Смаграм да овамо иду и ови необични примјери: Адџм-је бџо у пџс *којџјућ* (К). Бџли-су у бџнкере *сџућ* (К).

Једини примјер с обликом *лџве* гласи: Рџџе^а-ми-е Мџ^арко рџбар штџ-се осакџтио *лџве* рџбу (К).

¹⁸⁹ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 70—71.

¹⁹⁰ Даничић, Историја облика, стр. 362.

¹⁹¹ Даничић, о. с., стр. 350—351.

ИМПЕРАТИВ

230. И у мрковићком говору се употребљавају стари императиви атематског поријекла од глагола јести и видјети¹⁹², али се чују такође и књижевни облици:

јѣђи (ДВ, Г, М), *јѣђише* (Д); *ѡћ*, *мѡре!* (ДВ); *ѡћ* *крѡва* (К), *ѡћше* *крѡма* *лѣпога!* (Р); *виђи* (ВС, Љ).

Али: *јѣди* (М), *вѡди* (ДВ, ВС).

231. У 2. л. једн. императива губи се доста често наставак *и*, нарочито у емоционалном говору, па се то губљење преноси и на облике множине:

каѡш', син (ДВ, МГ), *ѡѡвѡр'* *врѡта* (ДВ), *ѡждѡн'-ге* (П), *држ'* *лѡч* (М), *ѡѡш(т)* *косѡр* (К), *ѡзлѡн'* (К), *ѡѡѡн'* (К), *ѡћ* (= *ј е ѡ и*, према през. *ѡјем*) (К, МГ), *ѡћше* (П, Љ, К, МГ).

232. Под утицајем прве палатализације у презенту изговарају се у императиву *ч и ш* мјесто *ѡ и с*:

вѡчи (Р), *ѡбѡчи се* (П), *ѡѡчи* (Д, К), *ѡѡѡчи* (П, ВС, Д), *ѡѡѡше* (Д), *вѡши* (Д, К), *вѡшше* (Д), *сѡчи* (ДВ, К), *сѡѡше* (К, МГ).

233. У императиву се каткад мијењају коријенски сугласници *м* и *н* код глагола узети и почети: *ѡзѡни* *пѡт* *о(д)*-*пѡшке* (МГ), *ѡѡѡни* *пѡт* (Љ). Ова појава је позната и презенту глагола *узети*: *ѡзне* (МГ), *ѡзну* (МГ).

234. Императив глагола *ѡѡи* служи као појачање императиву другога глагола, па се ту једначи са извиком 'ѡјде под чијим се утицајем, можда, такав императив и развио (в. т. 428).

Примјери:

П ѡ ѡ *каѡш'* мало кроз комшије (ДВ). П ѡ ѡ и -ге *ѡждѡн'* (Д). П ѡ ѡ и *ѡѡди* онѡ *ѡѡѡр* (М). П ѡ ѡ и *ѡѡѡ'* *ка* *ѡѡше* *тѡјѡра* (Љ). П ѡ ѡ и *ѡѡѡи* онѡ *ѡѡѡ* *нѡка* *ѡѡђу* *ѡѡѡ* *ге-кѡђа* (Љ). П ѡ ѡ и -ге *ѡждѡни* (К). П ѡ ѡ и *ѡждѡн'-ге* (К). П ѡ ѡ ѡ *ѡзѡни* *р ѡ ѡ у* (МГ).

Упореди са горњим примјерима овај: *ѡјде да п ѡ ѡ е ш ѡѡѡт* (К).

235. У нашим говорима и књижевном језику постоји одрични императив (у ствари, модални перфекат) ове врсте: *ѡ нѡси ѡѡѡну!* Овакав императив за прохибицију има и мрковићки говор, али мјесто *нѡси* (*нијѡси*) испред глагола — стоји *нѡѡј* на почетку императивне реченице којом се изриче прохибиција:

Не м ѡ ј *ѡѡ-си* *м ѡ ѡ ѡ ѡ!* (ДВ). Не м ѡ ј *ѡѡ си му* *ѡѡѡ ѡ!* (К). Не м ѡ *ѡѡ си ѡѡ ѡ ѡ ѡ ѡ ѡ ѡ!* (ДВ). Не м ѡ

¹⁹² А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 541; Стевановић, Источноцрногорски д., стр. 89—90; Милетић, Црмнички говор, стр. 448—449.

да си нã-уста стãвио! (П). Немôј вра°та о-кӯће да си затворãла! (Љ, МГ).

Полазећи од конструкције: *Немôј да ме укойãти* при(д) цãмијом (ВС), — ја сматрам да је мрковићки *йрохибицив* с модалним *йерфекциом* домаћа конструкција којом се појачава *йрохибиција* више него обичном забраном (нпр. *немô йричãй*). У вези са овим види модални перфекат, т. 407, б).

ИНФИНИТИВ

236. Инфинитив је сасвим обичан без наставка *и*, а врло риједак са тим наставком:

Оли- *дôћ* с нãма? (ДВ). Блãго-ће *исйãси* (ДВ). Не-ћê *ијêси* ниједнога зãлага (ДВ). Нêћу-се *засмелãй* (ДВ). Јã-се лèњак *дôћ* (ДВ). Сê^а-гну-се *шидркай* (ДВ). Бôк-ће *дãй* лèпо (= добро) (ДВ). Сêмен-ћеш *усãй*, сêмен-ћеш *йожнêй* (М). Кê^а-ће *грмнуй* и *севнуй*, немôј-се *йри-йãси* (М). Који-ће прãво *йричãй*, ðн-ће у ценêт *йôћ* (Љ). Јã°-ћу *ићêй* волôма (Љ). Сê^а-е лè^ако *знãй* (К). Мй-ћемо-те *исйãсийй* о-тê^а кãзне (К). Не могãк-ју *убйй* (МГ). Немô-га *йушйãвãй* (МГ).

Немô чãпри *цйјену кажуйãй* (ДВ). Јã-ћу-ти *йрãйййй* кадйју (ДВ). Мй-ћемо *йðй израдйй* (да израдимо) (П). Кê^а-ће *грмнуйй* и *севнуйй*, немôј-се *йрийãсий* (Љ). Зãклали-су вôла за *јêсий* мèсо (МГ).

237. а) Према инфинитиву перфективног глагола *йроменйй* стоји инфинитив итеративног глагола *йроменуйãй*, који је образован од основе презента *йроменуйем*. Ова особина је веома распрострањена у мрковићком говору, а позната је и говорима јужне и источне Србије.¹⁹³ и ђаковачком говору¹⁹³.

Примјери:

зãбранйт-зãбрануйãй (Д, К), везãт-везжуйãй (јã вê жу рêп за рêп; Сã°ме се крãве вез жуйјућ и пуштуйјућ) (П, МГ), узãй-мйт-узãймуйãй (Д), казãт-кажжуйãй (немôј ка жуйват) (ДВ, ВС, К), закупйт-закуйуйãй (чãпре за купуйје) (Д), олизãт-олижжуйãй (немôј оли жуйват тô) (Д), оладйт-олађуйãй (К), променйт-йроменуйãй (променъуйју) (Г, МГ), подмйтйт-йодмиђуйãй (П, Д), замутйт-замуђуйãй (замућуйје се) (ВС, К), смутйт-смужуйãй (немôј туй вôду смућуйџат) (Д), намамйт-намамлуйãй (нèмој намамлуйват туй ђецу) (Д), записãт-зайшуйãй (ДВ, ВС, МГ), испитãт-исйййуйãй (Љ), упутйт-уйуђуйãй (Немô-ми-га упућуйџат по нйским, сãм ћу дôћ) (Д), напрашйт-найрашуйãй (ДВ, П, К), зарадйт-зарађуйãй (Д, М), досадйт-досађуйãй (Д, Љ), насадйт-насађуйãй (Д), посветйт-йосвеђуйãй (К, МГ), йосвеђуйãње (Д), пресудйт-йресуђуйãй (П, Љ), дочêкат-дочекуйãй (туй-је дочекуйџаш) (Д, ВС).

¹⁹³ А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 500—501; М. Стевановић, Баковачки говор, стр. 120.

б) По узору на ове примјере наставак *ува* је постао врло продуктиван, па се додаје и другим итеративним глаголима који немају презент на *ује*:

бачит-бачуцаӣ (Д, К, МГ), обрнут-обрнуваӣ (Г, ВС), ођена-ге обрњџју (Љ), отворит-отворуцаӣ (К), спремит-спремџуваӣ (П), спремџвали смо (ВС), пуштат-пуштава̄т и љушиџуваӣ (та не љушиџује; како-га љушиџују) (ВС, К), ручит се-ручуцаӣ се (немô-се ручџуцаӣ с тѣм чѣком) (Д), прискочит-прискочџуцаӣ (нѣмој преко мѣђе љрискочџуцаӣ) (Д), слимит-слимуцаӣ (дѣје абѣр да слимују, тј. ја, чѣтири кѣзе) (К), сломит-сломџуцаӣ (Д, К), научит-научџуцаӣ (Д).

в) Посебно треба споменути два глагола из ове групе: пења̄т-пењуваӣ и скитат се-скиџуцаӣ се, гдје према трајним глаголима стоје итеративни (као што су у првој групи: везат-везџува̄т и казат-казџува̄т): *ѣна-се љења̄ѣ љз-дрво ка̄ ма̄чка; скиџуцала се џ-њѣм*. Међутим, *љења̄ӣ* је већ почео да добија перфективни вид, свакако по узору на остале глаголе овог односа. Тако: *ѣн се љења̄* на товара — значи: он *се љоѣ* (узјаха) на магарца; *ѣн се љења̄* на товара — значи: он *се љоѣо* (узјахао) на магарца. У овом изразу се, иначе, огледа *калк* према албанском: *‘ÿri gomarit*.

Наравно, и глаголи који немају према себи перфективног глагола добијају *ува* из основе презента: *љрџуваӣ, разликуваӣ*.

238. Трајни (и итеративни) глаголи *мџцаӣ* и *ѣ(в)џцаӣ* гласе такође *мџџџаӣ* (през. *мџџџем*) и *ѣџџџаӣ* (през. *ѣџџџем*), без промјене вида, тако да је *ѣџам* (VI врста) = *ѣџџџем*. Ово може бити аналогија према беспарном глаголу *ѣџџџаӣ* (трајати, према именици *ѣџџџа*): *снѣк не ѣџџџа* млѣго.

239. Инфинитиви *ма̄џи* и *та̄џи* гласе редсвно: *ме̄кнџӣ* и *џе̄кнџӣ*. Поред *крѣџӣ* говори се и *крѣџнуџӣ*: да *крѣџне* ѣ-смега. Трајног инфинитива од овог глагола као да нема, али има трајни презент: *крѣџ̄ѣ* ве̄азда.

240. Једини глагол који је дуплирао инфинитивни наставак *џӣ(и)* у овом говору — јесте *исџасџӣџӣ* (спасти)¹⁹⁴: *Мџ-нѣмо-те исџасџӣџӣ* о-тѣа ка̄зне (К), *Ја̄-се̄ам исџасџӣџо* ѣнога ма̄лога за̄џца (К).

Чува се инфинитив *рџѣџӣ* и *рџѣџӣ*, али претежно у околини Бара (Зупци, Спич). Види т. 7, *рѣч-, а*).

ПОМЈЕРАЊА У ГЛАГОЛСКИМ ВРСТАМА

241. Због промјене у презентској и инфинитивној основи неколико глагола је прешло из једне врсте у другу.

¹⁹⁴ Види примјере: *џџӣ* и *џџӣӣ*, *ѣџӣ*, *на̄џӣ*, *на̄рџџӣ*, *џрѣрџџӣ* у Дијалекту источне Херцеговине од Д. Вукушића (стр. 50), док А. Пецо, о. с., стр. 160, наводи само један примјер: *џџит*. — Решетар, *Der štok. Dialekt*, стр. 199: *ještit, grjštit* и сл. за Дубровник.

а) Поред *врћ-вршу* (*вршем*) — овај глагол има инфинитив *вршѣи* (утицај през. *вршем* и имперф. *вршаше*), а презент *вршем* и врло ријетко *вршим*. Према томе, он припада I и II грсти, а каткад и VIII.

б) Глагол и ћ и има инфинитив *иђѣи* (према имперф. *иђаше*), а презент *иђем* (*иђу*) и чешће *идѣм*. Према томе, он још иде у I врсту само по основи презента, али је све чешћи као глагол VII врсте.

в) Стари глагол *грѣсѣи* има инфинитив *гређѣи* (према имперф. *гређаше*), а презент *грѣдем* (*грѣду*). И он је глагол I врсте само по основи презента. Значајно је да овај глагол чува своје старо значење — **д о л а з и т и**¹⁹⁵.

г) Глаголи *зиђѣи-зиђем*, *лиѣѣи-лиѣем* (плакати) и *куѣѣи-секуѣем* се прешли су из V у II врсту због гласовног једначења инфинитивне и презентске основе — под утицајем презента.

д) Глагол *д(в)ѣзѣи* — през. *д(в)ѣзам* прешао је из V у VI врсту.

ђ) Глагол **д о с е ћ и** (досегнути) гласи: *ддсеѣи*, перф. през. *ддсме*, а имперф. *досѣме* (без одговарајућег инфинитива), па припада по перф. през. I врсти. Ово је образовање према: *ѣзеѣи(и)-ѣзме* и *ѣзѣмат-ѣзме* (< узимље). Види код Милетића (о. с., стр. 456): *ддсећ* и *ддсесѣи* према *уљѣћ* и *уљдсѣи*.

е) Глаголи **с м р з н у т и** (се) и **с п у з н у т и** — гласе: *смрѣћ* и *сиуѣћ*, а имају поред инфинитива — *аорисѣи* (*смрѣгосмо се*) и *радни ѣридјев*: *смрѣгѣан* (ѣн се *смрѣгѣан*) и *сиуѣгѣан* (Дѣ-му није нѣга *сиуѣгла*). Можда је дјеловао на њихов прелаз у I врсту глагол *мѣћ-мѣгу* и *мѣгне*, јер су, вјероватно, постојали и презенти *смрзне* (*смргне*) и *сиузне* (*сиугне*) који се данас не употребљавају.

ж) Глагол *бѣи* има перф. презент *бѣ(д)не*, дакле по III врсти, али има такође и трајни (итеративни) през. — *бѣда*: У Горѣну *бѣда* лијепи дѣван (Љ, П). Слабо *бѣда* пу(т)-Црнице (Љ). *Бѣда* свѣшто (К, МГ).

з) Глагол **с м и ј а т и** се гласи: *смѣѣи се-смѣлем се*, дакле чува врсту (II), али је гласовно нејасан. Одакле *л* (< љ!) мјесто *ј*? Је ли *е* аналогија према *смѣк-смѣга*? Претпостављам да је *л* (< љ) објашњење хипокористикона, тј. да је овакав облик потекао из материнског „тепања“ дјетету.

и) Глаголи *ѣрасѣи* и *ѣкѣсѣи* имају презент и императив по III врсти: *ѣраѣсне*, *ѣкѣбне* и *ѣраѣсни*, *ѣкѣбни* (Д, К, МГ).

АОРИСТ

242. Овдје ћемо се осврнути на неке дијалекатске облике аориста, у чему се овај говор добрим дијелом слаже са осталим црногорским говорима.

Тако глагол *мѣћ* има дијалекатски аорист *моѣк*¹⁹⁶, али се чува и књижевни облик *моѣок* (< могах):

¹⁹⁵ А. Vaillant, Manuel du vieux slave, Grammaire, стр. 284.

¹⁹⁶ Решетар, Der štokavische Dialekt, стр. 199.

а) Не *могак* му ништа (ДВ). Не *могак* се испастит (МГ). Лежак, не *могак* спат (Д). Оне два друга не *могак* виђет више (ВС). Не *могак*-ју убит (МГ). *Могак*-ли зборит? (ДВ). Не-*могак*-му-се наћ трага није (ДВ). *Могак*-ли-га дтећ? (МГ). ПѢ-пону не *могасмо* о-зйме (ДВ). Оћемо ако *могасмо* (МГ). Али га слабо *могаше* јест на-поне, бѣу уморѣни (ДВ).

б) Сѣ^а(д) нѣшто *йомѡгох* Ёмру (каже *ћак*) (ДВ). Ја-му не *мѡгок* ка^озат (МГ). Не *мѡгок*, браће, и гѡтово! (МГ). Не *мѡгоше*¹⁹⁷ (К).

243. Поред *вићек* итд., говори се *вићок*¹⁹⁸, *вићосмо*, *вићосйе*, *вићоше*: Три лаке беле *вићок* (К), *Вићосмо*-га (К), Не *вићосмо* се (МГ).

244. Од глагола *обрнуй* аорист гласи: *обрйок*, *обрйе*, *обрйосмо*, *обрйосйе*, *обрйоше*: Не поћок даље, *обрйок* се пут(т)-кўће (ДВ); Ја пок у цардин и *обрйок*-ју пуд-оцамо (ВС, Д); Алија се *обрйе*, а Омѣр мйну (К); *Обрйоше* напрег (ДВ).

245. Аористи од глагола *ѡћ*, *наћ* и *йѡћ* гласе: *ѡк*, *нак* и *йѡк* (поред: *д о ѡ к*, *н а ѡ к* и *п о ѡ к*)¹⁹⁹:

Засну *й*-скут мѡј тѣке *ѡк* (К); Кѣ^а(д) *ѡк* ге-кўћа, *ћене*-ме убй (МГ); Бйк на-воду и *ѡк* (МГ); *ѡше* Тўрци (ВС, Д, МГ); Бетйшта бѣу *кѣ*^а(д) *ѡше* (Љ);

Ако *нак* дуван, *ѡбро*-е (Г); А. На^оће-ли штѡ? Б. *На^ок* (К); Ја^о-га *на^ок* (МГ); *Насйе*-ли штѡ? (П); *Наше*-га (Д); *Наше* лисйцу (Љ); Нѡ-ју *наше* е-латйнска (МГ);

Пок у забио (П, ВС, Д); Кѣ^а(д) *йѡк* гѡре, *кѡзлиће*^ак није (МГ); А. Пѡје-ли? Б. *Пок* (Д); Мй *йѡсмо* у Бар (Љ, К); Кѣ^а(д) *йѡсмо* тўјера... (МГ); *Пѡше* да га дйзају (Д); *Пѡше* ге-кадйја (МГ).

ИМПЕРФЕКАТ

246. Имперфекат од глагола *врћ*, *вўћ*, *йѣћ*, *йлѣсй* и *бѡсй* гласи: *вршасмо* ченйцу (П, К), *вршау* (ВС, МГ); трй плате *вўчаше* (Р), *вўча^оу* (МГ); *йѣчаше* лѣп (Д), *йѣча^оу* (К); *йлѣхах* чарапе (Д), *йлѣћау* (К); *бѡћаше се* (МГ), *бѡћау се* (Љ, К).

Под утицајем имперфекта *г р а ѡ а у - м ѡ ћ а у* и, можда, *йлѣћау-бѡћау* јотује се каткад *й* и *ѡ* код глагола VI врсте:

рабѡћау (МГ), *йаћау* штйчице о-сам^ара (МГ), *пўца^оу-йаћау* (МГ).

247. Имперфекат глагола *звй* твори се од основе презента:

Нане-ме *зѡваше* (ДВ). *Зѡчаше*-се Ками на-ками (Р). Кўћа пашина се *зѡчаше* (Р). *Зѡваше се* мецидйја (Љ). *Зѡчаше*-ме наница ба^ѡбова (МГ). Мй-ге *зѡвасмо* (ДВ). Тѡ *зѡвау* вйнћерѡѡ *ўле* (ДВ). Тйзи пограничари се *зѡвау* удўдйје (ДВ). Клубаша се *зѡва^оу* та стра^анка (ДВ). Бѣци-га *зѡва^оу* (К). *Зѡчау* га Лўко (К).

¹⁹⁷ У мрковићком гов. нема 2. и 3. л. једн. аориста *мѡже*, него само *мога* (могак-ли?).

¹⁹⁸ Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, стр. 71—72.

¹⁹⁹ Милетић, о. с., стр. 453.

типичско значење [каже се: коломбѡћ је *ѳрасе^{ан}*; тѡп је *ѳѳко* (ДВ), *ѳѳке^{ан}* (ЈБ, МГ)].

Можда је *ѳораснуѳ* постало према основи презента глаг. *ѳрасѳ* (т. 241, и).

254. Наставком *ен* твори се трпни придјев од глагола I и неких глагола III врсте и при том се јотује *ѡ*, свакако по узору на глаголе VII врсте (грађен, омлађена):

ѳлђене лѳсе (Д), *ѳђђен* товѳр (ДВ), Гѡдине нѳсу биле *завђђене* (заведене, уписане) (П, ВС, Д); У кѳћу свѳ *украђђено* (МГ); Кѡкот гла^ѡмом *окиђђеном* олетѳо у-Улцѳњ (К); *ѳрокиђђена* (МГ).

Наставком *ен* се твори трпни придјев глагола IV₁ врсте: *умѳђен* и *убѳђен* (Дѳте-ѳе *умѳђено*; Змѳја-је *убѳђена*).

Од *ѳокрѳѳ* и *налѳѳ* трпни придјевѳи гласе: *ѳокревђен* (Куђа-је *ѳокревђена*, — с наслоном на итеративни глагол *ѳокревђѳ*) и *налевђен* (с наслоном на итеративни глагол *налевђѳ*).

Трпни придјевѳи глагола VII врсте којима се глаголска основа завршава на уснени сугласник — гласе:

куѳѳен (ДВ, К), *ѳѳѳђено* (П), *зарѡбен* (К), *удрѡбен* (П), *углађен* (ДВ), *наѳрђбен* (Р), *слѡмѳена* (МГ).

Видјели смо у партији о старом јѳовању (т. 100) да се ова појава не може објаснити фонетским путем (к у п ѳ е н > к у п - ј е н > к у п е н, са испадањем *ј* (*ѳ*) испред *е* као у генитиву *зѳме* према ном. *зѳмѳа*). Зато сам овај облик трпног придјева објаснио морфолошки: према *огрѳбен* (огрѳпст), *мѳшен* (мѳшит) *ѳѳѳжен* (тужѳт) — доби-вено је *куѳѳен* и сл. Према томе, ова појава је слична донекле знатно широј појави у призренско-тимочком дијалекту и ѳаковачком говору, гдје се не јѳује у трпном придјеву ниједан сугласник код глагола VII врсте⁰⁰.

Ипак остаје загонетно зашто се у мрковићком говору каже *ѳлђен*, *ѳђђен* (поједен), *завђђен* (заведен), *украђђен* (украден) — према *ѳлађен* и *грађен*, а *куѳѳен* и *зарѡбен* — према *огрѳбен* и *мѳшен*. Из тога морамо закључити да зубни сугласници чувају старо јѳовање, чак га и проширују по аналогѳи, док га уснени сугласници у овом случају губе. Међутим, кад се данас каже *каѳла*, *зѳмла* (каткад з ѳ м ѳ а), *дѳбли*, *ѳѳѳли*, — то значи да у *куѳѳен*, *зарѡбен* и сл. имамо аналогѳију према *огрѳбен*, *мѳшен*, а не гласовну појаву.

Можда су трпни придјевѳи *ѳлђен*, *украђђен* и *ѳђђен* настали по узору на имперфекте *ѳлђау*, *ѡђау*, *крађау* и сл.

255. Интересантно је такође, и ново, да се од неких (непрелазних) глагола VII врсте твори трпни придјев и наставком *н* и наставком *ѳѳ*, али у оба случаја врши службу радног придјева (слично као код споменутих глагола III врсте):

⁰⁰⁰ А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 151—152 (*рад-ен*, *ѳрав-ен* према *дад-ен*, *скуб-ен*); М. Стевановић, Ђаковачки говор, стр. 64—66.

Кўће *изгдρείше* (ДВ); Кдме-е кўћа *изгдρείша?* (Д); Кўћа-му-је *изгорела* (*изгдρείша*) (К); *изгдρείш* = *изгорео* (П, ВС, Д), *изгдρείши* = *изгорели* (МГ);

Изгдрено бёше свё (ДВ); Кўће бёу *изгдрене* (ДВ); Он-је *иосёђен* (= п о с е д њ о) (Д), али: Тй нёси *иоседйо* јдшт (Д); *Посёђен*-је бйо кё^а(д)-се оженйо (ВС, Д); Сйнои-су-му *иосёђени* (К); *иосёђен* = *иоседйо* = сёд (К).

Да су и ови трпни придјевни блиски *йридјевима*, показује придјев *к р в а в*, који обично гласи *к р в а и ш*: Кдза бёше свя *к р в а и ш а*, Ня^аће овцу *к р в а и ш у*. Ова гласовна измјена нема никакве везе са *рогаиш*, *главаиш* и сл., него је потекла од значењске и функционалне блискости овога придјева са *иораснуиш*, *йукнуиша* и *изгорейша*

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

256. Осврнућемо се овдје на перфекат, плусквамперфекат, футур, футур егзактни и потенцијал, али само уколико се тиче морфологије. Значење и употреба сваког од ових облика биће обрађени у синтакси глаголских облика.

а) *Перфекаиш* се твори као и у књижевном језику, али треба истаћи да је историјски перфекат без помоћног глагола рјеђи него у другим нашим дијалектима који имају дужу и потпунију еволуцију:

Насййнуо си (Д), *Променйо-се свёт* (Љ), *О-смега-смо креййле* (К); *Тйца олеййла*, а дёте *ймрело* (МГ).

Као што постоји итеративни презент *буда* од глагола *биши*, тако постоји и радни придјев од тог истог облика:

Будало-је (ДВ) = Бивало је. *Будале* су такве рабдте (ДВ).

Непотпуни глагол *велим* има у овом говору, поред презента и имперфекта, и облик перфекта, али врло ријетко:

Марко Бошков-је *велдо*: Црна Гбра-ће победйт (ДВ). Онй паша је *велйо...* (К). *Велйли* су му... (Г).

Један једини примјер перфекатске конструкције која се састоји од презента глагола *имаиш* и *йрйног йридјева*: *Ймаиш-и сá^аишо* йзбек кокордза? (Љ) — представља *калк* према перфекту албанског језика (W. Simochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 144). — Упореди са овим сличан утицај њемачког језика на сусједне пољске говоре: ја *to tam sprzedané* (*ich habe verkauft*) мјесто пољског *sprzedalem* (J. Vendryes, *Le langage*, 1950, стр. 343).

б) *Плусквामीрфекаиш* се твори, као и у књижевном језику, од имперфекта и перфекта глагола *биши* и радног придјева. Првим обликом плусквамперфекта се казује доживљена, а другим — по правилу — недоживљена радња:

Бјек бйо у шпедат (ВС), *Ја нё-бек јёо* (М), *Свякои бёше сёо* (ДВ), *Бёше се уйдзна* луђима (ВС), *Гё-беше бйо онй* Калиман? (Д), *Бёу дёшле* (ДВ);

Дѣшо-е бѣо међет (Д), *Бѣо-е сѣе^акнѣо огѣ^ањ* (Д), *Мѣ-смо бѣли габоњали* (= погријешили) (МГ).

в) Видјејемо у партији о *инфинитиву* да се овај облик у футуру и другдје доста често замјењује везником да + презент (т. 426). Међутим, и *футур са инфинитивом* је чест, али ипак рјеђи него у сусједним црногорским говорима:

Он-ће исидасѣ пред спѣлу (ДВ). *Калѣ-ти глава* (ДВ). *Нѣћу се засмелѣи* (ДВ). *Ја-ћу-ве идњей* (= повести) (ДВ). *Ја-ћу ѣрдѣиши* (= послати) кадију и два заптије (ДВ). *Чѣле ће се ројѣи* (ДВ). *Бок-ће дѣи лѣпо* (ДВ). *Гѣ-ћу улѣи оѣо?* (ДВ). *Кѣ^а(д)-ћеш дѣи у Дѣбре?* (МГ). *Ѡ-ће-ли забелѣи?* (ДВ). *Тѣ-ћейе-ме, рѣко-е, укоѣи* (ДВ). *Бѣирум нѣвестом, пѣ-ћемо ѣричѣи* (П). *Грђи-ће идѣ нѣ-ће дѣи* (П). *Дѣе тѣшки дѣани* (ВС). *Сѣтра и зајтре ћу дѣи*, ако могак (Ј). *Ја-ћу ићей* волѣма (Ј). *Ѡ-ли се куѣлѣи?* (Ј). *Кѣ-ће идѣ ге-ѣвце?* (К). *Пѣсле ће ѣи* вѣду (К). *Ѡ-ли дѣсеи* мѣло слѣме? (МГ). *Мѣло-ће врѣме офрескѣи* (МГ).

У реченици: *Јѣно рѣло-ћу да ѣсу* — имамо такође футур и не видим никакве синтаксичке разлике између овог футура и футура са инфинитивом у горњим примјерима.

Од глагола *идѣ* и *дѣи* — футур гласи: *идѣу* (П, К), *дѣу* (Д, МГ), *дѣе* (ВС), *дѣемо* (К, МГ).

г) У овом говору нема *футура егзактног*, него га замјењује футур:

Кѣ^а(д)-ће мрђ, ка^азѣу му (Ј); *Који ће прѣво ѣричѣи*, ѣн-ће у ценѣт пѣи (Ј); *Кѣ-ће идѣ*, ѣзеће срѣлу (К); *Кѣ^а(д)-ће дѣи* сајбѣја за тѣле, тѣ^апут-ће-ти бит — лѣле! (МГ).

д) Мрковићки говор има два *ѣѣнцијала*: за садашњѣи и за ѣрошлѣи, као и други црногорски говори (*јѣ-бик ка^азѣ* и *ћѣ^ак рѣи*).

Помоћни глагол у потенцијалу за садашњѣост стоји врло често испред радног придјева и већином је акценгован:

бѣк пошѣ^а, *бѣк питѣ^а*, *бѣк ѣзо дѣге*, *бѣ кѣднуѣ^н*, постио *бѣк* гѣдину; би *искѣ*, *јѣ-бик-му ка^азѣ*.

Сматрам да се у овоме огледа утицај помоћног глагола у потенцијалу за прошлѣост: *ћѣ^ак дѣњет*, *ћѣ^аше дѣи*.

Посебно треба истаћи да 3. л. мн. потенцијала за садашњѣост има облик *бѣше* мј. б и књижевног језика.

Нѣ-бѣше-е дѣли (ДВ); *Штѣ-ме нѣ-бѣше* носѣли, не мѣгу ићѣт (Р); *Кѣ^а-би пѣла кѣша*, *бѣше* нашли (П); *Велѣку кѣрист бѣше* напраили (Д); *Горѣ^анци бѣше* рѣкли — пањѣга, а мѣ — пѣнѣера (К).

Разлика између потенцијала са *садашњѣи* и *ѣрошлѣи* је строго спроведена, јер се сваки од њих употребѣва само у својој временској ситуацији²⁰¹:

а) *Јѣ-бик-му ка^азѣ* (К); *Рѣно да дѣјеш*, *би наиѣ^а* (Ј); *Ѡн-би јѣр^н* (ДВ).

б) *Дѣ-си вѣћѣ^н* тѣ^а хѣцу, *бѣ^або*, *ћѣ^аше ѣлѣка^аи* (Ј). *Да-је мѣге^а* самлѣт, *ћѣше* дѣи дѣма (МГ).

²⁰¹ Милетић, о. с., стр. 553, није повукао разлику између ова два потенцијала црмничком говору. Он уосталом није ни обрадио потенцијал као посебну јединицу.

ПОРЕМЕЊАЈИ У ГЛАГОЛСКОМ ВИДУ

257. а) Перфективни глагол *изџсѝ* врло ријетко се чује, јер га је истиснуо глаг. *иџсѝ* (према през. *иџем*) у коме се *и* осјећа као префикс. Пошто се ово *и* скоро редовно губи у аористу и радном придјеву за жен. род, то *иџсѝ* има у та два случаја облике трајног глагола, али му је вид перфективан [т. 48, а) Почетак ријечи]:

Свѝ-је (траву) *јџдоше* (= поједоше) (ДВ); Трѝ вѝка *јџдоше* (= поједоше) кџња (П); *Јџде-ми* (= поједе ми) лисѝца кџкошке (МГ); *Јџла-те* чѝма! (МГ); Морѝја-те *јџла!* (каже се стоци) (К); Змѝја-те *јџла* у-ѝши! Дџ-те змѝја и з ѝ је! (МГ); *Јџе-ме* (= ујеше ме) кучѝћ (МГ).

На тај начин је овај глагол у облицима: *јџсѝ* (*иџсѝ*), *иџем* (*иџу*), *иџаше* — имперфективан, а у облицима: *иџсѝ*, *јџдок*, *јџла*, *јџ(ш)џе* — перфективан.

б) Глагол *иџаѝ* је трајан, а изведени глагол *иџуваѝ* (през. *иџа^оје* се) — итеративан. Међутим, аорист и перфекат гл. *иџаѝ* постају перфективни због резултативног значења (*ја-се иџаѝ* = ја се попех; *џн-се иџа^о* = он се попео), па и овај глагол иде ка перфективности. Мада се још осјећа да је *иџе се* = *иџа^оје се* (нема инф. п е њ а в а т, како бисмо очекивали према презенту *иџа^оје*), ипак горњи примјери с аористом и перфектом показују да се већ формира пар *иџаѝ-иџуваѝ* на бази: перфективност-имперфективност (т. 237, в).

МИЈЕШАЊЕ ГЛАГОЛСКИХ ПРЕФИКСА

258. У употреби глаголских префикса мрковићки говор се осјетно разликује од књижевног језика и сусједних црногорских говора.

а) Најчешћа је замјена префикса *иџе* — префиксом *иџи*:

иџиџаѝ: Приџџени џвце пу(т)-таџо (ДВ); Приџџали-ге џтаџа (МГ); *иџиџаѝ се*: Приџа^ојте се (К); Приџаџе се Каплџано^џџ (МГ); *иџиџиџуѝ*: приџиџнут меџде^{џн} (МГ); *иџиџџсѝѝѝ*: џџе-ли-се примџџстит? (ВС); *иџиџаѝсѝ*: Немџ-га приџаџт (Р, К); приџа^о-се (МГ); *иџиселѝѝ*: џтли-су-се приселѝли Вѝлиѝи (Д, Љ); *иџисџџ*: приџџкло-ме (МГ); *иџискоџѝ*: Мџш-и прискоџџт? (ВС); Нџмој преко те меџе п р и с к о ч ѝ џ џ а т (Д); *иџиџџџ*: приџџкне (ВС), приџџкло (МГ); *иџиџиџуѝ*: џ-ли тџ пришенџт? (ВС).

Замјена префикса *иџе* — префиксом *иџи* позната је и другим српскохрватским говорима²⁰². Та замјена је у овом говору појачана обликом предлога *иџи(џ)* [< прџд], који се развио гласовним путем (т. 16, в).

²⁰² П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, стр. 172: *иџиврнем* — за шумадијско-војвођански говор; Бер. Николић, Сремски говор, стр. 312: *Приџбраџење* (и Преџбраџење), али је у Срему обичнија замјена преф. *иџи* са *иџе*: *иџејаџиво*, *иџетисло*, *иџечекам* и сл. (стр. 312—313).

б) Код три глагола префикс *ѝре* је замијењен — префиксом *ѝро*: *ѝровдѝриѝ*: Гла̂т-ће-те прова̂рит (К); *ѝн-ме* прова̂рио (МГ); *ѝро-врнуѝ*: Све̂-је провр̂нуто (МГ); *ѝрокѝнуѝ*: ѐжу-ли-ју (др̂ву) про-кѝнут? (МГ).

в) У једном примјеру префикс *ѝро* је замијењен — префиксом *ѝре*: *ѝресочѝѝ* (К).

г) Код пет глагола префикс *о* замјењује друге префиксе књижевног језика и сродних му дијалеката:

оведѝриѝ (= изведрити се): Оведѝрло се (ВС, МГ); *оредѝѝ* (= уредити): Оредѝла-е кућу (П, К); *оскуѝѝѝ* (поскупити се): Шећѝр-је оскупѝо (П); *осудѝѝѝ* (= усудити се): Како мога̂ осудѝт та̂ љевѝка да га ѝзме? (П); *очудѝѝ се*: Очудѝк се кѝ^а(д)-га вићок (П, МГ); *овенѝѝ*: Гѝра-е овенѝла (МГ).

д) Код четири глагола префикс *у* замјењује друге префиксе књижевног језика:

уближѝѝ (= приближити): Уближѝо-се кијамѝт (Љ); Уближѝ-смо-се тѝѝи срѝжи (К, МГ); *уквѝсиѝ* (наквасити): Уквѝсик-се сѝноћ (П, К); *умокрѝѝ* (= смокрити); Умокрѝк-се на пѝнцѝру (МГ); *ѝрасѝ* (= порастати, нарасти): Коломбѝћ-је ѝрасѝ^{ан} (Љ), Ђѝца су ѝрасла (К), Ђрасла љѝца (М).

Посебно је питање колико се у овоме огледа индивидуални развитак мрковићког говора, а колико евентуални архаизми које је овај говор могао очувати. Из овог материјала се види само — да је мрковићки говор распоред глаголских префикса извршио до извјесне мјере друкчије него остали црногорски говори.

Прилози

ПРИЛОЗИ ЗА МЈЕСТО И ПРАВАЦ

258. гѝ²⁰³, ѝѝге, ѝѝге, гѝнѝге

а) Гѝ (< кѝдѝ) је упитни прилог за мјесто:

Гѝ-ћеш? (ДВ), Гѝ сѝди? (М), Гѝ-је вѝјска? (ДВ, К), Гѝ-је Мр̂коић? (ДВ, Р), Вѝдо гѝ-је? (П), Гѝ-е на-пѝ свѝта? (К), Гѝ-ти-е ба̂бо? (МГ), Гѝ-је-га? (ДВ, П, Р, МГ); в. т. 16, г.

б) Прилог *ге* + *номинаѝѝв* врши службу предлога *код* с генитивом и предлога *к* с дативом:²⁰⁴

α) Чѝва волѝве *ге-кућа* у дѝњу пѝчу (ДВ). А. Гѝ-је-га? Б. Бѝо је *ге-мѝ* (ДВ). Бѝо-е *ге-Исѝѝф Нѝкичић* де^анѝас (ДВ). Тамо *ге-Брайм Усѝ-но^нћ* (ДВ). Сѝло-е бѝо *ге-мѝ* ѝтрос (Р). Тѝ *ге-ѝаѝија* (П). Овѝ-е бѝо *ге-мѝ* (Г). Не^аћѝас *ге-ја̂*, сѝтравече *ге-ѝѝ* (ВС). *Ге-кѝ-сте* бѝли сѝноћ? (М). Позајмѝјемо јѝде^{ан} *ге-дрѝги* дѝк-се отвѝре пѝтови (М). Там̂н

²⁰³ Милетић, о. с., стр. 434.

²⁰⁴ Вошковић Р. et Маѝеcki М., L'examen, стр. 12.

тљјера *ге-наше куће* извире вљда (М). Негљва сљсра-е *ге-ћевљјка мљја* (Љ). Сљћљли су удудљје тљрски *ге-кљла* и у Међурљч (Ш). — А. Гљ-е врића? Б. Тљ-е *ге-шенљћа* (К). — А. Гљ-си бљо? Б. У Комљну. А. *Ге-кљ*? Б. *Ге-Амљш Жућљл* (К). — *Ге-кљ-си* ручљо? (К). Сљ^а(д)-е бљла *ге-јљ*^о (МГ). Поћљше да пљшу *ге-јљде^ан љма* (МГ). Вљлови-су-ми *ге-кљћа* (МГ). Кљ^а-е бљо *ге-мљ*? (МГ). Сљћљ *ге-мљ* тљје^а двљ^о дљ^ана (МГ). *љма-ги-е* тљмо (= Тамо код хоље) (МГ). Увели-смо-га *ге-Анљшо Нљлић* (МГ). — *Ге-кљ-си* бљо сљноћ? *Ге-Мљјо* (МГ).

љ) Поћљсмо *ге-мљ^омија* на Кљње (ДВ). Дљбе^ар дљшо нљтко *ге-нљшкљ* (ДВ). Ја грљдем *ге-кљћа* (ДВ). Гредљо-је *ге-мљ* (ДВ). Дљћљте *ге-јљ* (ДВ). Дљће крљл *ге-мљмија наша* (ДВ). Дљће врићом *ге-кљћа* (ДВ). Дљшла-си *ге-ћевљјка* (ДВ). Ко нљће дљћ *ге-јљ^о*, не велљ ни јљну шестљцу (ДВ). Нљка-ге (= волове) пожљну (1. л. једн. през.) *ге-кљћа* (Р). Штљ нљће дљћ *ге-шљ^и*? (Р). 'Ајт *ге-кљћа!* (Г). Немљ ићљт *ге-кљћ* (Г). Ићљли-су *ге-калљћер* (ВС). Без нљ нљма пљта *ге-кљћа* (ВС). Пљшли су *ге-госљљљар* (ВС). О-ли дљј *ге-јљ^о* прљје нљ-си минљо? (М). љна-е минљла *ге-Амљш Адљмов* (К). Дљшле су онљ жљне *ге-јмро* (К). 'Ајде *ге-јљ^о* (К). Дошљ^а *ге-јљ^о* (К). Пљћи тљ *ге-сљн љин* (К). Јљ^о-се^а(м) звљ^ота *ге-јшљм* (МГ). И црљни пљбро нљке^ат вљше *ге-љн* (МГ). Кренљо зљт да пљђе *ге-шљ^ашља* (МГ). Нљ-поће *ге-Нљ-риља* (МГ). Дошљ^а чеснљком *ге-кљћа* (МГ). Да дљјемо: *ге-јљде^ан*—на ивтљ^ор, *ге-љруги*—на сљфљр (МГ). Идљш *ге-нљвљсља* (МГ). 'Ајт *ге-нљвљсља* да спљш (МГ).

Ове су конструкције толико распрострањене да се чују на сваком кораку и ријетко ће Мрковић друкчије рећи. Пошто постоји истовјетна конструкција у албанском језику: *Urropi te me* = Бљирумте *ге-јљ^о* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), јасно је да се у овоме огледа албански утицај, који ће бити стар с обзиром на стабилност ове црте у мрковићком говору. Из П и с к о в е (Pisko Julius) *Kurzgefasstes Handbuch der nord-albanesischen Sprache*, стр. 98, види се да је *te me* = *bei mir* одлика свих регијских говора²⁰⁵.

в) Прилог *нљге* има најчешће исту службу као у књижевном језику:

Не-могљ-му-се наћ трага *нљге* (ДВ). Нљ-беше шкљле *нљге* (Љ). Нљма *нљге* кљ^о тљјера кон-студљнца (Ш).

У неким примјерима *нљге* одговара општој замјеници *икакав* и врши атрибутску службу:

Вљјска црногљрска-е дљшла без *нљге* штљте (Ш), тј. не учинивши Мрковићима никакву штљту; Жљба кљром (= корњача) жљви без *нљге* вљде (К), тј. без и к а к в е воде (= без воде).

У црмничком говору се каже: Остљ-је без *нљће* *нљшља* (без *нљће* *нљкога*).

г) Прилог *нљге* врши исту службу као и у књижевном језику: Мљче кврчи *нљге* (ДВ). Мљрам *нљге* да пљђу (Д).

²⁰⁵ W. Simochowski, о. с., стр. 198, објашњава употребу *предлога* с номинативом у албанском језику (ти су предлози по поријеклу *й р и л о з и*, као и у нашем случају).

д) *гејнге*, *ѝнге* = негдје друго (Leskien, Serbokroatische Grammatik, § 686: *inđje anderswo* = *inъdě):

НемѠ *гејнге* иђѣт (Љ). Дѧ-је *гејнге*, бѣк габѠво пѣт (Љ). ТѠ-се *ѝнге* сѣкло, а не у нашу зѣмлу (К). Седѧ-ли тѣ или *гејнге* (гѧ *ѝнге*)? (К). Поше^а *гејнге* (МГ).

260. а) *кѣђе* (нѣкуђе, њѣкуђе), *свѣђе*

Сви ови прилози имају партикулу *ѧѣ* која је по најновијем јотовању дала *ђе* (уп. *qodě* и *vъqodě* код L. Sadnika und R. Aitzetmüllera, Handwörterbuch, стр. 47 и 152). Према томе, *кѣђе* (правац) и *свѣђе* (мјесто) су архаични прилошки облици:

Кѣђе знѧ и *кѣђе-је* (ДВ). *Кѣђе-је* утѣко Ацѣја? (ДВ). *Кѣђе-је?* (Љ). *Кѣђе-ђе?* (К). *Кѣђе-ћу ја?* (К). Те *ја*^о минѣк *кѣђе* кѣћа Рѧ^омо^аћа (МГ). Не могѧк да мрѣдну *нѣкуђе* (Д); *њѣкуђе* (ДВ), *њѣкуђе* о-тѣк бр-де^ак (Д);

свѣђе (ВС, МГ), Мотѧли-не *свѣђе* (ВС).

в) *ођѣн* (ођѣна), *ођѣр* (ођѣра), *одѣн* (одѣна), *онђѣн*

Ови прилози потичу од некадашњег *ovъdě, onъdě и партикула *н(на)* и *р(ра)* [Leskien, Serbokroatische Grammatik, § 686]:

Идѣћ и *ођѣн* (Љ). Грѣѧаше *ођѣна* (Љ). Прѣда-се *ођѣна* (К). Јѧ^о-ти дѧ^о-ју сарѧје *ођѣна* (К). Јѧ^о-ћу-ге чѣка^т *ођѣна* (МГ). *Одођѣн* у Можѣру (К). Јѧ^о-га познѧ^о-ју *одођѣн* (К). Мѣчи оѣѠ дѣте *одођѣн* (МГ). Онѧ штѠ-се јучѣра оmlађила нѣје *одѣна* (МГ); *ођѣр* (ДВ), *ођѣра* (ДВ); *одѣн*, с партикулом *де* (ДВ, П, МГ), *овдѣна* (Ш), *Ѡвѣђе* (К), *онђѣн* (М, МГ).

261. *ѣудѣјѣр* (тудѣјѣра), *ѣудѣр* (тудѣра), *ѣудѣн* (тудѣна), *удѣр* (удѣра), *одувѣр* (одувѣра)

Ови прилози за правац потичу од старих образовања *t-ŕda и *t-ŕdě, *ov-ŕda и ov-ŕdě (Leskien, Serbokroatische Gram., § 686) са партикулама *р(ра)* и *н(на)*. Прилог *удѣр* (удѣра) постао је сажимањем на слѣдећи начин: о в у д и ј е р > о в у д е р > оудѣр > у д е р, а о д у в ѣ р (МГ) — метатезом послѣје чега није било сажимања у прва два слога: о в у д е р > о д у в е р .

Примјери:

Нѣје *ѣудѣјѣра* та граниѧа (ДВ). Пѣт-је *ѣудѣр* бѣо (Ш). Пѣт-је ѣсе^ак, не мѠгу минѣт ни волѠви јѧрмом *ѣудѣр* (К). Иђѧу Ѡвце вѧше *ѣудѣра* (МГ). НемѠј *ѣудѣра* (МГ). Ни волѠви јѧрмом не ѣду *ѣудѣра* (МГ). Минѣ^о-си волѠма *удѣр* (Д). Црѧогора дѠђе *удѣр* (МГ). *Удѣра* пасѧ^о-ју (Д). Уфѧти мѣ^агла *удѣра* (Ш). Тѧко-ге зѠву цѣла бѧ^нѧа што нѧшкѣ прѣѧа *удѣра* (Ш). Долѧзи пѠсле пѠ(д)не *удѣра*, а врѧѧа се ѣјтро отѣда (= преко Можуре) (Ш). Удем *удѣра* (ВГ). Крѧтли-е пѣт да идѣмо *одувѣр* (МГ). Јѧ^о грѣду *одувѣр*, чѣкај-ме тѣ (МГ).

У Међуречу *овдѣр* = отуда; дакле, губи се *у* и нема сажимања. Овај примјер показује да је сажимање групе *ѣје* > *е* старије од губљења *в* (овудер > оудер и удѣр).

262. *ӣу-на, ӣујера, ӣујерице*

Како се развио прилог *ӣујера*? Свакако додавањем партикуле *ј* (т̄ј). Према прилозима *џгор-џгоре*, *нӣздол-нӣздоле* могло је доћи *е* као појачање старој партикули *ј*, а затим је додата и друга партикула *ра*. Дакле, *туј-туј* ^{е²⁰⁶} — *ӣујера*. Можда је за додавање *е* на *ј* (т̄ј-е) прије могла послужити као узор партикула *ре* (<же), која се чува у сусједном зубачком говору (*до-сѣда-ре, те^а-пута-ре*).

Примјери:

ӣу (МГ), *ӣуна* (ВС, МГ), баш *ӣујера* (ДВ); *Не̄јсу ӣујера* (Р). Пог̄инук о-зѣме *ӣујера* (ВС). Там̄ан *ӣујера* ге-на̄ше к̄уће изв̄ире в̄ода (М). Заст̄аде *ӣујера* крај-н̄е (Љ). *Т̄ујера*-се с̄екла п̄ара (Љ). П̄д̄и в̄ит ка̄ п̄ише *ӣујера* (Ш). В̄еш'-ге (= товаре) *ӣујера* (Ш). *Ӣмате-ли* в̄оду *ӣујера* блӣзу кон-к̄уће тв̄дје? (Ш). *Не̄си* б̄ио *ӣујера* те^а̄-де^ана (МГ). Пог̄инуше *ӣујера* (МГ). *Т̄у, ӣујера* ђ̄елаше (МГ). *Ӣмаш-и* св̄е ов̄це *ӣујера*? (МГ). П̄д̄шли су *ӣујера* за вукорлаком и на̄шли-га у-гр̄оп (МГ); *ӣујерице* (ДВ, ВС, Д).

263. *д̄иле-н* (д̄тли, д̄тла) и *д̄д̄иле-н* (д̄д̄тли)

д̄кле (д̄кли, д̄кла) и *д̄д̄кле* (д̄д̄кли, д̄д̄кла)

Ови прилози правца су стара образовања од предлога *од* и *до* и замјеничких облика *kolē*, *kolī* и *tolē*, *tolī* (Leskien, Serbokroatische Gram., § 687) и казују просторни однос (а *докли* — служи као временски везник). Поред облика са *е* и *и* на крају, који су историјски оправдани, говоре се и облици са *а* (д̄тла, д̄кла, д̄д̄кла), који су нарочито чести у ДВ и иду у специфичности уже околине Бара. Ово *а* је дошло као покретни вокал под утицајем других прилога, управо као напоредни вокал са *е* и *и* (нӣздоле, нӣздоли, нӣздола). Прилошки облици *докле*, *докли*, *докла* употребљавају се већ у приморским лекционарима XV в. (Решетар, о. с., Rad 136, стр. 178).

Примјери:

а) *Д̄илен* штуд̄ира (ДВ). *Д̄иле*-се на̄јвише ж̄ену (ДВ). Д̄џе-се *д̄иле* (ДВ). *Д̄иле*-се д̄игне (К). Б̄јеш' *д̄иле* (МГ). *Д̄иле* ск̄очи у Ч̄кла^а-вицу (МГ). М̄е^акни-се *д̄и ли*! (К); *д̄шла* (ВС).

б) *д̄д̄илен* (ДВ), *д̄д̄иле* (ВС), *д̄д̄или* (К).

в) *Д̄кле* нар̄д̄ опе^ан̄цима у ца̄м̄ију? (ДВ); *д̄кле* (К, МГ), *д̄кли* (К); *Д̄кла*-сте ви? (ДВ); *Д̄кла*-е д̄н? (ДВ); *Д̄кла* дол̄азаше? (ДВ, М).

г) Зна-се *д̄д̄кла*-су М̄рко^ићи, а *д̄д̄кла* Д̄д̄бро^ода (ДВ).

О временском значењу везника *докли* в. т. 338.

264. а) *озг̄ор*, *озг̄ора*; *џг̄ор*, *џг̄ора*, *џг̄оре*, *џг̄ору*

Ако се радња креће одозго наниже, онда се употребљава прилог *озг̄ор* (озгора) [*<от + с + гор*]:

²⁰⁶ А. Пецо, Говор источне Херцеговине, стр. 161: *ӣује* и *ӣујена*, са партикулама *је* и *јена*.

Њеко грѣде (= долази) *озгбр* (Д, МГ).

Ако се радња креће одоздо навише, онда се употребљава прилог *узгор* и сл.:

Гађау *узгор* (= увис) (ДВ). Не глѣак ни *узгор* ни *низдо* (= ни горе ни доље) (ДВ). Он-га цўка *низдо*, а дно йде *узгор* (= горе, н а в и ш е) (МГ).

Ја йду *узгора* (= горе, навише) (МГ).

Глѣдам *узгоре* (МГ). Ајт *узгоре* (= горе, н а в и ш е) ! (МГ). Одођер па *узгоре* = Одавде навише (Ш). Оне излѣгоше *узгоре* (= горе, н а в и ш е) (МГ).

Рѣп кратки, ўва *узгору* (= уши усправне): те^амѣ^ан мѣли вўк (Р). Ја^о двйзају чашу *узгору* (= горе, навише) (МГ). О-ли *низдолу* или *узгору* (наниже или навише)? (МГ). Ја йду *узгору* (= навише) (МГ). Шѣта у вѣрош: *узгору-низдолу* (горе-доље, навише-наниже) (МГ).

б) *оздбл*, *оздбѣ*; *низдо*, *низдо*, *низдо*, *низдо* (н и з - д о л и), *дбл*

Ако се радња креће оздо горе (навише), онда се употребљава прилог *оздбл* (*оздбѣ*):

Зѣри (сунчеви зраци) му *оздбл* дођдше (ДВ). Нѣ-дође Аўс(т)рија *оздбѣ* (К).

Ако се радња креће озго доље (наниже), онда се употребљава *низдо* и сл.:

Не глѣак ни *узгор* ни *низдо* (ДВ). Он-га цўка *низдо*, а дно йде *узгор* (МГ).

Он пѣђе *низдо* (= наниже) (Г, К).

Минўо-е кѣкот бедѣ^ањом *низдо* (= наниже) (Д). (Пух) к о - р ѣ з о м (= кичмом) *низдо* (= наниже), ногѣма при тавѣну (К). Тѣ-је *низдо* (= наниже) свѣ њѣк (К).

О-ли *низдолу* или *узгору* (= наниже или навише)? (МГ). Шѣта у вѣрош: *узгору-низдолу* (МГ). Вѣда грѣде *низдолу* (доље, наниже) (К). Правѣ^ац *низдолу* (*низдо*) у Полѣкоњ (МГ). Дѣ-ти мѣну *дбл* (= доље) (МГ).

Акузативна прилошка сложеница *узгор* постала је према *озгбр*, а *низдолу* према *узгору*.

Шта је *дбл*: стари локатив или нова појава према *низдолу*? Иако се именица *дољ* не налази на списку старих у основа (уп. прилог *долѣ* > > *доље*), ипак се облик *долу* налази као прилог у старословенским спмменицама: *dolu* adv. hinab, unten (L. Sadnik und R. Aitzetmüller, Handwörterbuch.). Према томе, и мрковићко *дбл* (доље) може бити архаизам.

265. *сѣрѣш*, *исѣрѣда*

Ови прилози значе н а п р и ј е д, а *сѣрѣш* (*сѣрѣда*) може имати и временско значење (р а н и ј е):

а) Свѣтови йду *сѣрѣда* (ДВ); Ја замѣк волѣве, бѣ^обо-ми мину *исѣрѣи* (МГ); Кѣ^а(л) оѣй мѣ^оли бѣше-ми минуо *исѣрѣда* (МГ);

б) То *сѣрѣда* (= раније) нѣ-зна^ом, накли да лѣ^ажу (К).

266. *униѣра*

Због редукције другог у овај прилог гласи *униѣра* [Редукција и губљење вокала, т. 48, б) Средина ријечи]:

Ови лончић йма *униѣра* слѣтко што нѣма нѣ-свету слѣје (ЈБ). Они уш мѣне *униѣра* (К). Бѣирум *униѣра* (МГ).

267. *низѣко*

Према в и с ѣ к о каже се гдјегдје и *низѣко* (ДВ).

268. *кѣмо*

Овај упитни прилог за *цѣл* кретања има само један примјер за то значење:

Кѣмо ђца йѣаше јѣтрос? (МГ).

Сви остали примјери одговарају упитном прилогу *гѣ* за мјесто:

Кѣмо-си? (ДВ). *Кѣмо-ти* мѣ^аска? (ДВ). *Кѣмо* онѣ косѣр, Садѣк? (П). *Кѣмо-ју?* (МГ₂).

269. *йнакле*

Йнако и *йнакле* су прилози за начин, али овај други може имати и мјесно значење — негдје друго:

Нѣ у Тѣтоград, но *йнакле* (Ш).

ПРИЛОЗИ ЗА ВРИЈЕМЕ

270. Међу прилозима за вријеме има их сасвим нових, којима се одликује само овај говор, али је ипак већина прилога иста као у другим нашим дијалектима. Пошто су најчешћи прилози за вријеме обрађени у партији о покретним вокалима (т. 59: де^а нѣ^а с и д е^а - н е^а з а, йтрос и *йѣроза*, лѣтос и *лѣшоа*, н е^а х ѣ^а с и н е^а х ѣ^а з а, сѣноћ и *сѣноћа*, ѣпет и *ѣпѣда*, кѣ^ат и *кѣ^ада* — и сл.), нећемо се на њих поново освртати, него ћемо се задржати на другим временским прилозима:

271. *кѣле*

Нѣје-ни *кѣле* (ДВ); Нѣје *кѣле* шѣтѣт (ДВ); Оѣѣму-е *кѣле* (ДВ); Нѣѣму-е *кѣле* сѣѣтѣт (Д); Нѣје-ми *кѣле* дѣћ (К).

Већ је Вук очиио да овај прилог значи вријеме (Zeit)²⁰⁷, па је у том правцу најдаље отишао грбѣљски говор у коме се каже: *Нѣмам кѣља*, што значи: немам времена. У осталим црногорским говорима, па и у мрковићком, *коље* се употребљава само у овом, непромјенљивом облику.

²⁰⁷ Вук, Пословице 1936 (у Предговору).

272. *идслије* (*идџиле-на*)

Овај прилог је врло чест и добија партикуле *д* (> *т*), *да* и *н*, *на* (*ио* + *слв* + *да* или *на*, *ио* + *илв* + *на*)²⁰⁸:

идслије (ДВ, ВГ), *идслијейи* (ДВ), *идслиейи* (ДВ), *идследа* (ДВ), *идслен* (ДВ, ВС, Д, К, МГ), *идслена* (Д, Љ, К, МГ), *идсле* (ДВ, П, Г, ВС, М, К, МГ); *Пдслије* *пдсече* *свдју* *па̀ру* (ДВ); *идџилена* (ВГ).

273. *за̑и̑* (< *за̑д*), *за̑да*²⁰⁹

Овај прилог значи: *затим*, *одмах* *послије* *тога*. У неким примјерима *за̑и̑* значи исто што и *послије*, али ипак нису синоними.

Примјери:

Бизџла *ба̑чи* *цвѣне*, *за̑и̑* *мџше* (МГ). *Бџк* *ге-Тайр* *Аса̀нов* *да* *џшту* *кандџл*; *за̑и̑* *о-Тайра* *до̀к*, *те-се* *сломи̑к* *под-ону̀* *грабойцу* (МГ). *Кџзе-ми* *излџгоше* *џзгоре*, *те-ге* *обрџток* *за̑и̑* *на-пџс* *Дра̀гичи̑на* (МГ). *И ја̑* *за̑и̑* *заста̀док* *тџјера* и *џзек* *те-ге* *брџним* *за̑и̑*, *ке̑а(д)*-*ми* *ни̑је* *јџдне* *тџјера* (МГ). *И за̑и̑-ми* *рџче*: „*Џјде*, *џјде*, *не ма̀ри* *ни̑шта*“ (МГ). *И за̑и̑-је* *Бра̀йм* *Бџла* *доше̑а* *оџен* — *ка̑-ти* *прича̀к* (Љ). *За̑и̑* (= *послије*) *не џште* *ни̑шта* (К). (*Сџше* *ле̑н*), *па-га* *за̑и̑* *цџкају* (Д). *За̑да* *дџгосмо* у *Мури̑ћан* *да џдемо* *сви̑* (ДВ). *Кџа(д)* *за̑да* *доџоше* *џџко̑и̑ни* (ДВ).

274. *ономе̑ан* (*ономе̑ана*), *ондечери*

Старо *ономе̑џне* > *ономе̑џдне*, а затим према ген. *дн*а — *ономе̑џдн*а (ДВ). У овом говору, због упрошћавања групе *дн* (т. 62, д), имамо *ономе̑џна* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ) и *ономе̑џна* (К, МГ).

Пошто се *на* осјетило као партикула, добијен је и облик: *ономе̑џн* (ДВ, ВС, Љ, МГ); *и̑џономе̑џн*, „*накџуче*“ (Д).

Прилог *ондечери* (= *прекесиноћ*) биће да је настао мијешањем темпоралног акузатива *оно вечер* и темпор. генитива *оне вечери*, јер му атрибут нема облик локатива. Овај прилог је чест у црмничком говору и гласи *ондечер* и *ондечери*²¹⁰. Међутим, у мрковићком говору је сасвим риједак:

Ондечери су бџли *трџ* с *Приста̀на* у *Мр̀коџне* (ДВ).

О именици *вџчер* у прилошкој служби в. Именице IV врсте, т. 171.

275. *ла̑ник-а*

Овај прилог је сасвим обичан: *ла̀ник* (ДВ, Р), *ла̀ника* (ДВ), *ла̑ник* (П, М, К, МГ), *ла̑ника* (К, МГ), *Кренџк-се* *ја̑* *ла̑ник* *да идџм* *да џру џ-Поле* *уцџњско* (МГ).

²⁰⁸ Милетић, о. с., стр. 435.

²⁰⁹ Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, стр. 183: *за̑да*, прил. *с т р а г а*, у *сасчком говору*.

²¹⁰ Милетић, о. с., нема овог прилога.

276. *дѣањом, нѣом, идноћи*

Ови прилози су сасвим ријетки: *дѣањом* и *нѣом* (ДВ), *нѣом* (Д_а); Онѣ штѣ-га научио на-тѣ, пѣје тѣ-га чѣва° *идноћи* (К). Они се дѣле *идноћи* (МГ).

277. *иѣаѣуӣ (иѣаѣуда), о(ѣ)иѣаѣуӣ; јѣдѣ(н) - пѣда и сл.*

Тѣаѣуӣ (оиѣаѣуӣ) је прилошка сложеница која се врло често употребљава, а значи *иѣада*:

Тѣаѣуӣ-су исѣрали Млѣчића из Бѣра (ДВ). *Оиѣаѣуӣ*-ге (= дивљих свиња) нестѣло (ДВ). *Тѣаѣуда*-су ловили мрѣжом (Р). *Тѣаѣу(т)*-сте вѣзле (П). *Тѣаѣу(т)*-ћеш дѣћ кѣ^а(д)-ће Исѣф дѣма дѣћ (Д). *Оиѣаѣуӣ*-се тѣ просѣло (Ј). Испутио *иѣаѣуӣ* да иде (Ј). *Тѣаѣуда* дѣни-се кѣјаше, но-тѣ више бѣ (Ј). *Тѣаѣу(т)* рѣ^аѣау свѣку гѣдину (К). *Тѣаѣуӣ*-ми пѣде нѣ-памет мѣ^ане (МГ). *Тѣаѣу(т)*-е бѣо дузѣн велики (МГ). Кѣ^а(д)-ћемо ми сѣст, *иѣаѣу(т)*-ћере ви (тј. сѣст) (МГ).

Сложеници *иѣаѣуӣ* су врло блиске ове полусложенице које и по значењу и по фонетским особинама представљају прилошке изразе: *јѣдѣа-ѣуда* (ДВ, МГ), *дрѣги-ѣуда* (МГ); *јѣн-дѣ^ана* (К, МГ), *јѣну-нѣћа* (К), *иѣаѣ-дѣ^ана* (МГ); *јѣн-дѣ^ан* (МГ), *иѣу-ноћа* (К).

Примјери:

Скѣчи *јѣдѣа-ѣуда* на мѣ^ане (МГ); Причѣ-ми *јѣн-дѣ^ана* (К); Пѣје *иѣу-ноћа* у *јѣдѣ^а(н)* потѣк (К).

278. *чѣстио ѣуӣшик и сл.*

Према плеонастичком прилошком изразу *чѣстио ѣуӣшик* (К) настали су неуобичајени прилошки изрази: *чѣстио дѣ^ане^ак* (ДВ) и *рѣӣко ѣуӣшик* (ДВ, К).

279. *свећенѣдвор и свећесѣле, свећенаѣрѣӣшке и свећеназѣӣшке*

Мрковић вјерује да се неки радови не смију започети кад се види сунце или мјесец. Ово се нарочито односи на сјетву и рад око воћа. Мрковић такође сматра да нову одјећу треба обући прије изласка или послѣе заласка сунца, јер ће тако бити трајнија. За ове временске прилике постоје временски прилози: *свећенѣдвор* (кад се види сунце или мјесец) и *свећесѣле* (кад се мјесец или сунце не види). Ти су прилози постали од реченица: *свѣће нѣ-двор* и *свѣће сѣле*. По некипут су ови прилози полусложенице, јер се изговарају оба акцента: и на субјекту и на предикату.

Примјери:

Јѣ не почињем рабѣту *свећенѣдвор*, нѣ-ју почињем *свећесѣле* (П). — А. Штѣ-си порѣнио ѣтрос волѣма? Б. *Свећесѣле* бѣше, рѣд-бек да-ге уфѣ^атим (М). — А. Штѣ нѣ-уфати ѣтрос волѣве да дреш? Б. *Свећенѣдвор* бѣше, нѣсе^ам-ге уфѣгио (П). — Кѣ^а(д)-ће бит *свећенѣдвор* (свѣће нѣ-двор), нѣма срѣће ѣ-рад (М). — Немѣ обѣт нове ципеле *свећенѣдвор* (кад се види мјесец) (К) и Обѣ^ј нѣву кошѣлу *свећесѣле* (по заласку сунца) (К). — Глѣдамо да почињемо свѣку рабѣту *свећесѣле* (МГ) и Нѣје дѣбро пѣчет *јѣну свѣ^ар свећенѣдвор* (МГ). —

Кад мјесец расте, то је *свећа најрџи́ка*, а кад је у опадању, — *свећа назџи́ка*. Од ових израза су настали прилози: *свећенајрџи́ке* и *свећеназџи́ке*. Мрковић вјерује да неке послове треба радити *свећеназџи́ке*, а не *свећенајрџи́ке*:

Сѣчу дрѣва^от *свећеназџи́ке* да ге не њје бѣша (BC). — Ако лѣзу орѣжемо *свеће-најрџи́ке*, ђна прута^о, а не ра^ође; ако-ју орѣжемо *свеће-назџи́ке*, слабо прута^о, а више ра^ође (MG).

Поред ових прилошких *сложеница* (и полусложеница), употребљава се за ознаку времена *шемѣорални генијив* или *акузатив* с *предлогом* у истој тој служби:

Ќђу да кѣдам дрво *сѣаре свеће*, јер не бѣша (II). — Ќђу да рѣжем лѣзе *сѣа^оре свеће* (II). — Немѡј кѣдат то дрво *на млѣду свећу* (*млѣде свеће*) (II).

На основу ријетког темпоралног генитива: *сѣаре свеће* и *млѣде свеће* — могло би се помислити да и сложенице *свећенаѡвор* и *свећенајрџи́ке* (свеће-напрѣтке) представљају образовања по угледу на такве генитиве. Међутим, није тако. Прилог *свећесѣле* (па и *свећенаѡвор*) свакако је постао од *реченице* са субјектом и предикатом (у оба примјера је испуштен помоћни глагол). *Свећенајрџи́ке* и *свећеназџи́ке* постало је, мислим, према *свећесѣле*.

ПРИЛОЗИ ЗА ВРИЈЕМЕ СТРАНОГ ПОРИЈЕКЛА

280. То су претежно прилози турског поријекла:

а) *барабѡр* и *бѡрабар*, из тур. *beraber*, значи: једновремено, напореѡо:

Дѣгли-су-се *барабѡр* кѡкошкама (II). Крушке мѣ^але^анке зѡре бѡрабар смѡквома (BC).

б) *вакѣйѣле*, из тур. *vaktiyle*, значи: давно, одавно: Дѣ^апч^аѣ^аѣи-ге зѡву *вакѣйѣле* (ДВ). Тѣ-су бѣле кѣѣ *вакѣйѣле* (M).

в) *ђене*, из тур. *gene*, значи *оѣеѣ*:

Кѣ^а(д) дѡк ге-кѣѣ, *ђене-ме* убѣ, не мога^а се испастѣт (MG). Бѣне не-мога^а да не пѡђеш тѣмо (MG).

г) *ѣрѣсѣѣ* значи о д м а х, а бѣѣ романског поријекла: Ё^ао греду (ја) *ѣрѣсѣѣ* (ДВ). Иѡѣ *ѣрѣсѣѣ* (MG).

ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН

281. *данѣрок* < да није урок

даниѡѡрок (ДВ), *даниѡѡрок* (ДВ), *данѣрок* (II), *Данѣрок-ви!* (MG). *Данѣрок*, Асѣне! (MG).

282. *заманиѣе* (редом, без бирања)

Узо-се^ам-ге (= тигле) *заманиѣе* (K). — У ДВ *зѡманиѣа* ф. су кратке и маѣе вриједне нити вуне.

283. *зубице* (= зубима)

Зубице дофатио (ДВ). Уфати *зубице* товара и не кидаше, нѡ-га маши преко себе ка кућелицу вуне (ДВ).

284. *лѣише* (= боље)²¹¹

Ка приђе, *лѣише-е* било (ДВ). Кѡ-га *лѣио* уреди, њѣму-се *лѣише* плаћа (Ш). До Печурице²¹² слабо (буда), а тамо *лѣише* (Ш).

285. *лѡве* (= ловећи)²¹³

Ово је једини остатак старог партиципа презента IV Лескинове врсте у прилошкој служби (т. 229):

Рѣке²¹⁴-ми-е Ма²¹⁴рко рибар штѡ-се осакатио *лѡве* рибу (К).

286. *нѣиоли*²¹³

(Д)лаку *нѣиоли* да дѣлиш (ДВ). Рацѣпи-ју *нѣиоли* (К). Дѡ-га дѣлимо *нѣиоли* (К). Не велѡ²¹⁴ тѡ, но и њѡ ра дѣлимо *нѣиоли* (К). Поделили-су-га *нѣиоли* (МГ). Дѡ-и (= их) ѡсѣш *нѣиоли* (МГ).

287. *нѣсем* (= посебно)²¹⁴

Јѣ(д)ну *нѣсем*, дрѡгу *нѣсем* (К). — Можда је *м* добијено према *зѣ²¹⁴ном* (заједно), а у *зѣ²¹⁴ном* према *ј ѣ (д) н о м* .

288. *ѡгњом* (= брзо, хитно)

Они долѡзише (дѡше) *ѡгњом*. — Ово је стари инструментал за начин, упор. руско: упал *камнем*.

289. *нѣирице*, *нѣ²¹⁴ирице* (= копитом)

Гѡди *нѣ²¹⁴ирице* (= удара копитом) (Р). Товар гѡди *нѣ²¹⁴ирице* (К). Стави гла²¹⁴ву мѣђу нѡге²¹⁴к, тѣ-он *нѣирице* ѡзгору (МГ). — О постанку овог прилога види партију о рефлексу полугласника (е²¹⁴), ф у с н о т а б.

290. *нѣрѣ*

Овај *нѣрефикс* за апсолутни суперлатив изговара се с акцентом и одвојено од прилога, именице и глагола уз који стоји. Овај префикс-прилог има и слободу кретања, јер може стајати иза прилога који одређује:

Прѣ јако пѡва²¹⁴ (Г). О(д) змије *нѣрѣ* рѣтко трси бра²¹⁴ве, а о(д)-крта трса²¹⁴је, крѣпа²¹⁴ (Д). Како-је пѡшла та вѡда, *нѣрѣ* су дѡбро (Ш). Вресѣ²¹⁴к мрйше лѣпо *нѣрѣ* (К).

Он-је *нѣрѣ* мераклија (К). Нако *нѣрѣ* да застѡди (ВС).

291. *нѣнако*, *нѣнакле*

Ови прилози су забиљежени у ДВ, К и МГ, а значе — *дружчије* (т. 269).

²¹¹ Рј ЈАЗУ, с. в. *лијей* и т. 183, в) овога рада.

²¹² Види М. Стевановића, Источноцрногорски дијалекат, стр. 92 (заgone, стоје, сѣде, лѣже), — Милетића, о. с., стр. 438 (жмѡркѣ, заgone) и т. 229 овога рада.

²¹³ Види Милетића, о. с., стр. 437.

²¹⁴ Значење се не слаже с књижевним (н а т р а г), Правонас српскохрватског књижевног језика, 1960.

292. *зѣ^аном* (< *заједно*)

Пдѣјемо *зѣ^аном* (К). Алїлом бѣсмо *зѣ^аном* (тј. ја и Алил) (МГ). Нѣсмо чувѣли кѣзе *зѣ^аном* (МГ). — Финално *м* је добијено према прилогу *јѣ(д)ном*.

ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН СТРАНОГ ПОРИЈЕКЛА

293. *бараб^ар* (= подједнако)

Обѣ^адва-су (тј. муж и жена) лѣпи *бараб^ар* (П). Мѣ^ане-ми-е *бараб^ар* (К). Сваки-је *бараб^ар сѣ^ат* (МГ). — Види т. 280, а).

294. *дебдѣ^ио* (= управо)²¹⁵

дебдѣ^ио (ДВ, П, ВС); *Дебдѣ^ио* акш^ам (МГ). И т^у *дебдѣ^ио* дѣје пѣне (МГ). Још *дебдѣ^ио* двѣ смѣке (МГ). В^ук-је *дебдѣ^ио* б^ир^н да улѣгне у тр^ницу (МГ). *Дебдѣ^ио* б^ио да уф^ати ђно дѣге (МГ).

295. *дрѣ^иом* (право)

Дрѣ^иом у Вулиће (ВС). *Дрѣ^иом* с ђвом вѣдом (ДВ). — Од млетачког *dreto*, Милетић, о. с., стр. 265.

296. *ѣзбек* (мало)²¹⁶

Мог^а-ли збор^ит *ѣзбек* с т^има ст^арима? (ДВ); П^ума^а-ли *ѣзбек*? (П); Ђ-ли пѣ^и *ѣзбек* на к^ућу? (ВС); *ѣзбек* кр^ува (ДВ, П); *ѣзбек* твр^до (МГ); *ѣзбек* кра^атко (П); *ѣмаш-и ѣзбек* кр^ува? (М); *ѣмаш-и ѣзбек* лѣба? (Љ); Ђси лач^ила де^анѣ^ас *ѣзбек*? (ДВ); Ђси гно^ио ма^аслине *ѣзбек*? (МГ); На^ади-ли *ѣзбек*? (МГ).

297. *мас^ус* (нарочито, право, баш)²¹⁷

Ја-се^ам дѣш^рн *мас^ус* ге-т^и де^анѣ^ас да пр^ич^амо (Д). Ђни кѣгар-је на^пр^а(ј)ен *мас^ус* за јѣребице (Д). У Б^ар *ѣдем мас^ус* за јѣдне опѣ^анке (Д). *Мас^ус* *ѣду* да п^ију вѣде, јер др^уге рабѣте нѣмам (Д).

298. *н^а-нам, н^амом* (чувен, на гласу)

Потиче од тур. *nam*, перс. *nām*, глас, име²¹⁸; *н^а-нам* чѣк (ВС); Тѣ^а в^иве су *н^амом* (К); Ш^ас-је б^ио *н^амом* (МГ).

299. *озѣ^ар* (готов, спреман)²¹⁹

Ово је, у ствари, непромјенљиви придјев, као и у босанско-херцеговачким говорима, а потиче од турског *hazır*, а ово од арап. *ħadīr*:

²¹⁵ Ријеч ће бити романског поријекла (Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 1935, 1228 с; итал. *botta, botta* = Schlag, Hieb, Stoß, als Ausdruck des Fechtens).

У говору *Суска*, *debđtto, debđto, nebđto*, прил. *скоро, мало не* (Hrvatski dijaletkološki zbornik, knj. 1, стр. 156).

²¹⁶ Нисам могао утврдити поријекло овог прилога.

²¹⁷ Шкаљ^ић, Турцизми *māxūs, māxūs* (*māxūs*), *adj.* (ар.), нарочит, специјалан, особит; засебан, посебан. „Ово сам донио *māxūs* за тебе.” Из тур. *māhsus*, од ар. *māḥṣus*.

²¹⁸ Шкаљ^ић, Турцизми, с. в. *nām* м. (*на н^аму* = на гласу).

Удрио бра^озде да-сућ *озѣр* (К). Цигара да-и(м)-је *озѣр* (К). Тѣке су *озѣр* учињѣли војску, љмре крал (К). Ђси кѣња учињѣла *озѣр*? (МГ).

300. *ѡфице* (на брзину)

Штѡ тако радиш *ѡфице*? (П).

301. *шѡћур* (хвала, хвала богу)²²⁰

Потиче од тур. *şükür*, а ово од арап. *şukr*:

Шѡћур бѡгу (ДВ); *Шѡћур*, мѡну зѡма (Р); *Шѡћур* ѡ-си скапула^о (ЈБ); *Шѡћур*-му бѡло! (МГ).

Партикуле и модалне ријечи

302. *вада да* (= ваљда)

У планине *вада да-е* сн^иѣк (ДВ). — Овај модални израз чува старији, несажети облик и одговара по значењу дубитативном футуру (биће да је снијег).

303. *врагу* (= баш)

Алѡл нѡје тѡ *врагу* нѡке^ат (П). Нѡ-знам гѡ-се^ам стаѡо јѡде^ан чѡмок *врагу* нѡшта (П). Не дају (они) *врагу* нѡшта (ВС). — Ова партикула појачава прилог уз који стоји: *баш* никад, *баш* ништа. Она се развила из елиптичне реченице: (Не дам) *врагу ништа*, — као што се у другим крајевима Ц. Горе говорило, а и још се говори: к ѡ м и в р ѡ г у (тј. дајем). Из таквог исказа, унутрашњом промјеном у семантици, дошло се до новог значења: *врагу* ништа = *баш* ништа.

304. *ѡј* (једно, отприлике)

У Спѡч ста^осмо *ѡј* двѡје нѡћи и пу(т)-кѡће (Р). Јѡна ѡвца Сѡлова болова *ѡј* два^о (д)нѡ (К).

305. *зеар* (= ваљда)

ѡна-се да-ти *зеар* ма^оло примѡкла (ДВ). *Зеар* нѡма крѡја нѡге мјѡри! (МГ). *Зеар* пѡло на ѡѡга (МГ).

Овај упитни везник²²¹ има у овом говору само модално значење (ваљда). У првом примјеру (ДВ) модална ријеч је удвостручена, јер и *ѡ-и* значи исто што и *зеар*. — За прелаз а > е^а види т. 2. в).

306. *ѡйра* (чак, сасвим)²²²

ѡйра дѡле (ДВ), *ѡйра* до рѡке (ЈБ); ѡн *ѡйра* до Скѡдра сѡѡше (ЈБ). Нѡје *ѡйра* ста^ора (тј. пјесма)! (МГ).

307. *ѡшала*

Ова модална ријеч је турског поријекла и значи, отприлике, а ко бог да:

Бѡк-ће да, *ѡшала*, лѡпо брѡме (ДВ).

²¹⁹ Шкаљић, Турцизми, *хазур* (азур), индекл., готов, спреман.

²²⁰ Шкаљић, Турцизми, *шѡћур* и *шѡкур* м.

²²¹ Maretić, Gramatika, 1931, параграф 507, d.

²²² Милетић, о. с., стр. 339 (в > ф:упраф).

Предлози

308. Овдје ћу се осврнути на неке предлоге који се одликују архаичним и дијалекатским обликом (*кон, су*), затим на предлоге страног поријекла (*суџрај, суџер, карий*), а остали важнији предлози биће обрађени у синтакси падежа.

309. ПРЕДЛОЗИ СА ГЕНИТИВОМ

а) *коло*

Поред *око*, употребљава се често и *коло*²²³:

коло-врати́к (Р, ВС), *коло*-вѣ́к (Д); *Коло*-вдѣ^ак-се највише на^оде (змије) (Д). Тѹ-ће бит њѣге *коло*-вѣс (Ш). Ма^ојки Сѹлови-се стѣснѹ (бѣла) кѣло рѹке (К).

б) *кон*

Поред много чешћег *код*, говори се још и *кон*²²⁴:

Тѹјера близу кон-о^нѣ чѣсме (Ш). Нѣма-е њѣге ка^о тѹјера кон-стѹ-дѣнца (Ш). Ѐма та^омо кон-мѣста (Љ, Ш). Ѐмате-ли вѣду близу тѹјера кон-кѹће твѣје? (Ш). Тѹ кон-мѣста, кон-мѣйна (Ш). Змија сѣди кон-пѹта (Љ, Ш). — Кон дол ѣ^а ц < кон долца, њива (МГ).

Предлог *кон* се употребљава до XVIII вијека, али већ од XIV в. се говори и *код* под утицајем *код, ѣред, над*. Иако је *кон* у овом говору ограничено, углавном, на једно село (*Шкрѣша*, каткад *Лескѣве^ац*), оно је несумњиво архаизам, каквих има много у овом говору. Тако је стара група *дв* у *двѣгнѹи* (т. 115, б) ограничена на МГ (Мала Горана).

в) *суџрај, суџреј, суџре, суџер* (уочи, наспрам, према)

Овај предлог је као романска позајмица ушао у албански језик, а одатле је, сматрам, преузет у мрковићки говор²²⁵. Не вјерујем да се овакав облик предлога *суџрај (суџер)* могао развити из талијанског *sopra*.

Примјери:

Не^аѣ^ас-је *суџер ѣѣика* (уочи петка) (МГ). *Сѹџрај срѣде* кућѣла-се не прѣде (уочи сриједе) (МГ). Ја не грѣдем *суџрај-срѣде* (К); *суџрај субѣи* (ВС, К); *Сѹџреј кобиле-е* ѣрасе^а (= наспрам кобиле, тј. ждрѣбе је већ растом достигло кобилу) (МГ). — А. Како-су плаћали? Б. *Сѹџрај гѣдине^ак* како су биле (према годинама) (Д). — Ле^ан сѣди ѣ-воду *суџрај днѣви* (према дану, тј. ако је дан топал, лан остаје краће у води) (К); *суџрај-сѣбе* = спрам себе.

С обзиром на своје романско значење (*über, an, auf*), а још више с обзиром на значење у албанском језику (*oberhalb; en dessus, en haut*),

²²³ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1, 1962, стр. 233—234.

²²⁴ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1, 1962, стр. 231—232.

²²⁵ Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, 1935, *süper, süpra*, *über, an, auf*; Julius Pisko, Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanesischen Sprache, Wien 1896, стр. 95: *süpri*, *oberhalb*; W. Cimochowski, Le dialecte de Dushmani, 1951, стр. 202: *sipër, en dessus, en haut*.

није ми јасно како су се развила данашња значења овога предлога у мрковићком говору. Ја бих прије очекивао да *суиер-џеишка* значи *џослије џеишка* него *уочи џеишка*.

Можда *суиер-џеишка*, преко реалног „изнад петка“, добија значење *уочи џеишка*, јер, ваљда, ток времена у седмици има силазни, а не узлазни карактер код Мрковића.

г) *каршиј* (наспрам, према)

Овај предлог је турског поријекла (*karşı*)²²⁶, али је познат и албанском језику²²⁷. Поред Мрковића, употребљавају га и сусједни Зупци, али је риједак:

Кўћа-ми-је *каршиј* ондга брѣга (Д, К). Шкѡла-е *каршиј* ондга дўба (Зупци).

310. ПРЕДЛОЗИ С ИНСТРУМЕНТАЛОМ

су, со

Поред *с, се^а* — говори се често уз *шио* и *џоказне замјенице*, а каткад и уз број *јџѡн*, *су* и *со*:

сў-што? (ДВ), *Нѣма сў-што* (ДВ, К); *Нѣмам сў-што дѡћ* (ДВ); *Сў-што Рўс мѡже ўћ у-кўћу азрѣт-Алџину?* (К); *Нѣма су-чим жиѡѡѡт* (ДВ); *Нѣмам су-чим дѡћ* (ДВ); *Су-чим да живи ако нѣма вѡћа?* (Ш); *Нѣшта не мѡжеш нѣ-су-чим на свѣту* (К); *су-свијем* (ДВ), *сў-том пѡмећу* (К), *Нѡђе јѣнога су-јѣним ѡком* (ВГ);

Јѡ-се^а(м) убиѡ прѣпелицу *со-тѡм пўшком* (Р); *Владѡ-је со-ѡвом шѡком лўћик*, с мѡлом Црном Гѡром (ДВ); *со-тѡм рѣчом* (К); *Со-чим ѣѣлаш?* (МГ); *Со-чим кѡдаш лѣс?* (МГ); *Нѣмам со-чим* (МГ); *зѡклат со-јѣним нѡжом* (МГ); *Тўрци ѣду со-јѣном бѡндом*, Црногѡрци *со-дрўгом бѡндом* (МГ).

Предлог *со* се развио из израза *с-овом*, *с-оном*, а затим *со-тѡм*, *со-ѡвом*, *со-јѣном* и сл.

Предлог *су* се доводи у везу са *сѡ* у *сѡсѣдѡ* и *сѡпѡра* (супарник)²²⁸, али постоје и друга објашњења (*скобиѡи* и *сукобиѡи*)²²⁹.

Везници

311. Са значењем и употребом везника улознаћемо се у синтакси, а овдје ћу указати само на облике неких везника и на два нова везника:
а) *сасѡавни*: *ѡа* и *ѡак*, *ѡе* и *ѡер*; *суѡроѡни*: *ѡи* и *ѡле*, *но* и *ногѡ*; *узрѡчни*: *е* и *јербо*; *временски*: *ѡеке* и *докли*;
б) нови су везници: *нѡкле* (искључни) и *ѡкле* (временски).

Већина ових везника има по два и више значења.

²²⁶ Шкаљић, Турцизми, с. в. *каршијлук* (тур. *karşı*, према, против).

²²⁷ Julius Pisko, о. с., стр. 95: *karfi*, gegenüber; W. Cimochowski, о. с., стр. 200: *karfi*, vis-à-vis.

²²⁸ А. Белић, Наука о грађењу речи, 1949, стр. 230.

²²⁹ Милетић, Црмнички говор, стр. 445 с позивом на Вушовића.

СИНТАКСА

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

312. Синтакса мрковићког говора има интересантних појединости, али посматрана у цјелини, она пружа мање материјала него фонетика или морфологија. Са неким питањима из синтаксе ми смо се већ упознали и нећемо их понављати.

То су:

а) Нове именице: *кй̀село*, *й̀рѣсно*, *млѣшо* и *жй̀во*, које су обрађене у морфологији именица I врсте (т. 124). Особито је интересантно прилошко значење именице *вѣчер*, али је и то обрађено у морфологији именица IV врсте (т. 171), мада се о томе могло говорити с истим правом у партији о прилозима или у синтакси акузатива;

б) С обзиром на повезаност облика и значења, ја сам се у морфологији придјева дотакао, колико је требало, одређеног и неодређеног придјева (т. 184—186), тако да нема потребе да се понавља ово иначе изразито синтаксичко питање;

в) И питање удвојене замјенице обрађено је у морфологији замјеница (т. 189; 190, б и в; 192, б; 197; 200, а; 200, г; 203, б; 204, б, γ; 205, б, γ), јер су њени облици испреплетени с архаизмима и дијалектизмима (мѣ^ане, мѣне, тѣбе, сѣбе; ни, ви; не, ве, ге), тако да нема особите потребе да се ово питање понавља у синтакси;

г) У партији о прилозима обрађен је један специфичан случај мрковићког дијалекта (и зубачког говора), наиме употреба *й̀рилога ге* у служби *й̀редлошкој са номинайивом* (т. 259, б). То, наравно, не може бити одлика српскохрватске синтаксе, него је та конструкција — као што је тамо речено — дошла под утицајем албанског језика у коме одговарајући предлог (*те*), као и неки други, може стајати с номинативом.

313. Према томе — за синтаксу није много остало. Па ипак има и ту занимљивих особина. Такве су: логичка конгруенција уз именице типа *браћа* и *народ*; конструкција *ми с њим* (= ја и он) коју налазимо и у говору Галипољских Срба²³⁰; неке новине у *реду ријечи*, настале већином под утицајем албанског језика; неке напомене о *реченици* и најкарактеристичнијим *везницима*; падешки систем, особито *инсй̀рументшал*

²³⁰ П. Ивић, О говору Галипољских Срба, стр. 358.

У примјеру: Кѣ^а(д)-су *настѹиѹила* војска, — глаголска спона је у множини, а радни придјев у једнини жен. рода! С обзиром да је облик *војско* и. одлика руског, пољског и чешког језика, у нашем примјеру не би могла бити множина средњег рода, јер је српскохрватски јез. задржао старији облик *војска ф.* (А. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego).

Тѹ бѹ дружѹна (ДВ). Ако дружѹна мѹја *ѹиѹијају* за мѣ^ане, кѣ^ажи: изврнѹо-је нѹгу (ДВ). *Дођѹше* његѹво друштво свѣ (МГ).

Гѣ-су-ти живѹна? (К). *Гѣсу-ли-ти* живѹна цѣла? (К). И у овом примјеру глаголска спона стоји у множини, а придјев у предикату у једнини!

Скочили нарѹт (ДВ). Па и(х) *нијесу* мѹгли нарѹт набѹит (ДВ). *Гѣли* смо њѣки нарѹт лѹпсат ѹ-глади (ДВ). Нарѹ(д) *грѣду* пуд-овѹмо (П). *Чѣкали*-га нарѹт при црквом (ВС). *Има* дѹста нарѹда штѹ-ти *бѹше ѹри-чѹли*, нѹ-су глѹдни (М). *Смојдѹли-се* нарѹт од-оѹдга рамазѹна (К). Да *ѹсу* нарѹт (К). Рамазѹн *ѹмају* нарѹт (МГ). Не *сѣду* нарѹт сѣ^ад (ВГ). По-кѹпили-су-ге *јѣде^ан дѣ^ан*, па нарѹт *нѣсу* дѹшли (К).

Али: *Бѹи-се* нарѹт (ДВ). *Дѹбе^ар-е* нарѹт (МГ). Нѹка (= нека) *ска-ѹула* нарѹт (ВГ).

Бѹо *јѣде^ан* капетѹн, па су *кѣли* сѣло да га *извѹдећ* (К).

317. Конгруенција у предикату показује да је у овом говору почело слабити разликовање рода у множини, јер се уз именице жен. рода и збирне именице јавља радни придјев (и придјев) у мушком роду. Не само да се каже: Запѹије су *ѹшли* за њѣга (ДВ), Тѹ-су *ѹогѹнули* двѹ^а бајрактѹ^ара (К), него се каткад чује и овако:

Чѹли-су тѹ влаѹсти (ДВ). *Ићѣли-су* чѣте (ДВ). *Ѓчи-ти* *исѹдѹли* (МГ). Бѹје *нѹшли* зѣца и *дѹњели-га* кот-кѹће (Г). Бѣца су *ручѹли* (ДВ). *Пѹчели* ћѣца да се свађају (ВС). *Мѹли* су ћѣца јѹшт (Љ).

318. Конструкција мѹ с њѹм = ја и он

Ова конструкција се употребљава при везивању 1. и 3. лица и при везивању два *ѹрећа* лица (има само један примјер, и то специфичан, за 1. и 2. лице):

Врснѹци-смо с овѹм (= ја и овај) (МГ).

Погодѹше-се ѹн с-њѹм (= он и он, њих два) (Д).

Ова црта није особито распрострањена и кад су у питању два *ѹрећа* лица, могу бити употријебљена имена мјесто личних замјеница:

а) *Шѹком-смо* дружѹна (= ја и Шако) (ДВ). *Онѹ шѹиѹ-смо* брѹиѹом *сѣћѣли* (= ја и брат) д ѹ б р о - с м о п а с ѹ л и (П). Бѣше фѹни младѹи: *мнѹго-смо* с-њѹм *другѹцали* (= ја и он) (ВС). *Разговѹрамо* с-дѹвим *ѹрѹфесором* (= ја и професор) (Д). *Бѹѣсмо* с-јѣним у дѹ^авију (= ја и један) (Г). Онѹ што мѹну (с ѹним) кѹњом — *врснѹци* *смо* с њѹм (= ја и он) (К). *Мѹ* со-јѣним брѹиѹом *Сѹлоим* сѣдимо *нѹ-маду* (= ја и Сулов брат) (К). *Врснѹци-смо* с *Мемѹиѹом* (= ја и Мемет) (МГ). *Прѹчасмо* *Мѹјом* (= ја и Мујо) (МГ).

Ова конструкција може бити употријебљена и при *расињавању* 1. и 2. лица (дисјунктивност):

Кой њмамо више њемаџа (ја или ти)? (МГ). — Међутим, ако се у овој реченици употријеби *ко*, а ипак се мисли на два лица (прво и друго), онда се каже: *Кд њма више њемаџа, ја или ти?*

б) *Пдбраџими су ови ш-њим* (= овај и он) (Јб). *Врсџици су Ас-мањом Амџровим* (= он и А. А.) (МГ). На-крџаџ обџра *вџком се лаџиџице* (човјек и вук) (К). Узе га Осман и *џоџдше* (= пође, тј. он) *ш-њим* (М).

Чџо крџл Н. *дџ-су-се џосџкли Алџл Брџан Алџлом Бџџоим* (М). *Днеџаџ сџн џдџиџн са жџном џоџдше у кџмару* (К).

Ова конструкција је настала контаминацијом копулативне и социјативне везе: *Сџчу-се Алџл Брџан и Алџл Бџ-ћов = Сџче-се Алџл Брџан Алџлом Бџџоим = Сџчу-се Алџл Брџан Алџлом Бџџоим*. На исти начин је П. Ивић објаснио ову појаву у говору Галипољских Срба²³⁴, а исцрпно се овим питањем позабавила М. Ивић у својој дисертацији *Значења српскохрватског инсџрументџала и њџхов развој* (стр. 186—192). Ту је објашњена слична појава у нашим старим споменицима, с позивом на Хирта и Делбрика о сличној појави у другим индоевропским језицима, нарочито у руском и литавском.

Иако ова још неуопштена црта мрковићког говора може бити третирана као дио синтаксе замјеница, како је урадио П. Ивић, односно као социјативна конструкција, како је поступила М. Ивић, — ја сам ову дијалекатску појаву схватио као нарочиту врсту конгруенције која се развила мијешањем два блиска синтаксичка односа — копулативног и социјативног.

РЕД РИЈЕЧИ

319. Највише одступања од књижевног језика има у положају атрибута уз именицу. Ту треба разликовати три подврсте атрибутивних синтагма: а) *џоџониме*, б) *џџермине* и в) *оказионалне аџрибуџе*. У једним топонимима атрибут стоји скоро редовно иза именице, а у другима испред именице. Исти случај је и са *терминима*, да их тако назовем (нпр. слџпо црџво). Оказионални атрибути такође често стоје иза именице, али су ипак много чешће испред именице. Овдје ће бити наведени сви главни примјери за *џоџониме* и *џџермине*, док ће за *оказионалне аџрибуџе* бити унесени само неки примјери уз већ дату напомену: да је уобичајени ред *аџрибуџи + именица* још знатно чешћи.

Тоџоними :

а) Глаџца *бџла*, Скџла *бџла*, Пеџсџџк *Палџуџков*, Кџми *Дџаџчоџ*, Кџми *Мџрџков*, Пџле *мрџ(в)ско*; овамо иде и име с надимком: Брџим

²³⁴ П. Ивић, О говору Галипољских Срба, стр. 358—359.

дуге^ачки. — Само каткад може да се чује Горана Ма^ола, Горана Вејла, Село Вејле, — а обично се каже: Ма^ола Горана, Вејла Горана, Вејле Село;

б) Добра Вода (Ддброџода), Рйков брѣк, Дебео брѣк, Вѣли пејсе^ак.

Термини :

а) ба^обо сѣа^ори и ба^обо вејли (= дјед), скрѣп дебѣли (= качамак) (МГ), фрѣнги црвѣни (= парадајз) (МГ), ками коњски (= модра галица), ками црвѣни, ками црни;

б) слѣйо црѣво (П, К), црни лѣк (П, МГ), бѣли пикат (ДВ, ВС, К, МГ), лѣва рѣка, лѣво рѣме(н) и сл.

Оказионални айрибуѣи :

(придјев, замјеница)

а) у свѣту бѣлом (Д), на свѣту бѣлому (ВГ), ламама црвѣнима (ДВ), фѣсом црвѣним (ВС); пѣн кашта^ор жѣта бѣлога и црвѣнога (Д); љзми млѣка црѣсна (ДВ, МГ); Јѣному-је да јѣнога коња црвѣнога, вѣла црнога, дѣву бѣлу (МГ); дној јѣрици ма^оли (МГ); Њйва бѣла, сѣмен црно, мѣдра гла^ова штѣ-га сѣ (Ј);

цѣру бѣчкому (ВС), по рѣту скѣ^аде^арскому (Д, К), с кралом грѣкијем (К);

ѣ-век мѣј (К), ѣ-време мѣје (ДВ, К, ВГ); пѣј гѣре ге-козлѣћи нѣши (МГ);

б) Међутим, још обичнији је ред ријечи с придјевом и замјеницом испред именице:

црним трном (Р), сѣа^орим дружом (К), свѣтлим образом (К), сѣа^орије^ам пѣтом (МГ), вѣлѣкима сѣлома (ВС), шѣ^анцима опѣтома (МГ), вѣлѣци тѣпови (ВС), мѣјему дѣброму пријѣтелу (ДВ) и сл.

Колико је ово двојство узело маха, најбоље показује поређење оваквих примјера:

а) су ѣтетом јѣним ма^олим (Р) и

б) с јѣним ма^олим мѣим брѣтом (МГ).

Нема сумње да се у овоме огледа дјелимично утицај албанског језика, у коме придјев може стајати иза именице (djali i mir, der gute Knabe)²³⁶. Ово нарочито важи за шѣоиниме и шѣрмине, а биће овог утицаја и за оказионалне атрибуте.

320. Посебан случај чине конјунктивне реченице са футурским значењем код којих енклитички презент глагола хѣјѣши стоји иза везника да и ѣрезениа. Наиме, поред: Ођу да рѣдим (ВС), Ођу да оѣѣру кошѣле (МГ) — каже се такође:

²³⁶ Julius Pisko, Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanesischen Sprache, 1894, стр. 22.

Да зегрју-ћу вџду (МГ), Да крей̄а°-ће (МГ); Ајте, да се скӯиш-ће Гор̄ана (МГ), — што сам оцијенио као конјунктивне реченице са нарочитим истицањем *зависне реченице* (т. 426, б). Овај необични ред ријечи, који значи корак даље к правом футуру, *шворевина је мрковићког говора*, јер нема сличне конструкције у албанском језику.

321. Иначе, у мрковићком говору влада слободан ред ријечи као и у говорима блиским књижевном језику. Чак и утврђене формуле којима се Мрковић служи кад прилази моби и орачу: *Чув̄а-ви бџк ра̄мена!* (ДВ, Р) и *Сиров̄а-иш* (рамена) (П, МГ) — могу гласити: *Бџк-ви ра̄мена чув̄а°!* (Г) и *Ра̄мо-иш сиров̄а!* (МГ). Ако пођемо од тога да за истицање служи *јрво мјесџо* у реченици, онда су у прва два примјера истакнути предикати, а у друга два — субјекти. Наравно, ово су екскламативне реченице у којима предикат, по правилу, стоји на првом мјесту.

ОСВРТ НА РЕЧЕНИЦУ

322. Мрковићки говор нема оне епске снаге којом се одлукују наши динарски говори. Зато је његова реченица једноставна, без богатства у сложености и инверзији. Чак је и номинална реченица типа: *Нџ — гџдина* (ДВ) — сасвим ријетка²³⁶. Међутим, једна врста типизираних екскламативних реченица је доста честа и има за сваки случај мање-више утврђени облик. Тако кад се прилази моби на гумну и орачима, каже се: *Чув̄а-ви бџк ра̄мена! Чув̄а-ви бџк снагу! Сиров̄а-иш, драче! Сиров̄а-ви* (ваљда: рамена)! *Ра̄мо-иш сиров̄а!* — Кад се некоме жели породична срећа, каже се: *Бџк-ви чув̄а лџће! Бџк-ви чув̄а јун̄аке!* — Кад се позива гост у кућу, обавезна је реченица-формула: *Бџирум̄иш ге-ја! Бџирум ге-кџћа!* — У току ручка и вечере гост се стално нуди: *Бџирум̄иш крува! Бџирум̄иш зџба°к крџва!* — Кад се неком даје благослов из захвалности и симпатије, каже се: *Беген̄иса-иш бџк!* — Кад Мрковић жели да отклони од себе или другог неку непријатност, онда каже: *Мџчи, бџже, лџше (бел̄а°)!*

Све су ово утврђене формуле. Неке од њих се потпуно подударaju са истовјетним реченицама сусједних Албанаца (*Бџирумте ге-ја; Мџчи, бџже, бел̄а°*), па је врло вјероватно да представљају *калк* према албанском, што је већ речено у вези са конструкцијом *ге + номиналиш* (т. 259, б).

Везници

323. Мрковићки говор није особито богат везницима. Најчешћи су ови: *и, џа, џе, а, али, но, ма, накле, џеке, како и ка°*, *докли, ге, јербо, е, да, шџо*.

Скоро никако се не чују у слободном говору ови везници: *н и т и, већ, чим, као што, а камоли, буди, макар и*

²³⁶ Мислим да је таквог поријекла прилог *свећен̄адвор* < *свеће на двор* (т. 279).

п р е м д а²²⁷. Неке од њих замјењују други везници: *иџке* и *како* замјењују — чим (ипак: *Чим*-се осуши, онда га тучемо (ДВ); *ка*^о стоји мјесто — као што, а *не* замјењује — а камоли:

Тџке-се вџде, цўкау-се (МГ). Чўвам *кџи* (*ка*^о) зна^ш (Д). Ђ-четири ђка-се боја^о нџје, а *не* ђ-два^о (К).

Везник *иошиџо*²²⁸, тако чест и обичан у црногорским говорима, овдје је сасвим риједак, али има оба значења — *временско* и *узрочно*:

Пџшиџо-га пџжњемо, искўпимо-га на кџпе (Д). — Идем да га питама кџ^а-ћу ўмрет, *иџшиџо*-ће зна^т кџ^а-е зна^о да-ћу пџс(т) (ДВ).

324. За *џараџаксу* је карактеристично гомилање везника *и* и *џе*. Овим везницима често почињу нове реченице, при чему они означавају садржајну повезаност своје реченице са претходном. Да не бих гомилао дуге примјере, упућујем читаоца на приложене текстове: за везник *и* текст *Крџф*, а за *џе* текст *Фџнока*.

325. Везници *кџ^а(џ)*, *џџк* и *нџ* (*нџго*) служе, поред осталог, да се њима започне нова реченица којом се казује нешто необично и неочекивано:

Ја-бек пџшо да џру. *Кџ^а* чўк: ијџо-је това^{ра} Бајрактџо^џџа вўк (ДВ). — Бџо јџде^ан Горџне^ац и ўзо косџр да кџси џа^орму. *Дџк* у-џну џа^орму опџзи за^џџа (ВС). — Тў-су биле двџје сџсре: јџна-је бџла бо-џа, а јџна сиромџшна... *Нџго* она сиромџшна-е готџила лџп онџзи бо-џтојзи (М).

326. Мрковићки говор нема особито развијену хипотаксу. Врло су ријетке посљедичне реченице, а још рјеђе допусне. Дешава се чак да добар приповједач зависну реченицу у инверзији везује везником *и* са главном реченицом, па се стиче утисак да су то за њега копулативне реченице:

Кџ^а лџгоше џни у душџк — *и* џн вџка^о из грла да џни не чују: „Свџште се“. (К). *Кџ^а* пџђе на јџдну вџду мўтну — *и* застаде тўјџра (Јџ). И џн питајуџ — *и* нађе га (Јџ).

Ни у једном од наведених примјера и није партикула. Таква функција овог везника је ријетка: *Мџну и-џ-џн* на-сваду (МГ).

Па ипак у *хиџоџакси* овог говора има врло интересантних појава. Тако везник *ли* има каткад *временско* значење, а везник *да* — *џоџенцијално*, које је и у народним приповијеткама врло ријетко; прилог *џкле* може вршити службу *временског везника*; везник *ка*^о може вршити службу везника *како*, од кога је и постао, и везника *као шиџо* (т. 323).

Четири везника: *џе*, *е*, *да* и *шиџо* — показују да мрковићки говор не заостаје много за локалним црногорским говорима, јер су ти везници развили прилично богатство у значењима.

²²⁷ Иако *црмџички говор* нема адверзативног *већ*, каузалног *будући да*, интерогативног *зар* и *да ли*, асверзативног *дакако* и *дашиџо*, — он је знатно богатији везницима од мрковићког говора и има изграђенију синтаксу реченице. У вези са овом напоменом види *Милетиџа*, о. с., стр. 564—565.

²²⁸ Стевановиџ, Источноцрногорски дијалекат, параграф 274, *иошиџо* је обични каузални везник. — Милетиџ је испустио овај везник у опису *црмџичког говора*.

Према томе, ја ћу овдје говорити само о најчешћим и најкарактеристичнијим везницима, с особитим освртом на она њихова значења која мање или више одступају од књижевног језика.

327. *иа* (*ѡак*)

а) *сасијавно*: Плѣтите, *ѡа*-да-ви кѡжу(ја) (Р). Црѡно, *ѡа* прѣња (Д). Бѡ јѣна стѹд, *ѡа*-ге покварѡ (Ш). Остѡше њѡве без-гѡдја, *ѡа*^о слабо рѡ^оћућ (К). Звѡ^о-т-је нарѡт тѹјера, *ѡа*-се^ам рѡт да пѡћу (пѡћем) (МГ).

б) *суѡројно*: Пења-се^а(м)-му-се и ја, *ѡак*-се не мѡгаше на-ѹ (ову) бѡнду (Р).

в) *исѡицање*: Дѡ^о дрѹзима, *ѡа*^о и мѡ^ене (К).

328. *ѡе* (*ѡер*)²³⁹

а) *сасијавно*: Купѡк јѣно црѣво бравѣће, *ѡе* га напѹник крѡви (МГ). Нѡ^ок-ге по(д)-сѹку у Цѡфрѡн, *ѡе*-ге замѡк у Дубрѡву ге-козлѡићи дрѹзи (МГ). Бѡк остѡио волѡве сѡ^оме, *ѡе*-ми јѣде^ан бѣше трѣкѡња, *ѡе*-ја^о трѡчи за њѡм дѡкли-га нѡ^ок (МГ). Згрѡј-се, *ѡе*-ћеш минѹт овцѡма (МГ).

б) *сасијавно-ѡосљедично*: Иђѡ^оше-ми прѣко њѡве, *ѡер*-ти ја, бѡ-гами, тѹжбу на њѣга (ДВ). Не могѡк-је дѡбро стѡснут, *ѡе* остѡде мѡло лѡкома (лабава) (Д). Удѡрик-се у-нѡте^ак, *ѡе*-ми-се нѡга посмѡтѡњала (повриједила) (МГ). Ыдѡк мѡло спѣце жежѡ^ове, *ѡе*-ми (и)спѣче ѹста (МГ).

в) *ѡосљедично*: Штѡ дѡјеш свѡјој дѣци, *ѡе*-су тѡко зрѡви? (М).

г) *односно*: Бѡшко-су звѡли тѡга стѡрога *ѡе*-је бѡио (ДВ). Спѹш-тише онѡ камѡн *ѡе*-нѣма мѡтѡра при онѡм *ѡе*-ѡмаше мѡтѡр (Д). Онѡ *ѡе*-мѡло сирѡмашѡи (К).

д) *узрѡчно*: Ѣна зѡ^от застѡде да не врѣска, *ѡе*-се бѣше окѡзѡла, бѣше рѡдила јѣну јѡрицу црѡѣну... (МГ).

ђ) *исѡицање*: Ѣн бѡи *ѡе*-кѡко дѡбро (ДВ). Нѡ-два рѡла *ѡе*-дѡ-брик (Г).

329. *а*

Овѡј везник има само *суѡројно* значење:

Лѣтѡс вѡше тѡ, *а* нѡ-летѡ више ја (ВС). Ѣћу да рѡдим, *а* врѣде^ан нѣсе^ам (ВС). Дѡ^овни јѣсућ, *а* нѣ-знам кѡ-сућ (К). Хајѡан укупѡ^оје, *а* ми машѹјемо (К).

330. *ѡи* (*ѡе*)

а) *суѡројно*: Поћѡк тѡмо, *ѡи* бѣше озѣ^ар (ДВ). Јѡ^о глѣдам, *ѡе* дрѹга (јѣребица) пррр! (ВГ).

б) *расѡавно*²⁴⁰: Ѣћу чѣкат јѡшт *ѡи*-ћу ићѣт? (ДВ). Тѡи *ѡи* ја? (ВС). Ё-ли слаб *ѡи*-е лѹѡш? (МГ). *ѡи*-ју ѹзми тѡи, *ѡи*-је дѡј мѣне (К).

²³⁹ Овом везнику је посветио доста пажње Милетић (о. с., стр. 578—580). Међутим, примјери за каузално и ексѡликаѡивно значење у већини нису добри, јер се тако не говори у Црмници. Добри су само ови примјери: Нѡће-га чѹдо, *ѡе*-му-сѡм ѹмрѡе. Чѹдо *ѡе*-и-ѡѡлико бљѡше. Ако бѡг дѡ срѣће *ѡе*-бѹдемо зѡ(ј)едно . . .

²⁴⁰ Дисјунктивно *ѡи* је сасвим обично у пригорским говорима (Стевановић, Источнопригорски дијалекат, параграф 271; Милетић, о. с., стр. 566).

331. *нџ* (*нџго*)

а) *сујројно*: Добева^а-се^{ам}, *нџ* се^ада не добевам (Ш). Вел^а, *нџ* нџ је ђбич (К). На вел^а тџ, *нџ* и њу да дџлимо нџполи (К). Бџремо, *нџго*-га не џјуџ (К).

б) *јоредбено*: Грђи-ће пџћ *нџ*-ће дџћ (П). Лџпше-ти-је рџло зџмле под-вџдом *нџго* тџи по(д)-сџшом (Д).

332. *ма* (*ама*)

а) *сујројно*: Њџко вел^и, ма нџ-знам штџ-је (Д). Уморџјо-си мџне, ма-си-се уморџјо и тџи пџшуџ (К). Сџдџо^а-се^{ам} двџје гџдине у Грбе^ал, ама-се^{ам} имџ^а да џју колико-ћу гџћ мџћ (Љ).

б) *екскламајивно*: До вџртице бра^азде бџше мџкро, ама нџмаше пра^ага нџ-по пџста! (ДВ).

333. *нџкле*, *нџкли* (= осим)

Постао је, свакако, миџшањем везника *нако*²⁴¹ (< но ако) са прилозима-везницима *окле* и *докле*. Има само *ексклузивно* значење:

Не џје *нџкле* прџсна (млџка) (ВС). Ђна нџма *нџкле* јџнога бра^ата (ВС). Нџ-знам *нџкле*-да-те лџ^ажу(ја) (К).

Пџлом џде ма^а мџма,
Нџге ла^ада на^аћ не-мџже,
Нџкли дрџво посре(д)-пџла,
И тџо бџџше уфађено...

(ДВ, МГ)

334. *џеке*

Теке се употребљава за два сродна паратаксичка значења — *сујројно* и *искључно*, али је риједак као *временски везник*²⁴², јер се обично употребљава к џ^а (д).

а) *сујројно*: Бџда свџшто, *џџке* трџба да-се-ра^ади (ВС). Лџд (= млад) бџџк, *џџке* бџ^ао-се^{ам} на-сва^адбу (Д). А нџ-знам колико, *џџке* зна^ам да-е стар^али (К). Бџло-е џџшто, *џџке* ма^ало (МГ). Бџо-е лџп, *џџке* ма^али (МГ). Има прџћник, *џџке*-су тџ^анци (ВГ). Пџте нџма де^анџ^ас, *џџке* вџчер (Д). Нџсе^{ам} ја^а заина^ат, *џџке* нџсе^{ам} мџге^а (П). Не џје кру^ава, *џџке* смџке^аве^ак (ВГ).

б) *искључно*: У цџџелу гџдину не свџткујемо *џџке* сџде^{ам} де^анџ^ак (ДВ). Нџје мџја *џџке* јџдна (ДВ). Нџје бџлесе^ан, *џџке*-га бџлу нџге (Г).

²⁴¹ За везник *нако* у мрковићком говору имам само два примјера: *Овџ џџре не џдуџ, на^ако у оџџ^а да се ба^ачећ* (П). *Оџлевила-се^{ам}-га лџџо, нџма нџџџа џнџра, на^ако зрџнџо ченџце* (МГ). Можда је овај везник некада био чешћ, па га је потиснуо везник *нџкле*. Међутим, *нако* је сасвим обично у *црмничком говору* (Милетић, о. с., стр. 574—575) и има два значења: *ексклузивно* и *кондиционално-ексклузивно*, а у источноцрногорском (Стевановић, о. с., стр. 124) — претежно *кондиционално-ексклузивно*.

²⁴² У *црмничком говору* (Милетић, о. с., стр. 580—581) *џеке* је *џемџорално*, *ексклузивно* и *каузално*, а у *источноцрногорском* (Стевановић, о. с., параграф 278) *џемџорално* и *каузално*.

в) *временско*: Тѣке-се напраи нѣвеста, плаче (ДВ). Она-се оградила *шѣке-е* дошѣ^а Црногѡре^ац (Г). Засну ѱ-скут мѡј *шѣке* дѡк (К). Тѣке-су озѣ^ар учињѣли вајску, ѱмре (ѱмро-е) краљ Н. (К).

г) *истицање*: Опет ѡди, *шѣке* виѣт! (МГ).

335. *ли*

Познато је колико значења има овај везник у српскохрватском језику и како су се та значења развила²⁴³. Међутим, данашњи мрковићки говор има за овај везник само *уишино* и врло ријетко *временско* значење, иако овог посљедњег нема код Маретића. Из примјера ће се лако видјети да се *временско* значење развило из условног, што показује да је овај говор имао и условно значење за везник *ли*, али се оно данас не чује у слободном говору.

Примјери за *временско* значење: Бѱне-*ли* акшам, не виђу (К). Мрче-*ли*, завѣва (вук) (Р). Дѡђе-*ли* пѡне, одмах мркне (П). — У овим примјерима се *ли* може замијенити везником *чим*.

336. *како*

Овај везник има *поредбено* и *временско* значење. Као поредбени везник, *како* стоји мјесто *као* ради истицања поређења, а сасвим је необична његова употреба мјесто поредбеног везника *него* (само један примјер).

а) *поредбено*: Живи *како* јазме^ац у спѱлу (ДВ). Машала, камара *како* цклѡ (Р). Зраф *како* шипѣ^ак (Д). Пѣremo-га *како* дѣте ма^оло (Љ). Бевѡјка... *како* сунце (Љ). Срѣће^ан *како* Шуган (МГ). Дѡђе кѡњ *како* мѣк (МГ). Ке^а вас виђек, *како* да виђек њѣга (Р). Он застаде *како* да му рѣкок: сѣт! (ВС). Узимемо-се с њима *како* да су од најболик бѣгоѣ^ак (МГ).

б) *како* = него: Није вѣћи *како* тѣ^а кучић (Р).

в) *временско*: Ови вјереник, *како* чѱје тѣ прѣче, пѱшти-је (ДВ). *Како* дѡше ови дѡбри лѱди да за нас сѣдѡче, ѡнда-су-не пуштали (ДВ). Ёо грѣду двѣ гѡдине *како* каву нѣсе^ам пѡпио (Р).

377. *ка^о* (< како)

Овај поредбени везник одговара у једним примјерима својој употреби у књижевном језику, у другим примјерима стоји мјесто *како* (види горе супротан случај), а у трећим мјесто *као* *шио* (*како*). Ово нам јасно свједочи о семантичкој неиздиференцираности везника *како* и *ка^о*. Сматрам да се у овоме огледа старији ступањ у развоју ових везника.

а) *ка^о* = *као*: Те^ад^ар нѣ-беше *кади* сѣ^ат шкѡла (Д). Учињѣк-се *ка^о* кучић (МГ).

б) *ка^о* = *како*: Ради *ка* ѡн 'ѡће (ДВ). Пѡђи виѣт *ка* пише тѱјера (Ш). Виш (< видиш) *ка*-е бѣла (МГ).

²⁴³ Maretić, Veznici u slovenskijem jezicima, Rad LXXXIX, стр. 104—128.

в) *ка°* = као што (како): Чувам *каи* зна°ш (Д). Ради *ка°* при-
чамо (М). Да-је у Повару, дави°-би брава°т *ка°* да°ви у Куње (Ш).
Ка° чини Кра°јна, не мџе нико (Ш). Извје-се ченица лапа°том *ка°*
трѣбује (Ш).

338. *докли*

Поред казивања просторног односа (т. 263, г), овај прилог слу-
жи врло често као *временски везник*:

Докли-се напѹни кџте^{ан}, ђн прѣма вџде (ДВ). Тѹ-су-се сѣкли
ддокли-су кџкоћи појали (= запјевали) (Р). Напѹн зѣмле мѣђу каме-
ње^{ак} и мѣђу плџта *ддокли-се* сврши (К). Пѣреш-га *ддокли-ће* побелит (К).
Тра°жи ђну кѹћу *ддокли* је на°ђе (К). Ја° трчи за-њим *ддокли-га* на°к
(МГ). Ђн дџби бџлест *ддокли-е* био ма°ли (МГ).

339. *окле (окли)*

Поред честог просторног односа (т. 263, в), овај прилог служи
каткад и као *временски везник*:

Окли-је мај мѣсец дџшр^н, ђне-су трсиле (Ш). *Окле* пџју (= откад
запјевају) кџкоћи, не мџу заснѹт (МГ).

340. *ге*

Сем прилошке и предлошке службе (т. 259, а и б), *ге* има и вез-
ничку функцију слично као у књижевном језику, али са прелазним
нијансама за *експликативно*, *начинско* и *намјерно* значење⁴⁴.

а) *односно*: Познаваше-му-се рѹка *ге*-бѣше дофа°ти (Р). Дѣте
царово дџђе тѹјера *гѣ* сѣдѹ ђни (МГ). *Гѹ-е* вџда мѹтна, немџ-се на-
жења°т (Јб).

б) *експликативно-начинско*: Код-онѣ њѣ (= њене) сѣсре богате
чѹје једе^{ан} гла°с *гѣ-ју* пита: „Ѓете-ли мусафйра?“ (М). Кѣ^а прискочи
ђне грџоџе, нађе јеђога чџве^{ак} *гѣ* сѣди на-пут (К).

в) *експликативно-намјерно* (I) и *односно-намјерно* (II);

Глѣдам, вртим се *гѣ-ћу* напраит шћѣлу (заклоњ) (I), те-ти ја по-
зйђи ма°ло мѣђе и остѹи јеђну шкрапу *гѣ-ћу-га* гађѹт (II) (ДВ).

г) *узрочно*: Даде-ми ја°је *гѣ-ми-се* бѣше окозйла кџза (МГ). Стаик-јо
йме прекађса *ге* ймаше ђну ба°лицу ѹ-чело (МГ).

341. *јер (јѣрбо)*

узрочно: Није тешко *јѣрбо* йма лѹдик (ВС). Лѣ^ако-ћемо *јѣрбо-е*
блйзу (МГ).

342. *е*

Овај везник има *узрочно*, *изрично* и каткад *временско* значење²⁴⁵.

²⁴⁴ У *ирмичком говору* овај везник има *каузално*, *експликативно*, *модално* и
релативно значење (Милетић, о. с., стр. 569—570).

²⁴⁵ У *источноцирногорском* и *ирмичком говору* овај везник има *каузално* и
експликативно значење (Стевановић, о. с., стр. 125—126; Милетић, о. с., стр. 570—571).
Ја сматрам да су оба мрковићка примјера за темпорално значење — такође експлика-

а) *узрочно*: Чўвај *ѐ*-ће прѐћ (уплашити се) рѐбе (П). Испадосмо ис-кўће *е*-рѐсаше дѐшт (ВС). Шўћур *ѐ*-си скапула^он (Љ). Она ништа не разгоѐбра *е*-зна *е*-нѐма крўца (М). Рѐт-се^{ам} *е*-чўк (К). Јѐси-ли за кѐ-л(и)ко рѐт *ѐ*-смо дѐшли? (МГ).

б) *изрично*: Млїм *е*-гѐри мѐ^ане (П). Мнѐк *е*-погїнуо (ВС). Ја мнїм *е*-погїнуо (ВС). Он мнї *ѐ*-му-се жѐна покурвїла (Љ). Ја знам *ѐ*-сте ви његѐду жѐну ўзели (К).

в) *временско*: Ёо чѐтири сѐта *е*-дошѐ^а (ВС). Седѐмдесѐт и јѐдна гѐдина *ѐ*-је крѐд дѐшо на Бѐр (ДВ).

343. да

Овај везник има скоро сва главна значења, али најчешће *намјерно* и *изрично*, а врло ријетко *їосљедично*.

а) *ўишїно*: Прѐже стѐка! Да нїје вўк?

б) *суїроїно*²⁴⁶: Зѐшто Бећїр мїну да не њје о-пїте мѐје? (Г).

в) *намјерно*: Јѐ^о-се^а(м)-се спремѐ^он да пѐћу до у Нїкезиће (МГ). Ы-е бїо да се^{ам}мѐле коломѐћа (жита) (МГ). — За *їојачану намјеру* употребљава се везник *нека*: Уклѐн-ми-се *нека* пѐћу ге-кўћа (Р). Стѐн *нека* обўју (ја) черѐпе (МГ).

г) *жельно*: Ымам вѐду јѐну бѐту (једанпут) да пѐћу у-дѐктора (МГ).

д) *изрично*: Штѐта-е да овї остѐне на (овї) занѐт тѐже^ак (МГ).

ђ) *у с л о в н о* :

а) *иреално*: Да-знам, јѐ-бик-му ка^озѐ (ВС). Дѐ-је (вук) у Повѐру, давїѐ-би брѐват (Ш). Дѐма дѐ-си радїо, би-имѐо (К). Да-їмам појѐт ѐну књїгу његѐву, те^адѐ^р-би вићела (Г). Јѐ да-їмам цѐра ўзет, двѐ-бик сїна рѐдила (К).

Од наведених примјера одступа овај: Дѐ -бик бїо кѐ ѐн, *їосїїѐ-бик гѐдину* (К), гдје бисмо мјесто везника да очекивали кад. Сматрам да се и у овом огледа архаичније стање²⁴⁷. — Друге примјере за иреално да види у модалном аористу (Дѐ-се тѐ уфѐ^отило, мїну свѐ), т. 341, в.

б) *їоїенцијално*²⁴⁸: Дѐ-ге (= им, пїјавицама) мѐњаш вѐду, трѐ-јаће-ти дѐста (Д). Дѐ-бише јѐш једе^анпўт дѐшли, нѐ-би вїше трѐбало (МГ). Дѐ-би бїла јѐна кїша, би-брѐме дѐбро оладїло (МГ).

Ово су ипак необични примјери, јер код Маретића нема ништа слично са другим и трећим нашим примјером (Gramatika, 1931, параграф 505, d). Зато бих рекао да су обје зависне реченице са везником

тивна, али им се не може порицати ни временско значење, иако га овај везник нема ни у Маретићевој Gramatici ни у његовим Veznicima (Rad JA LXXXIX, стр. 68—69). Упореди са мрковићким примјерима овај из Маретићевих Veznika (Rad JA XCI, стр. 17): *Ево има чѐїири године како с їѐбом, цѐре, војујемо.*

²⁴⁶ Maretić, Gramatika, 1931, §493, c; Veznici . . . (Rad LXXXVI, стр. 133 и 134 (padnuo je Radosave s družinicom vince piti, da prvo to biše stražice razredio).

²⁴⁷ Maretić, Veznici . . . (Rad LXXXVI, стр. 146: Da bi vi znali, bi ga zatukli. — Gramatika, 1931, §505, d: Da bi se oni opomenuli, imali bi vrijeme da se vrate.

²⁴⁸ Maretić, Gramatika, 1931, § 505, d [Да које од вас упадне вретено у њу (тј. у јаму), оне би се мати одмах претворила у краву].

да и *иошентријалом*, у ствари, опгитивне реченице у служби условних потенцијалних реченица.

е) *иосљедично*: Таква-му-је била натџра да се усрашиш о-њџга (К).
Нема примјера за допусно значење.

344. *шиџо*

Поред *односне* службе, *шиџо* може бити *узрочни* и врло ријетко *условни*, *дојусни* и *иосљедични* везник. *Посљедична* служба је нова, јер је нема у књижевном језику²⁴⁹, а у *дојусној* функцији стоји замјеница *шиџо* гоњ.

а) *односно*: Зна°ш Фџтму *шиџд* би ођџн (П). Тџ несу лџђи *шиџд*-ге не познаџемо (ВС). Има грџбове^ак *шиџд*-се не-зна Chesџви-су (Р). Ка°же онџ *шиџд*-је џзо џевџџку цаџрову (К). Не^афђе *шиџо* меџсимо крџк (ДВ). Тџ-је гџ(м)но *шиџо* врџемо ченицу (Ш). Јџ°-га те^акну с-овџм лончиџом *шиџд*-је џнтра слџтко (Јџ). — *Шџџд* џма на-свету, биџло-је у Скџ^аде^ар (Јџ). *Шџџд* плџну (ја), ја° не лиџжу (МГ).

б) *узрочно*: Каџак-се *шиџд*-те не дџњек (= доведох) (П). Тџ-га осрамотџла *шиџд*-ју у-џпсу стаџо (К).

в) *условно*: *Шџџд*-ме не-бише носџли, не мџгу иђџт (Р).

г) *дојусно*: *џјте *рџти и заџари,
што-гџњ-ђете уловџти,
месо ваше, кости наше (ДВ, МГ)

д) *иосљедично*: Ови лончиџ џма џнтра слџтко *шиџд* неџма на-свету слађе (Јџ).

Ипак није сасвим ишчезло *односно* значење у овом примјеру.

Падежи

345. Падежи без предлога не пружају много материјала за дискусију, сем *инструментџала* гдје је дошло до изједначења оруђника и социјатива, па се о том проблему мора говорити исцрпније, узимајући у обзир развитак овог падежа у другим штокавским, а нарочито јужним говорима. Међутим, неки предлози с акузативом, инструменталом и локативом — пружају много грађе, јер је дошло до *губљења глаголске реџије*, као и у другим црногорским говорима, и *гласовног једначења неких џредлога*, што је, даље, проузроковало мијешање падежа (*џри камено* = 1. при камену, 2. пред каменом и сл.). Зато ће ова група предлога (на, у, о, по, при, пред, за, међу) бити обрађена као посебно поглавље. Остали важнији предлози биће обрађени уз одговарајуће падеже.

НОМИНАТИВ

346. Уз глаголе *учиџџи се* и *сеђџи* (= бити) номинатив служи као дио именског предиката:

²⁴⁹ А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку I, стр. 447.

Сефѐр-оца *у̀чиње се ѝдѝ* (Г). Тридѐс(т) г̀дѝне^а-је *сѝдѝо кмѝи* (= као кмет) (М).

Никада се у оваквим примјерима не употребљава предикатски инструментал.

О проклитичкој употреби прилога (= *ѝредлога*) *ге + но-ми н а т и в* говорили смо у партији о прилозима (т. 259, б).

ГЕНИТИВ

347. Уз инструментал властитог имена презиме стоји понекад у генитиву, који се може сматрати *ѝосесивним*:

Дѐвет мјѝсеце^ак-се^ам *сѝдѝо А̀нгом Бр̀анкоѝћа*²⁵⁰ (ДВ). Судѝли-се Ник̀длом Уч̀ињѝћа (ДВ); с Бѝјом Вук̀днoчѝћа (ВС); Сѝдѝо-се^ам Ник̀длом Пѝшѝћа (ВС). Ја^о-се^ам *бѝо А̀нгом Бр̀анкоѝћа* (К). Бѝли су Ра^оми-цом Цу̀фичѝћа (ДВ).

Али: Амѝт Чикмѝр-је *бѝо Са^оком Даб̀днoчѝћом* (К).

Како се развила конструкција: с Ник̀длом Уч̀ињѝћа, кад у номинативу имамо само *Ник̀дла Уч̀ињѝћ*? Ја сматрам да ово може потицати из генитива и акузатива као најчешћих зависних падежа: од *Ник̀дле Уч̀ињѝћа*, *Ник̀длу Уч̀ињѝћа*, па према томе — с Ник̀длом Уч̀ињѝћа и сл.

348. Именица која управља *ѝосесивним генитивом* од имена и презимена (или само: презимена) — стоји редовно иза тог генитива:

Причаше *Ису̀фа Цур̀ана жѝна*²⁵¹ (ДВ). Причаше *Омѝра Ск̀уре жѝна* (ДВ). Сѝћасмо у к̀ућу Мѝја Пѝкоѝћа *сѝна* Омѝром Мемѝтоим (ВС). Ге-кѝ-сте бѝли сѝноћ? Код Брайма *Мемѝшова сѝнове^ак* (М). Тѝ познајеш кѝња *Асѝна Карасѝјана жѝне* (К). Вѝкѝћа и Шкрѝшoвѝћа *ћѝца* иду на Печурице (Ш).

349. Уз глагол *сѝ^ои* стоји обично партитивни генитив:

Сѝмо кромѝда (ДВ). *Сѝмо ченѝце и коломѝћа* (П, ВС). Сла̀бо сѝ-јасмо *лѝана* (ДВ, Љ, К). Кѝ-е *сѝ^о румѝѝйна* р̀ано, бѝло-га-е дѝста (Ш). — Али: *Сѝмо коломѝћ и ченѝцу* (ДВ).

Уз глаголе *бѝи* и *имѝи* стоји парт. ген. мн.:

Бѝше *вр̀ане^ак* (П). Имаше *ѝдѝше^аке^ак* и *гр̀иве^аце^ак* (К).

350. Конструкција: *Ч̀ињимо др̀ве^ак* да се гр̀јемо (ДВ) и *Ја ѝду да уч̀ињим жѝнога ѝшoв̀ара др̀ве^ак* (Љ) — биће романски утицај.

²⁵⁰ Слична појава постоји и у говору Пиве и Дробњака (Вуковић, о. с., стр. 81: *Васо Јоу̀ћа*, *Мара Чавѝћа* и сл.) и у говору Срема, али само уз женска имена (Бер. Николић, о. с., стр. 363: *Олга Илѝћа* и сл). — За мрковићки говор имам само један примјер уз *номинатив* властитог имена жен. рода: *Фѝйма КУко̀ћа* (П). Такав је и Вуков примјер: *Милица Сѝојадиновѝћа* (Вуковић, о. с., стр. 81).

²⁵¹ Такође и у зубачком говору: *Мѝрка Сѝојднова мѝи*, *Мѝрка Сѝојднова мѝшер* изѝла-е змѝја. — Сличних примјера уз генитив презимена има доста у црмничком говору (Милегић, о. с., стр. 503) и у говору Пиве и Дробњака (Вуковић, о. с., стр. 81).

351. Темпорални ген. је риједак, јер га замјењује темпорални акузатив (с предлогом и без предлога):

Прича-ли-ти М. Р. *онѐ гддине штѐ?* (К). *Овѐ гддине нѐма ништа* (Ш). *Бећир-је умро овѐа гддине* (МГ). Ођу да рѐжем лѐзе *сид^оре свѐће* (П). Немѐј кидат тѐ дрво на младу свѐћу (*младе свѐће*) (П). Тѐ-је сѐ^а било, *рѐша балканскога* (ДВ). *Овѐ мѐне* (ВС).

352. Од предлога с генитивом обрађени су у морфологији архаично кон и дијалекатско коло (т. 309, а и б: *мјесно значење*), затим позајмице *суирај* (т. 309, в: *временско и њоредбено значење*) и *кариши* (т. 309, г: *мјесно значење*), а овдје ћемо се осврнути на предлоге *у*, *мимо*, *ѡрема*, *навр* и *ѡвр*, *с* и *од*, *због* и *ради*.

353. Предлог *у* има *мјесно* и *ѡсесивно* значење, али се ријетко употребљава, нарочито за мјесно значење, јер га је одатле потисла конструкција *ге* + *номинатив* (т. 259, б):

а) *Купише у нѐкога* (ДВ). — *Гѐ-си био?* *Биј у дѐкиѡра* (ЈБ).

б) *министе^{ар} ѡ-крала* (ДВ). *Ња-ѡ-у дѐкиѡра лѐкове^ак* (Ш). *У Рѡса ѡма много вѡјске* (К). *Би-ли у-вѐс ченице*, *Мемѐт?* (МГ). *Живе вѐде нѐма у-нѐс* (ВГ).

354. Предлог *мимо* се врло ријетко употребљава и служи за казивање времена и начина:

а) *Тѐ-е било мѡмо рѐша скѐ^аде^{ар}ска* (= прије скадарског рата) (К).

б) (Раде) *мѡмо нѐс* = друкчије него код нас (ДВ).

355. И *ѡрема* је врло ријетко, а има *мјесно* и *ѡредбено* значење:

а) *Срѐли смо се ѡрема кѡће Учѡнића* (ДВ).

б) *Према-дрѡгик мјѐсѡе^ак* (у Куњама) нѐма зѡме (К).

356. Предлози *навр* и *ѡвр* имају *мјесно* и *временско* значење:

а) *навр Дѐброводе* (ДВ), *навр јѐдне жѡле* (П), *навр вѐга* од Можѡре (МГ); *Стѐка пѐсе ѡвр-вѐга* (К). Ја минѡк *ѡвр увѡјук* о(д)-кѐња (МГ).

б) *навр шѐс мјѐсеце^ак* (ДВ), *навр ѡри-неђеле* (ЈБ), *навр њѐколко дѐба* (ВС); *Пѐвр дѐа^о дѐ^ана* окѡне-се онѡ плѐт кѐло клѐчине (К).

Пошто је предлог *ѡвр* добио и значење предлога *над* (Авидн лѐти *ѡвр-Мѐко^аће^ак*, *ѡвр-Можѡре*), он је утицао да *над* изађе сасвим из употребе (т. 372).

357. Поред уобичајеног значења за *одвајање* од одређене тачке у простору (Грѐде *с-Печурице^ак*), предлог *с* са ген. може бити члан сложеног предлошког израза: *с-дѐе сѡрѐне* (с-дње стрѐне) *Печурице^ак*; *с-дѐе бѐ^анде* (с-дње бѐ^анде) *Кѐменичкога мѐста* (ДВ, МГ).

358. Поред уобичајеног *ѡросѡрног* и *временског* значења, предлог *од* с ген. може имати још ове службе:

а) значи потицање, *ѿоријекло*: Овѿ-је *о(д)-Цѿѿишње^ак* (= са Ц е т и њ а, из околине Цетиња);

б) са ген. именице замјењује присвојне придјеве *крављи, овчји, козји* и сл., којих нема у овом говору: млѿко *о-краве*, сѿр *од-бвце*, млѿко *о-кдзе*, мѿсо *од-вдла* (говедина); такође: трава *о-бѿве^ак* (бухавица), лѿкар *о-рѿне^ак* (хирург), минѿсте^{ар} *о(д)-њѿчеса* (ДВ, К, МГ);

в) генитив материје: кошѿула *о-лѿна*, черѿпе *од-вѿне*;

г) за казивање врсте болести: слѿб (лѿш) *о-грудѿјук*, *од-очѿјук*, *о(д)-крсѿјјук*, *о(д)-ѿрбѿга грдога* (стомак);

д) може бити члан сложеног *ѿредлошког*, односно *ѿрилошког* израза:

Нѿ-гла^оѿу од-гѿдине (= *ѿослије* године дана) дѿшли-смо ге-кѿѿа (МГ). — Каже се такође: *нѿ-гла^оѿу 2—3 дѿна* (ДВ) и *нѿ-гла^оѿу сѿде^ам дѿне^ак* (Д); Рѿдие-се^ам-се *нѿ-срѿ о-колѿдара* (*ѿочѿшком* јануара, кад се појавио млади мјесец у облику српа) (К).

ђ) веома је обичан у *микроѿѿионимима*: потѿк *о-Шкѿрте*, Потѿк *о-дрѿче^ак*, Потѿк *о-ѿрѿшњице^ак*, Глайца *о(д)ѿѿѿела* и сл.;

е) употребљава се у синтагми: *гѿшѿѿер о-мѿгле* (даждевњак).

359. Предлог *због* има узрочно, а *ради* — *намјерно* значење, али им је употреба ријетка:

а) Оће да се сѿчу *због-ѿвѿђе невалѿле рѿчи* (ДВ). *Збѿк чѿга-е убише?* Штѿ-се бѿла вјѿрила, пѿ-се растѿчила (ДВ);

б) (Бѿк у дѿктора) *ради очѿјук* (ДВ, К).

ДАТИВ

360. Поред уобичајене службе — падежа *намјене, комоди* и *ин-комоди* (Јѿ^о-ѿи ка^озѿк; Гѿдина-е рѿдила *сѿѿма*; Кѿму нѿма вѿка, нѿма-му ни лѿка), — честа је употреба енклитичког датива једн. личних замјеница у служби *ѿосесивног даѿива*:

отѿ^ац-*ми* (ДВ, МГ), код жѿне-*му* и брѿта-*му* (ДВ), Гађѿли-су ѿѿда-*ми* (ДВ), Рѿкне жѿна-*му* (ДВ), Причаше ѿјак-*ми* (ДВ), ма^ојка-*ми* и јѿде^ан брѿт-*ми* (Г), Ба^обо-*ми* ѿре волѿма (ВС); Ко идѿ? — Нѿвеста-*ѿи* (ВС); Омѿр Мѿркезиѿ и сѿн-*му* (М); сѿн-*ми* (Јѿ), Мѿло-га пѿтеже бѿбо-*ми* (К); Гѿ-е ба^обо-*ѿи*? (К), Гѿраше ба^обо-*ми* (МГ), Ба^обо-*ми* мѿну ѿспрет (МГ), Причаше ба^обо-*ми* (МГ).

361. *Финални даѿив* је сасвим риједак:

ѿмаш-и што рѿчку? (ДВ). Спрѿми-га (= за^ојца) *вечѿри* (МГ).

362. Датив *смјера* (циља) такође је сасвим риједак:

У јѿде^ан ваке^ат окрѿне-се да ѿде кѿѿи *свѿјоѿ*; (Д). Да ѿдете кѿѿама *свѿима* (МГ).

Уобичајено је да се каже: *Ајте ге-кућа* (т. 259 б).

363. Поред уобичајене употребе с генитивом (*близу* Ддброводе, *изблизо* Метане^{ак}, *иroyиив* њѣга и сл.), предлози *близу* и *иroyиив* употребљавају се каткад и с дативом:

а) Припадали-су *блѣзу ийма Арбанѣзима* (ДВ). Свѣ-је *блѣзу ва^о-рошу* (П). Тѣ-е *блѣзу мѣру* (К).

б) Он-је бѣо *иroyиив* *дној сиромѣшици* (Д). Да нѣје *иroyиив* *бѣгу* (К).

Предлог *к* је потиснут из употребе: а) конструкцијом *ге + номинатив*: *Пѣшо-е ге-госиодѣр, ге-кућа, ге-Емро*; б) предлогом *иуиш* с дативом: *Идем иу(иш)-Печурице^{ак}, иу(иш)-Бѣра, иу(иш)-Цѣшиње^{ак}.*

АКУЗАТИВ

364. а) Као и у другим нашим говорима, акузатив је претежно падеж *објекта*:

Дувѣн нѣе *бѣлу зѣмлу* (Ш). Бѣша прокѣћа *дѣво* (К). *Кунѣце* лѣвимо *бизѣнома, стѣпицома* (Д, МГ).

б) Уз глаголе *сиѣиши* (постѣит, остѣит), *учињѣиш* и *знаиш* стоје доста често *два акузатива*:

Тѣо-се^{ам} *каѣишана* *дѣ-ише* стѣим (ДВ). Тѣо-се^{ам-ише} стѣит *каѣишана* (ДВ). Постѣише *га каѣишана* (ДВ). Стѣили-*га баракѣѣра* (ВС). Остѣили-*ге* (= баштине) *зѣбио* (ДВ, П). Учинѣо-*ју зѣблу* (МГ). Јѣ^о-му зна^ом *мѣишѣр ѣвѣјку* (К). Мѣ^ојку-му зна^ом *ѣвѣјку* (К).

365. *Темѣорални акузатив* је много чешћи од темпоралног генитива:

Пошѣ^а-е *иѣрѣи* *дѣан* да се вѣди свѣиѣ^{ам} крнѣком (ДВ). Трѣфило-е *ишѣу гѣдину* да рѣди *дно дрѣво* (ДВ). *Тѣу гѣдину* кѣ^а(д)-си бѣо жѣном одѣн, *како-ти бѣ?* (П). Познѣ^ојеш Рѣма Брканѣ? *Изѣде-га вѣк јѣдну гѣдину* (К). Тѣ^апу(т) *рѣ^оѣу* (маслине) *свѣку гѣдину* (ВС). *Јѣну гѣдину* кѣ^а(д) бѣ тѣ одѣн нѣмасмо *пѣпуна* (П). *Цѣелу зѣму* *сеѣѣу* *ѣвце* по нѣ-двору (ДВ, К). Ја минѣк *јѣн дѣан* да чѣвам *ѣвце* (К). *Свѣку гѣдину* по дѣсе(т) *дѣ^ане^{ак}* *ѣде* *рамазѣн нѣпрет* (МГ).

Веѣ смо видѣли у поглављу о временским прилозима да акузативни прилошки изрази са именицама *иуиш, дан* и *ноѣ* постепено прелазе у прилоге (т. 277).

366. С обзиром да се веѣина предлога карактеристичних за овај падеж обрађује као посебна партија (т. 370—373), а предлози *уз, низ* и *крѣз* не пружају ништа ново, — ограничићу се на употребу предлога за са неким другим предлозима и прилогом *ге*:

Јѣ-ѣу тѣбе спремѣт *за-у-Скѣ^аде^{ар}* (ДВ). Вѣду-су-и(м) прекѣнули која је *ѣшла за-ѣ-град* (ДВ). *Имају дрве^{ак} за-ѣреко-зѣме* (ДВ). *За гѣ идѣте?* (П).

Мислим да се у овој конструкцији огледа страни утицај, и то романски (т. 429).

ИНСТРУМЕНТАЛ

367. Данашње стање у мрковићком говору може се окарактерисати овако: облик инструментала без предлога *с* преовладао је у свим категоријама које се употребљавају у овом говору: у *оруђнику*, *ѝросекуѝиѝу*, *инѝструментѝалу* начина и *соѝѝјаѝиѝу свѝх врѝѝа*. Једино уз *замјенице*, и то претежно *ѝоказне*, стоји предлог *с* без обзира коју службу врши такав инструментал: службу оруђа или друштва.

а) Оруђник (без ѝредлога *с*)

Сече се *се^аблома* (ДВ). Де^ане^ас дће шестѝна да се коду *се^аблома* (ДВ). Ма^вне *се^аблом* (ДВ). Те^апуда су ловѝли *мре^жсома* (Р). Ф^усни-га *дѝњом* у огрѝву (П). Сѝв-су *јѝном лужѝцом* ѝли (Г). Мет^нѝше-га *нѝопако*: *вр^го(в)ѝма* *нѝниже* (М). *Пуѝкома* *ћѝрали* *зѝверо^е* (К). Ж^вѝмо *кѝсом* по лив^адима (К). Гре^ћѝли су от^ут *ба^оркома* (К). Нѝш *лиш^ан рѝчом* *Муамѝдовом* ѝма да се са^пне на Ск^ѝде^р (К). С^ушак *гранѝчи* *Рѝком* (К). Уд^арише да ѝзну Тараб^дш, но Т^урци *дочѝкај-ге ѝѝушком* и *миѝралѝзом* и т^у побѝше дѝста вѝјске (МГ). Бѝлам *к^рш чекѝѝом* (МГ). Бѝлам *д^рву сѝкѝром* (МГ). *Ако-ге те^ак^ну кѝ ѝрѝѝом* (МГ). Нем^ѝ-га *убѝт јѝдрѝцом* (МГ). Не ч^ују *увѝма* (МГ). Не вѝдим *очѝма* (МГ). Сѝѝ^а-*рим дру^жом-су* бѝли бѝј (МГ). Ужѝгау *ка^меном* (МГ). Бранили су се *нѝжовѝма* (МГ). Та^ћаше-га *ѝвим с^укеним а^лѝнам* (МГ).

б) Оруђник *с* ѝредлогом *с*

Пригна^ѝ-га *с ѝлѝчом* (М). Га^ћаше га *се^а-ѝѝушкома* (МГ). Руков^ѝ-дио-се^ам *се^а-ѝѝѝом*, *се^а-сѝлом*, *се^а-зѝбом* (МГ).

Со-чѝм *ћѝлаш?* (МГ). *Со-чѝм* *кѝдаш лѝс?* (МГ). Уд^арио-се ѝ-око *с-ѝ^ом ѝѝалиѝом* (ДВ). Испр^уши огѝ^ањ *с-ѝном шкулѝњом* (ДВ, МГ). Ј^а-се^ам *убѝо прѝпелицу сѝ-ѝѝом ѝѝушком* (Р). Де^ан-де^анѝс-се ба^им *со-ѝѝѝом лѝѝом* (ВС). Те^ак^ну-га *с-ѝним дру^гим лѝнѝом* (Јѝ). Тѝпимо *с-ѝном вѝдом* (К). Уд^арио-га *со-ѝѝѝом мѝ^ачѝом* (К). Тѝпи га *с-ѝнима бр^аздама* (К). Нѝшта не мѝжеш *нѝ-су-чѝм* на-свѝту (К). *Со-ѝѝѝом-су-се* бранили (МГ). *Со-ѝѝѝом ѝѝушком-га* је убѝо (МГ).

Обје групе примјера потврђују оно што је речено на почетку: именички инструментал (оруђник) стоји без предлога, док инструментал замјеница^а добија предлог *с*. Одступања од овог општег правила су сасвим малобројна, и могу се дјелимично сматрати као утицај споља. То важи за примјер: Руков^ѝдио-се^ам *се^а-ѝѝѝом*, *се^а-сѝлом*, *се^а-зѝбом* (МГ), — који је забиљежен од одличног информатора, официра црногорске војске, који је био у току балканског и првог свјетског рата у друштву Црногораца за чији је говор баш карактеристична оваква употреба предлога *с*.

в)

Да би се видјело колико је у овом говору ишчезло разликовање инструментала и социјатива, узећемо неколико глагола који имају, односно могу имати, инструментал као допуну:

1) *бавиџи се*

α) Бавили су се *мџром* *мало* (ДВ). Баве-се *сиџком* (ДВ).

β) Дѣ^ан-де^анѣ^ас-се бѣим *со-џџим* *лџом* (ВС). Сѣ^а(д)-се бѣимо *се^а-сиџком* (М).

Иако овај глагол тражи као допуну оруђник, у два примјера је употријебљен социјатив. Истина, у првом примјеру предлог *со* стоји уз показну замјеницу.

2) *живјеџи*

α) Живимо *свијеџом* (ДВ). Живјели-су *кџом* (= од козе) (ДВ). Кџа живи *шџмом* (= од шуме) (ДВ). *Сџџом* (= лаписом) живи (МГ) = *На сџџу* (= на лапис) живи (МГ). Живјели су *Бџром*, *Царџградом* (К). Живим *јџом*, *чаџом* (Р). Свѣ *сиџком* живи (Д).

β) Мџ *с-њџм* (= с кравом, од краве) живимо (ДВ).

Глагол *живјеџи* тражи у књижевном језику допуну у социјативу (живјети с *неким*). Мрковићки примјери нису истовјетни с овим, јер значе живјети *од свијеџа*, *од козе*, *од шуме*, *од оловке* (пера), *од Бара* и *Царџграда*, *од јајеџа* и *чаја*, *од сџоке*. А та су значења доста блиска оруђнику. П а и п а к, у свим наведеним примјерима д о м и н и р а социјативно значење, а ни у једном од њих није употријебљен предлог *с*, сем у примјеру под β), гдје га захтијева *замјеница*. (Примјер: ждрал... живи *рибама* — тумачи проф. Р. Алексић приближно овако: *храни се рибама*. Језик Матије Антуна Рељковића, стр. 121).

3) *носиџи*

α) Носиле су (Шушџнке) *пејсѣ^ак џовџрима* (ДВ). За^ада-ју (= пше-ницу) *нџсиш кџџом* и *џовџром* *џ-гу(м)но* *дџ-ју* *овршеш* (Д).

β) Дрѣе *нџсу ш њџм* (= кџџом) (К).

Синтагма: *носиџи џејсѣ^ак џовџрима* — заиста је оруђничка, а не социјативна, јер се у радњу не укључује човјек. Ово није исто што и *орџџи с воловима*, гдје је социјативно значење јасно. Међутим, у примјеру под β) опет имамо предлог јер то захтијева *замјеница*.

4) *орџџи*

α) Пѣтком не џремо *волџма* (ДВ). Баџо-ми џре *волџма* (ВС). Џру *волџма* (кџџма) (МГ).

β) Џремо *са волџма* (ВГ).

Оруђник: *џрем волџма* — одговара старијој епоси нашег језика, а данас је обавезан инструментал с предлогом, јер се развило социјативно значење (М. Ивић, Значење српскохрватског инструментала

и њихов развој, стр. 223). Иако у примјеру под β) имамо социјативни предлог, питање је — је ли архаични мрковићки говор (који се од краја XVI в. самостално развијао) у овом случају био развио потпуно социјативно значење. Можда се у овом примјеру огледа утицај споља (предлог гласи *са!*).

5) *радиши*

α) У-Шкурту ра^оди вол^дма (ДВ). Ра^дим вол^дма (Д). Ра^дио^н во^лма (К).

β) Ра^ди с вол^дма (К). Ра^ди су л^дзома (П).

Случај глагола *радиши* је исти као и глагола орати. Све што је речено за *орати* вриједи и за *радиши*.

6) *бјѣгаши(и)*

У примјеру: Бјѣга^о-се к^дњама (ВС, Д) — имамо инструмектал без предлога, али ипак претеже социјативно значење.

7) *ѣромјениши се*

Најзад у примјеру: Да^о-се промѣнимо ж^{ен}дма — имамо искључиво инструментално значење (оруђник).

Анализа ових примјера показује да је разлика између оруђника и социјатива скоро сасвим нестала, као и то да су правилни примјери више случајност него резултат језичког осјећања.

г) *Пресекуши с мјѣста*

α) без предлога

Грећели су м^дром (ДВ). Оће-ли п^очет вап^дри да раб^дтау о^дјѣм м^дром? (ДВ). Идемо с^нѣгом, па нађемо пр^т д-зеца (ВС). Б^ио-си Б^лдишом у Ск^ѣаде^ар (Ш). Ид^ио-је М^икулишом, М^еђур^ѣчом, М^идом, н^иге-се ца^ди н^ије ублаж^ио (Ш). Идеш Б^аром, В^иром, Р^ѣком, па ге-К^дкоћи (К). П^ошо-е м^дром (К). Иђаше м^дром (МГ).

β) с предлогом

Дрѣтом с-д^вом в^ддом (ДВ). Да не издуш^ује с-о^нѣ^ам г^рлом (ДВ). (Корис о-Можуре) со-ш^иѣм кор^изом иде (ДВ). Гред^ио је со-ш^идм у^лицом (П). Ид^им с-д^вом у^лицом (Г). С-д^ним њег^двим ѣ^ршом п^ођемо (ВС). Гра-н^ица-е б^ила с-д^ом р^ѣком (Д). И ја-ћу с-д^цим ѣ^сиим ѣ^ушом (М). П^ува^о в^јѣте^ар с-д^ним ѣ^рбором (Љ). Со-ш^им ѣ^ушом ид^и (К). Долази с ѣ^иѣм ѣ^ушом (К). Присѣче-му п^ут да не ид^и с-о^ним ѣ^рвцом (МГ). Т^урци ид^у со-ј^ѣном ба^ондом, Црног^дрци со-д^рѣгом ба^ондом (МГ).

д) *Просекујућив времена*

α) без предлога

Пейком не дремо волџма (ДВ). — Лѣто-ви *лѣшом*, зима-ви *зѣмом*. Други примјер се чује на читавој територији, а потиче из легенде о цару који је, пролазећи кроз Мрковиће, питао људе: шта желе. Мрковићи су одговорили да желе само благослов. На то им је цар рекао: *Лѣшо-ви лѣшом* (тј. прошло), *зѣма-ви зѣмом* (тј. прошла).

Сматрам да је ово чиста социјативна конструкција, али се никада не чује предлог *с*.

β) с предлогом

Таквих примјера нема.

ђ) *Инструментал за начин*

Овај инструментал се употребљава без предлога, и то претежно у типизираним изразима:

Бѣро-је коња *ћирѣјом* (ДВ). Сѣђасмо (= становасмо) *ћирѣјом* (ДВ). Нашѣ^а кѣћу *ћирѣјом* (К). Ми-је звѣсмо *ѣдром* (= за новац, за плату) да бѣре (ДВ). Ђмак јѣнога Шестѣна да копа *ѣдром* (= за паре, за плату) (Љ). Зиђали међу *ѣдром* (= за паре, п л а ћ а ј у ћ и) (П). Ови ради *ѣдром* (за паре, за дневницу) (К).

У свим овим примјерима имамо јасно начинско значење које се развило из инструментала *с омогућивачком* функцијом. Наведени примјери одговарају потпуно овом из народне пјесме: Не пијемо *вересијом* вино, већ *гошвом ѣаром* и *динаром* (М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, стр. 25). Овај инструментал није добио широку примјену у нашем језику, јер су га потисле предлошке конструкције с акузативом (Ако пијем, за своје *ѣаре* пијем; М. Ивић, о. с., стр. 25).

Инструментал *огњом* у примјеру:

Ќни долѣзише (дѣше) *дгњом* (МГ) — има такође начинско значење (брзо, хитно). Овом инструменталу одговара примјер из народне пјесме: Поткуј и мене, млад јуначе, нека бих коњем у гору утекла. М. Ивић (о. с., стр. 145) назива овај инструментал *компаративним* и сматра га као посебан тип који се развио из инструментала „основне карактеристике“ (лети *ѣишцом* = као *ѣишца*).

Према томе, компаративни инструментал води поријекло од инструментала оруђа.

У примјеру:

Ќцом мртвим (= за оца мрвог) дѣбио стѣк ченѣце (МГ) — имамо истовремено инструментал за *начин* и *узрок*, гдје се каже *како* је и *зашто* син добио стѣк пшенице. Ова необична конструкција мора бити социјативног поријекла и подсећа донекле на „архаични

инструментал којим су обележена лица са функцијом вршиоца оне радње која се остварује у име неког другог, за неко друго лице (тип: *оцац је сином наредио*).²⁵² Али ипак постоји и крупна разлика. Док је у другом примјеру — у име очево наредио *син*, у првом примјеру — *син добија сѝог њенице* за мртвог оца, а не мртви отац.

е) Социјатив

Као што смо већ казали, социјатив се употребљава скоро редовно без *ћредлога с*, сем испред замјеница, нарочито показних, гдје по правилу редовно стоји предлог. Ово вриједи за све случајеве социјатива, било да је у питању лице, животиња, предмет, мјесто, особина или начин. Тако се редовно каже:

Њаше се *Мјјом* (ДВ). *Мјну волџма* (ДВ). *Їде дружом* (ДВ). *Ви тргјете Рѣком и Виџом* (ДВ). *Гладе^ан и вџлом* (= с вољом) *їде на-прет* (Г). *Мјјом се пас^аје* (ДВ); *жаба кџром* (= корњача) (П, К), *чѣк браџом* (МГ, К), *кољбе сламом* (ВС), *опѣ^анци жсџглома* (ВС, МГ).

Прије него што изведемо ма какав закључак о овом стању мрковићког социјатива, ја ћу навести цјелокупан материјал, и то овим редом: а) социјатив у коме се јавља као друштво *биће* (човјек или животиња), б) социјатив у коме се јавља као друштво *ћредмеи* и *мјесто*, γ) социјатив у коме се јавља као друштво *особина* живог бића или предмета и δ) социјатив за *начин*.

а) Биће (човјек или животиња)

а.) без предлога

Ја-се^ам Шаком (ДВ). *Шаком* смо дружјна (ДВ). *Ќбрте-се кџном* *назат* (ДВ). *Греде козџма* (ДВ). *Мјну волџма* (ДВ). *Били-су-се Турџима* (ДВ). *Бјо-се^ам пџпом Јоцџном* (ДВ). *Прича књазом* (ДВ). *Да-се вјѣриш ђевџком мџјом* (ДВ). *Греде једе^ан чобџн овцџма* (ДВ). *Лјишно џћу Алјилом Бећо^ијем* да дѣлим мејдѣ^ан (ДВ). *Поше^а-е трѣћи дѣ^ан* да се дјди *свџије^ам крнјком* (ДВ). *Како-се разминџсмо Насраџн-џјом?* (ДВ). *Чџвек лѣжи жѣном* (ДВ). *Пџшо кџном* у Улцјџн (ДВ). *Има-е братџчеџа сџбу* (ДВ). *Стџли да се спрџдау Мјјом Пѣко^ићом* (ДВ). *Пџђе џѣзом и маџшером* (ДВ). *Ја минџк Мемџјом*, он *їђаше волџма* (ДВ). *Наџишема-је* (ДВ). *Лџди испџдају сџџком* (ДВ). *Тџ-си дџшо ѳрџфесором* (ДВ). *Судјили-се Ни-кџлом Учјнића* (ДВ). *Да нѣмате нарџдом пџсла* (ДВ). *Поћџсмо учјиџелом на-море да-се кџплемо* (ДВ). *Ге иџиш козџма?* (Р). *Тѣра-се чакџлима* (Р). *Бјили су пџзнати књазом* (Р). *Причџли-су шеџиџнџма* (Р). *Гѣ-ћеш овцџма?* (Р); *жѣна дѣџом маџлом* (Р); *Їмам сџбу два јавѣра* (= слуге, ађутанги) (Р). *Пїта џне јавѣре сџбу* (Р). *Ќба су тџ живјном* (Р). *Бџирум нѣвѣсџјом*, *па-ћемо причџт* (П). *Прџти краџу џелѣјом* (П). *Кџ-(д)-ће кџном?* (П). *Бјо-си жѣном одѣн* (П). *Ме^аском-је доше^а* (П). *Їѣкошма-*

²⁵² М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, 1954, стр. 192.

се^ам-се ручио, а њекоима не^јсе^ам (Г). Продава-се^ам трешње ма^ојком мајчином (Г). Дигли-смо-се барабар кдошкама (ВС). Се^амо у кћу Мўја Пёко^нћа сина Омёром Мемёиом (ВС). Ови к^ном право при кћом Филиповом (ВС). Сед^ио-се^ам Ник^длом Пашића (ВС). Б^ио-се Р^усом (ВС). Сед^ио-се^ам уче^на^ицима и суд^иома (ВС). Седи и^има главарима (ВС). Б^ио-је у Сут^дрман да седи в^илома (ВС). Двде су г^дре мајком (ВС). Б^ио-е Савом (ВС). Беше се уп^дзна лу^ђима (ВС). Мин^уо-си вол^дма уд^ер (Д). Окрен^ук-се биз^инома да л^двим (Д). О^ну да се пос^ечу Ал^илом Бёиом (М). Ч^уо к^рал Н. да-су-се пос^екли Ал^ил Брк^н Ал^илом Бёиом (М). А^осо^нки б^еу Г^рдои^ном (М). С^ин-ми ^иде ин^зен^ерима (Г). Б^ио-се^ам ^у-војску Ник^длом (М). ^Идем на паза^р к^ном (М). Н^ие сед^ио лу^ђима (Љ). Ј^а° ид^им ба^бом м^д(^з)им (Љ). Н^ије три-м^јесеца сед^ио ж^еном (Љ). Ј^а-ћу и^ћет вол^дма (Ш). Г^е-ћеш ш^ов^дрима? (Ш). П^оћемо зе^аном Мемёиом (К). Ј^а°-се^а(м) б^ио Ц^рн^ића^нима (К). Да д^оћеш ц^елом в^ојском и ш^вдима главарима (К). Ф^ата-се чак^длома (К). О^ни б^еу Б^ег^ицом (К). И т^амо смо били уч^ииелом (К). Св^ојштина-смо М^ујом (К). А^ко н^ије дру^жином, ^ије га в^ук (К). П^дсле-ћемо-га Баз^имом машит (К). К^инија-е Р^усом (К). Д^ошла-е в^ојска к^а° св^атои н^ев^естиом (К). Н^ема п^дсла б^огом (К). О^не да се б^ије Р^усом (К). О^ни-су-се бор^или Ц^рном Г^дром (К). К^е^а(д)-се убио султ^а°н Ам^ит к^ра^лом г^рчкијем (К). Разг^обра д^нима м^лина^рима (К). К^дл(и)ко ^има° оте^ад^а°ра к^е^а(д)-се уби султан-Ам^ит Г^рчком? (К). Ам^ет Чик^ир-је б^ио С^а°ком Даб^ано^ном (К). Г^реде Пет^ро^н ж^еном (К). М^ину-ли ов^цама? (МГ). Зг^ри^ј-се, т^е-ћеш мин^ут ов^цама (МГ). Заг^ари-се и^једоше д^ном л^ициом (МГ). Уз^е-га с^дбу (МГ). Б^и п^дгибија М^илошом Л^еки^ном (МГ). Ј^а° и^ћа^н°к коз^ама ^у-гору (МГ). ^Иду св^атови н^ев^естиом (МГ). О^ни п^дп пош^е^а д^ном и ^узо ав^дс (МГ). П^ричасмо М^ујом (МГ). Се^ће-ли ж^еном н^ег^двом? (МГ). М^и-смо р^ади да ^иде (куч^ин) с^идком (МГ). Јус^уф-је б^ио ов^цама (МГ). Пош^е^а-е ж^еном и ^ће^иёиом у Б^ар (МГ).

β.) са предлогом с

Н^ека г^реде с н^ама П^ете^ар (ДВ). О-ли д^оћ с н^ама? (ДВ). П^оће се^а-ш^нима (ДВ). Р^учи се ш-н^има (МГ). Узо^н њеколико ц^андаре^к се^а-с^дбу (МГ). Ј^а-ти к^рену с д^нима др^угоима (МГ). Се^аста^оју-се со-ш^има Ар^нау^шима (Д); со-ш^им чо^ћа^ком (Љ); Уби б^ој с-о^нима Тур^чима (К). Дав^али-су м^олбу да б^уду^ћ с-н^ама (К). Б^ок-јо на п^дмоћ с^д-ш^им ^ће^иёиом (МГ). Уз^имемо-се с-н^има к^ако д^а-су о(д)-н^ајболик б^егоце^к (МГ);

Т^а-је (роба) и^ћела с ко^нима (ДВ). Д^изамо са с^идком пу(т)-Б^ара (М). По^ћдсмо с ^јеним ма^лим м^дим б^ра^шом (МГ).

Из примјера за социјатив бића види се ово:

а) за социјатив без ^иредлога с уз замјенице имамо 10 примјера: с^дбу — 4 примјера, н^аш^ие^а — 1 пр., њ^екоима — 2 пр., т^има — 1 пр., тв^дима — 1 пр., д^нима — 1 пр.;

б) за социјатив са ^иредлогом с имамо свега 14 примјера, и то 11 уз замјенице, 2 уз именице и 1 уз број један:

с н а м а — 3 примјера, с њ и м а — 1 пр., ш њ и м а — 1 пр., с е а ш њ и м а — 1 пр., с е а с д б у — 1 пр., с ђ н и м а — 2 пр., с о т и м а — 2 пр.; с к ђ њ и м а — 1 пр., с а с т ђ к о м — 1 пр., с ј ђ н и м .

β) Предмет и мјесто

α₁) без предлога

Иђѐли-су *оје^анцима* (= у опанцима) у ца̀мију (ДВ). Ођемо-ли *оје^анцима* (= у опанцима) у ца̀мију? (ДВ). Ја-се^ам-ге доњо (= довео) *оје^анцима* (= у опанцима), а ти-ге свѹчи (ДВ). Иђѐли-су *јушкома* (ДВ). Ви тргѹјете *Реком* и *Виром* (ДВ). *Иде дружом* (ДВ). Тђ-се ѹле мђже равња̀ти *ма̀сло* (ДВ). Грѐђау свѐ *шириѹма зелѐнима* (ДВ). Малисђри *ла̀мама црвѐнима* (ДВ); Тргоа̀ли су *Улѹиѹом* (ДВ). Нѐсмо били *јушкома* (ДВ). Бѹо-је у баталидн *јушко* (ДВ). Ёо-га *јушко* навр ма̀слине (ДВ). Иђѐли су *дружом* (ДВ). Грѐдем *јѐним јруѹиом* (ДВ). Клањају *оје^анцима* (= у опанцима) (Р). Грѐду *кошѹлома* (Долазе носеѹи опрате кошуље) (Р). *Колѐком* минѹла (П); *ја^ѡја сѹром* (П); Не-пођђсмо *Скѐа̀дром*, но бѐсмо *Ба̀ром* (Г). Тѹрска кѐ^а-се бѹјаше *Грчком* (Г). Гѹ-е овѹ *куѹом*? (= Гдје је овоме куѹа, дакле — *ѹредикаѹишки инсѹрументѹал*) (Г). Јѐде се ѹ-зиму *сма̀квома сѹвима* (Г). Сложѹо-се Мр̀коиѹ *Скѐа̀дром* (ВС). Ја-ге дђњек (= доведох) *оје^анцима* (= у опанцима), а ти-ге изѹј ако мђжеш (ВС). Дђше трѹ *фѐсом црвѐним* (ВС). Клањали-су *оје^анцима* (= у опанцима) (Д). И днѹзи трѹ брѹга испѹну при-вѹим *косѐрима* (Д). Круѹшке мѐ^але^анке зђре ба̀рабар *сма̀квома* (М). У ста̀ри ва̀ке^ат *сѹцима круѹш-кома-су* свѹду чињѐли (М). Дђше-ли онѹзи *вђдом*? (Јѹ). Мѹ-смо иђѐли *Мр̀коиѹом* (Јѹ). *Дружом* није мђге^а поѹ ниѹко (Ш). Ова^ѡ ба̀нда није мђгла та̀мо иђѐт *дружом* (Ш). Минѹо-е кђкот *бѐдѐа̀њом* низдоле (Д). Минѹли *дружѹма* да ѹѐрауѹ кђѹе (К). (Пух) *кориѹом* низдоле, *нога̀ма* при тавѹну (К) = слијепи миш, па према томе ово може бити инструментал *особине*; Прида̀доше се тройца *дружом* (К). Пѹт-је ѹсе^ак, не мђгу минѹт ни волђви *ја̀рмом* тудѐр (К). Ја-се^ам-га срѐр^а *ѹѹглома* (К). А̀ко-ѹеш да гѹнеш, гѹнуѹеш *кр̀сиом* (К). Грѐде вапђр *ру̀ским ба̀ѹраком* (М). Пилѹв *ма̀сло* и *ѹлем* (МГ). Растова̀ра кђња *вђдом* (*барѐлима*). Купѹо-се^а(м)-и (= ју) *сама̀ром* (МГ). Доше^а *чеснѐа̀ком* ге-кѹѹа (МГ). Пђчели да грѐду *оје^анцима* (= у опанцима) у ца̀мију (МГ). Ни волђ(вн) *ја̀рмом* не ѹду тудѐра (МГ).

β₁) с предлогом

Они *се^а-сви́ма оје^анцима* у ца̀мију (ДВ). Ужѐни дну лаѹу *се^а-сви́м сђлом* у Голубѹињак (ДВ). *Со-сви́јем дружом* скочѹли крос-про̀зор и утѐкли (ДВ). *Со-ѹѹи́м-је* про̀шо вѐк (ДВ). Штђ-ѹеш *со-ѹѹи́м сѐкѹром*? (ДВ). Кђ-е онђ штђ мѹну *с-ђним ца̀ѹуном*? (Г).

Из ових примјера се види да је социјатив *ѹредмеѹа* ограничен на Добру Воду, тј. село које је најближе Бару, и да предлог служи за

истицање социјативне везе. Сем тога, у свим примјерима предлог стоји испред замјенице.

γ) *Особина*

α₁) без предлога

опе^анци *жуглома* (ДВ); Им^али смо опе^анке *оушума* (ДВ). Нема к^уће *шуглома* (ДВ); бардак — он^и *рукашком* (Р); жаба *кдром* (= корњача) (П, К); Н^ие б^ило вап^ора *огњом* (= парног брода) да *иде* (Г); сандале *ремичишима* (Г); колибе *сл^амом* (ВС); ог^ич *рдошма засука^ошицема* (Д); Дру^ги п^ут нем^бј *п^оћ рукама недирашима* из м^оје к^уће (Д). Она ж^ена-се ст^иди од он^ога ч^оме^ака ст^а°рога *бра^одом* (Д). Ј^ен ч^ек з^уб^има (М). Б^или-смо код он^ога *бра^одом* (М). Ост^ала ј^ена Ц^иганка *бр^еменом* (= носећа) (Ј); б^ритва *рукашкицом* (К); (ја)та^гани *ув^има* (К); Н^ије ост^а° *ј^еде^ан св^ешлим обр^азом* (К). *Има-ли ви^ше д^внове^ак рдошма* или без р^ого^ек? (К); *ћ^узе р^удома* (муслиманска женска сукња с украсима) (МГ); на к^оња *с^д(д)лом* (= оседланог) (МГ); *ј^аре^ац рдошма* (МГ); Он-*је ч^ек бра^одом* (МГ); кремен^аче *кр^ешима* (плеоназам) (МГ); *Имаше ј^ену ј^арицу прв^ену ба^олицом* *у-чело* (МГ). Ево *ј^еде^ан ст^а°ри бра^одом* д^о-паса (МГ); Н^ови опе^анци-су бе(з)-ж^уге^але^ак, *оушума* (МГ).

β₁) с предлогом

Уф^атисмо Јауд^ију *су бра^одом* (Д).

Према томе, инструментал особине се употребљава скоро сасвим — без предлога.

δ) *Начин*

Социјатив за начин се употребљава редовно без предлога:

М^уком-се пас^а°је (ДВ). П^ошо-е *с^ишмом* (ДВ). Гл^аде^ан и *в^олом* *иде на^прет* (Г). М^уком-ћеш б^ит ж^иф (МГ).

Закључак :

368. Цјелокупна грађа из мрковићког говора показује да су се инструментал и социјатив изједначили. То изједначење је извршено *уз именичке ријечи* — у корист инструментала, а *уз замјеничке ријечи* — у корист социјатива, али не тако изразито као уз именичке ријечи у корист инструментала. На основу ових података мрковићки говор показује много сличности са говором Галипољских Срба, јер је и у том говору дошло до изједначења инструментала и социјатива — у корист инструментала, и то под утицајем турског језика, али се социјативна конструкција очувала *уз личне замјенице* и замјеницу *ко* (П. Ивић, о. с., стр. 350).

Како је текао овај процес у мрковићком говору? Је ли стара социјативна конструкција продрла бар дјелимично у *псеудосоцијативне* (особина = „карактеристична појединост“ и начин = „пратилачки инструментал“²⁵³), а затим они заједно изазвали слично двојство и у старој инструменталној категорији, као што је данас у другим староцрногорским говорима?²⁵⁴

Ја сматрам да је процес управо тако морао тећи. Али ипак снага социјатива није била толика да створи *йоййуно двојство*, него су инструментални облици (псеудосоцијатив и инструментал) стали дјеловати у супротном правцу, тежећи да потпуно одстране употребу предлога *с*. У овом „сукобу“ инструменталног и социјативног облика фонетске прилике су ишле наруку инструменталу. У овом богатом материјалу има преко 40 примјера за социјатив у којима се *с* губи гласовним путем, а то је довољан утицај да облик инструментала добије превагу над социјативом. Ево неколико од тих, већином наведених, примјера:

сййцом жйви, сйџком жйви, ја^џја сйром, ўзе-га сџбу, колибе сљџмом, чџк зубйма, кџза жйви шўмом, ја-се^{ам} Шџком, причџли-су шеййџнима, опџџнци жџглома, лџжи жџном, џба-су живйном итд.

Да су фонетске прилике морале снажно дјеловати, показује облик *сџбу* у социјативној конструкцији: од *йей* таквих примјера само *један* стоји *с* предлогом, а *чейири* су без предлога!

Према томе, мрковићки говор је прошао кроз фазу *двојства* које није било особито јако у псеудосоцијативу и инструменталу, а затим је супротним дјеловањем старих инструменталних категорија, снажно потпомогнутих гласовним дјеловањем, доспио до данашњег стања, јединственог на терену јужних говора и потпуно супротног онеме стању којим се одликује данашњи дубровачки говор (М. Ивић, о. с., стр. 235, а).

Употреба предлога *с* уз замјеничке ријечи представља *окамењену йредлошку синйагму* (упор. ш-њйм и се^а-шњйм), која је механички пренесена из социјативне категорије у инструменталну. Ипак, стална употреба предлога *су, со* уз инструментал замјенице *шйшо* (т. 310) показује да је у прошлости постојало *двојство*: нема *чйм* — нема *су-чйм* (*нй су чйм*), па је уопштен социјативни облик (*су-чйм* и *су-шйшо*).

С обзиром на данашње стање инструментала и социјатива у овом говору, ја сматрам да је мијешање ова два облика почело *рано*, можда прије краја XVI в., а то значи прије пада Бара под турску власт. У то вријеме мијешање је могло бити сасвим благо, а данашње стање је резултат потпуно самосталног развика овога говора у току посљедња 2—3 вијека. Чак сматрам да је овдје страни утицај минималан, тј. може се помишљати на извјестан *млейџачки утицај* (при крају XV и у току XVI вијека), а на албански и турски утицај уопште и не рачунам.

²⁵³ М. Ивић, о. с., стр. 195—200: пратилачки инструментал; стр. 200—210: категорија „карактеристичне појединости“.

²⁵⁴ М. Ивић, о. с., стр. 232—234.

ЛОКАТИВ

369. Познато је да је локатив без предлога замијењен локативом с предлогом, али су локативи без предлога ипак допрли до историјске епохе словенских језика (Vondrák, *Slavische Grammatik II*, стр. 293—294). Данас се такав локатив чува само у прилозима: г ђ ре, д ђ ле, з ѝ ми, л љ ти, о н о м љ а н, док је *д ђ лу* (= доле, т. 264 б) начињено према *врху* које се у овом говору не употребљава (Meillet, *Le slave commun*, 1935, стр. 467).

Међутим, ја сам забиљежио један локатив без предлога у мрковићком говору, али он одговара *ѝросекуѝиву*, дакле—*инсѝрументѝалу*, а не локативу:

С в љ м у ѝ љ ѝ у -се^{ам}-га (= коња) водѝо за-мѝуѝ љ -рке, д ђ кле-се^{ам} доше^а ге-кѝћа (МГ).

Је ли овај локатив случајност, „лапсус лингве“?

Он потиче од ведрог и разборитог приповједача на кога сам се могао ослонити за сваку информацију. Иако је показна замјеница олакшавала чување локатива без предлога (*tomъ časě, semъ městě, opomъ dьpe*; Meillet, о. с., стр. 468), ја сам далеко од тога да тврдим да је ово остатак локатива без предлога, али је приповједач *иако* рекао.²⁵⁵

У сусједном *црмничком говору* рекло би се: *Свѝјем ѝуѝом-сам-га* водѝо за-собом (за-мноm).

ИЗ СИНТАКСЕ ПРЕДЛОГА

370. Губљење глаголске рекције уз предлоге који се слажу са акузативом и локативом (на, у), односно са акузативом и инструменталом (над, под, пред, за), и уопштавање *акузатива* уз предлоге у и на, односно *акузатива* или *инсѝрументѝала* уз предлоге (над), *ѝод*, *ѝред* и *за* — захтијевало је да се ови предлози обраде као посебна цјелина.

Предлог *о* има у овом говору само локативну конструкцију (акузативна није у употреби), а *ѝо* и *ѝри* су развили још и употребу уз инструментал, па сва три предлога треба обрадити као посебне јединице једне шире синтаксичке цјелине, чија је повезаност овдје знатно друкчија него у књижевном језику.

И конструкције с предлогом *међу* такође не разликују глаголску рекцију, него се овај предлог употребљава само с *гениѝивом*. Нема, дакле, ни акузатива ни инструментала с предлогом *међу*, па ће и он бити обрађен као цјелина за себе.

на, у

371. Сматрам да сам у чланку *Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским*

²⁵⁵ Са примјером из Мрковића треба упоредити овај из Туђемила: Туђемиљ кѝји су бѝли *Лѝнцу вѝу* (= уврх Лонца), слѝгоше на Јасен. — Он такође може бити схваћен као *локатив* од номинатива *врх Лѝнац*. Међутим, у стиху из *Сѝарог Вујадина*: *Кад су бѝли бијелу Лијевну* — стоји датив.

говори ма (ЈФ ХХ, стр. 87—104) доказао да је до губљења глаголске рекције у периферијским говорима старе *Дукље*, односно *Зете*, дошло најкасније крајем X вијека. На то нас упућује замјенички облик *чѣм* мрковићког говора, као и замјенички облик *чѣм* данашњег говора *Куча*. Зато можемо с правом очекивати да ће у овом говору употреба акузатива с предлозима *у* и *на* — како уз глаголе кретања, тако и уз глаголе мировања — бити константна црта (као и у осталим црногорским говорима). Сматрам да не треба наводити примјере за акузативну конструкцију (тип: идем у Бар, на Вир), јер је она стална, него ћу дати само примјере за локативна значења:

на

а) Свиљу-је купџва *на-Вир* (ДВ). Стѡка-е *на-иланџну* (Р). Кџплу-се на *Вѣли њејсѣак* (П, Љ). Шкѡла-е на *Печурџце* (ВС, Д). *Сеђѣсмо на Це-џџџѣ* три дѣна (Д). *Биџо-сеам на свѡдбу* (Д). Једнѡм-су-ме фѡтале гроз-ниџе у *мѡј вѣк* (Ш). Рѡдимо на *Салѡну* (К, МГ). *На кадџу* капица кра-лѣва, а на *каџицу* чѡлма тѣрска (К). *Јѡ-ге овџѣа знам кѣа(д) нѣ-беу на-свѣџ* (К). Што џмаш наџтеже *на-овџ свѣџ* да-ти *јѡ олеакшаам* (К). Граниџа бѣше *на-Мос(џ) каменчки* (МГ). Нџтко нџџе бџо на *овџ свѣџ каа* ѡн (МГ). Итд.

б) Нѣма у мѣне нџшта *на-свѣџу* (Р). Што џма *на-свѣџу* бџло је у *Скѣадеар* (Љ). Дрџга вѡрош *на-оѡдме свѣџу* (МГ). *На сврѣџџџу* ра-мазѡна (П). Отворџли смо ѡну шкрѡпу на *дѡбу* (МГ).

в) Примјер за употребу локатива мј. акузатива: Нѣмам *на-чѣм* лѣџ (П).

у

а) Волѡџе купџвасмо у *Скѣадеар* (ДВ). Бѣше се *џ-море* удавџо (ДВ). У *Црџну Гѡру* се сѡди по ѡбичаѡм црноѡрским (ДВ). Стѡка-е у *иланџну* (Р). Турџин бѣше у-*Бѡр* (Г). Цѡмиџа-е у *Вѣле Сѣло* (П, ВС). Седџу у *џејсѣак* (Д, Љ). Ору *џ-џоле* (ВС, М). У *Горѡну* бѡда лџџџџи дувѡн (Ш). Сиђѣли-су удудџе тѣрски ге-кѡла и у *Међурѣч* (Ш). Мемѣт остѡде у *Гораниџу* (К). У *јѣдеан брѣк-му* бѣше кѡџа (К). Кѡ-ће бџт у *Кобџлиџу* и у *Кѡзџак*, ѡн-ће претѣџ (МГ). Ёо вѡк у *кљѡџину* (МГ). У *коџѣ мјѣсџо* сѣди овџ? (МГ). Сневаѡ-сеам *џ-сеан* (МГ). Бѣше кѡџа у *јѣну рѡџу* (МГ). Наџи-су чѣкали у *Суџѡрмену* (МГ).

б) Отѣац-је тѣпут бџо у-*рѡџу* (Г). — А. Гѣ-му-је жѣна? Б. У *Бѡру* (ВС). — Бџскуп у *Бѡру* (ВС). Чѡо-си у-*сѣану* (МГ). — А. Гѣ-је Суло? Б. Тѡмо у-*сѣлу* (МГ). — Јѡребиџе жџве у *иланџнама* (МГ). Тѡ џма у *књџгома* (МГ).

Из наведених примјера се види да се каткад употребљава и локатив уз глаголе мировања. Ја сматрам да се у оваквим примјерима не огледа утицај књижевног језика^{2, 6}, а још мање — да се чува глаголска

²⁵⁶ Ја такође сматрам да ни примјери из црмничког говора (Милетић, о. с., стр. 483) нису настали под утицајем књижевног језика, него су остатак старе конструкције, а употријебљени су ради стилског истицања.

рекција. Ради се просто о ријетким, врло ријетким, дублетима који имају претежно стилско значење, јер служе за истицање локативног израза.

над, њод, њред, за

372. Одмах треба истаћи да се предлог *над* не употребљава, а ни употреба предлога *њред* и *за* није честа. Једино за предлог *њод* има доста примјера.

над

Овог предлога нема у слободном говору, него га замјењују предлози *њовр*, *навр* и *више* с генитивом:

Оре^{ан} лѣти *њовр Горане, куће* и сл. (Д, К). Кѣтрова вѣси *њовр њуса* (Д, МГ). Дѣте стѣји *њвр јѣме* (ВС, К). Поглѣдај *више сѣбе* (К, МГ).

њод

Уз глаголе *креињања* стоји предлог *њод* обично с акузативом именица сва три рода и оба броја, а врло ријетко са инструменталом једн. именица жен. рода на *а*:

а) Дѣћи *њод*(*д*)-*мѣслику* да сѣдимо (П). Пѣћи *њод-онѣ дѣји* (*њод онѣ дѣвоге*) (П). Узми јѣно дѣте *њод*(*д*)-*јѣно рѣмо*, а дрѣго дѣте *њод*(*д*)-*дрѣго рѣмо* (Ш). Цѣо свѣт стѣ(в)и *њод*(*д*)-*свѣју кумѣнду* (К). Србијѣнци дѣше *њод*(*д*)-*Брдѣшу* (МГ). *По*(*д*)-*њравѣсу* не (= нас) скрѣй (МГ). Волѣви минѣше играјѣх, те мѣне проврѣтоше *њод*(*д*)-*лѣсу* (МГ).

б) Пѣћи *њод-онѣм мѣрвом* (Д, К).

Уз глаголе *мировања* стоји *њод* каткад с инструменталом, а врло често с акузативом:

а) инструментал

Подѣвиш-ге (= теле) *њод-мѣ^ојком* (Д). Нашѣ^а-сѣ^м кѣћу *њод*(*д*)-*кѣменом* (К). Вѣ-ћете *њод*(*д*)-*мѣјом рѣком* бѣт (К). Нѣма дѣ-се крѣва лѣ^нни (= балежи) *њод*(*д*)-*њѣм* (МГ). Цѣрдин *њод*(*д*)-*кѣћом* (МГ).

б) акузатив

Сѣди *њд*(*д*)-*граѣи* (ДВ). *Пѣ*(*д*)-*землу-се* не мѣже нѣшта *наѣ* (ДВ). Ёто-е *њод-бѣчу* (ДВ). Срѣо кѣѣза *њд*(*д*)-*бресѣи* (ДВ). Сѣди *њод*(*д*)-*њдѣчѣк* (ДВ). Нашѣи-су-му рѣну *њдд-грло* (ДВ). Сѣдимо *њод*(*д*)-*мѣслику* (П). Да-спѣм-ћу мѣло *њод-онѣ дѣји* (П). Сѣћѣу *њод-мѣслине* (*њод-мѣрве*) (П). Тѣ-си сѣдѣ^р Омѣром *њод*(*д*)-*крѣшкѣ* (П). *По*(*д*)-*Глайѣу* Кѣѣжеиѣна (П). Полѣ^ако-га (= теле) подѣвиш *њод* њѣгѣву *мѣ^ојку* (Д). Тѣ *њд*(*д*)-*ѣу ѣѣму* (М). Жѣву *њд*(*д*)-*ѣо бѣдо* (Ш). Кѣѣ-е *њод*(*д*)-*лѣсу* (Ш). Дрѣћѣш јѣно дѣте *њод*(*д*)-*јѣно рѣмо*, а дрѣго *њод*(*д*)-*дрѣго рѣмо* (Ш). Чѣк сѣди *њод*(*д*)-*крѣшкѣ* (К). Он-је то снѣва^о *њод-овѣ сѣнѣ* (К). Свѣ-ти-је тѣ *њод*(*д*)-*комѣ^онду* (К). Франѣуска-е бѣла *њод-Бѣр* (К). Фѣбрике су цѣле *њод*(*д*)-*њѣгѣ*(*в*)у *комѣнду* (К). *По*(*д*)-*чѣју комѣнду-е сѣ^а(д)* Мисѣр? (К). Ёто-ти-је (лопѣта) *њдд-ноге* (П). Разгѣѣбра дним мѣнарѣм *њд*(*д*)-*мосѣи бѣ^орски* (К). О(д)-свѣк крѣлеве^ак су бѣли вапѣри *њод*(*д*)-*Бѣр* (К). Пѣлѣнѣкѣћу-су бѣли *њод*(*д*)-*бѣ^арѣк мрѣвски* (К). Лѣже тѣвр *њод*(*д*)-*дѣва* (МГ). Дѣвѣ-га

ѿо(д)-мјургу (МГ). *По(д)-ѿрбѿк* прокиђена и прижева (МГ). *Ђво-ју ѿо(д)-Поидвицу* (њива) (МГ). *Њйве ѿд(д)-цркву* (МГ). *На°к-ге ѿо(д)-сјуку* у Цафран (МГ). *Сломйк-се ѿод-ону гработицу* (МГ). *Грдп-је ѿо(д)-са°му кућу* (МГ). *Тѿјера (-е) ѿод врйће* (МГ).

Према броју забиљежених примјера с предлогом *ѿод*, акузатив је шест пута чешћи од инструментала (41 : 7). То је потпуно супротно ономе што налазимо код предлога *ѿред* и *за* уз које стоји само инструментал (независно од глаголске реакције).

Одакле потиче ова разлика? Ја сматрам да се предлог *ѿод*, због губитка свога семантичког парњака — предлога *над*, синтаксички прикључио предлозима *на* и *у*, уз које такође стоји само акузатив (уз незнатна одступања). Друкчије објашњење не видим за ову разлику која не може бити случајна.

ѿред

Предлог *ѿред* стоји с инструменталом и уз глаголе кретања и уз глаголе мировања (одступања су врло ријетка):

а) акузативна значења

Бевѿјка њйје излѿзила *ѿри(д)-ѿнома*, *ѿри(д)-нѣнциома* (П). Скѿчи лућни *ѿри(д)-њйма* (П). Јѣну баскетйну трѿве машик *ѿри(д)-волѿма* и свѿ-је јѣдоше (П). Испѿн' *ѿри(д)-кућом* да ти рѣкнем њѣшто (П). Мѿге^а-си испѿст *ѿри(д)-крѿлом Никѿлом* (Р). Испѿни *ѿри(д)-њйм* (Р). Пѿше *ѿрѣ(д)-књазом* (ВС). Овй кѿњом праѿо *ѿри(д)-кућом* Филипвом (ВС). Дѿшла *ѿри(д)-госйодѿром* (ВС). Пѿђни *ѿрейш-кућом* [*ѿре(д)-ѿййма кућома*] (Д). И дниси трй брѿта испѿну *ѿри-њйм* косѣрима (Д). Испѿсће Црногорци *ѿри-њйм* (К). Пѿђни *ѿре(д)-ѿѿмијом* (К). Трчи *ѿри(д)-њйм* (= акуз.) на прйту (МГ). Пѿђни *ѿри(д)-сѿдом* (МГ). Пѿђни *ѿри(д)-каѿейшѿном* (МГ).

б) инструментална значења

α) мјесто

Чѣкали-га нарѿт *ѿри(д)-цркъвом* (ВС). Сѣдимо *ѿрейш-кућом* (*ѿрейш-кућома*) (Д, К).

Али: Тѿ-е *ѿрейш-кућу* (П).

β) вријеме

Сѣ^а(д) *ѿри(д)-о(в)йм рѿйом* (К).

за

1.

И предлог *за* стоји с инструменталом и уз глаголе кретања и уз глаголе мировања (одступања су врло ријетка):

а) акузативна значења

Пѿђни *за кућом* (*за кућома*) (Д). Пѿђни *за брѣгом* (*за брѣгома*) (Д). Он-се сѿкрио *за-ѿййм дѿбом* (К). Дѿ-је ѿзмето *за нѿшим сйном* (К). За-ђѣли-се *за њѣчем* (= због нечега) (К). Везѿла-се^а(м)-се *за-колѣком* (МГ).

б) инструментална значења

Свѣ штѣ нађеш, испѣчи-ми-га *зѣ-врашѣом* (П). На онѣ (крушку) за *ѣрѣслѣшѣом* и *скалунѣшѣом* ѣма круше^аке^ак (П, Д). Ёво-га за-брѣгом (за брѣгомѣма) (Д). Ра^оди за кѣћом (К). Жѣви за *Лесѣшѣом* (К).

Али: Лѣти лужѣца за *сѣфру* (= за софром) (П). Сѣдѣмо за *ћу-ѣрѣду* (*ћуѣрѣда* = драча) (ДВ).

Међутим, ако се врши кретање за одређеним циљем, онда поред инструментала може стајати и акузатив :

а) Јагне трѣчи за *ма^ојком њѣдвом* (Д). Кучѣћ трѣчи за-зѣцом (Д). Штѣкѣао загар за-за^оѣцом (МГ). Осе^ам вѣкове^ак иђау јѣде^ан за јѣним за мѣром (Ш).

б) Вѣка-ју: „Ајде овѣмо.“ И Фѣтма за-њѣ (= за њом) до тѣчка (пође) (П). — Дѣте плаче за-ма^ојку (= за мајком), нѣка дѣђе брзо ма^ојка (П, Д). — Дѣте плаче за ба^оба (= за оцем) (Д). — За дѣву (= за халвом) и ја^о плачу (П, Д). — Тѣле рѣка за ма^ојку (за краву) (Д). — Сѣца-ми гла^оца за мѣга брѣша! (ДВ, МГ).

У првом примјеру имамо кретање за одређеним циљем, а у сљедећих пет примјера — такође кретање у пренесеном смислу. Према томе, то су инструменталне конструкције. Зато се морамо запитати: одакле овдје акузатив, кад је у свим осталим случајевима уопштен инструментал уз предлог за?

Ја сматрам да ова појава није резултат поремећаја у глаголској реакцији, јер сличних појава нема у сусједним говорима, нпр. у црничком. Прије ће бити да је овдје настала промјена у семантици глаголске ријечи (или боље: у семантици *ѣредикаѣшке синѣагме*), тј. да је тежиште у намјери, а не у кретању за одређеним циљем. То значи: дијете плаче — да би му дошла мајка, да би добило халву и сл. (Упор.: Кад не казах за *ше хѣре* ноге, ја не казах за *варљиве очи*)²⁵⁷.

2.

Предлог за се употребљава испред инфинитива са којим замјењује експликативну и намјерну реченицу. У томе се огледа, свакако, страни (романски) утицај:

Јѣде^ан мѣну за-нѣ-доћ нѣгда (ДВ). — Пѣздѣм се за-иђѣи пу(т)-кѣће (ДВ). — Мѣну за-у-нѣ-доћ (ВС). — Дѣбре су за-обуи (МГ). Види т. 429.

Најзад, предлог за се употребљава у сложеним прилошким изразима — за *ѣреко зѣме*, за *ѣреко лѣи*:

Умају дрве^ак за-ѣреко-зѣме дѣста (ДВ). — За-ѣреко-лѣи им је тѣшко (ДВ).

Сматрам да је и ово страни (романски) утицај.

²⁵⁷ М. Стевановић, Граматика 1951, стр. 409.

о, њо, њри

373. о

Предлог *о* се употребљава с *локативним*, а скоро никад с акузативним значењем (свега 1 примјер: Удари кундаком о(д)-пџшке *о-дубу*; МГ). Локатив с предлогом *о* може вршити двије службе: мјесну и објекатску. У мјесној служби претежу знатно облици *генитива мн.* над облицима локатива мн., а што је нарочито важно — у тој служби се јавља само именица *јуџи* (*о-јуџове^ак*, *о-пџтовима*). У објекатској служби се употребљава и *генитив* и *локатив мн.* приближно подједнако, али та употреба није честа. Њу лако замјењује предлог *за* с акузативом (Причамо — *о њџду чеку*: *за њџга чека*, *о њџма луђима*: *за њџ луђе*).

а) мјесно значење

α) *ген. мн.* (= лок. мн.)

Ќ-ли да прџтиш нарџт *о-јуџове^ак* со тџџе^ам кџџом? (ДВ). — Мјеш-раш-ли нарџт *о-јуџове^ак*? (П). — Мџ^аска остала *о-јуџове^ак* (П). — Стџка-е пасала *о-јуџове^ак* (М). Стџка-е остала *о-јуџове^ак₃* (*о-пџтоима₁*) (Љ). — Ќстаде ми стџка *о-јуџове^ак* (К). — Осташе *о-јуџове^ак* (К). — И тако *о-јуџове^ак*, по п џ т о и ма, — свџ знају нашки (МГ). — Изгубиле су се о - п џ т о и ма (*о-јуџове^ак*) (МГ). — Товари су остали *о-јуџове^ак* (МГ). — Дџста бел^аџа кџ^а-те жџне цџкају *о-јуџове^ак* (МГ).

β) *локатив мн.*

Гџ-е стџка? 1. Ќ-путу (једн.) 2. *О јуџоима* (*о-јуџове^ак*) (Р). — Брави су остали *о-јуџо^ама* (Р). — *О-јуџо^ама* -се^ам мнџго бџо (П). — Остала-е стџка *о-јуџоима* (*о-јуџове^ак*) (ВС). — Дџве јџгџади осташе *о-јуџоима* (М). — Брават-су остала *о-јуџоима* (*о-јуџове^ак*) (МГ).

γ) Ако именица у *ген. мн.* (= лок. мн.) почиње самогласником, онда мјесто предлога *о* може стајати *од*:

Седџџ^а од-јуџе^ак (по п џ т о и ма) (МГ). — Товари су остали од-јуџе^ак (МГ). — Прџти-ге тамо дџле од-јуџе^ак (МГ).

б) објекатска служба

α) *ген. мн.* (= лок. мн.)

Знам *о-сџдове^а* (ДВ). — Не води рачџна *о-џџк чџле^ак* (*о-џџма чџлама*) (Д). — Прича^амо о *сџџ^арик луђик* (К). — Причџли смо о *њџгџвџк сџнове^ак*, о *Тџре^аке^ак* и *Црноџре^аџе^ак* (К). — Прича о *сџџ^арик рџчик* (МГ). Причамо о нашки *сџџ^арик* (о нашим *сџџ^арима*) (МГ). — Причамо о *сџџ^арик луђик* (о *сџџ^арима луђима*) (МГ). — Разговарџ^а-је о *џџк џрџче^ак* (МГ). — Прича^амо о *сџџ^арик луђик* (о *овџк сџџ^арик луђик*) (ВГ). — О *џџк грџбове^ак* не-знам (ВГ).

β) *лок. мн.*

Ќн-би знаџо *о-џџџема* *Кџџама* (ДВ). — О *Мџкуџџима* не-знам (ДВ). — Причџли смо *о-дџбрима луђима* (Р, ВС). — Причамо *о-сџџ^а-рима луђима* (*о-сџџ^арик луђик*) (К). — Причамо *о-мџџима вџсџџима дџ^а*

нима (*о-мѡјик вѣселик дѣ^ане^ак*) (МГ). — Баимо се *о-иѡглома*, (*о-иѡге^а-ле^ак₁*) (МГ). — Причамо *о-днима нѡшима дрѡгоима* (*о-н ѡш и к др ѡгов е^ак*) (МГ).

Примјери: *о ѡлицома*, *о днима нѡшима дрѡгоима* — свједоче да је *локаѡив мн.* и овај примјер: *о овѡк сѡ^арик лѡђик*. Међутим, ми имамо примјера гдје се предлог *о* употребљава и са *гениѡивом*, али у локативном значењу: *о дѡброму чѡце^аку* и *о дѡброга чѡце^ака* (Р).

Такође има примјера гдје се предлог *од* употребљава и са локативом и са *генитивом*, али у оба случаја са *локаѡивним* значењем: *од-онѡму чѡце^аку* и *од-овѡга сѡ^арога чѡка* (К). Такви су још и ови примјери: Причали-смо *од Осмѡна Нѡкезиѡа* (Р); Причамо *од-онѡма ѡце^ама* (К), *од-овѡк сѡ^арик лѡђик* (К), *од-овѡк глѡваре^ак црногѡрских* (К), *од-онѡк вѣселик дѣ^ане^ак* (МГ).

То је очигледан доказ да се мијешају предлози *о* и *од*. То је мијешање настало због губљења сугл. *д* у примјерима ове врсте: *шѡга о-иѡрѡјове^ак* (= од трѡпове^ак), ал^ат *о-иѡшове^ак* (= од пѡтове^ак), нѡсе^ам заснѡ *о-кѡме^аке^ак* (= од кѡме^аке^ак) и сл. Зато нисмо сасвим сигурни је ли значење *гениѡивно* или *локаѡивно* у овом примјеру: Нѡшта не вѡјерујем *о-иѡѡк зѡвјешѡк* (К).

Па ипак то мијешање предлога *о* и *од* није сасвим замаглило употребу предлога *о* с локативом. Зато сматрам као сигуран *локаѡив мн.* примјер *о-иѡшове^ак* у свим наведеним примјерима за мјесно значење. Наравно, ја таквима сматрам и све друге *синѡагмаѡски* јасне локативе, како за мјесто, тако и за објекат.

Иако је употреба предлога *о* са старим *локаѡивом мн.* именице *ѡиѡ* (пѡт-ѡх < пѡтѡх) — једини примјер те врсте за мјесто у мрковићком говору²¹⁸, он нам, као и примјер за *објекат*: *о ѡгѡвѡк сѡнове^ак*, свједочи да је данашњи *гениѡив мн.* именица у црногорским говорима (*а^ех*, *а^ек*, *а^ег*, *е^ак*) по поријеклу *сѡѡри локаѡив мн.* оних именица које су некада у том падежу имале наставак *ѡх²¹⁹*.

374. *ѡо*

а) мјесно значење

Данас је у овом говору врло ријетка употреба предлога *ѡо* с *гениѡивом мн.*, док је употреба с *локаѡивом мн.* обична, али не и честа као у другим нашим говорима:

а) *ѡо ѡѡшоце^ак* (ДВ), *ѡо крѡ^аје^ек* (П); Стѡка ѡде *ѡо ѡѡшоце^ак* (Д, К). Овце п^асу *ѡо вѡгове^ак* (п о в ѡ г о ѡ и м а) (К).

б) Селили-се *ѡо зѡбелима* (ДВ). Ост^али-су н^адвор *ѡо-ѡланѡнома* (Г). Ст^ално-се^ам *ѡо-ѡѡшоима* (ВС). Овце су ѡстале *ѡо-ѡлицома* (Д). Ј^есу-ли *ѡо-слѡжбома*? (М). Ј^еребице^ак ѡма *ѡо-ѡланѡнома* (М). По ка-ѡѡн(и)ма (*ѡд-селима*) н^е-беше шкѡле нѡге (ЈБ); *ѡо гѡдима ѡѡшоима* (ЈБ); Ост^ала стѡка *ѡо-ѡѡшоима* (К). Ђто б^рава^т *ѡо-ѡлицома*, *ѡо-ѡѡшоима*

²¹⁸ Примјере за црмички говор види код Милетиѡа, о. с., стр. 495—496.

²¹⁹ Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1, стр. 79—80.

томе) (Јб). У Црну Гору се суди *ѿ* обичајом црногорским (Ш). По ндишким је спѣца (К). По ндишким језиком причамо (К, МГ), али: По ндишкому језику: Пејсѣак Палушков (К). По-коим језиком-је то? (МГ). Сви-се *ѿ-ѿѿм* (јатаган) збву Тагани (МГ).

г) *ѿ* (= послије) с локативом

Дијалекатска конструкција *ѿ* + *инструментал* почела је продирати и у конструкцију *ѿ* (= *ѿослије*) + *локатив*, али је то засад сасвим ријетка појава. Међутим, ова појава је позната и код наших старих западних писаца (М. Ивић, ЈФ XIX, стр. 206).

Примјери:

а) Мати-ми-је дошла три године *ѿ* Црногорицу (П). Отѣц-ми-се оженио три године *ѿ* Црногорицу (П). — А. Кад почињете са радом ујутро? Б. Мало *ѿ-сунцу* (= послије изласка сунца) (ДВ). Ови пут се направио *ѿ* *рају скѣдеарскоме* (Д). Наша-се кућа направила *ѿ* *морији* (К). То-е било *ѿ-рају скѣдеарскому* (К). То-е било *ѿ-Кѣсову* (К). Те две *ѿ* *ѿдму делѣну* рекоше: њѣкому 5—6, њѣкому ништа (МГ).

б) Нѣма више свѣта *ѿ-ѿѿм* *ѿкиом* (*ѿ* *сѿрашним сѿдом*) (Јб). — Чѣбоѣни, Лашкићи и Казелићи дошли су у Лескѣвѣц *ѿ* *Браймом* *Бѿлом* (= послије Браима Биле) (Јб).

д) *ѿ* = „у току“

Оваква употреба предлога *ѿ* је сасвим ријетка и, рекао бих, небична:

Што *ѿ*деш *ѿ* *сунцу*? (П). По *ѿ*дму брѣмену (Јб).

375. *ѿри*

Предлог *ѿри* има само мјесно значење, а употребљава се с *локативом* *једн.* и још чешће с *инструменталом* *једн.*, док је у множини сасвим риједак. Употреба уз инструментал долази због мијешања предлога *ѿри* и предлога *ѿри(ѿ)* (< *ѿрд*), који су се гласовно изједначили, а везује их мјесно значење:

а) Луње су *ѿри-Лесѿу* (Р, МГ). Сѣдим *ѿри-ѿѣнциеру* (П). Пѣле *ѿри-Можѿури* (К). Стынуле се *ѿри-међи* (К). При камену (К). При са^ѿ *мому мѣру* (К). Опренѿ-е крук *ѿри-ѿѣсѿи* (К). Стѿупица-се стаи *ѿри-међи* (К). Брѣани-су *ѿри-ѿланѿни* (К). Дѣбра Вѣда-е *ѿри-Лесѿу* (К, МГ). Зѣбели-су *ѿри* *Можѿури* (МГ) *Лескѣвѣц-је ѿри-Рѣсовцу* (МГ).

Ѧвце су *ѿри ѿѿма сѿра^ѿнома* (Р, М). Гѣ-су та сѣла? При *ѿланѿнома* (Јб). Кѣзе су *ѿри сѿра^ѿнома* (К). Вѣде су *ѿри ѿѿма ѿланѿнома* (МГ).

Један једини примјер овога предлога с *генитивом* *мн.* (= старом *локативу* *мн.*) свједочи да се предлог *ѿри* некада чешће употребљавао у тој конструкцији, која се данас може чути само од *старијих* људи:

Међурѣч-је при-*ѿѿк ѿланѿне^ѿк* (К).

б) Кѣзе су *ѿри ѿланѿном* (Р_ѿ). Луње су *ѿри* *Лесѿном* (Р, МГ). пмамо зѣбио *ѿри-зѣлом* (П). Сѣдим *ѿри-ѿѣнциером* (П). Дѣпчѣ^ѿни-су *ѿри-Ле-*

сињом (BC). Међуреч-је *ѝри-Гдлобрдом* (M). Калиман *ѝвдѝ ѝри-Кѝ^ал-бечом* (по-Кѝ^албеч) (Љ). *При-Лесѝњом* — тѝ-е *ѝри-ѝланѝном* (Љ). Како-е кѝје село *ѝри-кѝјом гѝром* (Љ). Залѝф-је *ѝри Волуѝцом* (Љ). Јѝде^ан *ѝри-дрѝзим свѝжу се, опрѝну* (K). Остане пѝча кѝре *ѝри-њѝм, ѝри-ѝейсијом* (K). Дѝ^апѝчоѝѝи-су *ѝри-ѝланѝном* (K). И пѝп-се пиѝѝа *ѝри-јѝнѝм дѝубом* (K). Остаѝе-му јѝде^ан трѝп велики прѝ-т е л у (*ѝри ѝѝелом*) (K). За-бели-су *ѝри Можѝуром* (MГ). Пѝре-су *ѝри-Мѝјом, ѝри-онѝм тѝ-ге ѝма^ѝ* (MГ). Извѝри су *ѝри Суѝѝѝрманом* (MГ). Пѝре су *ѝри-њѝм, ѝѝему у цѝп* (MГ).

г) *ѝри с акузативом*

Ово је врло ријетка појава у говору Мрковића и потиче од мијешања акузатива и локатива по угледу на предлоге *на* и *у*:

Сеђау *ѝрѝ-зе^аѝ* (п р ѝ - з е^а д о м) (П). — Штѝ-га маѝи *ѝрѝ-зе^аѝ* (при-зе^аду) (П). — За време рѝта (1912) бѝо-се^ам *ѝри каѝейѝански сѝд* (П).

Тако је у овом говору постала једнакост слѝдећих предлопних конструкција: *Сеђим п р ѝ - з е^а д у* = *ѝри-зе^адом* = *ѝрѝ-зе^аѝ* (П), уз напомену да је инструментал најчешћи, а акузатив сасвим риједак.

Употреба предлога *ѝри с акузативом*, која је у говору Мрковића тек на помолу, преобладала је сасвим у *грбаљском* говору. Тамо се редовно каже: *Нађу Перѝноиѝа ѝрѝ-море*. *Приѝй-га ѝри ѝлѝме*. *Приѝња каѝ ѝрѝ-мѝд*. *Раѝи ѝри-ѝѝѝѝину, ѝри-одбѝр*. *Играли су ѝри-онѝ каѝ*. *Убѝла-га-е ѝри осѝуѝѝѝе*, итд.

међу

376. Предлог *међу* стоји с *гениѝивом* и за акузативно и за инструментално значење.¹⁶² Иако у нашим рјечницима нема примјера за овакву употребу предлога *међу*, ипак се у Рј ЈАЗУ (с. в. *међу*) каже да би се овај предлог морао употребљавати с гениѝивом, као што се употребљава у руском језику. Сматрам да топоним *Међугѝре^ак*, и поред новог наставка у ген. мн., свједочи да је ово стара црта мрковићког говора.

а) акузативно значење

Ускочи вѝк *међу-ѝве^аце^ак* (BC). Пѝѝи *мѝђу кѝде^аре^ак* (K). Јѝ ли дѝѝо *мѝђу ва^ѝс* (K).

б) инструментално значење

Ўмам да орѝжем јѝну лѝзу *међу-кѝде^аре^ак* (П). Дѝ^абезиѝи-су *међу-гѝре^ак* (BC). Мѝкулиѝи-су *међу ѝлѝнине^ак* (BC). Међуреч-је *мѝђу Кѝз-јака* и *мѝђу Лиѝѝњака* (Д). Међуреч-је *међу-ѝлѝнине^ак* (Љ). ѝн-је *међу-вѝјске* (ген. једн) сѝдѝо (K). Ёто га *мѝђу кѝѝе^ак* (K). Вѝк-је *међу-ѝве^аце^ак* и *међу-кѝзе^ак* (K). Мѝ сѝдѝмо *мѝђу лѝѝик* (K). *Међу-њѝк* нѝма *жѝне^ак* (MГ).

¹⁶² Л. Вујовић, *Историјски пресјек . . .*, ЈФ ХХ, стр. 107.

Одступања од овог општег правила су ријетка и неуједначена:

М е ђ у - н а м а н е м а с в а ђ е (К).

Ј е с и - л и ў б р а о ђ н у к р ў ш к у м е ђ у - к ђ д р е ? (П).

Ј е - л и д ђ ш о м е ђ у - њ њ м а ? (К).

Употреба времена и начина

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

377. У употреби времена и начина мрковићки говор не показује оно обиље у примјерима и врстама којим се одликује наша народна књижевност и развијенији говори. Нарочито је ријетка *гномска* употреба времена и начина, што се може објаснити периферијским положајем овога говора, док њему блиски паштровски говор обилује баш таквим примјерима³⁶³. Нема ни праве *квалификативне* употребе неких облика, нпр. перфекта и оба начина, чиме се опет одликује књижевни језик и развијенији говори. Мрковићки говор нема ни *футура егзактног*, него га у једним случајевима замјењује модални аорист, а у другима — *футур*. Покушаћемо у партији о футуру да објаснимо губљење *футура егзактног*, јер га је мрковићки говор, свакако, морао имати. Нема такође ни *глаголског њрилога њрошлог*, док је глаголски прилог садашњи сасвим обичан.

Па ипак, гледан као цјелина, мрковићки говор показује у овој области синтаксе већину главних одлика осталих говора са овог подручја³⁶⁴. Нарочито је богата и синтаксички драгоцјена употреба *аорисџа* и *имперфекџа*. Модална употреба аориста у зависним реченицама с везником *ако* и употреба перфекта за строгу забрану — заслужују посебну пажњу. Класична је употреба плусквамперфекта, у коме се тачно разликују значења са имперфектом помоћног глагола *биџи* (доживљеност) од оних са перфектом овог истог глагола (недоживљеност). Строго је спроведена разлика између потенцијала за садашњост (*бик реке^a*) и потенцијала за прошлост (*ћак рећ*).

Иако се чува синтаксичка разлика између *аорисџа* и *џерфекџа*, ипак има примјера који показују да је та прецизност у разликовању начета, али тако да се аорист јавља (или боље: *задржава*) мјесто перфекта. Ево примјера који то потврђују:

Бџ тџ и умј^a (= нестале), нџге га нџ-би, — јесте чисти индикативни аорист за непосредну прошлост. Међутим, у примјерима: Бећџр с џ^a (д) *бџ ођен*, *мџну џџге* и С џ^a (д) *гџ бџ тџ?* — опет имамо аорист за непосредну прошлост, али прилог *сџ^a(д)* сам по себи казује ту прошлост која граничи са садашњошћу, па бисмо у оба случаја очекивали пер-

³⁶³ Љубиша, Причања Вука Дојчевића.

³⁶⁴ Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 118—122; Милетић, Црмнички говор, стр. 543—562.

фекат, као што га имамо у примјерима: С ђ^а (д) - е била ге-ја^о и Дош^а-се^{ам} с ђ^а(д), м а л о п р и ђ е^а⁶⁵. Аорист продире и у чисто перфекатска значења гдје нема никакве доживљености, као што је ово питање: *За време рђиша* (1941—1945) *гд би ши?* Овакво питање ми је поставио један Мрковић, мој предратни познаник, кад смо се срели 1950. године. Додуше, могло би се рећи да овдје има *уживљавања*, које се управо јавило код мог познаника, а уживљавање при употреби аориста значи исто што и доживљеност.

Такође у примјеру: 1. Гђ-е Бјмо? 2. С ђ^а (д) б^{ше} ођен — прије бисмо очекивали перфекат него имперфекат⁶⁶, али то не вриједи за мрковићки говор, у коме се, по правилу, *доживљена радња казује имперфектом*, а не перфектом. Овај имперфекат и још више аористи у претходном ставу — показују са колико се упорности чувају ова два глаголска облика, што ће се видјети у даљем излагању о њима.

Послије овога увода прећи ћемо на обраду сваког глаголског облика посебно.

ПРЕЗЕНТ

378. *Индикативни ѡрезениј* је сасвим обичан и зато ћемо навести само неколика примјера:

Нџ-да време да се ради (ДВ). *Кјућу се, сџу* у пејсџ^{ак} (ВС). *Мџња се свећа* (К). На огџањ *сџи* пињаџа вџдом врељом (К). *Не мџгу се очуџиј оидму*: на каџију капица кралџва, а на капицу ча^олма турска (каџијина) (МГ).

Сви наведени презенту казују радње, односно стања, напоредне са садашњошћу говорног лица. То вриједи сасвим и за посљедњи примјер, који има у себи и квалификативног значења, јер се реченица приписује личности која је у доба Црне Горе носила црногорску капу око које је била обмотака чалма.

379. *Квалификативни ѡрезениј* је такође чест, јер се њиме карактерише индивидуални и још чешће колективни живот ових људи, као и њихова многобројна искуства у вези са биљним и животињским свијетом који их окружава:

Ќкле *иџу* кџоџи, *не мџгу заснуџи* (ДВ). Преко днџви *заснем* нџгда (ДВ). Кџ *мџже да засне*, бџ(џ)не му кџрист (ДВ). Сваки бџџа^о-смрџи (ВС). Она *не иџџва* нџке^{ат} (П). *Имамо* јџде^{ан} јџзјк Мрџкоиџом, а *немамо* Мџкулиџом (М). И бе(з) сџли *сџдџмо* (= остајемо) дџста пџте^{ак} (М). У Амболу ниже Шџса *сџду* (= станују, живе) Малисџри па *греду* булџ-

⁶⁵ А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, стр. 123—125.

⁶⁶ А. Белић, о. с., ЈФ VI, стр. 123—124.

Моја провјеравања у *црмничком говору* показују да је тамо много обичније: *Бџо је сџд* ођен, па је *минџо* (него: *Сџд би* ођен, па *мину*); такође је обичније: *Сџд је бџо* ођен (него: *Сџд бџше* ођен). Оба примјера казују доживљеност.

рама у Шас да узиму вџде (Ш). *Позајмујемо* јџе^ан ге-дрџти дџк-се *ошџџре* путови (М). При(д) Бајрам вџли тридџс(т) дџе^ане^а *идсиимо* (МГ). Сваку гџдину по-дџсе(т) дџе^ане^ак *иде* рамазан напрет (ВГ). Кџ^а(д) *бу(д)не* јџжно брџме, *снџк не дужсиња*° (М). Зџйми и лџти *сџди зелџна* (К). У Горану *бџда* лџџеши дуван (Ш). Дуван *нџше* белу зџмлу (Ш). Арак *нџше* црвеницу (Љ). Зџм-е лџк вџда, *џна шџџџи* јџт нџ (Д). Хајван *укоџа*° је (сахрањује), а мџ *машџјемо* (К). *џна-се џења*° је џз-дрво ка° маџка (К). Кџ^а(д) *зна*° гџ-си, *гџде-ти* како вџф (Р). Биша *џрокиџа* дрво (К). Куниџе *лџвимо* бизџнома, стџпницџма (Д). Јазмец и кучиџа *добџва* (савлабује) (Љ). О-зџмџје прџ рџтко *џрси* брџве, а о(д)-кџрта *џрса*° је, *крџиа*° (МГ).

380. Приџповџдачки *џрезени* није особито чест и обично стоји напоредо са проповџдачким императивџм, аористџм и перфектџм. Најобичнији је у изношењу догађаја за које приповџдач зна по чувењу. Нпр.:

Ја обрни пу(т)-џџџе и *џџца*° м и *убџју-ју* (МГ). — Србијанци д џ ш е под Брџицу, Турци-ге не *га*° џу (ДВ). — *џн-је* пџшџ^а да *џџра* гнџја магарџтом. У јџде^ан ваке^ат *окрџне се* да *иде* кџћи свџџџџ. И џнизи три брџта *исџ(д)ну* пред-џџм косџрима (Д). — Насраџн-џе имџо тридџсет гџварџк. *Пџне се* на онџга најпрвога и *брџји*: *излџзи* му дваџсет дџвет. *Пџне се* на најзе^ањега: џпет дваџсет дџвет (МГ). — Жџна *џзме* џџбре говџетџно и *исџџе*-га пот-сџч. *Дџџе* јџде^ан ста^ори у-џџ кџћу. *џна жџна-се сџџџи* од-онџга чџџека ста^орога брџдом да окрџџе онџ лџп о(д)-лаџнеџа (Д).

381. Гномски *џрезени* је чешиџи од ма ког другог глаголског облика у гномској употреби. Неке пословице одговарају обликом и значењем нашим народним пословицама, док су друге, свакако, творевина овог говора:

Кџму *нџма* вџка, *нџма*-му ни лџка (ДВ, К). — Без млџка *нџма лџка* (ДВ, МГ). — Тџшко гра^оду штџ-га жџне *гра*° деџ (К). — Штџ *сџш*, то *џсџџи* (Г). — Кџ-што *џџни*, сџбе (га) *џџни* (Љ, Д). — Гџ-е пра^оџа, гџ бџк *џма*° же (Љ). Супрај-срџде-се куџџла не *џрџде* (К, МГ). — Ако *нџмаш* брџве у кџћу, брџве-си са^ом (ВС, Љ). — Зџло-ти-е свџт ширџк, *џко-ти-е* алиџа џска (ВС). — Из јџлове крџве не *исџџа* млџко (МГ). — С кџм-си, таке^ав-си (ВС). — *Лџџше* грџи нџ рџџи (Љ).

382. Модални *џрезени* је сасвим риџдак и одговара по свом значењу футуру:

1. *Идџџи*-ли, нџвесте? 2. *Идџмо*, нџка спрџмим дџте (МГ). — Ублџџџо се кријамџт. *Нџма* више свџта по-џџм ваџтом (Љ).

АОРИСТ

383. Аорист је најчешће и најразвијеније претеритално вриџеме у овом говору. Он се употребљава врло често у синтаксичком индикџ-

Ге-*би* (тј. досад)? *Прайшик* волђве (ДВ). — *Би-ли* кђ да сђди? *Бише* (Р). — *Би-ли* кђ тѹ? *Бише* Дђапчоићи (Д). — А ти *би*ла да чѹваш? *Би*к (П). — *Би-ли* (тј. досад) часђва књига (= писмо) о-Смаила? *Нѐ*, *вђла* (ВС). — *Би-ли* у Дђброђоду? *Би*к (П). — 1. Јѐси *би*о у *Крѹте*? 2. *Нѐсе*м. 1. *А-да* гѐ *би* тѹ (тј. досад)? (МГ). — *Бриса-ли* рѹке? О б-р ѡ с а к (ДВ). — Ти *нѐ-једе*? *Јѐдок* (П). — А *зђшто*, пријателу, *нѐ-једе* *крѹца* тѹ? (К). — *Би-ли* на тигларѹце? *Причђше-ли-ти* штђ? (МГ). (Упореди са овим: Ге-кђ-си *би*о сѹноћ? Г е - М ѡ ј о , — јер питалац не зна гдје сам синоћ био, али зна да сам отишао на тигларице и претпоставља да сам се отуд вратио). — *Имђк-ли* ја° три клинђа ѹ-руке? (МГ).

Наравно, за аорист има примјера који се не односе на непосредну прошлост, али ипак припадају синтаксичком индикативу, јер се види да их говорна лица одмјеравају према *својој* садашњости:

Би-ли ченице у-вђс, Мемѐте? (ВГ). — *Родѹ-ли* што бостђна? Слабо, *убѹ-се* (П). — Гѐ-си *би*о? *Би*к мђло до бђнице (ВС). — Има-ли *купачђ* у Улђињу? Мѹ не *би*смо дђле (тј. на плажи) (М).

Релативна употреба

Иако је дијалог скоро искључиво индикативна временска ситуација, ипак има примјера и у дијалогу гдје се аористом казата радња одмјерава према тренутку у прошлости, а не према садашњости говорног лица. Ево неколико таквих примјера:

Поѹише-ли-ти вђде и чѐра? *Поѹише* (П). — 1. Јѐ-ли Јусѹф тѹјера? 2. Јусѹф-ѹе *би*о овђђама. П ђ с л и е б ѹ у с р ђ њ (МГ). — 1. Отелѹила-ми-се *кѹва*. 2. *Кѐ*да? 1. С ѹ н о ћ . Дђста-е *чѐкасмо* (МГ). — *Би-ли* *писа*ње лѐтос кђје-си вјѐре? (Онај који пита зна да је то *писа*ње било) (К). — *Причђ-ли-ти* М. Р. о н ѐ г ђ д и н е ш т о ? (К). — Кољке гђдине *би* у т в ђ ј е г ђ д и н е у Горању *ка*° у Мисѹр? (МГ). — Кољко *ѹма*° о т е ђ д ђ р а к ѐ ђ (д)-с е у б ѹ султан-Амит Грѹком? (К). — Т ѹ г ђ д и н у к ѐ ђ (д)-с и б ѹ ж ѐ ном одѐн, *како-ти би*? (П). — З а в р ѐ м е р ђ т а (1941—1945) гѐ *би* тѹ? (К). (Ово питање ми је постављено 4—5 година по свршетку рата).

У свим наведеним примјерима, сем последњег, имамо дјелимичну или потпуну доживљеност, а у последњем примјеру — уживљавање, јер ме заинтересовано лице познавало и прије другог свјетског рата.

Објективно гледајући, све наведене временске ситуације су — *ѹерфекѹишке*, и то не само с гледишта књижевног језика него добрим дијелом и с гледишта једног локалног дијалекта, какав је нпр. *ѹрмички*, мој завичајни говор. Употреба аориста у примјерима ове врсте у мрковићком говору — показује колико је *доживљеност* сталан пратилац аориста, управо — колико је њоме прожето његово временско значење и употреба. Сматрам да мрковићки говор чува у овоме старину сличну аористу у библијским текстовима.

саопштење) и Т^еапут њма п^аре^ак (тј. у вријеме италијанске окупације) (II), јер се њима саопштавају радње које су одмјерене према времену у прошлости (*ш^еа^уи^и* и неизречено „*док си ти код нас био*“). У ствари, оба аориста стоје мјесто имперфекта, који — као и аорист — значи дживљеност, али аорист казује да је то било и *да више није*, а имперфектом се то не може тако изразито рећи²⁶⁸. Објема временским ситуацијама одговарао би у књижевном језику — перфекат, а у дијалектима који чувају аорист и имперфекат — више *имперфекат* него аорист. У сваком случају, обе временске ситуације су релативске.

385. Већ смо се осврнули у уводу о употреби времена и начина — на индикативне аористе с прилогом *сад*, јер се аористи са овим прилогом могу замијенити перфектом с обзиром на једнакост израза: (*сад дођох* и *сад сам дошао*). То је уосталом и пут који води к замјени аориста — перфектом²⁶⁹:

Ј^а с ^ѐа (д) *дођок*. (Упореди са овим: *Доше^а-се^ам* с ^ѐа (д), м а л о п р и ђ е). — Бећир с ^ѐа (д) *би оћен*, *мику њѐга*. (Упореди са овим: *С ^ѐа -е била* ге-ја^о и *С^уло-е био* ге-ми й т р о с).

Наравно, тешко би било говорити да данашњи мрковићки говор показује тенденцију замјењивања аориста перфектом. Напротив, на основу наведених примјера прије би се могло рећи да аорист продире у област перфекта. Али то бива само онда када се говори о доживљеној радњи, која је у овом говору скоро обавезна за аорист (и имперфекат), али није обавезна за перфекат.

Ипак постоји теоријска могућност да наведени и њима слични примјери могу дјеловати касније на замјењивање аориста перфектом, као што је то било у другим нашим говорима који су дјелимично или сасвим изгубили аорист.

386. *Приповједачки аорист* је врло жив. Њим се казују историјски догађаји у којима је Мрковић учествовао, као и лични доживљаји од првих дана приповједачева дјетињства и младости. Најмаркантнија црта овог облика јесте *доживљеност*, већином потпуна, а ријетко дјелимична, тј. таква од које приповједач познаје само неке појединости, а ипак сав догађај приповиједа тако као да му је цио лично познат.

Поред доживљености — постоји и *уживљавање*, тј. употреба аориста за приповиједање догађаја који су познати по чувењу, из литературе или било којим другим путем. *Уживљавање* је одлика старијих људи, обдарених јачом маштом, којом се Мрковић, за разлику од нашег динарског човјека, не одликује много.

²⁶⁸ Сличних примјера има и у другим припогодним и припогодним говорима. Ево једног из говора Ријечке нахије:

Било је око Савина-д... 26. године. *Б^и д^ијепо* (тј. приповиједање).

Аористом хоће да се каже о... но трајање лијепог вре... процесу). Међутим, обе рел... ниста могао стајати имперфек... пног аориста: ограничено

²⁶⁹ А. Белић, О употреби времена... VI, стр. 123—125.

сињом (BC). Међуреч-је *џри-Гдлобрдом* (M). Калиман бади *џри-Ка° л-бечом* (по-Ка° лбеч) (Љ). *При-Лесињом* — тд-е *џри-џланињом* (Љ). Како-е које село *џри-кдјом гдром* (Љ). Залѣф-је *џри Волуицом* (Љ). Једе^{ан} *џри-дрџим свѣжу* се, опрѣну (K). Остање пѣча кдре *џри-њом*, *џри-џеисијом* (K). Дѣ^апчоџи-су *џри-џланињом* (K). И пдп-се пишџа *џри-јѣним дубом* (K). Остаде-му једе^{ан} трџп велики прџ - т е л у (*џри џделом*) (K). За-бели-су *џри Можџуром* (MГ). Пџре-су *џри-Мџјом*, *џри-онџм тѣ-ге џма°* (MГ). Извџри су *џри Суџврманом* (MГ). Пџре су *џри-њџм*, џѣму у цѣп (MГ).

г) *џри* с а к у з а т и в о м

Ово је врло ријетка појава у говору Мрковића и потиче од мијешања акузатива и локатива по угледу на предлоге *на* и *у*:

Сеџау *џри-зе^аџи* (пр џ - з е^а д о м) (П). — Штд-га маџи *џри-зе^аџи* (при-зе^аду) (П). — За време рџа (1912) бџо-се^ам *џри кџеџански суд* (П).

Тако је у овом говору постала једнакост сљедећих предлошких конструкција: Сѣдим прџ - з е^а д у = *џри-зе^адом* = *џри-зе^аџи* (П), уз напомену да је инструментал најчешћи, а акузатив сасвим риједак.

Употреба предлога *џри* с а к у з а т и в о м, која је у говору Мрковића тек на помолу, преовладала је сасвим у *грбџском* говору. Тамо се редовно каже: Наџу Перџноџи *џри-море*. Пришџ-га *џри џлѣме*. Приѣња кџи *џри-мѣд*. Ради *џри-џиџиџину*, *џри-одбѣр*. Играли су *џри-онџ кџм*. Убила-га-е *џри осџуџџње*, итд.

међу

376. Предлог *међу* стоји с *гениџивом* и за акузативно и за инструментално значење.²⁴³ Иако у нашим рјечницима нема примјера за овакву употребу предлога *међу*, ипак се у Рј ЈАЗУ (с. в. *међу*) каже да би се овај предлог морао употребљавати с генитивом, као што се употребљава у руском језику. Сматрам да топоним *Међугѣре^ак*, и поред новог наставка у ген. мн., свједочи да је ово стара црта мрковићког говора.

а) акузативно значење

Ускочи вџк *међу-џве^аце^ак* (BC). Пдџи *међу кџде^аре^ак* (K). Јѣ ли дџшо *међу ва°с* (K).

б) инструментално значење

џмам да орѣжем јѣну лџзу *међу-кџде^аре^ак* (П). Дѣ^абезиџи-су *међу-гѣре^ак* (BC). Миџулиџи-су *међу џлџниџе^ак* (BC). Међурѣч-је *међу Кџз-јака* и *међу Лиџџњака* (Д). Међурѣч-је *међу-џлџниџе^ак* (Љ). Он-је *међу-вџјске* (ген. једн) сѣдџо (K). Ёто га *међу кџџе^ак* (K). Вџк-је *међу-џве^аце^ак* и *међу-кџзе^ак* (K). Ми сѣдџмо *међу лџџик* (K). *Међу-њџк* нѣма *жѣне^ак* (MГ).

²⁴³ Л. Вујовић, Историјски пресјек . . . , ЈФ XX, стр. 107.

Одступања од овог општег правила су ријетка и неуједначена:

М е ђ у - н а м а н е м а с в а ђ е (К).

Ј е с и - л и љ б р а о ђ н у к р љ ш к у м е ђ у - к ђ д р е ? (П).

Ј е - л и д ђ ш о м е ђ у - њ и м а ? (К).

Употреба времена и начина

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

377. У употреби времена и начина мрковићки говор не показује оно обиље у примјерима и врстама којим се одликује наша народна књижевност и развијенији говори. Нарочито је ријетка *гномска* употреба времена и начина, што се може објаснити периферијским положајем овога говора, док њему блиски паштровски говор обилује баш таквим примјерима³⁶³. Нема ни праве *квалификативне* употребе неких облика, нпр. перфекта и оба начина, чиме се опет одликује књижевни језик и развијенији говори. Мрковићки говор нема ни *футура егзактног*, него га у једним случајевима замјењује модални аорист, а у другима — футур. Покушаћемо у партији о футуру да објаснимо губљење футура егзактног, јер га је мрковићки говор, свакако, морао имати. Нема такође ни *глаголског њрилога њрошлог*, док је глаголски прилог садашњи сасвим обичан.

Па ипак, гледан као цјелина, мрковићки говор показује у овој области синтаксе већину главних одлика осталих говора са овог подручја³⁶⁴. Нарочито је богата и синтаксички драгоцјена употреба *аориста* и *имперфекта*. Модална употреба аориста у зависним реченицама с везником *ако* и употреба перфекта за строгу забрану — заслужују посебну пажњу. Класична је употреба плусквамперфекта, у коме се тачно разликују значења са имперфектом помоћног глагола *биџи* (доживљеност) од оних са перфектом овог истог глагола (недоживљеност). Строго је спроведена разлика између потенцијала за садашњост (*бик реке^а*) и потенцијала за прошлост (*ћак рећ*).

Иако се чува синтаксичка разлика између *аориста* и *имперфекта*, ипак има примјера који показују да је та прецизност у разликовању начета, али тако да се аорист јавља (или боље: *задржава*) мјесто перфекта. Ево примјера који то потврђују:

Бџ тџ и *умја^о* (= нестале), *ниге* га *нџ-би*, — јесте чисти индикативни аорист за непосредну прошлост. Међутим, у примјерима: *Бећџ* с *џ^а* (д) *бџ* оћџн, *мину* њџге и *С џ^а* (д) *гџ* *бџ* тџ? — опет имамо аорист за непосредну прошлост, али прилог *сџ^а* (д) сам по себи казује ту прошлост која граничи са садашњошћу, па бисмо у оба случаја очекивали пер-

³⁶³ Љубиша, Причања Вука Дојчевића.

³⁶⁴ Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 118—122; Милетић, Црмнички говор, стр. 543—562.

фекат, као што га имамо у примјерима: С љ^а (д) - е била ге-ја° и Дош^а-се^ам с љ^а(д), м а л о п р њ е^а. Аорист продире и у чисто перфекатска значења гдје нема никакве доживљености, као што је ово питање: *За време рђија* (1941—1945) *гд би шћ?* Овакво питање ми је поставио један Мрковић, мој предратни познаник, кад смо се срели 1950. године. Додуше, могло би се рећи да овдје има *уживљавања*, које се управо јавило код мог познаника, а уживљавање при употреби аориста значи исто што и доживљеност.

Такође у примјеру: 1. Гђ-е Бјмо? 2. С љ^а (д) бше ођен — прије бисмо очекивали перфекат него имперфекат²⁶⁶, али то не вриједи за мрковићки говор, у коме се, по правилу, *доживљена радња казује имперфектом*, а не перфектом. Овај имперфекат и још више аористи у преходном ставу — показују са колико се упорности чувају ова два глаголска облика, што ће се видјети у даљем излагању о њима.

Послије овога увода прећи ћемо на обраду сваког глаголског облика посебно.

ПРЕЗЕНТ

378. *Индикативни љрезени* је сасвим обичан и зато ћемо навести само неколика примјера:

Нд-да време да се ради (ДВ). *Кјџлу се, седу* у пејсљк (ВС). *Мџња се свџа* (К). На огџањ *сди* пињаџа водом врџлом (К). *Не мџгу се очудши оидму*: на кадију капица кралџва, а на капицу чаџлма турска (кадиџина) (МГ).

Сви наведени презентии казују радње, односно стања, напоредне са садашњошћу говорног лица. То вриједи сасвим и за посљедњи примјер, који има у себи и квалификативног значења, јер се реченица приписује личности која је у доба Црне Горе носила црногорску капу око које је била обмотака чалма.

379. *Квалификативни љрезени* је такође чест, јер се њиме карактерише индивидуални и још чешће колективни живот ових људи, као и њихова многобројна искуства у вези са биљним и животињским свијетом који их окружава:

Окле *идју* кџкоћи, *не мџгу заснуи* (ДВ). Преко днџви *заснем* њџда (ДВ). *Кџ мџже да засне, бџ(д)не му кџрист* (ДВ). Сваки *бџџа* о-смрџти (ВС). Она *не џочџва* њџке^ат (П). *Имамо* јџде^ан јџзџк Мрџкоиџом, а *немамо* Мџкулиџом (М). И бе(з) сџли *сџдџмо* (= остајемо) дџста пџџе^ак (М). У Амболу *ниже* Шџса *сџду* (= станују, живе) Малисџри па *гџџду* булџ-

²⁶⁵ А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, стр. 123—125.

²⁶⁶ А. Белић, о. с., ЈФ VI, стр. 123—124.

Моја провјеравања у *црничком говору* показују да је тамо много обичније: *Бџо је сџд* ођен, па *је мџнџо* (него: *Сџд би ођен*, па *мџну*); такође је обичније: *Сџд је бџо* ођен (него: *Сџд бџше ођен*). Оба примјера казују доживљеност.

рама у Шас да узиму воде (Ш). *Позајмџемо* једе^ан ге-дрѹти дѹк-се *ошвѹре* пѹтови (М). При(д) Бајрам вели тридѹс(т) де^ане^а *идѹсимо* (МГ). Сваку гѹдину по-десе(т) де^ане^ак *иде* рамазан напрет (ВГ). Кѹ^а(д) *бѹ(д)не* јѹжно брѹме, *снѹк не дужинѹа* (М). Зѹми и лѹти *сѹди* зелѹна (К). У Горѹну *бѹда* лиѹепи дувѹн (Ш). Дувѹн *нѹше* белу зѹмлу (Ш). Арак *нѹше* црвеницу (Љ). Зми-е лѹк вода, *ѹна шѹиѹи* јѹт ѹѹ (Д). Хајван *укоѹа* је (сахрањује), а ми *машѹјемо* (К). *ѹна-се ѹнеѹа* је ѹз-дрво ка^а ма^ачка (К). Кѹ^а(д) *зна* гѹ-си, *грѹде-ти* како вѹф (Р). Бѹша *ѹрокиѹа* дрво (К). Ку-ниѹе *лѹвимо* бизѹнома, стѹпиѹома (Д). Јазмец и кучѹиѹа *добѹва* (савлађује) (Љ). О-змије прѹ рѹтко *шѹси* бра^аве, а о(д)-кѹрта *шѹса* је, *кѹѹиѹа* (МГ).

380. Приповедачки *ѹрезени* није особито чест и обично стоји напоредо са проповедачким императивом, аористом и перфектом. Најобичнији је у изношењу догађаја за које приповедач зна по чувењу. Нпр.:

Ја обрни пу(т)-ѹије и *ѹѹа* м и *убију-ју* (МГ). — Србијанци д о ш е под Брдѹцу, Тѹрци-ге не *га* ѹу (ДВ). — *ѹн-је* пѹшѹ да *ћѹра* гнѹја магарѹтом. У једе^ан ваке^ат *окрѹне се* да *иде* кѹћи свѹјој. И ѹниси три брѹта *исѹд(д)ну* пред-ѹим косѹрима (Д). — Насрадѹн-је имѹо тридѹсет гѹваре^ак. *Пѹне се* на онѹга најпрвога и *брѹји*: *излѹзи* му двадѹсет девет. *Пѹне се* на најзе^ањега: *ѹпет* двадѹсет девет (МГ). — Жѹна *ѹзме* ѹѹбре говедѹтно и *исѹче-га* пот-сѹч. *Дѹђе* једе^ан ста^ари у-ѹѹ кѹћу. *ѹна жѹна-се сѹиѹи* од-онѹга чѹѹека ста^арога бра^адом да окрије онѹ лѹп о(д)-лај-нѹта (Д).

381. Гномски *ѹрезени* је чешћи од ма ког другог глаголског облика у гномској употреби. Неке пословице одговарају обликом и значењем нашим народним пословицама, док су друге, свакако, творевина овог говора:

Кѹму *нѹма* века, *нѹма-му* ни лѹка (ДВ, К). — Без млѹка *нѹма* лѹка (ДВ, МГ). — Тѹшко гра^аду штѹ-га жѹне *гра* де^аћ (К). — Што *сѹи*, то *жѹѹи* (Г). — Кѹ-што *чѹни*, сѹбе (га) *чѹни* (Љ, Д). — Гѹ-е пра^аца, тѹ бѹк *ѹма* же (Љ). Супрај-срѹде-се кућѹла не *ѹрѹде* (К, МГ). — Ако *нѹмаш* бра^аве у кѹћу, бра^аве-си са^ам (ВС, Љ). — Зѹло-ти-е свѹт ширѹк, *ѹко-ти-е* алѹна ѹска (ВС). — Из јѹлове кра^аве не *исѹѹда* млѹко (МГ). — С *кѹм-си*, таке^ав-си (ВС). — *Лѹише* грѹи нѹ рѹи (Љ).

382. Модални *ѹрезени* је сасвим риједак и одговара по свом значењу футуру:

1. *Идиѹе-ли*, нѹвесте? 2. *Идиѹо*, нѹка спрѹмим дѹте (МГ). — Уб-лижѹо се кријамѹт. *Нѹма* више свѹта по-тѹм ва^актом (Љ).

АОРИСТ

383. Аорист је најчешће и најразвијеније претеритално вријеме у овом говору. Он се употребљава врло често у синтаксичком индикативу:

тиву и релативу за приповиједање. У оба случаја аористом се казује скоро искључиво *доживљена радња*. Ако се у приповиједању, тј. синтаксичком релативу, употреби кадгод и за недоживљену радњу, онда је приповједачево уживљавање у тај догађај толико сликовито и импресивно — да се стиче утисак као да је све то доживљено.

Аорист је такође чест као *модални облик* и по фреквенцији у одређеним функцијама — може да се упореди са правим модусима: императивом и потенцијалом. Његова модална употреба у условним реченицама с везником *ако* имала је, по моме мишљењу, велики утицај на губљење футура егзактног у мрковићком говору.

384. Аорист у синтаксичком индикативу, који значи радњу извршену непосредно или блиско пред моментом саопштавања, односно радњу која се вршила до момента саопштавања, — употребљава се најчешће у *дијалогу* (питања и договори) и *саопштијењима*.

Међутим, и у оваквој употреби он може бити у релативу, као што ће се видјети из наведеног материјала. Али се таквим аористом казује увијек радња мање или више удаљена од садашњости, *а увијек одмјерена према моменту у прошлости*. (Можда би се неки од тих примјера могли окарактерисати као *приповиједање* у разговору, односно саопштењима).

а) Аорист у дијалогу (питања и одговори)

Индикативна употреба

У овој употреби је врло чест аорист од перфективних, а риједак од имперфективних глагола.

а) 1. *Маши*-ли онџ бџба? 2. *Усак* (П). (Упореди са овим: 1. *Јѣсте* ли *ѣсали*, *Асѣноице*? 2. *Нѣсмо* — за радњу која није планирана и о чијем се извршењу ништа не зна). — *Скѣйисѣ*-ли-ге? *Скѣйисмо* (ДВ). *Брѣса*-ли руке? *Обрѣсак* (ДВ). — Што *дѣње* кабрѣч? Не *дѣњек* га за сѣбе, нџ за сѣна (ВС). — *Одрѣк*-ли-ве лѣпо? *Одрѣ* (МГ). — *Наѣйои*-ли сѣѣ, Рамо? *Наѣйоѣк* (Г). — *Наѣѣ*-ли-га? *Наѣк* (ЈБ). — *Дѣње*-ли вѣде, маѣли? *Дѣњек* (МГ). — *Везѣ*-ли крѣву, Раймо? *Везѣк* (К). — *Мѣну*-ли? *Мѣнѣк* (МГ). — *Оѣ*-ли бѣт кѣше? *Рѣзми*-се (Д). — *Гѣ-ти-е* гѣма? *Издѣушѣ* (П). — *Позиѣѣ*-ли онѣ мѣђу? *Позиѣѣк* (ДВ). — *Гѣ-су* дѣни? *Мѣнуше* у Бѣр (МГ), тј. *сада*, ја сам их видио. (Упореди са овим: *Гѣ-су* дѣни? *Мѣни* ѣли-су у Бѣр, — тј. чуо сам да су минули, али их нисам видио). — *Кѣ* *дѣѣ*? Не *ѣнѣѣк* (К). — *Пѣшто* је мѣсо? Не *ѣѣѣк* (Г). — *Кѣ*-ми *дѣде* мѣѣне овѣ пѣре? *Тѣ-си-ми-ге* *дѣѣ*! (К). *Изненађени* човјек не зна ко му је овог часа дао новац, али *закључује* да сам му га дао ја). — *Кѣ-е* онѣ чѣк што *дѣѣ* ге-тѣ? (ВС). — *Кѣ-е* онџ што *мѣну* с онѣм цѣпуном? (М, Ш).

б) Са истим се синтаксичким значењем употребљава и аорист од трајних глагола, и то најчешће од глагола *биѣи* (esse):

Ге-*би* (тј. досад)? *Прйшик* волѡве (ДВ). — *Бй-ли* кѡ да сѣди? *Бйше* (Р). — *Бй-ли* кѡ тѹ? *Бйше* Дѣапчоићи (Д). — А тй бйла да чѹваш? *Бйк* (П). — *Бй-ли* (тј. досад) чесѡва књйга (= писмо) о-Смайла? Нѣ, вѡла (ВС). — *Бй-ли* у Дѡброѡду? *Бйк* (П). — 1. Јѣси бйо у Круте? 2. Нѣсе^{ам}. 1. А-да гѣ *бй* тй (тј. досад)? (МГ). — *Бриса-ли* рѹке? О б-р й с а к (ДВ). — Тй нѣ-*једе*? *Јѣдок* (П). — А зѡшто, пријателу, нѣ-*једе* круца тй? (К). — *Бй-ли* на тигларйце? *Причѡше-ли-ти* штѡ? (МГ). (Упореди са овим: Ге-кѡ-*си* бйо сйноћ? Г е - М ѡ ј о , — јер питалац не зна гдје сам сйноћ био, али зна да сам отишао на тигларице и претпоставља да сам се отуд вратио). — *Имѡк-ли* ја° трй клинца ѹ-руке? (МГ).

Наравно, за аорист има примјера који се не односе на непосредну прошлост, али ипак припадају синтаксичком индикативу, јер се види да их говорна лица одмјеравају према *својој* садашњости:

Бй-ли ченице у-вѡс, Мемѣте? (ВГ). — *Родй-ли* што бостѡна? Слѡбо, *убй-се* (П). — Гѣ-*си* бйо? *Бйк* мѡло до бѡнице (ВС). — Има-*ли* купачѡ у Улцињу? Мй не *бйсмо* дѡле (тј. на плажи) (М).

Релативна употреба

Иако је дијалог скоро искључиво индикативна временска ситуација, ипак има примјера и у дијалогу гдје се аористом казата радња одмјерава према тренутку у прошлости, а не према садашњости говорног лица. Ево неколико таквих примјера:

Поййше-ли-ти вѡде и чѣра? *Поййше* (П). — 1. Јѣ-*ли* Јусѹф тѹјера? 2. Јусѹф-*је* бйо овцама. П ѡ с л и е б й у с р њ њ (МГ). — 1. Отелйла-*ми-се* крава. 2. Кѣ^ада? 1. С й н о ћ . Дѡста-е чѣкасмо (МГ). — *Бй-ли* писѡње лѣтос кѡје-*си* вјѣре? (Онај који пита зна да је то писѡње било) (К). — *Причѡ-ли-ти* М. Р. онѣ гѡдине што? (К). — Кољке гѡдине *бй* у твѡје гѡдине у Горѡну кѡ° у Мисйр? (МГ). — Кољко йма° отѣ^а дѡ^а ра кѣ^а(д)-*се* убй султан-Амит Грчком? (К). — Т ѹ г ѡ д и н у кѣ^а(д)-*си* бйо жѣном одѣн, кѡко-*ти* бй? (П). — З а в р ѣ м е р ѡ т а (1941—1945) гѣ *бй* тй? (К). (Ово питање ми је постављено 4—5 година по свршетку рата).

У свим наведеним примјерима, сем последњег, имамо дјелимичну или потпуну доживљеност, а у последњем примјеру — уживљавање, јер ме заинтересовано лице познавало и прије другог свјетског рата.

Објективно гледајући, све наведене временске ситуације су — *йерфекайске*, и то не само с гледишта књижевног језика него добрим дијелом и с гледишта једног локалног дијалекта, какав је нпр. *црмнички*, мој завичајни говор. Употреба аориста у примјерима ове врсте у мрковићком говору — показује колико је *доживљеност* сталан пратилац аориста, управо — колико је њоме прожето његово временско значење и употреба. Сматрам да мрковићки говор чува у овоме старину сличну аористу у библијским текстовима.

б) Аорист у саопштењима

Индикативна употреба

И овдје је чешћи аорист од перфективних него од имперфективних глагола.

а) У два примјера употријебљен је аорист у временској ситуацији за садашњост („вријеме говорења“), па би мјесто њега могао стајати презент без икакве промјене у временском значењу! Ево тих примјера:

Сѧ(д)-те ја° *знадо*к (= знам, познајем) лијепо (К). — Сѧ(д)-се ја° *авиза*к (= овизајем, видим, знам) како-је ова рабѧта (К). —

Аорист се у овим примјерима може разумјети само ако у мислима говорног лица одлучују секунди шта је садашњост, а шта прошлост, јер онај који прати говор не види ту разлику. То нарочито вриједи за први примјер гдје би, по моме осјећању, морао стајати презент.

Ипак је највише примјера у којима се саопштава о радњи која се извршила непосредно пред моментом саопштавања:

С ѧ(д) *до*ждк, ма̀ло-ми-је студѧно у прѧше (ДВ). — С ѧ(д) нѧшто *иомдо*гк Ђмру (ДВ). — Ђ в о ја° *до*к, па чините што ђхете сѧ-мног (МГ). — *Би* тѧ и *умја*° (= нестале), нѧге-га нѧ-би (Д). — *Промис*лик е порѧзник какои (ДВ). — Ја *ио*ждок то што и ма̀к (ВС). — *Би*к на-воду и *до*к (МГ). — Ја-ге *до*нѧк (= доведох) опе^анцима, а ти-ге изѧј ако мѧжеш (ВС, МГ). — Он *мину* њѧкуѧ (МГ). — *Сиса*-те (К). — Ти не *ио*иѧ вѧде (П). — Не *до*нѧ дома^атију нѧну, дѧте (МГ). — Ја^а-ти *зри*ѧк вѧду (П). — *По*к да пожењу волѧве у-забио (ЈБ). — Ра̀т-се^ам е-чу̀к (Д). — *Крей*ѧк ѧ-смега (П, ВС, МГ). (Упореди са овим перфекте за даљу прошлу радњу: Крѐп а о - се^а м ѧ-смега, ѐ-смега-с м о крѐп а ле). — Мемѧт *осид*де у Гораницу ге-ѧвце омлаѧене (К). — *Зас*ну ѧ-скут мој теке *до*к (К). — То што зна^ам, ја^а-ти ка^азѧк (К). — Ма *разум*ѧк ја^а, нѧ-ми не доликује причѧт (К). — Шу̀ѧур, *мину* зѧма^а (Р, 12. III 1947). — *Чѧ*как зѧму и *и*резимѧк-се, *до*чѧкак пролѧхе (Р, 19. III 1947)²⁶⁷.

Из примјера се види да у неким реченицама стоје напоредо аористи перфективних и имперфективних глагола.

б) У синтаксичком индикативу се употребљава и аорист трајних глагола, нарочито аорист глагола *и*ричаѧи, и тада се њиме казује радња која се вршила и завршила пред самим саопштавањем о њој:

Ја *би*к и *си*ѧк та̀мо дѧле (П). *Би*к да се јавим тѧјера (П). — *Ле*жѧк, не мога̀к спат (ВС). — *Кои*ѧсмо ма̀ло, свѧ песѧк испѧдаше (ВС, Д). — *Јѧ*док, а нѧ-бек ни гла̀де^ан (ЈБ). — Смѧкве *це*иѧше, па стаѧше на лѧсу да се сѧше (МГ). — Ја^а-ти *и*рича̀к с ѧ т (ЈБ). — Што-се^ам знава̀ѧ, ја свѧ *и*р и ч ѧ к (ЈБ). — Онѧ што зна̀м, онѧ му *и*рича̀к (К). — Ти *и*рича̀

²⁶⁷ Оба примјера су забиљежена у два сунчана мартовска дана, па су аористи: *мину*, *и*резимѧк се и *до*чѧкак — индикативни. Међутим, аорист *чѧ*как зѧму — није одмјерен према „времену говорења“ говорног лица, него према моменту у прошлости (приближно прије 3 мјесеца), зато овај аорист не може бити индикативан.

саопштење) и Тѣ^апут ѿма пѣре^ак (тј. у вријеме италијанске окупације) (II), јер се њима саопштавају радње које су одмјерене према времену у прошлости (*иѣ^аѿуи* и неизречено „*док си ѿи код нас био*“). У ствари, оба аориста стоје мјесто имперфекта, који — као и аорист — значи диживљеност, али аорист казује да је то било и *да више није*, а имперфектом се то не може тако изразито рећи²⁶⁸. Објема временским ситуацијама одговарао би у књижевном језику — перфекат, а у дијалектима који чувају аорист и имперфекат — више *имперфекат* него аорист. У сваком случају, обје временске ситуације су релативске.

385. Већ смо се осврнули у уводу о употреби времена и начина — на индикативне аористе с прилогом *сад*, јер се аористи са овим прилогом могу замијенити перфектом с обзиром на једнакост израза: (*сад дођох* и *сад сам дошао*). То је уосталом и пут који води к зајени аориста — перфектом²⁶⁹:

Ја с ѣ^а (д) *дођок*. (Упореди са овим: *Доше^а-се^ам* с ѣ^а (д), м а л о п р и љ е). — Беѿр с ѣ^а (д) *би ођен*, *мину њѣга*. (Упореди са овим: *С ѣ^а -е бѿла* ге-ја^о и *С ѿло-е био* ге-ми ѿ т р о с).

Наравно, тешко би било говорити да данашњи мрковићи говор показује тенденцију замјењивања аориста перфектом. Напротив, на основу наведених примјера прије би се могло рећи да аорист продире у област перфекта. Али то бива само онда када се говори о доживљеној радњи, која је у овом говору скоро обавезна за аорист (и имперфекат), али није обавезна за перфекат.

Ипак постоји теоријска могућност да наведени и њима слични примјери могу дјеловати касније на замјењивање аориста перфектом, као што је то било у другим нашим говорима који су дјелимично или сасвим изгубили аорист.

386. *Приповједачки аористи* је врло жив. Њим се казују историјски догађаји у којима је Мрковић учествовао, као и лични доживљаји од првих дана приповједачева дјетињства и младости. Најмаркантнија црта овог облика јесте *доживљеност*, већином потпуна, а ријетко дјелимична, тј. таква од које приповједач познаје само неке појединости, а ипак сав догађај приповиједа тако као да му је цио лично познат.

Поред доживљености — постоји и *уживљавање*, тј. употреба аориста за приповиједање догађаја који су познати по чувењу, из литературе или било којим другим путем. *Уживљавање* је одлика старијих људи, обдарених јачом маштом, којом се Мрковић, за разлику од нашег динарског човјека, не одликује много.

²⁶⁸ Сличних примјера има и у другим црногорским говорима. Ево једног из говора Ријечке нахије:

Било је око Савина - дне 1926. године. *Би лѿјепо* (тј. в р и ј е м е) и *рађасмо* с вољом (приповиједање).

Аористом хоће да се каже ограничено трајање лијепог времена, а имперфектом трајна радња *без ограничавања* (у процесу). Међутим, обје радње су напоредне, истовремене, па би и овдје мјесто аориста могао стајати имперфекат, али тада не би била истакнута битна црта имперфективног аориста: ограничено трајање.

²⁶⁹ А. Белић, О употреби времена . . . ЈФ VI, стр. 123—125.

а) Доживљеност

Црногорци изгореше Добраооду и Мрко^нћ. Придоде-се Капла^нно^нћ. Замисмо стдоку целу у-Цињ (ДВ). — Бър се *иушии* и Црногоре^ац *узе* Бър и Уцињ. На-гла^у о-гџдине *й-по* дошли смо дома (1878) (МГ). — Кѣ^а-е био рат на Крнцу, *окољише*-не Црногорци; друзи Црногорци *убише* Мјуа Бџу (ДВ). — *Јџдоше*²⁷⁰ ге (стоку) друзи, *кџ-ти* зна° *кџ-ге* *јџде*.²⁷⁰ Кѣ^а *дођдсмо*, *не нађдсмо* ни стоке ни ништа (МГ). — Црна Гџра рађаше турском паром, па пџслије *идсече* свџу пару: *идсече* перпер, *идсече* злато (ДВ). — *Дџчекаше* црногорску војску и *гађаше* се, и *тџ се* *убише* мало. Турци *то* *најушиише* и *йређдше* у Скѣ^адер. Црногорци *ударише* да *узму* Тарабџш, нџ Турци *д о ч ѣ к а ј*-ге пџшком и митралџзом и *тџ* *убише* дџста војске (ДВ). — *Пођдсмо* ге-џамија на Кџње; *извади* мџда и *јџдосмо*; *улџгосмо* у турско (П). — *Пођдше* на Тарабџш и *бише* се *сџде*^ам *мјсече*^ак. Би погибија Милошом Лџкићом (К). — *Не* *йођдсмо* Скѣ^адром, но бџсмо Бџром (М). — У Спџч *сидсмо* дџј двџје нџћи и пу(т)-кџће (К). — Тџ *нџ-би* бџја, *ми* *дођдсмо* свџ *натрак* (К). — На Гџполицу *би*к и *чџ*к *крала* Никџлу *кѣ^а рџче*: „Кџ не дошѣ^а ге-ја° за шџстицу, гла°ва му шџстицу не велѣла.“ (ВС) — Нашу војску *йзе^агна* и(з)-Скѣ^адра Франџс и Инглџс (К). — Војска *бџџсмо*. *Позвџше*-не *кџма*. *Сеђџсмо* на Цџтџње *три* *дѣ^ана* (МГ). — Велики *нарџт* *тамо* *џсиаде*. *Пџ-мријеше* (МГ). — *Орали*-смо у-тџ пџле. *Дџгоше*-ми *волове*. *Плаиџше*-ге, али у-пџла *цџне* (Ш).

Близу кџће *дџгоше*-ми *загџри* *јџнога* *зџјца*. *Јџде*^анџт-га *годџк*, *не* *могџ* му *ништа*; *други* *пџт*: *осџаде*. *Не* *йођџк* *дџле*, *обрџиок-се* пу(т)-кџће (ДВ). — *Ѓни* *јџдоше*, *умџше* *рџке* на *јалак* и *л ѣ (г)* *ли* да *спџ* (ДВ). — Кѣ^а *йџк* *гџре*, *кџзлийше*^ак *није*. Бџу *трџтџали*. *На°к-ге* под *сџку* у Цафран, *тџ-ге* *замџк* у Дубраву ге-козлийи друзи. Ба°бо-ме *ишид*: „Гџ-су-ти *козлийи*, *мџре*?“ *Јџ°-му* *ка°зџк*. Кѣ^а *џџк* ге-кџћа, *ђџне*-ме *убџ*, *не* *могџ*-се *испасти*т.“ (МГ) — *Јџна* *џвца* Сџлова *боловџ* *дџј* *дџвџ°* (д)нџ. *Би* *лџпша*. *Ѓре^ав* *досџје* на-њџ да *пџне*. *Јџдџвџ-ју* *исџасџишмо* (К). — *И* *ја°* *џџк* ге-кџћа и *тџ* *засџџџк*, а *џн* *мину* (К). — *Би*к ге-Тайр Асџнов да *йшту* *кандџл*. За^т о-Тайра *џџк*, *сџџгоше* ни *нџге*, *тџ-се* *сломи*к *под-онџ* *грабойцу* (МГ). — *Мџ^ане*-ми-е *ла°ника* био *й-овце*. *Ѓвце* *йрџгоше* (= *преплашише* се), *чакал* *йрџиња* (= *изгуби* се) (К). — *Приђе* *й* *м а°* *с м о* *кџзе*, *угасџше*-ге *йма°* *чџтири* *гџдине* (К). — *Гџдину* *нџџеста* *сеђџ* *ш-њџм* (П). — *Ѓн* *би* *й-војску*, *џџџе* *бџлесе^ан* и *ймре*-ми (МГ). — *Не* *могџ* *иђџт*, *зџйре* (П). — Кѣ^а *дођдше* *при(д)*-шкџлом, *знаџдосмо* *дџ-је* *лџш* (Г). — *Нџсу* *имџли* *мнџго* *имџња*: *то* *йџде* *три* *брџта*, *оделџше* *се* (Д). — *Бџла-је* *то* *богџта* *кџћа* на *јџно* *брџме*. *Сџ^а* *нџсу*. *Оделџше* *се*, *осџромџише* (Д). — *Познџ°* *јџш* *Рама* *Бркџна*? *Йџџеде*-га *вџк* *јџну* *гџдину* (Д). — *Кренџк* у *онџ* *брџдо* да *лџвми* и *нађџк* *јџребице*. *Гађџк-иге* (!) и *убџк* *дџвџ°* *кџ-мата* (Д). — *Те^адџ°* *рџ* *нџ-беше* *каџ* *сџ^ат* *шкџла*. *Ймак* *брџта* *стџрлега*, па *џн* *йџџе* *й-школу*. *Йма°к* *јџно* *дџте* *џ°цово*, па и *џно* *йџџе*. *Јџ°* *осџџџк* да *не* *йду*. *Не* *йражџше* *ме* (Д). — *Ѓн* *се* *рџџи* *ка* *дѣ^анџ^с*, *џна* *ймре* *ка* *сџтра* (ДВ). — *Највише*-е *сџџи*о *крос-планџне*. *Сеђџ* у *Међурџч* (К). — *Рџке^а-е*

²⁷⁰ Овај глагол у аористу има перфективни вид (в. у фонетици: губљење почетног и, т. 48, а).

Бећир Каја (ти га *знаде*): „Удариће Талијан, Францес и Инглес на Цариград (II). — Беше грџе дѣбро кѣ^а-не (= нас) *звѣше* на петне^аста (в)густа да пођемо коѣма у Скѣ^аде^ар (III). — Да-ти причам јѣну пјѣсму Хусейна Крчица! *Познаде-ли-га ти?* (K). — Тѣ^апут *се угасише* коѣзе једе^анп^т (M). — Тѣ^апут *сећѣ* (снѣк) три-днѣ (M).

Из наведених примјера се види да се у приповиједању употребљава претежно *аорисѣи ѣерфекѣивних глагола*, којим се казује један момент извршене радње у прошлости.

Кад се у приповиједању употреѣби *аорисѣи ѣирајних глагола*, онда је његово трајање ограничено прилошком одредбом: *бише се сѣде^ам мјесеце^ак, сѣсмо дѣј двѣје нѣћи, боловѣ дѣј двѣ^о (д)нѣ, сећѣ ѣри-днѣ, звѣше не на ѣѣинѣ^асѣи а(в)густа*. Па и у примјеру: Н ѣ ј в и ш е - е с ѣ д ѣ о к р о с - п л а н ѣ н е . *Сећѣ* у Међурѣч — радња је ограничена прилошком одредбом у *Међурѣч*, јер је лице (хајдук) боравило само *једно*, и то *ограничено вријеме* — у селу Међуречу. Додуше, овај примјер може бити условљен и *ошклањањем сѣилске моноѣоније* коју би изазвали перфекти у двије сусједне реченице.

б) Уживљавање

Зѣт Муамѣдов *дође*, *ме^акнѣ* Талијан^оне з-Балка^ана (K). — Кѣ^а *ѣзе* Скѣ^аде^ар, дн *ѣзе* и Царигра^т. Цѣо свѣт *сѣѣ(в)и* по(д)-свѣју куманду (K). (Оба примјера се односе на прва турска освајања на Балкану). — До пола нѣћи *сѣћѣ* жѣф, послен *ѣзе* му живѣт (давнашњи догађај) (Љ). — Бѣо-је ѣ-борбу и ништа-му *нѣ-би* (уживљавање, а можда и стилско диференцирање) (МГ). — Тѣке су озѣ^ар учињѣли вѣјску, *ѣмре* (ѣ м - р о - е) крѣл Н. (K). — Бѣше бѣо тѣмо Етѣм Бајрамо^н. У чѣсту свѣст чѣ^ак и *ѣричѣ, ѣричѣ, ѣричѣ* (II). [Објашњење: Е. Б. је посѣтѣно старог и обољелог Ш. А. који је *дуго* и памѣтно причао. Затим је Е. Б. ово казао моме информатору, а информатор је то много касније пренио мени на овај начин. Према томе, ови аористи значе *изразишо уживљавање*, које се једначи с правом доживљеношћу. Заправо, три пута употреѣбљени аорист *ѣричѣ* значи исто што и: *дуго је ѣричао*. Дакле, и овдје је аорист употреѣбљен у служби перфекта трајног глагола. Ипак се и овакав аорист може правдати синтаксички јер је у питању *уживљавање* (= доживљеност), а *ѣричање* је трајало до оног тренутка у прошлости док Е. Б. није напустио кућу обољелог и разборитог Ш. А.]

Модални аорисѣи

387. а) Чѣста је и типѣзирана модална употреба 1. л. јѣднине аориста од глагола *доћи*. Такав аорист означава да ће 1. лице доћи *одмах, без одлагања*:

Ѧво *доћѣк* прѣсет (одмах) (K). — ‘Ој, *дѣк, дѣк!* (Д). — Чѣка^ој, Ѧво *дѣк* (МГ). — ‘Ѓјде у-кѣћу, Ѧво *дѣк јѣ^о* (II). — Чѣкај-ме! Ѧво *дѣк* (Љ). — 1. О Сѣло! 2. Ѧво *дѣк* (Г). — 1. Јѣси ту, Мујовице? 2. Јѣсе^ам. Сѣ^а *дѣк* (II).

Горњим примјерима су слични и ови:

1. Мўрто! 2. Ево *мину*к (тј. поћи ћу одмах) (BC). — Гд̄ре н̄е-ос̄идав̄ н̄ико (тј. неће, не може остати) (K). — Ја̄-ти т̄о д̄адок (= ја ћу ти то дати без поговора) (MG).

Једини примјер ове врсте у зависној реченици гласи: Бди-се ђ-га *набдо*к (тј. боји се да ћу га набоисти).

Модално су обојени и ови аористи, који се иначе могу сматрати индикативнима (јер се ради о промјени у семантици ријечи):

*Погѣ*нук (= пострадах) о-зѣме тўјера (ДВ). — Ја̄° *креѣ*ѣк о-вру-ћине (ЈБ). — *Погѣ*нук од ра̄°да, а не м̄дгу н̄ишта учињ̄ѣт (MG).

б) Аорист се употребљава и у кондиционалу, и то редовно мјесто *фуѣ*ура *егзактно*г у зависној реченици с везником *ако*, а често мјесто *фуѣ*ура (I) у главној реченици. Старија генерација говори само:

Ако-ми к̄ѡња *ѣушиѣ*ѣ, он *мину* (ЈБ). — Ако к̄ѡња *ѣушиѣ*ѣсмо (*ѣушиѣ*ше), он *мину* (ЈБ) и сл.

Истина, млађа генерација каже да се може рећи: *Ако ѣи коња ѣ ѣ ш ѣи ѣи м о*, (*он ће минуѣ*), — али се то од старијих не може чути.

Употреба аориста мјесто футура *егзактно*г у кондиционалној реченици с везником *ако* постоји и у *црмничком говору*²⁷¹, али је тамо честа, а у мрковићком говору *сјална*. Ево још примјера за то:

Ако не *ѣроши*, ни Југославију не *ѣомаг̄* (MG). — Ако га *осѣ*ѣви изв̄ѣн, зв̄ѣро-га *изв̄е* (K). — Ако *д̄аде*, *ѣзе*; ако не *д̄аде*, не *ѣзе* (MG). — Ако не *радѣ*смо, не *им̄*ѣсмо (BC). — О̄ћемо ако *мог̄*ѣсмо (П). — Д̄а-се тра̄°(н)пимо ако *куѣ*ѣк н̄ѣшто (Д). — Ако *зн̄*адок, ка̄°з̄аћу (K). — Ако *нак* дуѣѣна, д̄б̄ро-е (П). — Ако не *ѣримѣ*, н̄ѣма се шт̄ѣ ѣст (ДВ). — Ја̄°-ћу-му ка̄°з̄ат, ако *зн̄*адок шт̄ѣ (K). — Кўку н̄ѣму ако *л̄ѣ*га (ДВ). — Ако *в̄ара* м̄ѣне, *в̄ара*ѣе ц̄ѣ св̄ѣт (MG). — Не *нађ*ѣсмо м̄ѣ т̄ѣ (асиндетска хипотакса), н̄ѣће б̄ѣт д̄б̄ро (K). — Ако *уѣ*ѣкѣк гла̄°ѣом, слава-ће мин̄ѣт (MG). — С̄ѣтра или з̄ајтре-ћу д̄ѣћ ако *мог̄*ѣк (BC). — 1. Дон̄ѣси в̄ѣћа! 2. Ако *нађ*ѣк (*на̄°к*) (П).

Аорист се може употријевити мјесто футура *егзактно*г и у временској реченици с везником *кад*:

К̄ѣа ја̄ *дођ*ѣк, т̄ѣа-пут-ћеш и т̄ѣ д̄ѣћ (ЈБ). — Иначе се у реченицама овога типа употребљава редовно мјесто футура *егзактно*г — *футур*, нпр.:

К̄ѣа-ћемо м̄ѣ *с̄ѣ*си, т̄ѣа-пу(т)-ћете в̄ѣ (тј. *с̄ѣст*) (MG). — (У вези са овим види *фуѣ*ур *егзактно*ни, т. 414).

в) Аорист се употребљава у главној реченици у кондиционалу мјесто дијалекатског *ѣош̄еницијала за ѣрошлосѣ*²⁷²:

Да н̄ѣ-би Ис̄ак, ѣн-га *одра* (BC). — Д̄а-се т̄ѣ уф̄а°тило, *мину* св̄ѣ (K). — Да не-б̄ѣше *цивѣ*ли, *ѣдмреше* св̄ѣ рањ̄ѣнији (MG). — Да *д̄аде* ј̄дшт п̄(т)-ст̄ѣтину д̄инаре^ак, ја̄-му-га *д̄адо*к (П).

²⁷¹ Милетић, о. с., стр. 549 (параграф 371).

²⁷² Види код Милетића сличну појаву у црмничком говору (о. с., стр. 549, т. 373, б).

У примјерима ове врсте, који по времену припадају прошлости, могао би стајати само потенцијал за прошлост, као што се види из овог и сличних примјера (в. потенцијал, т. 420, б):

Да-је било кйше, *ћа°ше бйи* ддобро.

Ниједан временски глаголски облик у овом говору није развио модалну употребу у толикој мјери као аорист. Он је потиснуо свским футур егзактни из кондиционалних реченица с везником *ако*, а потискује и потенцијал за прошлост из главне реченице у иреалном кондиционалу. Ово сам и имао на уму кад сам казао да се модални аорист у одређеним функцијама, а то су баш ове о којима смо говорили, — може упоредити с правим модусима: императивом и потенцијалом.

388. *Гномски аорист* је сасвим риједак, заправо чистих пословица и нема, него су то више поговорке:

Ако ирешџекок главом, слава ће минуи (с модалним аористом). — *Бџли мину ге-бџли, а ја°-ше иџбе јџдва (до)иџдок*. (Упореди истовјетан одговор Кањоша Мацедоновића: Бо љи и виши по ђоше бо љи јема и вишијема, а ја јџдва и вас допадох).

ИМПЕРФЕКАТ

389. Имперфектом се казује доживљена прошла радња неограниченог трајања, која се може вршити у било ком временском распону од приповједачевих најдаљих доживљаја и сјећања до момента његове праве садашњости, тј. до тренутка саопштавања о њој.

390. У великом броју примјера радња имперфекта се врши напоредо с другом неком радњом или било каквом временском одредбом:

Кџа пођоше вџска, свџкои *гађаше* џзгор (ДВ). — Копџмо мџло, свџ песџак *исџџаше* (ВС). — Бџишта *бџу* кџа дџше (Д). — Не пођџсмо Скџадром, но *бџсмо* Бџром (Љ). — Кџа-ти-е џвро бџбо дџјин, *чџва°к* стџку (К). — Лџд (млад) *бџџх*, тџке бџјо сеџм на свџдбу (Д). — Камо џца *иђаше* јџтрос? (МГ). — Тџ деџнџс нџси џо крџца, но *бџше* акшџм, пџ-ти не *умџјак* нџшта рџџ (П). — Гџ-си тџ, Мемџт? *Нџмаше-те* ичџр (Г). — Дџ-си вџџр^н сџноћ! О-прџше лужџцом поџр -сџбе *гџђаше*, пџ нџс-плеџи *иџролџвање* (Г). — Гџдину сџџсмо у Скџадеџр. Нџко *иџмаше* приџтелџа, нџко *нџмаше* (Љ). — Јџкше се *ра°ђаше* теџда°р. Мџлау по четрџс бџга°шеџк (К). — Теџда°р *бџше* лџпо (К). — Теџпу(т) *ра°ђау* мџслине свџку гџдину (П). Јџ бџк кмџт у тџ брџме (П). — Жџне и јуџна°ци се не *муђау* теџда°р (ДВ). — Приџџе *иџма°смо* кџзе, угасџше-ге *иџма°* чџтири гџдине (Ш). — Ла°ника *бџше* тџ (али: Рџче ми Омџр да је *џо лџник* бџло) (МГ). — Јџну гџдину кџа бџ тџ Марџјом одџн, *нџмасмо* пџпуна, но тџ *узџмаше* ге-џвро (П). — М. *наџрајаше* патлицџн, тџ теџпут *иђаше*. Но ја не умџју наприџт ка џна (П). — Ми *бџсмо* вџџзда војџници за врџме Црџногоре (ДВ). — У прџво брџме *нџмаше* гџза, но дрџж° лџч дџк-џеш вечџрат (Љ). — *Нџмаше* пџшке у тџ брџме (МГ).

391. Међутим, има примјера за употребу имперфекта и без *видљиве* временске одређености, али је и тада његова радња везана за *одређену прошлост* (*доживљеност* за приповједача, *сумарна временска оријентација*²⁷³ за слушаоца, коме је стало, у првом реду, до вјеродостојности догађаја):

Кажуца стари да је било диблик свиње^{ак} у Кабџе (ДВ). — Ја^о-ге овџе^а (тј. жене) зна^м ке^а нџ-беу на-свет (тј. кад још нису биле ни рођене) (К). — Шездесџ Добровдђане^а бџсмо у Царџграт (ДВ). — Црна Гџра рађаше турском паром, па послиџе поџсече своју пару (ДВ). — Од Мисџра бџше она гџспода, па-се^{ам} свџ шет^{ао} с њима дванџст гџдине^а (Д). — Чувак кџзе. Удџра^к кавалу. Не мџшлак, тџке да га убију. Он пу(т)-кџзе^{ак}, а ја^о пушки огџњ (ВС). — Цџџасмо и џџџасмо смџке на лесу (П). — Како џџџаше! Дџџла-се о-дрџге^{ак} (ДВ). — Лџђи гџњауђ џ-гладџ (Љ). — Смџла^у-се и глџда^уђ како џни Мрџко^њи играуђ (ДВ). — Ёмак јџнога Шџстџна да кџпа паром (Љ). — А^осо^њи бџу Грџо^њом (ВС). — Грџасмо пуд-овџмо; бџсмо лџшни и да^{ва}^у крџва (К). — Нама излџзаше таџн да џјемо кџко мџжемо. У кџђу сеђа^осмо бес-кирџје. Нама бџше прџлџпо (К). — Вџјска џмаше, а цивџли-су поџтегли мџку вџђлу џ-гладџи у зе^њџну (Љ). — Седе^{ам} вџкове^{ак} иђџу јџде^{ан} за јџдним за мџргом (Ш). — Креџа^оџаше џ-смега (МГ). — Са^м кажџца^{ше} (МГ). Тако га џџаше (ВС). — Лџпе-ли бџу! (Р). — Бџја^у се цџвом о-пушке (ВГ). — Оне бџу Бџгицом, сеђџу (П). — Кџ^а-е минџо? Ја^о га не виђек, бџк дџле, коџа^к зџмлу (МГ). — Оно бџше Владо, ја га виђек фџно (ВС).

392. Имперфектом се казује и глаголска радња која се у прошлости понављала више пута. За то је нарочито погодан глагол *грџџи* (долазити):

Грџа^у јџроплани, па гџђа^у. Сра^к бџше. Да бџк се^{ач}џва^о! (Љ). — Тџзи спайџе грџџу свџ ширџтима зелџнима (ДВ). — Грџџаше ођџн и џрорџџаше (Љ). — Свџ-те сџоменџваше (МГ). — Ђа^осмо мџни полџако, сра^{же} бџу рџком (ВС).

393. Кад се говорно лице обрађа питањем своје саговорнику, онда се оно уноси у доживљаје саговорника и употребљава имперфекат:

1. Бџ-ли у Дџброџоду? 2. Бџк. 1. Бџше-ли вруђина? 2. Бџше (П). — 1. Бџ-ли у Бџр? 2. Бџк. 1. Ёмаше-ли барџла? 2. Ёмаше, џли нџ овџк наџшик (К). — 1. Гџ-си бџо? 2. Ге-Браџм. 1. Што ра^{џа}^у? Бџше-ли Браџм тџјера? (МГ).

Ево још изразитџи примџер: вратио сам се у друштву свога прџтиоца са јџдне „џеназе“ у сусџдној куђи, па ме мој информџтор пита:

Бџше-ли кџ џ-суда тамо? Ёмаше-ли јџнаке^{ак}? Чџњау-ли да џју крџца? Пџџау-ли? — А одмах затим: Пџџаше-ли-му та дрџга сџсра? — Пџџау џбиџе, — одговара мој прџтилац.

²⁷³ „Сумарна временска оријентација“ значи да је приповијџдање везано за приповијџдачеву младост, за балкански рат, за први свџетски рат, за Ц. Гору у доба краља Николе, за краљџву посџету Бару и Тополицџи, за бџравак Мрковића у Царџграду и сл.

Ова особина је позната и другим нашим говорима, а класичан примјер за овакво оживљавање јесте дијалог у *Горском вијенцу* између војводе Драшка и осталих Црногораца после Драшкова повратка из Млетака²⁷⁴.

394. Имперфекат је нарочито чест у *квалификативној употреби* којом се дају најразноврсније карактеристике лицима и предметима:

Та жѐна му бѐше кѐи вѐла (ДВ). — У јѐде^ан брѐк му бѐше кѐћа (ДВ). — Ја^онко бѐше дебѐјо чѐк (К). — Дѐге^аче^ак чѐк бѐше (МГ). — По катѐн(и)ма нѐ-беше школе нѐге (МГ). — Граница бѐше нѐ-Мос(т) кѐменчки (К). — Дѐбе^ар бѐше, вѐлаше га крѐл Н. ја^око (ВС). — М. П. бѐше цѐндар, сѐћа^аше оѐен (ЈБ). — Нѐмаше кѐће тѐглома (ВС). — *Имаше* сѐре брѐке (П). — Кѐћа пѐшина се зѐваше (К, МГ). — Тѐрска пѐра бѐше бѐла, зѐваше се мецидѐја (ДВ). — Тѐзи пѐграничари се зѐвау удѐдије (ДВ). — Клѐбаши се зѐвау та срѐнка (К). — Волѐве кѐйѐвасмо у Скѐ^аде^ар (Ш). — Бѐ^ар кѐкошкама дѐва^осмо (ДВ). — Тѐ се нѐсѐаше оѐен (ДВ). — Шестѐца се грѐш брѐјаше (ДВ, К). — Слабо сѐјасмо лѐ^ана (МГ). — Три језѐка знѐцаше (П). — Цѐелу зѐму сѐћа^ау ѓвце по-нѐдвору (ДВ). — Кѐ^а ѐјаше лѐба, свѐраше му мѐзѐка (МГ). — Јѐзме^ац оѐиѐ^аваше стѐпицу мѐризом (Ш).

Интересантна је употреба квалификативног имперфекта у примјеру: *Јѐзме^ац оѐиѐ^аваше стѐпицу мѐризом* (Ш), — јер би ту морао стајати презент. Међутим, мој информатор је говорио о лову којим се бавио у младости, па је тако у *имперфекту* дао и квалификацију јазавца, која се никако не може односити само на прошлост.

395. У неколико примјера употређен је имперфекат у временској ситуацији за садашњост, па би мјесто њега могао стајати презент²⁷⁵. Такав имперфекат је најобичнији од модалног глагола *хиѐјѐи*, затим од *имаѐи* и *иѐи*, а понекад и од других глагола: *варѐи*, *иѐиѐи*, *горѐи*.

Примјери:

1. Оѐеш да тѐпиш? 2. Бѐ^ок (ДВ, П).
  2. О Шѐ^абоице! Оѐеш на свѐду? 2. Јѐ^о дѐ^ак (МГ).
- Беѐре, ѐмаше ли дувѐна? (Г).
- Имаше* ли сѐ^т? (ЈБ).

²⁷⁴ М. Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша (ЈФ XX, стр. 46—49).

²⁷⁵ Питањем модалног имперфекта баве се следећи аутори: Маретић, *Граматика*, 1931, стр. 536; Милетић, *Црмнички говор*, стр. 552; Стевановић, ЈФ XIX, стр. 282—283 (приказ Стојићеве студије о аористу и имперфекту); нарочито Вуковић, *Синтаксичка вредност имперфекта у савременом српскохрватском језику*, Радови, књ. III, стр. 159 и даље; Сладојевић, *О имперфекту у српскохрватском језику*, ЈФ XX, стр. 222—223; Јовић, *О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање*, Зборник за филологију и лингвистику II, стр. 122—123; А Пецо, *Говор источне Херцеговине*, стр. 180.

1. Ђеш да чуваш? 2. *Иђа°к* ма̀ло (ДВ).
 1. Ђ-ли љ шетњу? 2. *Иђа°к* ма̀ло ге-Мљјо (К).
 За̀што ме *ва°раше*? (П).
 За̀што ме *иљиаше* мѣне? (ВС).
Гѡраше ли та цљгара твѡја? (ЈБ).

Осврнућемо се посебно на сваки од ових примјера.

У имперфекту глагола *хиљељи* осјећа се намјера за коју говорно лице није сигурно да ће је и остварити. Зато *ћа°к* значи отприлике што и *хиљио бих*.

Имперфекат од глагола *имаљи* показује несигурност говорног лица да ће добити позитиван одговор, мада би у датој ситуацији одговор морао бити такав, јер у продавници обично има дувана, а и питано лице има сат.

Имперфекат од глагола *ићи* нема овдје своје право временско значење, иако је радња започета прије постављеног питања, него се вршилац радње односи према самој радњи с извјесном резервом, тј. као да још није сигуран у њено остварење.

У имперфектима *ва°раше* и *иљиаше* огледа се благо подозрење говорног лица с каквим циљем га в а р а м и п и т а м . Оно као да зазире од каквих неозбиљних намјера.

И имперфекат од глагола *горљељи* показује несигурност говорног лица да ће добити позитиван одговор, мада би такав одговор био сасвим природан.

За разлику од модалног аориста *ѡк* (*ѡѡѡк*), који значи чврсту одлуку о доласку за најкраће вријеме, модални имперфекат значи *несигурношћу у вршење радње*, односно могућност друкчијег обрта у вршењу радње од онога који би се очекивао.

То показује и овај примјер који се, иначе, везује за прошлост:

1. Кѡ^а-се носљла ма̀ст, ниље^а-ме није прѡтио да је носим. 2. А ти не *иљаше* ма̀ст.

Наиме, на скупу Мрковића (који као муслимани нису јели маст) један од њих говори како га његов војни старјешина није никада слао да носи маст. На то му други каже мало у шали: „А ти не *иљаше* ма̀ст“, — чиме је хтио рећи да није нимало сигуран да његов друг није јео маст. Сматрам да се овдје не ради о стилском контрасту, него о модалној употреби имперфекта, који нема само значење прошлости него се односи и на садашњост, као да је речено: *А ти не једеш, шѡбоже, масљи*.

396. У једном једином примјеру имперфекат је употријебљен мјесто *иѡиенљијала за љрошлосљи*:

Да б ѣ ш е јѡш ма̀ло, ја° не *мѡгак* (каже онај који је управо тога часа оврхао пшеницу).

Овој конструкцији одговара у овом говору нормална и уобичајена конструкција с аористом: *Да б љ ј о ш ма̀ло, ја не м о г ѡ к*

(тј. нѣ - ѣ а к м ѡ ѣ). Зато сматрам да се у горњем примјеру огледа *синтаксичка асимилација* према имперфекту у зависној реченици.

397. *Гномска ујошреба имперфекта* је уопште ријетка у нашем језику, па се не треба чудити што је, заправо, и нема у овом говору. Једини примјер: Једе^а нпѹт ма^аше, два^апѹт те бѣ-ја ше — није имперфекат по значењу, него презент, али је употријебљен облик имперфекта ради слика.

398. Из свих досад наведених примјера могло се видјети да је имперфекат вријеме релатива, јер му радња није нигдје одмјерена *нейосредно* према садашњости говорног лица, него увијек као *најоредна* према мање или више одређеној прошлости, односно за приповједача — према тачно одређеној прошлости, јер је радња доживљена. Зато се имперфекат каткад и назива — презент за прошлост²⁷⁶.

Па ипак, у овом говору, а и другдје²⁷⁷, има примјера за које се не би могло рећи без извјесног колебања — да су у релативу. Навешћемо сада три груписе примјера од којих друга и трећа чине осјетну тешкоћу у вези са разликовањем индикатива и релатива:

- а) 1. Штѡ чѣѣаше Муарѣм? 2. Шѣје свѣлу (II).
 б) Кѡ ѣскаше воде? — Салѣјѡ, штѡ ѣлѣкаше? (ДВ).
 в) 1. Гѣ-е Бѣмо? 2. Сѣ^а(д)-беше оѣен (II).
 Д о с ѣ^а (д) ѣмаше стѣрије^а (ДВ).

У *ѣрвом ѣримјеру* (а) имперфекат је у релативу, али је одговор дат у *ѣрезенију* који стоји у индикативу. То долази отуда што лице које одговара сматра да Муарем и *сада* ш и је . У оваквим случајевима могући су у другим говорима и обрнути поступци: да је питање у *ѣрезенију*, а одговор у имперфекту²⁷⁸. Па ипак у нашем примјеру *имперфекат* не би могао бити у индикативу ни у одговору, јер се временски не би одмјеравао према садашњости говорног лица пошто његова радња не би допирала до садашњости. Између те радње и саопштавања о њој остаје празни временски интервал који радњу чини прошлом без непосредне везе са садашњошћу.

У *друга два ѣримјера* (б) имперфекат је употријебљен у овим околностима:

1) Док гости ручају, неко од њих тражи воде; домаћица се у истом тренутку јавља и пита: кѡ ѣскаше воде? (а не: ко и ш т е воде?). Тражење воде се може схватити као непосредна прошлост за коју домаћица пита имперфектом, а могла је то учинити и презентом, јер је ово стварно временска ситуација за праву садашњост. Овакве временске дистинкције задају много тешкоћа, али показују да у временској си-

²⁷⁶ Ј. Вуковић, о. с. (Radovi III, књ. 2), стр. 219—222 и тамо наведена литература.

²⁷⁷ Д. Јовић, о. с., стр. 121—122.

²⁷⁸ Ј. Вуковић, о. с. (Radovi III, књ. 2), стр. 151; Д. Јовић, о. с., стр. 127—128.

туаџији садашњости (од које један дио може бити скваћен и као прошлости) нема строге границе између презента и имперфекта;

2) Дијете се заплакало у бапти, а мати у истом тренутку излази на прозор и пита: Салијџ, што *илџкаше*? (а не: Салијо, што *плаче*?). — Образложење је исто као у горњем примјеру.

Пошто у наведеним примјерима нисам осјетио никакву модалну нијансу (међутим, она није искључена!), ја сматрам да би ови имперфекти могли бити протумачени и као индикативни и као релативни. Индикативно је у њима, по моме мишљењу, *нейосредно наслањање на садашњост*, а релативно — *ишлост* у којој језички не осјећам *иу нейосредну везу са садашњошћу*. То је, свакако, не мали парадокс: објективна анализа нас доводи до индикатива, а субјективно језичко осјећање до релатива. Наравно, свака анализа у језику мора полазити од језичког осјећања. Ако појемо од тога да је имперфекат — *ирезени* за *ишлост*, онда је релативна употреба сваког имперфекта ријешена ствар.

Проанализирајмо сада *ирећу грују иримјера* (в).

У првом примјеру: С *џа*-*беше* оћен — мјесто имперфекта може стајати аорист или перфекат: Бећир *сџа* *би* оћен, мину њџе; С *џа*-*е* *била* ге-ја° — и оба су у индикативу. Прило *сџа(д)* значи овдје *овог часа*, а то одговара потпуно временској ситуацији индикативног аориста. Према томе: *Сџа-беше оћен* — значи такође: *Овог часа беше оћен*, а то значи као да стање казато имперфектом граничи са садашњошћу, што је врло блиско индикативу. Међутим, ако се прилог *сџа(д)* протумачи као *малойрије*, што је такође могуће, онда је имперфекат у релативу.

У другом примјеру: Д о с *џа* (д) *имаше* старије^а(к) — радња имперфектова је тачно одмјерена према садашњости говорног лица. Ја сматрам да није битно значи ли ово *досџа(д)* — до овог часа, до овог дана или до ове јесени. За говорно лице — то је садашњост. Према томе, овај имперфекат је у чистом индикативу. Ипак, једну ствар треба имати на уму: радња имперфекта је ограничена у трајању према садашњости прилогом *досџа(д)*, а то одговара сасвим временској ситуацији индикативног аориста имперфективних глагола. То значи да је овдје имперфекат употријебљен у индикативној ситуацији другог глаголског облика (упор. Досад га *чекасмо*, а сад идемо).

Ја из овога изводим следеће закључке:

а) Ако се имперфекат окарактерише као *ирезени* за *ишлост*, онда је он увијек у релативу, макар његова радња допирала до праве садашњости говорног лица;

б) Ако имперфекат окарактеришемо као прошло вријеме, што он и јест, тј. као облик за неограничено трајање глаголске радње у прошлости, која је напоредна са том прошлошћу (више или мање експлицитно одређеном), онда подржавамо и за имперфекат критеријум индикативног одређивања његовог временског значења према садашњости говорног лица. У том случају имперфекат може бити у индикативу, али само

кад му радња допире до садашњости говорног лица²⁷⁹. Тада се имперфекат једначи с индикативом аориста имперфективних глагола.

Ни у једном другом случају имперфекат не може бити индикативан, јер га временски интервали, краћи или дужи, удаљују од праве садашњости, па га наше језичко осјећање аперципира као вријеме у простору (позади нас) без директног контакта с правом садашњошћу.

399. У овом говору нема примјера за ограничено трајање глаголске радње у имперфекту²⁸⁰. То показују и ови примјери:

Она гдспода *беше* од Мисџра, *па-се^ам* свѣ *шейдо* с њима *дванѣ^аси* *гддине^а* (Д). — *Ја-те* *викѡк* *цѣлу* *нѡћ* (Г). — *Ја-се^ам-те* *викѡ* *цѣлу* *нѡћ* (Д)²⁸¹.

ПЕРФЕКТАТ

400. С обзиром на добру очуваност *аористѡа* и *имперфектѡа*, којима се износе доживљени догађаји у прошлости, перфекту остаје ограничено поље употребе, па је зато његова фреквенција у мрковићком говору мања него у сусједним говорима, нпр. црмничком. Ријетки су примјери гдје се за исту говорну ситуацију употребљавају и перфекат и аорист. Нпр.:

I	Сѣ ^а -е <i>била</i> ге-ја̄ и Сѣ ^а <i>би</i> оћѣн, мину њѣге.														
II	<table border="0"> <tr> <td style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">{</td> <td>1. Ђкле луђи опе^анцима у ца̄мију?</td> </tr> <tr> <td></td> <td>2. Ја̄-ге <i>дѡњек</i> опе^анцима, а тѣ-ге свѣчи.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>3. Ја̄-се^ам-ге <i>дѡњо</i> опе^анцима, а тѣ-ге изѡј.</td> </tr> </table>	{	1. Ђкле луђи опе ^а нцима у ца̄мију?		2. Ја̄-ге <i>дѡњек</i> опе ^а нцима, а тѣ-ге свѣчи.		3. Ја̄-се ^а м-ге <i>дѡњо</i> опе ^а нцима, а тѣ-ге изѡј.								
{	1. Ђкле луђи опе ^а нцима у ца̄мију?														
	2. Ја̄-ге <i>дѡњек</i> опе ^а нцима, а тѣ-ге свѣчи.														
	3. Ја̄-се ^а м-ге <i>дѡњо</i> опе ^а нцима, а тѣ-ге изѡј.														
III	<table border="0"> <tr> <td style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">{</td> <td>1. Гѣ-си <i>био</i> ичѣр, Ђмро?</td> </tr> <tr> <td></td> <td>2. У бѡлницу. <i>Пѡњо-се^ам</i> онѡга ма̄лога.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори за њѣга?</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">и</td> </tr> <tr> <td></td> <td>1. Ге-би ичѣр, Ђмро?</td> </tr> <tr> <td></td> <td>2. <i>Пѡњок</i> онѡга ма̄лога у бѡлницу.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори?</td> </tr> </table>	{	1. Гѣ-си <i>био</i> ичѣр, Ђмро?		2. У бѡлницу. <i>Пѡњо-се^ам</i> онѡга ма̄лога.		1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори за њѣга?		и		1. Ге-би ичѣр, Ђмро?		2. <i>Пѡњок</i> онѡга ма̄лога у бѡлницу.		1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори?
{	1. Гѣ-си <i>био</i> ичѣр, Ђмро?														
	2. У бѡлницу. <i>Пѡњо-се^ам</i> онѡга ма̄лога.														
	1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори за њѣга?														
	и														
	1. Ге-би ичѣр, Ђмро?														
	2. <i>Пѡњок</i> онѡга ма̄лога у бѡлницу.														
	1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори?														
IV	<i>На̄више-е</i> <i>сѡдио</i> крос-планине. <i>Сѣђѣ</i> у Међурѣч.														
V	Јѣну гѡдину <i>кѣ^а-си</i> <i>био</i> жѣном одѣн <i>како-ти</i> <i>би</i> ?														

У аористу је тежиште на доживљености, а у перфекту на саопштавању.

Па ипак, и поред његове релативне ријеткости, перфекат се употребљава у свим синтаксичким варијацијама: индикативној, квалификативној (али не у пуном смислу те ријечи), приповједачкој, модалној и сасвим ријетко гњомској.

²⁷⁹ Сличних примјера има код Д. Јовића, о. с., стр. 121—122.

²⁸⁰ А. Пецо, Говор источне Херцеговине, стр. 181, има два примјера за ограничено трајање имперфекта.

²⁸¹ Примјер с имперфектом: *Ја-те* *викѡк* *цѣлу* *нѡћ* (BC) — потиче од лица коме је отац Албанац, па га сматрам сасвим несигурним.

401. У синтиаксичком индикативу перфектом се констатује прошла радња чија локализација у времену није обавезна, али ипак може бити одређена прилогом или прилошком синтагмом²⁸²:

Шкòле су *ипроцеди́ле* свѣт (Р). — *Ќ-смега смо крейди́ле* (П, К). — *Мѣне-ме и́риид°* *Ўсо* (Г). — *Ќна-е ми́ула* ге-Амѣт *Дуричи́* (МГ). — *Дди́ле-су* онѣ жѣне ге-*Ѡмро* (ДВ). — *Седи́о-се^ам* *Никòлом* *Пашии́а* (ВС). — *Ку́ран-је и́раи́ио* по на́шим пѣјгамбером *цѣлому* свѣту (П). — *Ша́ру-смо и́ремйли* о-*Бугаре^ак* (МГ). — *Бòк-ме иорѣза* *кѣ^а-ме* *да°* на ови свѣт (К). — *Рдди́ла-е* гддина свима (Ш). — *Вòјска* црногòрска-е *дди́ла* без нѣге шгѣте (Љ). — *Си́ђли-су* удудйје *турски* ге-*ку́ла* и у *Међурѣч* (Љ);

Био-е ге-*Исѣф* *Нйкичи́* *де^а н ѣ^а с* (ДВ). — *Су́ло-е* *био* ге-*мй и́трос* (П). — *Бе́йр-је* *умро* ов *ѣ^а гò* ддине (К). — *Де^а н ѣ^а с-си* *дди́о* и *дòбе^ар* *дди́о* (Ш). — *Умрела-е* *јѣна* жѣна у *Кру́те*, *де^а н ѣ^а с-је* пѣ^іти *дѣ^а н*, *па-ће* да *пòђу* овѣ (жене) (МГ).

Перфекат се употребљава и у питањима:

Ѡси *зайворйо* прѣсло, *Дураман?* (ДВ). — *Јѣ-ли* *би́ло* *кйше* овѣ лѣти на *Цетйње?* (К). — *Колйко-е* *дòба* *седи́о* *снѣк* на *Цетйње?* (МГ).

Перфекат без помоћног глагола се не употребљава у индикативу. Примјери: *мѣне-ме* *припа°*, *бòк-ме* *порѣза* и сл. постали су сажимањем (ме + је > ме).

402. У неким примјерима није суштина у *ипреипришлности* перфектове радње, него у *стиању субјектйову* које постоји у садашњости као резултат извршене прошле радње:

Наси́йнуо си (назебао си) (Д). — *Променйо* се *свѣи* (Љ). — *Дди́ли* *смо* на *крај* *свѣиа* (Љ). — *Умори́о-си* *мѣне*, *ма-си-се* *умори́о* и *и́и* (К).

Овом особином се одлукује претежно перфекат свршених глагола, што је исцрпно обрађено код *Мусића*²⁸³, а касније заправо и на материјалу говора Галипољских Срба код П. Ивића.²⁸⁴ У вези са овим питањем треба водити рачуна о мишљењу А. Белића, који стање, од-

²⁸² Прилози *де^анѣ^ас*, *и́йрос*, *овѣ* *гòдине* и сл. уз перфекат не значе, по моме мишљењу, релатив ако се перфектом саопштава прошла радња коју говорно лице одмјерава према својој садашњости. Перфекат је глаг. облик чија радња може припадати сваком времену у прошлости, а да перфекат ипак буде индикативан ако се одмјерава према правој садашњости. У том погледу постоји битна разлика између аориста и перфекта, јер се радња индикативног аориста мора извршити непосредно пред моментом саопштења, а за перфекат нема у том погледу никаквих ограничења.

Ову напомену дајем у вези с Белићевим примјерима за индикативни и релативни перфекат у његовој књизи *О језичкој ипироди и језичком развијку* I (стр. 356, т. 269 и стр. 375, т. 285), који се — по моме мишљењу — не противе индикативности мојих примјера уз које стоје споменути прилози и прилошке одредбе.

Напомена: друкчије схвата индикативни аорист проф. Ј. Вуковић (*Поводом најновијих радова и ипипришлности јосвѣћених аористйу и ипиперфектйу*, Radovi XVIII, кпј. 6, стр. 35—41).

²⁸³ А. Мусић, Глас СХХI, стр. 128; Глас СХХIII, стр. 80; Глас СХХVI, стр. 11—13.

²⁸⁴ П. Ивић, Систем значења основних претериталних времена, ЈФ ХХ, стр. 250—251 и тамо наведена литература.

носно резултативност у перфекту — приписује искључиво перфективној глаголској основи²⁸⁵.

403. Да бисмо уочили разлику између индикативног аориста и индикативног перфекта, послужићемо се овим примјером:

Дође брѐме да нѐће отѐ^ац сина... *Дѐшли смо* на крај свѐта. *Уближѐо се* кијамѐт. Н ѐ м а вѐше свѐта по-тѐм вѐктом (по стра̀шним сѐдом) (ЈЬ).

Аорист (*дође*) значи *доживљеност*, јер је то говорно лице осјетило с а д а у својој најближој околини. Оба перфекта (*дѐшли смо*, *уближѐо се*) значе констатовање, умовање, дакле — интелектуални стил коме овај облик и одговара. Модални презент (*нѐма*) значи пессимистичку поенту једног старог човјека кога је „прегазило вријеме“.

404. *Квалификативни перфекат* карактерише живот појединаца и племена у прошлости. С обзиром да радње и стања означени тим перфектом — не постоје у садашњости, овај квалификативни перфекат је, у ствари, индикативни перфекат:

Мѐни-е брѐме *ѐрѐшло* по нѐдницима рѐдећ (ДВ). — Ј. В. је вѐјни стѐн научѐцао (К). — *Нѐе бѐло* дѐктора нѐге (у тѐ брѐме) (Р). — *Трѐвали смо* Бѐром и Скѐ^адром (у тѐрско брѐме) (П). — У Меѐурѐч *дужи-жѐо-је* снѐ^иѐк и 3 мѐсеца, а оѐн слѐбле (Ш). — У ста̀ри вѐке^ат сѐ^има кру̀шкома су свѐду *чињѐли* (МГ).

405. *Приповједачки перфекат* није особито чест. Он се употребљава и с помоћним глаголом и без њега, али без помоћног глагола само у 3. лицу једн. и каткад у 3. лицу мн. Према томе, краћи перфекат у овом говору чува почетни ступањ у развоју овог облика, тј. ступањ који се најприје појавио у 3. л. као знак чистог релатива²⁸⁶.

а) *Приповједачки перфекат* с *помоћним глаголом*

Кѐ^а-е бѐла да̀вија Залѐвом и Дѐбром Вѐдом за Волѐвицу, *ѐд-сла^о-је* господѐ^р јѐнога о-Цѐтиње^ак и *казѐ^о-му* да пресѐди *како-је бѐло* дѐк-је *ѐуко* тѐп на Сутѐрман (ДВ).

Цѐр-је *дошѐ^а* у Мр̀ко^ѐће и пѐта-ге: „Штѐ-ћете да̀-ви дам?“ — „Нѐшта нѐко једе^ан благосѐ^аф“. — *Он-је рѐке^а*: „Лѐто-ви лѐтом (прошло), а зѐма-ви зѐмом (прошла).“

И за̀т-је Браѐм Бѐла *дошѐ^а* оѐн, — *ка̀-ти* причѐк (ЈЬ). — Оѐн-је бѐо Латѐн у тѐ брѐме (Д). — *Пѐшли-су* тѐјера за вукорлѐком и *нѐшли* га у грѐп (ДВ). — *Тѐ^апуда-су* ловѐли мрѐжома (ВС). — *Пѐшли су* мѐ^а-кома, *наѐунили* мѐгове и *крѐнули* нѐза^т (МГ). — Приѐе нѐ-су *ѐзели*

²⁸⁵ А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, стр. 121—122.

²⁸⁶ И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола. . . (параграф 191). — Новија семантичка значења краћег перфекта: резултативно и експресивно, која се у нашем језику јављају касно (16—17. в.; Грицкат, о. с., параграф 226), изузетно су ријетка у мрковичком говору. Такав је само овај примјер за 2. л. једн.: *А тѐ бѐла да чуваш?* (П) — са упитно-експресивним значењем.

Скѣ^аде^ар, *били су Србијанци о-тије^а ба^онде* (ДВ). — *Тѣке-су озѣ^ар учинѣли* војску, *умро-е* (*у м р е*) краљ Н. (К).

Прва два примјера показују да није особито развијен смисао за перфекат без помоћног глагола.

б) *Приповједачки њерфекат без њомоћног глагола*

Било једе^ан Горане^ац, па *џо* косѣр да кѣси *ћа^орму* (ВС). — *Шако минџо* у Горџцу (ДВ). — *Осидла* жена бременом (ДВ). — Немѣ^ац *доше^а* мдром (П). — *Тѣца олеийла*, а дѣте *умрело* (МГ). — *Пѣшо* да прѣти волѣве и долѣзећи *наниже* *чуо* њѣге појѣње (ДВ). — *Кренџо* зѣт да пѣђе ге-тѣ^ашта (МГ). — *Они* пѣп *џоше^а* дѣом и *џо* авдѣс (ВГ). — *Дебѣто био* (вук) да уфѣти *ѣно* дѣте (МГ). — *Они* нѣж-га *исѣасѣийѣо* (К). — *Кѣ^ат-ју* *видио* домаћин, *није-му* мѣло *било* (ДВ). — *Тѣ-га* *осрамоѣила* штѣ-ју у-ѣпсу *сидио* (П). — *Сидѣо* ѣн да проклиѣње и *ушѣко* (ВС, Д);

Уфѣйили се мѣло имањом (ДВ). — *Дѣшли* кучѣћи и (и)ѣли мѣсо (МГ). — *Пѣшто* *минџули* овѣзи, *ѣробудѣо се* ѣн (П). — *Кѣ* *дѣшли* у Облик, *нађу* лѣч (ЈБ). — *Со* свѣ(ѣ)ем *ѣружом* и сѣ^аблама *скочѣли* крос-прѣзор и *ушѣкли* (ДВ).

У једном примјеру прип. перфекат без помоћног глагола употријебљен је напоредо са аористом:

Они *јѣдоше*, у мѣше рѣке на јалѣк и *лѣгли* да спѣ (ДВ).

Приповједачки перфекат без помоћног глагола употребљава се обично на почетку приповиједања, као кратка експозиција, и још чешће на завршетку приповиједања, као закључак и завршна слика. Такав перфекат се одликује и стилском изражајношћу, коју појачавају најосјетљивија мјеста: почетак и крај приповијетке.

406. У тачки 403. дати су примјери за разликовање аориста и перфекта у индикативу. Овдје ћу дати примјере за разликовање у приповиједању, тј. релативу:

Асѣн Мѣкулин *ѣрѣйи* јабуку Асѣну Дрлѣну (ДВ).

Бѣк-је *ѣрѣйио* ѣсе^ам лишѣне^ак (К). — *Шестѣни* су *ѣрѣйили* јабуку Бѣранима (ДВ).

Аорист у приповиједању значи *доживљеност*, јер је то приповједачу лично познато, а перфекат — оно што приповједач зна *џо* чувењу. Пошто се приповиједање код Мрковића креће обично у границама доживљених збивања, аорист је чест, а перфекат знатно рѣђи.

407. Овдје ћемо се осврнути на *модалну уџоѣребу њерфекѣа и радног ѣридјева*.

а) Пуни перфекат се употребљава за будућност мјесто *футура егзактног*, односно *перфективног презента*, у поредбено-временским реченицама са *везником ѣриђе* *но*:

Ѓ-ли пѣћ *ѣзбек* на кѣћу *ѣриђе* *нѣ-си* *минџо?* (ДВ). — *Ѓ-ли* дѣј *ге-ја* *ѣриђе* *нѣ-си* *минџо?* (М).

Сматрам да је ова конструкција добијена према истовјетној конструкцији у временским реченицама за прошлост: *Приђе нѡ-су љзели Скѣ^аде^{ар}*, б ѝ ли - су Срби јанци о - т ѝ ѝ е^а б^а нде. Овдје се радња временске реченице десила *јослије* радње главне реченице, а истим редом би требало да се изврше радње у наведеним примјерима с модалним перфектом.

б) У црногорским говорима (а и другдје) изриче се *сѣрога за љовијесѣ* и забрана везником *да + љерфекаѣ*: Смјеста *да - сте - п ѡ - ш ли д ѡ ма*, *Да се н ѝ ѣ си м ѝ ц ѣ ѡ толан*²⁸⁷. Мрковићки говор нема ове конструкције за заповијест, а за строгу забрану има сличну конструкцију, која се састоји од глаголског облика *немој + да + љерфекаѣ*:

Немѡ да си изѣо о-њѣга (ДВ). — *Немѡ да си нѡ-усѣа сѣѡвио* (П). — *Немѡј да си му љричѡ* (К). — *Немѡј, нѡне, да си гређѣла овѡмо* (МГ). — *Немѡјѣ вѣ да сѣе љѣли кѡ^офу* (К). — *Немѡј в р ѡ т а о - к ѣ ѣ да си заѣворѡла* (Љ, МГ).

Ова конструкција се развила несумњиво комбинацијом обичног прохибитива (*немѡј-се* страшит, *немѡ* тѡ просѣмат) и строге заповијести (*да си изѣо то!*), која се раније морала употребљавати, како се то види из наведене конструкције за строгу забрану. — У вези са овим в. *имѣраѣив*, т. 235.

в) Сматрам да је овдје најзгодније навести примјере за модалну *љоѣѣребу радног љридјева*, којом се изричу разноврсни ставови говорног лица према његовом сабесједнику, односно *ѣређем* лицу (благослов, симпатија, мржња, клетва и сл.)²⁸⁸:

Чувѡ-ви бѡк рѡмена! (ДВ, ВС, МГ). — *Чувѡ-ви бѡк снѡгу!* (П, Д, МГ). — *Бѡк-ви чувѡ јунаке!* (П, К, МГ). — *Дѡбро-ти бѡк дѡо!* (ДВ, Љ). — *Де^анѣ^а-си дѡшѡ^н, дѡбе^{ар} дѡшѡ^н!* (Ш). — *Рамѣт имѡ!* (К). — *Креѣѡ^о кѡ^о крејс!* (П, К). — *Тѣбе-те вѣк заклѡ^о!* (К, МГ). — 1. *Бѣрумте ге-мѣ!* 2. *Имѡло-се ге!* (П, Г, ВС, Љ, К, МГ). — 1. *Помѡ^оже-ви бѡк!* 2. *Бѡк-ти-га дѡ^н!* (Д, Љ, МГ).

408. *Гномски љерфекаѣ* је сасвим риједак. Забиљежио сам само овај примјер:

Љко-си изѣо сѣмен, изѣо-си слѣмен (Љ).

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

409. Плусквамперфекат је у овом говору претерит перфекта, тј. њиме се казује *само љрошла радња која се извршила (вршила) није друге радње у љрошлосѣи*. У употреби је скоро искључиво плусквамперфекат

²⁸⁷ Милетић, о. с., стр. 554.

²⁸⁸ Модална употреба *радног љридјева* води поријекло „од правог перфекта, преко неиндикативне, и то модалне употребе његове” (И. Грицкат, о. с., стр. 152, параграф 163).

од свршених глагола. Тачно је спроведена разлика између плусквамперфекта с имперфектом и перфектом помоћног глагола *биши*: првим обликом, који је много чешћи, казује се *доживљена*, а другим — *недоживљена* радња.

Навешћу најприје примјере с имперфектом, а затим с перфектом помоћног глагола:

а) 1. Позиђа-ли ону међу? 2. Позиђак. 1. *Беше-ли иџла* ис-гџ-мелџа? 2. Не, *не-беше иџла* ис-гџ-мелџа, тџмејо бџше здраџ (ДВ). — Јџ-се^{ам} глџдао Никџчо^ине кџ^а-су дџшли отџда гџ бџу бџли (ДВ). — Најприје-се^{ам}-те виђо^и у Печуриџе. Ти бџше бџо ге-мџја сџсра (К). — Дџго-се^{ам}-се иџтрос и пџшо да зџђем јџну међу. (*Беше-ми иџло* јџно грло међе). Пџ-пону не могџсмо о-зџме (ДВ). — Она зџ^т застџде да не врџска, тџ-се бџше околџла, бџше рџдила јџну јџрицу црвџну (МГ). — Јџ минџк јџн дџ^{ан} да чџва^м џвце, бџк ослџвио кџзе да не чџџам више, бџк иџрасџ^{ан} (ВГ). — Јџ^о иџџ^к при(д)-оним џвном штџ ми нџсаше звџно, те га вџ^бјак, бџк га научџјо дџ-му дџ^у кџрицу крџџа (ВГ). — Кџ^а пџк гџре, кџз-лиџе^{ак} није. Бџу иџрџињали (нестали) (МГ). — Напойк козџиџе на Лџ-коњ дџњи, но јџно ми бџше убџла драџа, чџпа^{ше} јџ^око (МГ). — Бџла бџше иџрџдрла тиџа од џтина. Тиџ бџше у-њџ^{ам} (у џџ) (К). — Познџ-ваше му се рџка ге бџше дофџиџо (Р). — Бџк ослџвио волџве сџ^{ме}, тџ-ми јџде^{ан} бџше иџрџкџа, те јџ трџчи за џџм дџкли га нџ^к (ВГ). — Кџ^а џво крџл Никџла ге иџде. Бџше бџо џ-лоф (ВС). — Виџек јџнога Црногџрца, бџше бџо да кџпи тоџџра (К). — Бџше бџо тџмо Етџм Бајрџмо^иџ. У чџсту свџст чџе^{ак} и причџ, причџ, причџ (уживџавање) (П). — Гџ бџше бџо ониџ Калимџн (тј. прије састанка с тобом, а лице које пита видџело је тај састанак)? (Д).

б) Отџ^ац-ми-се ожениџо три гџдине по Црногџрцу. *Посџђен-је бџо* кџ^а-се ожениџо (К). — Онџ^ај штџ-га (= вука) чџка^о, пџшо-џе џџтро. Вџк-џе бџио иџџџ^о онџ цџло штџ-џе имџ^о (Д). — 1. Збџк чџга-е убише? 2. Што се бџла вџџрила, па се растџмла (ДВ).

410. У народним приповијеткама, гдје се ради о *уживџавању*, употребџава се плусквамперфекат и с имперфектом и с перфектом помоћног глагола:

а) Он уфџ^{ти} јџнога идџћ (= гдје иде), а дрџги бџше иџшџ^а да се пџчке (МГ). — Он-му-је даџде, а џевџјка се бџше дџвет пџтик уда-вџла (К). — Узџ рџбу кџко-му-е бџло вџла и мџну прџ^о ге-кџћа свџја. Ал' бџше минџо ис-кџће свџје иџма тридџсет(т) гџдине^{ак}. А б џ о с е о ж е н и џ о скоро, није три-мџсеца сџдиџ жџном, а тридџсе(т) гџдине^а-е сџдиџ џ-свет (Јб).

б) *Бџо-е* (чџвјек) сџиџкџ^о огџ^њ (Д). — *Дџшо-е бџо* међџт креџ-џгџа (Д). — *А бџо се ожениџо* скоро... (из трећег примјера, т. 410, а).

Из наведених примјера се види да се у народним приповијеткама употребџавају обје варијанте плусквамперфекта подједнако (3 : 3). А то значи да *уживџавање* у народној приповијетци није обавезно, него само могућно.

Па ипак, ја стојим под утиском да је и у приповијести чешћи плусквамперфекат с имперфектом помоћног глагола и да је примјер: *А био се оженџо...* — прије резултат стилског диференцирања према плусквамперфекту у претходној реченици (*Ал' бџше минуџо...*) него знак неуживљености. Последња два примјера (б љ о - е б љ о) потичу од млађег информатора, човјека тридесетих година, који није склон уживљавању као старији људи и за којег народна проповијетка нема онај непосредни печат стварности чиме се одликују даровити проповједачи.

411. Испуштање помоћног глагола у плусквамперфекту је врло ријетко:

Кџа дођџк, ђна сорђла.

412. Сматрам да плусквамперфекат мрковићког говора чува класичну старину у сљедећем: а) његова радња се врши увијек прије друге радње у прошлости²⁸⁹; б) доживљеност се изриче имперфектом помоћног глагола, а недоживљеност — перфектом; у томе се варијанте плусквамперфекта подударају углавном с *имперфекцијом* и *џерфекцијом*²⁹⁰ у приповиједању.

На основу онога што је речено у т. 409, — плусквамперфекат је само вријеме релатива, а тако на њ и гледа синтакса.

ФУТУРИ

413. Футур (I) је обичан у *индикативу*, а сасвим риједак у *џриповједачком релативу*:

а) *Калџће-ти* глава (ДВ). — *Чџле-ће-се рођџџ* (ДВ). — *Мџне-ме нџће џџнеџ* џзгоре ако добијем јџну шџшу (К). — *Кџа-ћеш доћ* у Дџбре? (МГ).

б) *Минџше пџтом*. *Кџа-ће глџ(џ)аџџ*, џо дџте (К). — *Окренџла онџ лџјно*. *Кџа-ће глџ(џ)аџџ*, онџ погџча (Д). — *џна отворџла каџу*. *Кџа-ће глџ(џ)аџџ*, џо сџра (М). — *џзек да џру*. *Кџа-ћу глџдаџџ*, рџло-ми-је расџџено (МГ).

Као што се види, *џројовједачки фуџур* се употребљава само у једној врсти типизираних временске реченице, гдје би мјесто њега могао стајати и аорист. С обзиром да се радња приповједачког футура дешава послџје радње претходне реченице, мада са њом футурска реченица није синтаксички тјешње повезана, — можемо ипак овај футур сматрати приповједачким.

²⁸⁹ М. Стевановић, Начин одређивања значења глаголских времена, ЈФ XXII, стр. 34—37.

²⁹⁰ У овоме нема подударности између *мрковићког* и *џрмичког* говора, јер се у овом последњем употребљавају обје варијанте плусквамперфекта без разлике (Милетић, о. с., стр. 555—556). — Ове разлике нема ни у говору *источне Херцеговине* (Пецо, о. с. стр. 183), али је има у говору *Пиве* и *Дробњака* (Вуковић, *Говор Пиве* и *Дробњака*, стр. 96—97).

в) У овом говору се употребљава каткад и *дубиитативни футур*:

Побро *ће бић да је минџо* (МГ). — *Биће да ми је сийџе^а* побро (МГ). — Асан Сефџер^к *ке^а-ће бић да-је идчео?* (П). — 1. Јџ-ли ко минџо на Сола^ну? 2. *Биће да јџси*, а нџ-знам (К).

Маретић овај облик назива *иреитеритиво-перфекат* и наводи само овакве примјере: *биће њогинуо* и сл.²⁹¹ Мрковићки говор има мјесто радног придјева зависну реченицу с везником *да* и пуним перфектом: *биће да је сийџе^а*. Међутим, и то је по значењу дубитативни футур.

414. *Футура егзактног* нема никако у овом говору. Њега редовно замјењује модални аорист у условним реченицама с везником *ако* (в. *модални аорисит*, т. 387, б). Футур егзактни може бити замијењен аористом и у временској реченици с везником *кад*: *К џ^а ј а џ о-ђ џ к*, *т џ^а пу (т) - џ е ш и т џ д џ џ* (Ј). Важно је истаћи да *ће* се у овом примјеру радња временске реченице вршити (извршити) у будућности као и радња главне реченице. Сем тога, обе радње су истовремене.

Међутим, у зависним реченицама чија *ће* се радња извршити у будућности прије радње главне реченице (а и напореда с радњом главне реченице) употребљава се мјесто футура егзактног — футур (I)²⁹². Показаћемо то за *временске, начинске, дојусне* (сасвим ријетко) и *односне* реченице:

а) временске реченице

α) везник *кад*

Убиће га *нана ке^а-ће њџ ге-кућа* (МГ). — *Кџ^а-ће џе џџ у Стџицу*, учиџџете алџ (ВС). — *Кџ^а-ће мџџ*, зџјсто ка^озџу му (МГ). — *Кџ^а-ће дџџ сајбија за тџе*, тџ^апу(т)-џе-ти бџт — лџле! (МГ). — *Кџ^а-џу-ју* (= шуму) *џџџџ*, џџ-ти ка^озџт (К). — *Кџ^а-џемо ми џџџџ*, тџ^апу(т)-џе-те ви (тј. џџџџ) — истовременост (П). — *Кџ^а-џу мџџ*, радџџу; *ке^а нџџу* (моџ), нџшта (Р). — *Кџ^а-ће тџ зайисџџ*, приџај дџле (К). — *Кџ^а-ће бић* свеџенџдвор (мјесечина), нџма срџе џ-рат (П, К). — Кијамџ је *ке^а-ће свџт џџџџџџџџ* (Ј).

Али: *Кџ^а бџне јџжно брџме, не дџџиџџа снџк* (Ш) — за временски неодређену радњу (квалитативно значење).

β) везник *док*

Пџреш-га *дџкли-џе џобелџџ* (Ј, К).

Али: *Пџзајмџјемо јџде^ан ге-дрџги дџк-се џџвџре пџтови* (М) — за временски неодређену радњу (квалитативно значење).

б) начинске реченице

везник *како*

²⁹¹ Маретић, *Gramatika*, 1931, стр. 544 (у поправцима: *иреитеритивофутур*).

²⁹² Види сличне примјере код Стевановића за *источноцрногорски* (о. с., стр. 121—122) и код Милетића за *црнички* (о. с., стр. 556).

Како-ће даи бок, тако-ће бит (П, МГ).

в) допусне реченице

Колико-ћеш-му маиши материјала, не притеца му (ВС).

Ова реченица значи: Колико год му будеш дао материјала, неће му претећи. Истина, реченица би могла гласити и: Ма колико му дао материјала, неће му претећи. У том случају модални перфекат опет врши службу футура егзактног, тако да је по смислу свеједно замјењује ли футур — футур егзактни или модални перфекат, јер је у оба случаја временско значење — будуће.

г) односне реченице

замјенице: *ко, који, шио*

Кд-ће иоћ, ўзеће срѣлу (К). — Кд-ће чињѣи приганице на Божћћ, пуаће-му ў-лето вјѣте^{ар} да вјѣ (П). — Кд-ће бић у Кобилицу и у Кдзјак, ђн-ће претѣћ (ВГ).

Кђи-ће право иричаи, ђн-ће у ценѣт пѣћ; кђи-ће криво иричаи, ђн-ће у ценѣм пѣћ (ЈБ).

Шиѡ-ће-ши иа(и) на^ом, питај га (К). — Шио-гдњ-ћемо сиѣћ, да га дѣлимо (К).

У једном примјеру употријебљен је *фуиур* мјесто *иошеницијала*, али опет у временској ситуацији за будућност:

Овѣ тицу *кд-ће да изјѣде*, би-постѣ владар од овѡга свѣта (Д).

На основу примјера у овом ставу, могу се извести сљедећи закључци:

1) *модални аорисѣ* је потпуно истиснуо егзактни футур, односно презент, из условних реченица с везником *ако*;

2) *фуиур* (I) је такође потпуно истиснуо футур егзактни, односно презент, из зависних реченица, нарочито временских, чија се радња врши у будућности. Можда су за ово потискивање биле у почетку најутицајније оне временске реченице чија се радња темпорално поклапала с радњом главне реченице; нпр.: *Кѣ^а-ћемо ми сѣси, т ѣ^а пу (т) - ћ е т е в ѣ с ѣ с т²⁹³.*

Тако је дошло до иошѣуног губљења фуиура егзактног у мрковићком говору.

²⁹³ Говорећи о овом питању, Белић каже да у временској (условној) реченици: *Кад ти доћеш, доћи ћу и ја — доћеш, будеш дошао и доћи ћу* имају исту временску вриједност. Тако је дошло до једначења перфективног презента и футура егзактног са правим футуром употријебљеним у релативу, а одатле су настале двије могућности: „или да се *фуиур* може уиошребљавати као *фуиур егзактни* . . . или да се футур егзактни — према његовој истовјетној вриједности са футуром — могао употребљавати, пренесен у индикатив, и као прави футур” (О језичкој природи и језичком развиту I, стр. 380—381, т. 289).

ИМПЕРАТИВ

415. а) Поред *зайовијесии*, која је обична и честа (*ий* вџде! *ийий* кѧ°фу! *учиин* селѧм), — императивом се изриче *жеља* и *молба*:

Дѳиши кѧ°т (ДВ, ВС, МГ). — *Буирумше* ге-ја (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ). — *Иши* крѳца (П, Д, Љ, МГ). — Бѳже *чѳвај* лѳђе (П, ВС, К, МГ).

б) Обична забрана се изриче конструкцијом *немој* + *инфинитив*, а строга забрана конструкцијом *немој* + *да* + *инфинитив* (т. 407, б: *Немѳ-га* сѧћ (ДВ). — *Немѳ иђѧи* ге - к ѳ ѳ (Г). — *Немѳ-се* *ириѧс* (Љ). — *Немѳ габоњѧи* (МГ);

Немѳ да си нѧ - у с т а *сиѧвио* (П). — *Немѳј* *дѧ-си-му* *ириѧѳ* (К). — *Немѳј*, нѧне, *да си* *гређѧла* о ѳ ѧ м о (МГ).

Строга забрана се може изрећи и конструкцијом: *немој* + *да* + *инфинитив*, али је то сасвим ријетко:

Немѳј да ме *укојѧше* при(д)-ѳѧмијом (ВС).

416. *Приповједачки императив* је знатно рјеђи него у *црмничком*²⁹¹, а кудикамо рјеђи него у *грбальском говору* (по мојим запажањима). Њиме се казују и сопствени доживљаји и доживљаји другога.

У једним примјерима приповједачки императив долази сам, а у другим помијешан с приповједачким презентом, аористом и имперфектом:

Јѧ-ју *гѧ°ћи* и *убѳ-ју* (МГ). — Јѧ *дочѧка-ју* и *убѳ-ју* (К). — И *јѧ°* *ћѧрај*, *ћѧрај*, те *правѧ°ц* *ѳ-Поле* (ВГ). — Цѧло лѧто *ћѧрај* *грѳзѧје*, *мѧчи* *вино*, *иѧчи* *ракију* (К). — Увечер *иѳћи* *јѧде°н*, те га *ѧѧкај* онѳга *вѳ-ка* (Д);

Јѧ *обѧни* пу(т)-њѧје и *п ѳ ц а м* и *у б ѳ ј у -ју* (МГ). — У *д ѧ -ри* *ше* да *ѳзну* Тарабѳш, но *Тѳрци* *дочѧкај-ге* *пѳшком* и *митралѧзом* и *тѳ* *п о б ѳ ш е* *дѳста* *војске* (ДВ). — *Зѧ°т* се *јѧ°* *дѧгни*, *п о ѳ ѳ к* *тѧмо*, али *б ѧ ш е* *озѧ°р*, *сѧмо* *кѳлко* *з ѧ в а ш е* (ДВ).

417. Врло је ријетка приповједачко-модална конструкција која се састоји од имперфекта глагола *хијѧеи* и *императива* неког другог глагола²⁹⁵. Њом се казује доживљена прошла радња која се више пута понављала:

Ђѧ°смо *мини* *полѧ°ко*, *срѧ°же* бѧу *рѧком* (К).

418. *Гномски императив* је сасвим риједак. Забиљежио сам само овај примјер:

Плѧи *котѧ°ц* *кѧ-ти* *отѧ°ц* (ДВ, К).

²⁹⁴ Милетић, о. с., стр. 561.

²⁹⁵ Милетић не спомиње ову конструкцију у *црмничком говору*, међутим она је тамо позната и свакако је чешћа него у мрковићком говору.

ПОТЕНЦИЈАЛ

419. Већ смо видјели да потенцијал има два облика: *би̋к њоше^а* — за садашњост и *ћа^ок њдћ* — за прошлост. То ипак не значи да потенцијал за садашњост има одређено временско значење као *модус*, него само да се употребљава у временској ситуацији за садашњост, а сама радња нагиње ка будућности. Међутим, *ћа^ок њдћ* и сл. је доиста модус за прошлост, јер се ни у једном својству не може употријебити за садашњост²⁹⁶.

Кад се потенцијал употријеби самостално, а не у кондиционалу, онда има два главна значења као и у књижевном језику:

а) *могућности̋*

Мало-би наше^а инса^она кђи-би зна^о штд-ти ја^о причак (К). — Ја^о-се *би̋к ленио* рабдтат оџб (Д). — Ово жене *бише* знаде (МГ). — Ђ *би̋лај* се маши, *ћа^ок рдћ* — двадесе(т) месе^аре^ак (ДВ). — У Горану *ћа^оше* млого *чӳи* (односи се на прошлост) (П).

б) *жеља*

Би̋к њоја^о мевлут (МГ). — Немам вақта. *Би̋к-ти њричдо* јдш мало (МГ). — *Ћа^оше-ли* ме *уби̋и*? (К, Љ).

420. Оба потенцијала се употребљавају у кондиционалу, и то: потенцијал за садашњост — у главној и зависној реченици, а потенцијал за прошлост — само у главној.

а) *њошенцијал за садашњости̋*

Би̋к обрнуо памет да сѣдим с њим (К). — Рано да дђеш, *би-наше^а* (МГ). — Да дђе код мене, *би̋к-му се^аси̋идвио* двије свѣске (МГ). — Да зна^ом, ја-би̋к-му ка^оза (Љ). — Дџма да-си радио, *би-имдо* (П). — Да-је гейнге, *би̋к-габдо* пџт (К). — Да-је у Повару, *давџо-би* брава^от ка^о да^ови у Кџње (МГ).

Кѣ^а-би њдла кџша, *бише* нџшли (П).

У следећа четири примјера употријебљен је везник *да* мј. *кад*, тако да у њима имамо условно-жељне реченице:

Да-би̋к зна^ова^он, *би̋к доиџ^ан* = *Кад...* (К). — *Да-би̋к био* ка дн, *њоси̋ио би̋к* гџдину = *Кад...* (МГ). — *Да-бише* још једе^нштџт *дџшли*, *нѣ-би* више *њрѣбало* = *Кад...* (Љ). — *Да-би* бџла јѣна кџша, *би-брѣме оладџло* = *Кад...* (П).

б) *њошенцијал за њрошлоси̋*

Да-ми-је мало кџ рѣко, *ћа̋к дџњѣи̋* (Љ). — Да њије пџбро (тамо), *ћа̋ше* њѣко *дџћ* (МГ). — Да-је мџге^{ав} самлѣт, *ћа^оше* *дџћ* дџма (К). Да-и(х) нѣсу тако трџвали, *ћа̋у* чџдо *учи̋њѣи̋* (П). — Да-је бџло кџше, *ћа^оше*

²⁹⁶ Друкције стоји ствар у *ирмичком говору* гдје овај облик значи „жељу или намери како у садашњости тако и у прошлости и будућности”. „Иста конструкција служи за изрицање потенцијала” (Милетић, о. с., стр. 552—555).

биди добро (К). — Да-си виђо²⁹⁷ ту ђепу, ба^обо, *ћа^оше илџкаи* (Љ). — Да не^смо ми п^ошли на Скѣ^аде^ар, *не-ћаше* ни^ко *д^оћ* по(д)-Б^ар (ВС). — Да-су т^у стојали, *ћау* м^уке *виђети* (ДВ).

Као што се види из примјера, потенцијал за прошлост се употребљава само у иреалном кондиционалу.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

421. Из примјера у т. 229 види се да глаголски прилог садашњи може значити:

- а) *вријеме*: *Ид^ући* п^утом, срѣтне ге п^о(д)не (МГ);
- б) *начин*: М^ѣни-е брѣме п^ошло по на^дницима *радећ* (ДВ);
- в) *узрок*: Їзболе-ме гла^ва д^уван *кидајућ* (П);
- г) *услов*: Утр^неш т^ако *сед^ућ* (К).

422. У неколико примјера глаголски прилог садашњи не односи се на субјекат личног глаголског облика у тој реченици, него има свој субјекат са којим чини *ио* смислу зависну временску реченицу: Ј ^а *зиђућ*, о в ^и н ^а ^о ^ђ е т ^у п ^а р у (К), што значи: *Док сам ја зидао, овај нађе ту пару*. Оваквих примјера има код Вука и наших писаца прве половине XIX вијека²⁹⁷, али они не иду у књижевни језик²⁹⁸. Белић је постанак оваквих примјера објаснио на цитираном мјесту — транспозицијом *ио* смислу герундија у временску реченицу.

Примјери:

Т^о ј^утро *исид^ајућ* (син) ис-к^уће, рѣкне мајка с^ину: „Де^нѣ^с ^оће шестина да се к^длу сѣ^аблома збок твоје невалале рѣчи шт^о-си рѣко у Царйгра^т (ДВ). — ^Он (= вук) к^озу *и^ров^рћајућ*, ја о^гѣ^нь у њѣга (ВС). — Ја т^о *и^рич^ајућ*, кѣ^а жѣна д^онесе т^абаку с к^а^офом (К). — Ја^о на пѣнцѣру *изл^азећ*, к^окоша пррр! (МГ).

423. У неколико примјера *глагол. и^рилог садашњи* односи се на *објекат* у реченици, али не разликује ни род ни број:

Н^а^оће-ти н ^ѣ в е с т у *лѣжућ* (*лежућ*) (Љ). — На М^итровде^ан-м е и^јѣла зм^ија *бѣрућ* ма^слине (К). — У к^оју к^нйгу-*је* да б^ијеш к ^о г а *си^ућ*? Не сми^јеш-г а убит *си^ућ* (К). — ^Он уф^а^оти ј ^ѣ н о г а *ид^ућ*, а др^уги бѣше пошѣ^а да се п^очке (МГ). — Ост^аила-си-г а *си^ућ* (МГ). — Уб^ио-г е *дол^азећ* из Скѣ^адра (МГ). — Ја виђу ^о н е ч о б ^а н е *ч^увајућ* ст^оку (МГ).

Оваквих примјера има у народним пјесмама (И погуби м л а д у Ј а н у *си^ерућ* кошуљу)²⁹⁹ и у нашим старим споменицима³⁰⁰, па остављају

²⁹⁷ А. Белић, О језичкој природи и језичком развитуку I, стр. 453.

²⁹⁸ М. Стевановић, Граматика, 1951, стр. 451.

²⁹⁹ М. Стевановић, Граматика, 1951, стр. 451.

³⁰⁰ Б. Даничић, Историја облика, стр. 351: кад га сам састао туј *леже*; стр. 361: нађе *их си^ећи*.

Оваква употреба глаг. прилога садашњег је честа код славонских и далматинских писаца XVIII вијека (Радомир Б. Алексић, Језик Матије Антуна Рельковића, стр. 135, параграф 200, а).

утисак окамењеног партиципа. Међутим, то нису партиципи, јер не разликују ни род, ни број, ни падеж.

ИНФИНИТИВ И СУПИН

424. Инфинитив стоји као допуна уз глаголе непотпуног значења, нарочито уз глагол *моћи*, уз партикулу *немò* за изрицање забране и врло ријетко уз понеку именницу, придјев и прилог³⁰¹:

Не мòже се *сá°ӣ* (ДВ). — Не мòгу га *нáћ* нíге (ДВ). — Не мòгу *ӣáмeйовáӣ* (ДВ). — Не мòш-ју *ӣоклoйӣӣ* (К). — Нíйкакe^ав домаћин не мòгаше с-нòм *осунӯӣ* (К). — Не мòгу-га *заснӯӣ* ни зрна (МГ), — Не мòгáк-ју *убӣӣ* (МГ). — Тò-се ље мòже *равнáӣӣ* мáслom (ДВ). — Не умíју-ти (1. л. једн. през.) *ка°зáӣ* (ДВ, Р, ВС, Љ). — Не умíју-ти (1. л. једн. през.) *ӣричáӣ* (ВС, Д). — Не-нè *ӣсèсӣ* нијèнога зáлага (К). — Немò-ми глáву *цeйӣӣ* (ДВ). — Немò-га *сèћ* (ДВ). — Немò *ӣћeӣ* ге-кòв (Г). — Немò-се *ӣрејáсӣ* (Д). — Немò-се *ӣријáс* (Љ). — Немò гeйнгe *ӣћeӣ* (Љ). — Немò *гáбoвáӣ* (МГ). — Немò-га *ӣушӣáвáӣ* (МГ).

М љ к а - е чòе^акa *држáӣ* (ВС). — М љ к а -га кòму *ӣрaжéӣӣ* (К). — Нè-бек в р è д e^а рáло *извáдӣӣ* из зèмле (ДВ). — Прићe бèше г р д o *ӣћeӣ* (ДВ, Р). — Убрáӣ-ге (тј. смокве) л è^а к o (Д). — Сè^а-е л è^а к o знáӣ (К).

425. Послије глагола непотпуног значења *моћи*, *иочeӣӣ*, *имáӣӣ* (= морати), *знáӣӣ*, *морáӣӣ*, *умјeӣӣ*, *сíаӣӣ* и *смјeӣӣ* — инфинитив се често замјењује везником *да* и *и́резeнӣом*. Ово нарочито вриједи за глагол *моћи*. (За глаг. *хи́јеӣӣ* види т. 426).

Примјери:

Òни не мòгу *да* му *учӣну* нíшта (ДВ). — Не мòгу *да* *ӣју* (1. л. једн. през.) нíшта (Р). — Мòш *да* се *засмèлeӣ* (Р). — Не мòгу *да* *јèду* (1. л. једн. през.) (Р). — Да мòгу *да* *исíа̄ну* (1. л. једн. през.) тáмо гòре (П). Не мòгу *да* знá^м тò (Г, К, МГ). — Já не мòгу *да* *рèкну* (1. л. једн. през.) (ВС). — Ја мòгу т^у кр^ушку *да* *ӣрджèду* (1. л. једн. през.) (Д). — Já^о вíше не мòгу *да* *рá°дим* (Љ). — Не мòже *да* *дòсме* (Љ). — Не мòгу *да* *рáдећ* (ћèца) (К). — Já не мòгу *да* *ӣдем* (К). — Já не мòгу *да* га *вӣђу* (МГ). — Мòгу *да* *закòду* (1. л. једн. през.) чòмeкa (МГ). — Мè^ане мòжеш *да* *ӣдзнаш* (МГ). — Мòгу *да* знá^м (МГ). — Пòче *да* *сíӣће* (*да* нá°ди) (К). — Пòчели-су *да* *дáјућ* (Р). Пòче *да* *удáра* кáвалу (ВС). — Èси пòчео *да* *рòжисӣ* к^ућу? (МГ). — Пòчео-е *да* *рòжсӣ* к^ућу (МГ). — Їмáм *јá* *да* *зайрèђу* кр^ук (ВС). [Упореди са овим: Да *ӣмам* *ӣојáӣ* ðну кнíгу нeгòву, (те^адá°р-би вӣћeла); Г]. — Ја *ӣмáм* *да* *ӣòђу* у Кр^уте (МГ). — *Да* *ӣушӣӣм* *ӣмáм* ðфе (МГ). (Упореди са овим: Òн *да* *гáђе* ðћe ðну кукувá°јку; МГ). — Знáм *и* *да* *гоцòрим* лèпо

³⁰¹ У поређењу с Маретићем (Gramatika, 1931, параграф 618 и 619) мрковићка говор је много оскуднији.

(арбанашки) (Љ). — Н њ - з н а м зрăво нѣшта да кă^ожу (К). — Н њ - з н а м да љѣшу (К). — М ђ р а м дă-ју љзму (1. л. једн. през.) (МГ). — М ђ р а м да заѣвѡрим тă врăга (МГ). — Јă мѡјом ѣѡцом не у м ѣ ј у (1. л. једн. през.) да ѣрѣчам (Р). — Не у м ѣ ј у (1. л. једн. през.) да ти кăжу (1. л. једн. през.) да не лѣ^ажу (1. л. једн. през.) (ВС). — С т ѡ д е да шѣчи (МГ). — Јă не с м ѣ ј у нѣшта да издăм без одобрѣња овѣк (МГ).

Такав је и примјер: Немѡј да ме уколѡѣ при(д)-ѡамјом (ВС).

Ради поређења треба погледати т. 424, у којој имамо иза глагола *моћи* осам инфинитива, а иза *умјети* два инфинитива; такође и т. 427, у којој имамо иза глагола *имаѣи* четири инфинитива.

426. У овом ставу ћу говорити о замјени инфинитива у футуру — везником да + *ѣрезенѣ*. Али прије него што дам грађу која то потврђује, ја ћу навести примјере са презентом глагола *хѣјеѣи* и везником да + *ѣрезенѣ* који такође означавају будућност, али нису прави футур него *конјунктивне реченице са хоћу*³⁰². Такви примјери могу бити двојаки: а) у једнима се *хоћу* налази на првом мјесту, а да + *ѣрезенѣ* на другом, б) у другим примјерима је обрнуто: да + *ѣрезенѣ* је на првом мјесту, а *ћу* (*хоћу*) на другом:

а) Ђћу да дѣгну ѣле (ДВ). — Ђћу да се мăло колѡрну (Г). — Ђћу да рăдим (ВС). — Ђћу да се осрѡжу (ВС). — Јă-ћу да се дѣгну = Хоћу да се дигнем (К). — Ђћу рѡку да му окѣну (МГ). — Ђћу да оѣѣру кошѣле (МГ). — Ђћу да лѣгну (МГ). — Сѣ^а-ћу да обѡју (1. л. једн. през.) колѡлу, е-ѡћу да ѣѡћу ѣ-дрва ш-њѡм (МГ).

Јасно је да ниједан од ових примјера није футур, и зато овдје не би могао бити употријебљен инфинитив мјесто да + *ѣрезенѣ*. То вриједи и за примјер: *Ја ћу да се дѣгну*, јер је њим говорно лице изразило *хѣјење*, *вољу*, што такође има нијансу будућности, али то није прави футур, ослобођен модалних примјеса.

б) Да заѣвѡрим-ћу врăга (ДВ). — Да сѣѣм-ћу мăло под-онѣ дѡп (ВС). — Он да гăће дѣе дну кукувă^ојку (МГ). — Да зрѣју-ћу вѡду = Хоћу да згријем... (МГ). — Да креѣ^о-ће (МГ). — 'Ѐјте, да се скѣѣи-ће Горăна (МГ). — А. Штѡ-ћеш? Б. Да љзму-ћу ѡпет (МГ).

Ни у овим примјерима немамо прави футур, него опет конјуктивне реченице, али по мом осјећању нешто ближе правом футуру него у примјерима под а). То усталом показује и енклитички презент од *хѣјеѣи* у примјерима под б), сем једне реченице у којој имамо „да гăће дѣе“. Сматрам да је овакав *ред ријечи* у реченици резултат нарочитог истицања *конјунктивно-футурске реченице*, као у примјеру: 'Ѐјте, да се скѣѣи-ће Горăна. — У вези са овим треба упоредити ове реченице: Сѣ^а-ћу да заѣвѡрам врăга (ДВ) и Да заѣвѡрим-ћу врăга (ДВ).

в) Сад ћу навести оне реченице за које мање-више сигурно знамо да у њима имамо футур:

³⁰²А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 149.

Штѡ-ћу да *ѡрѡчам?* (Р). — Штѡ-ћеш да *закдлеш?* (Р). — Нѣ-знам штѡ-ћу да *рѣчеш* (ВС). — Жѣне ће сѣ^а да *гласѡју* (ВС). — Штѡ-ћеш да *радѡш?* (Д). — Сѡтра-ћу да *врѡшу* (Д) обичније је него: Сѡтра ћу в р ш а т (Д). — Он-ће сѡтра да *врѡше* (Д). — Мѡ-ћемо сѡтра да *врѡшемо* (Д). — Ја-ћу да *вјѣм* (К). — Сѡм-ћу да *ѡдђу* (К). — Нѣћеш да *креѡѡш* (К). — Штѡ-ће да *чѡни?* (МГ). — Нѣћу да *рѣкну* (1. л. једн. през.) (МГ). — Вѣчер ћемо да *ѡдђемо* ге-Амѣт Рѡмов (МГ). — Де^анѣ^{ас}-ћемо да *дрѣмо* (МГ). — Де^анѣ^{ас}-ћу да *вјѡју* (1. л. једн. през.) (МГ). (Упореди: *Оћу де^анѣ^{ас} да жнѡју*). — Ја-ћу да *ѡкѡју* (МГ). — Ја-ћу *дѡ-ти сѡѡдим* тѣбе коло-грла (МГ). — Ја^о-ћу да *ѡју* и да *ѡју* (МГ). Ја-ћу сѡтра да *жнѡју* (МГ). — *О-ли сѡтра да жнѡјеш?* (МГ). — *О-ли сѡтра да ѡлѣвиш?* (Д, МГ) обичније је него: *О-ли сѡтра плевѡт?* (Д, МГ).

Ако се изврши анализа датих примјера, онда је јасно ово: Сѡм-ћу да *ѡдђу* — значи: Сам ћу по ћ и, Нѣћеш да *креѡѡш* — значи: Н е - ћ е ш к р е п а т и, Вѣчер-ћемо да *ѡдђемо* ге-Амѣт Рѡмов — значи: Вечерас ћ е м о п о ћ и код А. Р., Де^анѣ^{ас}-ћу да *вјѡју* — значи: Данас ћу ви ј а т и, *О-ли сѡтра да ѡлѣвиш?* — значи: Х о ћ е ш - л и сјутра п л и ј е в и т и ? итд.

Одакле потиче ова формална једнакост између различитих синтаксичких категорија: конјунктивне реченице с футурском нијансом и чистог футура?

Та једнакост не може бити резултат наслеђа из прошлости, јер је футурска конструкција гласила: *х о ш ѡ ж и ѡ и*. Она је, очигледно, резултат нових прилика у овом говору. А то значи да се у тој једнакости огледа, бар формално, балканизовање мрковићког футура, и то не под утицајем албанског језика, који у регијским говорима има конструкцију: *имам + инфинитив*³⁰³, него под утицајем *живе* и *врло чешће* мрковићке конјунктивне реченице са футурском нијансом. Она, та конјунктивна реченица из конструкције: *Оћу да радѡм, Ја-ћу да се дѡгну, Да креѡѡ-ће* и сл., — дјелује на обличко једначење *фѡшура* са том реченицом.

То за мене значи да је мрковићки говор на основу *своје соѡсѡвене језичке грађе* успорио до извјесне мјере развитак чистог футура као конструкције *хоћу(ћу) + инфинитив*, а дао предност конструкцији: *ћу + да + ѡрезениѡ*. Јер то не може бити албански утицај, а призренско-тимочки дијалекат је просторно сувише далеко. Дакле, само тако можемо разумјети ову појаву која мрковићки говор *случајно* приближава говорима јужне и источне Србије, у које је замјена инфинитива везником *да + ѡрезениѡ* дошла из сасвим другог, и то — као што је познато — страног извора (грчки језик)³⁰⁴.

³⁰³ Sandfeld, *Linguistique balcanique*, стр. 180—185; X. Барић, *Историја арбанаског језика*, 1959, стр. 50—51; W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 113—114. — Cimochowski ипак каже да је футур са *хѡјѡш* познат и регијским говорима, сем *скадарског*.

³⁰⁴ Врло тешко би било претпоставити да је овај *фѡшура* доспѡ до Мрковића из области Призрена и источног дијела сјеверне Албаније гдје је наше средњовјековно становништво морало бити под јаким утицајем призренско-тимочког дијалекта.

Нас је овдје интересовало питање *инфинитива*, али тиме нисам хтио рећи да у овом говору нема футура са конструкцијом *хоћу + инфинитив*. Такав футур постоји, као што смо већ видјели (т. 256, в), али је нешто рјеђи него у сусједним говорима Црне Горе и њеног приморја.

427. Видјели смо у т. 425 три примјера за замјену инфинитива везником *да + њрезени* уз глагол *имаји*, а овдје ћу навести четири примјера за употребу *инфинитива* уз тај исти глагол (примјери су издвојени у посебан став јер у овом случају *инфинитив* не сматрам обичном допуном):

Да *џмам њојџи* ђну књигу његђву, (те^ад^ар-би виђела) (Г). — Д^а-се *џма нађ* (= може нађ) јђде^ан алат, д^а-те чђк слђми (Г). — М^и-смо б^или 3 чђвека завђђени да *џмамо* (и)нђкцију доб^ији (М) — Ј^а да *џмам* ц^ара *џзеи*, дв^а-б^ик с^ина рђдила (К).

Мислим да се у овим примјерима огледа прије домаћа конструкција него страни утицај (романски, евентуално албански). Није искључено да се у наведеним примјерима одржала стара футурска конструкција уз помоћни глагол *имаји*³⁰⁵, али овдје са значењем *џошеницијала*: Ј^а да *џмам* ц^ара *џзеи*, дв^а-б^ик с^ина рђдила = *Кад бих ја ц^ара узела*, два бих сина родила. Сличну службу може имати и наш књижевни футур: Соко лети изнад Сарајева, тражи хлада *гдје ће џочинуџи* = ... тражи хлада гдје би починуо³⁰⁶.

На овакав закључак ме наводе и примјери: *џмам ја да заџрђћу крђк* (ВС), *Ја џмам да џђђу у Круџе* (МГ), *Да џуџиџим џмам ђђце* (МГ), — који су блиски оваквим примјерима: *ђђу да д^игну џле* (ДВ), *ђђу да се осрђжу* (ВС), *Да заџвђрим-ћу в^рџџа* (ДВ).

428. Иза облика глагола *џоћи* и *доћи* (презента и још чешће футура) стоји *инфинитив* који замјењује намјерну реченицу. Ја мислим да се у тим примјерима чува стари *суйин* уз глаголе кретања, а не појачање као у императиву (т. 234). Уосталом, можда се и споменута императивна конструкција прије развила под утицајем ове супинске, него под утицајем узвика 'џде турског поријекла.

Да ли је у том правцу могао посредовати од XV в. Скадар и наше бројно становништво сјеверно и јужно од овог града, као што то показују подаци *Скадарског к^аџасџира* из 1416. г. (Селицев, Славянское население в Албании, стр. 91)? Данас је мрковићки говор — периферијски дијалекат, али није сигурно да је то сасвим био већ у XV и XVI вијеку. Можда је постојао низ наших насеља дуж пута *Бар—Скадар* са којима су Мрковићи могли имати извјесне економске и сличне додире. На основу онога што каже А. Јовићевић у споменутом дјелу (Црногорско приморје и Крајина, стр. 34—36 и 68), *Анамали* су били православни Срби, а они су непосредни сусједи Мрковића на путу за Скадар.

³⁰⁵ О глаголу *имаји* као помоћном глаголу за творбу футура в. А. Белића, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 149 и 152. — За инфинитив као допуну уз глагол *имаји* в. Маретића, Граматика, 1931, параграф 618,а).

³⁰⁶ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 154 (модални футур).

Наравно, *суйин* није данас жива синтаксичка категорија у овом говору, него остатак који се чува уз најобичнији глагол кретања, односно уз његове сложенице (уп. стсл. ид.ж *ловити* *рыбь*):

Дã-ме п ò ģ е ш *иужийи*, йладу дїнаре^а нѣ-би-ме окрѣпле (ДВ). — Да-јо(ј) п ò ģ е м тò *идњейи* (ДВ). — Ёо *ја-ћу-е* (= ју) д ò ģ *узейи* (Р). — Он-се дїже да га п ò ģ е *убийи* (Љ). — Ајде да п ò ģ е ш *вићейи* (К). — Ѓ-ли п ò ģ *ударийи* вòла? (ДВ). — Ѓћу-ли п ò ģ *одњейи* мãло слãме? (ДВ). — Јã-ћу п ò ģ *узейи* (ДВ). — Ѓ-ли п ò ģ *одњейи*? (П₂). — Мй-ћемо п ò ģ и *израдийи* (да израдимо) (П). — Ѓћу-ли-га п ò ј *викнуийи*? (К). — Шаћир, ð-ли п ò ј *чекаийи* онò? (К). — Јã-ћу п ò ј сãм *окйнуийи* (МГ). — Мбш-ми д ò ģ *врћи*? (П, ВС, Д).

Такав је и примјер: Сѣ^агну-се *шидркаийи* (ДВ).

Ја сматрам да нам ови примјери потврђују да је црногорски, а свакако мрковићки *инфинитив* — супинског поријекла. То што немамо ниједног примјера именичке рекције супина у овим примјерима — нема особитог значаја, јер ово синтаксички и није више супин, него инфинитив.

Два примјера са инфинитивом (*идњейи*, *израдийи*) показују да су се инфинитив и супин изједначили по значењу³⁰⁷, па је и облик инфинитива могао (и још може) стајати напоредо са обликом супина.

429. Примјери: Пòздим-се *за-ићейи* пу(т)-кўће (ДВ). — Јѣде^ан мйну *за нѣ-доћ* нйгда (ДВ). — Ймамо вòде *за ийи* (К). — Дãј-му стòле^ац нйжли *за вечѣраийи* (К). — Дòбре су *за обуи* (МГ). — Зãклали су вòла *за јѣстийи* мѣсо (МГ). — Купиò се^ам мãло прã^ага *за ловийи* (МГ). — Мãла вòда *за шойийи* (ВГ) — свакако су резултат страног утицаја, и то романског³⁰⁸. Треба имати на уму да је Венеција владала Баром и Улцињем скоро 150 година.

³⁰⁷ А. Белић, О језичкој природи и језичком развитуку, I, стр. 414 и Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 180.

И у *сусачком говору* се употребљава инфинитив уз модалне глаголе и *глаголе кретања* да се њим изрази намјера (Хрватски дијалектолошки зборник, књ. I, стр. 132).

³⁰⁸ М. Решетар, Приморски лекционари XV вијека (Рад 136, стр. 196). — А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 186—187. — Радомир Б. Алексић, Језик Матије Антуна Рельковића, стр. 135, параграф 199, е). — Данило В. Вушовић, Прилси проучавању Његошевог језика, параграф 278. — Б. Милетић, о. с., стр. 561.

ОСВРТ НА РЈЕЧНИК МРКОВИЋКОГ ДИЈАЛЕКТА

430. У т. V-a) Предговора речено је да мрковићки говор има прилично архаичних домаћих ријечи и велики број туђица романског, албанског и нарочито турског поријекла. Тамо је побројано преко 100 таквих ријечи: 16 српскохрватских, 41 романска, 48 турских и 20 албанских. Овдје ћу се осврнути углавном на коегзистенцију двије или више ријечи, домаћих и страних, са истим или приближно истим значењем.

У породичним називима постоје напоредо домаће ријечи и позајмице: *ошѐ^ац* и *ба^обо*; *ћѐӣ*, *ба^обо сѝа^ори* (*ба^обо вѐјли*) и *џџи* (алб.); *сѝриџ* и *џјак* према *да^ојо* и *да^ојѐ^ац*. Чешће су у употреби стране ријечи, тако да се *ћѐӣ* и *џјак* врло ријетко чују.

Поред архаичне домаће ријечи *клевѝ* м., која значи једну просторију у кући, и то било коју, постоје још *камара*, *вдаја* и *ддица* за собу, али је најчешће у употреби турска позајмица. Млађи нараштај употребљава такође назив *сџба*.

Турска позајмица *ѝѝџџера* ф. потисла је ријеч *п р ђ з о р*, која се сада употребљава за стаклени отвор на крову кроз који улази свјетлост у кухињу (*оидк*).

Поред *с ѐ л о* и *с ѐ л а к* чује се каткад *каѝџџун* и *каѝџџуна^ор* са истим значењем: *К ѐ к о к ђ ѝ о с ѐ л о*, *к ѐ к о к о ѝ ѝ к а ѝ џ џ у н*. Међутим, из овог примјера дало би се закључити као да ти појмови нису истовјетни.

Према ријечи *кучѝћ* за чувара стоке и куће — постоје називи за ловачког пса: *ѝѐ^ас* (врло ријетко), *бизѝн* (*бизѝна* ф.) и *загџр*. Чешћа је турска позајмица (*загџр*) него романска (*бизѝн*).

Ријеч *мећѝѝ* значи *р о в а ц* (штеточина у баштама, јер гризе коријење младог поврћа), а за медвједа се употребљава албанска позајмица *арџша*, која може имати и преносно значење за неспретну жену: *арџша* бџба!

За парадајз постоје три назива: *домѝѝѝѝја* ф., *фрѝнк* м., мн. *фрѝнги*, и *мулаѝѝѝѝѝѝ* (м. р., мн.). Назив *фрѝнк* је морао доћи преко турског језика (Фрѝне^ак < тур. *Frenk* = Француз, заправо Европљанин) и употребљава се само у МГ и ВГ, а *мулаѝѝѝѝѝѝ* је албанска позајмица и чује се само у Ш.

За мјесто преко којег се улази у имање, а то су обично дрвене степенице, постоје ови називи: *ѝрѝсло*, *скѝла* (*скѝлица*, *скалунѝћ*, *ѝре-*

ӣелѝћ < плетерић (јер то може бити и плот) и алб. *ка̄ӣрѝѝл* (*ка̄ӣрѝѝл*). Албанска позајмица је нарочито честа у МГ и ВГ.

За гвоздене гребуље постоји назив *гребу̀ла* ф., а за дрвене којима се скида слама са овршене пшенице *рашћ̀ела* ф. (алб.).

За *ивер* од тесаног дрвета постоје два назива: *л̄ашка* (*л̄ѝшка*) албанског и *јунга* турског поријекла. *Л̄ашка* се употребљава у западном дијелу Мрковића (К, МГ, ВГ), а *јунга* у источном (Веље Село, Дабезићи, Микулићи).

Нарочито је велики број назива за водне резервоаре у току сушних дана: *ѝбла* ф., *ӣѝс* м. (алб.), *бисѝѝрња* ф. (ром.), *кѝѝ* м. (тур.), *аѝс* м. (тур., ген. једн. *аѝза*) и *с̄аранѝа* ф. (алб.?). Ова значења нису довољно издиференцирана, сем ријечи *ѝбла* и донекле *аѝс*, који значе отворене резервоаре за воду гдје се обично поји стока. Остали називи могу се превести ријечју *бунар*.

Поред данашње ријечи *ӣорѝс* (< порез) постоје још *д̄днѝѝја*, која излази из употребе, и *верѝѝја* (*верѝѝја*), која се употребљава кад се говори о турском времену.

Романска позајмица *сѝѝма* и турска *икѝѝб̄а̄р* имају исто значење, али је *сѝѝма* ријеч свакодневне употребе, а *икѝѝб̄а̄р* се употребљава у свечаним приликама, обично кад се говори о значајним личностима исламског свијета.

Ријеч *сѝд* се употребљава за данашње судове, а *маћ̀ема* за турске. Постоји узречица: *М̄рко̄ћу-је д̄дила ӣа̄меѝ кѝа-е изл̀его из-маћ̀еме.*

За *кичму* постоје два назива: уобичајено *корѝс*, ген. *корѝза* м. и врло ријетко *корд̀окула* ф. (обје се ријечи употребљавају у алб. јез.): *Ја-ге* (= волове) *бѝаѝни увѝ корѝза*. *Б̄ок-ӣи окѝнуо корд̀окулу*. — *Корѝс* може бити употријебљено и за „кичму“ планине *М о ж у р е*, која се претеже од сјевера к југу у дужини од неколико километара: *корѝс о-Можѝре*.

Турско *ӣзин* (*ӣзе̄н*) м. употребљава се само у каквој приповиједи оријенталног поријекла, а иначе се каже *д̄дзвола* (*д̄дзвола*).

Сасвим је обична домаћа ријеч *ѝена* (со-т̄ом *ѝеном* *д̄а̄јемо*), али се код старијих билингвих људи чује каткад и ријеч албанског (заправо *арайског*) поријекла: *фӣа̄ѝ* м. (продавали смо *ио* *фӣѝѝѝ*; *стаф-му* *фӣа̄ѝ*).

Сасвим је обично *греѝѝѝ-греѝѝм*, али се код старијих људи чује *габа̄ѝѝ* (алб.), ја *габа̄ѝа̄ѝу*.

431. Поред свог уобичајеног значења, глагол *се̄ћѝѝ* (*сӣћѝѝ*) значи *становати*, *боравити*: 1. *Гѝ с̄ѝди овѝ?* 2. *На Цетѝње*. — *М̄а̄чка с̄ѝди у ма̄кину* (= у љари). — *На̄јвише-е с̄ѝѝо крос-планине*. *Се̄ћѝ* у Међурѝч. — Слично значење имамо и код Вука.

Глаг. *зайомеѝѝѝ* значи: 1) запамтити, 2) *о̄ѝѝѝѝ* (Јѝси-ли *зайомеѝѝо* *к̄ѝѝа* у *заб̄ѝо*?).

Глаголи *д̄ѝнеѝ* и *ӣѝнеѝ* имају, поред свог уобичајеног значења, још и значење: *довести* и *одвести*. (*Пита̄ше-ме гѝ-си*.)

ном саобраћају. Велики број таквих ријечи, у првом реду турских, чује се само у усменој књижевности Мрковића и приповједач им често не зна право значење. Тако, нпр., *лејлек* је нека птица (тур. *leylek* = рода), али каква, то приповједач не зна³⁰⁹. Што се тиче великог броја страних ријечи, то ће опет бити јасно кад се узме у обзир да су Мрковићи били под непосредним утицајем венецијанског дијалекта — преко 140 година, турског језика — преко 300 година, а албанског језика — откако их можемо пратити на њиховом данашњем боравишту.

³⁰⁹ У Мрковићима постоји шаљива клетва: *Калик-ти у опѣнек* — којом се обично служе дјеца, али нико не зна њено право значење ни значење ријечи *калик*. Из рјечника *сусачког говора* (Хрватски дијалектолошки зборник, књ. 1, стр. 162) види се да *калик* значи магла (на мору, особито густа). Мислим да су обе ријечи истог (свакако романског) поријекла.

КРАТКО ПОРЕЂЕЊЕ МРКОВИЋКОГ ДИЈАЛЕКТА С ГОВОРМ ЗУБАЦА, ТУЂЕМИЛА И СПИЧА

I

435. Непосредну околину Бара чине сљедећа насеља: *Сѣич* (околина Сутомора), *Шушањ*, *Зуйци*, *Туђемили*, *Микулићи* и *Пода*. Јужно од Бара су *Мрковићи*.

Иако је *мрковићки говор* најизразитији представник ове дијалекатске области, индивидуализован до тог ступња — да га можемо сматрати посебним говором у пуном смислу те ријечи, ипак се већина његових главних црта: фонетских, морфолошких, добрим дијелом синтаксичких и лексичких — могу наћи разасуте на простору између Мрковића и границе сусједног паштровског говора. Ја ћу се овдје осврнути на неке важније црте које повезују Мрковиће са њиховим сусједима око Бара.

436. Већ је речено да је мрковићком *e^a* најближе зубачко *e^a* (т. 4), с напоменом да је овај вокал у зубачком говору осјетно ближи вокалу *e*, па се често и изговара као чисто *e*: мрковићко *мѣ^aска* (*мѣ^aска*), зубачко *мѣ^aска* и *мѣска*. Код муслимана у Туђемилима може се чути овакав изговор: *мѣ^aска*, *мѣска*, *мѣска*, *мѣ^aска* и *мѣска*. Најчешћи је изговор *мѣска* и представља утицај сличног вокала у турском језику. Исти такав вокал изговарају Зупци у прилозима *сѣда* и *дѣнс*. Туђемилско *мѣска* може бити утицај сусједног *црмничког говора*, а *мѣ^aска* — укрштање дијалекатског *мѣска* и књижевног *мѣска*, тј. мазга. Тај вокал је, заправо, редуковано *a*.³¹⁰

³¹⁰ Види код проф. Р. Алексића знак *ь^a* за полугласник реда *a* у *крѣолском говору* у Боки которској, Гласник САН, књ. V св. 2, стр. 344: *бь^aдѣ^aњ*, *дѣ^aнѣ^aс*, *опѣ^aнѣ^aк*, *тѣ^aнѣ^aк* итд. Исти знак има Алексић за полугласник у Доброти. Из Алексићевог материјала П. Ивић изводи за Кртоле и Доброту *двосѣйени шешѣочлани вокални сисѣем са шѣри реда* (Die serbokroatischen Dialekte, стр. 208).

Пошто сам и ја обишао Кртоле ради поређења са Мрковићима и околином Бара, изнијећу овдје своја запажања о крѣолском полугласнику и његовој сличности са истим тим вокалом у Туђемилима.

Ја сам крѣолски полугласник биљежио *ѣреѣжно* са *ь*, јер у тим случајевима нисам осјетио нијансу вокала *a*: *бѣ^aњак*, *бѣ^aдѣ^aњ*, *бѣ^aѣвѣ*, *дѣ^aнс*, *бѣ^aш*, *до^aлѣ*, *чѣ^aсѣ*, *нѣ^a-чѣ^aсѣ*, *шѣ^aмнѣ-е нѣш*, *Тѣ^aвѣш*, *ѣдѣ^aрѣш*, *ѣнѣ^aѣма*- га било (анатема . . .), *сѣ^aвѣш*, *сѣ^aвѣшѣ*, *узѣ-стрѣ^aну*, *низѣ-стрѣ^aну*.

Према секундарном дужењу мрковићког *e^a* (*bē^ačva*, *mē^aska*, *mē^agla*, *oē^aњ*, *oiē^ane^ak*; т. V-а) у *Предговору*), јавља се такво дужење и у говору *Шушања* и *Сичча*, али рјеђе него у Мрковићима. У Спичу добија понекад секундарну дужину и неакцентовано *e^a*: *mē^aknūš*, *šē^aknūš*, *šē^amñica*.

437. Екавски изговор дугог јата (*dēiše*) је искључиво одлика мрковићког говора. Само у *Подима*, која комуницирају са Добром Водом, може се чути изговор *d^{mi}ēiše* и каткад *dēiše* и сл.

438. Лабијализовано *a* изговара се изразито у Мрковићима и Шушању (старија генерација), можда нешто слабије у Спичу, а врло ријетко у Зупцима и Микулићима. У Шушању се чују облици *bāboma*, *šijkvoma* (за Мрковиће в. т. 167), који потврђују да је ова гласовна црта најраније захватила Мрковиће и Шушањ, а касније и знатно слабије Зупце и Микулиће. Можда је лабијализовано *a* (*ā*° и *ã*°) у Спичу резултат контакта са паштровским говором.

Што се тиче хронологије ове појаве за Мрковиће (крај XVI и почетак XVII вијека), види примјере у Хрватском дијалектолошком зборнику, књ. 1, стр. 25—26, у којима *дуго a* прелази у *o* (г. 1588): ту *йровду*, *нодор* пуплики и сл. Они непобитно потврђују лабијализацију дугог *a* за *лошињски говор* XVI вијека.

439. У сажимању самогласничких група *ao*, *e^ao* и *eo* Мрковићи показују скоро потпуну индивидуалност (т. 42), док остала територија има друкчије стање (*ao* и *eo* се обично не сажимају, *e^ao* > *o*).

440. Вокално *p* у радном придјеву (*џмро* и сл.) губи вокалну природу код муслимана (Мрковићи, Микулићи, Туђемили), а код осталих даје *e^ap*: *џме^aро* (*џме^apō*). У Шушању и Спичу ова појава је захватила

У знатном броју примјера изговара се *a* мјесто *ь*: *dān*, *lān*, 10 *mācākā*, *oiānākāx*, *sñdxa*, *čāp* (и *čbī*), *šijkvāx* и сл.

У малом броју примјера забиљежио сам *ь^a* и *ь^e* (у сусједству палаталних сугласника): *m^aска*, *oiān^ak*, *bān^ak*; *vi^eњ*, *kāš^eљ*, *oiš^eњ* (< *ost^eњ*), *ul^eњ* (хоботница).

Међутим, у сусједству сонаната *ь* се често губи, а сонант постаје силабичан: *Skādr*, *v^ešir*, *d^ešir*, *i^ešir*, *svēkr*, *žgљ*, *kāš^eљ*, *d^užn*.

Нарочито је важно да *крџолски говор* има *ь^a*, односно *ь^a*, свугдје гдје и други црногорски говори. Тако се каже *зљгај* поред *залагај* (Грбаљ и Црмница *z^alaga*), *m^akr* < макар (у Црмници: *mākar*), *в^hњама* (у Црмници: *dn^aњама* < *анатема*) итд.

Туђемиљски полугласник је истовјетан с кртолским (*ь*, *ь^a*), па се и тамо говори *d^bbr*, *v^ešir*. Међутим, њихово поријекло не мора бити исто. Ја сматрам, као што сам рекао, да је *шуђемиљско ь* (*ь^a*) резултат утицаја турског језика. Мислим да се то за *крџолски* и *добројски* полугласник не може рећи. Питање је само је ли *ь* (*ь^a*) у Боки *примарно* или *секундарно*. Ако је примарно, значило би да је на територији старе Зете и њеног приморја било локалних говора који су једначење полувокала извршили у корист полугласника задњега реда (*ь* > *ь*). А то је, мислим, врло тешко претпоставити. Прије ће бити да је ово секундарна и локална црта кртолског и добротског говора, коју су развили као изоловани говори од оних својих сусједа који имају *a* (*a^e*, *e^a*) као рефлекс полугласника. Мислим да ово потврђује и *зубачки говор* својим примјерима *сџда* и *дњс*.

именицу в р х > *вѣар* и ген. мн. од именице *зрно*: *зѣре^ане^ак*; у Зупцима такође ген. мн. *зѣре^аник*.

Мрема мрковићком *Мркѣниѣ* (топоним) и *маркѣниѣ* (у Зупцима само *мркѣниѣ*) имамо у Спичу *Брѣѣчанин* и *Барѣѣчанин* за становника села Брѣѣ.

441. Гласовна промјена *љ > л* одлика је муслиманског живља, а нема је код осталих (Зупци, Шушањ, Спич). Само понекад се може чути и код њих такво *л* у компаративу *сидрли*, што неће бити гласовна промјена, него усвајање готовог гласовног облика од сусједних муслимана.

442. У вези са претходном тачком треба споменути поремећаје у *старом* и *новом јошовану*, а упоредо с тим појаву најновијег (*дијалекатског*) јотовања уснених сугласника:

а) *зѣмља* и *зѣмја* (Зупци), *Рибљак* и *Рибјак* (Зупци), *илѣва* < *relva (Зупци и Спич) и *илѣва* (Спич), *се^амљѣи* и *семјѣи* (Зупци), *наздравјанѣ* и *здравје* (Шушањ), *изгубљен-ошуйљен* и *изгубјен-улдјен* (Спич); *лдѣјасмо* и *зубјасмо* (Спич); *ндѣља* и *ндѣја*, комп. (Зупци).

б) *илјѣсма* и *илѣваи* (Зупци), *ндѣјесѣи* и *ндѣљесѣи* (Шушањ и Спич), *вјѣаи* и *извѣаи* (Спич), *бљѣжѣла* и *бљѣжѣла* (Спич), *вљѣше^{ар}* (Спич).

С обзиром да је најновије јотовање уснених сугласника сасвим ријетко, нарочито у Зупцима и Шушању, ја сматрам да поремећаји у старом и новом јотовању уснених сугласника не морају бити угледање на ријетке примјере *илјѣсма* и *илѣсма*, *ндѣјесѣи* и *ндѣљесѣи* и сл. Мислим да се у том прије може огледати албански утицај: у с н е н и + *љ > уснени* + *ј*.

Таквих примјера нема у говору муслимана (сем мрковићког *зѣмја*, и то ријетко), па нам то непобитно доказује да је промјена *љ > л* старија од промјене *илъ > иј* и сл., ако се ради о албанском утицају.

443. Десоноризација звучних сугласника на крају ријечи (т. 107) потпуна је у Мрковићима, Микулићима, Туђемилима и Зупцима, осјетно слабија у Шушању, а ријетка у Спичу. Са територијом десоноризације поклапа се и скраћивање неакцентованих дужина (т. IV у Предговору). Међутим, то не мора значити, по моме мишљењу, да су ове појаве истовремене (види т. 22. и крај т. 107).

444. Сугл. *з* је познат на читавом терену: *зѣра*, *зрно*, *зелѣн*, *бизин*.

445. Архаично *ѣше^{ар}*, *сѣаи* и *слѣва* познато је свугдје, такође *јѣгне* (али *гнѣј* и *гнѣј*), а *двѣзѣи*-през. *двѣжѣи* само у Мрковићима и Микулићима.

446. Партикуле су врло живе на читавом терену, али с локалним разликама: *шѣ-је-ра*, *удѣра* (Мрковићи); *увѣчера* (Микулићи и Спич), *ше^айушѣре*, *досѣдѣре*, *дѣкленѣре* (Зупци); *одѣнаре* (Туђемили), *лѣника* (Мрковићи и Туђемили); *удѣјѣра*, (Спич); *ше-р* и *иа-к* говори се свугдје, али не често.

У Грбљу: *ш̄ако-р, ш̄ако-ра-к, ов̄ако-ра-к, он̄ако-ра-к.*

447. Архаично *к̄ми* је у Мрковићима *а̄йлајӣв* и *ш̄ојо̄ним*: *К̄ а м и* и *н̄ а - к а м и*, а у Зупцима само топоним: *Цр̄ни к̄ми.*

448. Према номинативу-вокативу *М̄аре, Ст̄ане* — чује се у зубачком говору ном.-вок.: *П̄ѣйре, М̄ид̄ире.* У Мрковићима обрнуто: облик номинатива је врло чест у *вокајӣву* (Осм̄ан!).

449. Поред употребе номинатива једн. *ц̄рв, м̄рц, кр̄ај* и *ск̄дба̄в* у служби акузатива (т. 121), чују се слични примјери и у множини: *Б̄йо-је љ-гос̄ӣи* (Мрковићи, али врло ријетко), *Н̄џ-знам љ̄уш̄ови* (Микулићи), *Нем̄б вод̄ит рач̄уна за-ј̄с̄ӣ* (Микулићи), *В̄ићек он̄ѣ љ̄уди* (Туђемили). — Такође у Паштровићима: *Ск̄упе љ̄уди* да *с̄уде* (Бечићи).

450. У придјевско-замјеничкој промјени преовладала је у Мрковићима сасвим *мека љ̄ромјена* (т. 179, 210 и 216), а на осталој територији *ш̄врда*: *с̄ љ̄енӣџом н̄ашӣџом* (Зупци), *за јед̄нӣјем гозд̄ѣнӣем б̄р̄д о м* (Туђемили), *ј̄ре* (= при) *он̄ӣје^а м̄ љ̄ р е^а в е^а к* (Шушањ) и сл.

451. Компаратив на *љи* (т. 183) је захватио читаву територију. У Спичу се може чути: *с̄ӣар̄ӣ, с̄ӣар̄ѣви* и *с̄ӣар̄љи.*

452. Датив-локатив *м̄ѣне* (т. 190) говори се у Мрковићима и каткад у Спичу, акузатив-локатив *н̄ѣ^ам* (т. 196) у Мрковићима и врло ријетко у Зупцима и Шушању, инструментал *с̄ѣ^а-м̄ну, с-ш̄ид̄бу, п̄дт-собу* (т. 191) у Мрковићима и каткад у Туђемилима, генитиви *н̄ѣ* и *н̄ӣк* у значењу присвојних замјеница (т. 207) чују се на читавој територији, али не онако досљедно као у Мрковићима.

Акузатив *ју* ограничен је на Мрковиће (т. 201).

453. Облици имперфекта *к̄дс̄ја^о* (т. 249) чују се у Мрковићима, Микулићима, Зупцима и Спичу (*к̄дс̄ја^о* и *к̄дс̄а^о*). У вези са овим треба истаћи склоност спичанског (и шушањског) говора ка редукцији неакцентованог *и*: *Ф̄л̄ӣӣ < Филип, Мат̄ӣја Ж̄в̄ан̄ов < М. Жив̄ан̄ов.* У вези са постанком облика *к̄дс̄ја^о* види т. 100.

454. Трпни придјев *к̄ӯӣен* и сл. (т. 254) стапан је код свих муслимана (Мрковићи, Пода, Микулићи, Туђемили), а риједак код осталих, али се употребљава чак и у Спичу.

455. *Фӯш̄ур егзак̄ӣни* је замијењен свугдје футуром: *Г̄џ-ће* они *к̄д̄кот за̄јо̄ј̄ӣ, т̄у-ћемо-се осел̄ит* (Зупци). *К̄ѣ^а-ће од̄ћ* *в̄д̄а, н̄ѣне* *д̄ву з̄ем̄њу та̄ко б̄р̄зо п̄д̄нӣјет* (Спич).

456. Интересантни су нови инфинитиви неких глагола, образовани према облику имперфекта. Ту постоји дјелимично слагање између Мрковића и неких њихових сусједа:

ӣћ̄ѣӣ (сви муслимани и Зупци) и *ӣћ̄а̄ӣ* (Шушањ), през. *ӣдем* код свих, а *ид̄им* само код Мрковића; *гре̄ћ̄ѣӣ* (сви муслимани и Зупци) и *гре̄ћ̄а̄ӣ* (Шушањ), през. *гре̄дем* код свих. Само Мрковићи имају *вр̄ш̄а̄ӣӣ*

(и *врћ*), през. *вршем* и *вршим*. Шушањ и Спич имају *сећдш*, през. *сѣ* - *д* и *м*. Само Спич има *мољдш*, през. *мѣ* л и *м*.

457. Конструкција *дн с њѡм* с предикатом у множини (т. 318) чује се поред Мрковића — и у Микулићима: *Ја^око-су-се волѣли Мѡрком нѡшшце^ам* (= он и Марко).

458. Конструкција *ге + номинатив* [т. 259, б)] је врло жива код свих. Она се чује и у Спичу: *Дѡђи ге-ја^о*.

459. Уопштено говорећи, на читавој територији *барског говора* с о ц и ј а т и в је замијењен инструменталом: *жаба кѡром* (Мрковићи), *ђао рѡго^ама* (Зупци), *Дѡђи койѡм сѡѡриѡм* (Зупци), *Живјѣли-смо Царѡградом* (Шушањ), *Спич-је живјѡ вѡјском ѡѡрском* (Спич).

460. Док је употреба предлога *о, ѡ, ѡри* са ген. мн. (= стари лок. мн.) у Мрковићима ријетка (*о-ѡѡшове^ак, ѡ-ѡѡшове^ак, ѡри-ѡѡк ѡлѡ-нине^ак*), она је на осталој територији сасвим обична: *о-ѡѡклате^ак* (Зупци и Шушањ), *ѡ-лѡваде^ак* (Туђемили, Зупци, Спич), *ѡ-онѡје^а јѡсене^а* (Зупци), *ѡ-ѡлећѡју* (Спич), *ѡре* (= при) *ѡѡје^а лѡзе^ак* (Зупци), *ѡре зѣ-дове^ак* (Шушањ и Спич), *ѡри ѡѡје сѡрѡнак* (Туђемили).

461. Аорист и имперфекат су врло живи, али нема другдје оне *усѡѡљеносѡи* у употреби модалног аориста као што је случај у Мрковићима: *Сѣ^а дѡк* = Доћи ћу одмах; Ако ти коња пуштѡмо, он *ми^{ну}* = ... с и г у р н о ће отићи (минути).

Међутим, треба истаћи овдје модалну конструкцију *бѣше обрнѡш*, познату и иначе (*Бѣше брѡшш*, а не спати), али је овдје употријебљена у временској ситуацији *за садашњосѡи*:

Бѣше обрнѡш дѡста (гј. воде), пролѡва се (Спич). — 1. Обрѡте вѡде? 2. Нѣ. 1. Е, *бѣше обрнѡш*, трѣбаће (Спич).

У оба случаја *бѣше обрнѡш* значи *т р е б а о б р н у т и*, а сличну конструкцију нисам чуо ван Спича. По моме осјећању овај м о д у с има значење *кашегоричког захѡјева*, а не одмјереног упозорења. Уосталом, степени у значењу м о д у с а не морају свугдје имати исту скалу³¹¹.

462. И модални перфекат уз *немој* у служби прохибитива (т. 407, б) чује се гдјегдје изван Мрковића: *Немѡјше да сѡе најѡдали нѡкога* (Спич).

463. Употреба глаголског прилога садашњег у служба скамењеног партиципа позната је такође спичанском говору: *Убѡше-га идѡћ* путом (= кад је ишао путом) (Спич). У вези са овим в. т. 423.

464. И споменута *суѡинска консѡрукција* (т. 428) позната је ван Мрковића: *Трѣба да га ѡдђеш убѡш* (Микулићи). *Немѡше одѡш* Мѡшићима злѡ *чињѡш* (Спич). — Такође у Паштровићима: *Нѣка-се дѡђу ѡосѣћ* на Мѡлу Свѣту Тѡму (Бечићи).

³¹¹ При каснијем провјеравању модуса *бѣше обрнѡш* у Сутомору, добио сам одговор да се он односи на прошлост.

- з) акузатив (генитив) *ју*: *ја°-ју зна°м*, *нема-ју* (т. 201);
 и) наставак у у 1. л. јдн. през. глагола I—V врсте: *грѣду*, *бѣру*, *дѣгну*, *иѣју*, *куѣју*, *мѣлу*, *ка°жу* (т. 226);
 ј) веома развијена употреба модалног аориса: *сѣа дѣк* = доћи ћу одмах; ако не *радѣсмо*, не *имѣсмо* (т. 387);
 к) честа замена инфинитива у футуру и иначе везником *да* + *ѣре-зени* (т. 425—426);
 л) архаична прилошка употреба акузатива именице *вѣчер* (1. увече, 2. вечерас) (т. 171); нови прилози *свећенѣдвор* и *свећесѣле* (т. 279);
 љ) архаични предлог *кон* (т. 309, б) и позајмлени *суѣрај* (т. 309, в);
 м) од *лексичких* архаизама (т. V, б у Предговору) споменућу топоним *Оѣас* и *Оѣас* са значењем *реј* (фуснота 16 у Предговору и т. 2, б). Ова ријеч се при крају прошлог вијека употребљавала још на на острву Силби (Рј ЈАЗУ), а иначе је налазимо само у старим рјечницима.

468. Мада је само мрковићки говор овако јасно издиференциран према својој најближој околини, ипак би се у малом могла извршити слична диференцијација између *зубачког* и *спичанског* и *зубачког* и *ѣу-ћемилског* говора. Међутим, то није циљ овог кратког поређења између Мрковића и њихових најближих сусједа.

Из цјелокупне грађе о Мрковићима и овог поређења са њиховим сусједима проистиче да сви они чине дијалекатску цјелину и по *архаизмима* и по *иновацијама*. Истина, спичански говор чини прелаз према *ѣашѣровском*: вокал *еа* му одговара паштровском, а не зубачком; *лабијализација* дугог *а* (*сѣра°в*, *иѣра°у*) може бити заједничка Спичу и Паштровићима; група *ао* се сажима или остаје несажета (*имѣа* и *имѣо*); дијалекатско јотовање уснених сугласника (*вѣѣа°иѣ*) осјетно је чешће у Спичу него у Зупцима; ген. мн. има наставак *еа* и *еак* као у Паштровићима, док у околини Бара преовлађује наставак *еак*; поред компаратива *сѣарѣ* и *сѣарѣли*, чује се каткад *сѣарѣји* и паштровско *сѣарѣви*. Па ипак је дијалекатска повезаност Спича са Баром очигледна: *чѣв*, дјелимично *скраћивање* неакцентованих дужина и дјелимична *десоноризација* звучних сугласника на крају ријечи (*нѣрдѣи*, *мѣи*, *оѣѣнѣакѣак*), секундарно дужење вокала *еа*: *мѣаска*, *мѣакнуѣи* (*мѣакнуѣи*); ријетки датив-локатив *мѣане*; трпни придјев *куѣен* и сл.; имперфекат *лѣвјаше*, *кѣсја°у* и *кѣса°у*; компаратив на *ѣи*: *вѣиѣли*, *ѣрѣвѣли*; албански калк: *ге* + *номинаѣив*; *суѣинска конѣирукција*. То је, уосталом, сасвим разумљиво, јер је дио Спича до 1878. године био у турској граници.

469. На основу етничких података о прошлости овога краја (А. Јовићевић, о. с., стр. 68) сматрам да су Мрковићи били до краја XV вијека, а можда и нешто касније, централна област једног нашег старог говора који се протезао од Сутормана до Бојане. Због етничког помјерања у корист албанске народности, извршеног под турском влашћу, мрковићки говор је већ на почетку XVII вијека постао периферијски дијалекат.

ТЕКСТОВИ

1.

Штò висòке òне гòре
Да-би пàле вѣ^аром¹ дòле?
Чињѣло-се рàвно пòле
Да-се сàје свàко бàле,
А нàјвише гарајфàла.
Гарајфàл-је говорѝо:
„Нѣвјесте-ме лѣпо нòсе
Лѣто и зѝму у-шамѝју²,
У-зиму-ми зѝма нѝје,
А ў-лето грàт не бѝје.“

Алѝл А^олкоѝн, 35 год. (ДВ)

2.

Тѣкла вòда, дѝлбер вòда,
Дѝлбер вòда нѣма брòда.
Амѣт-бѣго нà-брот сѣди,
Тунус-фѣса нà-глав ѝма,
За тунусом рўса кѝта.
Амѣт трўсну рўсу кѝту у јунàке,
Свѝ јунàци разбѣгàше
Кà вўци крос-планине.

Амѣт Дўричињ, 55 год. (МГ)

3.

Пòдом ѝде мàла мòма,
Пòдом ѝде, òвце вà^оби,
Нѝге лà^о да нà^о н не мòже,
Накли дрѣво посре(д)-пòла,
И тò бѣше уфањено,
Пò(д)-њим сѣди Браѝм-бѣго,
Шѝје свѝте свàчесòве,
А нàјвише мар-јелѣку³,
Јѣлек шѝле вјереници,
Она-му-га не бегѣни,
Гòлу свѝту нàзат врàна,
А гàјгàне òгњу дà^о је,
Пўца лòми о-камѣну:
„Нѣ фалà-ти, Браѝм-бѣго,

¹ вѣ^ар = врх (у говору: в р к - в р г а)

² шамѝја = извезена марамица

³ мар-јелѣка (само у пјесми) = јелек

Нѣ-био та тѣ^ај ђидѣо
 Ако овце не замѣо,
 Ако зѣдно не сломѣо.

Амет Дуричић, 55 год. (МГ)

4.

Паде магла под-Бојане,
 Ситна рѣса низ-ливѣде,
 Ништа рѣсу прѣх не мѣже,
 Нагли јѣдна бѣса мѣма,
 И ѣна-је прѣх не мѣже,
 Испужѣ-јо дѣсна нѣга,
 Дочекѣ-се лѣвој рѣци,
 Поскочѣ-јо злѣ^аћен прѣстен.
 Мѣма мѣмку придигнула:
 „Тѣ-ми, мѣмче, прѣстен краѣш.“
 „Нѣсе^ам, мѣма, живе гла^аве,
 Ја-се^ам синоћ з-вѣјске дѣшо,
 Јутрос рѣно ѣ-лоф пѣшо.
 Узех ^арте и загаре:
^ајте ^арти и загари,
 Што-гѣн ћете уловити —
 Мѣсо ваше, кѣсти наше.“
 „Штѣ-ти ѣне гѣле кѣсти?“
 „Да направим нѣве клѣче,
 Да оклѣчим вра^ата о-гра^ада,
 Да прогледам штѣ-је ѣ-гра^ат;
 ѣ-гра^ат-ми-је дѣвно ѣро,
 Дѣвно ѣро ѣвојачко,
 Међу ѣма мѣмче Мѣјо,
 На-ѣга ми чѣдно рѣо,
 Чѣдно рѣо, тѣ^ан-кошѣла.
 Пѣтаѣ-га све ѣвојке:
 „Ој за-ѣга, мѣмче Мѣјо,
 Окѣд тебе чѣдно рѣо?“
 „Има^ао-се^ам дѣ-три сѣсре,
 Све-три-се^ам-ге удомѣо:
 Јѣдну Бѣру на-камѣну,
 Другу Скѣдру на-Бојане,
 Трећу гра^аду Цѣригра^аду.
 Она Бѣру на-камѣну,
 Она да^аје тѣ^ан-кошѣлу,
 Она Скѣдру на-Бојане,
 Она да^аје црѣвен јѣлек,
 Она гра^аду Цѣриграду,
 Она да^аје свилѣн-па^аса.

Амет Дуричић, 55 год. (МГ)

5.

(Коледа)

Колѣдари^а дѣри, пријѣтели стѣри,
 Колачиња од Божѣиња, појѣсмицу^а лѣ^ана,
 Кућѣлицу вѣне, букариња вѣна.

(Добра Вода)

^а колѣдар = јануар

^а појѣсмо н. и појѣсма ф. = р у н о вуне или лана

6. ВУК И ТОВАР

(Алйл А°лко^кн, 35 год.; ДВ)

Ја-бек пџо да ђру. Кѣа чѣк: ијѣо-је товѣра Бајрактѣроѣћа вѣк! Питѣк: „Гѣ, мѣре?“ Кѣа вѣле: „У Лѣзе по(д)-Крше.“ „А ѣ-ли га ијѣо цѣлога или га зѣклоа?“ „Нѣ, мѣре, но га зѣклоа! Тѣ-је вѣсколик.“ „Е вѣла зѣјсто пѣћу не^аѣ^с да га чѣкам.“ И ја орѣк до близу *акшѣма*⁶, пуштѣк волѣве, прѣтик-ге пу(т)-кѣће, ијѣдок вѣшто мѣло, напѣник пѣшкѣ *дремлѣје*⁷ и ја ѣзгоре-ѣзгоре поѣдок гѣре. Кѣа глѣт: зѣйла ијѣ-ѣен товѣр! Глѣдам, вѣрим-се гѣ-ћу напѣит *шѣлѣ*⁸, кѣа глѣдам: ѣма јѣдно лиѣпо мјѣсто у-тѣ^ај крш, тѣ-ти ја позѣйи мѣло мѣће и остѣи јѣну *шкрѣйи*⁹ гѣ-ћу-га гаѣат. Те-ја сѣдок, те чѣкај-чѣкај до понѣћи. Фѣла бѣгу, мѣсли се, ѣћу чѣкат јѣшт ѣли-ћу иѣт. Вѣла, рѣкок, чѣкаћу јѣшт мѣло.

Тамѣн тѣ^апут ѣспаде мјѣсец. Сѣћѣк јѣшт кѣ(ли)ко-би јѣну цѣгару дувѣна изгорѣо. Кѣа ѣѣшто *рдкнѣ*¹⁰ вѣге тѣмо гѣре: ѣчиѣе-ми-се кѣ-да јѣде^н кѣмин пѣде. Слѣшам ја^о, кѣа штѣ да вѣдим: лѣт ѣ-вука пѣде^а-мноу у Лѣзе! Глѣдам ја лиѣпо јѣ-ли вѣк: зѣйла копѣре! Пѣче мѣне кѣпица да устѣје ѣзгору. Удри ја кѣпицу да стѣим нѣ-глѣ^ому, не мѣгу ниѣкако, те-ја^о уфѣ^оти и вѣргни-је до-тѣмо. Чѣкај јѣшт(т) мѣло, кѣа ѣѣшто озгѣра: бѣф! Кѣа-се мѣши у-Лѣзе — кѣ чѣсѣви јунѣ^ац. Кѣа ѣво-ти-га прѣво пут-овѣмо. Али не-ѣ ијѣст нијѣднога зѣлага, но покѣрај ѣѣга кѣ мѣња. Глѣдам ја кѣће ѣде, а ѣн-ти прѣко Лѣзе^ак прѣо на-брѣк Бајрактѣроѣћа и сѣде на-шѣпе^ак, а дѣле пѣчеше да завѣвају кѣчићи Бајрактѣроѣћа. А ѣн вѣрти глѣ^ому тѣмо и тѣмо: на свѣ стрѣне. Е сѣћѣо-је тѣ зѣо јѣде^н сѣ^от. Кѣа у јѣде^н злѣ вѣке^ат-се дѣже и ѣо-ти-га нѣзат прѣо. Кѣа дѣће, вѣше не глѣаше ниѣшта, но ѣфати зѣбице товѣра и не кѣдаше, но га мѣши преко-сѣбе кѣ куѣѣлицу вѣне. Али — белѣ! — бѣше глѣ^ом пу-мѣне и не мѣ(г)ак да га *гѣдим*¹¹. Чѣка ја дѣ-се обрне ѣ-срану, дѣк-се јѣде^а(н)пѣт ѣбрте, тѣ-ти-му ја задѣмим. Ё бѣлај-се мѣши ѣзгоре, ѣак рѣћ, двѣдѣсе(т) мѣте^аре^ак! Кѣа-ти пѣде у ѣѣкове грабовѣне, мѣлаше кѣ млѣн да мѣле. Јѣде^а(н) сѣт-је (то) трѣјало. Зѣ^от-се ја^о дѣгни, поѣдок тѣко, али бѣше озѣ^ар¹², само кѣлко ѣстима зѣваше.

7. НАСРАДѢН-ѢЦА

(Алйл А°лко^кн, 35 год.; ДВ)

Бѣо Насрадѣн-ѣца и кѣрѣсти јѣде^н дѣп. Ѣн-је кѣдао онѣ гѣрану штѣ-је сѣћѣо на-њѣ. Но тудѣр-је иѣѣо јѣде^н чѣк. Кѣа поглѣда Насрадѣна, вѣди да кѣда онѣ гѣрану штѣ сѣди на-њѣ и рѣкне Насрадѣну:

⁶ *акшѣм* = вѣриѣе послѣје заласка сунца, прѣви сумрак⁷ *дремлѣје* = крупне сачме⁸ *шѣлѣ* = шанац (иначе: пристаниште)⁹ *шкрѣйи* = отвор, рупа¹⁰ *рдкнѣ* = треснути¹¹ *гѣдим* = гаѣати¹² *озѣ^ар* = готов (т. 299)

„Што кјдаш тѹ грѹну ѓ-ћеш пѹс?“ А Насрадин-му рѣкне: „Штѡ-је тебе брѣга? *Ајде ти пѹтом!“ И ѡн мѣну, а Насрадин кјда јѡш мѹло, дѡк-се ѡкѣде грѹна те пѡће и Н. и грѹна свѣ дѡле. Кѣ^а пѹде Насрадин, рѣче: „Види кѹко онѣ чѣк знѹде ѓ-ћу пѹс. Но ѣдем да трѣчим за-њѣм да га уфѹтим дѹ-га пѣтам кѣ^а-ћу ѹмрет, пѡшто-ће знѹт кѣ^а-је знѹо дѹ-ћу пѹс.“ И-ј-ѡн затрчѹ за-њѣм дѡкле-га ѹфати и велѣ-му: „Чѣкај мѹло дѹ-ми кѹжеш кѣ^а-ћу ѹмрет.“ А ѡн-му рѣкне: „Ископѹј грѡп, улѣгни у-њѣм и ѹмрећеш.“ И Н. се вратѣ дѡма и ѹзе цѹпун и ћурѣк, ѣскопа грѡп и остѹви јѣну рѹпу да мѡже ѹзет дѹва кроз-њѹ. И улѣгне у грѡп, зѹкопа-се и сѣћѣ 2—3 дѣ^ана док оглѹдѣ. Но јѣде^ан дѣ^ан покрај-грѡба њѣшто рѡп-ћаше, а тѡ-су бѣли ћерацѣске мѣ^аске, штѡ-су ћѣрѹли шѣше за трѡбѡвце. Насрадин извѹди мѹло глѹву кроз-онѹ шкрѹпу, а мѣ^аске-га виду, па прѣгну и слѡме-ти шѣше у кѡмате. А ћерацѣје да виде о-чѣга прѣгоше мѣ^аске, и вићоше Насрадина и извѹдише-га извѣ^ан, пѹ-ти стѹпоима преко-њѣга: *ѹдѣча*¹³ у пѣче. И остѹише-га тамѹн тѹ. Те Насрадин јѹдни кѣ^а-се рѹсвести, мѣну пу-кѹће ни жѣв ни мрѣ^ав.

Кѣ^а дѡће дѡма, искѹпише-се комшѣје да га пѣтају кѹко бѣше тѹмо, а ѡн рѣче: „Глѹт велѣка и ко припѹдаше мѣ^аске гѡге^ачке, ѣјаше чѡ-макѣ^ак.

8. ОРАЊЕ

(Алѣл А^олко^аћ, 35 год.; ДВ)

Ја устѹдок рѹно, прићѣ зѡре, кѡлико-се мѹло бѣлѹше тѹмо изѹ-Ле-сѣња. Мѣне бѣу волѡви у забѣо, у јѣдну лѣдину бѣу лѣгли. Бѣу-се насѣтили кѹ брѣк. Лѹ^иѣпо кѣ^акѹау колѣко бѣу јѣли. Тѣ-ти ја брѡзо нѹ-пресло-ге *извѹдѣ* и *ѣѣра* ш-њѣма у рѹло. Алѣ кѣ^а-ге уфѹтик, мѹло-се брѹзда вићаше кѡлко бѣјѣше рѹно. Јѹ-ге бѣ^ацни увр *корѣза*¹⁴ и ѡри — до *кушлѹка*.¹⁵ Кѣ^а на-кушлѹк, дѡњеше-ми крѹѹа да изѣју и јѣну *баскеѣйну*¹⁶ трѹве мѹшик при(д)-волѡма и свѹ-је јѣдоше, тѣ-ти-се ја дѣгни ѡпет, ма не-глѣак ни ѹзгор ни нѣздо^л, јѣр-ми бѣше *булѣја*¹⁷ што ѣке^аг. До *врѣице*¹⁸ брѹзде бѣше мѡкро, ама нѣмаше прѹга нѣ-по прѣста. И јѣном нѣ-ћак да га лѹчим до-пѡ-поне. Алѣ кѣ^а зѹлече сѹнце, понѡф (сѡрата зѣмља) пѡбели, а лѣса-ми нѣ-беше тѹ, те-јѹ викај ге-кѹћа: „Донѣсте-ми лѣсу и ченгѣле.“ Дѡкле дѡњеше ченгѣле, ѹфати-ме пѡне ѡрућ, ѹ-да-га остѹим за пѡ-пону, не ба^остѹаше-ми, тѣ-ти ја прѣко цѣлога пѡна лѣси!¹⁹ Ама-се волѡви умѡрѣше, извѹдише језѣк кѹ јѹрмоѣе. Тѣ-ти-га ја полѣсик онѡ штѡ-бек сѡра. Напоѣк волѡве, попѣше вѡде, амѹн јѹраби! Алѣ-га слѹбо могѹше јѣст нѹ-поне, бѣу умѡрени. Јѹ-ти сѣдок, ручѹк и убѣк јѣде^ан лѹ(д) дѣбѣли дѡкле пѹде сѹнце — зѹри²⁰ му озѡл доћѡше.

¹³ *ѹдѣча* = комад¹⁴ *корѣз м.* = кѣчма¹⁵ *кушлѹк м.* = ручѹк (заправо: *врѣјеме ручка*)¹⁶ *баскеѣйна ф.* = бала¹⁷ *булѣја ф.* = врѣјеме погодно за орање¹⁸ *врѣица ф.* = дно (до *врѣице* брѹзде = до *дна* брѹзде)¹⁹ *лѣсѣи* = влачити (глагол изведен од именице *лѣса*)²⁰ *зѹри м., мн.* = сунчеви зрѹци²¹ *јемјѣш* = лѣмѣш, раоник

Ја-се дѣгок, али бѣк кѧ сломѣн. Уфѧтик волѣве ђпет и дѧдок-и(м) ђпет јѣну фбрцу: до акшѧма ораѣк. Али на-акшѧм кѣ^а пуштѧк волѣве, нѣ-бек врѣде^ан рѧло извѧдит из зѣмле да му мѣчу (тј. ја) јемјѣш.²¹ Јѧ-ти волѣве прѧтик у забѣи и ђтле обрнук прѧо пу-кѣѣ. Кѣ^а ге-кѣѧ, живѣѧна грѣѧаше. Дѣкле затворѣсмо живѣѧну, дѣкле пѣмузосмо, у кѣѣу улѣ-госмо, — двѧ-сата нѣѧи. Да вечѣрамо, али црѣнога кѧмена вечѣрасмо! Не могѧсмо јѣст ни зѧлага. Не моѧк чѣка^т дѣкле прѣстреше душѣк и лѣгок кѧ зѧкла^т.

9. УКОЛАК^а

(Ўсо Попѣ^ѧ, 70 год.; Р)

Амѣт Рѧмов бѣо-је да ђре у Зѧл и опознѣо-се. И кѣ^а-е дошѣ^а на точкѣѧ ге-Бѣштена, волѣве му нѣшто зѧстави. И ђн-му кѧже: „Уклѣн-ми-се нѣка пѣѣу (тј. ја) ге-кѣѧ и ђпе(т)-ѣу-ти дѣѧ.“ Тѣ-му-се ук-лю-нѣло и ѣ-е пѣгна волѣве ге-кѣѧ и ѣзо-е пѣшкѣу вѣѣлу, двѣје кубѣре и нѣш и пошѣ^а-е на^{ѣр} онѣга кѧмена ге-точкѣѧ на Бѣштене и пѣѧѧ-се на(в)р-онѣга кѧмена и вѣка: „Кѧмо-си? Испѧни јѣпѣда.“ Испѧне уколѧк и тѣ-су-се сѣкли дѣкли-су кѣкоѧи појѧли. Тѣ-е изгѣнуло и ѣ-е дошѣ^а ге-кѣѧ и кѧже браѧи штѣ-е бѣло. Пѣшли су тѧмо. Тѧмо-е бѣо крѣф и ђни за-крѣвом и пѣшли-су у Лѣсице, из Лѣсице^ак ѣ-бачу Цураѣноѣѧа. Тѣ-су-га нѧшли у грѣп и изгорѣли-су-га црѣним трѣном.

10. ЈѢРЕБИЦА

(Омѣр Вѣлиѧ, 30 год.; Д)

Вѣдим јѣну јѣребицу на сѣѣѣѣе (= чуѣи) и јѧ полѣ^ако мѣцѧк кѧпицу (= фес) и лишѧнѣк-јо дѣбро, но онѣ белѧв од онѣ капсулѧѣе грѣде при-сѣѣе-ми, не уждѣи и бѣга-ми не мо(г)ѧк-је убѣт; дѣѣже-се ђтле и мѣѣну у јѣде^а(н) лѣт. Оѧк да напѣѣним пѣшкѣу ђпе(т), кѣ^а глѣдам — нѣма-ми чѧрка²² (ударѧч) на-ѣѣ, те-јѧ поѣѣк ге-кѣѧ, ѣзек јѣне клѣшти, јѣну пѣѣу клѣѣца, лѣму и пѣѣек ђпет да напѣѧам јѣну вѣду. Напѣѧѧ ђну вѣду, пѣсле-ју завѣдѧк, но не шкрѣпѧше дѣбро. Не мо(г)ѧк-је дѣбро стѣснут, те остѣде мѧло лѧкома (= лабава).

11. ДѧВИЈА

(Омѣр Вѣлиѧ, 30 год.; Д)

Бѣсмо с-јѣним у дѧ^овију! Иѧ^оше-ми прѣко ѣѣве. Тѣр-ти јѧ бѣ-гоми тѣѣѣбу на-ѣѣга. Поѣѣсмо ѣ-сут, сѣт-не (= нас) пѣтѧ: „Штѣ-е тѣо измѣѣу-вѧс?“ Јѧ-му кѧзѧк: „Овѣ-ми-е напѣѧѣо тарѣкѧ^он²⁴, навѣр ѣѣве кѧпрѣѣл²⁵, тѣ-се^ам-ти бѣо ш-ѣѣм цѣло врѣме на-белѧѧа, не могѧк дѣѧ до крѧја ш-ѣѣм нѣѧѧо.“

²¹ уколѧк = вукодѧк

²² чѧрк м. = ударѧч, ороз

²⁴ тарѣкѧ^он = пут

²⁵ кѧѣрѣѣл (алб.) = прѣсло, прѣлаз

12. КАКО СЕ ЛОВИ КУНИЦА

(Бећир Вулић, 70 год.; Д)

Ти идеш за-онѝма бизѝнома²⁶. Онѝ^аѝ бизѝне (фем.) йду за-њѝ слѝдом. Кѝ^а-ју нађу у какву спѝлу, ако мѝгу да улѝгну у-^ону спѝлу — дни улѝгну. Потрефѝје да-ју уф^ате бизѝне.

13. КАКО СЕ СИЈЕ КУКУРУЗ

(Бећир Вулић, 70 год.; Д)

Ја° дру волѝма, а дрѝги за-мѝом сѝ колобѝн²⁷. Уса°ли-смо-га (уѝса-смо-га). Онѝ^аѝ колобѝн-је нѝке^ан, урастиѝо-је. Матѝка трѝба да се опраши (испраши). Кѝ^а дѝје брѝме да узѝри, пѝжаємо-га. Пѝшто-га пѝжаємо, искѝпимо-га на кѝпе. Пѝсле^н-га куруба°мо, па-га мѝтнемо у-кашторѝ²⁸.

14. ТѝАПУТ-СЕ Тѝ ПРОСѝЛО

(Мемѝт Слако^н, 70 год.; М)

Тѝ-су биле кѝне вакѝилѝ²⁹. Тѝ-су биле двѝје сѝсре: јѝна-је бѝла богѝта, а јѝна сиромѝшна. Та сиромѝшна-е имѝла два ѝетиѝа. Та богѝта-је имѝла јѝднога. Нѝсу имѝле нѝкога дрѝгога ни ѝна ни ѝна. Нѝго онѝ сиромѝшна-е готѝила лѝп онѝјзи богѝтојзи. ѝна сиромѝшна-е имѝла двѝе ѝѝце зраѝик, а онѝ богѝтача-је имѝла слабо дѝѝете. Пѝта ѝна бѝгата свѝју сѝстру: „Штѝ дајеш ти свѝјој дѝци, тѝ-су тако зраѝи?“ Каже онѝ сиромѝшица: „Ја готѝим лѝп тѝбе и рѝке пѝру ге-мѝја кѝна и онѝ дају свѝјој дѝци, дрѝго нѝмам штѝ даѝ.“ Каже онѝ богѝта свѝјој сѝсри: „Пѝри рѝке кот-кѝне мѝје.“ Она сиромѝшица-је пѝшла кот-кѝне свѝје. Њѝјзи тражу дѝца крѝма, а ѝна нѝје имѝла да-и(м) да, но је дофѝтила јѝно ла°јно о-вѝла и стаѝила у-огѝ^ан да-га пѝче. Дѝца траже лѝба. ѝна каже ѝѝма: „Чѝка нѝка-се испѝкне“.

Но код-онѝ ѝѝ сѝсре богѝте чѝје јѝде^ан гла°с ге-ју пѝта: „ѝѝете-ли мусафѝра?“³⁰ ѝна каже: „Нѝмамо ге ѝ ни сѝми сиѝѝт!“ У тѝ дѝје тѝ^аѝ мусафѝр ко-тѝ сиромѝшице и вѝка° на-вра°та: „ѝѝете-ли мусафѝра?“ „Наѝрет! Кѝна бѝжа и приѝјатѝлска.“ И-ѝ-ѝн долѝзи у кѝћу и сѝде код-ѝгња. И ста°п ѝма ѝ-руке. ѝна ѝѝца траже крѝма мајѝци. ѝнѝ приѝјатѝл каже: „Да-и(м) крѝма“. ѝна нѝшта не разговѝра е-знѝ е-нѝма крѝма. ѝни ѝпет траже крѝма. ѝн гѝри ѝпет: „Да-и(м) крѝма.“ Мајѝка нѝшта не разговѝра. ѝни по-трѝѝи пѝт траже крѝма. ѝни мусафѝр каже ѝпет:

²⁶ бизѝна ф. = ловачки пас (женка)²⁷ колобѝн (колобѝн) = кукуруз²⁸ кѝшиѝор (кѝшиѝа°р) = катац²⁹ вакѝилѝ = давно, некада³⁰ мусафѝр = гост

„Да-и(м) круџа“. Онѝ пријател бѣзну онѝ лајно и врже-га извѣн. Тамо излѣже бѣли лѣп. И каже (мусафир): „Да-и(м) овѝ лѣп нѣка ѝјуџ (јѣдуџ)“. Мусафир каже днојзи мајци њѝк: „Ајде на кацу сѝра и да-и(м) сѝра.“ Но она зна — нѣма сѝра, па не ѝде. И-ѝ-ѝн каже: „Дај сѝра нѣка ѝју.“ И-ѝ-ѝна-е пѝшла на кацу и каца-е бѝла пѝна сѝра. И даде-и(м) да ѝју. Мусафир-се дѝже да ѝде и каже њѝк мајци: „Кѣа-ѣе дѝџ нѝџ, ѝзми ово двѣе ѣце при-сѣбе. Кѣа-ѣе грѝнѝт и севнѝт, немѝѝ-се припѝст. Отвѝри врѝта.“

Кѣа-е дѝшла нѝџ, грѝнѝло-е и севнѝло, и велика-се јѣка учи-вѣла. И-ѝ-ѝна-е прифѝтила ѣцу при-сѣбе и отворѝла-е врѝта. Кѣа-е зѝра бѝла, тѝ-је свѣ-било(!) минѝло без њѣ кѝѣе.

15. ВУК И КОБИЛА

(Бѣѝр Вѝлић, 70 год.; Д)

Она кобила-је бѝла сѝпета конѝпом за нѝге. И пѝшо вѝк, ијѣде-ју. Увечер пѝѝи јѣде^ан тѣ-га чѣкај онѝга вѝка. Чѣкаѝо-је вѝка до пѝла нѝѝи. Вѝк дѝшо нѝје. Онѣ^аѝ штѝ-га чѣкаѝо пѝшо-је ѝјтро. Вѝк-је бѝѝо појѣ^о онѝ цѣло штѝ-је имѝ^о.

16. ТРИ ЛИРЕ

(Ша^обо Авдѝћ, 75 год.; Љ)

Д(в)орѝо-је (јѣде^ан) јѣнога бѣга тридѣст гѝдине^ак. На-гла^оу тридѣст гѝдине^ак рѣке^а-му-је: „Да-ти плѝ^о тим ‘ѝк^а штѝ-си-ме д^орѝо. О-ли ѝзет тридѣст лире^ак хара^ома или три халаѝа?“ Он-се мѝсли и ка^оже: „Узеѝу три лире^ак халаѝа, нѣѝу ‘ара^ама“. Испуѝѝо тѣ^апут да ѝде. Ыдуџ чѝ нѝ-пут е продаје јѣде^ан чѝде^ак јѣну лиру рѣч. И ѝн пѝтајуџ — и ваѝе га. Ка^оже: „Ка^ожи-ми јѣну рѣч, ѣо-ти лира.“ И ѝн ка^оже: „Сабѣр сѣламѣт.“ — Опе(т)-му даде јѝш јѣну лиру и ѝн-му ка^оже: „Гѝ-е вѝда мѝтна, нѣмо-се нажеѝѝт.“ — Даде-му трѣѝу лиру: „Ка^ош-ми јѝш јѣну рѣч.“ Он-му ка^оже: „Гѣ вранчеви кврче, без нѝшта нѝје.“ И овѝ-се дѝже да ѝде. Кѣа пѝѣе на јѣну вѝду мѝтну — и застаде тѝјера крај-вѣ. Дѝѣе јѣде^а(н) цѝрски слѝк (јавѣр)^с2 ѝзнама^с3 на-кѝѝа и нагна-се на-ѝну ѝѝду и чѝве^ак-се ѝда^ови, а кѝѝ испѝде. И ѝн-га увѝти и ѝзе оне ѝзне и мѝну јѝкшиѝ пѝтом. Дѝспје у јѣну гѝру. Ёво вранчоѝи-се врѣте! „Зѣј-сто-ѝу пѝѝ да вѝдим штѝ-је оѝѝ, ѣ-се^ам да^о лиру.“ Кѣа п ѝ ѝ је (= поѣе) да вѝди, ѝли-се убѝли трѝѝвци меѝу-сѝбу и остаѝили велику рѝбу. Узе рѝбу кѝко-му-е бѝло вѝла и мѝну пра^о ге-кѝѝа свѝја. Ал бѣше минѝо ис-кѝѣе свѝје ѝма тридѣсе(т) гѝдине^ак. А бѝо-се ожениѝ скѝро, нѝје три-мѝсеца сѣдѝо жѣном, а тридѣс(т) гѝдине^а-е сѣдѝо ѝ-свет.

²¹ ‘ѝк м. = зарада, заслуга

²² јавѣр м. = аѝутант (овдје: с л у г а)

²³ ѝзне ф. мн. = благо, новац

Кѣ^а улѣже у кѹћу, ѓо јѣно мѡмче јѣ^око згѡдно и ѡн мнѣ ѣ-му-се жѣна покурвила и ўзела дрѹгога мѹжа. И ѡн гѡри: „Кѣ^а-ће мрѣ, зѣјсто ка^озѣћу-му“. Кѣ^ада лѣгоше, ѡн-се дѣже да га пѡђе убит. Кѣ^а-му пѣде нѣ^ом: „Јѣ^о-се^ам дѣ^о лиру, застѣћу дѡјтра“. Кѣ^ад бѣ здра, устаѡше из-ѣлине^ак. Пѣта (оно момче): „Гѣ-ћу, нѣне, рабѡтат?“ А ѡн ка^оже: „Штѡ-ти-е ѡѡо тѣбе?“ Ѣна ка^оже: „Оѡѡ-ми-е сѣн.“ „А гѣ-ти-е мѹш?“ — ка^оже ѡн. „Минѹ-е ѹ-свет тридѣсет гѡдине^ак. Бѡг да зна^о ни жѣв вѣше нѣје.“ „А-да тѣ, жѣно, гѣ оѡѡга мѡмка набѣи?“ „Бѡгоми од мѡега мѹжа, три мѣсеца-е сѣдѣо сѣ^а-мѹю и оѡѡ-е његѡѡо дѣте.“ — „Обрѣни-га, рѣче, јѣ^о-се^а(м)-му бѣ^обо.“

17. МУАМѢТ И ШЕИТАН

(Ша^обо Авдѣћ, 75 год.; ЈѢ)

Ѓде пѹтом Муамѣт, кѣ^а глѣда у онѹ спѣлу: ѓо шейтан! Имѣ^он двѣ^о лончѣћа крај-сѣбе и јѣну нѣкараду^а. И ѡн-га пѣта Муамѣд наш: „Штѡ-су оѡѣ двѣ^о лончѣћа и оѡѣ нѣкарада?“ А ѡн не мѡгаше о-нѣга скрѣт нѣшта. Ка^оже-му њѣму: „Овѣ лончѣћ ѣма ѹнтра слѣтко штѡ нѣма нѣ-свету слѣђе. И тѣ^акнѹ (ја) с-овѣм лончѣћом штѡ-је ѹнтра слѣ^атко жѣну и јуна^ока^а и ўзму (ја) нѣкараду па удѣрам дѣ-му-се чѣни да нѣко нѣје тѹ. Кѣ^а опрѣи рабѡту, тѣ^акнѹ-га с-оѣм дрѹзим лѡнѡом штѡ нѣма нѣ-свету грѣкле. Тѣ^апуда ѡни-се кѣјаше, но тѡ вѣше бѣ.“

18. Кѡ-ШТО ЧѢНИ, СѢБЕ-ГА ЧѢНИ

(Ша^обо Авдѣћ, 75 год.; ЈѢ)

Краљѣца-е сѣћѣла у-зе^адѣне. Имѣла-е трѣ сѣна. Брѣт њѣ бѣо-је калѹћер. Ѣн-е сѣдѣо у Крѣш Мѣркезића. И свѣкои дѣ^ан-е (краљѣца) да^овѣла сѣнома по јѣде^ан прѣснѣ^ац дѣ-му понѣсу. „Штѡ-ви гѡри кѣ^а-му нѡсѣте ѡни прѣснѣ^ац?“ (запѣта краљѣца сѣноме). „Нѣшта, мѣ^ојко, тѣке гѡри: кѡ-што чѣни, сѣбе-га чѣни.“ И ѡна пѡђе те нѣпѹни прѣснѣ^ац зѣ^ара^а (отрова) и не ка^оже сѣно^ама нѣшта. И ѡни-га ўзеше и пѡњеше-га дѣ^оју. И ѡн ка^оже: „Кѡ-што чѣни, сѣбе-га чѣни.“ И ѡни минѹше да лѡве. И уфѣти-ге велѣка глѣт и ѡни пѡше, вѣка^оју дѣ^оја^а: „Имаш-и ѣзбек лѣба, погѣбосмо ѡд-глѣ^оди“. „Нѣмам, вѣ^ола, тѣке ѡни прѣснѣ^ац штѡ-сте-га дѡњели. Изѣте-га, јѣ-га не ѣју.“ И ѡни ўзеше и изѣдоше-га цѣ^олога. Симѡн остаѡе нарѣ Мѣндре^ак, Нѣкѡла остаѡе нарѣ јѣне ѣѣве; трѣћи пѡђе да ка^оже мѣтери у зе^адѣне.

И ѡна крѣну и мѣну у Бѣр. И пѡче Бѣр да рабѡта.

^а нѣкарада = добощ^а јуна^ок = мушкарац^а зѣ^ар м. = отров^а дѣ^оја, ген. дѣ^оја м. = ујак

19. АДЕМ ЖУЋЕЉ

(Бећир Жућел, 70 год.; Комйна)

Адем Жућел јуна^к-је био. О-четири ђка-се боја^о није, а не ђ-два^о. У планину Можџуру били-су дошли тридест конаке^к³⁸ Малисђра. Нђго иждене-ге те^а; Адем Жућел. На-гла^у о-гдине или двђје пет Малисђре^к-се дђгну из-Малесђје да-га убију ђнима кременђчама пуш-кома. Питајућ-распитајућ, ђници Малисђри-га несу нашли кот-куће. Адем-је био сђ-три брата и два братучеда у Ша^с самшести да вади пђре. Но Малисђри по питању пђђу и у Ша^с. Уближу-се ђнојзи ђбли ге ко-пају коло двадесет мете^{ре}^к. Но Адем-је био у-пђс³⁹ копајућ. А онђзи Малисђри-су презевђли ђнима дружини Адђмови: „Помага-ви бђк! Јђ-ли једе^а(н) Адем Жућел оћен?“ Но ђни не одговорђју ништа, но пита Адем из-ђбле³⁰: „Кђ-е то што-ве пита?“ Овиђи-му кажђју: „Мђчи, Адђме, Малисђри-су дошли и питају за тебе.“ И ђн каже ђнима свођима другоима: „Пуш(ти)те-ми конђп дђле“. Пуште-му конђп и изваде-га гђре. И ови испђне гђре и гђри Малисђрима: „Кђга тражите?“ „Адђма Жућђла“ — рђкну ђни. Ови-се цђкне ђ-груде и рђкне: „Јђ-се^{ам} те^а; Адем Жућел.“ Они Малисђри шђпну ђђшто једе^а(н) јђному и побђгну.

20. КРФ

(Осмђн Усђно^ћ, 80 год.; К)

Има^о-је једе^а(н) јђнога сђна, па-му-је тражио пђре да иди у-Царђ-гра^т. И ђн-му-је да^о 3 ђесе пђре. Кђ^а-е мињо пђкрај ђђкик грђбове^к, ђђшто-је викало у ђне грђбове: ђк! ђк! И ови-га пита^о: „Штђ-ти-е, мђре!“ „Амђн, пђђи на филђн¹¹ -кућу, убио-се^{ам} човђка и пла^{ти}-ми ђну крђ е-немам ођђмо мђста ниђако“ (рече неко из грђба). И ови-се обрђте, те пђђе: тра^ђжи ђну кућу, тра^ђжи, дђкли-је на^ђје. ђн пђђе у-ђну кућу и пита-ге: „Имате-ли с-кђм крђ?“ И ђни кажђјућ: „Имамо, убио-ни-е једе^ан брата и ђн-је ђмрђ^н, немамо о-кога тражит крђ“. ђн-и(м) ка^ђже: „Бђсте-ли ви кћђли да-ви ђн пла^{ти} пђла крђви и да-га опрос-тите?“ И ђни рђкоше: „ђћемо“. И ови-и(м) даде ђне пђре и вра^{ти}-се кући јђпет. И пита-га отђ^ац ге-кућа: „Што дђђе, што не-мину?“ Он ка^ђже: „Украђоше-ме кумђти, немам су-чђм да ђдем.“ Нђ-се мђли ђцу јђпе(т): „Да-ми да^ш пђре да ђдем.“ И дђже-се да ђде јђпет. И не-мину пђкре^а ђник грђбове^к, но с-друге ба^{нде}. Кђ^а прђскочи ђне грђбође, нађје јђнога чђвђка ге сђди на-пут и пита-га: „Ге ђдеш?“ И ђн-му кажђје: „ђдем пу-Царђгра^тда“. „ђ дђбро — рече — и ја^о идђм у Царђгра^т. Да-смо дружина! ђћемо-ли се удружит што-гђв-ћемо стђћ да-га дђлимо наполи?“ рече ђни што сђђђше на-пут. Ови-му одговђри: „Јђлајмо.“ И поћђше у Царђгра^т.

³⁸ конђк = добра (боља) кућа; исто значење има ова риђеч код Шђа-лиђа (Турђизми) и у албанском језику.

³⁹ ђс м. = бунар

⁴⁰ ђбла ф. = пус (убао)

⁴¹ филђн-кућа, филђн-чђк и сл. = позната кућа (човђек) и сл.

Сећеше мало, два° деа^н-три, и гори-му они што сећа°ше днومه: „Да тра°жиш ти њевџку цару да-ти-ју да° за жѣну.“ „Како ја° да тра°жим њевџку цару?“ рече^{а^н}. „Тако — гори — ка°-ти ја° ка°жем.“ И он-му-ју тра°жи! И он-му-ју даде. И она њевџка-се беше девет путик удавала и никак^ев домаћин не мџгаше с-њом осунџт⁴², но сви бјѣу мртви. Он-је љзе и леже љвечер ш-њом у ђају. И они штџ-га научио на то, пође те-га чува° пџноћи. И ке^а заспаше, излеже јѣна змија из устџјук ђнојзи њевџки да изије ђнога домаћина. И ови штџ-га чува° пџтеже нџжи-цома: ђкиде-јо гла°ву. И љјтро ђни зраво, ништа-му не-би. — И то-се чу° е осунџо зѣт царов зраво. И пџкоше тџпови на градове. И ка°же сѣ^а-т они: „Тра°жи љзин⁴³ цару да љдемо кџћи.“ И цар-му гори: „Зашто ти да љдеш кџћи? Ја°-ти да°ју сараје ођѣна.“ Ка°же ђн: „Немам љзе^ан од-ђца више да сѣдим.“ И он-му да(д)не двѣ мѣ^аске цѣкине^ак да љзме и кренџше да љдућ ђба зѣ^аном. И ке^а дођџше близу ђник грђбове^ак, ка°же-му они: „Да почѣнемо мало. Јѣсмо-ли-се удружили да дѣлимо свѣ наполи штџ-немо стѣн?“ „А-да како-немо делиџ оџђ?“ ка°же они штџ-је љзо њевџку царову. „Тако — рече — јѣну мѣ^аску љзми ти, јѣну ја°.“ „Дђбро оделисмо пѣре, но жѣну како-немо делиџ? Аџи-ју љзми ти, аџи-ју дај мене.“ „Не велѣ° то, но и њџ да дѣлимо наполи. Уфа°т-ју за јѣну рџку да-ју рацѣпимо овр гла°ве до дђле: јѣну половџцу-ћу ја°, а јѣну ти.“ И ђни пђтегоше — јѣде^ан за јѣну, а дрџги за дрџгу рџку. И ови ма°вну сѣ^аблом до гла°ве: фап! А ђна се припаде и ђна гла°ва о-змије љскочи: фап! „И ѣво — рече — жѣна сѣ^а тебе зрава. Хаџт — рече — сѣ^а-т кџћи! Срѣће^ан-ти пџт бѣо, а мђја кџћа-е ођѣн у грђбое.“

Тђ-е бѣо ђни мртви штџ-му-е пла°тѣо крђф. Теада°р-му-се ђн ка°за°^ан е-ђн тђ.

21 ВУК

(Амѣт Дџричић, 55 год.; МГ)

Бјѣсмо на јѣну клѣчину. И тамо вичу ѣѣца: јѣво вџк! Стаде мало, ја погледа тамо: бђгоми јѣво вџк! Бѣсмо око тридѣсет лџћи(к). Он љѣаше праџо на-нас. И јѣде^ан дрџк наш љмаше јѣну пџшку вђјну. Ја зђву ђнога дрџга. Гађе-га 4—5 путик. Прђђе они вџк. Мѣну прѣка њѣкоик кђзе^ак и не-напраи никакву штѣту.

22. ШАЛА

(Амѣт Дџричић, 55 год.; МГ)

Иѣ^асмо љйс-Поле ба°рско и јѣво два° дрџга грѣду љс-Поле. Ка°же Мџјо Андрић: „Зраво, дрџгови.“ Ке^а дођџше насрѣ(д) мѣ^ане, рѣкоше: „Несмо чувѣли кђзе зѣ^аном, па-да-смо дрџгови.“

⁴² осунџи = осванути (т. 55: е^а > у)

⁴³ љзин, љзе^ан м. = дозвола

23 ЗАИЕАЦ

(Младић из МГ)

Јџе^{ан} дџан пџк да лџвим у Рџко(в) брџк, тџ-ми кренџше бизџини за^џџа. Ёво-га грџде праџ насре(д) мџне! Обрџток-му ја^џ пуџшку у-њџга да-га гџдим, тџ-ми не ужџеже капсџла. Извџдик гарвџју⁴⁴ извџ^{ан}, те глџдам: бџше-ми шкрапнула на капсџлу.

По дрџги пуџт грџде заџе^{ац} на мџне и ја^џ стаџк дрџгу гарвџју. Те^аџ пуџт ми ужџеже и у б џ к - и - г а (!), тџ-га стаџк у торбџцу. Грџдуџ ни(з)-Цафрџне, кџ^а дџк ге-Њџвица на-Грџбове, озрџк се у торбџцу: за^џџа-ми нџма! Кџ^а-ћу-се озрџт, џли торбџца џдрата — јџна шкрапница на-дно џџ. За^џџа-ми нџма, трџкњо¹²-ми-је.

24. ПРЕКАНџСА

(Суџло Њџкезић, 56 год.; ВГ)

Ја^џ пџк јџн дџ^{ан} да чу^{ва}м кџзе. Јџна врџска^џше. Ја^џ-ју ва^џбџак. Ђџра^к-ју за-козџма дрџзџма да-ми не-отрџкња^џ, џ-се боја^к да-ми не-оста^{не} извџ^{ан} да-ју не-уда^џви безџсник.⁴⁷ Вџше-ми бџше жџ^ак џно кџзле ма^џло, за кџзу-ми нџ-бџше ста^џло. Она за^т¹⁸ застаџе да не врџска^џ, тџ-се бџше окозџла, бџше рџдила јџну јџрицу црвџну, јџну бџлицу џмаше џ-чело.

Ја^џ за^т мџсли кџко-ћу стаџт џме тџџзи ма^џли јџрици, кџ^а-ми ура^џ-сне и џна да-ју ва^џбџм за козџма дрџзџма, и стаџк-јџ џме — *џреканџса*.

25. ФџНОКА

(Суџло Њџкезић, 56 год.; ВГ)

Ја минџк јџн дџ^{ан} да чу^{ва}м џвце, бџк остаџвио кџзе да не чу^џам вџше, бџк пџрасџ^{ан}. Те-ја минџк кџђе кџћа Ра^џмо^џћа, те ја ш-њџма у Крш Бџшин правџ^{ац}. Те-ја^џ иђџ^ак при-онџм џвном штџ-ми нџсаше звџно, те га ва^џбџак, бџк-га научџјџ да-му да^џју кџрицу крџџа и ја ш-њџма у Водџцу. Те џне-ми излџгоше џзгоре џ-Лећу, тџ-ге обрџток за^т¹⁸ џзгоре на-пуџ Драџичића да-ми пџју вџде. И тџ дебџто⁴⁹ дџђе пџне, те ге пригнџк у-поточџћ о-Трџшњице^ак гџ бџџу два^џ дџџба вџџлик. Те ја^џ за^т застаџок кре^аџ-њџк да почџну (ја). Тџке за^џда вџка^џ-ме џџко. Џли то бџше нџна ба^џбоџа (рамџт имџла!). Она вџзда џма^џше адџт те вџка^џше ја^џко. Боја^џше-се да ге ја^џ не отрџкња^џм џвце те ја^џ-јџ-се озвџк: ‘џј мџре, ‘џј ја! И џна-ме пџта о-кџђе: „Џмаш-и свџ џвце тџџера?“ —

⁴⁴ гарвџја = чаура⁴⁵ џрџкњаш, џрџкњоџ (алб.) = нестати⁴⁶ џџрџкњаш = нестати, изгубити се⁴⁷ безџсник = вук⁴⁸ за^џџ = затим, послџје (т. 273)⁴⁹ дебџто = управо, баш (т. 294)

„Јѣсу, мѡре, јѣсу, само она штѡ-се јучѣра омладила није одѣна.“ — „Чуѡај те друге лепо, ѡна-е дошла дома. Глѣдај, синко, лепо да није безу̀сник, ја° бѣла“.

Преже-ми њѣшто ѡвце. Ке^а-ѣмо безу̀сник, те-ја° кршима за-њим до Плдче Маркоѡе и ја° за°т застаѡок тужера и у̀зек те-ге брдим за°т, ке^ат-ми није јѣдне тужера. Тако-ју здвја°к ѡну ѡвцу: *фѡнока*. Ке^а ја° глѣдај за јѣном смрѡкоком: бѣше-ми-е изио безу̀сник.

26. ФРЕНГИ^а

(Сѡло Ни́кезић, 56. год.; ВГ)

Крену̀к-се ја° ла°ник да иди́м да дру ѡ-Поле уцињско. Утоѡа-рисмо рѡбицу на кѡња. Ке^а пѡк на-Прлѡгу, паде-ми на°м: забраио-се^ам њѣшто дома. Ке^а ја° мисли: штѡ-смо забраили? Забраили-смо фрѣнге црвѣне (парадајз). Те ја° ви́ка°: „О на°не-ја, пѡћи у̀зми у долѣ^ац на-гус јѣну кѡшицу фрѣнге^ак црвѣник и прѡти-ми-ге до Прлѡге, ја-ну-ге чека°т ѡђѣна. Ке^а ѡми ма°ли бѣше-ми мину̀о волѡма испреѡа. Оми ма°ли-ме ви́ка°ше: „О ба°бо!“ Ја му рѣкок: „Ео грѣду.“ Тако иђа°смо пу-Пѡла уцињскога, те кѡѣ Чѡци, те преко Пѣргоице, те правѣ^ац на Шкалѣзу, правѣ^ац ѡ-Поле уцињско.

27. КѡЩИЦА ФРѢНГЕАК

(Сѡло Ни́кезић, 56. год.; ВГ)

Ја° крену̀к јѣн де^ан да иди́м у Пѡле уцињско. Ја° замѡк волѡве, ба°бо-ми мину̀о испрѣт. Ке^а пѡк на Прлѡгу, ви́ка°-ме на°ница ба°бова: „О Сулемѡн! О Сулемѡн!“ — Ја°-се озвѡк и пита̀к-ју: „Штѡ-ме ви́ка°ш?“ — „Хајде, мѡре, дома, јѣну кѡшицу фрѣнге^ак-си забраио.“ Те-се ја° обрѡток да у̀зму кѡшицу фрѣнге^ак, остаи́к волѡве са°ме. Ке^а док на Прлѡгу — бѡк да у̀зму фрѣнге — волѡве^ак-ми није. И ја° трѡчи — кѡшицу нѡсис у-руке — да уфа°тим волѡве и трѡчећ уфа°тик волѡве ге-кѡња Даја°ка. И ја° хѣрај-ге, хѣрај, те правѣ^ац ѡ-Поле.

Ке^а ја° пѡк та°мо, пита ме ба°бо: „Гѣ-си бѡи^а до се^ада, ти вра°т слѡмѡи^а! Ке^а да уфа°тим волѡве, ѣво пѡне!?“ — Ја°-му рѣкок: „Обрну̀о-се^ам-се о-Прлѡге пу-кѡѣ да у̀зму кѡшицу фрѣнге^ак, па-се^ам-се затѡ опознио. Бѣк остаио волѡве са°ме, те-ми јѣде^ан бѣше трѣкѡња, те-ја° трѡчи за-њим докли-га на°к.“ И за°т-ми рѣче: „‘Ајде, ‘ајде, не ма°ри ништа! Доѡта-е рѡно ѡко-е срѣѣ.“

28. КУЛѢРА

(Јусѡф Метѡновић, 65. год.; ВГ)

Е, синко мѡј, не остаје ни́ко на ови свѣт. Кѡ-ѣ бит у Кѡбилицу и у Кѡзѡк, ѡн-ѣ прѣтећ. Тѡ-е бѣла кулѣра. Двѡе-су кулѣре бѣле: јѣдна

^а *фрѡнк*, ген. *фрѡнга* м. = парадајз

бијела и једна црна. Којога-е те^акнѹла она црна кулѣра, он-је одма т^рсио, а од-бијеле кулѣре-је претѣк^а. Па-су бјежали дѹђи о-кѹће^ак по-шѹмама да-се скрѣвају.

У-то брѣме-е била њѣкаква тѣца — пуistolдвица. Она-е ук^ала ка чѣк и бранили-су-јо-се њојзи нѣжовима да ге не задави. Но су се снашли њѣки да сѣцају чакмаком и она-е одаљѹвала о-чѣка. Со-шѣм-су-се бранили.

29. КАКО СЕ СПРЕМА ЛАН (ЛЕАН)

(Старија жена из МГ)

Оне да-се-опѣре, да се смат^а° на вјѹтке, па-ће да се снѹје прѣко мѣђе, па-ће да се навѣје на вратило о-стагиве^ак, па-ће да се увѣде у нѣти и брдо, па-ће да се ткѣ. Кѣ^а-се џтке, џне џпеда да-се опѣре, па-ће да излѣ(г)не пастаф.

30.

(Петровица Вретеничић, 72 год.; *З у и ц и*)

О ј^абуко зеленѣко,
Л^ајеп-ли-си р^от р^одила,
На-три г^ране три-ј^абуке,
На четв^рту с^око сѣди.
С^око глѣда р^авно п^оље
Ге св^атови к^итом г^рѣду,
Ј^енѹ (нѣ^кесту) в^оде
Ни вел^ику ни мал^ену,
Ст^ару св^ату до-пој^аса,
Младожѣњи ј^ено(м) л^иком и прел^иком^а.

31. ГРАДѢЦ (Г Р А Д Ђ А Ц)

(Петровица Вретеничић, 72 год.; *З у и ц и*)

Краљѣца-је г^рат нап^рајала. Вик^ала-е у Вѣцкои^е: „Гѣ-су-ви јунаци?“
Озвале-су-се жѣне: „Нѣјесу д^ома.“ — „Ајде, т^у-се вѣзда жѣне озије-
вале“ — (рек^ла је краљѣца). — Па-е вик^ала у Д^умези^е јунак да д^ође
ге-џна. Џни-су рѣкли: „Не м^оже, ч^оп-је.“ А краљѣца-је рѣкла: „Вѣзда
ч^опи б^или.“

32. ВУК

(Петровица Вретеничић, 72 год.; *З у и ц и*)

Ч^увак у планѣну под-Г^рабник јагнѣи^е и џвце: јѣдно шѣсет б^равик.
Д^оше мѣђу б^раима т^ри в^ука и р^анише-ми јѣну џвцу, л^аком-је ост^аише
ж^иву. П^очѣх да в^икам и п^отп^уно-ми г^рло з^амуче. Д^игоше-ми јѣнога

^а1 Послѣдњи стих значи да млада одговара младожењи и ликом и преликом.

овна и одраше-му пб прве лопатице. Гдре срѣтоше чобани дне вѣкое и дни пушташе онога овна. Болоала-се(м) више о-десе(т) дѣнек дт-стра⁴²а *ийје*⁶² вѣкое⁶³.

33. МѢКУЛА МАЛИ⁶⁴

(Испричао Дур-ацо Мѹјић, 75 год.; *Т у ђ е м и л и*)

МѢкулу Милога у чѣте зарѣбе Црмничани. И ништа му нијесу учинѣли, но су га зауставили у Црмциу и дѣбро су га држали. Вратили га нијесу. Алйл Бѣнов послао-је за Дѹра Бѣбезића да дѣђе код Алйлове кѹће. И рѣкне му Алйл: „Дѹро, јѣси-ли чујао од-Алйлу? Њѣга-га не вратише ни га посѣкоше.“ Вѣли Алйл Дѹру: „Да пѣђемо и да уфатимо јѣдног живог Црногорца.“ А Дѹро му рѣче: „А кѣ да пѣђе?“ Рѣче му Алйл: „Ја и тѣ, дрѹги нико. Но пѣђи кѹћи па се сигурај и изиди на-пут, па-ћу и ја йзаћ.“ И Алйл је йзаше⁶⁵ и нашли се у *йушу*. И кренули-су ѣко три-ѹре пѣ-подну. Пѣшли су прѣко Пѣдик и грлом од Мѹжица у Лйнске Пѣпиће. Дѣшли су у близйну тѣровак. Тѹ-је бйла јѣдна пут-лага, не главни пѹт. Сакрйли су се у *лишићу* код путлаге. Тѹ-ге (= им) сванѹло.

Дѣшло врйјеме дѣ-се стока пѹшти ѹ-пашу. Јѣде⁶⁶н Црногорец дошѣ п р е д с њ м и м њ ѣ м а на-тѹ путлагу. Они-га из онѣга зак-лона уфате за пѹшку, за дрѹже, и зарѣбу-га. Рѣкне Дѹро: „Да-му-ѹз-мемо пѹшку“, а Алйл: „Нѣ, нѣго йди пред-њйм, а ја-ћу одит за-њйм и чуваћу-ге.“ Утолико накуша Црногорец да Дѹра убије. Дѹро се нађе при сѣбе, дйгне-му пѹшку, пѹшка пѹкне у-вис. ѹзму-му дрѹже и дѣђу *са-шњйм* у Тођемйле. Живјѣли-су 3—4 дѣна у Тођемйле тйјем Црногорцем, шетали-су и у-*Бѣру*. И онда су писали писмо у *Лимјане*: „Јѣде⁶⁶н наш војник је тамо, нѣ-знамо штѣ-је с-њйм, но и јѣде⁶⁶н ваш је оѣмо. Нѣка бѹде по воли вашој: ако-ћете дѣ-ге (= их) вратимо, дѣ-ге вратимо; ако-ћете да ге посйјечемо, да ге посйјечемо; ви њѣга, а ми-ћемо оѣга.“

Дрѹги дѣ⁶⁶н су вратили отѹда МѢкулу *са* дрѹжом прао дѣма. Ови Тођемйли су прѣтили и вратили тѣга њйова до прѣко границе, близу *Лимјане*⁶⁷.

ЗАКЉУЧАК

1. Мрковићки дијалекат, најархаичнији црногорски говор, представља периферијски дијалекатску оазу чије су везе са нашим говорима биле мале још у току средњег вијека, а од г. 1571, када је овај крај заједно са Баром пао под турску власт, — те су везе биле још мање, заправо сасвим незнатне. Послије исламизације Мрковића у току XVIII вијека те везе су сасвим прекинуте. Кад се узме у обзир да смјенѣ старог

^{62, 63} Рефлекс *йолугласника* је скоро чисто *е*.

⁶⁴ Иако је приповједач изразити представник туђемилског говора, његов језик је у неким случајевима дотјерац према књижевном језику.

становништва на терену Мрковића скоро није ни било, онда се с правом може рећи да овај говор репрезентује добро један наш локални дијалекат из XVI и XVII вијека.

Међутим, млетачка управа у Бару 1443—1571. и турска 1571—1878. имале су јак утицај на говор Мрковића, нарочито у лексици. И албански је утицај на овај периферијски говор био јак, нарочито послје доласка Турака и исламизације Мрковића.

2. Оно чиме мрковићки говор скреће на себе пажњу у поређењу с вокализмом других црногорских говора — јесте извјесна специфичност у изговору вокала e^a (< њ), потпуно оригиналан развитак дугог *јаиша* (дijете, д^иџете, д^еџе), лабијализација дугог *а* (ка^аза^а, т. 24), дифтонгизација вокала *е* и *о* под дугосилазним акцентом (*р^иџеј*, *м^убси*), непотпуна уједначеност у сажимању самогласника (*џисао* и *џиса*, *р^еке^а* и *р^еко*), тенденција ка губљењу неакцентованих самогласника на апсолутном почетку и у средини ријечи [(и)сид^ичник, ж(и)в^ина], прелажење неакцентованог *о* у *а* (*маи^ика*, *ид^иала*), утицај палаталних сугласника на прелажење вокала *а* у e^a и *е*, као и вокала *у* у *и* (крај > *кр^еџ*, страњ > *сир^еањ*, можда *ј њ р е б и ц а* > *ј^еребица*, ваљати > *вел^ии*, чарапа > *чер^иа*, причајућ > *причајућ* > *и^ричајућ*, акуз. *ју* (< *јж*) > *ји*).

Посебно треба истаћи потпуно скраћивање неакцентиваних дужина у мрковићком говору (*нар^ди* < *нар^дд*, *брач* < *брач*).

3. Рефлекс полугласника у мрковићком говору је e^a , тј. отворено *е* чија артикулација иде у правцу вокала *а*: *б^еча*, ген. мн. *б^еча^еве^ак*, *м^еска*, ген. мн. *м^есе^аке^ак*, *о^иџан^ек* и *о^иџан^ек*, ген. мн. *о^иџан^еке^ак* и *о^иџан^еке^ак*, *сн^ева*, *и^џаиша* и *и^џаиша*.

Стабилност у артикулацији овога вокала је постојана, тако да су одступања у коријену сасвим ријетка: *бањок* < *б^џџак* — биће утицај градског говора, *б^џџањ* < *б^џџњ* — утицај дисимилације, *сн^џва* < *сн^џа* — утицај асимилације у вокативу *сн^џе* < *сн^џе^аве*, а *и^џем^џца* < *т^џмница* — утицај непотпуне асимилације.

Међутим, у суфиксима за творбу ријечи ова одступања су нешто чешћа: *ки^џмек*, *каш^џел*, *ндке^џи*, *сид^џлец*, *л^џчен* и сл. Три именице: *чеш^џел*, *Макед^џнец* и *скал^џец* — гласе само тако, тј. имају *е* мјесто e^a .

Мрковићко (и зубачко) e^a , упоређено са истим вокалом у другим црногорским говорима (a^e , a), представља несумњиво старију фазу у развоју полугласника.

4. Цјелокупна грађа о дугом *јаишу* показује да је данашњи изговор претежно екавски: *д^еџе* (79): *д^џџе* (14): *д^џџе* (1) — *д^иџете* (6): *д^иџете* (5): *д^иџете* (2). У 74 ријечи с дугим јатом јављају се чисте екавске варијанте око 1300 пута, а чисте ијекавске — око 150 пута.

С обзиром да се у овом говору сажима у *е* и група *ије* која не потиче од дугог *јаиша* (ниједан > *н^џде^ан*, прионути — преко *п р и ј е н у т и* > *о^ирену^џи*), сматрам да се дуго јат најприје развило у *и(ј)е*, а затим је сажимањем дало *е*. Према томе, екавизам дугих слогова у овом говору је секундарна појава (*д^џете*, *м^џлеко*, *пес^џак*).

5. Лабијализација *дугог а* је врло развијена фонетска појава којом се одликује старија генерација, и то више жене него мушкарци. Она је најизразитија кад се *а* налази под дугосилазним акцентом (*зла^оио*, *вра^оша*), али је лабијализовано такође и неакцентовано *а* које је раније, прије скраћивања неакцентованих дужина, било дуго (*ка^оздиш*, *дбла^ок*).

По моме мишљењу, лабијализација се појавила најкасније на почетку XVII вијека и посљедица је млетачког утицаја на мрковићки говор у току XV и XVI вијека. На овакав закључак нас упућује и лабијализација *дугог а* на сјеверној периферији Бара (Шушањ).

6. Иако изгледа да је дифтонгизација вокала *ѣ* и *џ* (жѣде^ан > ж^иѣде^ан, пѣтѣ^ак > ње^иѣшѣ^ак, пѣсѣ^ак > ње^иѣсѣ^ак; б^уџ, н^уџс) паралелна и истовјетна фонетска појава с лабијализацијом, ја мислим да је она осјетно млађа од лабијализације, тј. да се појавила у посљедњој фази скраћивања неакцентованих дужина (*ње^иѣшѣ^ак* и врло ријетко *њије^иѣшѣ^ак* < пѣтѣ^ак) а свакако послјије сажимања групе *ије у е* (пијесѣ^ак > пѣсѣ^ак > ње^иѣсѣ^ак).

7. У сажимању самогласника мрковићки говор се разликује од осталих црногорских говора у овом:

а) у групи *ао* (< ал) поред великог броја сажетих примјера (*кре^иѡ^о*) има и несажетих (*кре^иѡ*);

б) у групи *ео* (< ѡл) сажимање је извршено у корист првог вокала (*дошѣ^а*), али има приличан број примјера за сажимање у корист другог вокала (*дѡшо*);

в) у великом броју примјера самогласник у радном придјеву је назализован, али тако да се *н* ипак чује: *кре^иѡ^он*, *ѡричѡ^рн*, *дошѣ^ан*, *дѡш^рн*;

г) сажима се и група *ео* (< ел) у радном придјеву (*ѡзо*, *ѡчо*), која у другим црногорским говорима остаје несажета;

д) сажима се такође група *еи*: *Усѣн* < Усеин, *Усѣн^ѣ*, док група *ои* даје *о^ѣ* (са веома редукованим *и*): *М^рко^ѣн*, *Пѣто^ѣн*.

Цјелокупни систем сажимања показује јасно да се сажимање врши у корист вокала јаче сонорности. То нам доказује зашто је дошло до сажимања групе *и(ј)е у е*, односно до екавског изговора *дугог ја*та.

8. Једна од карактеристичних особина овога говора јесте редукција и губљење неакцентованих самогласника на апсолутном почетку и у средини ријечи: (о)скѡ^руша, (о)сѡ^рагуша, (е)лѡ^ѣрика, (е)вангел^ѣсѡ^ѣи, (и)сѡ^ѣд^ѣчник, (И)Бра^ѣи, (и)сѡ^ѣѡ^ѣрија, (и)нѣ^ѣкѡ^ѣија, (и)забр^ѣѡ^ѣи; заб(о)р^ѣѡ^ѣиш, Сул(е)м^ѣѡ^ѣн, ѡн(у)ѡ^ѣра, ѡ-р(у)ке, С(у)лѡ^ѣм^ѣѡ^ѣн, м(и)р^ѣѡ^ѣсѡ^ѣи, ѡлѡ^ѣш(и)во, сѡ^ѣч(и)во.

9. Према прилозима *кѣ^аѡ* и *кѣ^аѡ*да, *сѣ^аѡ* и *сѣ^аѡ*да — развило се покретно *а* у неким прилозима који тога вокала немају у књижевном језику: лѣтос и лѣѡ^ѣѡ^ѣза, де^анѣ^ас и де^анѣ^аза, ѡтрос и ѡѡ^ѣроза, не^аѣ^ас и не^а-ѣ^аза, тѣ^апут и ѡѣ^аѡ^ѣуда, сѡ^ѣноћ и сѡ^ѣноћа.

10. У консонал^ѣизму овог говора скреће на себе пажњу губљење сугласника *ѡ* и *ѡ* у одређеним консонантским групама и сантхију, појава палатализације *ѡ* и *ѡ* испред вокала *и* и *к* и *г* испред вокала *ео*, питање

19. Сонант *j* се губи у високом проценту у врупама *оји* (80%) и *оје* (50%): *брдим, бойм се, коѐ, дѐде*.

Секундарно *j* је ријетко. Чак је и у групи *ио* чешће *био* него *био*, а то доказује да у овом случају мрковићки говор чува старо стање боље од ма ког другог црногорског говора.

20. Имперфекти *лѐвјаше, кѐијаше* и сл. нису постали због гласовне промјене *вљ* у *вј*, јер се томе противе компаративи *иѐуили, дѐубли* и сл. Према томе, *лѐвјаше* је аналогно образовање према имперфекту *идѐјаше* (< н о с и ј а ш е), а не обрнуто.

Примјери као *иѐјерај, иѐјераи, дѐѐца, гѐдѐде* и *Кѐзјак* (Кѐзак) показују да је ново и најновије јотовање у овом говору напредовало спорије него у другим црногорским говорима.

21. Блага и не особито честа палаталност сугласника *ч—џ* и *ш—ж* (*рѐчи, иѐза, кѐиша, жѐже*) може бити остатак архаичности, али исто тако и резултат албанске и турске фонетике, које су могле дјеловати преко билингвизма и бројних лексичких позајмица из ова два језика.

22. Десоноризација звучних сугласника у финалном положају извршена је потпуно: *гѐлеј, жѐиф, дрѐук, глаѐи, луѐиш, иѐкмѐс*.

Ако властита муслиманска имена *Мемѐи* и *Амѐи* (Ѕкалјић: *Ahmed, Ahmet* < аг. *Ahmad*), ген. *Мемѐиша* и *Амѐиша*, одражавају мрковићки изговор краја ријечи у вријеме исламизације (средина XVIII вијека), онда можемо закључити да је десоноризација краја ријечи старија од средине XVIII вијека.

23. Консонант *з* је ушао у овај говор из венецијанског дијалекта и, можда, албанског језика, а затим се појавио и у домаћим ријечима: *бизѐн, бронзѐн, шиѐанза* (кљусе), *зѐдно, зѐрно* и сл. Номинатив пл. *орѐзи* и *сиромѐзи* показује да је осјећање за овај консонант у вријеме соноризације гласа *x* ($x > \gamma > g$) било потпуно стабилизовано.

24. Архаичност овог говора огледа се и у партикулама: *бо* (јѐрбо), *зи* (овѐзи, стѐризи), *ј* и *је* (њѐгај, тѐјера), *р* — *ра* (те^адѐ^ар и те^адѐ^ара), *ћ* (дѐ^ајућ, сећѐаућ, бљѐзућ). Партикула *ћ* је позната само мрковићком говору.

25. *Морфологија* мрковићког говора одликује се знатним бројем архаизама, нарочито замјеничких и глаголских, затим мноштвом иновација као што је помјерање у роду код именица II и IV врсте, уопштавање *меке* замјеничко-придјевске промјене, уопштавање наставка *ли* (< љи) у компаративу придјева, слабо разликовање синтаксичке употребе одређеног и неодређеног придјева и сл.

26. Овај говор чува архаично *кѐми* (< камѐ), које се употребљава као топоним и апелатив: *Кѐми нѐ-ками, јѐде^ан кѐми*.

27. Именице средњег рода типа *сѐмѐ* добијају у ном. и акуз. једн. све чешће облик на *н*. Уз додатке који разликују род (атрибут, предикат) оне обично задржавају средњи род, али прелазе такође и к именицама мушког рода: није *исѐо* ни *сѐмен, сломѐо* се *слѐмен, чѐ-ѐ сѐмен*?

38. У инстр. једн. и ген., дат., инстр. и лок. мн. придјевско-замјеничке промјене преовладали су сасвим наставци меке промјене: *иџим* *црним* *трном*, од *иџик* *рањеник*, с *иџма* *иџањима* општома, по *онима* *друзима*.

39. Компаратив на *ји* и *ији* замијењен је компаративом на *ли* (< *љи*, према *иџуљи* и сл.): *жџуљи*, *блџдљи*, *виџли*, *брџли*, *грџле*, *сиџрљи* и сл. Комп. *чишле* (< *чист-ље*) показује да је изведен од позитива уз обавезну асимилацију *сљ* > *шљ*. Зато уопштавање наставка *ли* (< *љи*) можемо сматрати доста старим, вјероватно старијим од XVIII в. (т. 16 овог Закључка).

40. Разлика између *одређеног* и *неодређеног* придјева сведена је на малу мјеру. Наиме, *одређени* придјев се употребљава као атрибут и са значењем *одређености* и са значењем *неодређености*: *бџли* *пикџт*, о(д)-*слџиога* *црџва*; *лџи* (= добар) *мџмеџк* *дџџе* за *сџт* и *черџк*.

У вези с придјевским видом двије појаве заслужују нарочиту пажњу: а) повремена употреба *краџег* (неодређеног) придјева са значењем *одређености* — и б) повремена употреба *дужег* (одређеног) придјева у именском предикату:

а) *Дџбџо* *брџк* (ороним); *џној* *јџрици* *мџли*; ово је *песџџк*, *о н џ џ и с џ т е џ н* из *Улџиња*;

б) *Тџкеџв-џе* *чџкаџл*, *црџни*; не *мџже* *бџт* *зџџт* *јџки*; и *сџџ(д)* *тџ* *стџју* *два* *кџмена*: *јџдеџн* је *црџни*, а *јџдеџн* *бџли*.

41. Поред дијалекатског датива-локатива једн. *мџне*, *иџџбе*, *сџбе* — очувао се облик *мџџне* (< *мџнџ*), који се употребљава не само као датив-локатив него и као генитив-акузатив једн. личне замјенице 1. лица.

42. У инструменталу једн. личне замјенице 1. и 2. лица и повратне замјенице још се чувају облици *мџну*, *иџџбу*, *сџбу*.

43. Енклитички датив мн. личних замјеница 1. и 2. лица гласи *ни* и *ви*, а акузатив *не* и *ве*.

44. У акуз. и локат. једн. мушког и средњег рода личне замјенице 3. лица употребљава се облик *нџџџм*, који је постао сажимањем старог скузатива *нџ* и локатива *нџџџм*. Овај облик показује да се глаголска реакција почела губити док се још изговарао полугласник у отвореном слогу.

45. Ген. једн. личне замј. 3. лица за жен. род гласи у западном дијелу овог говора *нџџџе* (< *јеџџџ*).

46. Акуз. једн. личне замј. 3. л. за жен. род гласи *јџу*.

47. Енклитички акуз. мн. личне замј. 3. лица за сва три рода гласи *ге*: *тџ-ге* *дочџкаше*. Овај облик служи и као енклитички генитив мн.: *мџло-ге* *има*.

48. Од синтаксичких особина треба споменути удвојену замјеницу у дат. и акуз. једн. и мн. за све три личне замјенице: *Мџџџне-мџ-џе* *лџџџника*

64. Трпни придјевии *кујен*, *удрѣбен*, *углаѣвен*, *сломеѣна* — *начиѣени* су према *машен* (*машит*), *шужен* (*тужит*), *огрѣбен* и сл., дакле морфо-лошким путем.

65. За творбу плусквамперфекта се употребљава и имперфекат и перфекат помоћног глагола *биши*, с тим што плусквамперфекат с имперфектом значи — *доживљену*, а с перфектом — *недоживљену* радњу.

66. Овај говор има два потенцијала — за *садашњост* и за *ишло-лост*: *ја-бик ка^оза* (3. л. мн. *ѣни-бише ка^озали*) и *ћа^ок рѣћ*. Први се употребљава у временској ситуацији за садашњост, а други — само у временској ситуацији за прошлост.

67. Овај говор нема посебног облика за футур егзактни (в. модални аорист, т. 78).

68. Од *ирилога* за мјесто треба споменути *гѣ*, *иѣге*, *геѣге* и *ишужера*, који се одликују архаичношћу (*иѣге*), метатезом (*гѣ*) и партикулама (*ишужера*).

Од прилога за вријеме споменућемо: *за^оиш-за^ода* (затим), *ишѣ^аиш-ишѣ^аиуда* (тада), *свећѣгле* и *свећенѣдвор*. Ова два посљедња прилога су постала стапањем субјекта и предиката у сложеницу, а значе вријеме кад се не виде сунце и мјесец (*свећѣгле*), односно вријеме кад се виде (*свећенѣдвор*).

69. Од предлога је најкарактеристичније архаично *кон* (*кон-онѣ чѣсме*) и двије албанске позајмице: *суйрај* (супер), које значи *уочи* и *ирема* (*Суйрај* среде се кућела не преде), и *кариш*, које значи *ирема* и *насирам* (Кућа-ми-је *кариш* онѣга брега).

70. *Синијакса* мрковићког говора се одликује синтаксичким иновацијама, као што су: а) склоност к *логичкој конгруенцији*, б) конструкција *ми с њим* (= ја и он), в) употреба прилога (= предлога) *ге* с *номинативом*, г) оригиналан развитак *инструментала* и *социјатива* и д) употреба предлога *ио* и *ири* с инструменталом.

Овај говор се одликује такође и доста изразитим архаичним цртама у синтакси, као што су: а) *гомилање саставних везника* и слабије развијена *жишакса* него у оним народним говорима који су били у центру језичке еволуције нашег језика, б) врло жива употреба *аориста*, в) синтаксички строго издиференцирана употреба *плусквामीперфекта* и г) чување *суйнске конструкције* уз глаголе кретања.

71. Уз именице *браћа*, *ћѣца* и *дружѣна* атрибут може стајати у множини: *ѣнизи* браћа, *ѣнима* браћи, *овѣма* ћѣци, *ѣнима* ћѣци, *ѣнима* дружѣни.

Глаголски предикат може стајати у множини уз именице *вѣјска*, *дружѣна*, *живѣна* и *нарѣш*: *иоћѣше* вѣјска, *дружѣна* мѣја *ишѣјају*, *гѣ-су-ти* живѣна, *сочѣли* нарѣт, *рамазан* *имају* нарѣт.

72. Конструкција *ми с њим* (= ја и он) употребљава се при везивању 1. и 3. лица и при везивању два трећа лица: *Врсници смо с овѣм* (= ја и овај), *Причасмо Мујом* (= ја и Мујо), *Погођѣше се ѣн с њим* (= он и он, њих два), *Врсници су Асмѣном Амѣровим* (он и А. А.).

73. Прилог (= *предлог*) *ге* + *номинатив* врши службу предлога код с генитивом и предлога *к* с дативом: Не^аћ^{ас} *ге-ја̄*, сѹтравече *ге-ш̄ӣ*. Пдшли су *ге-гос̄ид̄ар*.

Ова конструкција представља *калк* према истовјетној конструкцији у албанском језику (*te une*).

74. Цјелокупна грађа из овог говора показује да су се *инструментал* и *социјатив* изједначили. То изједначење је извршено уз именичке ријечи — у корист инструментала, а уз замјеничке ријечи — претежно у корист социјатива:

мавне *се^аблом*, фѹсни га *дш̄њом* у огр̄иву, *те^апуда* су лов̄или *мр̄ежом*а — *ја-се^ам* убио пр̄епелицу *со-ш̄бм* *иушком*, *ш̄д̄шимо* с-дно^м *вддом*;

м̄ину *вол̄ма*, прича *књ̄азом*, пође *ш̄езом* и *мд̄шером*, в̄и трг̄ујете *Р̄еком* и *В̄иром* — пође *се^а-ш̄њима*, *со-ш̄ш̄м* *чов̄ѣком*;

ч̄ек *бр̄а^одом*, жаба *кдром* (корњача), вап̄р *дгњом*, опе^анци *жс̄у-глома* — Јаудија *су-бр̄а^одом* (једини примјер).

Сматрам да је до овог стања дошло на следећи начин: најприје је социјативна категорија захватила благо псеудосоцијативну и инструменталну, а затим су ове двије последње категорије, потпомогнуте донекле фонетским приликама (*ја^оја* *с̄и^ром*, ч̄ек *зуб̄има*), истисле социјативну конструкцију из свих категорија овога падежа. Према томе, мрковићки говор је у развиту инструментала и социјатива прошао кроз фазу у којој се данас налазе староцрногорски говори, а затим се сасвим приближио стању у говору Галипољских Срба.

75. а) Предлог *о* се употребљава за мјесно значење са старим обликом *локатив*а *мн.* (данас *ген. мн.*) само уз именицу *иуш*: Мјераш ли нар̄дт *о-иушове^ак*? И тако *о-иушове^ак*, по п̄тоима — св̄и знају *нашки*. Мислим да ови примјери јасно доказују да је наставак *е^ак* у *ген. мн.* — доспио из локатива *мн.*

б) За разлику од других црногорских говора, предлози *ио* и *ири* се овдје употребљавају скоро искључиво с новим обликом локатива (*ио забелима*, *ири ш̄има с̄иранома*, а само једанпут: *ири ш̄ик* *ил̄нине^ак*), што значи да је рано прекинут контакт у развиту између мрковићког и сусједних говора (зубачког, спичанског).

в) Предлог *ио* се употребљава са *инструменталом* као допуна уз глагол *ирд̄ишӣ* (слати): Пр̄ати *ио-њ̄им*. Кѹран је пр̄атио *ио* *нд̄шим* *ијегамб̄ером* *ц̄елому* *с̄в̄ету*.

Предлог *ио* с *инструменталом* има и *начинско значење*: Иђ̄ела-е *ио-зид̄е^ам* *иушом*. У Црну Гд̄ру се с̄уди *ио* *дбичајом* *црногдрским*.

Инструментал уз глагол *ирд̄ишӣ* стоји због сличности са *социјативом*, а инструментал за начин због сличности са *иросекушвом*.

г) Због гласовног једначења предлога *ири* и *ири(д)* (< пр̄д) почело се *ири* употребљавати и са инструменталом: Опрен̄у-се кр̄ѹк *ири ш̄еис̄ији* и Остане п̄ча коре *ири-њ̄бм*, *ири ш̄еис̄ијом*.

76. Мрковићки говор нема оне епске снаге којом се одликују наши динарски говори. Зато је његова реченица често једноставна, без богатства у сложености и инверзији. Међутим, једна врста типизираних екскламативних реченица је доста честа и има за сваки случај мање-више утврђен облик. Тако кад се прилази моби на гумну и орачима, каже се: *Чувâ-ви бôк рâмена! Чувâ-ви бôк снâзу! Сировâ-џи, драче! Сировâ-ви* (ваљда: рамена)! — Кад се некоме жели породична срећа, каже се: *Бôк-ви чувâ лûђе! Бôк-ви чувâ јунâке!*

За паратаксу је карактеристично гомилање везника *и* и *џе*. Овим везницима често почињу нове реченице, при чему они означавају садржајну повезаност своје реченице са претходном. Да не бих гомилао дуге примјере, упућујем читаоца на приложене текстове: за везник *и* текст *Крф*, а за *џе* текст *Фџока*.

Мрковићки говор нема особито развијену *хиџоџаксу*. Врло су ријетке посљедичне реченице, а још рјеђе допусне. Дешава се чак да добар приповједач зависну реченицу у инверзији везује везником *и* са главном реченицом, па се стиче утисак да су то за њега копулативне реченице:

Кџа лџгоше ђни у душџк — *и* ђн вџка° из грла да ђни не чџју: „Свеште-се.“ — Кџа пџђе на јџдну вџду мџтну — *и* застаде тџјера. — И ђн пџтајућ — *и* нџђе га.

Па ипак у хипотакси овог говора има врло интересантних појава. Тако везник *ли* има каткад *временско* значење (Мрче *ли*, завџва), а везник *да* — *џоџенцијално*, које је врло ријетко и у народним приповијеткама [*Да* ге (= им) мџњаш вџду, трајаће ти дџго]; прилог *џкле* може вршити службу *временског везника* (*џкле* пџју кџкоћи, не мџгу заснџт); везник *ка°* врши службу везника *како* (Вџш *ка°*-е бџла) и везника *као џџо* (Ради *ка°* причамо).

77. У архаичне синтаксичке црте овог говора иде и употреба прилога садашњег у служби окамењеног партиципа: Убџше га *сиџћ* (док је спавао, на спавању).

78. *Аорисџ* је најчешће претеритално вријеме у овом говору. Он се употребљава врло често у синтаксичком индикативу и релативу за проповједање. У оба слгчаја аористом се казује скоро искључиво доживљена радња:

Би тџ и *умџа°* (= нестале), нџге га нџ-би. — Сџа *би* оџџен, *мину* вџге. — Шџћур, *мину* зџма.

Бџк ге-Тайр Асџнов да џшту кандџл. За°т о-Тайра *џџк*, *сиџгоше* ми нџге, тџ-се *слоџџк* под онџ грабойцу.

Модални аорисџ се употребљава у кондиционалу, и то редовно мјесто футура егзактног у зависној реченици с везником *ако*, а често мјесто футура у главној реченици:

Ако *џџде*, *џзе*; ако не *џџде*, не *џзе*. — Ако не *радџсмо*, не *имџсмо*. — Ако *вџра* мџне, вџраће цџо свџт.

Тако је *модални аорисџи* проузроковао потпуно губљење футура егзактног у мрковићком говору.

79. Имперфектом се казује доживљена прошла радња неограниченог трајања: *Грѣџа^оу* јѣроплами, па *гдџа^оу*. *Сра^ок бјѣше*. Да-бѣк се^ачува^о. — *Кѣ^а љјаше* лѣба, *свѣраше* му мѣзика.

Кад се имперфекат употребјеби за садашњост, дакле мјесто презента, онда има *модално значење*: 1. Оѣш ли да топиш? 2. *Ћа^ок* (= хоћу, хтио бих). — *Їмаше* ли са^т? (= имаш ли, *можда* имаш...).

90. Историјски перфекат без помоћног глагола (*Ћица олеџиџла*, а дѣте *џмрело*) употребљава се само у 3. л. једн. и врло ријетко у 3. л. мн., а то је почетни стадијум у развјитку ове варијанте перфекта.

За разлику од аориста и имперфекта, којима се казује доживљена радња, *џриџојѣдачким џерфекџом* се казује радња позната по чувењу, посредством другога.

81. Плусквамперфекат с *бијах* одговара потпуно аористу и имперфекту, а са *био сам* — перфекту:

а) *Кѣ^а пѣк гѣре*, *кѣзлиѣс^ак нѣје*. *Бѣу џрѣџиџали* (= нестали).

б) *Отѣ^ац ми се ожениџ три гѣдине по Црногѣрцу*. *Посѣџен је био* кѣ^а-се ожениџ.

82. а) Инфинитив стоји као допуна уз неке глаголе непотпуног значења и често се замјењује везником *да* + *џрезениџ*: Не мѣгу *да зна^ом* тѣ. Не умѣју (1. л. једн. през.) *да ти каџу* (1. л. једн. през.).

Таква замјена је доста честа и у футуру: *Сам-ћу да џдџу*. Неѣш *да креџаш*. — Сматрам да је ово аутохтона мрковићка црта која се развила под утицајем врло живе конјунктивне реченице с јаком футурском нијансом: *Ајте, да се скуџи-ће* Горѣна.

б) Мислим да се у слѣдећим примјерима огледа стара *суџинска констџрукција* уз глаголе кретања: Он се дѣже да га *џдџе* у *б џ џ*. *Мѣш-ми дѣћ в ѣ ѣ ? Сѣ^агну се ш џ ѣ р к а џ*.

83. Мрковићки говор чува архаичност и у рјечнику јаче него ма који други локални црногорски говор: *гѣлица* (чавка), *зѣје^ац*, *кѣми*, *кѣџи* м., *кѣсма*, *кѣџи* м., *лѣс* м., *ѣскрџи* м. (млински чекић), *ѣѣс* и *ѣѣс* (само као топоним), *брѣџиџи* (братов), *лѣче^ан*, *греѣџиџи* (долазити), *зайа-меџиџи* (1. запамтити, 2. опазити).

Као одраз туђег утицаја и исламизације, у овом говору се и данас употребљава неколико стотина страних ријечи: претежно турских, затим албанских и романских.

II

84. Мрковићки говор је рељефно издиференцирана језичка оаза, која се осјетно разликује и од својих најближих сусједа — зубачког и спичанског говора. С друге стране, његова српскохрватска структура је толико изразита да се не може ни помишљати на то да је *мрковићки*

био периферијски говор у току XV и скоро читавог XVI вијека. А то нам потврђују и етнографски подаци из новије литературе, који указују на постојање српског становништва на терену данашњих Анамала прије њихове исламизације (А. Јовићевић, Црногорско приморје и Крајина, стр. 34—36 и 68).

С обзиром да се најизразитији архаизми мрковићког говора налазе разасути, истина у малој мјери, по околини Бара све до границе паштровског говора, — ми бисмо могли закључити да је мрковићки дијалекат централна област једног нашег старог говора који се протезао од планине Сутормана до ријеке Бојане. Врло је вјероватно да се та дијалекатска област простирала преко данашњих Анамала до предграђа Скадра, гдје се додиривала са врло блиским говорима данашње Крајине и Враке, који су допирали до Скадра и знатно дубље у сјеверну Албанију. Подаци које је дао С е л и ц е в потврђују ово, али нису довољни да бисмо могли реконструисати све црте тог старог говора око Скадра и јужно од Скадра. Нажалост, ми немамо ни описа оног говора којим су говориле и вјероватно још говоре старе скадарске породице српског, односно црногорског поријекла.

85. Читав низ подударности између данашњег мрковићког говора и призренско-тимочког дијалекта указују на извјестан паралелизам у развоју ових удаљених дијалекатских области. Такав је архаични наставак у у 1. л. једн. презента (иду, кажу, умру), мрковићко *зџеџ* и *зџеџ* и јужноморавско *зајаџ* и *зајеџ*. Још је значајнији паралелизам у иновацијама, као што су: 1) акуз. мн. *Грце* и *Турце*, 2) прелаз именица жен. рода IV врсте у I врсту (кѣв, ген. кѣва м.), 3) замјенички облик *ге* за акуз. и каткад дат. мн. (у јужној Србији *ги* за оба споменута падежа), 4) придјев *блѣде^ан*, 5) инф. *џргџваџ*, *куџваџ* и сл., 6) партицип *изџубен* (али само: г р а ђ е н и сл.), 7) прилог *гџ* (< кѣџ), 8) честа замјена инфинитива везником *да* + *џрезениџ*, 9) логичка конгруенција: *џоџше* вџска и сл.

Према садашњем стању наше дијалектологије, ја бих тешко могао примити као чињеницу — дијалекатски контакт између Мрковића и околине Призрена преко Скадра и сјеверне Албаније. Што сам имао да кажем о том, ја сам рекао у чланку: *Је ли џосџојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији* (ЈФ XXVI). Међутим, није искључено да је такав додир заиста постојао у вријеме наше средњовјековне државе и првих деценија турске управе (вјероватно до краја XV вијека, а можда и нешто дуже). За евентуални такад додир не може послужити као доказ екавски изговор *дугог јаџа* у мрковићком говору, јер је то секундарна појава.

86. Мрковићки дијалекат пружа драгоцену грађу за историју и дијалектологију српскохрватског језика. Он нам рефлектује старију варијанту полугласничког рефлекса (*e^а*) него већина осталих црногорских говора; он потврђује такође да се облик *мџ^ане* из датива-локатива преносио и у генитив-акузатив, за шта нема потврде у нашим старим споменицима; мрковићки говор показује да је било врло старог утицаја

придјевске деклинације на замјеничку (*ӣӣје^а* и *ӣӣје*); овај говор још добро чува стари наставак *у* у 1. л. једн. презента и стару супинску конструкцију уз глаголе кретања; он показује осјетну архаичност у синтакси глаголских облика: има врло живу употребу аориста, а плусквамперфекат чува разлику између облика за доживљеност (бијах) и недоживљеност (био сам).

Неке дијалекатске црте овог говора карактеришу га као посебан идиом са јако израженом индивидуалношћу. Такав је консонант *з*, развитак $\bar{ѣ} > e$, мека придјевско-замјеничка промјена, компаратив на *ли*, замјенички облици *њѣ^ам* и *ге*, конструкција *ми с њим*, албански калк *ге + номинатив*, уопштавање инструменталне конструкције у социјативу итд.

Гледан као цјелина, мрковићки говор пружа драгоцене податке за историју српскохрватског језика, за могуће међудијалекатске односе са призренско-тимочким и за међујезичке односе са *иџурским* (бројна лексика; дјелимичан утицај на палаталан изговор сугласника *ш—ж* и *ч—џ*), са *венецијанским* (лексика, лабијализација дугог *а*) и са *албанским* (скраћивање неакцентованих дужина, $\bar{љ} > л$, десоноризација звучних сугласника на крају ријечи, конструкција *ге + номинатив*, лексика).

Резюме

Лука Вуйович

МРКОВИЧСКИЙ ДИАЛЕКТ

Мрковичи — черногорское племя, принявшее ислам в XVIII веке, живёт на плоскогорье на юг от города Бара. В XV и XVI веках, в течение более 140-а лет, его представители находились под властью Венеции, а затем более 300 лет под властью Турок (1571—1878). Их связи с черногорским побережьем на север от Бара никогда не были развитыми, а после прихода турок они почти прекратились. Такая ситуация задержала развитие местного наречия у Мрковичей, в то время как усилилось иностранное влияние на этот говор: венецианское, турецкое и албанское. Мы здесь дадим краткое рассмотрение особенностей диалекта Мрковичей, и наряду с этим обратим внимание на характерные черты иностранного влияния.

В конце мы укажем также на некоторые важные совпадения между этим говором и призренско-тимочским диалектом.

1. Тогда как в остальных черногорских говорах рефлекс редуцированного гласного — гласный звук ряда *a* (*ʔ > a^e*), в говоре Мрковичей на этом месте находится гласный звук ряда *e* (*ʔ > e^a*): *бѣ^aча*, родительный множественного числа *бѣ^aче^aве^aк*, *дѣ^aн*, *де^aнѣ^aс*, *лѣ^aн*, *мѣ^aгла*, *оѣ^aне^aк*, *сѣ^aн*, *ше^aмница*, *ше^aшиа*; *јече^aм*, *ове^aн*, *вје^aше^aр*, *дуже^aче^aк*. Очевидно, что мрковичское *e^a* представляет более старый вариант рефлекса редуцированного гласного, чем черногорское *a^e* (*a*). Албанское *ā* не могло влиять на мрковичское *e^a*, потому что оно гораздо ближе варианту *a^e* (*a*), чем варианту *e^a*.

2. Весь материал о *долгом яийь* показывает, что в настоящее время преобладает экваское произношение: *дѣ^eше* (79 примеров), *дѣ^eше* (14 примеров) — а *дйе^eше* (6 примеров), *дйе^eше* (5 примеров). В 74 лексемах с *долгим ять* появляются чисто экваские варианты около 1300 раз, а чисто иекваские — около 150 раз. Несмотря на то что существует несколько примеров экваского произношения *короткого ять* (*примѣр*, *нѣвеша*, *зѣбио* (*зѣбел*) — род. ед. числа *зѣбела*, иногда *девојка* и *ше^aраш*) — нельзя доказать, что Мрковичи являются самой западной зоной сербских экваских говоров, которые, якобы, были распространены от города Призрена через северную Албанию до самых Мрковичей.

Наоборот, примеры как: *нѣде^aн* < *ниједе^aн*, *ојренуи* < *пријенут* < *прионути* — показывают, что фонетическая группа *и(j)e* сжимается

в е (=э). Это значит, что и долгое *яиѣ* в начале развилось в *и(ѣ)е* (весьма вероятно со слабым *ѣ*), а затем произошел переход *и(ѣ)е* > *е*.

Примечание. — Вся система *сжайиия гласных* в этом говоре показывает, что оно происходит в пользу гласных большей сонорности: *ао* > *а* (крепао > *крей̄а*), *ео* (< ѣл) > *о* (*ддио*), *ео* (< ел) > *о* (*узо* > *ѣзо*), *еи* > *е* (*Уссин* > *Усѣн*), *ои* > *оѣ* (*Мрковић* > *Мр̄коѣћ*). Этому вполне отвечает и переход *и(ѣ)е* > *е*.

Может быть, это упрощение началось ещё в XVIII веке, когда Мрковичи приняли ислам, потому что это событие привело к прекращению сношений с христианским населением в окрестностях Бара, а усилило связи с албанцами, принявшими ислам, живущими на юге от Мрковичей.

3. Лабиализация *долгого а* слышна выразительнее всего под долгим насходящим ударением (*зла̄ѣио*), но лабиализовано также и безударное *а*, которое раньше (перед сокращением безударных долгот в этом говоре) было долгим (*ка̄зѣи*, *дбла̄к*).

Я думаю, что лабиализация является последствием венецианского влияния на этот говор в XV и XVI веках. Это подтверждается и таким же фонетическим явлением в соседних говорах черногорского побережья (Луштица в Боке, Паштровичи, частично Спич), которые тоже находились под влиянием венецианского диалекта. Я также считаю, что лабиализация мрковичского *долгого а* была закончена в XVII веке.

4. Хотя и выглядит, что дифтонгизация гласных *ѣ(ѣ)** и *ѣ(ѣ)* (*жеде̄ан* > *же̄иде̄ан*, **пѣтѣ̄ак* > *иѣ̄иѣ̄ѣ̄ак*, **пѣсѣ̄ак* > *иѣ̄јсѣ̄ак*, *бӯѣј*, *нӯѣс*) представляет параллельное и тождественное явление с лабиализацией, я считаю, что оно появилось гораздо позже, в последней фазе сокращения безударных долгот (*иѣ̄иѣ̄ѣ̄ак* и очень редко *иѣ̄јсѣ̄ак* < **пѣтѣ̄ак*), а во всяком случае после упрощения группы *и(ѣ)е* в *е* (=э) [*пи(ѣ)сѣ̄ак* > *пѣсѣ̄ак* > *пе̄јсѣ̄ак*]. Принимая во внимание релятивную хронологию лабиализации *долгого а* (XVI—XVII в.), так же как и упрощение группы *и(ѣ)е* в *е* (=э) [XVIII в.], — можно предпологать, что дифтонгизация выявилась во второй половине XVIII века, может быть в конце XVIII и в начале XIX века, т. к. это явление не особенно распространено (см. т. 22. настоящей работы).

5. Этот говор тяготеет к редукции и потере безударных гласных на абсолютном начале и в середине слова: (о)*сйрагуша*, (е)*лѣйрика*, (и)*сйѣчник*, (и)*сйѣрија*, (и)*нѣкција*, (и)*зѣбрыѣи*; *зѣб(о)рѣиѣи*, *Сул(е)мѣн*, *ѣн(у)ѣира*, *ѣ-р(у)ке*, *С(у)лемѣн*, *м(и)рѣисѣи*, *плѣи(и)во*, *сѣч(и)во*.

6. Согласный *иѣ* выпадает фонетическим путём в группах *сѣв* и *сѣр*: *сѣв̄р*, *сѣв̄на*, *сѣв̄ра*, а согласный *ѣ* в группах *зѣр*, *жѣр*, *дн*, *дн̄* и *дл*: *зѣр̄ѣ*, *жѣр̄ѣ̄ац*, *иѣне*, *сѣн̄ѣи*, *сѣло* < *седло*, *уколѣк* < *вукодлак*.

7. В примерах нового и новейшего йотирования слышны иногда *ӣ* и *ѣ* вместо *ћ* и *ћ̄*: *ӣѣрай̄и*, *кѣ̄иѣи* < *хтјети*, *рѣ̄ѣак*, *рѣ̄ѣѣѣ*, *дѣ̄ѣа*.

* В настоящее время нет безударных долгот в этом говоре.

8. В мрковичском говоре имеются три варианта *л*: *велярное* (*л̄*), *высокое* (*л̄*) — которое происходит от *ль* и с которым отождествилось каждое другое *л* во всех позициях, где оно произносится (кроме велярного) — и *ль* которое получено палатализацией *л* перед *е*, *е**, *и*.

а) Велярное *л* (*л̄*): *могѝла-могѝлу*, *бѝла-бѝлу*, *жѝгла-жѝглу*, *буѝло* (сверло), *колобѝл̄ж̄*; *Албанѝја*, *ѝлва*, *бѝлдеза*, *Балкѝн*, *дѝлма*, *калкѝн*, *чалѝја*; *Анѝдолија*, *Клѝзна***, *чакѝли*; *бѝвол*, *Жуђѝл*, *каѝрѝбѝл* (алб., проход), *ѝрѝшокѝл* (лимон), *сандѝл* (лодка), *чакѝл*, *вѝл* (но: *кандѝл*, *кинтѝл*, *пѝсеѝл*).

Вопреки мнению некоторых наших и иностранных славистов, которые в велярном *л* черногорских говоров видят архаический пережиток, считаю это новой чертой, развившейся после XV века под влиянием албанского языка.

б) Высокое *л* (*л̄*): *гребуѝла*, *гркѝлѝн*, *крѝл*, *лѝѝо*, *лѝђи*, *сеѝбла*, *Пѝло^кђ̄* < Павловић. Здесь албанское влияние несомненно.

Думаю, что примеры нового йотирования (*див-ји* > *дѝбли*, *здрав-је* > *здравѝе*) показывают, что *ль* ещё произносилось в мрковичском говоре на границе XVII и XVIII веков.

в) Совсем редки примеры нового *ль*, которое развилось под албанским влиянием: *мѝље*, *мѝљи*, *кѝљеѝц*, *кѝљеѝц*.

9. Согласного *х* нет в мрковичском говоре. В начале слова оно исчезло без замещения (*лѝ^од*, *дђу*). В середине слова вместо него стоит *в* (*мѝва*, *гревѝѝа*, *мѝђева*) или *г* в системе падежей (*орѝк*, род. падеж ед. числа *орѝга*). В конце слова *х* > *к*: *орѝк*, *аорист ка^зѝк*, *имперфект прѝча^ок*.

Фонетические замены согласного *х* в этом говоре показывают, что *х* в нём исчезло как отдельная фонема раньше чем в других старо-черногорских говорах, и то путем соноризации (*х* > *γ*, а затем *γ* > *г* или *γ* > *0*). Поэтому считаю, что здесь дело идёт о более старой соноризации албанского происхождения.

10. Сонант *в* исчезает в согласных группах: *вл* (*лѝдар*), *вѝ* (*зрѝле* < *здравѝе*), *вн* (*крѝѝк*), *вђ* (*гла^оња*), *вск* (*мркѝски*), *кв* (*смѝка*), *свј* (*седѝк*), *сѝв* (*цѝрсѝѝо*).

11. Умеренная и не особенно частая палатальность согласных *ч* - *ѝ* и *ш* - *ж* может быть *архаизмом*, а точно также и влиянием албанской и турецкой фонетики: *рѝчи*, *ѝѝза*, *кѝѝѝа*, *жѝѝѝе*.

12. Десоноризация звонких согласных в конце слова полностью закончена: *гѝлей*, *жѝѝф*, *дрѝк*, *гла^оѝѝ*, *луѝѝѝ*, *ѝекмѝс*. Если мусульманское собственное имя *Мемѝѝѝ*, род. падеж *Мемѝѝѝа*, отражает мрковичское произношение в конце слова в период принятия ислама (середина XVIII века), то можем сделать заключение, что десоноризация конца слова наступала раньше середины XVIII века. Эта фонетическая черта является результатом албанского влияния на мрковичский говор.

** Село с албанским населением.

13. Согласный *з* вошёл в этот говор из венецианского диалекта и, может быть, из албанского языка, а затем появился в славянских словах: *бизин*, *бронзин*, *шиянза* (лошаденка), *зедно*, *здра*, *зрно*.

14. Имена существительные типа *сѣма* часто получают в имен. и винит. падежах ед. числа окончание *н*, а вместе с тем переходят в мужской род: *сломио се слѣмен*, *чи-је сѣмен*?

15. Из-за совпадения имен. и творит. падежей ед. числа (окончание *ом*) некоторые имена существительные женского рода IV группы переходят в муж. род, в I группу склонения. Примеры: *крѣф* (твор. падеж *крѣвом*), *жуч*, *јѣсен*, *ма^аси^а*, *ид^айрош*, *ри* (< *рж*), *сѣф* (= *сѣ*).

16. Имена существительные с мягкой основой мужского рода в твор. падеже ед. числа и во множ. числе имеют окончание твёрдых основ: *учийшлом*, *кѣном*, *нджом*, *мѣ^ачом*, *вцом*, *идлом*, *ја^ајом*, *мѣром*, *дружом*, *бѣјови*, *гуньови*, *зѣчови*, *крѣлови*, *мѣшови*, *ца^арови*.

17. Вместо обычного окончания *е^ак* в род. падеже множ. числа некоторые существительные I группы принимают окончания *ик* и *ижук*: *йушик*, *бравик*, *ја^аик*, *гѣведик*, *кѣленик*, *усшик* и *усийжук*, *увик* и *увийжук*, *врашик* и *враийжук*.

18. В склонении имён прилагательных и местоимений совсем упорочились окончания мягкого склонения: *ийм црним трном*, *о(д)-ийк рањеник*, *с ийма иѣ^анцима опѣтома*, *по онѣма друзима*.

19. Сравнительная степень с окончанием *ји* и *ији* заменена сравнительной степенью с окончанием *ли* (< *љи*, например *шуй-ли*): *жуш-ли*, *блѣдли*, *вишми*, *бржми*, *гркле*, *сидрми*. Сравнительная степень *чишле* (< *чист-ље*) показывает, что она построена исходя из позитива с обязательной ассимиляцией *сь* > *шь*. Поэтому обобщение окончания *ли* (< *љи*) можем считать довольно старым, наступившим вероятно до XVIII века [см. т. 8, б) этого резюме].

20. Односложный (неопределённый) вид прилагательного хорошо сохраняется только в сказуемом, но и тут бывают отступления (*јѣде^ан је црни*, а *јѣде^ан бѣли*).

21. Помимо диалектного дательного-предложного пад. ед. числа *мѣне*, *иѣбе*, *сѣбе* сохранилась форма *мѣ^ане* (< *мынѣ*), которая употребляется как дательный-предложный и родительный-винительный ед. числа личного местоимения 1. лица.

22. В творительном падеже ед. числа личного местоимения 1. и 2. лица и возвратного местоимения ещё сохраняются формы *мну*, *тѣбу*, *сѣбу*.

23. Энклитический дательный падеж множ. числа личных местоимений 1. и 2. лица гласит *ни* и *ви*, а винительный — *не* и *ве*.

24. В винительном и предложном падежах ед. числа муж. и сред. рода личного местоимения 3. лица употребляется форма *нѣ^ам*, которая

возникла слиянием старого винительного *њь* и старого предложного *њемь*. Эта форма показывает, что глагольная рекция начала теряться в то время, когда редуцированный гласный ещё произносился в открытом слоге.

25. Винительный падеж ед. числа личного местоимения 3. лица жен. рода гласит *ју*.

26. Энклитический винительный падеж множ. числа личного местоимения 3. лица у всех трёх родов гласит *ге*: *тѹ-ге* дочекаше.

27. Упомянем здесь употребление двойного местоимения, хотя этот вопрос и относится к синтаксису: *Мѣне-ми-е* бѣо ѱ-овце. *Ја°-ше* *идѣ* познѧ ју. *Питаћете-ге* *њѣк*.

28. Употребляются ещё и формы местоимений *ѣко*, *њѣшко*, *ниѣшко*.

29. Вместо *њен* (её) и *њихов* (их) употребляется родительный падеж соответственных местоимений: *њѣ* сѣсра, *њѣк* сѣло.

30. Указательные местоимения гласят: *ѣѣ°ј* и *ѣѣ°а*, *овѣ* и *овѣ°ј*, *онѣ* и *онѣ°ј*.

31. У глаголов I—V склонений (по Беличу) сохраняется в 1. лице ед. числа настоящего времени окончание у: *грѣду*, *ѹмру*, *зѣву*, *ѡру*, *ѡгнѹ*, *чѹју*, *ѣѣшу*.

32. К 3. лицу множественного числа настоящего времени часто прибавляется частица *ћ* под влиянием деепричастия настоящего времени: *бра°ви ѣјућ*, *жѣне ѡсећ*, *ѡни ка°жућ*.

33. Помимо литературного *јѣди* и *вѣди* — чаще употребляется архаическая повелительная форма *јѣђи* и *виђи*.

34. Помимо обычного запрещения: *немѡ ѣричѣѣ* — существует особая конструкция с усиленным запрещением: *немѡј да си му ѣричѡ*.

35. Под влиянием основ настоящего времени образовались неопределённые формы: *зобрањѹвай*, *кажѹвай*, *зѣйшиѹвай*, *дочекуѹвай*.

36. Аорист глагола *моћи* гласит *могѣк* (как и в других черногорских говорах) и *мѡгок* < *могох* (как в литературном языке).

37. Страдательные причастия *кѹѣен*, *удрѡбен*, *углѡвен*, *сломеѣна* — образовались под влиянием *мѣшен*, *ѣѹжен* и т. п., следовательно морфологическим путём.

38. Характерны наречия: *гѣ* (< *къдѣ*), *ѣнге* (в другом месте), *гѣйнге* (где-то в другом месте), *ѣѹјера* (< *ту-је-ра*) и сложные слова *свећесѣле* (когда нет солнца и лунного света) и *свећенѡдвор* (когда есть солнце и лунный свет).

39. Характерна конструкция *ми с ѣм* (= я и он): *Прѣчасмо* *Мѹјом* (= *ја* и *Мујо*); *Погодише се ѡн с ѣм* (= он и тот другой).

40. Под влиянием албанского языка развилась конструкция *ге + + именительный падеж*: Не^аће^ас *ге-ја* (= у меня), с^утравече *ге-иџ* (у тебя).

41. Социатив сравнялся с творительным падежом: *мину волџма*, *прича књаџом*, *чѣк бра^одом*, *жаба кџром* (черепаха), *вапџр џгњом* (пароход).

42. В паратаксисте характерно нагромождение союзов *и* и *ише* (смотри тексты *Крџф* и *Фџнока*). Я считаю это несомненной архаической чертой.

43. В мрковицком говоре гипотаксис не особенно развит. Весьма редки придаточные предложения следствия, а ещё более редки придаточные уступительные предложения.

Необходимо заметить, что союз *ли* имеет иногда значение времени: *Мрче ли*, *завџва* (вук), а союз *да* — потенциальное значение: : *Да ге* (= им) *мџнаш вџду*, *ишрџаџе-иш џуго*.

Наречие *џкле* может выполнять функцию союза для обозначения времени: *џкле иџју кџкоџи*, *не мџгу заснџи*.

44. Архаично употребление деепричастия настоящего времени в роли старого причастия: *Убише-га сџућ* (= пока спал, во сне).

45. Аорист употребляется чаще всех остальных прошедших времен в этом говоре. Больше всего он встречается в синтаксическом индикативе и в релятиве, при повествовании. Его модальное употребление в условном наклонении вызвало полную утрату будущего второго времени: *Ако ваџра мџне*, *ваџраџе џџо свџи*.

46. Историческое прошедшее время без вспомогательного глагола (*Тџца олейшла*, *а џџеџе џмрело*) — употребляется только в 3. лице ед. числа и очень редко в 3. лице множ. числа, что показывает начальную стадию в развитии этого варианта прошедшего времени.

47. Плюсquamперфектом выражается действие, которое всегда предшествует другому действию в прошлом. Плюсquamперфект с *биџа* показывает пережитое, а с *био сам* — непережитое действие: а) *Кџа иџк гџре*, *кџзлиџе^к ниџе*. *Бџу ишрџи^нати* (потерялись); б) *Оиџџи ми се оженџо ишри гџдине иџ Црногџриу*. *По с џ џ е н је б џ о кџа-се оженџо*.

48. Неопределённая форма часто замещается союзом *да + настояще-е время*: *Не мџгу да зн^а м иџб*. — *Сам џу да иџ џ у*. — *Неџеш да кр^е и џ ш*.

49. Мне кажется, что этот говор сохранил супин при глаголах движения: *Он се џџже да га иџ џ е у б џ иџ*. — *Мџш-ми џ џ в џ џ ?* — *Сџа^гну-се ишџркаџи*.

50. Этот говор сохраняет несколько сербохорватских архаизмов, как напр.: *зџе^ац*, *кџми м.*, *кџџи* (= комната) *м.*, *лџс* (= лес для крыши) *м.*, *лџџем* (голоден). Но в нем есть и много иностранных заимствований: романских, албанских и в особенности турецких.

возникла слиянием старого винительного *њь* и старого предложного *њемь*. Эта форма показывает, что глагольная рекция начала теряться в то время, когда редуцированный гласный ещё произносился в открытом слоге.

25. Винительный падеж ед. числа личного местоимения 3. лица жен. рода гласит *ју*.

26. Энклитический винительный падеж множ. числа личного местоимения 3. лица у всех трёх родов гласит *ге*: *тѹ-ге* дочекаше.

27. Упомянем здесь употребление двойного местоимения, хотя этот вопрос и относится к синтаксису: *Мѣне-ми-в* бѣо *ѹ-овце*. *Ја°-ше ѿдбе* позн^ају. *Питаћете-ге њѣк*.

28. Употребляются ещё и формы местоимений *ѡко*, *њѡко*, *ниѡко*.

29. Вместо *њен* (её) и *њихов* (*их*) употребляется родительный падеж соответственных местоимений: *њѣ сѣсра*, *њѣк сѣло*.

30. Указательные местоимения гласят: *ѡѣ^аї* и *ѡѣ^а*, *овї* и *овѣ^аї*, *онї* и *онѣ^аї*.

31. У глаголов I—V склонений (по Беличу) сохраняется в 1. лице ед. числа настоящего времени окончание *у*: *грѣду*, *ѹмру*, *зѡву*, *ѡру*, *дѡгну*, *чѹју*, *ѡшу*.

32. К 3. лицу множественного числа настоящего времени часто прибавляется частица *ћ* под влиянием деепричастия настоящего времени: *бр^ави ѡјућ*, *жѣне ѡсѣћ*, *ѡни ка^ожућ*.

33. Помимо литературного *јѣди* и *вѣди* — чаще употребляется архаическая повелительная форма *јѣђи* и *вѣђи*.

34. Помимо обычного запрещения: *немѡ ѡричаѡи* — существует особая конструкция с усиленным запрещением: *немѡј да си му ѡричаѡ*.

35. Под влиянием основ настоящего времени образовались неопределённые формы: *зabrinaѡвайѡи*, *кажувайѡи*, *зайишѡвайѡи*, *дочекувайѡи*.

36. Аорист глагола *моћи* гласит *моѡк* (как и в других черногорских говорах) и *мѡгок* < могох (как в литературном языке).

37. Страдательные причастия *кѡѡен*, *удрѡбен*, *углѡвен*, *сломеѡна* — образовались под влиянием *мѡшен*, *ѡѡужен* и т. п., следовательно морфологическим путём.

38. Характерны наречия: *гѣ* (< кѣдѣ), *ѡнге* (в другом месте), *гѣѡнге* (где-то в другом месте), *ѡѡјера* (< ту-је-ра) и сложные слова *свећесѣле* (когда нет солнца и лунного света) и *свећенѡдвор* (когда есть солнце и лунный свет).

39. Характерна конструкция *ми с ѡим* (= я и он): *Прїчасмо Муѡм* (= ја и Муѡ); *Погодїше се ѡн с ѡим* (= он и тот другой).

40. Под влиянием албанского языка развилась конструкция *ge* + *именительный падеж*: *Не*ћѣс ге-ја̄* (= у меня), *сѹтравече ге-ѣӣ* (у тебя).

41. Социатив сравнился с творительным падежом: *мӣну волѣма*, *прӣча кња̄зом*, *чѣк бра̄дом*, *жа̄ба кѣром* (черепаша), *вапѣр дѣгом* (пароход).

42. В паратаксисе характерно нагромождение союзов *и* и *ӣе* (смотри тексты *Крѣф* и *Фѣнока*). Я считаю это несомненной архаической чертой.

43. В мрковицком говоре гипотаксис не особенно развит. Весьма редки придаточные предложения следствия, а ещё более редки придаточные уступительные предложения.

Необходимо заметить, что союз *ли* имеет иногда значение времени: *Мрче ли, завѣва* (вук), а союз *да* — потенциальное значение: : *Да ге* (= им) *мѣнаш вѣду*, *шрѣја̄е-ѣӣ дѣго*.

Наречие *дкле* может выполнять функцию союза для обозначения времени: *Окле ӣдју кѣко̄ни*, *не мѣгу заснӯӣ*.

44. Архаично употребление деепричастия настоящего времени в роли старого причастия: *Убѣше-га сѣӯћ* (= пока спал, во сне).

45. Аорист употребляется чаще всех остальных прошедших времен в этом говоре. Больше всего он встречается в синтаксическом индикативе и в релятиве, при повествовании. Его модальное употребление в условном наклонении вызвало полную утрату будущего второго времени: *Ако вѣра мѣне*, *вѣра̄е чѣо свѣӣ*.

46. Историческое прошедшее время без вспомогательного глагола (*Тѣца олеийла*, *а дѣше умрело*) — употребляется только в 3. лице ед. числа и очень редко в 3. лице множ. числа, что показывает начальную стадию в развитии этого варианта прошедшего времени.

47. Плюсквамперфектом выражается действие, которое всегда предшествует другому действию в прошлом. Плюсквамперфект с *вијах* показывает пережитое, а с *био сам* — непережитое действие: а) *Кѣа̄ ӣѣк гѣре*, *кѣзлиѣек нѣје*. *Бѣу шрѣӣњали* (потерялись); б) *Оӣѣа̄ц ми се оженио шри гѣдине ӣо Црногѣрцу*. *П о с ѣ ѣ е н је б ѣ о кѣа̄-се оженио*.

48. Неопределённая форма часто замещается союзом *да* + *настоящее время*: *Не мѣгу д а з н а̄ м ӣѣ*. — *Сам ѣу д а ӣ ѣ ѣ у*. — *Неѣеш д а к р е ӣ а̄ ш*.

49. Мне кажется, что этот говор сохранил супин при глаголах движения: *Он се дѣже да га ӣ ѣ ѣ у б ѣ ӣ ш*. — *Мош-ми д ѣ ѣ в ѣ ѣ ?* — *Сѣа̄гну-се шѣѣркаш*.

50. Этот говор сохраняет несколько сербохорватских архаизмов, как напр.: *зѣјеа̄ц*, *кѣми м.*, *кѣӣӣ* (= комната) *м.*, *лѣс* (= лес для крыши) *м.*, *лѣче̄м* (голоден). Но в нем есть и много иностранных заимствований: романских, албанских и в особенности турецких.

51. Между мрковичским говором и призренско-тимочским диалектом существует бесспорное сходство, и то больше в новшествах, чем в архаизмах. Напр.: *зѣјеч* (мрковичский) и *зајац* (южно-моравский); 1. лицо ед. числа настоящего времени: *иду*, *умру*, *кажу*; переход некоторых имён существительных IV склонения в I склонение: *кв*, *варош* и т. п.; энклитика *ге* (мрковичский) и *ги* (южно-моравский) для дательного и винительного падежей множ. числа личного местоимения 3. лица; неопределённая форма *куйувайи* (мрковичский) и основа неопределённой формы *куйувано* (призренско-тимочский) и т. п.; страдательное причастие *куйен*, *изгубен*; логическое согласование: *ймају народи* (мрковичский) и *седйју нарои* (дяковачский); частичная замена неопределённой формы союзом *да* + *настоюще время* в мрковичском и полная в призренско-тимочском диалекте.

Но с другой стороны, приведённые сходства недостаточны для подтверждения мнения о совместном развитии этих говоров, хотя такую возможность нельзя категорически отрицать.

